

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ ANABİLİM DALI

12 MART DÖNEMİNDE NİHAT ERİM HÜKÜMETLERİ
(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

HAZIRLAYAN
ALİ HAYDAR SOYSÜREN

İSTANBUL 2006

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ ANABİLİM DALI

12 MART DÖNEMİNDE NİHAT ERİM HÜKÜMETLERİ
(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

HAZIRLAYAN
ALİ HAYDAR SOYSÜREN

TEZ DANIŞMANI
PROF.DR.SÜLEYMAN BEYOĞLU

İSTANBUL 2006

MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ

Yüksek Lisans öğrencisi Ali Haydar Soysüren'in "12 Mart Döneminde Nihat Erim Hükümetleri" konulu tez çalışması jürimiz tarafından Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı Yüksek Lisans tezi olarak oy birliği / oy çokluğu ile başarılı bulunmuştur.

Tez Danışmanı : Prof.Dr. Süleyman Beyoğlu
Üniversitesi Marmara

İmza

.....

Üye : Prof.Dr.Cemil Öztürk
Üniversitesi Marmara

.....

Üye : Yrd.Doç. Dr. Bülent Bakar
Üniversitesi Marmara

.....

ONAY

Yukarıdaki jüri kararı Enstitü Yönetim Kurulu' nun .....06.11.2006 tarih ve ...17-6... sayılı kararıyla onaylanmıştır.

Prof.Dr. Mücteba İLGÜREL
Müdür

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	III
ÖZET	VI
SUMMARY.....	VII
KISALTMALAR.....	VIII

GİRİŞ

1. OSMANLI'DAN 1950'YE ASKER SİYASET İLİŞKİLERİNE ÖZET BAKIŞ.....	1
2. DEMOKRAT PARTİ (DP) İKTİDARI; DESTEKTEN İHTİLALE DÖNEN SÜREÇ..	12
3. 27 MAYIS VE SONRASI.....	22
4. ASKERİN SİYASET ÜZERİNDEKİ ETKİSİNİN ZAYIFLAMASI VE 1965 SEÇİMLERİNDE YAŞANAN KIRILMA.....	33

1.BÖLÜM: 12 MART SÜRECİ

1.1. 1960'LI YILLARIN BİRİKİMİ.....	40
1.1.1.Siyasi Tablonun Şekillenmesi	40
1.1.2.Ekonomik Yapıdaki Değişim; Ayrışan Sermaye Güçlenen Sanayi..	46
1.1.3.Toplumsal Hareketlerdeki Yükseliş Ve Çatışma Ortamının Oluşması.....	50
1.2.4. Dış Faktörlerin Rolü.....	55
1.2.CUNTA FAALİYETLERİ.....	64
1.2.1.Sivil Cuntalar Ve İdeolojisi.....	65
1.2.2.Ordu İçindeki Cunta Faaliyetleri.....	70
1.2.3. 9 Mart: Bir Kırılma Noktası	85
1.3. 12 MART MUHTIRASI; BİR ORTA YOL ÇÖZÜMÜ.....	93
1.4. MUHATAPLAR, TEPKİLER	98
1.4.1.Hükümet Ve Parlamento'nun Tutumu	98
1.4.2.Belirsizlik Ve Solun Etkisi.....	102
1.4.3. Siyasi Partilerin Tutumu.....	108
1.4.4. Dış Tepkiler.....	116

2. BÖLÜM : 1.ERİM HÜKÜMETİ

2.1. BAŞBAKANLIK YOLUNDA NİHAT ERİM.....	118
2.2. NİHAT ERİM HÜKÜMETİNİN KURULMASI	127
2.3. HÜKÜMET PROGRAMI VE İLK KRİZ	151
2.4.DEĞİŞEN ÖNCELİK: REFORMDAN ASAYİŞE	171
2.4.1.Sıkıyönetim Uygulamaları Ve Sonuçları	179
2.4.2. 1961 Anayasası'nın Temel Özellikleri ve Değiştirilmesi	193
2.5. HÜKÜMET – SİYASİ PARTİ İLİŞKİLERİ	211
2.5.1.Öncelikteki Değişimin Siyasetteki Yansımaları.....	212
2.5.2. AP'nin Bakanlarını Çekmesi Ve “İkinci Muhtıra”	221
2.6. 11'LERİN İSTİFASI VE BİRİNCİ ERİM HÜKÜMETİ'NİN SONU.....	231
2.6.1. Hükümet İçerisindeki Uyumsuzluk.....	232
2.6.2. Ordu - Hükümet İlişkileri.....	236
2.6.3. Hızlandıran Etkenler Ve İstifa.....	244

3.BÖLÜM: İKİNCİ ERİM HÜKÜMETİ VE HÜKÜMETLERİN BAZI POLİTİKALARI

3.1. İKİNCİ ERİM HÜKÜMETİ	257
3.1. 1.İKİNCİ ERİM HÜKÜMETİNİN KURULMASI	257
3.1.2.HÜKÜMET PROGRAMI	261
3.1.3.HÜKÜMETİN TEMELİNDEKİ ZAYIFLIK VE GİDİŞATI BELİRLEYEN SORUNLAR	265
3.1.3.1.Bütçe Finansmanı Sorunu Ve Vergiler	267
3.1.3.2. İnönü'nün Muhalefetini Yükselten Gelişmeler; Sıkıyönetim, İdamlar, Savcılar... ..	269
3.1.4. ASKERİ KANATTAKİ GELİŞMELER	275
3.1.5. İSTİFA SÜRECİ	281
3.2. BİRİNCİ VE İKİNCİ ERİM HÜKÜMETLERİNDE DEVAMLILIK ARZEDEN BAZI KONULAR	288
3.2.1.REFORM GİRİŞİMLERİNİN SEYRİ.....	288
3.2.1.1.İdari Reform Girişimi.....	290
3.2.1.2.Milli Eğitim Reformu Girişimi	295
3.2.1.3. Tarım Ve Toprak Reformu Girişimi	297
3.2.1.4. Mali Reform Girişimi.....	305
3.2.1.5. Enerji Ve Tabii Kaynaklar Reformu Girişimi.....	310
3.2.2. ERİM HÜKÜMETLERİNİN EKONOMİK PANORAMASI.....	315
3.2.3. DIŞ POLİTİKA	323
3.2.3.1.Haşhaş Meselesi	323
3.2.3.2. Çin Halk Cumhuriyeti'nin Tanınması.....	328
3.2.3.3. Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) İle İlişkiler	330
3.2.3.4. Kıbrıs Politikası.....	335
SONUÇ.....	337
EKLER	342
BİBLİYOGRAFYA	345
ÖZGEÇMİŞ.....	352

ÖNSÖZ

12 Mart, bir yönüyle 27 Mayıs'ın gölgesinde kalmış bir dönemdir. Gerek anılar gerekse araştırma ve incelemeler bakımından literatürde 27 Mayıs çok daha geniş bir alan kapsarken; 12 Mart'ın anılar bakımından olmasa da araştırma – inceleme noktasında aynı tabloya sahip olduğunu söylemek zordur. 27 Mayıs değerlendirmeleri bağlamında değinilen bir konu durumundadır. Nihat Erim Hükümetlerine odaklanmış bir araştırma ise bilginiz dahilinde mevcut değildir. Oysa 12 Mart döneminin karakteristik özelliklerini anlamak bakımından Erim Hükümetlerinin amaç, icraat ve ulaştıkları neticelerle incelenmesi önem arz etmektedir.

Erim Hükümetlerinin bir Muhtıra ürünü olması, meseleyi asker siyaset ilişkisi bağlamında incelemeyi zorunlu kılmaktadır. İlişkinin tarihsel arka planını vermek için Osmanlı İmparatorluğu'ndan 27 Mayıs'a uzanan dönemde askerin siyaset karşısındaki pozisyonunu özetleyen bir "Giriş"le başladığımız konuyu üç bölüm halinde ele almaktayız.

"12 Mart Süreci" başlıklı birinci bölümde, 1960'lı yıllardaki hareketliliği, değişim üzerinde durmak suretiyle Muhtıra'ya yol açan koşulları sergilemek istedik. Sivil ve askeri kesimdeki cunta faaliyetlerinin örgütlenmesi, gelişimi ve 12 Mart öncesinde yaşanan tartışmalar yine bu bölüm kapsamındadır.

"Birinci Erim Hükümeti" başlıklı ikinci bölümde, I.Erim Hükümetinin kuruluşundan istifasına kadar geçen sürede gündeme gelen belli başlı konular işlenmiş; Sıkıyönetim ve anayasa değişiklikleri, siyasetteki dalgalanmalar, ordunun tutumu üzerinden Muhtıra'da çizilen perspektifin akıbeti araştırılmıştır.

"İkinci Erim Hükümeti ve Hükümetlerin Bazı Politikaları" başlıklı üçüncü bölümde; önce İkinci Hükümetin Programı çerçevesinde ortaya konulan perspektifden yola çıkılarak ilkiyle bir karşılaştırmaya gidilmiş ve karşılaştığı güçlükler temelinde Erim'in istifasına giden süreç incelenmiştir. Ardından, her iki hükümeti ilgilendiren reform girişimleri, genel ekonomik gidişat ve dış politika hususlarına değinilmiştir. İkinci Hükümet'in süre ve icraat bakımından ilkinin nazaran daha sınırlı bir mahiyet arz etmesi ayrı bir bölüm halinde sunmaktan bizi alıkoymuştur. Biraz da bölümlerin hacim dengesi gözetilerek iki hükümeti ilgilendiren bazı hususlarla aynı bölüm çerçevesine sokulmuştur. Reform girişimleri, genel ekonomik durum ve dış politikanın iki hükümetin dönemleri için ayrı ayrı ele alınması durumunda konu bütünlüğünün bozulacağı ve gereksiz tekrarlara düşülebileceği kaygısıyla,

reform girişimleri, genel ekonomik gidişat ve dış politika hususları birlikte anlatılmıştır. Her ne kadar her iki hükümet dönemi esas alınmış olsa da bu işlenen konuların önemli oranda ilk hükümeti ilgilendirdiği görülecektir. Bu, adı geçen konularda ilk hükümetin daha çok rol oynamasıyla alakalıdır.

Çalışmamızda dönemin şahsiyetlerine ait anılardan önemli oranda faydalanılmıştır. Başta Nihat Erim ve Sadi Koçuş olmak üzere hükümet mensupları (Atilla Karaosmanoğlu, Cevdet Aykan, Talat S.Halman da anılarını yayımlanmıştır) ile Muhsin Batur ve Celil Gürkan gibi asker kanadından (Vedii Bilget, Ö.Lütfi Erol da bunlara eklenebilir) birinci elden aktarımlara sahip olmak bir şanstı. Genel olarak anı türünün, taşıyabileceği subjektif ögeler nedeniyle, bilimsel olmak iddiasındaki bir çalışmanın objektifliği bakımından yaratabileceği sorunlar her zaman ihtimal dahilinde bulunsa da, faydalandığımız şahsiyetlerin birbirlerini eleştiren konuları, bu sakıncayı azaltan bir işlev taşımaktadır. Nihat Erim ile 11'lerin içinde istifa eden Sadi Koçuş ve Atilla Karaosmanoğlu'nun anıları; Muhsin Batur ile Muhtıra'dan sonra emekliye sevk edilen Celil Gürkan ve Vedii Bilget'in anıları bu hususa örnek verilebilir. Dönemin etkin siyaset aktörleri durumundaki Süleyman Demirel ve İsmet İnönü (kurumsal ifadesiyle Adalet Partisi ve Cumhuriyet Halk Partisi) cephesinden olayların değerlendirilmesi noktasında ayrıntılı sayılabilecek verilerle hareket ettiğimiz söylenebilir. Kurtul Altuğ, Cüneyt Arcayürek, Metin Toker gibi dönemin hükümet veya diğer siyasi liderlerle sahip oldukları yakın ilişkilerin sağladığı olanaklarla olayları içerden aktaran gazeteci çalışmalarını da aynı kategoride saymak mümkündür. Sayılanlar, yararlanan kaynakların yapısına dair bilgi vermeye ve farklı kesimlerden ilk elden aktarımların konuyu işlerken sağladığı karşılaştırma, test etme imkanını vurgulamaya dönüktür. Bunu konunun işlenmesi açısından bir kolaylık olarak ele alıyoruz. Yine de örneğin, cunta örgütlenmesinde ve 12 Mart'ta ismi hep ön planda anılan Kara Kuvvetleri Komutanı Faruk Gürler'in anıları yayımlanmış olsaydı, özellikle Muhtıra öncesindeki cunta faaliyetlerindeki gruplaşmalar hakkında daha net veriler sağlanacağı düşünülebilir. Aynı şey Genelkurmay Başkanı Memduh Tağmaç ve Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay için de söylenebilir. Ancak hemen hatırlatalım ki Tağmaç ve Sunay'ın süreçteki rolüyle ilgili değişik tanıklar sayesinde, Gürler'e nazaran daha şanslı olduğumuzu da hatırlatmak isteriz.

Doğal olarak yoğun bir tarzda günlük ve süreli basından da yararlanmış bulunmaktayız. Ancak bu yararlanmanın, "Giriş" ve birinci bölüm ("12 Mart Süreci") sonrası için olduğunu hatırlatmak isteriz. Dönem boyunca Hürriyet gazetesi bütünüyle taranırken, yer yer Son Havadis, Tercüman, Dünya gibi gazetelerden de faydalanılmıştır. Yine Yankı, Ortam,

Ekonomi ve Politika, Devlet, Devrim, Yeni Sanayi Dünyası, İstanbul Sanayi Odası Dergisi başta olmak üzere bazı süreli yayınlar incelenmiştir. Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi ise olayların Meclis boyutunu irdelemek bakımından dikkate alınmıştır. Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı Belleteni, gelişmeleri dış dünyaya aktaran bir yayın olarak, faydalandığımız bir diğer dergi olmuştur. Bunların dışında, dönemle ilgili dizi yazılar, röportajlar da kullanılmıştır.

Özellikle 12 Mart Muhtırası ve Erim Hükümetleri dönemine ilişkin yayımlanmış eserlere büyük oranda ulaşılmış olmakla birlikte konunun eksiksiz işlendiği iddiasında değiliz. Hürriyet dışındaki gazetelerde de ayrıntılı taramalar yapılmış olsaydı dönemin havasını daha canlı şekilde verebilmenin imkanları artmış olacaktı. Araştırma noktasındaki bir tarafa, yazma ve ifade etme sürecinde kendini belli eden eksiklikleri de ifade etmeliyiz.

Yararlanılan eserler “Bibliyografya” kısmında gösterilmiştir. Basım yeri ve basım tarihi bazı eserlerde bulunmadığından yazılmamıştır. Böyle örneklerde bu hatırlatmamızın göz önünde bulundurulmasından memnuniyet duyacağız. Gazete ve dergiler ise metin içerisinde kullanıldıkları sayfaların dipnotlarında belirtilmiş olmakla birlikte, bu kısımda dönem ve sayıları belirtilmekle yetinilmiştir.

Hiç kuşkusuz eksiklikler bana aittir ve daha çok çalışarak aşılmayı beklemektedir. Bu noktada konu seçiminde ve incelenmesinde yol göstericiliğiyle desteğini esirgemeyen Danışman Hocam Prof.Dr.Süleyman Beyoğlu başta olmak üzere, tez jürimde yer alan Prof.Dr.Cemil Öztürk ve Yrd.Doç.Dr. Bülent Bakar’a teşekkürü borç biliyorum. Tashihlerini “baş döndürücü” bir hızla gerçekleştiren ve özetin İngilizce çevirisini yapan yeğenim Ali’ye, bilgisayar yazımındaki eşsiz desteğiyle yeğenim Aydın’a, uzaklardan da olsa hep soran, yardıma hazır tutumuyla yeğenim İbrahim’e ve katkısı bir eş olmanın sınırlarını çok aşan Selma’ya sevgilerimi sunuyorum.

Ali Haydar Soysüren

Eylül 2006

ÖZET

Osmanlı'nın son dönemlerinden itibaren, modernleşme hareketlerinin taşıyıcıları arasında asker kadrolar önemli yer edinmiştir. Bu, Orduya “öncü” “ilerici” bir rol biçmenin yolunu açmıştır. Kurtuluş Savaşı'ndaki “kuruculuk” ile Cumhuriyet ve İnkılap sürecindeki “kollayıcılık” misyonunun birleşmesi, bu rolü besleyen bir işlev görmüştür. “Kurucu-kollayıcı misyon”, asker, günlük anlamda olmasa da, ülkenin gidişatıyla ilgili genel siyasetle bağlantısını kolaylaştıran bir zemin sunmuştur.

Bir alt rütbeli subaylar hareketi olan 27 Mayıs 1960, bu sürecin bir halkasıdır. 1960'lar Türkiye'de temel siyasi akımların şekillendiği, toplumsal hareketliğin arttığı, sanayileşmenin hızlandığı yıllardı. Bu hareketlilik, 27 Mayıs'ın getirdiği çerçevenin İktidar tarafından ihlal edildiği düşüncesinin Ordu'da güç kazanması ve sivil cuntacı idolojinin bunu körüklemesi ardında 12 Mart 1971 Muhtıra'sı gelmiştir.

Muhtıra'dan sonra kurulan I.Nihat Erim Hükümeti, reform iddiasını gerçekleştirememiştir. Politikalarıyla parlamento çoğunluğu arasındaki uyuşmazlık, bu sonuçta etkilidir. Muhtıra'nın sorumlu tuttuğu parlamentodan çözüm beklenmesi sürecin temel çelişkilerindendir. Hükümet, asker ve parlamento arasında sıkışmış, kendi dışındaki parçalanmışlık hükümet içine de yansımış ve ortak bir irade ortaya koyamamıştır. Ordu Komuta Kademesi arasında görüş birliğinin olmaması ise, hükümete ordudan gelebilecek desteği azaltmıştır. Asayiş ve Anayasa değişikliği'nin ön plana geçmesinin de etkisiyle reform iradesinin zayıflaması, hükümetin reformcu kanadının istifasına yol açmıştır.

Ardında kurulan II.Erim Hükümeti, Parlamento çoğunluğunun duyarlılıklarını gözetken, reform söylemini yumuşatan ve nispeten daha uyumlu bir yapı arzetmesine rağmen daha kısa sürmüştür. Partilerin asker zorunu hissettiklerinde taahhüt ettikleri desteği vermemesi, siyasi çekişmeler ve asker faktörünün zayıflaması II.Hükümeti de sonuçsuz bırakmıştır.

Erim Hükümetleri parlamento – asker arasındaki sıkışmışlıkta Kurtul Altuğ'un deyimiyle “iktidarsız iktidar” rolüyle gününü doldurmuştur. 12 Mart ise ilk günlerde alkışlayanların, hüsrana uğradığı bir dönem olmuştur.

SUMMARY

Since the latest period of the Ottomans the military cadre has occupied an important position within the movement towards modernisation, which has paved the way for Army to be identified as “progressive” and “pioneer”. Unification of the “founder” mission in the War of Independent with the “protective” mission during process going to Republic and Revolution was functional by being supportive in this sense. This “founder-protective mission” created a base for the military to have a straightforward association, although not with on a day-to-day basis, with the ordinary politics regarding country’s progress and future.

The 27 May 1960 coup d’état, which was performed by lower ranked commissioned officers, was a continuation of this process. It was a period during which main political movements took their shapes, social activities stirred and industrialisation gained momentum. Combination of social disorder with the idea that the framework brought in by coup d’état was infringed by the government as well as the encouragement from the civil junta was followed by the military memorandum of 12 March 1971.

The First Nihat Erim Government, which established after the military memorandum could not achieve its reform claims. The inconsistency between his policies and the parliamentary majority was effective on this ending. One of the discrepancies of the process was anticipating a solution from the Parliament that was blamed by the military. The Government appears to get caught between the military and the parliament and with the reflection of the outside division into the Cabinet, which prevented the Government from taking a unified will. In addition, lack of a joined willpower between the higher ranked military echelon reduced the possible support would come from the Army to Government. With the effect of public order and constitutional amendments taking priority over the determination for intended reforms the reformist clique of the Government resigned.

Although the Second Nihat Erim Government, that was established following the resignation was sensitive to the parliamentary majority’s considerations and comparatively presented a more consistent body, it even lasted shorter term. This was mainly a consequence of political parties not giving the support they pledged when they forced by military, political conflict and weakening of the military element. Erim Governments, as referred to by Kurtul Altug, ended as “incompetent government” as a result of being caught between the army and parliament. As to the 12 March period, it ended with the disappointment of those who applauded at the beginning.

KISALTMALAR:

a.g.e.: Adı geçen eser	MBK: Milli Birlik Komitesi
a.g.y.: Adı geçen yer	MSB : Milli Savunma Bakanlığı
a.g.m.: Adı geçen makale	MİT : Milli İstihbarat Teşkilatı
a.g.d. : Adı geçen dergi	MSYK : Milli Savunma Yüksek Kurulu
a.g.r. : Adı geçen röportaj	MGK : Milli Güvenlik Kurulu
Akt.: Aktaran	TSK: Türk Silahlı Kuvvetleri
Röp.: Röportaj	SKB: Silahlı Kuvvetler Birliği
s. : Sayfa	SKDKG: Silahlı Kuvvetler Devrimci Kara Gücü
vd. : Ve devamı	SKDG: Silahlı Kuvvetler Devrimci Gücü
B : Birleşim	GKO : Genç Kemalistler Ordusu
O : Oturum	MDD : Milli Demokratik Devrim
Bkz.: Bakınız	THKP-C : Türkiye Halk Kurtuluş Partisi Cephesi
T.C.D.B.Belleteni : Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı Belleteni	THKO : Türkiye Halk Kurtuluş Ordusu
T.B.M.M.Tutanak Dergisi: Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi	DİSK : Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu
Y.S.Dünyası : Yeni Sanayi Dünyası	TÖS : Türkiye Öğretmenler Sendikası
T.B.M.M.: Türkiye Büyük Millet Meclisi	BM : Birleşmiş Milletler
AP: Adalet Partisi	AET : Avrupa Ekonomik Toplumu
BP : Birlik Partisi	NATO: Kuzey Atlantik İttifakı
CHP: Cumhuriyet Halk Partisi	CENTO: Merkezi Andlaşma Teşkilatı
CKMP: Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi	IMF : Uluslar arası Para Fonu
DP : Demokrat Parti	FAO: Dünya Tarım ve Gıda Örgütü
MGP : Milli Güven Partisi	ABD: Amerika Birleşik Devletleri
MHP: Milliyetçi Hareket Partisi	ÇHC: Çin Halk Cumhuriyeti
MNP: Milli Nizam Partisi	DİE : Devlet İstatistik Enstitüsü
TİP : Türkiye İşçi Partisi	İDT : İktisadi Devlet Teşekkülleri
YTP : Yeni Türkiye Partisi	TPAO: Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı
MBG: Milli Birlik Grubu	TÜSİAD : Türkiye Sanayici ve İş Adamları Derneği
	İSO : İstanbul Sanayi Odası
	GSMH : Gayri Safi Milli Hasıla

GİRİŞ

Olaylar oluştukları koşullar bağlamında ele alındıkları oranda anlam kazanır. Süreklilik içerisinde incelenip bilimsel analize tabi tutuldukça, bağlantılar ortaya çıkar ve böylece kronolojik bir aktarımın sınırlılığına düşülmez. Tarih çalışmasının amacı olguları alt alta sıralamak değil, aradaki etkileşim ve ilişkileri tespit etmek, bu etkileşim ve ilişkilerden anlamlı, tutarlı bir süreç tahlili ve sonuç çıkarmaktır.

Silahlı kuvvetlerin sivil idareye bağlı olması öteden beri bir kural mahiyetindedir. Tarihi seyir içinde doğarak benimsenmiş bu görüş demokratik idarenin tartışmasız bir unsuru olarak demokrasi ile idare edilen Batılı ülkeler tarafından kabul edilmiştir¹. Ancak bu kabul, bir teorik doğru olarak tarihteki yerini muhafaza etmişse de, bir çok defalar pratiğin tahribatına uğramaktan kurtulamamıştır.

Silahlı kuvvetlerin, mesleki açıdan tanımlanmış yetki sınırları dışına taşarak, yönetim erkine müdahalede bulunmasının tarihi, oldukça eskilere dayanmaktadır. Eski Yunan'da Atina şehir devletinde MÖ 6. yüzyıla kadar uzanmaktadır. 20. yüzyılda ise oldukça yoğun gelişmelerin yaşandığı görülmektedir. Bir araştırmaya göre sadece 1958 - 1975 yılları arasında 50 civarında ülkede, başarılı veya başarısız, 101'den fazla müdahale gerçekleşmiştir². Değişik ülkelerde gerçekleşen müdahaleler, nedenleri ve sonuçları arasındaki farklılıklar bir tarafa, dünya genelinde ordu ile politika arasındaki ilişkinin yönü ve yoğunluğunu, söz konusu zaman kesitinde göstermesi bakımından dikkate değerdir. Türkiye de, 27 Mayıs ve 12 Mart'ın yanı sıra, sonuçsuz kalmış Talat Aydemir Hareketleriyle bu dalgadan payına düşeni almıştır.

1. OSMANLI'DAN 1950'YE ASKER SİYASET İLİŞKİLERİNE ÖZET BAKIŞ

Osmanlı İmparatorluğu yükselme döneminin ardından sık sık yeniçeri isyanlarına sahne oldu. Özellikle 19.yüz yılın son çeyreğiyle birlikte, cülus, saray etrafındaki çekişmeler gibi etkenlerden beslenen Yeniçeri isyanlarından farklı nitelikler taşıyan eğilimler ordu içerisinde güç bulmuştur. Değişimin son dönem politikalarından kaynaklanan nesnel bir zemini vardı. İslahat hareketlerinin merkezinde öteden beri ordunun yer almış olmasını bu kapsamda görmek mümkündür. Sorunları aşmak, zayıflamanın önüne geçmek, süratle

---

¹ Tayfun Akgüner, *1961 Anayasasına Göre Milli Güvenlik Kavramı ve Milli Güvenlik Kurulu*, İstanbul 1983, s.189, Akgüner, aynı yerde, 1776 tarihli *Virginia İnsan Hakları Beyannamesi*'nde 'Her halükarda askeri kuvvet, kesin surette sivil idareye tabi olacaktır', ifadesine yer vermektedir.

² O.Metin Öztürk, *Ordu ve Politika*, Ankara, 1993, s.30.

ilerleyen diğer ülkeler karşısında yeniden güçlü bir pozisyon edinebilmek için orduda düzenlemeye gitmek, çözüm arayışlarının odak noktası olmuştur. III.Selim'in Nizam-Cedit, II.Mahmut'un Asakir-i Mansure-i Muhammediye Ordusunu kurmaları bu alandaki yönelim kapsamında değerlendirilebilir. Bu yönelim dış dünya ile bağlantı noktaları açması, yeni fikirlerle teması sağlaması bakımında, İmparatorluk kurumları içerisinde ordunun avantajlı bir konuma ulaşmasını sağlamıştır.

Yoğun isyan ve savaş süreci subayların memleket sorunlarını ilk elden gözlemesine vesile olmuş, askeri okullara taşınan bu hava³ ise yeni fikirlerle harmanlanarak yeni bakış açılarına güç vermiştir. Bu zemin, eskisinden farklı bir içerik yaratmış ve memleket meselelerini çözme iddiası etrafında şekillenen hareketlerin ordu kadroları içerisinde oluşmasını tetiklemiştir.

Muhafif eğilimler, II.Abdülhamit'i ordunun kendisine karşı gelişebilecek bir hareketin merkezi olacağına dair kuşklara sevk etmiştir. Abdülaziz'in büyük önem vererek geliştirdiği ve dünyanın en güçlülere arasına soktuğu donanmayı çürümeye terk etmesi bunun sonucudur. Kara ordusunda da farklı bir durum söz konusu değildir⁴. Bu güvensizliğin abartılı olup olmadığı bir tarafa, ordu kadrolarının algılanışı bakımından değer ifade ettiği kuşkusuzdur. Padişah karşıtı muhalefet içindeki etkin rol, Orduyu modernleşme çizgisinin temel aktörü haline getirecek bir Harbiye geleneği olgusunu tarih sahnesine çıkarmıştır. Makedonya dağlarında isyan kıvılcımını yakan subaylardan Meşrutiyet'in ilanına, 31 Mart olayının etkisizleştirilmesine kadar yüklenilen rol bu kapsamdaki örneklerdendir.

19. yüzyılda başlayan ordu kadrolarının ülke yönetiminde müdahil olma çabaları, 20. yüzyılda İttihat ve Terakki deneyimiyle ülke idaresini fiilen ele alma sürecine girmiştir. Cumhuriyet'i de aynı doğrultu üzerindeki temel bir dönemeç olarak ele almak mümkündür. Milli Mücadelenin önder kadrolarının neredeyse tamamı askerdi. Başta Mustafa Kemal olmak üzere Kazım Karabekir, Ali Fuat Cebesoy, İsmet İnönü, Rauf Orbay, Refet Bele, Fevzi Çakmak gibi bir çırpıda sayılabilecek kadronun ortak özelliğinin asker olması, askerinin tarihsel rolünü anlamak açısından dikkat çekicidir. Cumhuriyet'in böyle bir başlangıç yapması, söz konusu geleneğin yeni dönemde de varlığına güçlü bir dayanak oluşturmuştur. Bu, toplumda işgalcileri kovmuş bir güç olması hasebiyle orduya karşı büyük bir meşruiyet ve sahiplenme bilinci yaratmıştır. Diğer boyutu ise askerinin devleti her zaman sahiplenme olgusuna zemin

³ Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam Mustafa Kemal 1881-1919*, c.1, İstanbul, 1966, s.68.

⁴ Şevket Süreyya Aydemir, *Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa (1860-1908)*, c.1, İstanbul, 1972, s.203,212.

sunmasıdır. İnkılap hareketlerinin toplumsal statükoyu değiştirici, dönüştürücü işlevleri itibariyle yaşanan çatışmalı süreç (ki kastedilen inkılaplar karşısında toplum içerisinde yükselen itirazlar karşısında takınılan tutumdur) ordunun kuruculuk niteliğinin aynı zamanda ilke ve inkılap bekçiliği misyonuyla tamamlanmasına yol açmıştır. Bu kurucu ve koruyucu misyonun ordu siyaset denkleminin çözümlenmesi bakımından önemsenmesi gerektiği fikrindeyiz.

Önder kadro arasındaki saflaşma, Cumhuriyet'in daha kuruluşunda asker siyaset ilişkilerini gündeme taşımıştır. Askerin siyaset içinde ne kadar yer alacağı tartışması aslında İttihat ve Terakki dönemine kadar uzanmaktadır. İttihat ve Terakki'nin 1909 kongresinde Mustafa Kemal'in de savunduğu, askerlerin siyaset dışında kalması görüşü kabul edilmesine rağmen askerlerin, örneğin Enver Paşa'nın parti içindeki, dolayısıyla siyasetteki fiili etkisi devam etmiştir⁵. Henüz Kurtuluş Savaşı sürecinde, yeni devletin izleyeceği rota ve Mustafa Kemal'in rolü konusunda belirmeye başlayan farklılıklar⁶ zamanla büyümüş, Meclisteki muhalefetin bazı komutanları benimser tutumu ise bu ayrışmayı beslemiştir⁷. Yapılanların tek merkeze mal edilerek kendi rollerinin unutulduğunu düşünen bazı komutanların rahatsızlığı⁸, muhalefetin şekillenmesinde rol oynamıştır.

19 Aralık 1923 tarihli 385 sayılı kanunla subayların aynı anda milletvekili olmaları kategorik olarak engelenmemekle birlikte, fiilen ordudaki görevleri sürdükçe milletvekili seçilseler dahi Meclis çalışmalarına katılmaları önlenmiştir. Ordu Müfettişliğine atanan Kazım Karabekir, Ali Fuat Cebesoy gibi muhalefetle birlikte anılan isimlerin bu kapsama girmesi, düzenlemenin Mustafa Kemal'in muhaliflerini etkisizleştirme amacı taşıdığına dair değerlendirmeye yol açmıştır. Meclisteki muhalefetin Komutan-Vekiller etrafında birleşip ordu içerisinde de taban tutmasıyla ordunun kendi denetimi dışına çıkacağından kaygılanan Gazi'nin, bu yola başvurarak muhalefete mani olmak istediği savunulmuştur. Buna göre Karabekir ile Cebesoy'un Cumhuriyet ilanından önce, tayin edildikleri ordu müfettişlikleri vesilesiyle Ankara dışına gönderilmesi, gelebilecek muhalefete karşı bir önlem

⁵ Feroz Ahmad, *İttihat ve Terakki*, İstanbul, 1971, s.241'den akt. Ersal Yavi, *İhtilalci Subaylar Türk Ordusu içindeki Gizli İhtilal Örgütleri*, İzmir, 2003, s.99-100.

⁶ Kazım Karabekir, *İstiklal Harbimiz 2*, (Sadeleştiren: Faruk Özerengin), Genişletilmiş Yeni Basım, s.406. Karabekir ayrıca, Mustafa Kemal'in etrafındaki bazı kimselerin teşvikiyle saltanat ve hilafeti kendi üzerine almaya yönelik tutumuna işaret etmektedir.

⁷ K.Karabekir, *a.g.e.*, s.417-418 Karabekir, Mecliste *Mustafa Kemal Paşa'nın şahsına karşı müthiş bir cerayan vardı* demek ve işbaşına kendisinin ya da Enver Paşa'nın getirilmesine dönük istemlerin gündeme getirildiğini belirtmektedir.

⁸ K.Karabekir, *a.g.e.*, s.438 Karabekir, *bütün işler bir şahsa malledilerek milletin hal ve istikbali tek ele teslim olunmuştur* ifadesini kullanmaktadır.

mahiyetindeydi⁹. Cebesoy, bu yönlü değerlendirmeleri besleyen aktarımlarda bulunmaktadır. Buna göre, meselelerin Mecliste geniş müzakerelere konu edilmesi yöntemi, Cumhuriyet'in ilanıyla birlikte değişmiş, genel görüşme öncesinde kulis faaliyetleri yürütmek suretiyle oluşturulan düzenlemeler, karşı çıkması muhtemel isimlerin Mecliste bulunmadığı zamanlara *tesadüf ettiril(mek)* suretiyle karar haline getirilmeye başlanmıştır¹⁰.

Söz konusu isimlerin 1924 sonbaharında komutanlık görevinden istifa etmeleri Gazi tarafında *büyük bir 'komplo'* sınıfına sokulmuştu¹¹. Gazi, Müfettişlik görevi sırasında ordu içindeki çalışmalarının belli bir noktaya geldiğini düşünen komutanların, politikada da hedeflerine ulaşmak için, o döneme değin Rauf Orbay ve etrafındakilerin Meclis içerisinde oluşturdukları güçle birleşerek münasip an ve fırsatta harekete geçmeyi planlayarak istifa ettiklerini savunmuştur.¹² Tabii olayın Karabekir ve Cebesoy cephesinden ifadesi farklıdır. Ordu içerisinde güç biriktirdikten sonra, siyasetle bunu tamamlama iddiasını doğal olarak reddederek ülkenin gidişatında daha etkili olmanın bir yolu olarak siyaseti seçtiklerini ifade etmişlerdir¹³.

Görüldüğü gibi ordu-siyaset ilişkisi, daha Cumhuriyet'in başlangıcında temel tartışma odaklarından birisi durumundadır. Siyasi tablonun şekillenmesinde asker kökenli kadroların rolü ön plandadır. Cumhuriyet Halk Fırkası karşısında kurulan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası¹⁴ her ne kadar uzun ömürlü olmamışsa da Kurtuluş Savaşının önder kadrosu arasındaki siyasi mücadeleyi somutlaştırması ve rejimin yerleşmesi sürecinde bir merhale teşkil etmiştir.

Şeyh Sait İsyanıyla başlayan Takriri Sükun Döneminde ordunun rolü artmıştır. Takriri Sükun kanunu gereklerinin ve İstiklal Mahkemeleri yaptırımlarının hayata geçirilmesinde doğal olarak temel güç orduydü. Ümit Özdağ, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kapatılmasından sonra *kemalist inkılap hız kazandı* tespitiyle birlikte *Ordu ve*

⁹ Ümit Özdağ, *Ordu - Siyaset İlişkisi (Atatürk ve İnönü Dönemleri)*, Ankara, 1991, s.47-48

¹⁰ Ali Fuat Cebesoy, *Siyasi Hatıralar II.Kısım*, İstanbul 1960, s.86. Komutanlardan duyulan kaygı, Cebesoy'un ifadesine göre, haberleşmelerini kontrol etmeye kadar varmıştır. (a.g.e., s.100)

¹¹ Kemal Atatürk, *Nutuk (1919-1927)*, Ankara, 1989, s.566.

¹² K.Atatürk, a.g.e., s.568. Gazi, daha önce Meclis üyeliğinden istifa eden Refet Paşa'nın istifasının Rauf Bey tarafından geri alınmış olmasını da tarif ettiği komplo sürecinden saymaktadır.(a.g.e., s.567); Kılıç Ali, Paşaların ani istifaları ve bu sırada Rauf Bey'in Refet Paşa'nın Meclis'ten istifasını önleme girişiminin basında çeşitli yorumlara yol açtığını ifade ederek, Gazi'nin değerlendirmesine yakın durmaktadır.(*Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları*, Der. Hulusi Turgut, İstanbul, s.229.)

¹³ Karabekir'in istifa dilekçesi bunu açıkça ifade ederken , Cebesoy yalnızca Mebusluk görevini tercih ettiğini belirten bir ifadeyle yetinmiştir. (K.Atatürk, a.g.e., s.566-567.)

¹⁴ Bu konuda bakılabilecek bir kaynak; Ahmet Yeşil, *Türkiye Cumhuriyeti'nde İlk Teşkilatlı Muhalefet Hareketi Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, Ankara, 2002.

İstiklal Mahkemeleri devrim sürecinde kemalist rejimin iki temel dayanağıdır ifadesini kullanmaktadır. Özdağ'ın işaret ettiği önemli bir nokta Mustafa Kemal'in ordu ile siyasetin bağıni kopardığına dair söylemlere ilişkindir. Öncelikle 19 Aralık 1923 tarihli 385 sayılı Kanunun, sanılanın aksine subayların milletvekili seçilmesini değil, yalnızca fiilen görev yürüten subayların bu süre zarfında Meclis çalışmalarına katılmayacağı hükmünü içerdiğini belirtmekte, *bizim de yukarıda ileri sürdüğümüz gibi ordu devrimin en güçlü destekçisi ve öncüsü ise, siyaset-dışı veya siyasa-dışı olduğunu iddia etmek oldukça zordur* şeklindeki sözleriyle¹⁵ ordu siyaset ilişkisinin yapısal temeline işaret etmektedir. Bu tespiti, üzerine oturduğu zemin itibariyle, ordunun siyasetle ne kadar içli dışlı bir konumda bulunduğunu göstermesi bakımından önemsiyoruz. Böyle bir yapının ülke sorunları karşısında her daim kendisini sorumlu hissetmesi doğaldır. 385 Sayılı Kanun ve Genelkurmay Başkanının Bakanlar Kurulu dışında bırakılması gibi düzenlemeler, *askeri kuvvetlerin sivil idare'ye bağlanmasını isteme(k)ten başka bir şey değildir*¹⁶ söylemine, bu kapsamda bakıldığında ihtiyatla yaklaşma gereği ortaya çıkmaktadır. Söz konusu adımlar, hiç kuşkusuz askerin idari mekanizmadaki rolünü daraltıcı bir etkiye sahiptir. Yalnız Özdağ'ın tanımladığı çerçevedeki asker-siyaset ilişkisi, bizi daha derin boyuta yönlendirmektedir. Meseleyi Batılılaşma perspektifinin bir parçası olarak, dinin yanı sıra orduyu da siyasetten koparma gerekçesiyle açıklamak yetersiz kalmakta, özde *orduyla muhalefet yapılması korkusunun* yattığı ve bu bağlamda, Atatürk'ün kendi düşüncesi doğrultusunda bir ordu oluşturma amacının öncelik taşıdığı düşüncesi¹⁷ önem kazanmaktadır.

Atatürk'ün ölümünden sonraki Cumhurbaşkanlığı seçimi ordu içerisinde gelen etkiyle şekillenmiştir. Bir süre önce Başbakanlık görevinden ayrılmış olmasına rağmen, *askeri ve sivil bürokrasideki gücü* İsmet İnönü'yü *tek aday* haline getirmiştir. Bir kısım generalin Genelkurmay Başkanı Çakmak nezdinde İnönü'nün Cumhurbaşkanlığı için girişimde bulunması bu gücün bir yansımasıydı¹⁸.

¹⁵Ü.Özdağ, ...*Atatürk ve İnönü Dönemleri*, s.71-72, 75, 82-87. Özdağ, 3.Ordu Müfettişi Cevat Paşa'nın 31 Ekim 1924'te ordudan istifa ederek, milletvekili görevine başlamış, 25 Aralık 1924'te ise tekrar orduya dönerek Ali Askeri Şura üyesi olmuştur. Böyle bir dönüş imkanı 30 Haziran 1927'de ordudan istifa eden Ankara mebusu ve Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal için, keza aynı tarihte istifa eden Başvekil İsmet Paşa için de mevcut idi demek suretiyle söz konusu kanunun yansımasını dile getirmektedir.

¹⁶ T.Akgüner, *a.g.e.*, s.190.

¹⁷ Kurtuluş Kayalı, *Ordu ve Siyaset 27 Mayıs – 12 Mart*, İstanbul, 1994, s.44-46.

¹⁸ Hikmet Özdemir, *Cumhurbaşkanlığı Seçimlerinde Ordunun Olağandışı Rolü Türkiye Örneği*, İstanbul, 1994, s.102,106. Özdemir, Dönemin Genelkurmay İkinci Başkanı Asım Gündüz'ün hatıralarından, Orgeneral Fahrettin Altay'ın bu kararın alınmasındaki rolüne işaret ediyor.(*a.g.e.*,s.121-123.)

İnönü dönemi ordu-siyaset ilişkilerinde yeni arayışlara, gizli örgütlenmelerin başlamasına sahne oldu. Bu, önceki dönemde orduda hiçbir hareketliliğin yaşanmadığı anlamına gelmemelidir. Subaylar arasındaki çekişmelere dair söylentiler yok değildi. Ancak bunlar siyasi bir çerçevesi belirsiz ve daha çok askerlik anlayışı noktasındaki farklı bakış açıları olarak dışarıya yansıyan çekişmelerdir¹⁹. Oysa yeni oluşumlar yönetim erkini hedeflemeleri hasebiyle farklı bir boyut taşımaktadır.

Konuyla ilgili dönemin subaylarına ait bazı hatıralar nakledilmektedir. Söz konusu hatıraların tarihi 1941 yılına kadar gitmektedir. *1946-47 yıllarında, orduda, devrin iktidarını devirmek için teşekkül etmiş, ihtilal birlikleri vardı ve bu birlikler gayet planlı bir şekilde (...) çalışmaktaydılar. Hatta, bu fikrin kökü 1941 yılına kadar uzayabilir* diyen ve daha sonra 27 Mayıs'ın İhtilal bildirisini radyoda okumasıyla ünlenen Alparslan Türkeş kendisinin de *genç bir teğmen* olarak zamanla bu çalışmalara katıldığını belirtmektedir²⁰. 27 Mayıs'ın örgütlenmesindeki önemli rolününün yanı sıra, 12 Mart'tan sonra yüklendiği Başbakan Yardımcılığı göreviyle dikkat çekecek olan Sadi Koçaş da benzer tarihlerden bahsetmekte, *üsteğmen iken bir albay tarafından gizli örgüte katılma daveti aldığına değinmektedir*²¹. 27 Mayıs ihtilalcisi Ahmet Yıldız subaylığının ilk yıllarında *Kuran, bayrak, tabanca* üzerine yemin ederek ihtilal örgütüne katıldığını belirtmektedir²². Bir başka 27 Mayısçı Şefik Soyuyüce de 1944'lerde CHP aleyhine hazırlanan harekete katıldığını açıklamaktadır²³.

Atatürk'ün vefatından sonra ki birkaç yıl içerisinde gündeme geldiği görülen söz konusu örgütlenmelere yol açan arka plana değinmek faydalı olacaktır.

Gelişmelerin epey gerisinde kalmış ordu yapısından duyulan rahatsızlık önemli bir faktördür. Bu, her askerin her an gördüğü, gözlemlediği bir durumdu. 1940'lara girilirken Birinci Dünya Savaşı döneminden kalma silahlar, nakilde at ve katıra olan bağımlılık, donanmadaki en önemli geminin bir zamanların Goeben'i olan Yavuz Selim olması, ordunun teknik donanımındaki eskimişliğin örnekleriydi²⁴. 1939'da İkinci Dünya Savaşının başlaması bu alandaki eksiklikleri çok daha fazla görünür kılmıştır. Savaşın gidişatıyla ilgili yayınlanan raporlardan hava gücü, zırhlı ve motorize donanıma sahip orduların, bunlardan yoksun olanlar

¹⁹ Samet Ağaoğlu, *Demokrat Partinin Doğuş ve Yükseliş Sebepleri Bir Soru*, 1972, s.188.

²⁰ Alparslan Türkeş, *27 Mayıs ve Gerçekler*, Ankara, 2000, s.11-12.

²¹ Sadi Koçaş, *Atatürk'ten 12 Mart'a Anılar*, İstanbul, 1977, c.1, s.148-156.

²² Ahmet Yıldız, *İhtilalin İçinden Anılar, Değerlendirmeler*, İstanbul, 2001, s.53. Yıldız'ın Harb Okulunu bitirme yılı 1942'dir.(a.g.e., s.19.)

²³ Nazlı Ilıcak, *15 Yıl Sonra 27 Mayıs Yargılanıyor*, İstanbul, 1975, c.2, s.567.

²⁴ William Hale, *Türkiye'de Ordu ve Siyaset 1789'dan Günümüze*, (Çev.Ahmet Fethi), İstanbul, 1996, s.79.

karşısında elde ettiği parlak başarıları takip eden subayların, barınma sorunu dahi çözülememiş kendi durumlarını daha çok tartışır hale geldiğini belirten Türkeş eleştiri oklarını Milli Şef İsmet İnönü'ye yöneltmektedir²⁵. Türkeş *perişanlığın subaylık(ğı), bir mahkumiyet ve mahrumiyet mesleği haline dönüştürdüğünü*, öyle ki İnönü ve *etrafındaki genarellerin çocuklarını asker yapmak istemediklerini* belirtmektedir²⁶. Bir başka subay Bekir Tünay da İnönü'ye duyulan tepkiyi dile getirmektedir. Tünay'ın eklediği bir husus, İnönü'nün *ben bu orduyu bir tayına çalıştırırım* dediğine dair dedikoduların oldukça yaygın tarzda subaylar arasında konuşulduğudur²⁷.

Hiç kuşkusuz böylesine yetersizliklerle dolu bir yapı yalnızca son yılların ürünü değildi. Ancak savaş, vatan savunmasını güncelleştirdiği oranda durumun vehametinin daha net görülmesini sağlamıştır. Diğer boyut Atatürk faktörüdür. Atatürk'ün konumuyla İsmet Paşa'yı karşılaştırmak mümkün değildir. Birincisi ülkenin ve rejimin adeta özdeşleştiği bir kişilik iken, ikincisi oynadığı rol ne olursa olsun neticede en fazla bir ikinci adam pozisyonunda (ki bunun bile tartışılabileceği bizzat Gazi tarafından Başbakanlıktan alınarak gösterilmişti) bulunuyordu. Mustafa Kemal'in vefatı subayları derinden etkilemiş²⁸, aynı zamanda tartışılmaz önderin (ki tartışılmazlığı zorlayıcılıktan çok benimseme olarak düşünmekteyiz) yerini tartışılmaya daha müsait bir kişiliğe bırakmasıyla yetersizliklerin muhatabını tespit ve gerekirse karşı çıkmanın koşulları somutlaşmıştır.

Bu zeminde, İnkılab'ın seyri hususunda soru işaretleri olduğu gözlenmektedir. İlerde 27 Mayıs'ı gerçekleştirenlerin arasında yer alacak olan Dündar Seyhan, Atatürk yolundan bir sapma olmamasına rağmen, *inkılabın statik bir manzara göstermesini, hızının kesilmesini hazmedememiş* bazı Kurmay Binbaşı ve Yüzbaşılarda, teğmen ve üsteğmenlerin yönetimi devirmeye dönük faaliyetlerine ilişkin haberler geldiğini belirtmektedir²⁹. Koçaş da Atatürk dönemindeki atılımcılığın durağanlaştığına dair argümanların, bu faaliyeti

²⁵ Alparslan Türkeş, *1944 Milliyetçilik Olayı*, İstanbul, 1968, s.9-14; S.Koçaş'ı örgüte çağırın Albay da söz konusu koşullardan bahsederek davetini yapmıştır. (S.Koçaş, *Atatürk'ten 12 Mart'a...*,s.150.) ; Dönemin bir başka Teğmeni Dündar Seyhan, savaşın etkisini şöyle aktarıyor; *Biz henüz Birinci Dünya Harbinin kaidelerini öğrenmeğe çalışıyorduk. Elimizdeki silahlar o devirden kalma, teknik o devrin tekniği, taktik öylesine...Kafalara dank ediyor halimiz. Kafaya gerçeğin tokmağını yemişsin neye yarar.* (Dündar Seyhan, *Gölgedeki Adam*, İstanbul, 1966, s.9.)

²⁶ Türkeş, *27 Mayıs ve Gerçekler*,s.13,14.;

²⁷ Bekir Tünay, *Menderes Devri Anıları Gördüklerim-Bildiklerim-Duyduklarım*, İstanbul, s.92.

²⁸ H.Özdemir, *Cumhurbaşkanlığı Seçimlerinde Ordunun...*, s.99'da şunları yazıyor; *Türk Ordusu fiili önderini, baş komutanını yitirdiği kaygısı içine düşmüştür. Sivil halkın bazı kesimlerinde özel nedenlerden dolayı pek etkisi görülmeyen matemin en çok subayları sarımsı halkın anlaşılabilir.*; D.Seyhan, *a.g.e.*, s.7'de *Harb Okulu'nun O'nun ölüm haberi ile nasıl tüyler ürperten bir mateme büründüğüne Harbiye tarihinde bir daha şahit olunamayacaktır* demektir. Seyhan o sırada Harbiye ikinci sınıf öğrencisiydi.

²⁹D.Seyhan, *a.g.e.*, s.16.

yürütenlerce dile getirildiğini aktarmaktadır³⁰. Atatürk'ten sonra, belki de Cumhuriyetle en çok özdeşleşmiş kişi olan İnönü döneminde dahi gündeme gelmiş olması, İnkılab duyarlılığı faktörünün asker-siyaset ilişkilerindeki önemini görmek bakımından dikkat çekicidir. İlerde değineceğimiz 27 Mayıs ve 12 Mart'a gidişte, Demokrat Parti (DP) ve Adalet Partisi (AP) iktidarları karşısında gösterilen tepkiyi, bu boyutuyla daha anlaşılır kılmaktadır.

Cumhuriyet'in kuruluşundan itibaren Genelkurmay Başkanlığı görevini yürüten Mareşal Fevzi Çakmak'ın 1943 yılında bu görevden alınmasının, İnönü karşıtı havanın oluşmasında bir faktör olması mümkündür. Hikmet Özdemir bu işlemde Mareşal'in her şeye karşı tutumunun rol oynadığını belirtmekle birlikte, asıl nedenin Atatürk'ten sonra Genelkurmay'da görülen Nazi etkisi olduğu düşüncesindedir. Buna ordunun savaş kapasitesinin yetersizliğini de eklemektedir.³¹ Nihat Erim ise emekliye sevketmenin Mareşal'in *Rusya ile çatışmamak* eğiliminden kaynaklandığını bizzat İnönü'den dinlediğini belirtmektedir³². Hangi sebeple olursa olsun, yıllarca ordunun başında kalmış ve üstelik Cumhuriyet'in en etkili şahsiyetlerinden olan Mareşalin, görevden alınmasıyla oluşan tepki hususunda Bekir Tünay'ın söyledikleri, İnönü karşıtı tepkiye katkı sunduğu ihtimalini desteklemektedir³³. Çakmak'ın uzaklaştırılmasına, böyle bir niyetle hareket edip etmemesinden bağımsız olarak, İnönü'nün kendisiyle boy ölçüşebilecek bir rakipten kurtulması boyutuyla yaklaşmak da mümkündür. Orduyu istediği gibi dizayn etme imkanına kavuştuğuna şüphe yoktur. O döneme değin Mareşalla özdeşleşmiş bulunan Genelkurmay Başkanlığı, Başbakan değil Cumhurbaşkanıya bağlı, özerk denilebilecek bir statüye sahipti. Uzaklaştırmanın ardından Genelkurmay Başbakanlığa bağlanmıştır³⁴. Bu, yalnızca idari mekanizmadaki yerin daraltılması değil, aynı zamanda daha çok kontrol manasını da taşımaktaydı.

Bu dönemdeki örgütlenmelerin boyutu hakkında dönemin subaylarınca çeşitli hatıralar nakledilmektedir. Dünder Seyhan'ın bazı kurmay binbaşı, yüzbaşı, üsteğmen ve teğmenlerle sınırlı bir faaliyet tablosu sunmasına karşılık, diğer kaynaklar daha geniş ve üst

³⁰ S.Koçaş, *Atatürk'ten 12 Mart'a*.....s.150'de kendisini örgüte çağıran Alay Komutanının, *Cumhuriyetin ilk 15 yılında büyük bir hızla girilen kalkınma ve devrim gayretleri aynı hızla devam etmediği* şeklinde konuştuğunu aktarmaktadır.

³¹ H.Özdemir, *Cumhurbaşkanlığı Seçimlerinde Ordunun*.....s.27.

³² Nihat Erim, *Günlükler 1925-1979*, (Haz. Ahmet Demirel), 2 cilt, İstanbul, 2005, s.282.

³³ B.Tünay, *a.g.e.*, s.92'de şunları yazmaktadır: *Mareşal'in ordunun başından uzaklaştırılması çok olumsuz etkilerin nedeni olmuştu. Çakmak Genelkurmaydan ayrılırken, söylenenlere göre, ağlamayan kalmamış. Mareşalin Demokrat Parti saflarında görülmesi, İnönü aleyhine gelişen düşünce ve tasarılarla büyük ölçüde etki yapmıştı. (...) Ordu mensupları ise Mareşal'a olan sevgi ve saygıları nedeniyle, seçimlerin dürüst yapılmamış bulunduğu kanısındaydılar.*

³⁴ N.Erim, *a.g.e.*, s.321-322.

düzeyle bir örgütlenmeden bahsetmektedir. Koçaş, 1943 yılına dayanan örgütlenmeler içerisinde *bir çok yakın arkadaşımızın, hocamızın, komutanımızın görev aldıklarını (sonraları) öğrendik* derken³⁵, General Fahri Belen'e göre *generallerden örgüte katılanlar vardı*.³⁶ Bir örneği de daha sonra 27 Mayıs hareketi içerisinde yer alacak olan Emin Aytekin aktarmaktadır. Aytekin, Harb Akademisi öğretim kadrosu içinde bulunduğu sırada, 1949 Şubatında yapılan örgüte katılma davetine olumsuz cevap vermesi üzerine dışlandığını, *adeta öğretmenler odasına giremez hale geldiğini* belirtmektedir.³⁷ Türkeş de *diktatör* diye nitelediği İnönü'yü devirmek için örgütlenen *bir grub subayın* bir an önce harekete geçmek için bir genaralle temasa geçtiğini, söz konusu general'in bir süre daha beklenmesini istemesi üzerine hareketin ertelendiğini belirtmektedir³⁸. Ancak subayların bir süre sonra süreci yeniden hızlandırdıkları anlaşılmaktadır. Türkeş, General'in Erkan-ı Harbiye Hareket Dairesi Başkanı olmasıyla, subayların bu kişiyi ziyaret ettiğini ve *ateşli* geçen toplantıdan sonra ihtilal grupları(nın) ciddi bir çalışma başlattığını, Ankara ve İstanbul'un dışına genişleyen örgütlenmenin bütün ülkeyi kapsar hale geldiğini ve özellikle *Konya'da çok mühim darbe-i hükümet planlama toplantıları yapıldığını* Türkiye'nin yeni bir istikamet almak noktasına geldiğini aktarmakta ve ihtilalden *son dakikada* ihtilal merkezindeki kadroların, iktidara bir süre daha fırsat verilmesi için vazgeçildiğini aktarmaktadır. Son dakikada harekete geçilmemesini İkinci Dünya Savaşına bağlayan Türkeş, ihtilal güçlerinin *yeni bir emre kadar dağıtıldığını* buna rağmen kendisinin de içinde bulunduğu *bazı grupların* toplantıları sürdürdüğünü açıklamaktadır³⁹.

Türkeş'in ifadelerinden görüldüğü kadarıyla İkinci Dünya Savaşı sırasında oldukça güçlenmiş bir hareket sahnede idi. Bu örgütlenme, savaş nedeniyle faaliyetini önemli oranda durdurmuşsa da unsurlarının ordu içerisindeki varlığı sonraki girişimler için bir nevi kadro alt

³⁵ S.Koçaş, *Atatürk'ten 12 Mart'a...*,s.158.

³⁶ Fahri Belen, *Ordu ve Politika*, İstanbul, 1971,s.32'den akt. Hikmet Özdemir, *Rejim ve Asker*, İstanbul, 1993, s.44., Belen devamında şöyle diyor; *O zaman Tuğgeneral olan rahmetli Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel için, üye olmadı fakat destekleyeceğin söyledi, dediler. Bazı yayımlarda daha sonra bugünkü Cumhurbaşkanımız Sayın Cevdet Sunay'ın da adı geçiyorsa da o zaman kendisi hakkında bir şey söylememişlerdi.*

³⁷ M.Emin Aytekin, *İhtilal Çıkmazı*, 1967, s.22.

³⁸ A.Türkeş, *27 Mayıs ve Gerçekler*, s.12., Türkeş şöyle diyor; *Subaylar, kısa zamanda hareketi planlayacaklar ve devrin diktatörü ile etrafındaki dalkavuklar, beş saat içinde toplanacaktı.. Ben o zaman genç bir teğmendim. Ama, General M.T.'yi ziyaret eden ihtilal grubu ile temasım vardı. (...) Konuşmaları aynen bana nakletmişlerdi. Ben, generalle aynı kanaatte değildim. Hareket vakti gelmiş ve geçmekteydi.*; B.Tünay, *a.g.e.*, s.93'de, 1949 yılı kışında, bir grub kurmay subayın Orgeneral Muzaffer Tuğsavul'a seçimlerin dürüst yapılmaması halinde müdahalede bulunma önerisi yaptığını ancak, Tuğsavul'un harekete geçmeyi kabul etmediğini aktarmaktadır. Türkeş'in dile getirdiği generalin baş harflerin Muzaffer Tuğsavul ismine uydugunu hatırlatmak isteriz.

³⁹ A.Türkeş, *a.g.e.*, s.10-14., Türkeş'in şu ifadeleri ulaşılan güç açısından dikkat çekicidir: *Ankara'da sabah söylenen bir söz, ihtilal ağı tarafından daha güneş batmadan aynı gün Erzurum'daki arkadaşlara ulaşıyordu. Teşkilat saat gibi dakik çalışmaktaydı.*

yapısı da oluşturmuş olabilir. Bir kısmının toplantılara devam etmesi bu canlılığın devamlılığını sağlamada mutlaka önemli bir rol oynamıştır.

Demokrat Parti'nin sahneye çıkması, sorunların demokratik süreç içerisinde halledilebileceği fikrini asker arasında da yeşertmiştir⁴⁰. Çok partili hayat, sorunların aşılması için bir umut yaratmış olmakla birlikte iktidarın seçimlere gidip gitmeyeceği, gitse bile seçim sonucunu kabul edip etmemesi kaygısı, söz konusu örgütlenmeyi besleyen bir faktör olmuştur⁴¹. 1946 seçimlerindeki usulsüzlükler subaylar arasında bir tepki dalgası yaratmıştır⁴². Bu etkiyle Ankara'da başlayan bir örgütlenme kısa süre sonra, faaliyete daha önce girişmiş olan İstanbul grubuyla çalışmalarını ortaklaştırmış ve 1950 seçimlerinde usulsüzlük yapılması durumunda, müdahale etmek üzere faaliyet hızlandırılmıştır. Bir grup, seçimlerde nasıl olsa iktidarın usulsüzlük yapacağı düşüncesiyle hemen müdahalede bulunma görüşünü savunmuşsa da götürülen liderlik teklifini kabul eden Korgeneral Fahri Belen, seçimlerde önce harekete geçmeye karşı çıkmış ve seçimin beklenmesini istemiştir⁴³.

Süreçle ilgili Ali Fuat Başgil'in ilginç bir tanıklığı mevcuttur. 1949 Aralık ayı başlarında, gazetelerde İnönü idaresine sert eleştiriler yönelttiği bir sırada, *dört yüksek rütbeli kurmay subayın kendisiyle görüşerek, İnönü'yü eleştirip müdahale kararlarını dile getirdiklerini, harekete geçtiklerinde yazılarıyla destek olmasını istediklerini belirten Başgil, teşebbüs ciddi idi ve, eğer ben ... teşvik ve tahrik yoluna gitseydim harekete geçileceğini, ancak kendisinin eleştirilere hak vermekle birlikte, bu yolun faydalı sonuçlar doğurmayacağı şeklinde görüş ifade ettiğini belirtmektedir*⁴⁴.

Bu arada DP'nin çekinmeden çalışmalarını sürdürmesi için, seçimlerde usulsüzlük durumunda kayıtsız kalınmayacağına dair niyetin aktarılması uygun bulunmuş, bu maksatla Korgeneral Belen ile DP lideri Celal Bayar arasında Bayar'ı *son derece memnun* eden bir görüşme gerçekleşmiştir. DP için büyük bir garantiydi bu⁴⁵. Feroz Ahmad'ın DP

⁴⁰ S.Koçaş, *Atatürk'te 12 Mart'a ....*, s.158-160.; A.Yıldız, *a.g.e.*, s.152.; A.Türkeş, *27 Mayıs ve Gerçekler*, s.20'de şunları söylüyor; *Demokrat Parti, yılların karanlığına ışık olarak varedilmeye çalışılıyordu. ...Kuruluşunda subayların da büyük gayretle çalıştığı unutulmamalıydı.*

⁴¹ E.Aytekin, *a.g.e.*,s.20.; A.Yıldız, *a.g.e.*, s.152.

⁴² Muhsin Batur, *Anılar ve Görüşler Üç Dönemin Perde Arkası*, İstanbul, 1985, s.49'da, Demokrat Parti – Cumhuriyet Halk Partisi arasındaki tartışmanın Harb Akademisi öğrencileri arasındaki görüntüsünü, *1946 seçimlerinin ardında CHP ile DP arasında, sınıf yumuşakça ikiye bölündü* ifadesiyle aktarmaktadır.; S.Koçaş, *Atatürk'ten 12 Mart'a....*, s.204-205'te Harb Akademisinde DP'ye destekle ilgili anekdotlar aktarmaktadır.

⁴³ Abdi İpekçi – Ömer Sami Coşar, *İhtilalin İcyüzü*, İstanbul, 1965, c.1,s.15-20.

⁴⁴ Ali Fuat Başgil, *Ali Fuat Başgil'in Hatıraları*, İstanbul, 1990, s.128-130.

⁴⁵ A.İpekçi-Ö.S.Coşar, *a.g.e.*,s.20,22.; E.Aytekin, *a.g.e.*, s.14'te, İsim belirtmemekle birlikte bazı subayların DP ile fiili ilişkiye girdiklerine dair ifadeler kullanmaktadır.; H.Özdemir, *Rejim ve Asker*, s.44, dipnot 31'de aktardığına göre, General Kenan Esengin, *27 Mayıs ve Ordudaki Kıyımlar*, İstanbul 1978, s.10'da şunları

çevrelerinden yaptığı görüşmelerden aktardığına göre, CHP'nin seçimlerde nispi temsil sistemini kabul etmemesi, DP'nin genç kanadında olağan siyaset yoluyla sonuç alınamayacağı fikrini oluşturmuş, ardından bazı subaylarla ilişkiye geçmişti⁴⁶. Bu noktadan bakıldığında DP'lilerin fiili ilişkinin kurulmasındaki rolü ortaya çıktığı gibi, böyle bir desteği kazanmanın sağlayacağı güvenin anlamı da daha iyi görülmektedir.

Bir süre sonra, hazırlığı yapılan hareketin genel lideri Fahri Belen ile Ankara'daki lider Kurmay Albay Seyfi Kurtbek'in ordudan istifa ederek seçimlere DP listesinde katılıp parlamentoya girmeleri müdahale fikrini ortadan kaldırmıştır⁴⁷. Seyfi Kurtbek'in seçimden önce parti adına radyodan yaptığı konuşma, Şevket Süreyya Aydemir'in deyimiyile, DP'nin hedeflediği *Liberal-Demokratik Devlet nizamı* ölçüleri dışına çıkacak kadar silahlı kuvvetleri ön plana çıkarıyor ve önemsiyordu⁴⁸. Bu tür etkenlerle orduda, *ıslahatın kısa zamanda yapılacağı umudu* güçlenmiş ve söz konusu hareket kendiliğinden dağılmıştır⁴⁹.

Önemli bir nokta bu sürecin karşı tarafa, yani iktidar partisi ve İsmet Paşa cephesine nasıl yansıdığıdır. İnönü ordu içerisinde bir huzursuzluk olduğunun farkındaydı. Tabii bu farkındalığın, örneğin Türkeş'in ifade ettiği boyuta vardığını düşünmek doğru değildir. Öyle olsaydı zaten, bir takım somut tedbirlere başvurulacağı kesindi. Daha çok alt kademe subaylar etrafında tanımlanan rahatsızlığın, DP tarafından körüklendiğine dair düşünceler dile getirilmiş ve üst düzey komutanların dikkatli olması için uyarılar yapılmıştır⁵⁰. DP kanadından gelen ifadeler ise, İnönü ve CHP'nin ordu içerisinde, kendilerine karşı oldukça yoğun bir faaliyet yürüttüğü noktasındadır. Celal Bayar, İnönü'nün 1946-1950 yılları arasında bütün ordu komutanlıklarını ziyaret ederek DP karşıtı propaganda yaptığı düşüncesindedir⁵¹. İnönü'nün orduyu bir güç olarak kendi tarafında tutmak isteyen çabası görülmekle birlikte, hedefine tam olarak vardığı söylenemez. Hedefe varamama, yalnızca müdahale hazırlığındaki

---

söylüyor: 1948'lerde kendisi ile görüşmeye memur edilmiş arkadaşlarımıza DP Başkanı Celal Bayar 'Atatürkçülükten ve Atatürk devrimlerinden asla taviz vermeyeceklerini, bu konuda CHP'den daha inançlı ve titiz olduklarını' söylemişlerdi.

⁴⁶Feroz Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*, (Çev. Ahmet Fethi) İstanbul, 1994, s.180.; Orhan Erkanlı, *Anılar..Sorunlar..Sorumlular*, İstanbul, 1972, s.5.'te, genç subayların Bayar ve Menderes ile görüşerek desteklerini bildirdiğini yazmaktadır.

⁴⁷ A.İpekçi- Ö.S.Coşar, *a.g.e.*, s.22-23.

⁴⁸Şevket Süreyya Aydemir, *İkinci Adam*, İstanbul, 1968, c.3, s.50-51.; B.Tünay, *a.g.e.*, s.96.

⁴⁹S.Koçaş, *Atatürk'ten 12 Mart'a.....*, s.158.

⁵⁰ N.Erim, *a.g.e.*, s.120.'de, 1947 Mayıs'ında İnönü ile birlikte katıldığı bir ordu ziyaretinde, İnönü'nün Kumandanlara *Hiç hayal yapmayınız. Muhafızlar apaçık ihtilale tahrik etmektedirler. Bu işte ordu metin durmalıdır. Küçük rütbeli subay veya aileleri öte tarafa meyilli görünüyorlarmış. Ordu politikaya karışmamalı. Hususi konuşmalar esnasında da kanunlara riayet etmek lazım geldiğini söylemeli. Onlar zannederler ki ayaklanırlarsa o rdu kendilerine silah atmaz. Hatta bunu size sorabilirler. 'Atarız çünkü kanuna riayetin bekçileriyiz' demelisiniz*, şeklinde konuştuğunu belirtmektedir.

⁵¹ F.Ahmad, *a.g.e.*, s.181.

subaylarla sınırlı değildir. Örneğin Genelkurmay Başkanı A.Nafiz Gürman, böyle bir faaliyet içerisinde değildi ama iki parti arasındaki mücadeleye karıştırılmaktan özenle geri duran bir tutuma sahipti. Cumhurbaşkanı İnönü'nün, İzmir'e gerçekleştirdiği ziyaret esnasında subayların katılacağı bir toplantı tertip ederek konuşma isteğine orduya siyaset bulaşacağı gerekçesiyle karşı çıkmıştı⁵².

Bu arada CHP iktidarının, Genelkurmay Başkanlığının statüsünde yeniden bir değişikliğe gittiğini belirtmek isteriz. Görevde bulunduğu süre boyunca *müstakil* bir statüye sahipken, isminin tarihsel ağırlığından kaynaklı olarak yaşanmayan sorunlar Fevzi Çakmak'ın alınmasıyla görülmeye başlanmıştır. Genelkurmay Başkanlığı'nın Başbakanlığa bağlanması, Milli Savunma Bakanı (MSB) ile Genelkurmay Başkanı'nın ilişkisinin yürütülmesinde mahzurlu durumlar ortaya çıkarmış, Genelkurmay'ın kendisini MSB'dan daha üstün görmesine yol açan bir yapı ortaya çıkarmıştır. Bu sorun 30 Mayıs 1949'da Genelkurmay Başkanlığı MSB'na bağlanarak çözümlenmiş, ayrıca Milli Savunma Yüksek Kurulu (MSYK) kurulmuştur⁵³. MSYK Başbakan'ın teklifi ve Bakanlar Kurulu tarafından seçilecek Bakanlar ile Milli Savunma Bakanı ve Genelkurmay Başkanı'ndan oluşan ve Cumhurbaşkanı'nın tabii başkan kabul edildiği bir kuruldu. 1961 Anayasası ile getirilecek olan Milli Güvenlik Kurulu (MGK)'na benzerlik gösterse de aslında yetki alanı daha sınırlıydı. *Yalnız Milli Savunma işleriyle görevliydi*⁵⁴. Böyle bir kurulun oluşturulmasıyla, MSB'na bağlanmış Genelkurmay Başkanı'nın aynı zamanda, devletin en üst makamlarıyla kurumsal bir bağlantı içerisinde bulunması sağlanmıştır. Kurul bu yönüyle asker ve siyasetçiler arasında bir iletişim işlevi de görecekti.

2. DEMOKRAT PARTİ (DP) İKTİDARI; DESTEKTEN İHTİLALE DÖNEN SÜREÇ

DP iktidarı ülkede bir dönüm noktasıdır. Yıllardır tek parti iktidarının istemleri doğrultusunda şekillenmiş bürokratik yapının hakim olduğu devleti yönetirken çeşitli sorunlarla karşılaşabileceği sır değildi. Bürokrasiye kuşkuyla yaklaşıyordu. Bu kuşku F.Ahmad'ın ifadesiyle, *orduya karşı .... herhalde daha büyüktü*⁵⁵. Bazı gelişmeler ordu ile ilgili kaygıları büyütüştür. İktidar değişikliğinden sonra eski general arkadaşlarının İnönü'yü ziyareti, kendisine bir müdahale için hazır oldukları mesajını verdikleri şekilde algılanmış ve DP'lilerin ordunun üst kademesinden duydukları tedirginliği büyütüştür. Bir

⁵² N.Erim, *a.g.e.*, s.359,367.

⁵³ N.Erim, *a.g.e.*, s.321-322, 343.

⁵⁴ T. Akgüner, *a.g.e.*, s.186-188.

⁵⁵ F.Ahmad, *a.g.e.*, s.183.

albayın bu ortamda, askeri müdahale yapılacağına dair ihbarı, başta Genelkurmay Başkanı ve Kuvvet Komutanları olmak üzere generallere karşı bir emeklilik ve pasif göreve çekme operasyonu ile sonuçlanmıştır⁵⁶.

CHP kanadı ise iddiaları kesinlikle reddetmektedir. Erim'in aktardığı bilgiler söz konusu general ziyaretinin bir veda mahiyetinin ötesine geçmediğidir⁵⁷. Orduda bir müdahale havası olmadığına dair bir tanıklığı o dönemde Genelkurmay İstihbarat Dairesinde görevli Bekir Tümay yapmaktadır. Tümay, Genelkurmay Başkanı Gürman'ın İnönü'yü çok sert eleştiren bir gazete yazısı gösterildiğinde, *biz askeriz, Orduya sövüp sayan var mı? Bana ne? Memleketin adliyesi var* dediğini aktarmakta ve bırakın DP'yi tedirgin edecek bir girişimi, aksine *hemen her yerde* destek havası gözlemlendiğini belirtmektedir⁵⁸. Müdahale haberleri⁵⁹ karşısında endişelenen DP yöneticilerine, Ordu içindeki güçlerine dayanarak konuştuklarından kuşku duyulmaması gereken Kurtbek ve Belen'in böyle bir yola başvurulamayacağı yönündeki cevabı⁶⁰ da bu havayı desteklemektedir.

Gerçekleştirilen operasyonla ilgili CHP'nin sert eleştirileri Başbakan Menderes tarafından orduyu *kışkırtmak* olarak değerlendirilmiştir⁶¹. DP'nin *o güne dek görülmemiş* boyutta üst kademe de yoğunlaşan⁶² emeklilik işlemleriyle, ordu içerisini kendine göre düzenlemede bir ilk adım attığı havası doğmuştur. 1950 öncesindeki gizli örgütlenmede yer almış bazı albayların, o zamana değin vekaleten dahi albayların getirilmediği tümen komutanlığıyla görevlendirilmesi bir cesaret örneğiydi⁶³. Ancak icraatın ne ölçüde DP'nin amacına hizmet ettiği yine de kuşkuluydu. Emekli edilen Genelkurmay Başkanının, Cumhurbaşkanlığı sırasında İnönü'nün subayları toplayarak konuşmasına dahi karşı çıkan birisi olduğu hatırlanacaktır. Yerine getirilen Nuri Yamut'un ise kendisine ikinci başkan yaptığı Şahap Gürler'in eşi, subay eşlerine CHP'ye oy vermeleri için yaptığı baskılarla

⁵⁶ Ş.S.Aydemir, *İkinci Adam*, c.3, s.46-49. Aydemir ilk planda emekli edilenler dışında, sonraki *birkaç ay içinde* 15 General ve 150 Albayın emekliye sevk edildiğini belirtmektedir.; A.Yıldız, *a.g.e.*, s.68'de, ihbarda bulunan albayın, daha önce Kristal Gazinosunda Bayar ve Menderes'e, İnönü'ye karşı bir darbe hazırladıklarını söyleyen kişi olduğunu belirtiyor, ancak isim vermiyor.

⁵⁷ N.Erim, *a.g.e.*, s.458.

⁵⁸ B.Tünay, *a.g.e.*, s.90-91. DP iktidarında yurt dışı görevler verilen Tümay, Menderes'e ılımlı yaklaşmıştır.

⁵⁹ O.Erkanlı, *Anılar..Sorunlar...*, s.5'te 1950 seçimlerinin ardından komutanların İnönü'yü ziyaret ederek emrindeyiz dediklerini belirtiyor.; F. Ahmad, *a.g.e.*, s.182'de, DP yetkililerinin sonradan İnönü'nün bu yöndeki teklifi reddettiğini öğrendiklerini aktarıyor.

⁶⁰ A.İpekçi- Ö.S.Coşar, *a.g.e.*, s.24.

⁶¹ Ş.S.Aydemir, *İkinci Adam*, c.3, s.45'te Menderes'in Parti grubunda şunları söylediğini naklediyor: *Size esefle bildirmek isterim ki, iktidara geldiğimiz henüz bir ayı bulmadığı halde, bazı zaruri değişiklikleri mesele ittiaz ederek Cumhuriyet Halk Partisi, Orduyu aleyhimize tahrik etmek yoluna sapmıştır. ...Çalışmalarımız, memleketimizde Demokrasiyi perçinlemeye matuftur.*

⁶² A.Yıldız, *a.g.e.*, s.68.

⁶³ A.İpekçi- Ö.S.Coşar, *a.g.e.*, s.24.

tanınıyordu. Emekliye sevk edilenlerden Muzaffer Tuğsavul da öteden beri İnönü ile yıldızı barışmamış bir generaldi⁶⁴.

DP'nin yapısal *reform* girişimi Savunma Bakanı Seyfi Kurtbek vasıtasıyla planlanmıştı. Kurtbek'in orduda gençleştirme, terfide gençlerin önünü açma planı, kendi aleyhlerine sonuç yaratacak nitelik arzemesi nedeniyle, generaller cephesinden kabul görmemiştir. Tepkiler, Bakanlar Kurulundan geçmiş olmasına rağmen tasarıdan vazgeçilmesine neden olmuş, ardından da Kurtbek istifa etmiştir⁶⁵. Alt kademeyi memnun edecek bir adımın üst kademedeki tepki sonucu devre dışı bırakılmasıyla, *askeri kurum üzerinde sağlam bir denetim kurma fırsatı yitir(ilmıştır)*⁶⁶. Generallerle uzlaşma, üst rütbelerin boşalmasını isteyen, beklentileri karşılanmamış alt rütbelilerin rahatsızlığını beslemiştir⁶⁷.

DP, ekonomik veriler bakımından başarılı bir performans sergilemiş olarak girdiği 1954 seçimlerinde gücünü büyütürken çıkmış⁶⁸, ancak yine bu süreçte orduda rahatsızlık yaratan ilk birikimler tohum vermeye başlamıştır. Orduya gereken ilginin gösterilmediği algısı belirginleşmeye başlamıştır⁶⁹. 1950 öncesinin ihtilal hazırlayıcılarının lideri emekli general Fahri Belen'in Bayındırlık Bakanlığında ancak 6 ay dayanması ve istifa etmesi⁷⁰, yine adı geçen dönemdeki girişimin önde gelenlerinden olan Seyfettin Kurtbek'in reform hedefini gerçekleştirilmeden Milli Savunma Bakanlığında istifası, bu isimlerin muhalefet yıllarında verdikleri destek de gözetildiğinde, DP'nin ordu cephesindeki beklentileri karşılamada sıkıntılar yaşadığını gösteren işaretlerdir.

DP ülkedeki geniş halk yığınlarının temsilcisi olarak iktidarı elde etmişti. İçinde yalnızca ekonomik açıdan değil, İnkılab sürecinde bazı toplumsal, kültürel icraatları benimseme noktasında hiç değilse pasif bir direnç göstermiş kesimleri de barındırmaktaydı. İktidar bunların daha görünür bir pozisyon almalarının yolunu açmıştı. Bu kesimin bazı

⁶⁴ B.Tünay, *a.g.e.*, s.95,97. Tünay, aktardığı bir hatırasında, Hipodromda at yarışlarını izledikleri bir gün İnönü'nün sık sık kendisine baktığını söylediğinde Tuğsavul'un, *Aldırma hasmın sitemin anlamamak hasma sitemdir* dediğini belirtiyor.

⁶⁵ W.Hale, *a.g.e.*, s.54-55.; Mehmet Ali Birand – Can Dündar – Bülent Çaplı, *Demirkarat Bir Demokrasinin Doğuşu*, İstanbul, 1995, s.110-111'de Seyfi Kurtbek, Bayar ve Menderes'in önceleri heyecanla karşıladığını belirttiği tasarı hakkında *çok dedikodu* yapıldığını, daha sonra Menderes'in, *bütün generaller isyan edeceklermiş* diyerek ertelenmesini istediğini belirtiyor

⁶⁶ F.Ahmad, *a.g.e.*, s.185. Ahmad tasarının geri çekilmesinde, Kurtbek'in gittikçe güçlenen konumundan duyulan rahatsızlığın rolüne de işaret etmektedir.

⁶⁷ W.Hale, *a.g.e.*, s.93.

⁶⁸ Metin Tokar'ın bu dönemi anlattığı kitabının adı, DP'nin Altın Yılları'dır.,

⁶⁹ Sinan Onuş, *Parolo:İnkılap 27 Mayıs'ı yapanlar Anlatıyor*, İstanbul, 2003, s.19-20'de, Kore'ye gidecek asker kafilesinin DP'lilerce uğurlanmadığı örneğinin yarattığı etkiden bahsediliyor.

⁷⁰ A.İpekçi-Ö.S.Coşar, *a.g.e.*, s.25.

hassasiyetleri siyaset sahnesine taşındıkça inkılab hassasiyeti önplana çıkmıştır. Örneğin Atatürk tarafından Türkçe okutulan Ezan'ın yeniden Arapçaya çevrilmesi, din yönelimli söylemlerin gündeme gelmesi⁷¹, doğal olarak her kesimden daha çok Atatürk bilinciyle eğitilmiş orduda tepkiyle karşılanmıştır⁷². Bu, ordunun karşılanmayan somut beklentilerine aynı zamanda bir rejim sorunu nun da eklenmesi anlamına gelmektedir.

Tabii bunlar daha çok zaman içerisinde bilince çıkarılmış meselelerdi. ilk tepkilerin direkt ordunun içinde bulunduğu durumla, işleyişiyle ilgili ortaya çıktığı görülmektedir. 1951 yılında Genç Subay Pilotlar Birliği imzalı yayınlanan bildirimlerden birisi Menderes'e kadar ulaşmıştı. Bildiride; ordu içerisinde bir tasfiyeye gidilmek suretiyle yenileşmenin sağlanması, geçim şartlarının iyileştirilmesi gibi hususların yanı sıra *siyasi gayemiz olmamakla birlikte liberalizmin kitleler aleyhine doğuracağı türedi milyoner zümresinden çekindiklerinden şimdilik İsveç ve İngiliz Sosyalizmini amaç olarak belirledikleri* ifade edilmekteydi⁷³.

27 Mayıs'a giden süreçte etkili olacak örgütlenmelerin ilk nüveleri için genel itibariyle 1954 tarihi verilmektedir⁷⁴. Bu tarihlerde değişik yerlerde başlayan örgütlenme çalışmaları zamanla birleşmeye doğru evrilmiştir⁷⁵. İhtilal fikrini benimseyenlerce 1955-1956 yıllarında Harb Akademisinde kurulan Atatürkçüler Cemiyeti süreç içerisindeki gel gitlerde nasibini almışsa da ihtilale giden önemli bir nüveydi. 1958 yılındaki 9 subay olayında göz altına alınanlar bu çevreden subaylardı⁷⁶. Bir yıllık bir çalışma neticesinde belli bir güce ulaşan ihtilalciler artık yüzlerini Akademi dışına dönmeye, ordunun diğer kademelerindeki subaylara yönelmişlerdi⁷⁷. Bu sırada farklı bir gruplaşma 1956 yılından başlamak üzere Binbaşı Talat Aydemir etrafında şekillenmekteydi⁷⁸. İki grup arasında birbirini yoklama tanıma sürecinin ardından ortaklık sağlanmıştır⁷⁹. Hava Kuvvetleri ile de temasın kurulması⁸⁰

⁷¹ Çağlar Kırçak, *Türkiye'de Gericilik 1950-1990*, Ankara, 1993, s.28-33. 1945'te Osmanlıca'dan Türkçeye çevrilen Anayasa da yeniden Osmanlıca'ya çevrilmişti.

⁷² Şükran Özkaya, *Adım Adım 27 Mayıs*, İstanbul, 2005, s.31.

⁷³ S. Ağaoğlu, *Demokrat Parti'nin Doğuş ve.....*, s.189-194.

⁷⁴ D.Seyhan, *a.g.e.*, s.43.; Ş.Özkaya, *a.g.e.*, s.34.; S.Onuş, *a.g.e.*, s.21.; A.İpekçi- Ö.S.Coşar, *a.g.e.*, s.30.; Haydar Tunçkanat, *27 Mayıs 1960 Diktadan Demokrasiye*, İstanbul, 1996, s.252. ; Ümit Özdağ ise, *Daha 1950'de genç subaylar arasında ihtilalci örgütlerin kurulması için Faruk Ateşdağlı isimli subayın çalışmalarında bulunduğu, 1952'de Harb Okulunda kurulan örgütün 1960'da ihtilale kadar varlığını diğer gruplarla birleşerek koruduğunu bilmekteyiz*, demektir.(Ümit Özdağ, *Menderes Döneminde Ordu-Siyaset İlişkileri ve 27 Mayıs İhtilali*, 1997, s.53.)

⁷⁵ H.Tunçkanat, *.....Diktadan Demokrasiye*, s.253.

⁷⁶ O.Erkanlı, *Anılar...Sorunlar....*, s.12.; A.İpekçi-Ö.S.Coşar, *a.g.e.*, s.31'de, Binbaşılarda Faruk Güventürk, Dündar Seyhan, Nuri Hazer, Şükrü İlkin, Necati Ünsalan, Yüzbaşılarda, Orhan Erkanlı, Suphi Gürsoytrak, Dündar Seyhan, Mükerrrem Erensü ile Akademideki hocalardan Kurmay Albaylar Faruk Ateşdağlı ile Naci Asutay'ın da bu cemiyetin ilk kadrosu arasında sayılmaktadır.

⁷⁷ D.Seyhan, *a.g.e.*, s.53.

⁷⁸ Talat Aydemir, *Talat Aydemir'in Hatıraları*, İstanbul, 1968, s.25,27-28.

⁷⁹ Bu süreçle ilgili bkz. D.Seyhan, *a.g.e.*, s.56-58.; A.Yıldız, *a.g.e.*, s.154-155.; T.Aydemir, *a.g.e.*, s.37.

ihtilalci örgütlenme iskeletinin oluşumuna yeni bir unsur eklemiştir. Bu örgütlenmelerin dışındaki bir girişim Sadi Koçaş kanalıyla yürümüştür. Koçaş mevcut örgütlenmelere katılmadan girdiği yolda nicelik açısından önemli bir güce ulaşmamışsa da Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Cemal Gürsel'le bağ kurulması, bazı kilit mevkilere eleman tayini gibi hususlarda etkili kanallar açılmasında rol oynayacaktı⁸¹.

Koçaş'ın Gürsel'le ilişki kurması 1957 seçimleri sonrası dönemdedir. Oysa 1957 seçimlerinden önce müdahale fikri, İnönü'nün tutumu nedeniyle hayata geçirilememiştir⁸². Başvurulan İnönü, nasıl olsa seçimleri CHP'nin kazanacağını belirterek müdahaleye karşı çıkmıştır⁸³. Ertelen ihtilal girişimine 9 Subay Olayı olarak bilinen gelişmeyle önemli bir darbe vurulmuştur. Bazı ihtilalcilerle bağı olan Kurmay Binbaşı Samet Kuşçu'nun ihbarda bulunmasıyla aralarında Harb Okulu kökenli örgütün başkanı olanı Faruk Güventürk'ün de bulunduğu 9 subay tutuklanmıştır⁸⁴. Tevkif edilenlerden yalnızca Güventürk değindiğimiz örgüte mensuptu. Ancak olayın *teşkilata vurduğu darbe haylice ağır olmuştur*. Başkan Güventürk'e duyulan güven sarsıldığı gibi bir çok kişinin de çekilmesine sebep olmuştur⁸⁵.

9 Subay Olayı bir kırılma noktasıdır. İktidarın eline geçmiş, ancak kullanamamış bir fırsattı. Koçaş'ın deyişiyle *İktidar daha akıllı, bu işe memur ettiği insanlar biraz daha becerikli olsalar tutuklamalar birbirini kovalar(dı)*. Bu da örgütlenmenin önde gelenlerinin tasfiyesine dahi yol açabilirdi. Böyle bir sonuçta Mahkeme Başkanlığına ihtilalcilere toleranslı bakan Cemal Tural'ın getirilmiş olmasının rolü büyüktü⁸⁶. Başbakan Menderes olay boyutunun yeterince farkında olmadığından meselenin üzerine yeterince gitmemiştir. Aralarında Bayar'ın da bulunduğu⁸⁷ kişilerin uyarılarına rağmen geri duruşunu, Samet Ağaoğlu, o ana kadar DP'ye karşı böyle bir harekete başvurulacağına ihtimal vermemesine bağlamaktadır⁸⁸. Zamanın DP milletvekili Melik Fırat'ın tanıklığına göre, Menderes sonraları

⁸⁰ D.Seyhan, *a.g.e.*, s.61.; T.Aydemir, *a.g.e.*, s.46.

⁸¹ S.Koçaş, *Atatürk'ten 12 Mart'a...*,s.345,454. Koçaş, kendileriyle diğer örgütlenme arasındaki birleşme teşebbüsünün Talat Aydemir'in geri durması nedeniyle gerçekleşmediğini söylemektedir. (*a.g.e.*,s.377.)

⁸² D.Seyhan, *a.g.e.*, s.64-65.; T.Aydemir, *a.g.e.*,s.51.

⁸³ A.İpekçi-Ö.S.Coşar, *a.g.e.*, s.65-67'de, Faruk Güventürk'ün İnönü'den olumsuz yanıt alındıktan sonra, DP'nin *mutedil ve dürüst tanınmış idarecilerinden* Milli Savunma Bakanı Şemi Ergin'e ihtilalin başına geçmesi talebini götürdüğü, Ergin'in kabul etmediği aktarılmaktadır.; Cüneyt Arcayürek, *Bir İktidar Bir İhtilal 1955-1960*, 1985, s.297'de, Celal Bayar da Şemi Ergin'in böyle bir teklif aldığına dair bilgiyi sonraları aldığını belirtmektedir.

⁸⁴ Bu olayla ilgili ayrıntılı bilgiler için bkz. A.İpekçi- Ö.S.Coşar, *a.g.e.*, s.69 – 100.

⁸⁵ D.Seyhan, *a.g.e.*, s.68-69.; S.Koçaş, *Atatürk'ten 12 Mart'a...*,s.391-392.

⁸⁶ S.Koçaş, *a.g.e.*, s.395-396; D.Seyhan, *a.g.e.*, s.68'de Tural'ın getirilmesinin kendilerinde bir rahatlık sağladığını belirtiyor.

⁸⁷ C.Arcayürek, *Bir İktidar Bir İhtilal...*, s.296-297.

⁸⁸ Samet Ağaoğlu, *Arkadaşım Menderes*, İstanbul, 1967, s.46, Ağaoğlu şunları yazıyor: *Ordu içinde kendisine ve Demokrat İktidara karşı gizli birleşmelere gidecek subaylar olabileceğini o güde kadar aklına getirmemişti. Bu*

da bir ihtilalin gerçekleşeceğine ihtimal vermemiş ve hazırlık yapıldığına dair haberleri *ciddiye almamıştır*⁸⁹.

Yeniden hareketlenme 1958 yılında başlamışsa da artık eskisine benzer örgütlü bir yapı değil, herkesin kendi etrafındakilerle ilişkide olduğu bir yapı söz konusuydu⁹⁰. Toparlanmak için biraz daha zaman geçmesi gerekti. Bu dönemde özellikle Sadi Koçuş'un etkin bir rolü gözlenmektedir. Gürsel'le temas yakalaması ve bu vasıtayla kilit mevkilere tayinler için gereken mekanizmayı oluşturması önemli adımlardı. İhtilal kadroları birer birer kilit mevkilere yerleştirilmiş, örgütlenmenin iskeleti yeniden oturtulmaya başlanmıştır⁹¹. Takvimler 27 Mayıs 1960 tarihini gösterdiğinde ihtilalcilerin amacı gerçekleşiyor ve 10 yıllık DP iktidarı sona eriyordu.

Özdağ, 27 Mayıs'ın nedenlerini 5 noktada toparlamaktadır⁹². Birincisi her ne kadar DP'nin kökten bir karşı çıkışı söz konusu değilse de *Kemalist devrim* konusunda verilen ödünlerin, rejim karşıtlarınca hedefe varmak için *bir ilk adım* olarak görülürken, *devrimci çevrelerin de Kemalist devrimden uzaklaşmanın ilk adımı* şeklinde algılamalarıdır. İkincisi, *siyasi muhaliflere baskı* politikasıdır. Muhalif gazetecilere karşı tutumu, CHP'nin mallarına el konulması, 1948'de DP'den ayrılanlarca kurulan Millet Partisi'nin kapatılması gibi hususlar bu başlık altında dile getirilmektedir. Üçüncüsü, *seçmene ve bürokrasiye baskı politikasıdır*. İnönü'ye oy veren Malatya'nın ikiye bölünerek Adıyaman'ın kurulmasını, yeni emeklilik sistemiyle bürokrasi üzerindeki denetimini artırmasını örnek göstermektedir. Dördüncüsü, *üniversiteye baskıdır*. 1950 sonrasında Üniversitelerde muhalif tutumun artması üzerine üniversitenin bütçe ile ilgili insiyatifinin daraltılması, öğretim üyelerinin aktif siyasetle bağının koparılması ve iktidarı eleştirenlerin Milli Eğitim Bakanlığı emrine alınması noktalarına değinmektedir. Beşincisi, *İktidar-basın ilişkileri ve basına baskıdır*. 1950 ve 1952 yıllarında basın ve basın çalışanlarının haklarını genişleten kanunlar yapan DP, 1953'ten itibaren kısıtlayıcı düzenlemelere başlamış, 1956'da daha ağır hükümler getirmiştir.

Kuşkusuz Özdağ'ın topladığı hususlar on yıllık iktidar sürecinin genel tablosundan çıkarılan sonuçlardır. Oysa fiili ihtilal gruplaşmalarının en geç 1954 yılında başlamış olması dikkat çekicidir. DP'nin ilk iktidar devresi ekonomik politikalar açısından, İkinci Dünya

---

Menderes için büyük sürprizdi. 'Neden, nasıl olur' diye kendi kendine ve hepimize soruyordu. Ordu'da böyle bir hareketin meydana çıkmış olmasından duyduğu sarsıntıyı bu hadiseye perde çekmekle gidermek yolunu tuttu.

⁸⁹ N.İlcak, *15 Yıl Sonra 27 Mayıs...*, c.2, s.492.

⁹⁰ D.Seyhan, *a.g.e.*,s.69. Seyhan, *Tam bir çöküntü denemezdi ama...* diye sürdürüyor.

⁹¹ A.İpekçi- Ö.S.Coşar, *a.g.e.*, s.110-112.

⁹² Ü.Özdağ, *Menderes Dönemi...*, s.55-61.

Savaşı sonrasındaki belirsizliğin bitmesi, Batı ittifakıyla birleşme, Truman Doktrini, Marshal yardımı gibi gelişmelerin yardımıyla oluşan ortamın etkisiyle, olumlu bir tabloya sahiptir. 1954'te 1950'nin üstünde bir güçle seçimi kazanarak iktidarını sürdürmesinden de anlaşılacağı gibi icraatı halk tarafından benimsenmekteydi⁹³.

Halkın benimsemesine rağmen, ordu içerisinde harekete geçen tutumun kökeni nerede aranmalıdır? Olaya bürokrasi – aydın geleneğinin rolü noktasında bakmak mümkündür. Emre Kongar şöyle demektedir; *Türk siyasal yaşamı sınıfsal ilişkilerin iç içe girdiği, kökleri Osmanlı'ya dayanan, iki karmaşık cephe çizgisinde çözümlenebilir. Bunlardan biri, devletçi seçkinci cephe, öteki gelenekçi-liberal cephe'dir. DP'yi gelenekçi-liberal cephenin, CHP'yi devletçi seçkinci cephenin temsilcisi olarak ele alan Kongar, DP'nin ilk niteliği sivil ve asker bürokrasi ile aydınlara karşı olumsuz bir tutum sahibi olmasıydı değerlendirmesini yapmakta ve bunun nedenlerini de şöyle açıklamaktadır;*

İlk neden, bu grupların 'Atatürk devrimlerinin bekçisi' olarak CHP'nin ve DP öncesi dönemin destekçileri olmasıydı. İkinci neden, DP'nin, CHP'nin demokrasiye olan inancına güvensizlik duymasıydı. İnönü onların gözünde demokrasi için bir tehlikeydi. Bununla bağlantılı olarak, destekleyen gruplar da uygun bir olanak bekleyen demokrasi düşmanlarıydı. Üçüncü neden, DP'nin halktan başka egemenlik kaynağı kabul etmemesiydi. Oysa, tarihsel olarak sivil ve asker bürokratlar ile aydınlara, 'halka rağmen halk için' deyişle özetlenecek bir biçimde, yıllarca Türkiye'yi yönetmişlerdi. DP önderleri, 'gelenekçi-liberal' gruplar tarafından desteklenen kişiler olarak 'devletçi-seçkinci' yaklaşıma karşıydılar⁹⁴.

1954 yılındaki durumu, *Gelenekçi-liberal cephe ile devletçi-seçkinci cephenin farklı duyarlılıklarla hareket ettiğinin bir göstergesi olarak görmek mümkündür. Devletçi –seçkinci yaklaşım, kendi toplum paradigmasını tehlikede gördüğü anda harekete geçmektedir. Sorunun ekonomik boyutlu olması mutlak bir gereklilik değildir. 1950 öncesindeki beklentilerin⁹⁵*

⁹³ Şevket Süreyya Aydemir, *İhtilalin Mantığı ve 27 Mayıs İhtilali*, İstanbul, s.241-243.

⁹⁴ Emre Kongar, *21. Yüzyılda Türkiye 2000'li Yıllarda Türkiye'nin Toplumsal Yapısı*, 1998 İstanbul, s.131,149.; Bu noktada Özdağ'ın bir tespitini hatırlatmayı faydalı buluyorum; *D.P. 'nin iktidara gelmesi, sivil ve asker bürokrasisinin yenilgisi değil, bürokrasinin sivil kanadının yenilgisidir. Ortak bir yenilgiden söz edebilmek için D.P iktidarından önce asker ve sivil bürokrasinin rejim içindeki ağırlığının dengede olması gerektiği gibi, siyasal elitin askeri bürokrasiye sivil bürokrasiye verdiği önemi vermesi gerekirdi.fakat, siyasal elit 1944'ten itibaren askeri bürokrasinin rejim içindeki ağırlığını kırmıştır. 1950'de askeri bürokrasi artık, iktidar ortağı değildir. Bu açıdan yenilgi CHP'li siyasal elit ve sivil bürokrasinin yenilgisidir.*(Ü.Özdağ, ...Atatürk ve İnönü Dönemleri, s.167-168.)

⁹⁵ Bu ilk beklentiler hakkında bir fikir edinmek için 27 Mayıs'ın önemli isimlerinden Orhan Kabibay'ın 1954'teki ilk örgütlenmeleriyle ilgili sözlerine kulak verelim; *Dündar Seyhan'la ve sonra grupumuza katılan*

karşılanmayacağı, *Atatürk ilke ve devrimlerini, iktidar nimetlerinden çıkarılma bahasına, birer taviz metai olarak kullanmaya kadar varan ve tahammül hudutlarını aşan bir davranışlar silsilesi halini alınca, takip edilen bu yolun sonunda varılacak hedefin ne olduğu, daha ilk yılın muhasebesi neticesinde açıkça ortaya çıktı diyen ihtilacının*⁹⁶ bakış açısındaki refleks dikkat çekicidir. Bir yıllık süreç böyle bir muhasebeyi yapmaya, yargıyı belirlemeye yetmiştir.

Özdağ'ın belirttiği gibi DP'nin Kemalizme kökten bir karşı çıkışı kesinlikle mevcut değildi⁹⁷. Ne var ki o döneme değin rastlanmayan bir üslup benimsediği de ortadaydı. Örneğin; Mecliste Başbakanların yaptığı ilk konuşmalarında Atatürk'ün adının geçmesi, bir zorunluluk değildi ama, sembolik anlamı olan ve bu yönüyle mesaj yüklü bir gelenektir. Menderes'in Atatürk'ün ismini anmadan konuşması ilkti⁹⁸ ve sonraki gelişmelerle ard arda eklendiğinde bir algı yaratmıştır. Takip eden adım tereddütleri somutlaştırmıştı. Metin Toker'in anlatımına göre, Bayar'ın tereddütüne rağmen Menderes'in istifaya gidecek derecedeki ısrarının da etkisiyle, 1932 yılında Türkçeleştirilen Ezan'ın yeniden Arapçaya çevrilmesi *ordudaki ilk rahatsızlıkların kaynağı* olacaktı⁹⁹. Tabii konuyu yalnızca Atatürkçülük hassasiyetiyle ele almak, meselenin fazla idealize edilmesine yol açacaktır. Ekonomik zorluklar, ordu içerisinde genç kesim ile üst kademe arasında görülen askerlik anlayışındaki fark ve bazı siyasetçilerin tavırları iç içe geçmiştir¹⁰⁰. Belki meseleler *küçüktü* ama 1955'in sonunda yaygın şekilde subayların iktidarı devirmekten bahsetmelerine yetiyordu¹⁰¹. Merkez yönetiminde, 1950 seçimlerinde kaybeden ve aralarında Nihat Erim'in de bulunduğu kadronun hakim olduğu CHP'nin yürüttüğü *sert ve hoşgörüsüz muhalefet*, DP'yi de sertliğe itmiş ve Halkevlerinin kapatılması ile CHP mallarına el konulması noktasına

---

arkadaşlarla önceleri, orduda nasıl bir ıslahat yapılabileceği ve subayların maddi, manevi sıkıntılarına nasıl bir çare bulunabileceği konularını görüşüyorduk. (Tekin Erer, Türkiye'de Parti Kavgaaları III Yassıada ve Sonrası (iki cilt bir arada), İstanbul 1965, s.41)

⁹⁶ D.Seyhan, *a.g.e.*, s.38.

⁹⁷ Hatta Atatürk'ü Koruma Kanunu getiren de DP idi.(Adnan Menderes, *Bir Devre Damgasını Vuran Nutuklar 1*, İstanbul 1990,s.50-55.

⁹⁸Ş.S.Aydemir, *İhtilalin Mantığı*...,s.226.

⁹⁹ Birand-Dündar-Çaplı, *Demirkırat*..., s.81-82.; Bu adım 27 Mayısçı Haydar Tunçkanat, ...*Diktadan Demokrasiye*, s.53'te, bunu, *DP iktidarının Atatürk Devrimlerinin karşısında olduklarını gösteren önemli bir kanıttır* şeklinde nitelemiştir.

¹⁰⁰ Bu noktada Ağaoğlu'nun gözlemlerini hatırlatmak faydalı olacaktır. Şöyle diyor; *...İktidarın sivilleşmesi yanında askerlerin geçim şartlarındaki darlığın yine tatmin edici olmaması, bunda doğan bir kısmı haklı şikayetlerin giderilememesi, emir erleri meselesi, makam otomobillerine yeni bir nizam verilmesine teşebbüs gibi olaylar yine bir kısım subay ve kumandanlarda kendilerine önem verilmediği vehmini yarattılar. Bu vehmi mesela emir erleri konusunda birkaç milletvekilinin Meclis'te ve gerçekten yersiz, seviyesiz konuşmaları gibi hadiseleri çok daha da arttırdılar.* (S.Ağaoğlu, *Demokrat Parti'nin Doğuş ve...*, s.189.)

¹⁰¹ T.Erer, *a.g.e.*, s.39., Erer, *1955 yılında ... muhtelif ordu birliklerinde üç kişilik, beş kişilik teşekkül etmiş bulunan ihtilalci grupları en az elli'yi bulmaktadır* diye yazmaktadır.(*a.g.e.*, s.40)

kadar gitmiştir¹⁰². Bu adımların katkısıyla büyüyen iktidar-muhalefet gerginliğinin söz konusu faaliyete yönelenlerin tutumlarını etkilememesi zordu¹⁰³.

Ordu içerisindeki rahatsızlığın kısa sürede açığa çıkıp bir örgüt formuna yönelmesinde, 1940'lerden kalan mirasın da etkili olduğunu düşünüyoruz. DP iktidarının yarattığı umutla kendiliğinden dağılan hareketin kadroları yerli yerinde duruyordu. Bu mirasın en azından bir kısım subayda, iktidara dönük örgütlenme bilincinin hazırlanmasına uygun bir zemin yarattığı düşünülebilir.

1954 seçimlerindeki başarı DP'yi kendine daha güvenli hale getirmiştir. 1950'de halkın aldandığını, bu sefer kendilerini tercih edeceğini uman CHP'nin uğradığı hezimet iktidarın güvenini arttırmıştır. Menderes yeni stratejisini açıklarken bazı noktalarda daha sıkı durulacağını mesajını veriyordu. Hükümet Programı sunuş konuşmasında¹⁰⁴, *bir intikal devresi* nitelenmesinde bulunduğu 1950-1954 döneminde ülkenin *onbinlerce sözde siyasi mitinge sahne yapıldığını* ancak artık *hiçbir şey olmamış gibi (...) yalan ve iftiraya dayanan sözde siyasi mücadele usullerine* başvurulmasına izin vermeyeceklerini açıklıyordu Yeni dönemdeki tutumunun en çarpıcı göstergelerinden biri basın alanındaydı. Öyle ki, CHP'deki keskin muhalefetin sözcüsü durumundaki Erim bile, gazetesine ve kendisine yönelen cezalar karşısında pes etmek durumunda kalıyordu¹⁰⁵.

1950'lerin ortalarından itibaren ülkedeki hava değişmeye başlamıştır. DP, 1950'den evvel kendisinin eleştirdiği anti-demokratik uygulamalarıyla gündemdeydi. *Kamu personeline, özellikle yargıçlara ve üniversite öğretim üyelerine yönelik* baskılar, resmi ilan rejimi ve cezaevi yoluyla basını kontrol altında tutma çabaları, Osman Bölükbaşı'yı desteklediği için Kırşehir'in ilçe yapılması, İnönü'yü desteklediği için Malatya'nın ikiye bölünerek Adıyaman'ın kurulması gibi gelişmeler değişimin örnekleriydi. Sıkıntılı gidişatın DP içindeki yansıması, 1946'daki çıkışta önemli rol oynayan Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu gibi eskiler ile Turan Güneş gibi genç vekillerin ayrılarak Hürriyet Partisi'ni kurmalarıyla

¹⁰² Tefik Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1950-1995*, Ankara 1996, s.43-44.

¹⁰³ Gerginliğin boyutlarını Başbakan Menderes'in İnönü'ye yönelik söylediklerinden gözlemlemek mümkündür; A.Menderes, *a.g.e.*, s.106, 115-116'da, *Dünkü diktatörün, bugün huzurunuzla çıkararak vatandaşa hak ve hürriyetlerinin müdafiliği vazifesini üzerine alması gülünçtür. Paşa, bu memlekette hava raporlarının neşrini meneden, din hakkında yazı yazılmasını diyen (...) kimdi? Siz bir rejimi devraldığımız zaman darağaçları kurdunuz, biz böyle bir mazinin bakiyesini kazınmak için, böyle bir zihniyeti kökünden temizlemek için 'devri sabık yaratmayacağız' dedik*, şeklindeki konuşmaları aktarılmaktadır.

¹⁰⁴ A.Menderes, *a.g.e.*, s.224,226,229.

¹⁰⁵ N.Erim, *a.g.e.*, s.604.

somutlaşmıştı.¹⁰⁶ Ekonomik durum 1954'ün aksine 1957 seçimlerine gidilirken olumlu seyretmiyordu. Ekonomideki sıkışmanın yanı sıra siyasette muhalefetin bir araya gelmesi gidişatın yönünü göstermiş ve bu seçimlerde, ilk defa yüzde ellinin altında oy alan DP, muhalefet karşısında azınlığa düşmüştür¹⁰⁷. 1954'ten itibaren *özellikle aydın kesiminde baş gösteren DP karşıtlığı genişleyerek*¹⁰⁸ halkı da etkisi altına almıştır. Seçim sonuçları, DP'nin başlıca dayanağı olan halk desteğinin aşındığını netleştirmiştir¹⁰⁹. Milli iradeyi ana vurgusu haline getiren bir hareket için bunun önemini yeniden hatırlatmaya gerek yoktur. Buna karşılık *devletçi-seçkinci* anlayışın cephesi güçlenme yolundaydı. Menderes'e olumsuz bakmayan bir subay olan Bekir Tünay'ın anlatımına göre, 1957 yılında *Genelkurmayın hemen her odasında memleket sorunları görüşülüyordu. (...) Başbakan MENDERES için, olumsuz bir cereyan vardı. İşler tersine dönmüş, bu kez de çokları İsmet Paşacı kesilmişlerdi*¹¹⁰. Bu gidişatta Menderes'in ordu hakkında kullandığı iddia edilen ifadelerin rolü unutulmamalıdır. *Ben orduyu, yedek subaylarla da idare ederim* ve 1950 öncesi ordusunu *Battal Gazi ordusu* diye nitelediğine dair söylentiler yaygın bir tarzda dillerdeydi¹¹¹.

Geriye sayım 1959 baharında başlamış süreç ihtilale doğru hızlanmıştır. İnönü'nün yurt gezilerinde uğradığı saldırılar gündemin başındaydı¹¹². İnönü'ye konulan engeller mevcut iktidarın gidişatını değiştirmeyeceğine dair düşünceleri subayların zihninde güçlendirmiştir. 1960 Nisanı ve Mayısındaki öğrenci gösterileri ise *ihtilal gongunun* hemen öncesindeki gelişmelerdi¹¹³.

DP iktidarının baskıcı yönünün kanıtları arasında özellikle öne sürülen, *Kararlarına kimsenin itiraz edemeyeceği*, çok geniş yetkilere sahip Tahkikat Komisyonu, bu koşullar içerisinde kurulmuştur¹¹⁴. Komisyonun 27 Mayıs'taki etkisi tartışma konusu olmuş hatta

¹⁰⁶ T.Çavdar, *a.g.e.*, s.63,64. DP'nin dört kurucusundan biri olan Fuat Köprülü de seçimden evvel partiden istifa etmiştir. Cezaevine giren gazeteciler arasında Hüseyin Cahit Yalçın, Metin Toker, Şinasi Nahit, Bedii Faik de vardı. ; Cüneyt Arcayürek, *Bir İktidar Bir İhtilal.....*,s.88 ve 93'de, 1954-1958 arasında 1161 gazeteciye kovuşturma açıldığını, 238 gazetecinin ise hapis cezası hükmü giydiğini belirtiyor. Arcayürek'e göre basına bakış noktasında 1950 öncesiyle 1955'teki durum farklı değildi. *Değişim hamamda değil, yalnızca tellaklarda olmuştu.*

¹⁰⁷T.Çavdar, *a.g.e.*,s.65-70.

¹⁰⁸C.Arcayürek, *Bir İktidar Bir İhtilal.....*, s.215.

¹⁰⁹ Seçim sonuçlarının DP'de büyük sarsıntı yarattığını belirten Samet Ağaoğlu *Menderes'i yedi yılda o geceki kadar üzgün bir sinirlilik içinde görmemişim* demektedir. (S.Ağaoğlu, *Arkadaşım Menderes*, s.131.)

¹¹⁰ B.Tünay, *a.g.e.*, s.381.

¹¹¹ Ş.S.Aydemir, *İhtilalin Mantığı.....*,s.264,269.; Ş.Özkaya, *a.g.e.*, s.62.; Şefik Soyuyüce, Röp. N.İlcak, *15 Yıl Sonra 27 Mayıs.....*, c.2,s.67.

¹¹² M.A.Birand- C.Dündar- B.Çaplı, *Demirkırat.....*, s.156.

¹¹³ Ş.S.Aydemir, *İhtilalin Mantığı.....*,s.282,283,292.

¹¹⁴ T.Çavdar, *a.g.e.*, s.77. Bunlar arasında *savcılarının, sivil ve askeri yargıçların bütün yetkilerinin yanı sıra gazete toplatmak, basımevleri ile birlikte kapatmak, her türlü evrak ve eşyaya el koymak* gibi hususlar vardı.

bazılarınca en önemli neden sınıfına sokulmuşsa da DP'li kesim buna karşı çıkmıştır¹¹⁵. 15 üyeden oluşan komisyonun sözcüsü Nusret Kirişçioğlu, *CHP'nin propagandasıyla yaratılan ortamda beynelmilel komünizmin yurda sızmasına fırsat verecek şartların varlığı ile basına sızan komünistler(in) halkı ayaklandırma girişimleri karşısındaki bir önlem olarak komisyonu savunmaktadır*¹¹⁶. Bize göre, 27 Mayıs'ı Tahkikat Komisyonuna bağlamak gerçekçi değildir. Olayın boyutunun çok daha eskiye dayandığı açıktır. Komisyon olsa olsa sürecin bir noktasında devreye girmiş hızlandırıcı faktörlerden birisi olarak değerlendirilebilir. İhtilali belki durduracak bir etken DP'nin bir an önce seçimlere gitmesiydi. İhtilalcilerin, *hukuk dışına* çıktığına inandıkları iktidarın seçimlere gideceğine inanmadığını belirtmeliyiz¹¹⁷.

3. 27 MAYIS VE SONRASI

Demokrat Parti, muhalefetteyken destek bulduğu alt kademe subayların bir hareketi neticesinde iktidardan uzaklaştırılmıştı. 27 Mayıs'ın askeri cephedeki çok temel bir özelliğidir bu. DP, iktidarının ilk günlerinde büyük kuşku duyduğu üst kademenin bir kısmını emekliye sevk ederek, bir kısmını da Seyfi Kurtbek'in *reform* planının gündemden çıkarılması gibi adımlarla uzlaşmak suretiyle kendi yanına çekmeyi başarmıştı. Öyle ki, 1957 seçimlerinde her üç Kuvvet Komutanı da iktidar partisinden milletvekili seçilmişlerdi¹¹⁸. Ne var ki üst kademeyle uzlaşma, alt kademeyi durdurmaya yetmemişti. Genel itibariyle albay ve daha alt rütbeli subayların hakim olduğu bir hareket sözkonusuydu. Fiilen harekette yer alanların en yüksek rütbelisi Tümgeneral Cemal Madanoğlu idi. O da son günlerde, özel davetle katılmıştı. İhtilal sonrasında kurulan Milli Birlik Komitesinde (MBK) yer alanların rütbeleri alt üst olmuş hiyerarşik düzenin resmi gibiydi. İhtilalin en etkili organında yüzbaşı rütbesinde olanlar dahi vardı. *Herkes(in) bir sürü general, yüksek rütbeli subay beklerken, karşılıklarına yüzbaşular, binbaşular, yarbay ve albaylar(in) çıkması hayret ve şaşkınlık yarat(mış)tı*¹¹⁹. Böyle bir yapı, üst kademedekilerin DP iktidarı ile uzlaşmasından kaynaklanmıştı. Öteden beri DP'ye yakınlığı subayların bilgisi dahilinde olan¹²⁰ Genelkurmay Başkanı Rüştü Erdelhun tutuklananlar arasındaydı¹²¹.

¹¹⁵ Örn.A.H.Sancar, Röp.N.İlicak, *15 Yıl Sonra 27 Mayıs.....*, c.2, s.377.

¹¹⁶ Nusret Kirişçioğlu, *12 Mart İnkü-Ecevit ve Tahkikat Raporum*, İstanbul, 1973, s.205-206.

¹¹⁷ Suphi Karaman, Röp. N.İlicak, *15 Yıl Sonra 27 Mayıs.....*, s.428.

¹¹⁸ S.Koçaş, *Atatürk'ten 12 Mart'a.....*, s.379.

¹¹⁹ O.Erkanlı, *Anılar...Sorunlar.....*, s.22.

¹²⁰ Ş.Özkaya, *a.g.e.*, s.46.

¹²¹ S.Koçaş, *Atatürk'ten 12 Mart'a.....*, s.394-395'te, 9 Subay Olayı sonrasında Menderes'e gönderdiği mesaj ordu içerisinde tepkiyle karşılandığı belirtilen Erdelhun'un, iktidara yakınlığının ödülünü Genelkurmay Başkanlığına gelerek aldığı yorumu yapılmaktadır.

27 Mayısçıların hareket sonrasına dönük bir planları yoktu. Daha çok olayın güvenlik boyutu düşünülmüş, uygulanacak politikanın tespiti müdahaleden sonraya havale edilmişti¹²². Bu noktada bir başka MBK üyesi Ahmet Yıldız'ın farklı düşündüğünü, ilk hükümet programının dayanacağı *ilke ve görüşlerin hemen* belirtildiğini da kanıt olarak sunduğunu ifade etmeliyiz¹²³. Ne var ki bazı ilkelere sahip olmanın somut bir plana sahiplik anlamına gelmediğini bizzat 27 Mayıs süreci göstermektedir. Elbette bir çok kişinin bazı düşünceleri ve çalışmaları vardı. Ancak İhtilal iradesini temsil edenler arasında ortak bir tutum gözlenmemektedir. Hazırlıksızlık hareketten hemen sonra kendisini hissettirmiş, bu boşluk ortamında devreye profesörler sokulmuştur¹²⁴. Oluşturulan komisyonun hazırladığı geçici anayasa niteliğindeki kanun 14 Haziran tarihinde MBK üyelerinin imzalarıyla yürürlüğe girmiştir. Bu ilk kanunun iki özelliği dikkat çekmiştir. Birincisi, DP'nin meşruiyetini kaybetmesi nedeniyle, Türk Silahlı Kuvvetleri'nin Ordu Dahili Hizmet Kanunu'nun yüklediği *Cumhuriyeti korumak ve kollamak* görevini yerine getirdiği hükmüydü; İkincisi ise yeni bir Anayasa ve seçim kanunu oluşturulmasını müteakip *en kısa zamanda* yapılacak seçimlerle, o ana kadar MBK eliyle yürütülecek olan iktidarın Meclise devredileceği idi. Birincisi ile ihtilal bir hukuki zemine oturtuluyordu. İkincisi ise bir an önce sivil idare seçeneğini gündeme koyuyordu ki bu, bazı komite üyeleri için bir zorluk kaynağıydı¹²⁵.

İhtilale bulunan hukuki dayanak İç Hizmet Kanunu'ndaki *Cumhuriyeti kollama ve koruma* görevinin nasıl anlaşılması gerektiği hususunda sonraki süreçte örnek teşkil etmiştir. 12 Mart Muhtırası'nın nedenlerini parti liderlerine açıklarken dönemin Cumhurbaşkanı

¹²²O.Erkanlı, *Anılar...Sorunlar....*, s.16-17.; Osman Deniz, *Parola:Harbiyeli Aldanmaz*, (Haz. Yasemin Bradley), İstanbul, 2002, s.15.; O.Erkanlı, *Askeri Demokrasi*, s.186'da, DP'nin çiğnediğini söyledikleri Anayasa'yı, ancak ihtilalden sonra gördüklerini belirtmektedir.

¹²³ A. Yıldız, *a.g.e.*, s.185.

¹²⁴ M.A.Birand-C.Dündar-B.Çaplı, *Demirkırat....*, s.207.

¹²⁵ O.Erkanlı, *Anılar...Sorunlar....*, s.22-23. Erkanlı bunu, *ilk günden komitenin elini ayağını bağlamışlar* şeklinde yorumluyor. Erkanlı ayrıca söz konusu kanuna, *müşavir profesörlerimizin bize ilk hediyelediği* nitelemesini yapıyor.(a.g.y.); Bir başka komite üyesi Numan Esin ise, Gürsel'in askerleri bir an önce kıtalarına gönderip, tek yetkili olma eğilimleri nedeniyle bir an önce yetkilerin belirlenmesi için Komiteden kendisine Muzaffer Özdağ'dan istenmesi üzerine bir taslak hazırladıklarını ve Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, Hüseyin Nail Kubalı ile Muammer Aksoy'un yardımıyla düzeltmeler yapıldığını, bu metni Ankara'nın isteği üzerine kurulan komisyona gösterip, *onların düşüncelerini aldıktan sonra komiteye getirdik ve bir numaralı yasa olarak duyurduk demektir.* (Numan Esin, *Devrim ve Demokrasi Bir 27 Mayısçının Anıları*, İstanbul, 2005, s.115.) Esin ve Özdağ'ın taslaklarında Velidedeoğlu, Kubalı ve Aksoy tarafında yapılan düzeltmeler; yapılacağı söylenen genel seçimler tabirinin önüne *en kısa zamanda* tabirini koymak, anayasa ve seçim kanununda MBK'nın keyfi hareketini önlemek için yapılacağı söylenen seçimlerin *demokratik usullere göre kabul edilen yeni anayasa ve seçim kanununa göre* gerçekleştirileceğini belirtmek, *özel mahkeme* öngörülen DP'lilerin yargılanacağı mahkemenin tanımlanması, Komite üyelerinin *iskat edilemeyeceği* hükmünü *Demokratik Cumhuriyet...Anayasa* ekseninde sınırlandırmak gibi hususlardı. Komisyon genel itibarıyla bunu kabul edip MBK'ya sunmuştur.(A.İpekçi- Ö.S.Coşar, *a.g.e.*, s.293-294,298.)

Cevdet Sunay'ın aynı İç Hizmet Kanunu hükümlerini işaret eder tarzda konuşması¹²⁶, bu etkiye işaret etmektedir. Kuşkusuz ordunun müdahale eğilimini, başlı başına bazı kanun hükümlerine dayandırmak anlamlı değildir. Öyle bir hüküm bulunmamış olsaydı dahi hareket gerçekleşecekti. Yalnız, hukuki bir dayanak meşrulaştırma aracı olması nedeniyle önem arz edecekti. Bu bakış, aslında 27 Mayıs sonrasında askerin kurumsal işleyişteki yerini genişleten sürecin bir ipucu olmuştur. Milli Güvenlik Kurulu ise sonucudur. 1949'da kurulan Milli Savunma Yüksek Kurulu yerine konulan MGK, öncelinden çok daha geniş önem ve yetkiye sahipti. 1961 Anayasasına göre *Anayasal bir organ* özelliğinde olması itibariyle, Anayasa'da öngörülüp esasları konulmuş, görev alanı belirsiz ve geniş kapsamlı, yetkisi direktif niteliğinde ve bir bakıma *siyasi bir organ durumunda ... rejimin askeri bir hareket sonucu belirlenmiş olduğunu en iyi kanıtlayan (bir) anayasal müesseseydi*¹²⁷. Anayasadaki düzenlemeyle Cumhurbaşkanı, o bulunmadığı zaman Başbakan'ın başkanlık edeceği öngörülen MGK'nın kanunca belirlenen bakanlar ile Genelkurmay Başkanı ve *Kuvvet Temsilcilerinden* oluşacağı ve *milli güvenlik ile ilgili kararların alınmasında ve koordinasyonun sağlanmasında yardımcı olmak üzere, gerekli temel görüşleri Bakanlar Kuruluna bildireceği* belirtilmişti. MGK'nın 11 Aralık 1962 tarihli 129 Sayılı Kuruluş Kanunu gerekçesindeki bilgilere göre, önceki döneme ait MSYK'nun 5399 sayılı kanunundaki *müphem olan istişari vasfın daha belli, vuzuhlu bir şekilde ifadesinin amaçlandığı* ifade edilmişti¹²⁸.

İhtilal sonrasında MBK içinde boy veren tartışmanın esası, askerlerin ne ölçüde ve ne kadar iktidarda kalacağıydı. İktidarda uzun süre kalmak isteyen eğilimle bir an önce görevi sivillere devretmek isteyen eğilim karşı karşıya gelmişti. Orhan Erkanlı, ilk günlerden itibaren başladığını söylediği MBK içi eğilimleri *gerçek ihtilalciler, müdahaleciler ve kararsızlar* olarak üçe ayırmakta ve kendisinin de içinde bulunduğu birinci grubun, aralarında tam bir görüş birliği olmamakla birlikte *27 Mayıs'a bir ihtilal havası vermek isteyen genellikle Sol'a açık bir düzen* amaçlayanlardan, İkinci grubun Gürsel başta olmak üzere ağırlıkla ihtilale son anda katılanlarla CHP sempaticilerinden teşekkül ettiğini ve bir an önce seçimlere gitme amacıyla hareket ettiğini, üçüncü grubun ise dengelere göre tutum aldığını belirtmektedir¹²⁹.

¹²⁶ A.P. Genel Merkezi, *Oniki Mart ve Sonrası*, Ankara 1971, s.15-17.

¹²⁷ Lütfi Duran, *İdare Hukuku Ders Notları*, (çoğaltma), İstanbul, 1977, s.108'den akt. T.Akgüner, *a.g.e.*, s.192.

¹²⁸ T.Akgüner, *a.g.e.*, s.198, 203.

¹²⁹ O.Erkanlı, *Anılar...Sorunlar...*, s.143-145. Erkanlı birinci grubun yanlış bir izlenim olarak, aralarında iktidarda kalıcı olmak dışında bir ortaklık bulunmadığı halde Türkeş'in liderliğindeki grup olarak tanındığını belirtmektedir.

Bu noktada tutumu önem kazanan CHP'nin 27 Mayıs'taki rolü tartışılmıştır. Hakim hava hareketin İnönü tarafından *tezgahlandırıldığı*¹³⁰. Arcayürek, kendisinin gerçekleştirdiği bir röportajdaki ifadelerinden yola çıkarak Bayar'ın *27 Mayıs'ı her yönüyle İsmet Paşa'nın gerçekleştirdiğine inandığı* tespitinde bulunmaktadır¹³¹. Toker ise İnönü'ye ihtilal haberini kendisinin verdiğini aktararak bu görüşe karşı çıkmaktadır¹³². Gidişatın yönü konusunda İnönü'nün bilgi sahibi olmadığını söylemek mümkün değildir. Her şey bir tarafa, 1957 seçimleri öncesinde müdahale izni için kendisine başvurulması, en azından söz konusu faaliyetlerin bilgisine sahip bulunduğu işaretidir. Böyle bir şey olmasaydı dahi İnönü gibi ülke tarihi ve siyasetinde önemli rol oynamış bir kişinin çeşitli bilgi kanallarından besleneceğine kuşku yoktur. Ne var ki bunu, faaliyetin yürütülmesi ve harekete geçilmesinde doğrudan bir rol olarak tarif çabalarına kanıt sunmak zorlama bir yorumdur. Öyle olsaydı dönemle ilgili hatıralarda mesele bir şekilde dile getirilirdi. Etkisini fiili bir bağ, yönlendirme noktasında değil, yürüttüğü muhalefet çizgisinin dolaylı katkısı temelinde almak daha doğru olur kanaatindeyiz. Tahkikat Komisyonu girişimine karşı Mecliste sarfettiği, *şartlar tamam olduğu zaman, milletler için, ihtilal meşru bir haktır. Eğer bu yolda devam ederseniz, artık sizi, ben de kurtaramam*¹³³ tarzındaki ifadelerinin, ağırlığı o dönemde İnönü hayranı olan¹³⁴ ihtilalcileri etkilemesi doğaldı. Nihayetinde Arcayürek'in söylemiyle, *1950'lerdeki 'yalnız adam' İnönü, DP'nin akıl almaz hataları sonucu bir ümit kapısı haline gelmişti*¹³⁵.

27 Mayıs'ın ardında, ihtilalciler cephesinde CHP ve İnönü'ye gösterilen ilgi kısa sürede parçalanmaya uğramıştır. Toker, bunu CHP'nin bir an önce seçim istemesinin yanı sıra Gürsel'in İnönü'yü rakip olarak görmesine bağlamaktadır¹³⁶. İktidarda kalıcı olmayı düşünen MBK üyeleri, CHP'nin tavrını fırsattan istifade ederek iktidara oturmak çabası olarak değerlendirmiştir¹³⁷. Hemen ekleyelim ki bu düşünce yalnız onlara ait değildi. Partisiz kesimlerin, Anayasa Komisyonu üyelerinin, genel itibariyle aydınların tepkisi de aynı doğrultuydu¹³⁸.

¹³⁰ Kurtul Altuğ, *27 Mayıs'tan 12 Mart'a*, İstanbul, 1991, s.195

¹³¹ C.Arcayürek, *Bir İktidar Bir İhtilal*..., s.303.

¹³² Metin Toker, *Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları 1944-1973 Yarı Silahlı Yarı Kûlahlı Bir Ara Rejim 1960-1961*, İstanbul, 1991, s.11.

¹³³ akt. Ş.S.Aydemir, *İhtilalin Mantığı*..., s.295.

¹³⁴ M.Toker, ...*Yarı Silahlı Yarı Kûlahlı*..., s.83'ta, *MBK üyeleri, bir kaç tanesini bilmem ama, 26 Mayıs günü birer İsmet Paşa hayranıydılar. Çoğu İsmet Paşa'nın demeçlerini sadece okumamış, aynı zamanda gazetelerde kesmiş, saklamıştı da..* denilmektedir.

¹³⁵ Cüneyt Arcayürek, *Yeni Demokrasi Yeni Arayışlar 1960-1965*, 1984, s.185.

¹³⁶ M.Toker, ...*Yarı Silahlı Yarı Kûlahlı*..., s.83-85.

¹³⁷ O.Erkanlı, *Anılar...Sorunlar*..., s.143-144.

¹³⁸ A.Yıldız, a.g.e., s.188.

Henüz *ikinci ayında* anlaşmazlıklar nedeniyle *iş yapamaz hale gelen* komitede¹³⁹, bir ortak görüş tespiti için yapılan girişimler¹⁴⁰ sonuç vermemiştir. Sürecin bir noktasında Kurucu Meclis tartışması başlamıştır. Komite üyelerinin de yer alacağı ve bazı *özgün sorunlar*la ilgili olanları yine MBK'de kalmak üzere, diğer yetkilerin devredilmesi ve seçimlere kadar sürmesi düşünülen Kurucu Meclis önerisine, radikal kanat karşı çıkarak bir Danışma Meclisi ile yetinilmesini istemişti¹⁴¹. Eylül ayında ayrılıklar, birbirini tasfiye arayışına ulaşmıştır¹⁴². Silahlı Kuvvetler içinde bazı gizli çalışmalara yönelen Türkeş ve etrafındaki grubun¹⁴³ müdahale hazırlığı içinde olduğuna dair duyular diğer grubu daha erken harekete itmiştir¹⁴⁴. Neticede 13 Kasım tarihli operasyonla¹⁴⁵ 14 komite üyesi yurt dışı görevlere tayin edilerek uzaklaştırılmıştır¹⁴⁶. İktidarda uzun süreli kalmak isteyen ve radikal kanat diye tanımlanan kesim içerisinde de bir görüş birliğinin olmaması gelişmeleri yönlendirmiştir. Türkeş bu kanadın lideri gibi görünmesine rağmen, aslında ancak aralarındaki bir azınlık tarafından bu benimsenmişti. Erkanlı, *Türkeş liderimiz değildi; Türkeş liderliğinde bir iç darbeyi hiçbir bakımdan faydalı bulmuyorduk; bu konudaki tekliflerini kabul etmedik. Yakınındaki birkaç arkadaşla böyle bir işe giremezdi* şeklindeki sözleri Türkeş'in çalışma ve konumunu açıklar mahiyettedir¹⁴⁷.

14'lerin tasfiyesine kadar geçen sürede atılan iki önemli adım MBK'nin kaderinde önemli rol oynamıştır. Bunlar, ordudaki gençleştirme kapsamında 5 bini aşkın subay ve generalin emekliye sevk edilmesi ve 147'liler diye anılacak olan öğretim üyelerinin üniversiteyle ilişkisinin kesilmesidir. Ordudaki reformun parçası olarak emekliye sevk edilenler arasında binlerce subayın yanı sıra, general mevcudunun yüzde sekseni

¹³⁹ N.Esin, *a.g.e.*, s.126.

¹⁴⁰ D.Seyhan, *a.g.e.*, s.97-98.

¹⁴¹ A.Yıldız, *a.g.e.*,s.187.; K.Altuğ, *27 Mayıs'tan 12 Mart'a*, İstanbul 1991, s.57.

¹⁴² D.Seyhan, *a.g.e.*, s.114.

¹⁴³ T.Aydemir, *a.g.e.*, s.79-80.

¹⁴⁴ D.Seyhan, *a.g.e.*, s.116.

¹⁴⁵ İzlenen metod konusunda bkz. T.Aydemir, *a.g.e.*, s.83-86.; O.Erkanlı, *Anılar...Sorunlar...*, s.148'de, *Türkeş'in tekliflerini kabul etseydik 13 Kasım olmazdı, Türkeş'in ve bizzat bizim baskına uğramamız bizim iyimserliğimizin bir sonucu oldu* demektedir.; K.Altuğ, *27 Mayıs'tan 12 Mart'ta*, s.58 de, belirtildiğine göre Orhan Kabibay operasyonu haber almış ancak kansız bir karşı cevap için güçlerinin yetmediğini gördüğünden harekete geçmemiştir. Altuğ, 13 Kasım'ı, 27 Mayıs'tan 12 Mart'a uzanan süreçte en önemli durak olarak nitelemektedir.(*a.g.e.*, s.109); A.İpekçi-Ö.S.Coşar, *a.g.e.*, s.495-496'da, Tasfiyenin 14'lerin dışında kalan bazı MBK üyelerinin de bilgisi dışında gerçekleştiği belirtilmektedir. Söz konusu habersiz 7 kişi şunlardı; Kadri Kaplan, Muzaffer Yurdakuler, Suphi Karaman, Ahmet Yıldız, Mehmet Özgüneş, Kamil Karevelioğlu ve Selahattin Özgür

¹⁴⁶ 14'leri oluşturan MBK üyeleri şunlardı; Orhan Kabibay, Orhan Erkanlı, Alparslan Türkeş, Numan Esin, Muzaffer Özdağ, Ahmet Er, Şefik Soyuyüce, Muzaffer Karan, Dündar Taşer, Rıfat Baykal, Mustafa Kaplan, Münir Köseoğlu, Fazıl Akkoyunlu

¹⁴⁷ O.Erkanlı, *Anılar...Sorunlar...*, s.148.; D.Seyhan, *a.g.e.*, s.115'te, Türkeş'in harekete geçmek taraftarı iken Orhan Kabibay'ın hala uzlaşma arayışında olduğunu belirtmektedir. N.Esin, *a.g.e.*, s.165'te, Türkeş'in *bize karşı olanları tasfiye edelim ve yurt dışına sürgüne gönderelim* önerisinde bulunduğunu aktarıyor.

bulunuyordu. Bu büyük operasyonun bir sonucu, tırpanlanan üst kadronun yerine geçen daha alt rütbelilerin ihtilale bağlılıklarının güçlenmesi olmuştur. Tasfiyeyi gerçekleştirenler askerdi ve her şeye rağmen kendilerince uygun kıstaslar tespiti için gerekli alt yapıya sahipti¹⁴⁸. Oysa üniversitelerdeki tasfiyede ne kadar keyfi kriterlerle hareket edildiği bizzat komite üyelerince ifade edilmektedir¹⁴⁹. MBK'nın bu icraatı *kendi idam fermanını* gibiydi¹⁵⁰. DP'lilerin Yassıada'da mahkeme edilmesinin yanı sıra, ordudaki EMİNSU'lar hareketi¹⁵¹ ile Üniversitelerdeki 147'lerin tasfiyesi Altuğ'un deyiimiyle MBK'yı *iğneli fıçı haline getirmişti*¹⁵². Bu tartışmalı adımları 14'lere malederek tepkilerden sıyrılmak çabası sonuçsuz kalmıştır. 14'lerin tasfiyesi, MBK için başlayan süreci tersine çevirmemiş, aksine ordudaki bölünmeleri derinleştirmiş ve yeni bir otorite olarak Silahlı Kuvvetler Birliği (SKB)'nin sahneye çıkmasına katkı sağlamıştır¹⁵³. 13 Kasım tasfiyesi, MBK üyeleri arasında yarattığı güvensizlikle tedirginliği beslemiştir. Bunun neticesi üyelerin ordu içerisinde güç ve ittifak arayışına girmeleri olmuştur¹⁵⁴.

Radikal kanadın tasfiyesiyle sivilleşme sürecinin işleyeceği umuluyordu. Kurucu Meclis'in hayata geçirilmesi¹⁵⁵ bu yöndeki beklentileri desteklemiş, CHP'yi ise iktidar yolunun açıldığı düşüncesi sarmıştı. Oysa MBK etkisini kaybederken asıl iktidar SKB'ye doğru kayıyordu. Öyle ki SKB'nin Hava Kuvvetleri Komutanı İrfan Tansel'in emekliye sevk edilme girişimi vesilesiyle yaptığı çıkış, verilen mühletin sonu bile beklenmeden karşılığını buluyor ve Tansel görevine iade edilerek Cemal Madanoğlu ile Osman Köksal'ın komite üyeliğinin yanı sıra yürüttükleri Sıkıyönetim Komutanlığı ve Cumhurbaşkanlığı Muhafız Alayı Komutanlığı görevlerini terk edip yalnızca komite üyeliğiyle yetinmeleri dahil

¹⁴⁸O.Erkanlı, *Anılar...Sorunlar...*, s.40-42.; Bu adımın nedenleri konusunda bkz.D.Seyhan, *a.g.e.*, s.100-102.

¹⁴⁹O.Erkanlı, *Anılar...Sorunlar...*, s.45-46.; N.Esin, *a.g.e.*, s.133,136.; Ş.Özkaya, *a.g.e.*, s.278.

¹⁵⁰ Altuğ, *27 Mayıs'tan 12 Mart'a*, s.66; 147'lerin içinde ihtilali kesin bir tarzda desteklemiş kişiler bile vardı. Anayasa çalışmalarında yer almış Tarık Zafer Tunaya, İsmet Giritli gibi isimlerin yanısıra MBK hükümetlerinde görev almış bakanlar da vardı. Bakanları Gürsel listede silmişti. (Müşerref Hekimoğlu, *27 Mayıs'ın Romanı*, İstanbul, 1975, s.42-43.) Talat Aydemir'in 21 Mayıs hareketine katıldığından İdam cezası alan Osman Deniz, *büyük gaf* diye nitelediği bu işlemi, Menderes'in bir zamanlar *kara cübbeliler* tabirini kullandığını hatırlatmakta ve yanlışlığı vurgulamaktadır.(O.Deniz, *a.g.e.*, s.16) Tokar'de tasfiye sonrasındaki tutumun *İhtilalcileri ne kadar yıpratmıştı bugün gözler önünde canlandırmak kolay değildir* ifadesini kullanmaktadır.(M.Toker, *...Yarı Silahlı Yarı Kûlahlı...*,s.188.)

¹⁵¹ EMİNSU, Emekli İnkılap Subayları'nın kısaltılmışıydı. Toplam 256 generalden 235'i'nin yanısıra 5 bine yakın üst düzey subay emekli edilmişti.(A.Yıldız, *a.g.e.*, s.206-207.)

¹⁵² K.Altuğ, *27 Mayıs'tan 12 Mart'a*, s.73.

¹⁵³ T.Aydemir,*a.g.e.*, s.89-91. SKB'nin oluşmasındaki merkezi rolü T.Aydemir kendisine vermekte ve SKB teşkilatını kuran bizler teşkilatımızı yüksek kumanda görevinde bulunan kumandanlara kadar geliştirirken.. ifadeleriyle üst düzey komutanları sonradan içlerine aldıklarını belirlemektedir. Ancak SKB'nin oluşumuyla ilgili farklı görüşler de mevcuttur. Ş.Özkaya, *a.g.e.*, s.319'da, MBK'yı dağıtıp bazı generallerle yola devam etmeyi isteyen Gürsel'in tutumuna karşı bazı komite üyelerinin Silahlı Kuvvetleri bir fikir etrafında toplamak gayesiyle hazırladıkları metinden haberdar olduktan sonra Aydemir'in örgütlenmeye başladığını belirtiyor.

¹⁵⁴ Şefik Soyuyüce, Röp. N.İlcak, *15 Yıl Sonra 27 Mayıs...*, c.2. s.572.

¹⁵⁵ Ş.Özkaya, *a.g.e.*, s.307-308.

tüm şartlar yerine getirilmek zorunda kalınıyordu¹⁵⁶. Tansel olayı aynı zamanda MBK içindeki SKB yanlılarıyla karşıtları ayrımını netleştirmiştir. Birliğin ulaştığı güç Genelkurmay Başkanı Cevdet Sunay'ı da katılmak ve başkanlığı kabul etmek zorunda bırakmıştır¹⁵⁷. SKB, 6 Haziran 1961'den itibaren, memlekette siyasi statükonun muhafaza edilmesine rağmen iktidara fiilen el koymuştu. Birliğin, Genelkurmay Başkanı tarafından Silahlı Kuvvetlere tamim şeklinde de yayınlanan prensiplerinde, seçimle belirlenecek iktidara karşı müdahil pozisyonunu koruyacağına dair unsurlar mevcuttu. İktidarın 27 Mayıs'a karşı *intikamcı bir hüviyet taşıyamayacağı*, Yassıada mahkemesinin seçimler öncesinde mutlaka sonuçlandırılarak çıkacak kararın *derhal* uygulanması gibi hususlar bu kapsamdaydı¹⁵⁸.

Seçim sonuçları beklendiği gibi değildi¹⁵⁹. CHP birinci parti olmasına rağmen, iktidar için yeterli çoğunluğu sağlayamamış, azınlıkta kalmış; AP'liler, YTP ve CKMP ile kuracakları Milli koalisyonun planlarını yapmaya başlamıştı¹⁶⁰. AP'nin seçim sürecinde yürüttüğü propaganda kaygıları arttırmıştı¹⁶¹. Aslında yalnız AP değil, CHP dışındaki tüm partiler Yassıada mahkemesi kararları aleyhinde tutum almış, açıktan olmasa da buldukları her fırsatta af'tan söz etmişlerdi. CHP'liler bile hükümler lehinde konuşmamaya dikkat etmişti¹⁶². Seçimin 27 Mayıs çerçevesini zorlayan neticesi, öncesindeki propaganda safhasıyla birlikte, ordudaki rahatsızlığı tetikleyen bir faktör olmuştu. Bu durum SKB'yi harekete geçirmiş ve Meclis toplanmadan yönetime el konulmasını öngören 21 Ekim Protokolü imzalanmıştır¹⁶³. Ancak 23 Ekim'de Genelkurmay Başkanı'nın Kuvvet, Ordu ve Kolordu Komutanlarını çağırarak yaptığı toplantı gelişmelerin yönünü değiştirmiştir. Toplantının ardından parti liderleriyle bir araya gelinerek, Gürsel'in Cumhurbaşkanlığı ve Yassıada mahkumlarının afedilmemesi noktasında garanti alınmıştır. Harekete hazır bekleyen birlikler

¹⁵⁶T.Aydemir, *a.g.e.*, s.93,101.

¹⁵⁷ Talat Turhan, *27 Mayıs 1960'dan 28 Şubat 1997'ye Devrimci Bir Kurmay Subayın Etkinlikleri*, İstanbul 2001, s.117.

¹⁵⁸D.Seyhan, *a.g.e.*, s.130, 144-145.

¹⁵⁹ K.Altuğ, *27 Mayıs'tan 12 Mart'a*, s.117.; C.Arcayürek, *Yeni Demokrasi Yeni Arayışlar*, s.220-221 CHP yüzde 36,7, AP yüzde 34,8, CKMP yüzde 14, YTP yüzde 13,7 oyla sırasıyla, 173, 158, 54, ve 65 milletvekili çıkarmıştı. Nisbi oyla yapılan milletvekili seçiminden farklı olarak çoğunluk sistemine göre yapılan Senato seçimlerindeki sonuç CHP için tam hezimetti. AP'nin 71 Senatörüne karşı ancak 36 senatör kazanmıştı. YTP 27, CKMP ise 16 senatör çıkarmıştı.

¹⁶⁰ M.Toker, *...Yarı Silahlı Yarı Külahlı.....*,s.301-302.

¹⁶¹A.Yıldız, *a.g.e.*, s.220.

¹⁶² Nusret Kirişoğlu, *Kayseri Cezaevinde Bir Yıldönümü Yassıada-İmralı-Kayseri Gerçekleri 1*, İstanbul 1968, s.111

¹⁶³ Protokol ve imzalayanlar için bkz.T.Aydemir, *a.g.e.*, s.108-109.; Müdahale taraftarı olmayan MBK üyesi Yıldız, *Gençlik örgütleri de .... SKB ile tavır birliği içinde görülmekte idiler. Bir çok aydın da benzer durumda idi*, demektedir.(A.Yıldız, *a.g.e.*, s.219.)

için bu bir sürprizdi¹⁶⁴. 25 Ekim tarihli gazetelerde ordu ile partilerin anlaştığı başlıkları yer almaktaydı¹⁶⁵. Ancak bu uzlaşma ordunun önemli bir kesimini tatmin etmemişti. Böylece Hazirandan itibaren tek hakim olma konumunu muhafaza etmiş olan SKB¹⁶⁶ parçalanma yoluna girmiştir. Başta Genelkurmay Başkanı Sunay olmak üzere müdahaleyi engellemek isteyenler, bazı hassasiyetleri dikkate alarak amaçlarına ulaşmıştı¹⁶⁷. Bu arada, ortamın havasını vermesi bakımından Ali Fuat Başgil'in Cumhurbaşkanlığı adaylığını hatırlatmak isteriz. AP, Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (CKMP), Yeni Türkiye Partisi (YTP) Partisi mensubu bir çok milletvekilinin teşvikiyle adaylığı kabul eden Başgil, Başbakanlığa çağrılarak MBK üyeleri Fahri Özdilek ve Sıtkı Ulay tarafından, Silahlı Kuvvetler içindeki cuntanın talebi olarak adaylıktan vazgeçmesi, aksi halde hayatını garanti edemeyecekleri gibi Meclisin ve partilerin kapatılacağı telkini üzerine geri çekilmiştir¹⁶⁸.

21 Ekim Protokolü eksenindeki fiili bir hareket engellenmiş, aynı zamanda bünyesindeki üst kademeye Albaylar kanadı arasında ayrılığın baş göstermesiyle SKB'nin etkinliği azalma sürecine girmiş ama Gürsel'in Cumhurbaşkanı, İnönü'nün Başbakan olmasına rağmen, özellikle Albaylar kanadındaki rahatsızlık Meclisin açılmasıyla cereyan eden bazı olayların etkisiyle sürmüştür. Bazı AP'lilerin subaylara dönük olumsuz tutumları kışkırtıcı rol oynamıştır¹⁶⁹. Meclisin açılmasıyla birlikte generaller Genelkurmay Başkanı Sunay, albaylar Talat Aydemir etrafında toplanmaya yönelmiştir¹⁷⁰.

22 Şubat darbe girişimine giden süreç böylece başlamış oluyordu. Aydemir cephesinin faaliyetleri neticesi, generallerden de taraftar kazanılmak suretiyle SKB yeniden güçlü bir konuma getirilmiş, 9 Şubat 1962'de kabul edilen bir protokolle yeniden müdahale rotasına girilmiştir. *Bomba tesiri* yaratan protokolden sonra devreye giren Genelkurmay Başkanı Sunay'ın etkisiyle general kesiminde kararsızlık oluşmuştur. Müdahale yönelimini koruyan Albayların, kendilerine karşı 21 Şubat gecesini Hava Kuvvetlerinin alarma geçirildiğini

¹⁶⁴ E.Aytekin, *a.g.e.*, s.130,134-135.; T.Aydemir, *a.g.e.*, s.110'da, benimsenen ve parti liderlerine empoze edilen kararları Gürsel'in Cumhurbaşkanlığı, İnönü'nün de Başbakanlığı olarak belirtmektedir.; Söz konusu liderler toplantısı için ayrıca bkz. C.Arcayürek, *Yeni Demokrasi Yeni Arayışlar.....*, s.142-145.; A.Yıldız, *a.g.e.*, s.218-219

¹⁶⁵ H.Özdemir, *Cumhurbaşkanlığı Seçimlerinde Ordunun.....*, s.159.

¹⁶⁶ T.Turhan, *.....Devrimci Bir Kurmay Subayın Etkinlikleri*, s.126

¹⁶⁷ A.Yıldız, *a.g.e.*, s.218-219.

¹⁶⁸ A.F.Başgil, *a.g.e.*, s.96-102.; A.Yıldız, *a.g.e.*, s.218-224'te meseleye değinmektedir. Başgil'in geri gönderilmesinde SKB mensupları değil, SKB'nin müdahalesine fırsat vermek istemeyen MBK üyeleri esas rolü oynamıştır.

¹⁶⁹ Metin Toker, *Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları 1944-1973 İnönü'nün Son Başbakanlığı 1961-1965*, İstanbul, 1992, s.54-55. Özellikle AP Milletvekili Nuri Başer'in olayı ünlüdür. Başer'in ordu evinde subaylara ettiği küfürlerin duyulması, subaylarca kapı kapı aranmasına neden olmuştur. AP'nin ihraç ettiği Başer mahkemede hüküm de giymiştir. Başer olayı için bkz. (K.Altuğ, *27 Mayıs'tan 12 Mart'a*, s.188-189.)

¹⁷⁰ T.Turhan, *.....Devrimci Bir Kurmay Subayın Etkinlikleri*, s.133

duyması üzerine başlayan gelişmeler ortamı iyice gerginleştirmiştir¹⁷¹. Harb Okulu Komutanı Kurmay Albay Talat Aydemir ve arkadaşlarının, kendi yerlerinin değiştirilmesine direnmesiyle devam eden olaylar akabinde, bu kanada mensup bazı kişilerin tevkif edilmesi üzerine 22 Şubat hareketi başlatılmıştır¹⁷².

Aydemir büyük bir kara gücüne sahipken, Genelkurmay ve Hava Kuvvetleri ise karşısında yer almıştır¹⁷³. Harekette, yurtdışında bulunmalarına rağmen bir müdahaleye yönelik çalışmalarını sürdüren 14'lerin de rolü vardı. Hatta Orhan Erkanlı, hareketin asıl lideri dediği Albay Dündar Seyhan'ın doğrudan kendilerini temsil ettiğini ifade etmektedir¹⁷⁴ Başarı kazanmasını bekledikleri hareketin o denli merkezinde idiler ki, yurda dönüş hazırlığı bile yapmışlardı¹⁷⁵.

Aydemir'in kararsızlığı, İnönü'nün Hava Kuvvetleri desteğinde ortaya koyduğu etkin rolle birleşince 22 Şubat başarısız bir girişim olarak kalmış, Aydemir ve arkadaşları emekliye sevk edilmiştir¹⁷⁶. 22 Şubat, açıktır ki anayasa çerçevesi dışındaki bir hareketti ve bu bakımdan darbecilerin emekliliğiyle yetinilmesi anayasa çerçevesinde açıklanabilir bir durum değildi kuşkusuz¹⁷⁷. Ne var ki ortada ihtilal çalkantısından hala kurtulamamış bir ordu yapısı mevcuttu. Böyle dönemlerde yürürlükteki hukuktan çok güç dengelerinin belirlediği siyasi kararların devreye gireceği bir kez daha anlaşılmişti¹⁷⁸.

Aydemir yeni bir girişimi 21 Mayıs 1963'te denemekten çekinmemiştir. 22 Şubat'ta emekliye sevk edildiğinde *tekrar giymek üzere çıkarıyorum* dediği elbiseyi¹⁷⁹ 21 Mayıs 1963'te yeniden giymiştir. 22 Şubat'taki başarısızlığın Harbiye'yi sindirmek bir tarafa adeta bileceğinin en çarpıcı kanıtı ertesi gün tayin edilen yeni komutana gösterilen ilgisizlikti¹⁸⁰.

¹⁷¹D.Seyhan, *a.g.e.*, s.175-183.

¹⁷²T.Aydemir, *a.g.e.*, s.135-137

¹⁷³Ş.Özkaya, *a.g.e.*, s.373.

¹⁷⁴O.Erkanlı, *Anılar...Sorunlar...*, s.189.

¹⁷⁵K.Altuğ, *27 Mayıs'tan 12 Mart'a*, s.176-179

¹⁷⁶Hareketin uğradığı başarısızlıkta tarafların altını çizdiği bir nokta, Cumhurbaşkanlığında toplantı halindeki hükümet üyeleri ve Cumhurbaşkanı'nın etraflarının sarılmış olmasına rağmen Aydemir'in orayı terketmelerine müsaade etmesidir.(D.Seyhan, *a.g.e.*, s.194.) İnönü bu kararsızlığı görerek adımlarını atmıştır. Arcayürek Çankaya'dan çıkışlarına müsaade edildiğinde İnönü'nün *şimdi kaybettiler* dediğini aktarmaktadır. (C.Arcayürek, *Yeni Demokrasi Yeni Arayışlar...*, s.156-157); Olayın bastırılmasında İnönü cephesindeki gelişmeler için bkz. M.Toker,.... *İnönü'nün Son Başbakanlığı...*, s.72-87.

¹⁷⁷N.Kirişçioğlu, *Kayseri Cezaevinde Bir Yıldönümü...*, s.117

¹⁷⁸İnönü'nün verdiği söz doğrultusunda haklarında cezai takibat yapılmadan 21 kişinin emekliye sevk edilmesi dışında alınan bir tedbir, şüphe duyulan subayların aktif görevlerden pasif görevlere çekilmesi idi.(M.Toker, ...*İnönü'nün Son Başbakanlığı...*, s.91-92.)

¹⁷⁹T.Aydemir, *a.g.e.*, s.158.

¹⁸⁰Öner Gürcan, *Ben İhtilalciyim Fethi Gürcan*, Ankara, 2005, s.192-193. o dönemin öğrencisi Osman Yetkin'in anlattığına göre yeni komutan Semih Sancar'ı tüm çabalara rağmen ancak 8-10 öğrenci karşılamıştı.

Yeni komuta kademesinin kontrol sağlayamadığı Harbiye öğrencileri, kurdukları komite aracılığıyla Talat Aydemir’le irtibata geçmiş böylece Harbiye yeniden ihtilal girişiminin merkezi haline getirilmiştir¹⁸¹. Aydemir ise 22 Şubat başarısızlığı yaşanmamış gibi, Erkanlı’nın deyimiyle kendisini ülkenin *müstakbel başkanı sanarak* çalışmalarına yeniden başlamıştır. İstismar ve intikam çabası olarak değerlendirilen DP’lilere af istemleri, 27 Mayıs’a yönelik eleştiriler, Celal Bayar’ın hastalık nedeniyle tahliye edilmesi ve büyük kalabalıklarca karşılanması gibi olayların ordu içerisinde yarattığı tepki darbe arayışındakilerin işini kolaylaştırmıştır. Tepkileri dindirmek için Bayar yeniden cezaevine konulurken, 27 Mayıs, Anayasa ve Hürriyet Bayramı olarak ilan edilmiştir¹⁸².

Cumhurbaşkanı Gürsel’in tutumu, müdahale cephesinin genişliğini görmek bakımında önemlidir. 27 Mayıs’tan sonra askerin hemen kışlasına dönme taraftarı olan ve 14’lerin tasfiyesine destek çıkan Gürsel, farklı bir noktaya gelmişti. 22 Şubattan sonra yurda dönen Orhan Erkanlı’nın görüşerek çalışmalarını aktardığı Gürsel, yeni bir müdahaleyi dört gözle bekleyen bir profil çizmiş ve kendi planının hazır olduğunu belirtmişti¹⁸³. İstediklerini gerçekleştirememesi, örneğin orduda talep ettiği görevlendirmelere Başbakan İnönü’nün karşı çıkması¹⁸⁴ gibi etkenler böyle bir tutuma yönelmesinde rol oynamış olabilir. İnönü’nün sahip olduğu *manevi ağırlık*, Cumhurbaşkanlığı için rakip olma olasılığı, Gürsel’de 27 Mayıs sonrasında bir İnönü kompleksi yaratmıştı¹⁸⁵.

Hangi nedenle olursa olsun Cumhurbaşkanı’nın içine girdiği arayış ülkenin havasını yansıtmaya ve darbe eğiliminin gücünü göstermesi açısından kayda değerdir. Buna rağmen 21 Mayıs, 22 Şubata göre çok zayıf güçlerle girişilmiş bir harekettir. Liderlik mücadelesi birleşmeyi engellemiş ve potansiyel güçlerin önemli kısmı devre dışı kalmıştır. Kendi aralarında Türkeş ve Kabibay-Erkanlı olarak ikiye bölünen 14’ler harekete katılmamıştır¹⁸⁶. Böylece 22 Şubat’tan sonra emekliye sevk edildiğinde *tekrar giyme üzere çıkarıyorum* dediği

¹⁸¹ Öner Gürcan, *Ben İhtilalciyim Fethi Gürcan*, Ankara 2005, s.192-195. o dönemin öğrencisi Osman Yetkin’in anlattığına göre yeni komutan Semih Sancar’ı tüm çabalara rağmen ancak 8-10 öğrenci karşılamıştı.

¹⁸² Orhan Erkanlı, *Askeri Demokrasi Orhan Erkanlı’nın Anıları 1960-1980*, İstanbul, 1987, s.111-112. Erkanlı’nın aynı yerde belirttiğine göre, 22 Şubat’ın bastırılmasında kilit rol oynamış bazı Havacı subayların emekliye sevk edilmesi de ordu içerisinde İnönü’ye karşı güvensizlik yaratmıştı.

¹⁸³ O.Erkanlı, *a.g.e.*, s.306-307.

¹⁸⁴ M.Toker, ... *İnönü’nün Son Başbakanlığı...*, s.92.

¹⁸⁵ O.Erkanlı, *a.g.e.*, s.300-301.

¹⁸⁶ T.Aydemir, *a.g.e.*, s.205,228’e göre, gerek Kabibay kanadı gerekse Türkeş kanadıyla anlaşılmasında liderlik iddiası rol oynamıştır.; N.Esin, *a.g.e.*, s.241-242’de Türkeş’in liderlik konusunda anlaşamadığını söylemektedir. Esin, ayrıca 21 Mayıs’ta hareket başladığı anda Türkeş’in *üzüntü ve pişmanlık içinde* olduğunu ve siz bana engel oldunuz ama bakın adam yaptı şeklinde konuştuğunu aktarmaktadır.; Ancak, A.Türkeş, *27 Mayıs ve Gerçekler*, s.155,158’de, *27 Mayıs’tan sonra ihtilal fikrine cephe aldım, 22 Şubatçı denen arkadaşların faaliyetleri ile uzaktan yakından bir temasımız olmamıştı*, demektedir.

elbiseyi¹⁸⁷ 21 Mayıs 1963'te yeniden giyen Aydemir, yalnızca üst komuta kademesinin değil, potansiyel destekçilerinden de mahrum girdiği yolda, bir kez daha yenilmiştir. Bu seferki gücü, canını da kurtaramayacak ve neticede idam edilecekti¹⁸⁸.

22 Şubat ve 21 Mayıs sürecinde isimleri ön planda olan Talat Aydemir ve Dündar Seyhan'ın bir ortak özelliği 27 Mayıs'ın öncesindeki hazırlıklara aktif olarak katılmış olmalarına rağmen MBK'nin dışında kalmalarıydı. Bunun nedeni MBK üyelerinin tespitinde fiilen harekete katılma şartının benimsenmesiydi. Harekat esnasında yurtdışında bulunmaları nedeniyle komite alınmamışlardı. Bu dışlanmanın yarattığı kırgınlıkla 22 Şubat ve 21 Mayıs girişimleri arasında bağ kurulmuştur¹⁸⁹.

22 Şubat ve 21 Mayıs hareketlerinin siyaset – asker ilişkilerine kattığı bir unsur, cuntacı-sivil işbirliği geleneğini başlatmasıdır. Aydınlar arasında cuntacılarla fiili işbirliğine giren bir kesim belirmiş ve kurtuluş reçetelerinin uygulayıcısı olarak orduyu gören bu anlayış 12 Mart'a akan zamanda etkinliğini arttırmıştır. 22 Şubat ve 21 Mayıs sürecinde bir fikirsel alt yapı oluşturma çabası göze çarpmaktadır. 27 Mayıs sonrası deneyim bu noktadaki girişimleri tetiklemiş olabilir. Başarı durumunda ellerinde hazır program olmamasının bir belirsizliğe ve öngörülme neticelere yol açtığı görülmüştü. Nitekim 22 Şubat girişiminden sonra Aydemir grubu kendi *Kemalizm Doktrinini* hazırlayarak programlarını somutlama yoluna gitmiştir¹⁹⁰. Böyle bir arayış içerisinde olmak dönemin fikir hareketlerinden etkilenme zemini de sunuyordu. Bu alanda Yön dergisi dikkat çekmektedir¹⁹¹. Doğan Avcıoğlu, Mümtaz Soysal ve Cemal Reşit Eyuboğlu'nun kurduğu Yön, çıktığı 20 Aralık 1961 tarihinden itibaren ihtilal sonrasında çıkan *radikal eğilimlere* yer veren bir dergiydi¹⁹². İleriyi planlamak, doktrin çerçevelerini netleştirmek isteyen askerleri etkileyebilecek bir pozisyon ihtiva ediyordu. 21 Mayıs sonrasında yazılan ve isyan koşullarının ortadan kalkmadığını belirten yazı da gerekçe gösterilerek Ankara Sıkıyönetim Komutanlığınca kapatılmasında *Büyük bir olasılıkla ... Yön'ün doğrudan ilişkili olmasa bile, savunduğu fikirlerle Albay Talat Aydemir'in önderlik*

¹⁸⁷ T.Aydemir, *a.g.e.*, s.158.

¹⁸⁸ Hareketin önde gelen kadrolarından Osman Deniz, yenilgiyi karşı çıkan cephenin direnişine değil, hareketin yönetimindeki zaafırlara bağlamaktadır.(O.Deniz, *a.g.e.*, s.237.)

¹⁸⁹ Örn;O.Erkanlı, *a.g.e.*,s.21-22,194; Ş.Özkaya, *a.g.e.*, s.235,311.; Aynı akıbeti yaşamış bir diğer albay Sadi Koçaş'tı. Ancak Koçaş'ın bu hareketlerle bir bağı göze çarpmamaktadır.

¹⁹⁰ T.Aydemir, *a.g.e.*, s.165-167. Fikir sahibi olmak bir üstünlük işareti olarak görülüyordu. Aydemir'in *D.Seyhan daima 14'lerin fikriyatı olduğunu iddia ediyordu. Nihayet sorduk: 'nedir bu' dedik. Cebinden bir kağıt çıkarıp okudu. Hiçbir şey anlamadık. Hissi yazılmış bir şeydi, şeklindeki sözleri buna işaret ediyor.*

¹⁹¹ M.Toker, ... *İnönü'nün Son Başbakanlığı...*, s.122'de, Aydemir'in bazı hareketlerinin propangandasını yapan iki dergi ismi aktarılmaktadır. Bunlar kendi deyimiyle *ırkçı Yeni İstanbul ve Sosyalist Yön* idi.

¹⁹² Hikmet Özdemir, *Kalkınmada Bir Strateji arayışı Yön Hareketi*, 1986, s.50-51.

ettiği askeri darbe girişimlerdeki rolü etkili olmuştur¹⁹³. Somut ifadesini Yön'de bulan bir aydın kesimi, parlamento dışı arayışlara girerek, *zinde güçlerle* birleşme stratejisine yönelmişti¹⁹⁴. Bu gelişmeyi asker siyaset ilişkilerinde yeni bir durum olarak tespit etmek 12 Mart'a giden süreçteki ilk kıpırdanışların alt yapısı bakımından önemlidir.

Cunta ile ilişkinin bir ayağı CHP içinde boy vermişti. 1962 yılında Nihat Erim, Turgut Göle, Kasım Gülek ve Avni Doğan'ın partiden ihraç edilme gerekçelerinden birisi cunta faaliyetleriyle bağlantı olarak sunulmuştu. Bu kişilerin İnönü karşıtı muhalefetin liderliğini yapması, söz konusu ihracı çarpıtmaya müsait bir zemin sunmuş olabilir. Bu açıdan hepsinin ileri sürülen faaliyetlere dahil olduğu söylenemez ancak Avni Doğan'ın bazı cunta toplantılarına katıldığı Aydemir'in mahkemesi sırasında ortaya çıkmıştır¹⁹⁵.

4. ASKERİN SİYASET ÜZERİNDEKİ ETKİSİNİN ZAYIFLAMASI VE 1965 SEÇİMLERİNDE YAŞANAN KIRILMA

27 Mayıs sonrası gelişmelerin belki de en karakteristik özelliği siyasal istikrarın yakalanmasında yaşanan sıkıntıdır. Hiç kuşkusuz bunda, askerlerin siyasi tabloyu şekillendirmeye dönük müdahaleleri baş rolü oynamıştır. İhtilalcilerin bir kısmı kendilerinin parti kurması fikrini ileri sürmüş, MBK da bunu benimsemiş, ancak hiç kimsenin komiteden ayrılarak parti çalışmasını yürütmemesiyle karar fiiliyata geçmemiştir. Bu sonuçta komite içerisindeki CHP yanlısı üyelerin¹⁹⁶ yanı sıra, haberi alan İnönü'nün muhalefet etmesinin¹⁹⁷ payı vardı. Komite içindeki parti arayışının bir yönü fikirlerini hayata geçirmek ise diğer yönü CHP'yi rakipsiz bırakmama isteğiydi. Nitekim çok geçmeden yeni parti kurulmasına izin veren bir karar alınmıştır¹⁹⁸.

DP'nin¹⁹⁹ devreden çıkarılması, en güçlü parti olarak CHP'yi ön plana çıkarmıştır. Osman Bölükbaşı'nın liderliğindeki CKMP, DP tabanını kapsayıcı bir pratik

¹⁹³ H.Özdemir, *a.g.e.*, s.56-57. Yön, Sıkıyönetim kalktıktan sonra yeniden çıkmaya başlamış ve 30 Haziran 1967'ye kadar yayınlanmaya devam etmiştir.

¹⁹⁴ T.Çavdar, *a.g.e.*, s.119-121.

¹⁹⁵ C.Arcayürek, *Yeni Demokrasi Yeni Arayışlar....*, s.168.

¹⁹⁶ D.Seyhan, *a.g.e.*, s.196.

¹⁹⁷ A.Yıldız, *a.g.e.*, s.190-191. Yıldız, parti çalışmasına katılacak üyelerin komiteden ayrılmasının benimsendiğini, resmi olmasa da Sıtkı Ulay, Alparslan Türkeş, Mehmet Özgüneş ve kendisinin görevlendirildiğini; kendisinin çevresindeki bazı kişilerle, içlerinde DP'liler ve CHP'liler, örneğin Kasım Gülek'le, konuştuğunu ancak güven veren bir parti kuramayacağı düşüncesine ulaşarak vazgeçtiğini belirtiyor.

¹⁹⁸ C.Arcayürek, *Yeni Demokrasi Yeni Arayışlar....*, s.190-191, Arcayürek, MBK'nin demokrasi oyununun 'tek kale' olmaktan çıkmasını sağlamak için DP oylarının yöneleceği bir partiyi arzu ettiğini belirtiyor.

¹⁹⁹ Türkeş'in de belirttiği gibi DP'yi ihtilalciler değil, birisi tarafından iki yıl kongresini yapmadığı gerekçesiyle yapılan başvuru üzerine Mahkeme kapatmıştır.(A.Türkeş, *27 Mayıs ve Gerçekler*, s.153.) Ancak ihtilalden sonra gerçekleşen tutuklamalarla adı var kendi yok bir parti durumuna gelmişti. Kapatma ihbarını yapan kişi ise Avukat Cemal Özbeyli idi.(C.Arcayürek, *Yeni Demokrasi Yeni Arayışlar....*, s.190.)

gösterememiştir²⁰⁰. İhtilalden sonra iki siyasi parti sahneye çıkmıştır. Ekrem Alican'ın liderliğindeki YTP'nin, Gürsel'in etkisiyle kurulduğu biliniyordu²⁰¹. İhtilal sonrasında Genelkurmay Başkanlığına getirilen ancak EMİNSU'lar kapsamında emekliye sevk edilen Orgeneral Ragıp Gümüşpala liderliğinde kurulan Adalet Partisi (AP) ise DP'nin yerini dolduracak gibi görünüyordu. Gümüşpala önce YTP ile temasa geçmiş ancak liderliğinin kabul edilmemesi üzerine Gürsel'le bir görüşme yaptıktan sonra 27 Mayıs doğrultusunda mesajlar vererek parti kararını açıklamıştı²⁰². MBK üyesi Suphi Karaman, *Biz Cemal Gürsel ve daha başka arkadaşlar ortalığın Halk Partisine kalmaması için Adalet Partisini, Yeni Türkiye Partisini el altında kurduk ve destekledik* demektedir. Gümüşpala'nın oğlu ise Karaman'ın sözlerini, Gürsel'in babasına gönderdiği ve parti kurması halinde *süründüreceği* tehdidini içeren mektupla yalanlamaktadır²⁰³. Doğruluğu bir tarafa, Karaman'ın sözlerini demokratik gereklerin değil, siyaseti yapılandırma, ehlileştirme projesinin yansıması şeklinde algılamak mümkündür. Ülkeyi yeniden dizayn etmek isteyen ihtilalcilerin, tasarladıkları şekilde partiler yaratmak arzusunun doğallığı unutulmamalıdır. AP'nin şu veya bu şekilde söz konusu proje kapsamında ele alınmaması zordu²⁰⁴.

1961 Ekim seçimlerine kadar Gürsel başkanlığında kurulan iki hükümetin askeri idareden herhangi bir bağımsızlıkları söz konusu değildi. Seçimlerden sonra Meclis aritmetiği açısından zor olan gerçekleşmiştir. Ortadaki tablo rahatlıkla CHP'yi dışta bırakarak AP etrafında şekillenecek bir koalisyona müsaitken²⁰⁵ SKB'nin müdahalesi devreye girmiştir. Bu etkinin sonucu olarak Başbakan olan İnönü'nün²⁰⁶ 20 Kasım 1961'de kurduğu CHP-AP koalisyon hükümeti ancak 25 Haziran 1962'ye kadar sürmüştür²⁰⁷. AP'nin DP'lilerin de kapsama alınması gerektiğini ileri sürerek, 22 Şubatçıların affına karşı çıkması hükümetin

²⁰⁰ Oysa, A.F.Başgil, *a.g.e.*, s.83-84'te, bu partinin programatik düzeyde DP ile pek az fark bulunduğunu, esas olarak CKMP'nin, DP'nin bazı önde gelenlerinden kaynaklı rahatsızlığını dile getirmektedir.

²⁰¹ M.Toker, ...*Yarı Silahlı Yarı Külahlı*.....,s.228.

²⁰² C.Arcayürek, *Yeni Demokrasi Yeni Arayışlar*....., s.210-211.

²⁰³ N.İlıcak, *15 Yıl Sonra 27 Mayıs*.....,s.430,436.; Oral Çalışlar, *Liderler Hapishanesi*, İstanbul 1989, s.153'te, 12 Eylül sonrasında aynı yerde tutuklu iken Türkeş'in kendisine anlattıklarını aktarmaktadır. Buna göre Türkeş, 27 Mayıs gerçekleştiği sırada 3.Ordu komutanı bulunan Gümüşpala'yı, hareketi desteklemesi için kaç sefer ikna etmeye çalıştıysa başaramadığını, ancak Gürsel'in devreye girmesiyle olumlu tutum takındığını belirterek, *Cemal Paşa, Gümüşpala'yı çok severdi* ifadelerini kullanmaktadır.

²⁰⁴ F.Ahmad, *a.g.e.*, s.275'de, *AP'nin başlangıçta MBK'nin tam güvenini aldığından çok az kuşku var gibi. 1965 seçimlerinden birkaç gün önce General Sıtkı Ulay, ordunun Adalet Partisi'nin temellerini attığını ve partiyi yönetme görevini şerefli bir askere emanet ettiğini açıkladı* demektedir.

²⁰⁵ M.Toker, ...*Yarı Silahlı Yarı Külahlı*...., s.301-302'de, AP'liler arasında bu tarz planların hemen yapılmaya başlandığını belirtiyor.

²⁰⁶ E.Aytekin, *a.g.e.*, s.163.; A.F.Başgil, *a.g.e.*, s.115-117'de, CKMP lideri Bölükbaşı'nın, AP ve YTP ile koalisyon fikrine, bu partilerin seçim sürecindeki tutumları nedeniyle, başbakanlık kendisine verilse dahi yanaşmadığını belirtmektedir. Bölükbaşı'nın askerin de bunu istemediğini ifade ettiğini eklemektedir.

²⁰⁷ T.C.Başbakanlık Personel ve Prensipler Genel Müdürlüğü, *Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Kuruluşundan Günümüze Hükümetler*, Yay.Haz. Mükremin Kocataşkın, Ankara, 1998, s.231-235.

yıkılmasında etkili olmuştur. Israrıyla 22 Şubatçıların affını kabul ettiren İnönü, bu süreçteki tartışmalardan koalisyonun yürüyemeyeceği düşüncesine varmıştı²⁰⁸.

Genelkurmay Başkanı Cevdet Sunay ve Kuvvet Komutanlarının isteği üzerine²⁰⁹ yine İnönü tarafından 25 Haziran 1962'de kurulan ve 25 Aralık 1963'e kadar süren koalisyon hükümette²¹⁰ İnönü AP'nin yerini YTP ve CKMP almıştı²¹¹. Bu hükümetin kaderini ise yerel seçim sonuçları belirlemiştir. İktidarın büyük ortağı CHP oylarını çok az arttırmış, YTP ve CKMP ise başarısız sonuçlar elde etmişti. Buna karşın AP'nin büyük bir yükselişle birinci sıraya yerleşmesi, YTP ve CKMP'yi hükümetten ayrılmaya itmiştir. Asker etkisi bakımından, siyasetteki durumun eskisi gibi olmadığı, bundan sonraki hükümet kurma sürecinde ortaya çıkmıştır. Öyle ki hükümet kurma görevi AP'ye verilmiş ancak AP, YTP ve CKMP'nin olumsuz tutumları yüzünden vazgeçmiştir. Görev, bu sefer doğal yollardan, ama yeniden İnönü'ye verilmiştir. Partilerle anlaşma sağlanamaması üzerine bağımsızları da alarak²¹² 25 Aralık 1963'te kurduğu hükümet 20 Şubat 1965'e kadar sürmüştür. Bu hükümet, bütçenin reddedilmesi üzerine İnönü'nün istifasıyla son bulmuş, Suat Hayri Ürgüplü Başkanlığında AP-YTP-CKMP koalisyonu²¹³ kurulmuştur. AP Genel Başkanlığını elde etmiş bulunan Süleyman Demirel'in Başbakan Yardımcılığı görevini aldığı hükümetle, *beş yıl aradan sonra DP oyları fiilen tekrar* iktidara gelmişse de²¹⁴ ülkedeki havanın asıl dönüşümü 1965 seçimi sonuçlarıyla gerçekleşmiştir.

1961-65 döneminde sonuçsuz kalan iki askeri müdahale girişimi ve 4 hükümet değişikliğinin ardından ancak 1965 genel seçimlerinde AP'nin elde ettiği başarı, siyasal istikrarın zeminini yaratmıştır²¹⁵. 10 Ekim 1965 genel seçimleri, sonuçları bakımından 14

²⁰⁸M.Toker, ...*İnönü'nün Son Başbakanlığı...*, s.102,106. Toker, AP'nin bu direnişinde, orduda yapmak istediği düzenlemeye karşı çıkan İnönü'yü kendi düşüncesine getirmek isteyen Gürsel'in AP'yi teşvik etmesinin etkili olduğunu belirtiyor. (a.g.e., s.94.)

²⁰⁹M.Toker, a.g.e., s.110.

²¹⁰*Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Kuruluşundan Günümüze Hükümetler*, s.239-243.

²¹¹Toker'in, ...*İnönü'nün Son Başbakanlığı...*, s.118'de, kuruluştaki asker rolüyle ilgili değerlendirmesi ilginçtir; *İkinci İsmet Paşa Kabinesinin de asker tarafından yapılmış baskıyla siyasi partilere kabul ettirildiğini görmeme olanağı yoktur. Ama asker bir adım daha atmıştır. Üniformasıyla ortada değildir. Eğilimini, içindeki siyasi havayı artık sivil araçlar vasıtasıyla bildirmektedir, sadece Genelkurmay Başkanı bir yanlış anlama olmasın diye yetkililerle kişi kişi görüşmektedir.*

²¹²M.Toker, ...*İnönü'nün Son Başbakanlığı...*, s.161,168-169, 175, 178-184, Toker, hükümet kuruluşu süreci hakkında, *Bu bunalımın bir yararı oldu. Görüldü ki, asker, üniformalı veya üniformasız, siyasi bunalımlarda fiilen rol alması devri geride kalmıştır* demektedir.(a.g.e.,s.163)

²¹³*Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Kuruluşundan Günümüze Hükümetler*, s.247-251, 255-259

²¹⁴M.Toker, ...*İnönü'nün Son Başbakanlığı...*, s.247; C.Arcayürek, *Yeni Demokrasi Yeni Arayışlar...*s.346'da,, Demirel'in Başbakanlığı tercih etmemesini, milletvekili olmadığından hükümete egemen olamayacağı düşüncesine bağlamaktadır. Demirel'in Kontenjan Senatörlüğü teklifini ise, seçilmeden tayinle Meclis'e girmem gerekçesiyle kabul etmediği belirtiliyor.

²¹⁵İsmet Sezgin, *Buhran Dönemi Bütçeleri ve A.P.*, Ankara 1973, s.91.

Mayıs 1950 seçimleri ile karşılaştırılmaktadır. Olabildiğince az milletvekili çıkarmasını sağlamak için seçim sisteminde yapılan düzenlemeye rağmen AP, 450 milletvekilinin 240'ını kazanarak, mutlak çoğunlukla iktidarı elde etmişti²¹⁶. Daha Ekim 1961 genel seçimlerinde görünen yolun sonuna gelinmişti. AP'nin başarısı, 27 Mayıs'ın öngördüğü dengelerin dışındaki bir gelişmeydi. DP iktidarının yıkılmasından beş yıl sonra devamcısı AP Meclis'in egemen partisi haline gelmişti²¹⁷. Bu, 27 Mayıs açısından bir kırılma noktası durumundadır.

Hiç kuşkusuz ortam 27 Mayıs sonrasındakinden epeyce farklılaşmıştı. İnönü başkanlığında CHP - Bağımsızlar koalisyonunun kuruluşundan önce hükümetin AP'ye de önerilmesi, ardından CHP'nin dışta bırakıldığı ve AP-YTP - CKMP'den oluşan koalisyon, durumun normalleşmesi yönünde göstergeler sunmuştu. Buna rağmen 1965 seçimlerinin bir kırılma noktası olarak alınması, DP'nin mirasına sahip çıkan bir partinin tek başına, hem de oyların yarısından fazlasını alarak, demokratik süreç açısından başka hiçbir mülahazaya fırsat vermeyecek bir konum elde etmiş olmasındandır. 1961 seçimleri, Menderes – Zorlu – Polatkan idamlarının yarattığı tepki neticesi bir ölçüde etkisinin zayıfladığı düşünülse bile, DP'den kaynaklı hoşnutsuzlukların nispeten gündemde olduğu ve yönetimde doğrudan ordunun bulunduğu bir ortamda yapıldığı hatırlanır ve yeni kurulduğu da hesaba katılırsa AP için zorlukların öne çıktığı bir döneme rastlamıştı. Buna rağmen beklentinin üzerinde oy elde eden AP, sürecin normalleşmesine paralel olarak gücünü de arttırmış, 1963 yerel seçimlerinde birinci parti çıkmasının ardından normal koşullarda girdiği ilk genel seçimde aldığı sonuçla bir nevi 27 Mayıs'ın başarısızlığını ortaya koymuştur²¹⁸.

Askerin siyaset üzerindeki gölgesi, hiç değilse görünür gündemden çıkacak kadar zayıflamıştı ama bu, öteden beri dile getirilen hassasiyetlerin yok olduğu anlamına da gelmezdi. Netice itibariyle etkinin zayıflaması, siyaset cephesinden verilen tavizlerle mümkün olmuştu. AP de taviz cephesinin bir parçasıydı ve payına düştüğü kadarıyla, ki hiç kuşkusuz DP'nin mirasına oturması onu bu payın büyük kısmına sahip kılmıştı, istenileni vermek durumunda kalmıştı. 27 Mayıs'ı, onun getirdiği kurumsal yapıyı zorlayacak bir çerçeveyi aşmamaya dikkat etmişti. Bu yönüyle belli oranda rüştünü ispatlamışsa da, büyük çoğunlukla elde ettiği iktidarın 27 Mayıs cephesinde yaratabileceği başarısızlık hissi ve güçlü iktidar yapısının eski dönemi hatırlatabilecek muhtemel girişimlerinden duyulan kuşkunun

²¹⁶ Ali Gevgilili, *Yükseliş ve Düşüş*, İstanbul, 1987, s.323.

²¹⁷ A.Gevgilili, *Yükseliş ve Düşüş*, s.325.

²¹⁸ F.Ahmad, a.g.e., s.268'de şöyle yazıyor; *Seçim sonuçları, 27 Mayıs hareketine son darbe oldu ve öngörülen değişimlere sadece kağıt üzerinde bağlı yeni bir rejimin, çok partili yaşama geçilir geçilmez eski rejim tarafından ezilmeye mahkum olduğunu gösterdi. 1961'de bu zaten belli olmuştu. 1965'te seçmenler, bir tek partinin ezici zaferini önlemek için tasarlanan bir seçim kanunun etkisizliğini gösterdi.*

birleşmesi, hassasiyetlere sahip çıkan çevrelerde yeni bir tetikleme yol açabilirdi. Nitekim seçim öncesi tartışmalarda Metin Toker, iktidarın 1960 öncesi özlemcisi partilere geçmesi durumunda ordunun müdahale edeceğini esprili bir anlatımla, *Mr.Tompson ile Mr. Sten derhal gelecektir*, şeklinde ifade etmişti²¹⁹.

Buna karşılık AP Genel Başkanı Süleyman Demirel, Gümüşpala'nın ılımlı çizgisini devam ettiren kimliğiyle kaygıları azaltan bir faktör durumundaydı²²⁰. Gümüşpala'nın vefatı ardından gerçekleşen liderlik mücadelesinde, Demirel'in karşısında yer alan Sadettin Bilgiç radikal söylemin temsilcisi olarak olası gerginliklerin kaynağı olabilirdi. Hüsametdin Cindoruk, AP iktidarının *garnizonlarda korku uyandırdığını* ancak Demirel isminin bir *teminat* olarak gözüktüğünü, Bilgiç'in kazanması durumunda, *darbeyi bile düşündükleri anlaşılıyordu*, şeklinde ifadeler kullanmaktadır²²¹. Toker, *bir yandan büyük özel çıkarların, öte yandan Amerikan çıkarlarının temsilcisi olarak politika sahnesinde belirdi* şeklinde nitelediği Demirel'in aynı zamanda Cumhurbaşkanı ve Silahlı Kuvvetlerin de *tercihli adayı* olduğunu ve Bilgiç'in kazanmasından söz konusu dört kesimin de *ürktüğünü* belirtmektedir. Daha çok Bilgiç yanlısı milletvekillerinden kaynaklı açıklamaların orduda yarattığı rahatsızlık üzerine, Genelkurmay Başkanı Cevdet Sunay, Meclis Başkanına yazdığı mektupta²²², yeniden başlayan 27 Mayıs ve ordu karşıtı davranışların önlenmesini istemiş ve Cumhurbaşkanı Gürsel'in başkanlığında bir araya gelen partiler uyarılmıştı. Sunay'ın mektubu AP kongresinde, Demirel'in *orduyu sakinleştirecek* isim olduğu söylemine destek olarak kullanılmış ve hatta bu çalışmalarda Cumhurbaşkanı yakın isimler de yer almıştı²²³.

²¹⁹Cüneyt Arcayürek, *Demirel Dönemi 12 Mart Darbesi 1965-1971*, Ankara, 1985, s.20

²²⁰Cihat Baban Demirel hakkındaki ilk övücü sözleri Gürsel'den duyduğunu belirterek Gürsel'in şöyle konuştuğunu aktarıyor; *Eğer Demirel AP'nin başına gelebilirse bütün derterini halledebiliriz. O başkan olsun diye ben çok çalışıyorum. ... Aydın adam, yobazlığa yüz vermez, Demokratlara alet olmaz... o zaman göreceksin Adalet Partisi de yola girecek. ... Gümüşpala da nafîle zayıf kaldı, partilerinin elinde oyuncak oldu. Amerika'da tahsil etmiş. ... Demirel'in Atatürkçülüğünden şüphe etmiyorum.* (Cihad Baban, *Politika Galerisi Büstler ve Portreler*, İstanbul, 1970, s.265-266)

²²¹Davut Dursun, *12 Mart Darbesi-Hatıralar, Gözlemler, Düşünceler*, İstanbul, 2003, s.149.

²²²Mektup ve ardından düzenlenen toplantılar için bkz. Tanju Cılızoğlu, *Çağlayangil 'Kader Bizi Una Değil Üne İtti' Çağlayangil'in Anıları Çağlayangille Anılar*, İstanbul, 2000, s.130-132. Kendisinin de AP heyeti içinde söz konusu huzur toplantılarına katıldığını belirten İhsan Sabri Çağlayangil, Mektup'un Başbakanlığı devre dışı bırakarak doğrudan parlamentoya yazılmasının da tartışmalara konu olduğunu aktarıyor.

²²³M.Toker, ...*İnönü'nün Son Başbakanlığı...*, s.220-221; Ayrıca bkz. C.Arcayürek, *Demirel Dönemi 12 Mart...*, s.99-100. O sıralarda Johnson mektubu olayı yaşanmış, ABD İnönü'nün politikasından memnun kalmamıştı. Arcayürek'in aktardığına göre Ankara'ya gönderdiği bir general *Genelkurmay Başkanı Sunay'dan başlayarak bir çok kesimle ilişki kurmuş, İsmet Paşa'nın hükümetten gitmesi zorunluluğuna değinmişti.*(C.Arcayürek, *Yeni Demokrasi Yeni Arayışlar...*, s.335.) Daha sonraları *Adalet* gazetesinde, Demirel'in iktidar basamaklarının tırmanmasında *Johnson ve ABD iş çevrelerinin etkilerine* işaret edilecekti. (akt.M.Emin Değer, *CIA Kontr-Gerilla ve Türkiye*, Ankara, 1979, s.183.) DP döneminin Devlet Su İşleri Müdürü olan Demirel, ihtilalden sonra gittiği askerde Devlet Planlama Teşkilatı (DPT)'nda çalışmış, AP'nin kuruluş evresinde, tüzük ve programı

Bu yönüyle, AP'nin geldiği noktada, 27 Mayıs yanlısı güçlerin bir kısmınca aynı zamanda *bir umut* niteliği taşıdığı tespitini de hatırlatmak faydalı olacaktır. Geçen sürede AP'den yansıyan ılımlı tutumlar, 1961 Anayasasının getirdiği kurumlar vasıtasıyla iktidar gücünü sınırlayıcı yapısı yan yana konulduğunda bu umudun temeli açığa çıkmaktadır. Türkiye koşullarında her zaman iktidara gelebilecek güce sahip oldukları bir kez daha görülen DP çizgisine karşı, Anayasa'nın *çoğunluk diktatörlüğünü* engelleyici bir yapı arzemesi, bir manivela durumundaydı. AP mevcut haliyle *zararlı olarak görülen* unsurların sistemle bütünleşmesinin bir aracı da olabilecekti²²⁴.

Demirel ordudaki hassasiyetleri kaşımayacağı mesajını ilk andan itibaren vererek işe başlamıştır. 27 Mayıs'ın başta gelen savunucuları durumundaki Tabii Senatörlerle görüşerek *gizli DP'li ve AP içindeki eski DP'liler grubuna bağımlı olmadığı* ve kendi programıyla yürüyeceği *güvencesini* vermiş, orduyu sivillerin denetimine alma çabasına girmeme ve iç işlerine karışmama yolunu seçmiştir²²⁵. Yankı dergisi ise Demirel'in pasif değil fakat ihtiyatlı bir tutum izlediğine dair değerlendirme yapmaktadır. Buna göre ordu içindeki tepkilere karşı iki yol izlemiştir²²⁶. Birincisi, 27 Mayıs hareketi ve getirdiği Anayasa'ya karşı çıkmayacağı tezini işlemiştir. İkincisi, Savunma Bakanlığına getirdiği eski emniyet mensubu Ahmet Topaloğlu vasıtasıyla komutanlar arasında adeta böl yönet taktikleri uygulayarak denetimi elinde tutmak istemiş bu arada Sunay'ın Cumhurbaşkanı olmasını desteklemiştir²²⁷. Destek vermeden önce ordudan gelebilecek bir hareket karşısında sivil yönetimin yanında bulunacağı hususunda Sunay'dan *güvence* almıştı. Nitekim yerine Genelkurmay Başkanlığı koltuğuna oturan Orgeneral Cemal Tural'ın darbe eğilimine girmesi nedeniyle emekli edilmesinde, gerekli yardımı sağlayacaktı²²⁸.

---

yazmış, Gümüşpala'nın genel başkan seçildiği kongrede en yüksek oyla Genel Yönetim Kuruluna seçilmişti. (a.g.e., s.329-331.)

²²⁴ K.Kayalı, *Ordu ve Siyaset...*, s.133-134.

²²⁵ AP Genel Başkan Yardımcısı ve Genel İdare Kurulu üyesi Seyfi Kurtbek'ten akt.F.Ahmad, a.g.e., s.278.

Ahmad, Kurtbek'den, Demirel'in genel başkan olduktan sonra, Kayseri'de Hapiste bulunan Bayar'ı, iyi niyetinin bir kanıtı olarak ziyaret etmeyi bıraktığını da aktarıyor.

²²⁶ Ordu Kimin Yanında, *Yankı*, Sayı:1 (1 Mart 1971), s.4.

²²⁷ Sadettin Bilgiç, Sunay ismini kendisinin gündeme getirdiğini, Demirel'in önce İnönü'nün etkisinden kurtulamayacağı endişesiyle tereddüt ettiğini ancak sonra kabul ettiğini belirtiyor. (Dr.Sadettin Bilgiç, *Hatıralar*, İstanbul, 1998, s.157-158.) Sunay'ın Cumhurbaşkanlığına getirilmesi, 1972'de Devir dergisi'nde *CHP'nin silahlarını elinden alan* bir hareket olarak değerlendirilecekti.(Kırat ve Demirel'in Öyküsü, *Devir*, Sayı:6 (11 Aralık 1972), s.11.)

²²⁸ C.Arcayürek, *Demirel Dönemi 12 Mart....*, s.93.

1.BÖLÜM: 12 MART SÜRECİ

1.1. 1960'LI YILLARIN BİRİKİMİ

Bu başlık altında 1960'ların mirasını ele almak istiyoruz. Böylece siyasi, ekonomik ve toplumsal boyutlarıyla 12 Mart'a giden tablonun anlaşılmasını umut ediyoruz.

1.1.1.Siyasi Tablonun Şekillenmesi

27 Mayıs'tan sonra başlayan dönem ekonomik, sosyal ve siyasi süreçler bakımından yoğun gelişmelere sahne oldu. *Düşün yaşamında bir kabuk yırtıldı. O güne dek kullanılmayan sözler, deyimler günlük sözlüğe girdi.*²²⁹ Türkiye'deki siyasi şekillenmelerin, niteliksel omurgalarının oluştuğu dönemdir 1960'lar. Sağ ve sol cemahtaki eğilim ve kurumlar düşünsel bazda belirgin bir çerçeveye, niceliksel bazda ise az veya çok bir tabana sahip olurken; siyasi - sosyal gelişmelerin aktörleri arasında etkili tarzda yer almaya başlamışlardır. Kuşkusuz bu eğilimlerin 1960'ların çok öncesine dayanan geçmişleri vardı. Yenilik, siyasi bir irade olarak belirginleşecek bir düzeye ulaşmalarıyla ilgilidir.

CHP'nin Ortanın Soluna yönelmesi, başta Türkiye İşçi Partisi (TİP) olmak üzere sosyalist akımların oluşup, güçlenmesi; milliyetçi kanatta CKMP'den Milliyetçi Hareket Partisi (MHP)'ne dönüşümün gerçekleşmesi, politikalarında dinsel söylemleri merkezine alan Milli Görüş hareketinin sahneye çıkması ve DP mirasının AP'de somutlaşması, sonraki süreçte Türkiye'deki siyasi hareketlerin ana kanalları olarak 1960'ların ürünü olmuştur. Cem Eroğul'un, Özellikle 1965 - 71 döneminde, sağ ve sol cenahlarda *aşağıdan yukarıya doğru (...)* o zamana dek görülmeyen ölçüde gelişme yaşanmıştır²³⁰ tespiti tabloyu tanımlamaktadır.

1965 seçimlerinde uygulanan milli bakiye sisteminin yardımıyla TİP'in elde ettiği başarı, Türkiye tarihinde ilk defa sosyalistlere Parlamentoda grup kurma fırsatı vermiştir. Sosyalist hareketin 1960'larda ortaya koyduğu performansın bir yansıması durumundaki TİP,

²²⁹M.Hekimoğlu, *27 Mayıs'ın Romani*, s.49.

²³⁰ Cem Eroğul, Çok Partili Düzenin Kuruluşu, *Geçiş Sürecinde Türkiye*, Der. İrvin Cemil Schick- E.Ahmet Tonak, İstanbul, 1992, s.146

çeşitli meselelerin gündeme gelmesinde, tartışılmasında rol oynamıştır. Sosyalist akımın, ana toplumsal dayanak olarak işçi sınıfını seçmiş, Marksizmi benimsemiş, yasal yoldan iktidara ulaşmayı hedeflemiş bu kanalı dışında; toplumsal taban olarak Atatürkçü, anti-emperyalist ve ilerici aydınlarla öğrencilere dayanan, yasal partiler sistemi dışındaki bazı güç odaklarını harekete geçirerek *ilerici bir diktatörlük* kurmayı hedefleyen bir ikinci eksen vardı. Bu eksendekiler, 1961'de Yön dergisinin yayınlanmasıyla ortaya çıkmış ve süreç içerisinde çeşitli dergi, gazeteler tarafından sürdürülen *türdeş bir bütünlüğe* varmamış, esas olarak ilerici subaylar ile öğrenci kesimine güvenmiştir²³¹.

Sol hareketin gelişmesinde 1961 Anayasası'nın sağladığı özgürlüklerin etkisi yadsınamaz. 1965'ten itibaren hızlanan bir şekilde sol eserler Türkçe'ye çevrilmiş, tartışılmış; haftalık, aylık ve günlük basında sosyalizm yer edinmeye başlamıştır. Dış politikadan, yer altı kaynaklarının kullanılmasına değin uzanan yelpazede sosyalist düşünceler kamuoyu gündemine taşınmış ve bu politikalar bazı sendikalar aracılığıyla işçi kesiminde de etkisini göstermiştir²³². 12 Mart muhtırasına giden yolda sol'un etkisine dikkat edilmelidir. Öğrenci, işçi, köylü, memur kesimlerinde gözlenen hareketliliğin önemli bir boyutu durumundadır. Bütün bu hareketler değişik biçimde ama kesinlikle küçümsenmeyecek düzeyde sol'dan etkilenmiştir.

1960'ların sol dalgasında CHP de yeni bir kimlikle payına düşeni almıştır. Yönelim 27 Mayıs'ın hemen ardından başlamaktadır²³³. 1960 Ağustos'unda Parti Genel Sekreteri İsmail Rüştü Aksal ile İnönü'nün katıldığı toplantıda, sola açılım görüşülmüş ve ortanın solunda yer tutulması uygun görülmüştür. Bu açılımda, sosyalizmin dönemin revaçta düşüncesi olmasının payı önemlidir. Partinin köklerindeki devletçi gelenek aradaki bağın kurulmasını kolaylaştıran bir faktördür²³⁴. DP geleneğinin zaten sağ kanadı doldurduğu da

²³¹ C.Eroğlu, *a.g.m.*, s.148,149.

²³² İsmail Cem, *Tarih Açısından 12 Mart*, İstanbul 1993, s.339-340.

²³³ Bu yönelimin kökenini daha eskiye dayandıranlar da bulunuyor. Buna göre, yönelim Kasım Gülek'in Genel Sekreterliği döneminde başlamıştı. Gülek, *Paşa öyle istiyor* anlayışından Partiyi *halkçı bir muhtevaya* yöneltmişti. O dönemde Gülek'in sola açılma politikasının kadroları arasında yer alan Kemal Anadol, Gülek'in genel sekreterliğine karşı çıkanların (ki bunların başını İbrahim Öktem, Turan Güneş, Turan Feyzioğlu, Emin Paksüt gibi Hürriyet Partisi kökenlilerin çektiğini, Bülent Ecevit, Ferit Melen, Orhan Öztrak ile Nihat Erim'in de bu kanatta yer aldığını belirtiyor) Gülek hareketini *gerici* kendilerini *ilerici* bir imajla sunmalarına rağmen, Yön Dergisi'nin de desteklediği Gülek'in daha *ilerici* bir pozisyonda durduğunu ifade etmektedir. Erim de sonra Gülek'le birlikte hareket etmiş ve partiden uzaklaştırılmıştı. (Tanju Cılızoğlu, *Kırık Politika Anılarıyla Kamil Kırkoğlu*, İstanbul 1997, s.109-111.)

²³⁴ M.Toker,.....*Yarı Silahlı Yarı Külahlı....*, s.134-136'da, toplantı ile ilgili 31 Ağustos 1960 tarihli AKİS'teki haberde şunların yazıldığını aktarıyor; *Evela, bir nokta üzerinde haklı olarak duruldu. CHP mevcut partiler içinde bugünün modası sosyalizmi en ziyade benimsemiş partiydi.(...) CHP'nin ... yön(ü) biraz daha belirli şekilde tutulacak, memleket davalarının halli daha sosyalizan bir görüşle mütala olunacaktı. Bu, eski partinin*

hesaba katılırsa CHP'deki yöneliminin arka planı açığa çıkmaktadır. 27 Mayıs sonrasında gelişen ve özellikle aydınlar arasında yansımaları bulan sol akım da CHP'nin değişiminde *belli ölçüde* etkili olmuş, aydın desteğini sağlamak açısından sola açılım önem kazanmıştır²³⁵.

Politik mücadelede bir argüman olarak ortanın solu'nu kullanılması ise ancak 1965 seçimlerinde gerçekleşmiştir²³⁶. Bu seçimlerde beklenen sonucun alınmamasıyla başlayan parti içi tartışmalarda, sorumluluk ortanın solu politikasına yüklenmiş, neticede senato seçimlerine bu argüman kullanılmadan girilmiştir. Senato seçimlerinde de kötü sonuç alınması, tersten bir etki yaratmış, Bülent Ecevit'in meselenin başka noktalarda aranması gerektiği yönündeki çıkışlarla ortanın solunu sahiplenip yeniden alevlendirdiği tartışmalar²³⁷, Turan Feyzioğlu kanadının partiden koparak Milli Güven Partisi (MGP)'ni kurmasıyla sonlanmıştır. 1969 seçimleri sonrasında Ortanın Solu çizgisine karşı oluşan yeni bir kanat ise 20.Kurultay'da Ecevit'in kesin başarısıyla etkisini yitirecekti²³⁸.

1965 seçiminin sağ kanattaki bir sonucu, milliyetçi çizginin siyasetteki yerini netleştirme sürecini hızlandırmasıdır. Dönüşümdeki temel figür 27 Mayıs'ın Kudretli Albayı diye ünlünen Alparslan Türkeş'tir. Türkeş, 14'lerden Rıfat Baykal, Dündar Taşer, Ahmet Er, Numan Esin, Mustafa Kaplan ve Muzaffer Özdağ'la birlikte katıldığı CKMP'de²³⁹, genel başkanlığa gelmesinin ardından parlamentoya da girmiştir. Partide, 1960'ların ortasında yaşanan bu kadro değişimiyle birlikte kimlik değişimi süreci de işlemiş ve 1969 yılında MHP adını alarak, milliyetçi çizgideki konumunu netleştirmiştir. Değişime karşı direnmeler olmuş, Türkeş'e bizzat partiye davet eden eski CKMP'lilerden, Hitlerciliğe varan suçlamalar

---

sosyalistliğe heves ettiği manasını taşııyordu. Sadece, i'lerin üzerine noktaları konacaktı. CHP ortanın solunda yer alacaktı.

²³⁵ K.Kayalı, *a.g.e.*, s.126.

²³⁶ İsmet İnönü, 1965 seçimleri öncesi Partinin Beşiktaş İlçe Merkezinde ortanın solu politikasını kamuoyuna duyurmuştur. (Mehmet Ali Birand – Can Dündar – Bülent Çaplı, *12 Mart İhtilalin Pençesinde Demokrasi*, İstanbul 2000, s.138.)

²³⁷ İlhan Tütem, *Erim'den Mektuplar*, İstanbul 1992, s.69-70 Erim, aynı yerde, *Ecevit'in çıkışı 'zuhuru' bir çoklarının keyfini kaçırıldı* demektedir.

²³⁸ Nermin Neftçi, *Demokrasinin Kilittaşları Anıları*, Ankara, 1997, s.232. Neftçi ortanın solu çizgisinin savunulmasında ön planda yer alan 10 – 12 kişilik ekibin 1965 seçimleriyle parlamentoya girdiğini belirtiyor. CHP içindeki tartışma sürecini Nihat Erim'in siyasi geçmişi bahsinde biraz daha geniş şekilde ele alacağımızı belirtmek isteriz.

²³⁹ Numan Esin, Kaplan, Özdağ ve kendisinin parti dışında kalmak için anlaşmalarını, ancak Özdağ'ın son anda Türkeş'le beraber partiye katılmayı seçtiğini, Kaplan'la kendisinin iki ay sonra ikna edilmeleri üzerine katıldıklarını belirtiyor. (N.Esin, *a.g.e.*, s.246.)

yükselmisse de bunlar yeni kadronun başarılı olmasını önleyemedikleri gibi etkili bir muhalefet platformu yaratamadan partiden birer birer ayrılmışlardır²⁴⁰.

Din eksenli siyaset söylemini merkezine alan kanattan partileşme süreci ise Necmettin Erbakan kanalıyla gerçekleşti. Erbakan, AP'de siyasete atılma girişiminin kabul edilmemesi üzerine bağımsız bir hatta ilerlemeye karar vermişti²⁴¹. 1969 seçimlerinde bağımsız milletvekili olarak parlamentoya girdikten sonra, 26 Ocak 1970'te kendi liderliğinde kurulan Milli Nizam Partisi (MNP) ile bu kanadın siyasetteki konumu somutlaşmıştır.

*Türkiye'de 1968 yılı çok partili düzenin çığırından çıkmaya başladığı yıl olmuştur*²⁴². 1965 seçimleriyle somutlanan istikrar zemini için çanlar çalmaya başlıyor, değişim ve çatışmanın birbirini tetikleyen döngüsünde alt üst oluşlar hızlanıyordu. Toplumda mevcut siyasete karşı ilgisizliğin bir yansıması olarak katılımın % 64,3'te kaldığı 12 Ekim 1969 genel seçimi, AP'yi bir miktar oy kaybıyla yine tek başına iktidara getirmesine rağmen bunalımı aşacak istikrarı yaratamamıştır²⁴³. AP, 1965 seçimleriyle oluşma sürecine girdiğini düşündüğü siyasal istikrarın 1969 seçimleriyle sağlanacağı umundaydı²⁴⁴. Oysa istikrarsızlık en başta kendi içinde yaşandı. Seçim sonrasında başlayan ve bölünmeye kadar giden iç çatışma kalkınma hamlesi peşindeki Demirel'i sıkıntıya sokmuştur²⁴⁵. Gelişmelerin odağında yine askerin siyasete müdahalesi vardı.

AP, doğduğu ihtilal sonrasında olağanüstü koşullarında, dönemin tepkisel özelliği nedeniyle laiklerden İslamcılara, subaylardan DP'den kalanlara kadar uzanan çeşitli kesimlerin birleştiği bir parti olmasının sıkıntılarını iç çatışmalarla uzunca süre yaşamıştır²⁴⁶. Partideki gruplaşma, 1965 seçimlerinin hemen ertesinde Meclis başkanlığı seçiminde kendisini göstermişti. Muhafızlar 27 Kasım 1966'daki kongrede yine farklı liste ile sahneye çıkış²⁴⁷ ancak Demirel'i devirme hedeflerine ulaşamamış, *milliyetçi-mukaddesatçı* çizgi liberal kanat karşısında yenilgiye uğramıştı. Yenilgi, partinin din eksenli çıkışlarını sona erdirmese de *aşırı muhafazakar, dinci* karakter kaybolmaya yüz tutmuştur. Demirel bazı ihraçlarla güçlendirdiği konumuyla, 1967 yılında gerçekleştirdiği kabine değişikliği

²⁴⁰ Mehmet Ali Ağaoğulları, "Aşırı Milliyetçi Sağ", *Geçiş Sürecinde Türkiye*, Der. İrvin Cemil Schick- E.Ahmet Tonak, İstanbul, 1992, s.215.

²⁴¹ Erbakan'ın AP ve Demirel ilişkileri konusunda bkz. Necip Fazıl Kısakürek'e anlattıklarından akt:Tufan Çorumlu, *Büyük Türkiye'ye Doğru Erbakan Olayı (Batılın Korktuğu Adam)*, İstanbul, 1974, s.148-160.

²⁴² C.Eroğlu, *a.g.m.*, s.151.

²⁴³ A.Gevgilili, *.....12 Mart Rejimi*, s.435-438

²⁴⁴ İ.Sezgin, *a.g.e.*, s.91.

²⁴⁵ S.Demirel, *1971 Buhramı ve ....*, s.189.

²⁴⁶ F.Ahmad, *a.g.e.*, s.284.

²⁴⁷ S.Bilgiç, *a.g.e.*, s.150, 164.

kapsamında Sadettin Bilgiç gibi muhaliflere bakanlık vermek suretiyle partideki kontrolünü göstermiş ancak, aynı yıl içinde yine yine Prof.Osman Turan'ın önderlik ettiği, *açıkça ideolojik bir biçim alan* ve partiyi *sola kaymakla*, sol unsurlara müsamahalı davranırken sağ'a baskı yapmakla suçlayan bir söylemi benimsemiş muhalefetle karşı karşıya kalmıştı²⁴⁸.

Hiç de parti içi bu çekişmelerden soyutlanamayacak adımlar 1968 yılında atıldı. İhtilalin en hassas konularından olan eski DP'lilerin affı meselesi parti büyük kongresinde gündeme gelmiş ve Anayasanın söz konusu kişilere siyaset yasağını düzenleyen hükmünün (68.madde) kaldırılması yönünde karar alınmıştı. Bu doğrultuda 1969 Mayıs ayında AP milletvekili ve Senatörlerinin imzalarıyla meclise getirilen Anayasa değişikliği taslağı ilginç bir süreç yaşadı. Silahlı Kuvvetlerin tutumunu soran İçişleri Bakanı Faruk Sükan'a Milli Savunma Bakanı Ahmet Topaloğlu, *askerin bu konuda en ufak bir reaksiyonu yok* cevabını verecek kadar ordunun tavrından emin konuşuyordu²⁴⁹. Dönemin Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Nahit Menteşe'nin aktardığına göre gerçekten de Demirel, Cumhurbaşkanı Sunay'ın yanı sıra Genelkurmay Başkanı ve Kuvvet Komutanlarının olurlarını almıştı²⁵⁰. Meclisteki diğer partiler, CHP, GP, YTP ve MHP de destek tutumlarını açıklamış hatta Demirel bu sebeple İnönü'yü övmüş, kanunun bir an önce çıkması için öncelik kararı verilmişti. Yani çıkmaması için en ufak bir sebep görünmüyordu. Ne var ki, 309 oyla Meclis'ten geçen kanun senato önündeyken Demirel'in herkesi şarşırtan farklı bir tutum içine girdiği, partileri eleştirerek kanunu alt komisyona geri yolladığı görüldü²⁵¹.

Bayar'ın, Demirel'e bağladığı geri dönüşün²⁵² altında ordunun tavrı vardı. Bazı birliklerinin Ankara'ya doğru yürüdüğü söylentileri ordudaki rahatsızlığın yansımasıydı. Alttan gelen baskı komutanları zor durumda bırakmış ve komutanlar durumu hükümete iletmişti. Demirel ise riski göze alamayarak kanundan vazgeçmek zorunda kalmıştı²⁵³.

²⁴⁸ F.Ahmad, *a.g.e.*, s.284-285 Ahmad, muhalefetin Prof.Osman Turan'ın etrafında şekillendiğini belirtiyor.

²⁴⁹ S.Bilgiç, *a.g.e.*, s.180, 222.

²⁵⁰ Röp.D.Dursun, *a.g.e.*,s.227.

²⁵¹ Dündar Taşer, *Mesele*, Ankara 1973, s.44,49-50.

²⁵² O dönemde Bayar'la birlikte hareket eden ve yasağın kalkması için çalışan Hüsametin Cindoruk, Bayar'ın Demirel'in ihmali veya kastı olduğu sonucuna vardığını belirtmektedir.(Röp. D.Dursun, *a.g.e.*, s.149.) Demirel'in, Bayar'ın siyasete atılmasının önünü kesmek suretiyle liderliğini kaybetmekten kurtulduğu yorumları yapılmıştır. Örneğin Yankı Dergisi, liderliğini kaybedeceği korkusuyla Demirel'in Milli Savunma Bakanı Ahmet Topaloğlu'nun taktikleriyle affa karşı çıkan subayların havaya hakim olmalarını sağladığını iddia etmiştir.(“Orduda Bölünmeler”, *Yankı*, Sayı:4, (22-28 Mart 1971), s.9.)

²⁵³ Nahit Menteşe, Röp. D.Dursun, *a.g.e.*, s.227-228. Menteşe, Jandarma Genel Komutanı Kemal Atalay'ın kendisine *Kuvvet Komutanları olarak istifa edeceğiz. Çünkü daha evvel artık zamanı gelmiştir dedik Sayın Başbakan'a. Bu teminatı verdik fakat altımız hiç rahat değil* şeklinde aktardığı sözlerini Demirel'e iletikten

Orduda hala bazı hassasiyetlerin etkin olduğunu iktidar partisine gösteren bu gelişme, AP'deki bölünme fitilini ateşlemiştir. Demirel'e karşı başından beri varolan parti içi muhalefete bu olay ivme kazandırmıştır. 1969 seçimi ertesinde kurulan kabineye, Demirel'in bazı muhalifleri almaması ve bazı partililerin ihracı yoluna gidilmesi parti içi çekişmeyi büyütüştür. Demirel'i parti içi organlar kanalıyla düşüremeyeceklerini gören 5'i ihraç edilmiş 46 AP'li meseleyi Meclis zemininde çözme yoluna gitmiş ve muhalefet partileriyle birlikte red oyu kullanarak hükümetin istifasına neden olmuş ve partiyle bağları koparmıştır. Bilgiç, Demirel'in partiyi 1965'e kadarki sürece taşıyan eski kadrolardan kurtulmak ve sol basın tarafından *ırkçı, turancı, gerici* diye nitelenenlerden kurtularak sol'a *şirin gözükme, sol'un ve değişik çevrelerin isteğini yerine getirmek* için 1968 kongresinden itibaren bilinçli bir tutumla kendilerinin tasfiye etmek istediğini, bunlara tepki mahiyetinde bütçeye red oyu verdiklerini ifade etmektedir. Red oyu verenlerden 9 kişi dışındakilere geçici ihraç cezası verilmesi üzerine diğer bazı istifalar da gerçekleşmiş, 69 kişiyle 18 Aralık 1970'tarihinde Demokratik Parti kurulmuştur²⁵⁴.

Demokratik Parti kopuşu, AP'deki milliyetçi-mukaseddatçı çizginin neredeyse toptan dışlanması anlamına geliyordu. Ancak olayı yalnızca siyaset eksenli tanımlarla geçiştirmek eksik kalacaktır. F.Ahmad, AP içindeki bölünmenin ekonomik anlayıştaki yansımaları *19. yüzyıl marka kapitalizmine devam etmek isteyenler ile kapitalizmin 20. yüzyıl versiyonunu benimsemek isteyenler* olarak sınıflandırmaktadır²⁵⁵. AP'de Demokratik Parti'nin kuruluşuna varan çatlama ve MNP'nin kuruluşunu sanayinin gelişmesiyle çıkarları sarsılan ticaret, tarım ve taşra burjuvazisinin yeni duruma karşı çıkışı olarak değerlendiren yaklaşım bir çok kişi tarafından paylaşıldığını belirtmek isteriz²⁵⁶.

Ayrışma ile Demirel, yalnızca parti içi rakiplerinden kurtulmuş olmuyordu. Hassas çevreleri rahatsız eden bir kanburdan da kurtulmuştu. Bu yönüyle askerle ilişkisini olumlu etkilemesi beklenen bölünme, başka etkenlerden dolayı böyle bir sonuç yaratmamıştır. Tıkanmaya yüz tutan ekonomik model, sertleşme yönünde ilerleyen toplumsal hareketler,

---

sonra Bakanlar Kurulunun toplandığını, İçişleri Bakanı ile Milli Savunma Bakanı'nın da durumu teyit etmeleri üzerine kanunun geri alındığını belirtiyor.

²⁵⁴S.Bilgiç, *a.g.e.*, s.192-197, 205, 214-215, 223, age.,s.214,215. Parti içindeki *Hışımllar* (Bilgiç kanadı) ile *Yeminliler* ayrışması 1965'e kadar uzanmaktadır.(*a.g.e.*,s.150.) Belirtilmesinde fayda bulunan bir husus, Bilgiççilere gerici tarzındaki suçlamaların yalnızca parti dışında gelmediğidir. *Devir*, Sayı:6, (11 Aralık 1972), s.14'de, belirtildiğine göre, *Yeminliler* grubunun önde gelenlerinden Aydın Yalçın verdiği bir demeçte Bilgiç ve arkadaşlarını aşırı sağcılık ve devlet imkanlarını kendi hizipsel çıkarları için kullanmakla suçlamıştır. H.Cindoruk, Röp.D.Dursun, *a.g.e.*, s.149'da, DP'nin AP'den bu kadar büyük bir güç koparmasını Cindoruk siyasi yasaklar konusundaki geri duruşa bağlamaktadır.

²⁵⁵ F.Ahmad, *a.g.e.*, s.284.

²⁵⁶ A.Gevgilili, *a.g.e.*, s.114.; İ.Küçükömer, *a.g.e.*, s.53.; G.Şaylan, *a.g.m.*, s.409.

gençlik kesiminde boy veren şiddet sarmalı ortamında, Demirel'in güvenilirliği epeyce aşınmış, Demokratik Parti süreci ise içten bir muhalif odak olarak dile getirdiği çeşitli yolsuzluk iddialarıyla (ki buna dosyalı muhalefet deniyordu.) aşınmayı arttıran bir rol oynayarak, iktidar gücünü zayıflatmıştı.

1.1.2.Ekonomik Yapıdaki Değişim; Ayrışan Sermaye Güçlenen Sanayi

1960'lar planlı ekonominin revaçta olduğu yıllardı²⁵⁷. 1954'ten itibaren dış ticarete korumacılığın hakim olduğu ve esas olarak iç piyasaya dayanan gelişme biçimi, 1962 sonrasında planlama zemininde yürütülmüştür. 1962 sonrası korumacılığı, iç piyasaya dayanması ve ithal ikameci görüntüsü bakımından 1930'lu yıllar ve 1954-1961 dönemiyle paralellik arz etmekle birlikte, sanayileşmedeki nitelik, yatırımlardaki dağılım ve öncelikli sektörler bakımından taşıdığı farklı özelliklerle sözkonusu dönemleri aşmıştır²⁵⁸.

Bu dönemde, ekonomide tarım karşısında sanayinin ağırlığı dikkat çekici oranda artmıştır. Birinci beş yıllık kalkınma planı (1962-1967) süresince, Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE)'nin verilerine göre imalat sanayiindeki yıllık büyüme hızı % 9,6'ya ulaşmış, tarımsal üretimdeki hız ise aynı dönemde % 3,1'de kalmıştır. Sanayi üretimi 1962 için 100 alındığında, 1963'te 107'ye, 1967'de 183'e çıkmıştır.²⁵⁹ İkinci beş yıllık kalkınma planında da aynı eğilim sürmüştür, sürükleyici sektör olarak sanayi seçilmiştir.²⁶⁰ 1960-1965 döneminde sanayideki yıllık ortalama büyüme % 8,5, tarımdaki yıllık ortalama büyüme ise % 1 olarak gerçekleşirken; aynı oranlar AP iktidarı döneminde (1965-1971) sanayide % 8,4, tarımda % 4,7 olmuştur²⁶¹. Bu dönemde sanayideki gelişme oranının çok az düşmesi, tarımda ise oranın 4 kat artmasına rağmen, 1960'lı yıllardaki sanayi ağırlıklı gelişme eğilimi açıkça gözlenmektedir.

Özellikle 1967 sonrası sanayi burjuvazisi için çok parlak geçmiştir. II. Beş Yıllık Plan döneminde tüketim ekonomisinden ara ve yatırım malları sanayiine dönüşte artış eğilimi gözlenmiştir. İmalat sanayi bileşiminde 1967'de yüzde 47,1 düzeyinde gerçekleşen yatırım ve ara mallarının payı 1972'de yüzde 53,4'e yükselmiştir²⁶². Tarımın gayri safi milli hasıla

²⁵⁷ AP iktidarı döneminde Özal'ın DPT müsteşarı olmasıyla planlamacılığa verilen önemin azalmış olduğunu ifade edelim. (İlhan Tekeli – Selim İlkin, *Türkiye ve Avrupa Topluluğu II- Ulus Devletini Aşma Çabasındaki Avrupa'ya Türkiye'nin Yaklaşımı*, Ankara 1993, s.125.

²⁵⁸ Prof.Dr.Korkut Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi 1908-1985*, 1993, s.94,95.

²⁵⁹ C.Eroğlu, *a.g.e.*, s.180,181.

²⁶⁰ Agah Oktay Güner, *Türkiye'nin Kalkınması ve İktisadi Devlet Teşekkülleri*, İstanbul, s.121

²⁶¹ Ekrem Pakdemirli, *Ekonomimizin Sayısal Görünümü 1923'ten Günümüze*, İstanbul, 1995, s.21.

²⁶² C.Eroğlu, *a.g.m.*, s.183.

içindeki payı 1960'larda her yıl düşerken; sanayi ve hizmet sektörünün payı her yıl artmıştır. GSMH'de 1960 yılında tarım yüzde 37.5, sanayi yüzde 21.7, hizmetler yüzde 40.8 pay sahibiyken, 1970'e varıldığında tarım yüzde 25.9'a gerilemiş, sanayi yüzde 28.2, hizmetler yüzde 45.9'a çıkmıştır²⁶³. 1960'da sanayinin bütün ekonomi içindeki payı tarımın yarısı iken, 1970'e ulaşıldığında tarımın birbuçuk katına çıkmıştır²⁶⁴.

Süreç, yalnızca tekelleşmeyle küçük tüccar ve işletmelerin aleyhine işlememiştir²⁶⁵. İthal ikameci model sonucu içeride üretilmeye başlanan ürünlerin dışardan getirilmesini yasaklayan korumacılık ve önemli oranda montaj niteliği taşıyan bu sanayinin ihtiyaç duyduğu parçaların ithalatını sanayicilerin yapmasıyla, daha önce bu alanda rakipsiz olan ticaret sermayesi de olumsuz etkilenmiştir²⁶⁶. Bu gelişme sanayi kesiminin önem kazanarak elde ettiği güçle, ülkedeki politikaların oluşumunda esas tayin edici güç olma yoluna girmesini sağlamış ve kapitalist sınıfın iç yapısında farklılaşma yaratmıştır²⁶⁷. Farklılaşma burjuvazinin iç yapısında çatışma dinamiklerini ateşlemiş, çıkar dengeleri sarsılan ticaret, tarım ve taşra burjuvazisinin sanayi burjuvazisiyle karşı karşıya gelmesinin zeminini yaratmıştır²⁶⁸. İthal ikameci modelin tıkanmaya başladığını gösteren işaretlerin belirmesiyle, sermaye kesiminde ki çıkar farklılaşmasını yansıtan gelişmeler daha açıktan gözlenmeye başlanmıştır. Gelişen sanayi kesimi yeni açılımlar peşine düşerken, diğer sermaye kesimleri mevcut güçlerini kaybetmemek uğraşısı içerisine girmişlerdir.

Odalar Birliği'nde yaşanan gelişmeler, sanayi kesimiyle ticaret ve taşra kesimleri arasındaki ayrışmanın somut tezahürleri olmuştur. Daha çok ticaret kesiminin talepleri doğrultusunda faaliyet gösteren Türkiye Odalar Birliği yönetiminde eşit söz hakkı isteğinin kabul edilmemesi üzerine sanayi kesimi ayrı örgütlenme yoluna gitmiştir. 1969 Mayısında Prof.Dr.Necmettin Erbakan taşra sermayesinin büyük sermayeye karşı tepkisinin ifadesi olarak Odalar Birliği'nin yönetimine gelmiştir.²⁶⁹ Kısa süre içerisinde uzaklaştırılan Erbakan'ın, *Odalar Birliğini Anadolu tüccar ve sanayicisinin de hizmetine yarar hale getirmek* amacıyla hareket ettiklerine dair ifadesi²⁷⁰ bu bakımdan önem kazanmaktadır.

²⁶³ E.Pakdemirli, *a.g.e.*, s.45.

²⁶⁴ İ.Cem, *a.g.e.*, s.356.

²⁶⁵ Ali Gevgilili, *Tarım Toplumundan Sanayi Toplumuna Geçiş Aşaması Türkiye'de 12 Mart Rejimi*, 1973, s.104.

²⁶⁶ İ.Cem, *a.g.e.*, s.358; A.Gevgilili, *.....12 Mart Rejimi*, s.41-42.

²⁶⁷ İdris Küçükömer, *İdris Küçükömer'le Türkiye Üstüne Tartışmalar*, İstanbul, 1994, s.30-31.

²⁶⁸ A.Gevgilili, *....12 Mart Rejimi*, s.114.

²⁶⁹ A.Gevgilili, *a.g.e.*, s.42-43.

²⁷⁰ İ.Cem, *a.g.e.*, s.359.

İthal gereksinmesi yüksek olan dayanıklı tüketim mallarındaki hızlı gelişmenin yarattığı ihtiyaç ve yatırım malları ithalatına, ara mallara nazaran daha az pay ayrılmış olması nedeniyle model, beklentilerin aksine dışa bağımlılığı arttırmıştır²⁷¹. Gümrük duvarları ardında, dünya ekonomisinin fiyat ve maliyet yapısının dışında, tüketim mallarının ağırlık taşıdığı bir sanayileşme gerçekleşmiştir²⁷². Yatırım malları ithalatına yeteri kadar ağırlık verilmemesi, içteki olanaklarla üretim yapılmasının alt yapısını kurmayı engellediğinden, uzun vadede dışa bağımlılığı beslemiştir.

1960 - 1970 döneminde uygulanan ithal ikameci kalkınma modeli dünyadaki genel eğilimin yansımasıydı. Dünya ekonomisinde yaşanan büyümenin de etkisiyle önemli başarılar elde eden Türkiye, kaynak yetersizliği sorununu ise giderememiştir²⁷³. 1960'ların sonuna doğru model tıkanmaya başlamıştır. Daha 1968 yılında OECD, sanayi ürünleri ihracatını gündeme getirip, farklı model işaretinde bulunurken²⁷⁴ IMF de devalüasyonun zorunlu olduğu yönündeki baskılarını arttırmıştır²⁷⁵. Ülke, 1969-1970'de borç ödeme güçlüğü içine düşmüştür.²⁷⁶ Vehbi Koç'un, 5 Mayıs 1969 tarihli Cumhuriyet gazetesinde yayınlanan sözleri 12 Mart'ı haber verir gibiydi : *Ekonomide öyle bir gidiş var ki, 1946'dan bu yana üzerine titrediğimiz demokrasi düzeni tehlikeye giriyor*²⁷⁷.

1965'ten itibaren fiyatlarda ve ithalatta artış gerçekleşirken, ihracatın ithalatı karşılama oranında tablo olumsuz bir eğilim göstermiş ve bu süreç sonunda gelen döviz darboğazı devalüasyon tercihini gündeme taşımıştır²⁷⁸. Fiyat artışlarının gelişmeler üzerindeki etkisi abartılmamalıdır. Ekonomideki sorun iç dengelerden çok dış dengelerle ilgiliydi²⁷⁹. İsmet Sezgin'in Meclis'te AP adına konuşurken çizdiği tabloyla²⁸⁰ Taner Berksoy'un değerlendirmesi örtüşmektedir. İç dengeler açısından bakıldığında ekonomide önemli bir soruna işaret edecek net göstergeler bulmak zordu; 1965 sonrasında gözlenen fiyat artışları enflasyonist bir sonuç yaratacak kadar yüksek olmadığı gibi, yıllık ortalaması % 6'yı bulan bir üretim artışı da söz konusuydu. Asıl sorun dış dengelerdeydi. 1964'te ihracat 411

²⁷¹ K.Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi*....., s.97.

²⁷² Taner Berksoy, *Türkiye'de İstikrar Arayışları ve IMF, IMF İstikrar Politikaları ve Türkiye*, Editör:Cevdet Erdost, Ankara 1982, s.155.

²⁷³ Mehmet Altan, *Darbelerin Ekonomisi*, İstanbul, 2001, s.103.

²⁷⁴ Haldun Gülalp, *Gelişme Stratejileri ve Gelişme İdeolojileri*, Ankara 1987, s.51-52.

²⁷⁵ Yalçın Doğan, *IMF Kıskaçında Türkiye 1946-1980*, Ankara 1980, s.112.

²⁷⁶ Gülten Kazgan, *Yeni Ekonomik Düzendeki Türkiye'nin Yeri*, İstanbul 1995, s.164.

²⁷⁷ Y.Doğan, *a.g.e.*, s.113.

²⁷⁸ T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, *1972 Programı-Kalkınma Planı İkinci Beş Yıl 1968 – 1972*, Yayın No.DPT:1136, 1972 Ankara, s.11.

²⁷⁹ T.Berksoy, *a.g.e.*, s.157.

²⁸⁰ İ.Sezgin, *a.g.e.*,s.122.

milyon dolar, ithalat 537 milyon dolarken; 1969'daki oranlar ihracat için 126 milyon dolarlık artışla 537 milyon dolara çıkmış, ithalatta ise adeta bir patlama yaşanmış ve 264 milyon dolarlık bir artış neticesinde 801 milyon dolara fırlamıştır²⁸¹. Kotalar ve bazı alanlardaki ithalat yasaklarıyla Türk Lirasının yüksek değerinde tutulması sanayi ürünlerinin ihracatını olumsuz yönde etkilemiştir²⁸².

Ekonomideki tıkanma ile Demirel hükümetinin iktidar felsefesi arasındaki bağa işaret eden değerlendirmeler vardır. İdris Küçükömer, Menderes'ten Demirel'e uzanan gelenekteki hızlı kalkınmacı perspektife dikkat çekmiştir. İstikrar gözeterek yavaşlatılmış bir büyümeye ihtiyaç varken, yaşanan tıkanmaya rağmen Demirel, *DP geleneğine uyarak ne pahasına olursa olsun, ekonomiyi daha hızlı koşturmak* eğiliminde olmuştur.²⁸³ Her koşulda hızlı kalkınma stratejisi, Türkiye gibi kaynakları kıt bir ülkede, dış kaynaklara yönelmesi sonucunu doğurmuştur. Böylece dış kaynakların yatırımlar içindeki payının artmasıyla sabit sermaye yatırımları ile yurtiçi tasarruflar arasında büyüyen fark, *Türkiye'yi askeri darbelerin sath-ı mahalline* sokmaktadır ki 12 Eylül müdahalesinde de aynı süreç işlemiştir²⁸⁴.

Demirel hükümeti devalüasyona gitmemek için epeyce direnmiştir. Maliye Bakanı Mesut Erez, *devalüasyon yapılırsa, ihtilal olur* diyordu²⁸⁵. Ancak, döviz darboğazını aşmak için ihtiyaç duyulan ihracat, işçi dövizleri ve turizm gelirlerinde artış sağlamak amacıyla devalüasyona gidilmiştir.²⁸⁶ Yalçın Doğan, IMF'nin istekleri doğrultusunda alınan bu 10 Ağustos 1970 kararlarıyla 12 Mart sürecine girildiği değerlendirmesini yapmaktadır²⁸⁷.

10 Ağustos kararlarıyla; iç talebin kısılması, spekülasyon harcamalarının durması, ithalatın etkilediği fiyat yükselişlerini frenlemek, üretim ve ihracat artışı öngörülmüş ancak bu hedeflere önemli oranda ulaşılamamış, imdada işçi dövizleri yetiştirilmiştir²⁸⁸. Devalüasyon ve

²⁸¹ T.Berksoy, *a.g.m.*, s.155,157.

²⁸² Üçüncü beş yıllık plan'da Türkiye ekonomisinin dış ticaret konusundaki yapısal zaafı şöyle dile getirilmektedir; *İhracat, verimliliği hızla arttırılamayan ve dış talebi sınırlı olan tarımsal ürünlere dayalı olduğu, sanayi ürünlerle çeşitlendirilmediği, mal ithalatının çoğunu oluşturan sanayi ara mallar ve yatırım mallarında iç üretim arttırılmadığı sürece, dış ticaretin kalkınma çabalarını sınırlayan bir darboğaz olması doğaldır.*

(Ertuğrul İbrahimoglu, "Kalkınma Stratejisi Olarak İthal İkamesi ve Sorunları", *Cumhuriyet'in 50.Yılında Türkiye'de Sanayileşme ve Sorunları Semineri*, Ankara, 1975, s.769-770)

²⁸³ Küçükömer, *a.g.e.*, s.16.

²⁸⁴ M.Altan, *Darbelerin Ekonomisi*, s.93-94.

²⁸⁵ Y.Doğan, *a.g.e.*, s.119.

²⁸⁶ İ.Sezgin, *a.g.e.*, s.122.

²⁸⁷ Y.Doğan, *a.g.e.*, s.119. IMF merkezli çıkış arayışlarına yönelimle askeri müdahaleler arasındaki bağlantı tespiti ilginç ve çarpıcıdır. 1958 devalüasyonundan sonra 27 Mayıs müdahalesinin, 24 Ocak 1980 kararlarından sonra ise 12 Eylül müdahalesinin geldiği göz önüne alınırsa tespit doğruluğu güç kazanmaktadır.

²⁸⁸ T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, *1972 Programı-Kalkınma Planı İkinci Beş Yıl 1968 – 1972*, Ankara, 1972, s.11-12.

teşvik tedbirlerine rağmen ihracattan beklenen verim alınamamıştır. Dış ticaret hacmi genişlemiş fakat ithalat ihracattan daha hızlı büyümeye devam ettiğinden ihracatın ithalatı karşılama oranı % 67,1'den % 62,1 düşmüştür²⁸⁹. Ödemeler dengesindeki açığın giderilmesinde yurtdışındaki işçilerden gelen dövizler devreye girmiştir. Devalüasyon en önemli etkiyi, kur değişimine yüksek duyarlılık gösteren işçi dövizlerinde göstermiştir. Ödemeler dengesi açığının giderilmesi bu dövizler sayesinde gerçekleşmiştir²⁹⁰.

1.1.3. Toplumsal Hareketlerdeki Yükseliş Ve Çatışma Ortamının Oluşması

Sanayileşme sürecinde öne çıkan güçlerden birisi işçi sınıfıydı. Çalışma Bakanlığı verilerine göre²⁹¹ 1960'ta İş Yasası kapsamına giren işçi sayısı 824 bin 882 iken 1970'te 1 milyon 416 bin 100'e çıkmıştır. Sendikalaşma oranı da, kimi işçilerin birden fazla sendikaya üye olması, sendikaların üye sayılarını abartması gibi hususlarla ilgili ihtiyat payları dikkate alınsa bile oldukça yükselmiştir.

Gelişme nicelikle sınırlı değildi. İşçi kesimi, 1961 anayasasının getirdiği özgürlükçü ortamda, sosyalist parti TİP'in ve sendikal hareketin etkisiyle, 1960-1970 döneminde sınıfsal ve siyasal bilinç açısından çarpıcı bir gelişme göstermiştir²⁹². İşçi hareketindeki politikleşme eğilimi sendikal siyasetlerde açıkça hissedilmiştir. Kurucuları aynı zamanda TİP yöneticileri olan Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu (DİSK), ekonomik mücadelenin yanısıra politik mücadeleyi de eksen alan bir sendikal anlayışı daha kuruluş bildirisinde ortaya koymuştu²⁹³. Kurulduğundan itibaren partilerüstü ve siyaset dışı bir anlayış tarzını benimsemiş iddiasındaki TÜRK-İŞ konfederasyonu içerisinde de zamanla politik tercihler şekillenmiş, nitekim 1971 Temmuzunda Konfederasyona bağlı 12 sendika, yayınladıkları *Sosyal Demokrat Düzen* adlı uzun broşürle Konfederasyonun sosyal demokrasiyi benimsemesini istemişlerdi²⁹⁴.

Etkinlik kazanan işçi hareketi önemli kazanımlar elde etmiştir. Sosyal Sigortalar Kurumu ve DPT verilerine göre, 1964'ten 1969'a kadar ücretlerin yıllık ortalama reel artış oranı yüzde 5,3 olmuştur ki, Türkiye'de, altı yıllık bir dönem içinde bu denli yüksek ücret

²⁸⁹ *Yeni Sanayi Dünyası*, Sayı: 91-92, (Mart – Nisan 1971), s.6

²⁹⁰ T.Berksoy, *a.g.m.*, s.158, 1969'da 141 milyon dolar olan miktar 1970'te 273 milyon dolara çıkmış ve sonraki dört yılda da adeta bir sıçrama gerçekleşmiştir.

²⁹¹ Alpaslan Işık, "Ücretli Emek ve Sendikalaşma", *Geçiş Sürecinde Türkiye*, Der. İrvin Cemil Schick-E. Ahmet Tonak, İstanbul, 1992, s.351

²⁹² İ.Cem, *a.g.e.*, s.334.

²⁹³ Süleyman Genç, *12 Mart'a Nasıl Gelindi Bir Devrin Perde Arkası 1960-1971*, Ankara 1971, s.53.

²⁹⁴ "Halk Partisi ile Türk-İş'te Bölünme İhtimali Belirdi", *Ortam*, Sayı:7 (12-19 Temmuz 1971), s.5-7.

düzeyine rastlamak zordur²⁹⁵. İthal ikameci kalkınma modeli iç pazarda talep canlılığına dayandığı için ücretler bir yönüyle tek tek işverenler bakımından maliyet artırıcı olsa da bütünsel açıdan ele alındığında sermayenin yeniden üretimini desteklemekteydi²⁹⁶. İşçi ücretlerinde ve tarımsal üreticilerin reel gelirlerinde görülen artışlar, içe dönük sanayileşme ve sermaye birikim süreciyle çelişmemekte ve ifade edildiği gibi maliyet artırıcı gibi görünen bu unsurlar, sonunda modelin yaşaması için katkı sağlamaktaydı²⁹⁷. Bu yapısal boyutu vurgulamak, sürecin nesnel gelişimini anlamak bakımından gereklidir. Boratav, 1962 - 1974 arasını *popülist bölüşüm politikalarının* egemen olduğu bir dönem olarak tanımlamaktadır. Kamu işletmelerinin özel sektöre sağlanan girdi fiyatlarını düşük tutmaları, tarım kesiminin doğrudan vergilerden muaf tutulması gibi unsurlar, sermaye kesiminin çalışanların elde ettiği kazanımlar karşısındaki tepkisini frenlemiştir. Bir nevi iki kesimin de faydası söz konusudur. Boratav'ın işaret ettiği gibi; egemen blokun çıkarları ile geniş halk kitlelerinin çıkarları arasındaki dengenin egemen blok aleyhine bozulma emareleri göstermesiyle rejim dışı müdahale devreye girmiştir²⁹⁸.

İthal İkameci modelin tıkanması 1960'lı yıllardaki hızlı toplumsal dönüşümden kaynaklı sorunları günyüzüne çıkarmıştır²⁹⁹. Ekonomideki büyüme hızının % 7'yi bulduğu zamanlarda toplum kesimleri arasında gelir bölüşümü bakımından sağlanan uzlaşma imkanı artık geride kalmış, bazı kesimleri rahatsız edecek tercihler siyasi iktidarın önüne gelmesiyle toplumsal çıkar çatışmaları tetiklenmiştir³⁰⁰. Artık halk kesimleriyle egemen blok arasındaki denge bozulmuş olduğundan iktidar eskisi kadar rahat hareket edecek durumda değildi.³⁰¹ İsmail Cem, *Sermaye çıkarlarıyla kitlelerin kısa süreli yararını birbirinden pek uzaklaştırmamayı mümkün kılmış bir sosyo-ekonomik aşamanın* geride bırakılma sürecinin işlediği değerlendirmesini yapmaktadır³⁰². Bir yandan sanayicilerin etkinlik kazanmasıyla kendi içerisinde ayrışan sermaye, diğer yandan işçi, köylü, memur gibi kesimlerin gittikçe etkinlik kazanan eylemleri bu değişimin yansımasıydı. Toplumun her kesimi, Türkiye'de o

²⁹⁵ Prof.Dr.Metin Kutsal, "Türkiye'de Ücretlere Yön Veren Yeni Faktörler ve Elde Edilen Sonuçlar 1963-1973", *Prof.Dr.Haydar Furgaç'a Armağan*, s.297.

²⁹⁶ K.Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi...*, s.100.

²⁹⁷ Şevket Pamuk, "İthal İkamesi, Döviz Darboğazı ve Türkiye", (Korkut Boratav, Çağlar Keyder, Şevket Pamuk; *Krizin Gelişimi ve Türkiye'nin Alternatif Sorunu*, İstanbul 1984, s.57.

²⁹⁸ K.Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi...*, s.99-101.; A.Gevgilili, ...*12 Mart Rejimi*, s.118'de, ifade edildiğine göre, bu dönemde memur kesimi istisnai konumda yer almış, 1960'lı yıllarda maaşlarına önemli bir zam gelmeyerek bir yoksullaşma süreci yaşamıştır.

²⁹⁹ Çağlar Keyder, "Türkiye Demokrasisinin Ekonomi Politigi", *Geçiş Sürecinde Türkiye*, Der.İrvin Cemil Schick- E.Ahmet Tonak, İstanbul 1992, s.64.

³⁰⁰ Çağlar Keyder, "İktisadi Gelişme ve Bunalım 1950-1980", *Geçiş Sürecinde Türkiye*, Der. İrvin Cemil Schick- E.Ahmet Tonak, İstanbul, 1992, s.323.

³⁰¹ A.Gevgilili, ...*12 Mart Rejimi*, s.115.

³⁰² İ.Cem, *a.g.e.*, s.328.

zamana dek yaşanmamış ve Genelkurmay Başkanı Orgeneral Memduh Tağmaç'a, *sosyal gelişme ekonomik gelişmenin önüne geçti* dedirtecek bir hareketlilik içerisinde girmişti.

1960'ların son çeyreğinde dünya gençlik hareketleriyle sarsılıyordu. 1968 ilkbaharında Federal Almanya'da başlayan ve asıl zirvesine Paris'te varan gençlik eylemlerinin, Çekoslavakya'da yaşanan Prag Baharıyla birleşen yankıları, Türkiye'den de duyuldu. Üniversitelerde boykot, işgal dönemi başlıyordu³⁰³. Gençlik hareketleri uzun süre gündemdeki yerini korumuş, yarattıkları sonuçlar bakımında süreci etkileyen en önemli faktörler arasında yer almıştır.

Bu hareketleri Avrupa'dakilerin kopyası şeklinde düşünmek, aradaki bağlantıyı bir uyarıcı etkisinin ötesine taşıyarak abartmak doğru değildir³⁰⁴. Türkiye'de 27 Mayıs öncesine dayanan bir gelenek zaten vardı. 1960-65 döneminde daha çok 27 Mayıs çizgisinde, çeşitli yıl dönümleriyle sınırlı hareketler varken, 1965'ten sonra gençlik arasında sosyalizm fikirlerinin de etkisiyle ekonomik sorunlara, emperyalizm gibi konulara ilgi artmıştır. 1968 ise üniversite eylemlerinde yeni bir aşamayı. Artık istemler, reform sınırlarını aşarak *ilkokuldan üniversiteye kadar Eğitimde Devrim* varmıştır. Avrupa'daki eylemler daha başlamadan öğrenci örgütleri bu yönlü kararlar almıştı, Avrupa'daki rüzgar ise ilgiyi büyüyen bir rol oynamıştır³⁰⁵.

Hareketin gelişimindeki asıl belirleyici odak sosyalistler olmuştur. Başlangıçta bu kanalın temsilcisi TİP idi. TİP içerisinde devrim stratejileri konusunda yaşanan ayrışma, öğrenci hareketini geniş ölçüde etkilemiş ve silahlı eylem çizgisini savunan grupların oluşumuna varan çizgilerin güç kazanmasına yol açmıştır.

Bu hareketlerin nedenleri konusunda farklı düşünceler ileri sürülmüştür. 21 Haziran 1968'de öğrenci olaylarının görüşüldüğü Millet Meclisi oturumunda CHP grubu adına konuşan Nihat Erim, gençlerin boykot ve işgallerle eğitimde reforma duyulan ihtiyacı parlak bir şekilde ortaya koyduğunu, eleştirmek değil *kutlamak* gerektiğini söylüyordu. Aynı oturumda AP'nin düşüncelerini açıklayan Aydın Yalçın, *ihtilalci marksistlerin* rolüne dikkat çekiyor; Demirel de *boykot, işgal, oturma, yürüyüş* gibi tekniklerin dünya genelinde uygulandığı, ortak broşürler dağıtıldığı gibi verilerden hareketle, tek merkezli ideolojik

³⁰³ A.Gevgilili, ...12 Mart Rejimi,s.385,388

³⁰⁴S.Genç, a.g.e., s.110.

³⁰⁵ Harun Karadeniz, *Olaylı Yıllar ve Gençlik*, 1979, s.43-44, 91.

kışkırtma yönlü değerlendirme yapıyordu³⁰⁶. AP, başından itibaren olayları, milletlerarası komünizmin yayılma amaçlı faaliyetleri kapsamında ele almıştır³⁰⁷. Demirel, *şiddet hareketlerini ekonomik ve kültürel seviyemizin düşük olmasına bağlayanları* bu hareketlere meşruluk kazandırmakla suçlamıştır³⁰⁸. Sonra ki süreçte CHP'nin, şiddete karşı eleştirel yaklaşırken gençlik hareketine farklı bir paradigmadan bakmaya devam ettiği görülmektedir.

1969 seçimleri öncesi başlayıp sonrasında da yaygınlık gösteren öğrenci ve işçi hareketlerinin 12 Mart yolunda önemli etkisi olmuştur³⁰⁹.

Gençlik eylemlerinin 1968'den itibaren nitelik değiştirerek, öğrenci sorunları ekseninden politik eksene kayması, sol gençlik içindeki arayışları kuvvetlendirmiş, ülkeyi kurtaracağını düşündükleri devrim stratejileri doğrultusunda kendi içinde gruplaşmaya, radikalleşmeye başlamışlardı.³¹⁰. Sol'un çatı örgütü durumundaki TİP'ten, gençlik merkezli kopuşlar yaşanmıştır. Ayrışmanın esası Milli Demokratik Devrim (MDD) – Sosyalist Devrim tartışmasına dayanıyordu. MDD'ciler, Türkiye gibi emperyalizme bağımlı diye tarif ettikleri ülkelerde, kapitalist düzeni tümüyle yıkmayı hedefleyen sosyalist devrimden önce emperyalizmi, feodalizmi tasfiye edecek bir milli demokratik devrim aşamasına ihtiyaç olduğunu savunuyordu. İşçi sınıfı merkezli Sosyalist Devrim stratejisinden farklı olarak toplumun daha geniş sınıf ve katmanlarını içine alan bir müttefikler tanımı yapan MDD'ciler, TİP'in benimsediği barışçı metod karşısındaki tutumlarıyla söz konusu gençlik kesiminde yaygınlıkla benimsenen bir görüş halini almıştır³¹¹. Yaşanan parlamenterizmden bir kopuştu. Parlamento eksenli TİP'ten kopuş, doğal olarak farklı yolları devreye sokacağından yaşanacak şiddet sarmalını beslemiştir.

Bu noktada 1969 seçimlerinin etkisine değinmek gerekir. 1965 seçimlerin yüzde 3 oy ile 15 milletvekili elde ederek parlamentoda grup kurma gücüne kavuşan TİP'in bu başarısının, yasal çerçevede iktidar arayışına katkı sunduğunu düşünmek yanlış olmayacaktır. Oysa 1969 seçimlerinde oy oranı yüzde 2,5'a düştüğü gibi, değiştirilen seçim sisteminin etkisiyle yalnızca iki milletvekilliği kazanabilmiştir. Bunun, yasal yollarla iktidara gelme

³⁰⁶ C.Arcayürek, *Demirel Dönemi 12 Mart....*, s.234-235.

³⁰⁷ İ.Sezgin, *a.g.e.*, s.101.

³⁰⁸ Süleyman Demirel, *1971 Buhramı ve Aydınlığa Doğru*, Ankara, 1973, s.200.

³⁰⁹ C.Arcayürek, *Demirel Dönemi 12 Mart....*,s.232.

³¹⁰ Üniversitelerde gerek öğrenci gerekse öğretim üyesi kesiminde sol düşüncenin yaygınlığı söz konusuydu Örneğin Hacettepe ve Erzurum Atatürk Üniversitesi'nde yapılan bir ankete göre öğrencilerin yüzde 45,9'u siyasi eğilimlerini sosyalist olarak belirtirken, sosyalizme karşı olanların oranı ise yüzde 27 idi.(*Yankı*, Sayı:2, 8-14 Mart 1971, s.10-11.) TİP'in en yüksek oya ulaştığı 1965 seçimlerinde yüzde 3 civarında oy elde ettiği göz önüne alınırsa öğrenciler arasındaki sol eğilimin yaygınlığı daha iyi değerlendirilecektir.

³¹¹ T.Çavdar, *a.g.e.*, s.183-185

umudunu olumsuz etkileyerek radikalleşmeyi beslediği düşünülebilir. Dahası aynı etkiyi aydınlar üzerinde de yarattığı söylenebilir ve toplu bakıldığında *1969 seçim sonuçları solun daha bürokratik kesiminin nitelik olarak güçlenmesine yol açmakla kalmamış, daha demokrat eğilimliler de bürokratik çözüm yollarına yakınlaşmıştır*³¹².

Politikleşerek radikalleşen sol'un karşısında MHP çizgisindeki Ülkücü örgütlenmenin ortaya çıkması uzun sürmemiş, Ege bölgesinde kurulan komando kampları komünist ihtilalcilere karşı mücadelede sahneye çıkmıştır³¹³.

1968 Haziran'ında Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesinde başlayan olaylar yayılmıştır. İstanbul Üniversitesi Merkez Kampüsü'nün işgaliyle birlikte işgal-boycot yönelimi bir çok yerde devreye sokulmuş, polisle çatışmalar yaşanmış ve bu arada İTÜ öğrencisi Vedat Demircioğlu hayatını kaybetmiştir. Şubat 1969'da 6.Filo vesilesiyle gerçekleştirilen gösterilere sağ grupların müdahalesi keskinleştirici bir işlev görmüştür. *1970 yılına artan anarşi ortamında giril(miş), boykotlar, işgaller ve kanlı çatışmalar hızla devam et(miştir)*³¹⁴. 24 Temmuz 1968 ile 13 Nisan 1970 tarihleri arasında sağ-sol çatışmasının bilançosu 11 kişinin ölümüydü³¹⁵.

Buna karşın iktidar olayların üzerine güç kullanarak gitmede çekinceli davranmıştır. İktidarın tutumunda, 27 Mayıs öncesindeki üniversite olaylarına sert polisiye müdahalenin ihtilal gerekçeleri arasına konulmasından kaynaklı tedirginlik rol oynamıştır. Bu tedirginlik, kanunla belirlenmiş üniversite özerkliğine dokunmamak noktasında büyük hassasiyet gösterilmesi sonucunu doğurmuştur³¹⁶.

1969'da gerçekleşen grevler polisle kanlı çatışmaya dönüşmüş, fabrikaların işgali, köylerde kurulan işgal komiteleri vasıtasıyla toprağa el koyup işleme hareketleri artmıştır. *Toprak işleyen su kullananın* sloganı en çok duyulan sloganlar arasına girmiştir.

³¹²K.Kayalı, *a.g.e.*, s.151-152; Davut Dursun'un, 1969 Seçimlerinde „umulan başarının elde edilmemesiyle „demokratik yöntemden devrimci yönetime kayış arasındaki iddiaları sorduğu, Dev-Genç Başkanı Ertuğrul Kürkçü, bu düşünceyi çok doğru bulmamakta, parlamento zeminindeki daralmayı değil genel özgürlükler alanındaki daralmayı bir etken olarak ileri sürüyor. Şöyle diyor; *„Bence bu saptamada görünürde doğruluk payı var gözüküyor ama burada problem 1969 seçimlerinde AP'nin kazanmış olması değil, anayasal özgürlükler alanının ve siyasi temsil olanağının çoğu kez yasa dışı yöntemlerle daraltılmaya başlanmasıyla ilgilidir.* (D.Dursun, *a.g.e.*, s.207.)

³¹³C.Arcayürek, *Demirel Dönemi 12 Mart...*, s.224.

³¹⁴Hakan Yılmaz, *Tarih Boyunca İhtilaller ve Darbeler*, İstanbul 2000, s.368-369.

³¹⁵Metin Toker, *Demokrasimizin İsmet Paşa'lı Yılları 1944-1973 İsmet Paşa'nın Son Yılları 1965-1973*, İstanbul, 1993, s.195.

³¹⁶C.Arcayürek, *Demirel Dönemi 12 Mart...*, s.233, 236-237. Demirel Meclisteki konuşmasının bir yerinde *Açıkça söylüyorum bir Yassıada fobisi içinde değiliz. Bununla şunu amaçlıyorum. Elimde bir karar var burada. Üniversitenin bahçesine giren polisi özel amaçla girdi diye Yassıada mahkemesi hapse hükmetmiştir.* diyordu.

Üniversitelerdeki çatışma, Türkiye Öğretmenler Sendikası (TÖS) gibi kuruluşların basılması, Doğu illerinde açlık ve yoksulluk temasıyla düzenlenen ancak kürt sorunu ekseninde yoğunlaşan mitingler, hatta polis enstitüsü öğrencilerinin bile yeni düzenlemeler isteğiyle boykota gitmiş olması³¹⁷ ortamın havasını yansıtmaya müsait örnekler arasındadır. Deyim yerindeyse toplumun bütün kesimleri hareket halindeydi. Ülkede hak elde etmenin sokaktan geçtiği bilinci yaygınlaşmış, örneğin personel kanununa karşı sağlık personeli yürüdüğü gibi kendilerinin hakkı olmadığı için assubaylar da eşlerini yürütüyordu³¹⁸.

15-16 Haziran 1970 işçi eylemleri ise bir zirve noktasıydı. Hükümetin çıkarmak istediği ve DİSK'in aleyhine sonuçlar yaratacak yeni sendika yasasına karşı DİSK'in örgütlediği ve iki gün boyunca büyük kalabalıklarla süren eylem, idari mekanizmayı zor durumda bırakmıştır.³¹⁹ *İstanbul'un kısa sürede bütünüyle 'işçilerin eline geçmesi' sözkonusuydu. 27 Mayıs'tan sonra ilk defa sıkıyönetim ilan edilmek zorunda kalınmıştır*³²⁰.

1.2.4. Dış Faktörlerin Rolü

12 Mart Muhtırası'nın verilip Demirel Hükümetinin düşürülmesinde dış faktörlerin rolü üzerinde dikkatle durulmaktadır. Demirel hükümetinin izlediği dış politika ile ABD'nin Ortadoğu politikasının uyuşmaması ve Haşhaş sorunu meselenin özü olarak tarif edilmektedir. Biz ilkin ana politikalar ekseninde dile getirilen farklılaşmaya değinip ardından Haşhaş meselesini ele alacağız.

27 Mayıs'ın radyodan yayınlanan ilk bildirisi NATO ve CENTO'ya bağlılık mesajı taşıyordu. Mesaj, İkinci Dünya Savaşı sonrası yapılanmada, Batı İttifakında NATO şemsiyesi altında konumunu belirleyen Türkiye'nin o ana kadar izlediği temel hattın sürdürüleceğine dair bir irade beyanı idi.

Bu irade beyanının ne derece benimsenmiş bir tavrın neticesi olduğu, Milli Birlik Komitesi üyelerinden Ahmet Yıldız ve Haydar Tunçkanat'ın açıklamalarıyla bir soru haline gelmektedir. Yıldız ve Tunçkanat'ın ifadelerine göre, ilk ihtilal bildirisinde böyle bir mesajın

³¹⁷ C.Arcayürek, *a.g.e.*, s.223-225, 261.

³¹⁸ M.Toker, ...*İsmet Paşa'nın Son Yılları*...,s.196.

³¹⁹Yasanın içeriği için bkz.Turgan Arınır – Sırrı Öztürk, *İşçi Sınıfı – Sendikalar ve 15/16 Haziran Olaylar-Nedenleri – Davalar – Belgeler – Anılar – Yorumlar*, İstanbul 1976, s.501-518, Eylemlere yalnızca DİSK üyesi işçiler katılmıyordu. 15 Haziran günü daha sınırlı sayıda katılan Türk İş üyesi işçiler, bir gün sonra, 16 Hazirandaki eylemlerde çoğunluğu teşkil ediyordu. (*a.g.e.*, s.89-93.)

³²⁰ C.Arcayürek, *Demirel Dönemi 12 Mart*..., s.326.; Mithat Tüfekçi, *Komünizmle Mücadele Esasları*, İstanbul, 1977, s.201'de, *1969 yılında ..... başlatılan olaylar 15-16 Haziran'da bir ihtilal provasına dönüştürülmüştür* ifadeleri kullanılmaktadır.

bulunması bir benimseme değil, ABD'den gelebilecek olası bir müdahalenin önünü kesmeye dönük bir manivelaydı. Tehlike, 5 Mart 1959'da ABD ile Menderes hükümeti arasında imzalanan ve bir iç ayaklanma durumunda ABD silahlı kuvvetlerinin müdahalesini olanaklı kılan anlaşmaya bağlanmaktadır. Yıldız, Menderes'in Paris'te yaptığı bir açıklamada hükümete karşı tepkileri Komünist Rusya yanlısı olarak değerlendirmesini hatırlatmaktadır. Bu söylemlerin komünist tehdit söylemini devreye sokmak suretiyle, ABD müdahalesine uygun zemin oluşturabileceğini ifade etmekte, NATO ve CENTO bağlılığı ilan edilmeseydi ABD müdahalesinin devreye girme ihtimalini dile getirmektedir. Aynı paralelde konuşan Tunçkanat, 1958 yılında Irak'taki ihtilal üzerine, Türkiye'nin de katılmasına ramak kalan ABD'nin müdahale girişimine işaret ederek, böyle bir ihtimalin ciddiyetine parmak basmaktadır³²¹.

Tunçkanat ve Yıldız'ın, 27 Mayıs'ın özünde ABD karşısında daha bağımsız bir dış politika yönelimi taşıdığına dair söylemi ayrı bir tartışma konusudur. Yalnız bir gözlem olarak, 1960'larda Türkiye – ABD ilişkilerinin, 1950'lere nazaran daha sorunlu bir hal aldığıdır.

Çok önemli bir dönüm noktası 1964 yılında ABD Başkanı Johnson tarafından zamanın Başbakan'ı İnönü'ye gönderilen mektuptur. Bu ünlü *Johnson mektubu, ilişkileri temelinden sarsmıştır*³²². 21 Aralık 1963'te Kıbrıs'ta başlayan çatışmaların önlenmesi için Batılı devletler nezdindeki girişimlerin sonuçsuz kalması üzerine Türkiye'nin aldığı müdahale kararı, hayata geçirilmeden önce Johnson'ın gönderdiği mektupta, müdahale sırasında Türk Silahlı Kuvvetleri'ne *ABD tarafından temin edilmiş olan askeri malzemenin kullanılmasına ABD'nin muvafakat edemeyeceği ...Bu hareket neticesinde ortaya çıkacak bir Sovyet müdahalesine karşı NATO'nun harekete geçmeyeceği*³²³ türü, Türkiye'nin beklemediği ifadeler vardı. İkinci Dünya Savaşı sonrasında yerini seçerken Sovyetlere karşı güvenlik kaygısını giderecek diye umutla bağlanılan müttefiğin bu çıkışı, şok etkisi yaratmıştır. Sovyet

³²¹ Röp. Suna Kili (Editör), *27 Mayıs 1960 Devrimi Kurucu Meclis ve 1961 Anayasası*, İstanbul, 1998, s.111-112.

³²² Mehmet Ali Birand, (Röp.Sefa Kaplan), *Dış Politika*, Sayı:8, (Ocak 1990), s.133-135.

³²³ Mehmet Altan, *Süperler ve Türkiye Türkiye'de Amerikan ve Sovyet Yatırımları*, İstanbul 1986, s.125-127. İnönü, Johnson mektubuna cevabını 13 Haziran 1964'te yazmıştır.

saldırısı durumunda bırakın NATO'dan yardım gelmesini, *Türkiye kendi gücü ile bile karşı koyma* hakkından mahrum bırakılıyordu³²⁴.

Başbakan İnönü, Johnson mektubundan sonra Milli Birlik Grubunda, Amerikalılar Sovyetlerle ilişki geliştirmeye çabalarken Türkiye'nin *uluslararası siyaset arenalarında komünizm düşmanlığı şampiyonluğunu yapmayı* terk edeceğini belirtmesi ve ardında bir yabancı ajansa verdiği demeçteki *mevcut nizam yıkılırsa, kurulacak yeni nizamda Türkiye de yerini alır* sözleriyle³²⁵ mektubun yarattığı hayalkırıklığını ortaya koyarak politikadaki değişimin işaretini veriyordu. İnönü'nün 1964 Haziran'ında Johnson'a verdiği cevap *Türk dış politikasındaki yeni aşamanın başlangıcını teşkil etmiştir*³²⁶. Bu çıkıştan sonra ABD, İnönü hükümetinin düşmesi için bazı makamlar nezdinde somut girişimlerde dahi bulunmuştur³²⁷.

Johnson mektubu kamuoyuna 1966 yılında yansımıştır³²⁸. Gizlenen mektubun bir gazete aracılığıyla kamuoyuna yansımaları, *sol fikirlerin etkisiyle dış politika(nın) her zamankinden daha fazla ilgi* çektiği bir dönemde gerçekleşti. Mektup o güne değin, sol'un bağımsızlık gibi soyut argümanlar üzerinde yürüttüğü propagandaya, somut bir dayanak kazandırmış ve NATO – Amerikan düşmanlığı büyümüştür. Yalnızca radikal sol değil, kamyonun genelinde hayret ve şiddetli tepkiler söz konusuydu³²⁹. Sovyetlerle ilişkiler ise gelişme yoluna girmiştir.

1963 yılında Senato Başkanı Suat Hayri Ürgüplü Başkanlığındaki bir heyetin gerçekleştirdiği ziyarette Sovyet yetkililer, Batı'nın verdiğiinden daha iyi koşullarda ekonomik yardım önerisinde bulunmuş; 1964 yılında, yani Johnson mektubundan sonra Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin'in gerçekleştirdiği ziyarette Sovyetlerin olumlu mesajları sürmüş, Kıbrıs konusunda Türk tarafına biraz daha yaklaşan bir tutum sergilemişlerdi³³⁰.

³²⁴ Mehmet Gönübol-Ömer Kürkçüoğlu, 1965-1973 Dönemi Türk Dış Politikası, *Olaylarla Türk Dış Politikası 1919-1995*, (Kitabın değişik bölümlerini hazırlayan diğer isimler; Cem Sar, Ahmet Şükrü Esmer, A.Haluk Ülman, A.Suat Bilge, Duygu Sezer, Hakan Bingün), Ankara 1996, s.496.

³²⁵ Akt.Haydar Tunçkanat, *Amerika Emperyalizm ve CIA*, İstanbul 1987, s.106.

³²⁶ M.Gönübol – Ö.Kürkçüoğlu, *a.g.e.*, s.495.

³²⁷ C.Arcayürek, *Yeni Demokrasi Yeni Arayışlar...*,s.335'de, aktarıldığına göre İnönü'nün politikasından memnun kalmayan ABD'nin, Ankara'ya gönderdiği bir general Genelkurmay Başkanı Sunay'dan başlayarak bir çok kesimle ilişki kurmuş, İsmet Paşa'nın hükümetten gitmesi zorunluluğuna değinmişti.

³²⁸ M.Altan, *Süperler ve Türkiye*, s.127.

³²⁹ M.Gönübol-Ö.Kürkçüoğlu, *a.g.e.*, s.495,498.; Yankı dergisi, *Amerikanın büyük savunma konulu otoritelerinden Hanson W.Baldwin'in şunları yazdığını naklediyordu; Başkan Johnson'un ... Türkiye'nin Kıbrıs'ı istilasını önlemek için izansızca yazdığı mektubu halen Amerikan aleyhtarlığını kamçulamak için kullanılıyor.* ("Amerika'nın Gözü ile", *Yankı*, Sayı:18, (28 Haziran-4 Temmuz 1971),s.7.)

³³⁰ M. Altan, *Süperler ve Türkiye*, s.129.

Sovyetlerle bu ilk nabız yoklamasının, somut bir işbirliğine dönüşmesi AP iktidarı döneminde gerçekleşmiştir. *Savunmamız için ek güvenceler, ...kalkınmamız için ekonomik yeni olanaklar, ... çevremizdeki devletlerle 'sıcak' ilişkiler,... uluslar arası ortamlarda bağlı olduğumuz anlaşmalar dışında da destek* şeklindeki bir dış politika tasarımıyla iktidara geldiklerini belirten Demirel, *içişlerimize karışmamak koşuluyla* Sovyetler Birliği ile girdikleri ilişki neticesinde somut adımlar atıldığını, *yedi büyük tesisin* yapımının sağlandığını, aynı zamanda o zamana dek uzak kalınan Arap ülkeleriyle ilişkilerin geliştirilmesi yoluna gidildiğini ifade etmektedir³³¹.

Cumhuriyet'in kuruluşundan itibaren dış politikada izlenen *doğrultu Batı'ya yanaşmak Doğu'dan kopmak* şeklinde tezahür etmiş, 1950'lerde ise NATO, Bağdat Paktı, CENTO süreciyle, adeta Batı'nın Ortadoğu'daki bekçiliği rolü üstlenilmiştir. 1950'lerde böylesine iç içe geçmiş ilişkiler, 1960'larda sorgulanmaya başlanmıştır. Demirel'in tarif ettiği hat, Doğu seçeneğini de dikkate alan özellikler taşıyordu. Üstelik bu değişim, Sovyetlerin Akdeniz ve Ortadoğu'da etkinliğinin arttığı bir dönemde gerçekleşmekteydi³³². Suriye, Irak ve Mısır'da BAAS'çı Arap ulusçularının iktidara gelmesi Ortadoğu'daki dengeleri ABD aleyhine etkilerken Sovyetlerin nüfuzunu arttırmıştı. 1965 sonrasında bağlantısız Arap ülkelerine yakın pozisyonda yer alan, Arap – İsrail çatışmasında Araplara destek veren ve bunun karşılığında Kıbrıs politikasında Araplardan destek gören Türkiye'nin³³³ bu politikasından, İsrail'i destekleyen, Arap ulusçularının uyguladığı politikadan rahatsızlık duyan ABD'nin memnun kalması beklenemezdi. ABD için Türkiye'nin şahsında, Ortadoğu'daki temel dayanaklardan birisinin daha aşınması söz konusuydu. ABD'nin 6.Filo Komutanının 1970 Kasım'ında yaptığı açıklama Türkiye'nin tutumundan duyulan rahatsızlığı boyutlarını gösteren bir örnekti. Komutan, Ortadoğu'daki olaylar kapsamında asker sevk etmek için İskenderun limanının kendilerine açılmamasıyla düştükleri *çok güç duruma* işaret etmekte ve Türkiye bir bunalım anında yardım malzemesi almak istiyorsa limanlarından yararlanma imkanını sunmalıdır uyarısında bulunmaktaydı³³⁴.

Değişen tutumun somut tezahürlerini gözlemek mümkündür. AP iktidara geldikten sonra, ilmi uçuşlar adı altında Türkiye toprakları kullanılarak Sovyet topraklarında

³³¹ C.Arcayürek, *Demirel Dönemi 12 Mart...*, s.122-123.

³³² İ.Cem, *a.g.e.*, s.265-266,271.

³³³ Faruk Sönmezoğlu, *Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi*, İstanbul, 1989, s.655-657.

³³⁴ Akt.M.Emin Değer, *CIA Kontr-Gerilla ve...*, s.184.

faaliyet yürüten Amerikan casus uçaklarının uçuşunu durdurmuştu³³⁵. 1958 yılında Lübnan Cumhurbaşkanı'nın Nasır çizgisindeki milliyetçiler tarafından tehdit edilmesi üzerine ABD'den istediği yardım, İncirlik üssü kullanılmak suretiyle gönderilmiş ve mesele halledilmişti. Oysa 1970'te Lübnan ve Ürdün'de yaşanan olaylar karşısında Başbakan Demirel, *...Ortadoğu'ya asker taşıyacak hiçbir yabancı uçak Türkiye'den havalanmayacaktır*, diyecek kadar üslerin kullanımını sınırlandırılmıştı. Buna karşılık Sovyet uçakları, Arap ülkelerine giderken bazı zamanlar Türkiye hava sahasını kullanmalarının yanı sıra Türkiye topraklarına inip yakıt ikmali yapmıştır. Irak'ın tamir için Sovyetlere gönderdiği uçaklara arıza gerekçesiyle yakıt ikmali yapmaları izni verilmiştir. Örneklerden görüleceği üzere, dengenin Sovyetler lehine döndüğü Ortadoğu'da, Türkiye Sovyet seçeneğini dikkate alan bir politikaya yönelmişti. Ancak Demirel iktidarının bu politik tercihini, ideolojik bir yakınlaşmanın ürünü saymak doğru değildir. *Anti – emperyalist' olmak iddiasındaki bir dış siyasal tercihin sonucu* olarak bakılmamalıdır. Bloklar arası gerginlikten uzak durma ve ekonomik gelişmeyi sağlayacak yardım ihtiyacından kaynaklanan bir tutumdur³³⁶.

Amerika'da dar bir yönetim ve iş çevresine yönelik çıkan Excutive Intelligence Review adlı derginin arada bir yayınladığı hizmete özel gizli raporların birinde, NATO ülkeleri tarafından, 1950'lerden itibaren geleneksel tarım ürünlerini eksen alan bir gelişme modelini izlemesi ve sanayileşmeyi ise ancak emek yoğun alanlarla sınırlaması istenmesine rağmen Türkiye'nin kamu öncülüğünde ağır sanayi hamlesi çabasını sürdürdüğü anlatılmaktadır. Atilla İlhan, bu aktarımı da dikkate alarak AP çizgisinin hızlı kalkınmacı perspektifiyle, söz konusu dış güçlerin Türkiye projesi arasındaki çelişkiye dikkat çekmiştir³³⁷. İdris Küçükömer, *Demirel'(in) DP geleneğine uyarak ne pahasına olursa olsun ekonomiyi daha hızlı koşturmak eğiliminde olduğunu*, bu kapsamda İsrail karşısında Arapları destekleyerek, Sovyetlere giden uçaklara izin verdiğini, Doğu Bloku'yla ekonomi ve kredi ilişkilerini geliştirdiğini ifade ettikten sonra, *kısaca, Demirel hükümeti de, üretim güçlerini geliştirerek meselelerini çözmeğe ... çalışırken, sahip olduğu ideolojiyi bazen elinin tersiyle bir tarafa itebilmektedir. Bu gelişmeler elbette bazı kulaklara kar suyu kaçırarak; Hegel'in söylediği gibi. Demirel artık dünyayı yöneten tarihin kurnazlığı karşısında kalacak ve görevini bitirmiş olarak iktidardan düşecektir*, demektedir³³⁸. Küçükömer'in işaret ettiği gibi yönelim ideolojik argümanların ötesinde, daha hızlı kalkınma perspektifinin bir sonucuydu.

³³⁵ S.Demirel, Sovyet Başbakanı Kosigin'le görüşme tutanaklarından akt. C.Arcayürek, *Demirel Dönemi 12 Mart...*,s.140.

³³⁶ İ.Cem, *a.g.e.*, s.272-274, 284-287.

³³⁷ Atilla İlhan, *Batının Deli Gömleği*, İstanbul, 2002, s.59-62.

³³⁸ İ.Küçükömer, *a.g.e.*, s.16-17. Küçükömer, bu sözleri 15 Şubat 1970'de söylemişti.

İ.Cem'in ifadesiyle *pragmatik, gerçekçi, her şer şeyden önce gelişen Türk sanayininin çıkarlarını gözetten, biraz da oportünist olan, özel sermayenin kısa süreli yararları ve Türkiye'nin genel yararı doğrultusunda olan düşüncelerle hareket edilmiştir*³³⁹. Bu yönelim ABD'nin güncel çıkarlarıyla paralellik arzuetmeyen sonuçlar doğurmuştu. Öyle ki, yönetime yakın ünlü bir Amerikalı gazeteciye, *siz aks mı değiştiriyorsunuz?* sorusunu sordurtacak³⁴⁰ kadar, Amerikalıları kaygılandırarak boyutta bir değişimdi görülen.

Haşhaş olayı ise başlangıcı eskiye dayanan, ancak sarsıcı etkisini bu dönemde gösteren bir meseleydi. 12 Mart sürecinde ABD'nin kelimenin tam anlamıyla çok önem verdiği bir konuydu. Amerika'nın yasaklama talebi daha önce Menderes ve 1960 yılından sonra İnönü tarafından reddedilmiş³⁴¹, ancak ekim alanlarını azaltan bir süreç de başlatılmıştır.

Türkiye 1961 yılında, uyuşturucu maddelerle ilgili tüm sözleşmeler bir araya getirilmek suretiyle oluşturulan sözleşmeyi imzalamıştır. Sözleşme haşhaş ekimini lisans şartına, yani izne bağladığı gibi kaçakçılığı önleme zorunluluğu getiriyor, önlenemediği takdirde tümünden yasaklanması hükmünü taşıyordu. Meclis tarafından Aralık 1966'da tasdik edilmiş ve 22 Haziran 1967'de uygulamaya sokulmuşsa da Türkiye 1961'den itibaren haşhaş üretimi yapılan il sayısını azaltmaya başlamıştır. 1961'de 35 olan il sayısı, 1962'de 25, 1964'de 16'ya inmiş, 1965'de 19, 1966'da 21'e çıkmış, fakat, 1967'de tekrar azalma seyrine girerek 18, 1970'de 7, 1971'de de 4 il'e inmiştir³⁴². Görüldüğü gibi 1961'den sonra iki yıl dışta tutulursa istikrarlı bir şekilde azaltılma yoluna gidilmiştir. Demirel hükümeti'nin iktidara geldiği ilk iki yılda gözlenen artış, konu hakkında yeterli hassasiyetin gösterilmediği yönlü değerlendirmeleri akla getirirse de 1967'den itibaren süren düşüş, sınırlama politikasının devamına işaret etmektedir.

Nixon'ın başkan seçilmesiyle konuyla ilgili hassasiyetini en üst boyuta taşıyan ABD, her geçen gün sayıları artan eroinmanlar sorununu çözmek için ülke dışına yönelerek üretim noktasında önlem almaya yönelmiştir. Eroin kullanımındaki yaygınlık Vietnam'daki askerleri kapsayacak hale ulaşmış, askerler arasındaki bu yayılmanın nedenlerini araştıran Senato, büyük oranda Türkiye kaynaklı olduğu sonucuna varmıştı³⁴³. Nixon, başkan seçilir seçilmez

³³⁹ İ.Cem, *a.g.e.*, s.270.

³⁴⁰ C.Arcayürek, *Demirel Dönemi 12 Mart...*, s.124.

³⁴¹ Cüneyt Arcayürek, *Çankaya'ya Giden Yol 1971-1973*, Ankara 1985, s.146-147.

³⁴² "Haşhaş Konusunda Açıklayıcı Konuşma", *Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı Belleteni*, Sayı:88-89,(Ocak-Şubat 1972), s.109.

³⁴³ "ABD ile Afyon Pazarlığı", *Ortam*, Sayı:6, (5-12 Temmuz 1971), s.10.

ortaya koyduğu duyarlılıkla gümrük kontrollerini arttırmıştı. O sırada Beyaz Saray Danışmanlığı görevinde bulunan Henry Kissinger başkanlığında yapılan bir toplantıda, 12 Mart öncesi Demirel Kabinesinde yer alan Turhan Bilgin'in aktardığına göre, *hükümetleri değiştirme pahasına eroin akımını durdurun..* emri verilmişti. Nixon, Başbakan Demirel'e gönderdiği *gizli* mektupta, ABD'nin İkinci Dünya Savaşı sonrasında Doğu illerine yönelik Sovyet istekleri karşısında verdiği desteği hatırlatarak, *uyuşturucu madde buhranına bulunacak çözüm yolunun Türkiye ile askeri ve Stratejik ittifakın faydalarından daha önemli olup olmadığına karar verme zamanının geldiğini* bildirecek kadar önemsiyordu meseleyi³⁴⁴. 21 Temmuz 1970'de ABD Adalet Bakanı Kongrede yaptığı sert konuşmada, ülkelerine giren uyuşturucunun yüzde 80'inin Türkiye'den geldiğini belirterek *Türkiye önlem almazsa cezalandırılmalıdır* diyordu³⁴⁵.

Dönemin Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil, uyuşturucu yaygınlığı karşısında Amerika'nın müthiş sıkışmış olduğunu ABD ziyaretlerinde gözlemlediğini, önlem alınması için yoğun taleplerle karşılaştıklarını belirtmektedir. Çağlayangil, Türkiye'de 40 tonluk bir haşhaş kaçağı bulunduğunu, bunun da ifade ettikleri sorunun kaynağı olabilecek bir miktar olmadığını, örneğin Hindistan'da 640 ton haşhaş yetiştiğini söylediğini, ancak ABD'lilerin Türkiye'dekinin kaliteli olması nedeniyle ön planda yer aldığı savını ileri sürdüklerini aktarmaktadır. Aslında Demirel hükümeti, zaman içerisinde, Afyon ili dışındaki tüm yerlerde haşhaşın yasaklanması hususunu kabul etmiş ancak bu ABD'yi tatmin etmemişti³⁴⁶. Gerek yönetim gerek kamuoyu bir an önce toptan bir yasaklama peşindeydi. Amerikan aslında hedef tahtasında Türkiye vardı³⁴⁷.

ABD'nin bu ısrarının, hükümet düşürmeyi göze almasının, askeri ittifaktan da fazla önem atfetmesinin nedeni neydi? Bunda Çağlayangil'in şahit olduğu, uyuşturucunun Amerikan toplumundaki yaygınlığı önemli bir faktördü. Başka faktörler de vardı. İsmail Cem, Nixon'ın sonraki başkanlık seçiminde bir zafer kazanabilmek için *o dönem Amerika'sında günün tek iç konusu, en önemli konusu, seçim belirleyecek konusu, Amerika'da çılgınlık ölçülerine varmış uyuşturucu meselesine özel dikkat gösterdiğini* ifade etmektedir. Daha fazla

³⁴⁴ Turhan Bilgin, "12 Mart", *Milliyet*, 24 Mart 1976, s.5 Bilgin, bu mektuba *Demirel gereken cevabı verdi* diye de eklemektedir.

³⁴⁵ M.A.Birand – C.Dündar – B.Çaplı, *12 Mart İhtilalin Pençesinde...*, s.189.

³⁴⁶ İhsan Sabri Çağlayangil, Röp:İsmail Cem, *a.g.e.*, s.311-312.; Demirel de, *Bunu kontrol altına alırım, ekim sahalarını daraltırım. Ama Afyon'un kalesi olan, ismini afyondan alan bir şehrin bulunduğu Türkiye'de ben afyonu yasaklayamam* dediğini belirtiyor. (M.A.Birand- C.Dündar-B.Çaplı, *...İhtilalin Pençesinde Demokrasi*, s.190)

³⁴⁷ C.Arcayürek, *Çankaya'ya Giden Yol...*,s.149.

miktarda üretim yapılan ülkelerin varlığına rağmen, Türkiye'nin tepkilerin merkezine alınması yalnızca Türkiye'den giden haşhaş'tan kaynaklanmıyordu. Eskiden haşhaş eken *bütün ülkelerin* Osmanlı İmparatorluğu sınırları içerisinde yer alması, uyuşturucu denilince Osmanlı'nın, dolayısıyla Türkiye'nin akla gelmesine neden oluyordu³⁴⁸. Bu da kamuoyu dikkatinin Türkiye'ye yönelmesini kolaylaştırmaktaydı.

12 Mart'ta yabancı parmağı, ana hatlarıyla değindiğimiz bu süreç üzerinden dile getirilmektedir. Dönemin Dışişleri Bakanı Çağlayangil, Amerikan Büyükelçisinin verdiği üstü kapalı mesajı aktardıktan sonra, *Bundan açık bir kanıt olmaz: 12 Mart'ta CIA vardır* demektedir. Tabii Çağlayangil yalnızca Büyükelçiden yola çıkmamaktadır. İran Şahı'nın ve onun da ötesinde, haşhaştan üslere, Sovyetler ve Ortadoğu ile yakınlaşmaya kadar bir çok politikanın ABD çıkarlarıyla çatışmasını anlatarak bu sonuca varmaktadır. İsmail Cem, *12 mart, hiç kuşkusuz matematiksel bir kesinlikte olmamakla beraber, dış etkenin kendini en açık, en yalın biçimde gösterdiği bir harekettir, bütün bunlar 12 Mart'ın oluşumundaki mantık silsilesine yerleştirildiğinde CIA'nın artık bir sır olmaktan çıkıp ABD Kongresinde belge belge açıklanmış faaliyetleri ele alındığında, ortaya konan bir 'senaryo' değildir artık*³⁴⁹, demek suretiyle ABD parmağı tezine kesin bir yargıyla yaklaşmaktadır. Dönemin Enformasyon Bakanı Turhan Bilgin, Demirel hükümetinin düşmesi için Brüksel'de NATO karargahında gizli toplantılar yapıldığını dile getirmektedir³⁵⁰.

ABD faktörü yalnızca hükümet politikalarındaki rahatsızlık ekseninde irdelenmemiştir. 12 Mart'ı yükselen sol hareketi durdurmaya dönük bir hareket kategorisine sokan yaklaşımı da işaret etmeliyiz. Bu yönlü argümanlar kapsamında özellikle Dickson Roporı adıyla (sunulduğu şahsın -Albay Dickson- adına izafen böyle anılıyordu), ünlene bir belge dikkat çekmektedir. 7 Temmuz 1966'da, Tabii Senatör Haydar Tunçkanat tarafından Cumhuriyet Senatosu kürsüsünden açıklanan, *Çok Gizli* ibareli raporda, başka hususlar birlikte zaman içerisinde sol muhalefetin birleşmesini önleyecek, parçalanmasını besleyecek gayretin gösterilmesinin gerekliliği vurgulanıyordu. Vurgulanan bir diğer nokta ordu'nun durumuydu. 27 Mayıs sonrasında binlerce subayın emekli edilmesiyle asker içerisindeki etkinliklerinin *ciddi surette azaldığı*, mevcut subayların ise büyük oranda *reform psikosu altında* İnönü'ye bağlı AP'ye karşı bir potansiyel arzettikleri belirtiliyordu. *Bütün devlet*

³⁴⁸İ.Cem, *a.g.e.*, s.293,311.

³⁴⁹İ.Cem, *a.g.e.*, s.267,298,301,314-315. Çağlayangil değerlendirmesini 12 Mart sonrası gazeterek de yapıyor ve şunları söylüyor; *Biz gittik,NATO rahatladı. NATO aleyhinde şeyler de kalktı. Anarşi kalktı. Sol kalktı. Haşhaş menedildi.*

³⁵⁰Turhan Bilgin, "12 Mart", *Milliyet*, 24 Mart 1976, s.5.

cihazı maalesef, muhalefete bağlı kimselerin elindedir denilen raporda, çare kısmında devletin sakıncalı memur ve subayların *bir program dahilinde tasfiye edilmek üzere saptandıkları*, Anayasanın bazı maddelerinde değişiklik yapılması, Tabii senatörlük gibi müesseselerin kaldırılması gibi hususlar dile getiriliyordu. ABD Büyükelçiliğinde o dönemde Albay Dickson adlı bir görevlinin bulunması özellikle dikkatleri buraya yöneltmiş, Büyükelçiliğin yalanlamasına rağmen, metin üzerindeki Dickson imzasının gerçekliği hakkında somut bir araştırmadan geri durulması raporla ABD arasında bağ kuran düşünceleri canlı tutmuştur³⁵¹.

12 Mart öncesindeki 9 Martçı cuntanın saflarında yer alan ve Muhtıra ardında emekliye sevk edilen subaylardan M.Emin Değer, 12 Mart dönemi uygulamalarının bütünüyle Dickson Raporu paralelinde gerçekleştiğini savunmaktadır. Bazı subayların ordudan çıkarılmasını, özellikle sol aydınlar üzerinde yoğunlaşan baskıları, Anayasa değişiklikleri gibi hususları dile getirerek ABD bağlantısını ileri sürmektedir³⁵².

ABD'nin rolünü hükümetin farklı politikaya yönelmesi ekseninde tanımlayanlarla, bu ikinci tez arasında bir tezatlık görülebilir. Sol'un yükselişi kapsamında meseleyi değerlendiren ikinci tez sahiplerine göre söz konusu Dickson Raporu, AP ile ABD arasındaki işbirliğinin sonucudur. İktidar yanlısı ve sol karşıtı içeriği nedeniyle raporu yazan ve Albay Dickson'a sunan E.M rumuzlu şahsın AP ile bağlantılı biri olduğu üzerinde durulmuştur³⁵³. Bu noktadan bakıldığında tezatlık ortadadır. Buna rağmen söz konusu raporun kamuoyuna yansıdığı 7 Temmuz 1966 tarihine dikkat edilmelidir. 1966, AP iktidarının ABD cephesinde sorun arzedecek politik ataklarının henüz yeterince somutlaşmadığı bir tarihtir. Bu yönüyle ABD'nin AP'yi destekler pozisyonda durması mümkündür. Aradaki ilişkinin AP'nin dış politikadaki yönelimi farklılaştıkça sorun arzetmeye başladığı söylenebilir. Bu noktadan bakıldığında ABD'nin gerek sol'un yükselişi gerekse AP'nin dış politikası karşısındaki rahatsızlığını dile getiren tezler aslında birbirini dışlamamaktadır. Türkiye'de gerek iktidar gerek muhalefet cephesinde önemli mevziler yitiren bir ABD gerçekliği karşımıza çıkmaktadır.

ABD gelişmeleri yakından izlemiştir. Ankara Büyükelçiliği tarafından Washington'a gönderilen 28 Mayıs 1970 tarihli bir değerlendirmede subaylar arasındaki *huzursuzluk* dile getirilmektedir. 30 Aralık 1970 tarihli değerlendirmede, ülkenin artık zorlu bir dönemeçte

³⁵¹ Rapor ve üzerindeki tartışmalar için bkz. H.Tunçkanat, *Amerikan Emperyalizmi ve...*, s.132-151.

³⁵² M.E.Değer, *CIA Kontr-Gerilla ve...*, s.196

³⁵³ Aradaki bağlantı vurgusu için bkz. H.Tunçkanat, *Amerika Emperyalizmi ve...*,s.147-148; M.E.Değer, *CIA Kontr-Gerilla ve...*, s.186.

olduğunun altı çiziliyor, *genel his Türkiye'nin oldukça yeni ... olan demokratik kurumsal temelinin eylemcilerin ciddi ve kararlı saldırısının üstesinden gelemeyeceği yolundadır*, ifadesi kullanılıyordu. Ordu içerisinde, çeşitli yasalarda ve anayasada değişiklik sağlamak üzere *sınırlı* bir askeri müdahalede bulunmak isteyen ve daha *köklü değişiklikler* taraftarı olmak üzere en azından iki görüş bulunduğunu, daha muhtemel seçeneğin ise, hükümet üzerinde baskı yapacak *sessiz bir askeri müdahale* olduğunu belirten değerlendirme, şu ifadeyi de kapsıyordu. *Türklerin mevcut durumda bir çıkış yolu bulacaklarına inanıyoruz. Ancak, bunun askeri bir müdahale olmaksızın gerçekleşmeyeceği anlaşılmaktadır*³⁵⁴.

1.2.CUNTA FAALİYETLERİ

27 Mayıs'tan on yıl sonra, ülkedeki havanın müdahale ihtimalini yakınlaştırdığına dair yorumunu, Associated Press Ajansının Ankara muhabiri Nick Ludington dünyaya şöyle duyuruyordu; *Türkiye 27 Mayıs devriminin 10.yıldönümünü yeni bir ihtilalin hazırlanmakta olduğu korkusu içinde kutlamıştır*. İngiliz dergisi Economist'in konuyla ilgili başlığı ise *Ordu Huzursuz* idi³⁵⁵. 22 Şubat ve 21 Mayıs girişimleri ardından durulduğu gözlenen askerler, ne zaman, nasıl, hangi amaçlar etrafında yeniden harekete geçme hazırlıklarına girişmişti?

AP lideri Demirel'in iktidara geldiği 1965 yılında ordu ile temin ettiği uzlaşma zeminini bozucu yöndeki ilk hareket, Cumhurbaşkanlığına seçilen Sunay'ın yerine getirilen Genelkurmay Başkanı Cemal Tural'dan geldi. Sunay'ın, kendi yerine önerirken, Demirel'e *Orduyu disipline eder, size bir 'zorluk' çıkarmaz* güvencesi verdiği Tural³⁵⁶ göreve geldikten sonra, sergilediği ilginç tutumlarla farklı arayışlar içerisinde olduğunu göstermişti. Göreviyle ilgili olsun olmasın sık sık demeçler verip, bildiriler yayınlaması ve bunların radyodan duyurulmasını istemesi; örneğin Ankara Belediyesi'nin yaptığı yer altı geçitlerine savunmayı zorlaştırır türü nedenlerle muhalefet etmesi, *grevin komünist işi Amerika'yı sevmeme(nin) komünistlik* olduğu yönündeki açıklamalarıyla gündeme gelmişti³⁵⁷. Tural'ın altında imzası bulunan bir darbe planı ve ona eklenmiş *katliam listeleri* olduğunu söyleyen Talat Turhan, girişimin amacını komünizm karşıtlığı olarak nitelemekte, söz konusu katliam listelerinde, *başta komünistler olmak üzere düzen karşıtları milliyetçi generalin emriyle ortadan*

³⁵⁴ Sedat Ergin, "ABD Gizli Belgelerinde 12 Mart", *Hürriyet*, 12 Mart 1991,s.15.

³⁵⁵ M.Toker, ...*İsmet Paşa'nın Son Yılları...*, s.196.

³⁵⁶ C.Arcayürek, *Demirel Dönemi 12 Mart...*, s.92.

³⁵⁷ İlhami Soysal'ın anlatımından aktaran: C.Arcayürek, *Demirel Dönemi 12 Mart...*,s.167.

kaldırılacaktı demektedir. Tural ordudaki eğilimler yoklanmak suretiyle Sunay'ın da oluruyla emekli edilmiştir³⁵⁸.

1.2.1.Sivil Cuntalar Ve İdeolojisi

22 Şubat ve 21 Mayıs girişimlerinden sonra durulduğu sanılan orduda, küçük de olsa bazı örgütlenmelerin varlığını sürdürdüğü görülmektedir. İçişleri Bakanı Sükan'ın çağırıldığı Talat Turhan'ın ismiyle anılan, 1962 yılında Afyon'da kurulan Genç Kemalistler Ordusu adlı grup, Nisan 1963'te yayınladıkları bir bildiri sonrası deşifre olmuş, ancak açığa çıkmamış teğmenler tarafından örgütlenme sürdürülmüş ve 1965 yılına varıldığında ismi *devrimci çevrelerde daha fazla duyulmaya başlanmıştı*³⁵⁹.

1965 yılını yeni dönem faaliyetlerinin başlangıcı olarak almak mümkündür. Bu dönem faaliyetlerinde, 1940'lar ve 1950'lerden farklı olarak sivil cuntalar da devreye girmiştir. 27 Mayısı yapan kadro arasındaki bölünme ve çekişmeler sırasında ön planda bulunmuş bazı isimlerle, Aydemir hareketi vesilesiyle değindiğimiz ve daha çok Yön dergisinde somutlanan sol aydın kesimin etkin konumlarıyla sahnedeki yerlerini aldığı görülmektedir. Bir yandan askerlerin kendi içinde yürüttüğü faaliyetler, diğer yandan sivil kanadın çabaları zaman zaman iç içe geçerek, bazen de ayrı olarak 12 Mart'a giden Türkiye'nin cunta haritasını teşkil etmiştir.

Sivil Cuntacı kesimde 27 Mayıs'ın Milli Birlik Komitesi (MBK) üyeleri Cemal Madanoğlu, Osman Köksal ile Yön ve o kapatıldıktan sonra Devrim dergisinin başındaki Doğan Avcıoğlu'nun başını çektiği bir kanat, MBK'dan tasfiye edilen 14'lerden Orhan Kabibay, Numan Esin, İrfan Solmazer'in ön planda olduğu bir diğer kanat ve yine MBK üyelerinden Mucip Ataklı, Ekrem Acuner gibi isimler göze çarpmaktaydı. MBK üyelerinin yoğunluğu dikkat çekicidir. Bu durum aslında 27 Mayıs'ın, bizzat yürütücülerini tatmin

³⁵⁸Talat Turhan, *Özel Savaş Terör ve Kontrgerilla*, İstanbul 1995, s.34-35 T.Turhan, Cemal Tural emekliye sevk edilirken, İçişleri Bakanı Faruk Sükan tarafından kendisinin çağırıldığını ve emeklilik işleminin orduda yaratabileceği tepkileri merak eder tarzda sorular sorduğunu, kendisinin bir değişiklik olmayacağını, ancak plan ve listeler nedeniyle emeklilikten sonra Tural hakkında mahkeme sürecinin işleme gereğini vurguladığını söylemektedir.; Bir başka kaynak, 18 ay boyunca özel protokol hizmetlerini yürüten ve o sırada Kurmay Albay rütbesindeki Ömer Lütfi Erol, Tural için *uzaktan yakından bir ihtilalci tavır ve hareketine, yakınlarından hiçbir general ve subayın ihtilal fikri ile dolu olduklarına şahit olmadığını* belirtmektedir. (Ömer Lütfi Erol, *Asker Devrim Darbe*, 2 Cilt, İstanbul 2003, s.519)

³⁵⁹ L.Erol, *a.g.e.*, s.315., Erol, GKO'nun Turhan tarafından kurulduğunu ve cezaevinden çıktıktan sonra başvurular üzerine liderliğini sürdürdüğünü belirtirken ; Talat Turhan, *Genç Kemalistler Ordusu*, İstanbul 2004, s.40-41,64'de, genç subayların çalışmayı kendisinden bağımsız başlattıklarını, haber verdiklerinde ise çalışmalarını onayladığını, hapis ve yargılanma sürecinde deşifre olduktan sonra ilişkisini kestiğini, açığa çıkmayanlara *Beni ölü kabul edin ve davanıza inanıyorsanız yolunuza devam edin nasihatında* bulunduğunu dile getirmektedir.

etmemiş bir yönü bulunduğunu gösterdiği gibi söz konusu kimselerin bir sefer başarmış olmanın güveniyle de hareket ettiklerini düşündürmektedir. İrfan Solmazer ile birlikte CHP'ye katılan ve 1965 seçimlerinde milletvekili seçilen Orhan Kabibay'ın iktidar hedefinden hiç vazgeçmediği, CHP'ye girerken dahi bu niyeti koruduğuna dair işareti, *politika yapacaksak en güçlü örgüt CHP'dir. Ayrıca İnönü tarihsel kişiliği olsa da gücünü yitirmiş bir lider ve CHP'de bir lider boşluğu var* diyerek göstermişti³⁶⁰. Kabibay CHP içinde Ecevit'in liderliğindeki ortanın solu hareketine karşı çıkanların safında mücadeleye girerken aynı zamanda cunta faaliyetlerinin başta gelen liderlerindendi.

Sivil kanadın farklı bir kanalında Mihri Belli, Hikmet Kıvılcımlı gibi Marksistler de bulunuyordu. Bu iki ismin Harbiyeliler arasında bir taraftar kitlesine sahip oldukları, M.Bellicilerin daha 1965 yılında Madanoğlu grubu ile temasta bulunduğu³⁶¹ hatırlanırsa, sivil kanattaki arayışların 1965 yılı öncesine kadar uzandığı anlaşılacaktır.

Yön çizgisinin bu süreçteki rolü sahip olduğu niceliksel gücün ötesindedir. Çıkış bildirisi ve henüz ilk sayılarından itibaren, 27 Mayıs'tan 12 Mart'a uzanan dönemin siyasal ideolojik çerçevesini çizen bir nitelik göstermiştir³⁶². 1967'de Yön'ün kapatılması üzerine bir süre Türk Solu dergisi ile devam eden çizgi, 1969'da Devrim dergisinin çıkarılmasıyla yeni bir aşamaya girmiştir³⁶³.

Avcıoğlu grubunda yer almış Hasan Cemal, *Yön ve Devrim çizgisi bir yerde Baasçılıktı. Marksizm'den etkilenmiş devletçi, milliyetçi bir hareketti* tanımlamasını yapmaktadır. Cemal'in belirttiği gibi, *emperyalizme ve işbirlikçilerine karşı 'Milli Demokratik Devrim', sonra da 'kapitalist olmayan yol'dan 'milli sosyalizm' kurulacaktı. Ve bu işler, Irak'taki ve Suriye'deki gibi tek parti yönetimleriyle, ya da Avcıoğlu'nun deyimiyle 'kadiife eldiven içinde demir yumruklu' disipline dayalı bir diktayla yapılacaktı. Çünkü seçim sandığı her seferinde 'gerici güçleri', yani 'emperyalizmin işbirlikçileri'ni iktidara taşıyordu*³⁶⁴.

Konumuz açısından önemli olan, Yön-Devrim çizgisinin çözüm olarak sunduğu *milli sosyalizmin içeriği değil, amaca ulaşmak için benimsenen yöntemdir. Yöntemin*

³⁶⁰M.Hekimoğlu, *a.g.e.*, s.17. Hekimoğlu, *CHP'de yönetimi ele geçirecek gibi bir hayale kapılmış izlenimini verdiler bana* ifadesini kullanmaktadır.

³⁶¹L.Erol, *a.g.e.*, s.642.

³⁶²Hasan Cemal, *Kimse Kızmasın Kendimi Yazdım*, İstanbul 1999, s.111.

³⁶³H.Cemal, *a.g.e.*, s.204'te Doğan Avcıoğlu'nun, *1960'larda Yön'le Türkiye'nin yönünü belirledik. Şimdi o yöne gitmek için Devrim'le Devrim'i yapacağız* dediğini belirtmektedir.

³⁶⁴H.Cemal, *a.g.e.*, s.113.

belirlenmesinde halka duyulan güvensizlik baş roldedir. Çok partili hayatın başlamasıyla DP'nin iktidara gelmesi, 27 Mayıs'ın hemen ardında yapılan seçimde, aynı gelenekten gelen partilerin umulmadık başarısı ve 1965 seçimlerinde salt çoğunlukla iktidarın AP'ye geçmesi, seçimlerle iktidarı elde etmenin pek mümkün olmadığı düşüncesini yerleştirmiştir. Sonuçlar halkın *cahilliğine* bağlanmış, söz konusu cehalet ortadan kaldırılmadan durumun değişmeyeceği düşüncesi, üstten dayatmacı yöntemlere yönelimi beslemiştir.

Demokrasi'de *biçim değil öz esastır* düşüncesini savunan Doğan Avcıoğlu, Türkiye'de aracın amaç haline geldiğini, *Atatürk'ün devrimlere ve toprak reformu yapmaya yönelmiş tek parti rejimi ... daha otoriterdir, fakat daha demokratiktir, Demirel rejimi liberaldir ama daha az demokratiktir* türü söylemlerle sandıktan çıkmanın değil uygulanacak politikaların demokratiğin ölçütü olabileceğini savunmuştur. Avcıoğlu, sandıktan sürekli *tutucu iktidarlar* çıkmasını, bazı köylerdeki değişimi örnekleyerek sonuna kadar sürecek bir durum olarak görmese de, *tutucular koalisyonu, aracı, tefeci, ağa ve küçük burjuvazinin öteki muhafazakar unsurlarıyla yurt düzeyine yayılmış kesimlerin köylü üzerindeki büyük etkisi* yok edilmeden *tutucu iktidarları* önleme ihtimalinin zayıfladığını, dolayısıyla önceliğin bu kesimlerin gücünü yok edecek adımlara vermek gerektiğini, ancak ondan sonra halkın gerçek iradesinin sandığa yansıtılacağını ileri sürmüştür³⁶⁵.

Avcıoğlu'nun demokrasiye öz-biçim açısından yaklaşımı aslında olayın nirengi noktasıdır. Demokrasi ile ilericiliği³⁶⁶ özdeşleştiren bir sonuç yaratmakta ve ilerici olmayan kesimleri, örneğin AP'yi, demokrasi paydası dışına itmektir. Özle tanımlanan demokrasi modeli, niceliği yani halkı, en azından ikinci plana düşürdüğünden aydın, ordu faktörü devreye girmektedir. Ordunun 19.yüzyılın son çeyreğinden itibaren oynadığı rol öz bakımından ilerici, dolayısıyla demokrat sınıfına sokulmaktadır. *Milliyetçilik bayrağını ordu yükseltiyor* sözü Avcıoğlu'na ait ve Osmanlı'nın son dönem gelişmeleri bağlamında söylenmiştir. Orduya biçilen, özellikle 27 Mayıs – 12 Mart dönemlerinde yaygın biçimde sahiplenilen, ilericilik misyonunun başlangıcına işaret etmektedir. 1876'da Meşrutiyet kapısını açan fiili kuvvet ordu olduğu gibi, Abdülhamit'e karşı mücadele eden ve 1908'i yaratan da ordudur. *Hürriyet sözünü bol bol kullanmalarına rağmen, onları harekete getiren asıl neden, meşruti bir idare kurma anlamına hürriyetler de değil Vatanın kurtulması, nasıl yaşatılacağı ve bununla bağlantılı olarak Batı'nın ulaştığı düzeyi aşma hedefiydi. Yeni*

³⁶⁵ Doğan Avcıoğlu, *Türkiye'nin Düzeni Dün Bugün Yarın*, Ankara 1971, 2 Cilt, s.718-724.

³⁶⁶ İlericilik kavramının tartışmaya açık olduğunun farkındayız. Neyin neye göre ne kadar ilerici olarak vasıflandırılacağı tartışılmaya muhtaçtır. Biz ise, 1960'larda bir kesim, örneğin Avcıoğlu tarafından anlamlandırılan şekliyle kullanmış oluyoruz.

*Osmanlılar ve Jön Türkler, sonra İttihat ve Terakki ve nihayet Kurtuluş Savaşı kadrosu, bu soruların cevabını araştırmış ve bir takım reformları gerçekleştirmeye çalışmıştır. Fakat bütün bu çabalara, özellikle Kurtuluş Savaşı'ndan sonra girilen büyük hamlelere rağmen, çağdaş uygarlığa hala erişilememiştir*³⁶⁷. Avcıoğlu'nun bu görüşleriyle ilgili vurgulanması gereken yalnızca orduya biçilen ilerçilik misyonu değildir. Asıl amacın hürriyet olmadığı vurgusu, demokrasiye öz – biçim denkleminde bakmak olduğu gibi, aynı zamanda hürriyeti dolayısıyla demokrasiyi ve dolayısıyla çok partili sistemin zeminini zayıflatan, ordu müdahalelerini kolaylaştıran bir bilinç yaratmaktadır.

Avcıoğlu sadece çarpıcı bir proto-tip durumundadır. Ve hiç kuşkusuz yalnız değildir, dönemin güçlü bir eğilimini yansıtmaktadır. 12 Mart'ın Başbakanı Nihat Erim'in, *ileri atılımlar daima ordudan gelmiştir*³⁶⁸, *Türkiye medeniyetçiliğe ordusu ile yönelmiştir*³⁶⁹ şeklindeki sözleri sanırız bu hususta bir fikir verecektir. 1961 Anayasasının yapılması çalışmalarında bulunan Ord.Prof.Sıddık Sami Onar'ın, Osmanlıdan 1960'lara kadar gelen tüm ihtilalleri *azınlık fakat aktif güçlerle, pasif kitlenin çatışmasının ürünü sayması ve toplumun gerçek kudretini teşkil eden azınlığın ve bu kapsamda ordunun rolü değerlendirmesi anlatılmak isteneni çarpıcı bir şekilde vermektedir. Onar şöyle diyor; ...I inci Hamid'den ve hatta III üncü Ahmed devrinden son cumhuriyet devirlerine, 27 Mayıs 1960 ihtilaline kadar ihtilallerin çoğu ... aktif kuvvetlerle pasif kitlenin çatışmasından çıkmış, tekamül ve reformlar ancak azınlıkta kalan ve fakat toplumun gerçek kuvvetini teşkil eden ... dinamik kuvvetler ve müesseselerle sağlanmıştır. ... Bizde sosyal müesseselerin çoğu muhafazakar bir eğilimde değil aksine ilerici ve reform taraflıdır, ordu(vurgulama Akgüner'e ait), üniversiteler, hakimler idare, barolar, hekimler, mühendis ve mimarlar, öğretmenler çoğunlukla dinamik ve reform taraflıdır; sendikalar da bunun yanında yer almaktadır...*³⁷⁰. Onar'ın toplum çoğunluğu ile ilerçilik atfettiği kurumların, sendikalar dışta tutulursa,(ki 1950'lere varıncaya değin zaten ortada kayda değer bir sendikal örgütün bulunmadığı, sendikaların asıl etkinliklerini 1960'larda ortaya koyduğu hatırlandığında,) tümüyle aydın – bürokratik, Kongar'ın deyimiyle seçkin – elit geleneği işaret ettiği görülüyor. Böyle bir bakış açısı ister doğru ister yanlış kabul edilsin, mutlaka aydın – bürokrat geleneğe yönelimi doğuracak, ilerlemenin öznesi orada aranacaktır.

³⁶⁷ D.Avcıoğlu, *a.g.e.*, s.153-155.

³⁶⁸ "Erim Ne Dedi", *Yankı*, Sayı:8, (19-25 Nisan 1971), s.6-7.

³⁶⁹ "Başbakan Erim, 'Türkiye Medeniyetçiliğe Ordusu ile Yönelmiştir' Dedi", *Ekonomi ve Politika*, Sayı:281 (24 Haziran 1971), s.9.

³⁷⁰ Sıddık Sami Onar, *İdare Hukukunun Umumi Esasları*, c.1, İstanbul, 1966, s.175-176'dan akt.T.Akgüner, *a.g.e.*, s.190

Dikkat edilecek husus, ordunun tarihteki rolünü tespitle, orduya değişmez bir misyon biçme arasındaki farktır. Ele aldığımız ve alacaklarımızda geçmişte tespit edilen bir olguyu geleceğe taşıma çabası görülmektedir. Geçmişten çıkarılan ilerencilik, cuntacılığın başat ideolojik argümanı halini almıştır.

Söz konusu bakış açısı milli irade kavramına uzak durmaktadır. *‘Milli İrade’yi sadece bir sayı çoğunluğu sanarak onu ‘mana’lıktan çıkarıp, ‘madde’leştirenlere şaşmak gerekir,* diyen Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, Atatürk’ün çağdaş uygarlık düzeyinin üstüne çıkmak, laiklik, pozitif bilim gibi hedefler koymak suretiyle olaya yalnızca sayısal çoğunluk olarak bakmadığını ve yeni dönemde milli iradenin aslında sınırlandırılmış, yönlendirilmiş olduğunu savunmakta ve *evet milli irade sandıktan çıkar, fakat bugünkü düzenin sandığından ve bugünkü yöntemlerle değil* ifadelerini kullanmaktadır³⁷¹. Tarık Zafer Tunaya, 12 Mart Muhtırası üzerine İnönü’nün yaptığı açıklamayı eleştirirken demokrasinin amaç değil araç olduğunu Batı’yı da örnek göstererek savunmaktadır³⁷². Bu tarz yaklaşımlar, CHP’li Vedat Dolakay’ın *oylamada sömürülenler daima yenik çıkıyor, CHP ordunun yanında yer almalı*³⁷³ ifadesinden de görüleceği üzere, doğal olarak ordu seçeneğine yönelmiştir. Hava Kuvvetleri Komutanı Muhsin Batur’un, *dar dünyalı çoğunluğun oyları ile oluşan parlamentonun icraatları esas kamuoyunu teşkil eden dünyanın her tarafından varlığı kabul edilen elit sınıfın başlıca üzüntüsünü teşkil etmektedir*³⁷⁴ şeklindeki sözleri, asker cephesinde de *sandıksal demokrasi* türü kavramların kabul gördüğüne bir örnektir. Parlamenter sisteme sahip çıkması nedeniyle, cuntacılarla yıldızı barışmamış olan Bülent Ecevit’in söylemiyle, aydınların istediği *can yelekli demokrasinin ve can yeleği orduyu*³⁷⁵.

Demirel, seçilmiş ve müdahaleyle uzaklaştırılmış bir kişi olması hasebiyle, doğal olarak *cahil oy çoğunluğu, sandıksal demokrasi* gibi kavramlarla yola çıkanları eleştirmiştir³⁷⁶. İlginçtir kendi partisinden de, eleştirdiği yaklaşıma yakın duran isimlerin çıktığı görülmektedir. 12 Mart’tan sonra Turizm ve Tanıtma Bakanlığına getirilen AP’li Erol Akçal, Türkiye gibi az gelişme safhasındaki ülkelerde *iktidar için sadece oy yeterli değildir* şeklinde konuşmaktadır³⁷⁷. Akçal, Demirel’e muhalif partililerden olsa da, söz konusu

³⁷¹ Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, *12 Mart Faşizmin Felsefesi*, İstanbul, Tarihsiz, s.31,40.

³⁷² Tarık Zafer Tunaya, *İnsan Derisiyle Kaplı Anayasa*, İstanbul 1988, s.22.

³⁷³ “CHP İçin İçin Kaynıyor”, *Ortam*, Sayı:19, (4-11 Ekim 1971), s.14-15.

³⁷⁴ M.Batur, *a.g.e.*, s.195.

³⁷⁵ “Ecevit ve Rejim”, *Yankı*, Sayı:10, (3-9 Mayıs 1971), s.9-10

³⁷⁶ Süleyman Demirel, *1971 Buhranı ve...*, s.89,112.

³⁷⁷ “Sunay-Sulzberger’e Neler Söyledi”, *Yankı*, Sayı:22, (6 – 12 Eylül 1971), s.22.

düşüncenin bir iktidar mensubu tarafından dile getirilmesi, eğilimin yalnızca sol kesimdeki aydın ve askerlerle sınırlı kalmadığını göstermesi bakımından dikkate değerdir.

Şevket Süreyya Aydemir şunları yazıyor; ... *yakın tarihimizde bütün siyasi müdahaleler ordudan gelmiştir. 1876'da Sultan Abdülaziz'in tahttan indirilmesinden beri bu gelenek, prensip gücünde bir şekle dayanmaktadır. Bu prensip, Türkiye'de Ordunun, siyaset dışı olduğu ve buna her iktidarın ehemmiyetle dikkat etmesi esasıdır. İkinci nedeni teşkil eden şekil meselesine gelince? Bu da yukarıda belirtilen prensibin, kamu efsarında ve basında, orduya karşı daima yürürlükte bulunan bir nevi dokunulmazlık duygusudur. Yani, ordunun siyasete karışmaması hali nasıl bir Anayasa ve Devlet prensibi ise, ordu hakkında yazmaktan, eleştirmeden ve konuşmaktan kaçınılması da, bizde kendiliğinden yerleşmiş milli bir gelenektir³⁷⁸.*

Siyaset dışı duruş söylemiyle ilgili, Cumhuriyet'in ilk yıllarını ele alırken ordunun siyasetten kopuşu hakkında aktardıklarımızı hatırlatmak isteriz. Dokunulmazlık noktası ise tarihsel sürecin beslediği bir toplumsal kabul görmüştüğün ifadesi olması bakımından önem arz etmektedir. I.Meşrutiyet sürecinden başlayarak, II.Meşrutiyet, Kurtuluş Savaşı hattında ortaya konulanlar orduya biçilen misyonun tanımlanması için veri sunmuştur. Bu misyon, askerinin siyasete müdahalesi yönünde uygun zemin yarattığı gibi söz konusu aydın kesiminde halktan uzaklık olgusu devreye girdikçe, orduya sığınma sonucu yaratmıştır. Sığınmanın bir yönü ordunun eliyle kullanılacak zor ise, diğeri meşruluk sorununun giderilmesine ilişkindir. Bu anlayışla şekillenen aydın kesimi, asker siyaset bağlantısını kışkırtan bir rol oynamıştır. 1960'larda gün yüzüne çıkan sol tandanslı harekete ve orduya yaklaşımına bu noktadan bakmak mümkündür. Kurtuluş Kayalı'nın ifadesiyle *bu sol düşünceler askeri müdahalenin toplumsal ve ekonomik muhteva da kazanması için etkide bulunmak amacı eksenindeki konumlarıyla göze çarpmaktadır³⁷⁹.*

1.2.2.Ordu İçindeki Cunta Faaliyetleri

Sivil cuntacı faaliyetlerin odağında olabildiğince fazla subayı kendi saflarına çekmek geliyordu. Doğal olarak ordu içerisindeki örgütlenme sürecinde bazı noktalarda etkili olmuşlardı. Ancak doğrudan askerler tarafından yürütülen faaliyete odaklanıp, söz konusu gruplara ise bu ekseninde, yeri geldikçe değineceğiz.

³⁷⁸Ş.S.Aydemir, *İhtilalin Mantığı*...,s.263.

³⁷⁹K.Kayalı, *a.g.e.*, s.124.

Muhsin Batur'un 1966-1968 yılları arasında yürüttüğü Genel Kurmay Lojistik Başkanlığı sırasında bir araya geldiklerini belirttiği isimler, cunta faaliyetleri içinde adı geçenlerden bir çoğunun erken dönemde şu veya bu şekilde temas içinde bulunduğunu göstermektedir³⁸⁰. Faruk Gürler (Kara Kuvvetleri Kurmay Başkanı idi. Korgenerallikten Orgeneralliğe terfiden sonra Milli Savunma Bakanlığı Müsteşarlığına geldi) ve Kemal Kayacan (Koramiral'di ve Deniz Kuvvetleri Kurmay Başkanı idi, daha sonra Donanma Komutanlığına atandı.) ile bir araya gelip, öncelik askeri konular olmak üzere memleketin durumunu konuştuklarını, zaman zaman CHP milletvekili Orhan Kabibay ve Milli Birlikçilerden Ekrem Acuner ile Mucip Ataklı'nın da, kendilerine katıldığını belirtmektedir. Kabibay ile Acuner'in *27 Mayıs'ta tamamlayamadıkları misyonu yerine getirmek ister bir hava içinde bulunduğunu ve mevcut sistemle sorunların aşılamayacağını savunduklarını ifade eden Batur, hissettiğime göre her ikisinin de Silahlı Kuvvetler mensupları ile Acuner'in ise Doğan Avcıoğlu, Cemal Madanoğlu ve çevresi ile irtibatları vardı* demektir. Kendi duruşunu ise, *haklı buldukları taraflar olmakla beraber, Türkiye'de bir müdahale veya yeni bir ihtilal ortamı bulunmadığını, ayrıca bulunduğum görev bakımından Hava Kuvvetleri'nin dışında bulunduğumu, bir eylem birliğine katılmamın küskünlüğüme ve kişisel çıkarlarıma bağlanabileceğini, durumumun Faruk Paşa'ya ve Kayacan Amiral'e benzemediğini ileri sürerdim* şeklinde açıklamaktadır.

Batur'un ifadeleri, yalnızca aktardığı isimler açısından değil içeriği itibariyle de önemli ipuçları barındırmaktadır. En azından Gürler, Batur, Kayacan'ın müdahale eksenli konuşmaların içinde 1966'lardan itibaren yer aldığı ve Batur'un görevi icabıyla bir eylem birliğine, Gürler ve Kayacan içinse böyle bir handikap olmadığını belirtmekten katılmayı sakıncalı bulduğunu ifade etmesi bazı somut tekliflerin de konuşulduğunu göstermektedir. Tabii ki bu tek başına Batur, Gürler ve Kayacan'ın o anda cunta faaliyetleri içinde olduğu anlamına gelmez. Ancak gelişmeleri ve girişimleri izledikleri, yakın durdukları da ortadadır. Kurmay Albay Mehmet Tuğcu, 1967 yılında, Kurmay Albay Ömer Lütfi Erol'a söz konusu örgüte katılması için yaptığı teklif sırasında, Hava ve Deniz Kuvvetlerinde de çalışmalar yürütüldüğüne dair duyuları, liderlik için ise o dönemde MSB Müsteşarı Orgeneral Faruk Gürler ile Eskişehir Hava Üs Komutanı Muhsin Batur'un isminin geçtiğini aktarmaktadır³⁸¹.

³⁸⁰ M.Batur, *a.g.e.*,s.139-140.

³⁸¹ L.Erol, *a.g.e.*,s.469-470. Cuntanın ordu içindeki ana gövdesini teşkil edecek bu örgütlenmenin başlangıç tarihini Erol, *a.g.e.*, s.714'te 1966 olarak vermektedir. Ancak yine *a.g.e.*, s.467 ve 469'da Kasım 1967'de örgüte girme teklifi aldığıda, Kurmay Albay Mehmet Tuğcu'nun örgütün *4-5 aylık bir geçmişi var* dediğini belirtmektedir ki, bu durumda kuruluş yılı 1967 olarak çıkmaktadır.

Demek ki somut konumları ne olursa olsun Gürler ve Batur ismi 1971'den çok önce gündemdedir.

1968 yılı başında 14'lere mensup bazı emekli subayların Genç Kemalistler Ordusu grubuyla, diğer bazı MBK üyelerinin de ayrı ayrı örgütlenme çabasına girdiğine dair haberler duyulmuştur. Ordu içerisindeki hareketlilik, Tuğcu ve arkadaşlarını örgütlenme ilkelerini tespit ederek genişleme kararına yöneltmiş ve yıl sonuna varıldığında, yeni elemanlarla daha tanımlanmış bir yapıya ulaşılmıştır. Kullanılan isim *Türk Silahları Kuvvetleri Devrimci Gücü Kara Grubu* dur. Bu, ordudaki tek örgütlenme değildi ama Ankara'da merkezi noktalara yakın konumlanmış olmaları dikkat çekiyordu³⁸².

1968'de sahnede görülen bir kişi de 27 Mayıs'ın önde gelen isimlerinden Sadi Koçaş'dı. 1968 Ağustos'unda kendisini ziyaret eden bir Kurmay Albay ordu'da, içinde yüksek rütbelilerin de bulunduğu bir gizli örgütlenmeyle *devrim* için hazırlandıklarını, 27 Mayıs'taki sıkıntının yaşanmaması için sivil kadroyu şimdiden oluşturmak istediklerini belirterek *Devrim Hükümeti* ni kuracak kişi olarak tercih ettikleri Koçaş'a kadrosunu oluşturma teklifini yapmıştı. Teklifi kabul eden Koçaş, hükümet üyelerini belirlemeye girişmişti, ki belirlediği isimlerin 12 Mart Muhtırası ardından kurulan hükümette reformcu kanat diye nitelenenleri teşkil edeceğini şişmindilik hatırlatmakla yetiniyoruz. Emekli Kurmay Albay Ertuğrul Alatlı'ya da bu durumu aktararak bakanlık önerisinde bulunmuştu. Alatlı, olumlu bakmadığı bu yönelimin yanlışlığını vurguladığını ve bir süre sonra da Koçaş'tan kendisine hak vererek tutumunu değiştirdiğine dair bir mektup aldığını ifade etmektedir³⁸³.

1969 yılında ise *ne olacak bu memleketin hali* sorusu artık geride kalmış, arayışlar hızlanmış, müdahalenin yöntemi ve zamanı tartışılmaya başlanmıştı³⁸⁴. Eylül ayında Kara, Hava³⁸⁵ ve Deniz Kuvvetlerinde ayrı ayrı yürüyen örgütlenmelerin birleştirilmesi yoluna girilmiştir. Hava grubundan Kurmay Albay Aydın Kirişoğlu kanalıyla gelen teklif, tam da Kara grubunun meseleyi gündemine aldığı bir zamana rastlamıştı. Yapılan görüşmeler

³⁸² *a.g.e.*, s. 500-502, 517-518, Erol o sırada örgütte yer alanları şöyle belirtiyor; Tuğgeneral Mehmet Ali Akar (MSB'nda görevli), Kurmay Albay Mehmet Tuğcu (KKK'nda görevli), Kurmay Albaylar Muzaffer Babacan, Ömer Lütfi Erol (Genelkurmay Protokol Şube Md.), Hami Menzilioğlu (KKK'lığı), Zihni Balkan (Genelkurmay, Personel Başkanlığı), Hakim Yarbay Emin Değer (MSB'lığı Adli Müşavirliği), Kurmay Yarbay Kenan Güven (KKK'lığı). Değer ve Akar'ın o sırada MSB Müsteşarı olan Orgeneral Faruk Gürlerle görevi ilişkide olduklarını aktarmaktadır. Gürler hakkında *henüz kararlı değil ve fakat arkadaşlarımıza sempati duyduğu söylenmekteydi* ifadesini kullanıyor.

³⁸³ Rafet Ballı, "Alatlı ile Söyleşi", *Belge Ajans*, 29.6.1996, Ertuğrul Alatlı 27 Mayıs sonrasında MBK üyeliği ve ardından bir süre Genelkurmay Başkanlığı Genel Sekreterliği görevini yürütmüştü.

³⁸⁴ Vedii Bilget, *Girdap*, İstanbul 2002, s.28.

³⁸⁵ Hava Albay Mehmet Heperler, Amiral Vedii Bilget'e 1968 yılında, *tüm havacıların durumdan rahatsız olduklarını* ifade ederek Denizcilerin tutumunu soruyordu. (V.Bilget, *a.g.e.*, s.10.)

neticesinde ilkeler üzerinde mutabık kalınarak birleşme sağlanmıştır. Deniz Kuvvetleriyle birlik sürecinin ise Aydın Kirişoğlu ve Lütfi Erol'la yürütülmesi kararlaştırılmıştır. Söz konusu ilkeler, örgütlenme faaliyeti sırasında gözetilecek gizlilik gibi pratik bazı düzenlemelerin yanı sıra; 27 Mayıs'ta düşülen hatayı tekrarlamamak için hareket sonrasında dönük hazırlık yapılması, yalnızca fiili askerlik görevinde bulunanlarla faaliyetin örgütlenmesi, emekli subay, MBK üyeleri, sivil aydın, gazeteci, sendikacı veya başka sivil kuruluşlardan kimsenin örgüte dahil edilmemesi, *Atatürk ilke ve devrimlerini esas alan, çoğulcu bir rejim* hedeflenmesi, *bilimsel sosyalizm ve komünizm rejimlerine heveslenenlerle asla ilişki* kurulmaması hususları etrafında şekillenmişti³⁸⁶.

Örgütlenmeyi ordu bünyesindeki kadrolarla sınırlandırma kararının bir nedeni örgütlenmede doğabilecek zaafı önlemekse, diğeri söz konusu kesimlerin solcu etkiden duyulan kaygıydı. Solculuk karşısındaki hassasiyet, Deniz Kuvvetlerindeki grubun temsilcisi Amiral Vedii Bilget ile görüşmeye de yansımıştır. Bilget'in sosyalizmi savunması hoş karşılanmamıştır. Bilget, görüşlerinin kişisel olarak kendisini bağladığını, bazı şeylerin zamanla da konuşularak netleşeceğini belirterek örgüte katılmıştır³⁸⁷. Sonraki süreç ne sivillerin ne de sakıncalı sınıfına sokulan düşüncelerin dışta tutulmadığını gösterecekti. Silahlı Kuvvetler Devrimci Gücü (SKDG)'nün, bir havacı binbaşının öncülüğünde, her kuvvetten ikişer kişinin çekirdeğini oluşturduğu ve alt kademe içerisinde ulaştığı yaygın örgütlenme düzeyiyle görmezden gelemeyerek birleştiği Devrimci Ordu Gücü (DOG), Devrim dergisi ve Madanoğlu grubuyla kurduğu ilişkilerle, sivil cuntanın örgüte bağına kuran bir kanal rolünü oynamıştır³⁸⁸.

30 Ağustos 1969'da gerçekleşen atamalarla, Ömer Lütfi Erol'un ifadesiyle, komuta kademesinde, devrime giden yolda önemli değişiklikler yapılmıştır. Muhsin Batur Şura üyeliğinden Hava Kuvvetleri Komutanlığına, Faruk Gürler 2.Ordu Komutanlığından Genelkurmay 2.Başkanlığına, başından itibaren faaliyet içindeki Mehmet Tuğcu Generalliğe terfi ederek Genelkurmay Genel Sekreterliğine, Celil Gürkan Tümgeneral olarak Adapazarı'ndaki 2.Tümen Komutanlığına getirilmiştir³⁸⁹. Cuntacıların komuta kademesine gelmelerini dört gözle beklediği Gürler, Batur, Kayacan üçlüsünden³⁹⁰ Batur kendi

³⁸⁶ L.Erol, *a.g.e.*, s.534-554

³⁸⁷ L.Erol, *a.g.e.*,s.581.

³⁸⁸ L.Erol, *a.g.e.*,s. 566-567.; ; Türk Silahlı Kuvvetleri Devrimci Gücü Kara Grubu, Hava ve Deniz Kuvvetlerindeki grupla birleşmesini müteakip Silahlı Kuvvetler Devrimci Gücü (SKDG) adıyla anılacaktır.

³⁸⁹L.Erol, *a.g.e.*, s.528-529.

³⁹⁰V.Bilget, *a.g.e.*, s.16.

kuvvetinde bir numara olmuş Gürler ise daha iyi bir konuma ulaşmıştı. Cüneyt Arcayürek, Muhsin Batur'un Hava Kuvvetleri Komutanlığına getirilmesini kastederek, *bu atamayla 12 Mart geriye doğru saymaya başlamıştı* yorumunu yapmaktadır³⁹¹.

Gürler, Ekim 1969'da, o zamana değin farkında olduğu, izlediği faaliyetleri, ilk defa örgütlenmeyi yürütenlerden sormuş ve bundan sonraki gelişmeler hakkında bilgilendirilmesini isteyerek hareketle bağını bir nevi somutlaştırmıştır. Zaten örgüt mensupları da öteden beri kendilerine sempatiyle yaklaştığını hissettikleri Gürler ile böyle bir ilişkinin başlatılması için fırsat kollamaktaydı³⁹².

Zamanla hareketin fiili lideri konumuna gelecek olan Celil Gürkan, hareketle ilişkisinin derinleşmesini bu zamanda başlatmaktadır. O zamana kadar duyarlı bir profil çizmesine, Silahlı Kuvvetlerdeki faaliyetlere katılması yönünde *üstü kapalı çağrılar* almasına rağmen, fiili bir örgüt bağına sahip olmadığını ve bu süreçte Orhan Kabibay'ın kendisiyle ilişkiye geçtiğini, Adapazarı'nda da ziyaretlere devam ettiğini belirtmektedir. Gürkan daha sonra Numan Esin, Talat Turhan ve Dr.Memduh Eren'in de dahil olduğu sivillerle görüşmelerini, sivillerin katılımına karşı çıktıklarını söylediği *Silahlı Kuvvetler içindeki arkadaşları(n)a çeşitli kanallardan intikal ettir(diğini)* eklemektedir³⁹³. Gürkan'ın, Kabibay grubuyla teması, sivillerle birleşmeyi kesinlikle reddeden kesimle farklılığını göstermektedir ki, DOG'un yanı sıra sivil cuntacılarla ilişkinin gelişmesinde etkili olduğu söylenebilir. Gürkan'ın rolü, Ankara'ya Kara Kuvvetleri Plan ve Prensipler Daire Başkanlığına gelmesinden sonra örgütün merkezinde yer alması noktasında önem kazanmaktadır. Hiç değilse sivillere karşı keskin bir koyuş içinde olmaması, aradaki geçişkenliği arttıran bir rol oynadığı düşünülebilir.

25 Ocak 1970'te MİT'in isteği üzerine gerçekleşen bir toplantıda Batur'un söyledikleri, ordu içindeki eğilimi ve kendisinin düşüncelerini görmek bakımından çarpıcı noktalar içeriyordu. Batur, Karargahındaki generalleri toplayarak dinlediği görüşleri ve kendi cevaplarını, ardında da çıkardığı sonuçlarla, önerilerini sıralamıştı³⁹⁴. Buna göre generaller memlekette aşırı sol değil aşırı sağ tehlikesi olduğu fikrindeydi. Ülke meseleleri üzerine düşünce üreten aydınların *büyük kısmı solda* olmasına rağmen komünizme varacak bir tehlike

³⁹¹ C.Arcayürek, *Demirel Dönemi 12 Mart...*, s.259.; V.Bilget, *a.g.e.*, s.30'da, Batur için Orhan Kabibay'ın Amiral Sezai Orkunt ve Milli Savunma Bakanı ile görüştüğü ve birlikte Sunay'a çıktıkları belirtiliyor.

³⁹²L.Erol, *a.g.e.*, s.533,538, 555-556.

³⁹³Celil Gürkan, *12 Mart'a Beş Kala*, İstanbul, 1986, s.123-128.

³⁹⁴ M.Batur, *a.g.e.*, s.146-169.

yoktu. *Komünizm, milletin karakterine aykırı düşen bir eylem olması nedeniyle ciddi bir tehlike sayılmamak gerekir* diyen generaller sağ ve sağcıları ülkenin ilerlemesi önündeki bir engel ve yakın tehlike sınıfına koyan şu değerlendirmeyi yapmıştı; *Sağcılar bir kitle hareketinin hazırlığı içindedirler. Silahlanma başlamıştır. Teşkilatlanma tamamlandığında, tehlike büyük olacaktır. Aşırı sağın en büyük tehlikesi, çoğunluğu cahil olan milletimizin bu yol ile kolayca istismarının mümkün olacağı.... Sağ, tutucu ve problemlerin haline set çekici ve dolayısıyla Türkiye'nin ilerlemesini önleyici olarak vasıflandırılmaktadır. Hükümetin sağa taviz verdiği kanaati yaygındır. Bu kanaat dolayısıyla hükümete güvensizlik doğmaktadır.* Siyasi partilere karşı güvensizliklerini, *ekonomik çöküntüyü* dile getiren generallerin Anayasa konusundaki düşüncesi *mükemmel bir anayasaya sahip bulunul(duğu), fakat anayasanın devlete yüklediği görevlerin tam yapılmadığı istikametindedir.* Batur bunları aktardıktan sonra, Hava Kuvvetleri'nde *her ne kadar demokratik düzen içinde* istenilen gelişmenin gerçekleşebileceğine dair umutlar kaybedilmemişse de, durumun *hayal kırıklığı yaratmakta.., hükümet ve rejime itimadın sarsılmak olduğunu(n) beyan* edildiğini, hükümetten vergi, toprak, eğitim reformları, oy endişesinden uzak bir yatırım programı, Atatürk ilkelerine bağlılık, dış ticarete devleştirmeye gidilmesi, seçim kanununda değişiklik, ve *devlet otoritesini temsil eden kuvvetlere halk nezdinde saygı ve güven sağlayıcı düzenlemeler* istendiğini aktarmıştır.

Generallerle bazı noktalarda farklı düşünen, onların aksine aşırı sol'un da güncel bir tehlike olduğu görüşündeki Batur, generallerdeki sola eğilimi, basit sloganlarla doktrine edilmelerine yol açan dünyadaki fikir ve politik gelişmeleri dikkate almayan eğitim programlarına bağlamıştır. Bu yetersizlik üzerine, *bilgilerinin çoğunu sol akımlı basın ve kitaplarda* sağlamaya yöneldiklerinden *yanlış sonuçlara* vardıklarını belirtmektedir. Anayasanın *teorik olarak mükemmelliğini* kabul etmekle birlikte, *bünyeye uygun olup olmadığını tartışılabilir* bulan Batur, bazı maddelerin yorumu konusundaki farklılıkları hatırlatmakta ve *Basın ve TRT baskıya değil fakat mutlak düzene alınmalı,* anayasal kontrol altında tutulmak koşuluyla, *hükümetler icraatta daha kuvvetli hale getirilmeli, özerkliğin 'devlet içinde devlet' oluşu gibi yanlış anlamlar, tashih edilmeli,* seçim kanunu değişmeli, parlamentoya daha üstün bir seviye ve itibar kazandırılmalı şeklindeki düşüncelerini generallerle paylaştığını belirtmektedir.

Böylece Hava Kuvvetleri Karargahındaki generallerle yaptığı toplantıda generaller ve kendisinin verdiği cevapları özetleyen Batur, *fikirlerde sol'a kayma vardır. Sol yayınların şahıslar üzerinde cazip etkileri ve kızdıkları sağ'a karşı, fiili birleşme değil fakat fikri*

birleşme olanağı yarattığı görülmekte, bu halin genç kuşakta daha kuvvetli olduğu tahmin edilebilir. ... Fikirler kitlelere mal edilmeye başlanırsa örgütlenme kolaylaşır. Örgütlenme hücre çalışmasına geçince takip kontrolü güçleşir şeklinde bir sonuç çıkarmış çözümün ise, artık ordu içinde politika ile uğraşmayalım, altımız sağlamdır, otoritemiz tamdır, istediğimizi yaptırırız iyimserliğinden uzaklaşarak okul ve kıtalarda olması gereken tarzda fikir ve gayeler etrafında doktrine etmeği, hükümetin sosyal ve ekonomik tedbirler almasını ve devlet nizamını tesis edecek kanunları çıkarması gerektiği şeklinde tanımlamış ve Bedbin değilim, nikbin de değilim. Başarıyoruz, yeter ki gerekli tedbirleri alalım ifadesiyle sözlerini sonlandırmıştır.

Aslında Batur'un bu konuşması, bütün bir 12 Mart sürecinin fotoğrafını verecek özelliğe sahiptir³⁹⁵. Başta ülkedeki sol etkiye işaret etmektedir. Aşırı sol'un değil, aşırı sağ'ın tehlike olarak nitelendirilmesi, anayasanın mükemmelliği ancak gereklerinin yerine getirilmediği gibi generaller cephesinden aktarılanlar; hükümetin sol tehlike, anayasanın sağlıklı bir idareye imkan tanımadığı şeklindeki argümanlarıyla taban tabana zıttı. Batur'un ise iki anlayış arasında bir orta yol tuttuğu görülüyor. Aşırı sol'u da tehlike sınıfına koymakta ve anayasanın değişebilirliği, icranın güçlendirilmesi, özerkliğin kontrol altına alınması gibi noktalarda, bütünüyle değilse bile, hükümet'e yakın gelecek söylemler kullanmaktadır.

Erol'un belirttiğine göre Batur'un çıkışı, Silahlı Kuvvetler Devrimci Gücü'nün *ilk uyarısı* idi. Genelkurmay İkinci Başkanlığı makamında bulunduğu kurul üyesi olmayan Gürler'in etkisini taşıyordu. Ayrıca Batur, önceden Havacı Albay Kirişoğlu'na da bilgi vermiş ve sonuç dikkatle beklenir olmuştu³⁹⁶. Ne var ki basında *İkaz Mektubu*, *Muhtıra* gibi ifadelerle yer alan çıkış hükümet cephesinde beklenen etkiyi yaratmamıştır. Hükümet üyeleri, MGK'nın *istişari* niteliğini vurgulayan, Batur'un deyimiyile *küçümseyici ifadelerle* geçiştirme yolunu tercih etmişti³⁹⁷.

Batur'un dile getirdiği meseleler, MGK gündemlerinde *bir numaralı konu* haline gelmiştir³⁹⁸. 28 Mart 1970'teki toplantıda *belki hukuk dışı noktalar bulunabilir* diye başladığı konuşmasında MGK'nın anayasal açıdan tavsiyede bulunabilecek istişari bir kurum olarak

³⁹⁵ C.Arcayürek, *Demirel Dönemi 12 Mart...*, s.261'de, Konuşma için, *gelecek 'ordu muhtirasının' tüm öğelerini kapsıyordu* demektedir.

³⁹⁶ L.Erol, *a.g.e.*, s.590-591.; V.Bilget, *a.g.e.*, s.45-46'da, Kirişoğlu'nun Generaller toplantısının sonuçlarını kendisine aktardığını belirtmesi, Kirişoğlu'nun albay olması nedeniyle Batur'un Generallerle yaptığı toplantıda bulunamayacağı hatırlandığında, kendisine Batur kanalıyla bilgi verildiğini desteklemektedir.

³⁹⁷ M.Batur, *a.g.e.*, s.174.

³⁹⁸ M.Batur, *age.*, s.275.

tanımlandığını, *ancak bu teorik bir ifadedir. Hakikat şudur ki.. sağduyusu olan her Türk, bu kuruldandan başka şey beklemektedir*, önemli mevkideki kişilerin üye olması nedeniyle *istişareden ziyade demokrasinin yerleşmesi sırasında aktif kararlar istendiğini* ve bir bildiri yayınlanmasını önermiştir. Kendisinin de belirttiği gibi Batur, teorik durumla fiili durum arasındaki farka işaret ederek, MGK'ya anayasada tanımlanmış çerçevenin dışında görevler yükliyordu. Nisan ayı MGK toplantısı öncesi Genelkurmay Başkanı ile Kuvvet Komutanlarının kendi aralarında yaptıkları değerlendirmede ileri sürdüğü görüşler, Batur'un Ocak ayındaki toplantının aksine, hükümetten açıkça farklı bir tutum içine girdiğini göstermektedir. *Olayların ana sebepleri ekonomik ve sosyaldır*, sorunları anayasanın aşırı hürriyetçiliğe bağlanması *apseli bir yaraya üstten kabuk bağlatarak iyi olduğu zannını vermekten başka bir işe yaramaz*, mevcut durumda çareyi parlamentodaki partilerden *beklemek abestir* diyen Batur, iki seçenek önermiştir. Birincisi Cumhurbaşkanı kanalıyla parti liderlerinin bir araya getirilerek anlaşmalarını sağlamak suretiyle *gerekli icraat ve reformları, yol biraz anti-demokratik de olsa gerçekleştirmek*; bunun gerçekleşmemesi durumunda devreye sokulacak ikincisi ise hiyerarşik düzen içerisinde *el koymak üzere ciddi, ilmi ve mantıklı bir planlama yapmak* idi. Üst komuta kademesi toplantılarında ilk defa müdahale seçeneği böylece gündeme getirilmiştir. Batur'un da ifade ettiği gibi bu kadar üst düzeyde gündeme gelebildiğine göre, Türkiye için *yeni bir yolculuk* başladığını anlamak zor değildir. 28 Nisan'daki MGK toplantısında Genelkurmay Başkanı Tağmaç, Silahlı Kuvvetler'i ilgilendirmede gerekçesiyle, ekonomik ve sosyal reformlar konusunu dışta bırakarak yapacağını belirttiği konuşmada, önce birliklerin Ankara, İstanbul, İzmir gibi büyük şehirlerde olmasının ihtilal fikirleriyle bağ kurmalarını kolaylaştırdığını, Askeri Personel Yasası'nın terfiler ve erken emeklilikte yarattığı sıkıntılarla bir mağduriyet hissi beslemek suretiyle ihtilal arayışına güç verdiğini, Danıştay'ın orduda alınan kararları bozan bir kuruma dönüştüğünü, Milli Birlik Grubu'na mensup bazı Tabii Senatörlerin ihtilal teşviki içinde bulunduğunu belirtmiştir. Tağmaç, mevcut ortamda *Silahlı Kuvvetler bir ihtilal yapmaz* garantisinin bulunmadığını, *uzun vadeli plan ve reformlarla bu işin halledilemeyeceğini*, anayasa ve TRT, üniversite gibi kanunların *hemen değiştirilmesini* ifade ederek acil tedbirler alınması gerektiğini, üstelik olası bir hareketin 27 Mayıs'a değil, *1917 Rus ihtilaline* benzeyeceğini, *sağ, bir ihtilale mani olamaz. İhtilal; sol bir ihtilal olacaktır ve genç subayın fikri buna yatkındır* diyerek sözlerini tamamlamıştır³⁹⁹.

---

³⁹⁹M.Batur, *a.g.e.*, s.172-182

Tağmaç ile Batur'un ifadeleri, ordudaki hareketlilik yönünde benzer bir tabloya işaret ederken, içerik ve çözüm itibarıyla komuta kademesindeki farklılığı da göstermektedir. Tağmaç, hükümetle paralellik arzeden bir konumda bulunmaktadır.

1970 Haziran'ında cuntanın İstanbul kanadında büyük bir tasfiye yaşanmıştır. 1969 yılında Harb Akademileri öğretim kadrosunda yer alan *çok sayıda* Kurmay Albayın bir araya gelerek oluşturdukları örgütlenme, Madanoğlu grubuyla da ilişkiye girmiş ve faaliyetleri MİT tarafından Genelkurmay'a rapor edilecek derecede deşifre olmuştu. Gürler, Mayıs ayı içerisinde durumun kontrol altına alınması için Ankara'dakileri uyarılmış, ancak faaliyetin açığa çıkmış olması Ankara'daki Merkez örgütün girişimlerini de sonuçsuz bırakmış, Haziran ayında 30 civarındaki Kurmay Albay'ın değişik yerlere tayiniyle örgütlenmenin İstanbul kanadı dağıtılmıştır⁴⁰⁰. İstanbul kanadının deşifresinde Madanoğlu grubuyla ilişki etkiliydi. Aynı zamanda İstanbul Üniversitesi'nde öğretim görevlisi olan MİT elemanı Mahir Kaynak, Madanoğlu grubunun merkezinde yer alıyordu ve gelişmelerle ilgili bilgileri ilgili mercilere aksatmadan ulaştırıyordu⁴⁰¹.

30 Ağustos 1970 atamalarıyla cuntacılar yeni kilit mevkiler elde etmiştir. Gürler Kara Kuvvetleri Komutanlığına, Gürkan Genelkurmay Başkanlığı Plan ve Prensipler Dairesi Başkanlığına getirilirken, Erol da generalliğe yükselmiştir. Böylece Hava Kuvvetlerinin yanı sıra Kara Kuvvetlerinde de en üst kademe cunta örgütlenmesinin etki alanına girmiş oluyordu.

Aslında Gürler'in Kara Kuvvetleri Komutanlığına atanması olağan koşulların ürünü değildi. 1.Ordu Komutanı Kemal Atalay, Cumhurbaşkanı Sunay'ın benimsediği bir isimdi. Gürler ismi son anda ilan edilmişti. *Sevinç ve coşku kaynağı olan* bu atama⁴⁰² müdahale cephesinde yolun açılması için beklenen bir adımdı.⁴⁰³ *Silahlı Kuvvetler içinde belli faaliyetleri düzenleyen ve planlayan ekiplerin –Kara, Deniz ve Hava kanatlarının- kabul ettikleri tek ve doğal görevlendirme seçeneği idi* şeklinde değerlendirdiği görevlendirmenin, Sunay'ın *isteği hilafına*, Gürler'in de kabul ettiği gibi Milli Savunma Bakanı Ahmet

⁴⁰⁰ L.Erol, *a.g.e.*, s.599-601,

⁴⁰¹ Mahir Kaynak, "Mahir Kaynak'ın Ajanlık Anıları", *Yeni Yüzyıl*, 17 -25 Mart 1996.

⁴⁰² L.Erol, *a.g.e.*, s.618.

⁴⁰³ V.Bilget, *a.g.e.*, s.70.; M.Batur, *a.g.e.*, s.183'de atama ile ilgili, *Cumhurbaşkanı, Hükümet ve Genelkurmay Başkanının aralarında neler cereyan etti, ben bilmiyorum, söylentilere dayanarak da bir şey yazamam* demektedir.; H.Cemal, *a.g.e.*, s. 26'da, Doğan Avcioğlu'nun ise sevilen Gürler yerine *Amerikancı* ve ordu içerisinde pek sevilmeyen Kemal Atalay'ı, alt kademede tepkileri arttıracığı gerekçesiyle daha iyi bir seçenek olarak gördüğünü belirtmektedir.

Topaloğlu ile Başbakan Demirel'in katkısıyla gerçekleştiğini öğrenmesi, Celil Gürkan'ı şaşırtmıştır⁴⁰⁴.

Gürler'in Kuvvet Komutanlığına geldikten sonraki ilk işi, o zamana kadar Ankara'daki örgütlenmenin merkezinde bulunan ve generalliğe terfi etmiş Ömer Lütfi Erol'un Brüksel'deki NATO Karargahına planlanan tayinini iptal ederek, *çok önem veriyorum* dediği İstanbul'a, yeniden örgütlenmeyi sağlamak için 3.Kolordu ve Garnizon Kurmay Başkanlığına tayinini çıkarmak olmuştur. Erol, sivil cuntaların bütünüyle dışında ve yalnızca askerlere dayanan bir stratejiyle yürüttüğü çalışmalar neticesinde İstanbul'da 1970 sonlarına doğru harekete hazır bir yapı meydana getirmeyi başarmıştır⁴⁰⁵.

Ankara ise sivil cuntaların odak noktası haline gelmiştir. 1970 Temmuzunda Gürler – Batur ikilisinin *belirlediği irade birliği somut olarak örgüte yansımış* iken, bir süre sonra DOG ve genç denizci subaylar kanalıyla Madanoğlu grubu, Acuner grubu ve Kabibay-Esin-Solmazer grubu Ankara Merkez örgütü ile bağlar kurmuş ve bu durum Gürler'i de rahatsız etmeye başlamıştır.⁴⁰⁶ Sivillerle ilişki konusunda genel olarak bir geri duruşun tutumunun hakim olduğuna değinmiştik. Gürkan bu duyarlılığı vurgulamakla birlikte kendisi başından itibaren Kemalist sivil aydınların da katılacağı bir yönetim modeli taraftarıydı.⁴⁰⁷ Demek ki sivillerin etkinlik kazanması tek taraflı bir çabanın ürünü değildir. Ordu içerisinde de bu arayıştaki kadroların varlığı gözardı edilmemelidir. Tabana doğru daha da yaygınlaşan sol etkinin bu yöneline kaynaklık ettiği söylenebilir. Bu noktada Devrim dergisinin subaylar üzerindeki rolüne bakmak yeterlidir. Çok yaygın şekilde subaylarca takip edilen Devrim, sivil cuntacı ideolojinin amiral gemisi durumundaydı. Israrla sivil örgütlenmeden uzak duran Erol'un, her türlü sivil uzantıdan muaf tuttuğunu söylediği İstanbul örgütlenmesi içindeki subayların bile elinde düşmüyordu bu dergi⁴⁰⁸. Başbakan Demirel'e *31 Mart vak'asında*

⁴⁰⁴C.Gürkan, *a.g.e.*, s.103-104.

⁴⁰⁵L.Erol, *a.g.e.*,s.620, ayrıca bu çalışmalar için bkz. *a.g.e.*, s.637 vd.

⁴⁰⁶L.Erol, *a.g.e.*, s.665, 666, 673.

⁴⁰⁷C.Gürkan, *a.g.e.*, s.122,128, Gürkan, sivillerin de yer almasının otoriter eğilimlerin önlenmesinde ve halk desteğinde olumlu rol oynayacağı düşüncesindedir.

⁴⁰⁸L.Erol, *a.g.e.*, s.684'te, durum değerlendirmesi yapmak üzere toplandıklarında, darbe için askeri bir an evvel tahrik eden sosyalist dergi diye nitelediği Devrim'in arkadaşlarının elinde olduğunu gördüğünü, okunması serbest olmadığı halde, herkesin bu dergiyi ve Avcıoğlu'nun Türkiye'nin Düzeni kitabını okuduğunu belirtiyor.; C.Gürkan, *a.g.e.*, s.130'da, Doğan Avcıoğlu için şöyle yazar; Türkiye'nin Düzeni' adlı yapıtı ordu içinde bile elden ele dolaşan –ki bir ara Gürler'in, '*Türkiye'nin Düzeni kitabını okumayan bir subayı çok eksik bulurum*' sözü ortalarda dolaşır olmuştu- ender aydınlardan biriydi.

*Volkan gazetesinin yaptığı kışkırtmayı, 1960 öncesinde Akis Dergisi ... 1971 öncesi de Devrim gazetesi ifa etti, dedirtecek kadar Devrim ... orduda çok okunuyordu*⁴⁰⁹.

Muhsin Batur 21 Kasım 1970 tarihinde Cumhurbaşkanı'na sunduğu 7 sayfalık bir raporda⁴¹⁰, yine ülkedeki sorunlar üzerine yaptığı değerlendirmelerin sonunda, 28 Ocak'tan itibaren geçen zaman zarfında koşulların daha kötüye seyrettiğini belirterek, *MİT'ten aldığım isimler, benim kendi hissettiklerimle birleştiklerinde, Silahlı Kuvvetlerin; şahsi istikbal kaygılarından ari, en çalışkan, akıllı ve ehil kimselerin, mevcut sistemle Türkiye'nin meselelerinin hallinde ümit keserek teşkilatlanmakta oldukları, Komuta katına karşı şimdilik nisbi bir itimatları olduğu, fakat bunun gün geçtikçe azalmakta olduğu, bu gidişe dur denilmezse Türkiye'nin kaderinde yazılı on yıllık devrenin bitmekte olduğu sonucunu zat-ı alinize ifade edebilirim*, demek suretiyle müdahale hazırlıklarını açıkça bildiriyordu. Zaten Batur'un da ifade ettiği gibi, Cumhurbaşkanı ve Genelkurmay Başkanına çok yakın bir isim olan MİT Müsteşarı Fuat Doğu'nun bu bilgileri kendilerine iletmesi kesindi ve bu bakımdan gelişmelerin farkında olmamaları mümkün değildi⁴¹¹. Batur'un Cumhurbaşkanı'na raporu sunduğu günlerde, bir müdahale cuntacıların kendi aralarındaki uyuşmazlık nedeniyle askıya alınmıştı. Ankara Merkez örgütünün 20 Kasım tarihinde harekete geçme planı, İstanbul kanadının içerikle ilgili yeterince bilgi verilmediği gerekçesiyle karşı çıkması üzerine uygulamaya sokulmamıştı⁴¹².

Komuta kademesinde özellikle Batur ve Tağmaç arasında bir gerginlik sözkonusuydu. Tağmaç, Batur'un Sunay'a verdiği rapordan memnun kalmamıştı. 10 Aralık tarihindeki Komuta Konseyi toplantısında bir *ikazla* milli mutabakatı sağlanması veya yönetime el koymak seçeneklerinden, Deniz Kuvvetleri Komutanı Oramiral Celal Eyicoğlu birincisini tercih ederken, Gürler'in de katıldığı Batur ikincisini tercih etmiş, bunun için somut planlamaya gidilmesini istemiştir. Tağmaç'ın sorusu üzerine, *Devlet Başkanı, Yetkili Güvenlik Kurulu, tayinli hükümet, yarısı seçim, yarısı tayinle oluşturulacak bir Kurucu Meclis*

⁴⁰⁹Nazlı Ilıcak, *Demokrasinin Sırtındaki Haçer Elyazısı İtirafıyla 12 Mart Cuntaları*, s.95, Demirel bir hatırasını şöyle naklediyor; *1969'da Fethiye'den Bodrum'a gitmek üzere jandarma botuna bindim. Güvertede otururken deniz tuttu. Uzanayım diye komutanın odasına çıktım. Baktım, Ant ve Devrim gazetesi var.*

⁴¹⁰ M.Batur, *a.g.e.*, s.188-197.

⁴¹¹ C.Gürkan, *a.g.e.*, s.107-108'de, Batur'un bu muhtırayı kendilerine danışmadan verdiğini, uyuyan yılanı uyandırmak şeklinde niteleyerek, dikkatlerin üzerlerine yönelmesine yol açacağı değerlendirmesini yapıyor ve Sunay'ın görüşmek için çağırdığı Batur'un tedirginlik yaşadığını belirtiyor.(C.Gürkan, *a.g.e.*, s.107-108).; Bu çıkış ülke basınında olduğu gibi, dış basında da, örneğin Frankfurter Allgemeine Zeitung ve The Guardian gazetelerinde, ordunun hoşnutsuzluğunu gösteren ve Demirel'i sıkıştıran, zora sokan bir gelişme olarak yorumlanmıştır.(C.Arcayürek, *Demirel Dönemi 12 Mart...*, s.282-283.)

⁴¹² L.Erol, *a.g.e.*, s.689-690.

ve bir süre kararnamelerle yönetim şeklinde bir yol önermiştir. Tağmaç ise Cumhurbaşkanı ile görüşmek yolunu seçmiştir⁴¹³.

28 Aralık'taki MGK toplantısında⁴¹⁴ başrolde yine Batur'un bulunduğu müdahale tartışmaları sürmüştür. Yalnızca seçim sonuçlarının sorunların çözümü için yeterli olmadığını 1960 öncesinde görüldüğünün, artık *huzursuzluğun Silahlı Kuvvetlere sirayet etmiş* olduğunun altını çizen Batur, politiktir diye olayların dışında kaldıkları takdirde, 27 Mayıs öncesi komutanların durumuna düşeriz uyarısında bulunmuştur. Eyiceoğlu ile Gürler, Batur'un Cumhurbaşkanı'na gönderdiği fikirlere iştirak ettiklerini söylerken Tağmaç, söz konusu fikirlerin Silahlı Kuvvetlerdeki rahatsızlığı ortaya koyduğunu kabul etmekle birlikte, teşhis noktasındaki farklılığını, *esas sebep; Anayasanın getirdiği aşırı hürriyetlerdir. Basın, TRT, çeşitli kitap v.s.'nin tesirinden Silahlı Kuvvetleri durum böyle giderse kurtaramayız. Anayasanın mutlaka değiştirilmesi lazımdır* şeklinde ortaya koymuştur.

Toplantıda alınacak tedbirler bahsinde gündeme gelen sıkıyönetim hususundaki düşünceler ilginçtir. Tağmaç, yurt geneline yayılmış bir sıkıyönetim *orduyu yıpratıp halkla karşı karşıya getirece(ğinden)*, Gürler, ordunun *bugünkü iktidarın emrinde* olduğuna dair değerlendirmelerine yol açıp *komutanlarla astlar arasına boşluk* koyacağından karşı çıkmıştır. Hükümete bakış açısını göstermesi bakımından bu tutumun ne kadar çarpıcı olduğu ortadadır. Teşhis noktasında hükümete yakın duran Tağmaç'ın dahi, orduyu yıpratır halkla karşı karşıya getirir gerekçesiyle karşı çıkması, hükümetin içinde bulunduğu açmazı göstermektedir. Aynı şekilde Gürler'in gerekçesi, ordu tabanındaki hükümet karşıtlığının gücüne işaret etmektedir.

Demirel, özellikle Batur'un meseleleri bağladığı sosyal ve ekonomik nedenlerin ve çözümlerin somutlanması gerektiği üzerinde durmuş, olaylar hatırlatıldığında ısrarla demokrasiyi vurgulayarak anayasal hak ve özgürlüklere dokunulmayacağını ifade etmiştir.⁴¹⁵ Demirel'in bir yandan hak ve özgürlüklere sahip çıktığını söylerken, diğer yandan Tağmaç'la aynı noktada durduğunu ifade etmek ilk bakışta çelişkili gibi gözükse de durum farklıdır. Soyut bir hak ve özgürlük savunusu değildir söz konusu olan. Demirel, Anayasa değiştirilmeden, mevcut yasal çerçeve içerisinde istenilen müdahaleleri yapamayacaklarını, yapılamayacağını savunuyordu. Yakın geçmişte 27 Mayıs deneyimi atacakları adımı

⁴¹³ M.Batur, *a.g.e.*, s.199-200.

⁴¹⁴ M.Batur, *a.g.e.*, s.206-213.

⁴¹⁵ Demirel'in görüşleri için bkz.M.Batur, *a.g.e.*, s.180-182,211.; C.Arcayürek, *Demirel Dönemi 12 Mart...*, s.278-281.

etkiliyordu. Açıkça, 27 Mayıs'a gelişte TRT ve Üniversitenin rolüne işaret ediyor ve *gene bu mevzu döner ve sert tedbirler alırsak, ihtilale hak verdirecek davranışlar içerisinde gireriz* söyleminde de görüleceği üzere, atacakları her adımın anayasa sınırları içerisinde olmasına, suistimale açık yorumlanmamasına azami dikkat sarfediyordu. 27 Mayıs tedirginliği, alacağı riskleri minimuma indirme stratejisine yöneltmişti. Kendi aleyhine kullanılabilir muğlak düzenlemelerle ancak bu kadarının yapılabileceğini, çözüm için anayasadan başlamak üzere değişikliğe gidilmesini istiyordu.⁴¹⁶

1971 yılına girildiğinde müdahale artık bir zaman meselesi haline gelmişti. İstanbul kanadı örgütlenmeyi tamamlamış, hazır haldeydi. Ankara ise bölgesindeki tüm birliklerine hakim değilse de⁴¹⁷ etkili bir güce sahipti.

Batur'a göre Cumhurbaşkanı ve Başbakan dahil, herkesin en azından kısmen bildiği gelişmeler müdahalenin yöntemi üzerinde yoğunlaşmış ve dört seçenek belirlemiştir. Alt kadronun üst komuta dışında el koyması, alt kademeye dayanarak bir veya iki komutanın liderliğinde yönetime el koymak, hiyerarşik düzen içerisinde el koymak ve üst komuta kademesinin doğrudan idareyi devralmadan bir müdahalede bulunması olarak tarif ettiği seçeneklerden birinci ve ikincisini savunanların, *yeni bir düzen, bir devrim* perspektifiyle hareket ettiklerini, kendi içinde Silahlı Kuvvetler mensubu ve Avcıoğlu, Madanoğlu, Acuner, Kabibay gibi grupların mensupları olarak ikiye ayrıldığını belirtmektedir⁴¹⁸.

28 Aralık tarihli tarihli MGK toplantısı, Cumhurbaşkanı Sunay'ın parti liderleri, profesörler ve rektörlerle görüşüp yeniden toplantı yapmak kararıyla bitirilmişti. 22 Ocak 1971'de toplanan MGK toplantısında⁴¹⁹, Sunay parti liderleri, profesörler ve rektörlerle yaptığı görüşmeler hakkında bilgi verdikten sonra, bakanlar, Başbakan ve Genelkurmay Başkanı görüşlerini açıklamıştır. Önceki MGK toplantılarında benzer konular üzerinde durulmuş, ağırlıklı olarak hükümet kanadı düşüncelerini dile getirmiştir. Toplantı sonunda somut bir şey çıkmamasına rağmen, Sunay'ın kamuoyundaki beklentiyi gerekçe göstererek bir tebliğ çıkarılması isteği, Tağmaç'ın itirazına rağmen süratle oya sunularak hükümet üyelerinin oyuyla kabul edilmiştir. Bakanlardan İhsan Sabri Çağlayangil ve Seyfettin Öztürk

⁴¹⁶ M.Batur, *a.g.e.*, s.180. Batur., s.182'de Demirel'in demokratik haklar konusundaki vurgusunda *Menderes'in durumuna düşmemek endişesi(nin)* de etkili olduğunu; Tağmaç'ta ise, mevcut anayasa ile işlerin düzelmeyeceği fikrinin bir *saplantı* haline dönüştüğünü ve ayrıca 27 Mayıs'ta Genelkurmay Başkanı Rüstü Erdelhun'un düştüğü pozisyona düşmeme kaygısının etkinlik kazandığını belirtmektedir Hatırlanacağı gibi, Erdelhun yalnızca alttan gelen ihtilalin dışında kalmadı, aynı zamanda ihtilal sonrasında tutuklananlar arasındaydı.

⁴¹⁷ L.Erol, *a.g.e.*, s.692,705.

⁴¹⁸ M.Batur,s.214,215.

⁴¹⁹ M.Batur, *a.g.e.*, s.243-263.

tarafından hazırlanan metin üzerinde komutanların bazı düzeltmeler yapmasıyla oluşturulan bildiri; anayasal hakların kötüye kullanımının bir usul haline geldiği, boykot ve işgal türü eylemler kastedilerek üniversite özerkliğinin eğitimi engelleyici tarzda kullanılmayacağı, aşırı uçların faaliyetleriyle kamu düzenini, huzuru bozduğu benzeri ifadeler kullandıktan sonra *açıklanan durumları önlemek ve eldeki mevzuatın boşluklarını doldurmak ve değişen toplum şartlarına cevap vermek üzere yeni ve ek mevzuata duyulan ihtiyacın süratle giderilmesi zaruri görülmüştür* şeklinde son buluyordu. Bildiri, gazetecilere MGK Genel Sekreteri tarafından okunmuş olmasının da etkisiyle komutanların hükümete desteği şeklinde yorumlanmıştı⁴²⁰. Öyle ki yarattığı hükümete destek havasıyla, 12 Mart Muhtırasının tetikleyicisi olarak değerlendirilecekti. Muhtıra'dan sonra CHP Genel Sekreterliğinden istifa eden Ecevit, basın toplantısında Muhtıra'yı, hükümetle aynı pozisyona düşen komutanların alt kadroyu tatmin etmek için başvurmak zorunda kaldıkları bir gelişme değerlendirmesini yaparken bunu kastetmekteydi⁴²¹.

27 Ocak'ta Komuta Konseyi toplantısının gündemi tekti; hükümetin uzaklaştırılması. Tağmaç'ın önerdiği yöntemde insiyatif Cumhurbaşkanındaydı. Cumhurbaşkanı, Başbakan'ı istifa ettirecek ve göstereceği bir adaya, Meclis'te yapacağı konuşmayla, *olağanüstü yetkiler* tanınmasını isteyecekti. Ayrıca kısmi sıkıyönetim ilanı, yeni bir seçim kanunu ve anayasanın Meclis tarafından hazırlanması, *bir iki sene* zarfında sorunların çözüme yönlendirilmesi suretiyle seçime gidilmesi ve tüm bu süreç boyunca ordunun görünür bir pozisyonda yer almaması, Tağmaç'ın çizdiği çerçeveydi. Bu çerçeve, Gürler'in de belirttiği gibi anayasa dışıydı. Eyiceoğlu'nun Yahya Han formülüdür nitelenmesini ise, Tağmaç, *Hayır... De Gaulle formülüdür. Orada da Meclis vardı, De Gaulle'i destekledi, onun dediklerini yaptı ve Fransa meselelerini halletti*, şeklinde yanıtlamıştı.

Batur, anayasanın reformlara mani olmak bir tarafa, bazılarını zorunlu kıldığı halde gerçekleştirilmediğini, perde arkasında kalarak başarıya varmanın zor olduğunu belirterek Tağmaç'ın düşüncelerini değerlendirmiş, ardından iki yol önermiştir. Birincisi, Başbakanın istifasından sonra parti liderlerinin doğrudan Komutanlar tarafından uyarılmasıyla teşkil edilecek hükümetin yeni kanunları hazırlaması ve ortamın durulmasını müteakip seçimlere gitmesiydi. Hükümetin uzaklaştırılmaması durumunda devreye girecek ikinci yol ise

⁴²⁰ M.Batur, *a.g.e.*, s.266-268.

⁴²¹ "CHP Allak Bullak Oldu", *Hürriyet*, 22 Mart 1971, s.11.

yönetime doğrudan el konulmasıydı ki bu ihtimalin gözetilerek, izlenecek ekonomik-sosyal-idari program ve reformların hazırlanması gereğini savunmuştu.

29 Ocak'ta Genelkurmay'da yeniden bir araya gelen Komutanlar Cumhurbaşkanı'na verilmek üzere, sorunların çözüm yoluna konulmaması durumunda *Silahlı Kuvvetlerin daha fazla hareketsiz kalamayacağını* vurgulayan bir yazı hazırlamış, ne var ki bu bir sonuç yaratamamış, gerçekleşen ziyarette Batur'un ifadesiyle *Sunay'ın değişmez formülü; 'dinle – bekle – gör' işlemi*⁴²².

Tağmaç'ın 24 Şubatta Genelkurmay Karargahındaki General ve Amirallerin katıldığı toplantıdaki ifadeleri, Gürkan'ın söylemiyle, 12 Mart öncesinde ordudaki ruh haletinin ne olduğunu gösteriyordu. Orduda, *1961-1962'den sonra işleri rayına oturtmak için 4 sene çalışıldı. Fakat 1968'den itibaren sapma başladı. Bugün 1961-1962'deki duruma gelmeye başladık* diyen Tağmaç, önemli olanın orduyu ayakta tutacak yolların bulunması olduğunu, 1960'ların başındaki Talat Aydemir hareketlerinde ideolojik bir yön bulunmazken, *bugün bir ihtilal yapılacak ise bir sağ sol rejim, bir devlet ihtilali yapılacaktır*, şeklinde konuşmuş ve katılımcıların konu hakkındaki düşüncelerini dinlemişti. Birbirinden farklı düşünceler dile getirilmişse de Silahlı Kuvvetlerin ve memleketin durumu noktasında hoşnut bir tablo ortaktı⁴²³.

3 Martta, Tağmaç bu sefer çok geniş katılımlı bir toplantıyla sahnede idi. Kara, Deniz ve Hava Kuvvetlerine mensup subay ve komutanların katıldığı toplantıda, *sosyal bunalımların kökeninde anayasanın aşırı özgürlükçülüğünün yattığını, politika dışında kalınmasını ve Komutanlarına güvenmelerini, Komuta kademesinin gelişmeleri takip ettiği ve gerekli şeyleri yapacaklarını belirttiği bir konuşmayla subaylara seslenmiştir*. Gürkan'ın söylemiyle konuşma yeni bir unsur taşııyordu ancak, *Başbakanlığın birkaç yüz metre yakınında üst komuta kademesinin katıldığı böylesi büyük bir subay toplantısında, anayasa ile belirlenmiş Türkiye Cumhuriyetini koruma ve kollama görevine atıflar yapılarak memleket durumu ve hükümet faaliyetlerinin politik eleştirisi yapılmasına rağmen Başbakanın ve hükümetin tam bir sessizlik içinde gelişmelere seyirci kalması olayı asıl önemli hale getirmekteydi*⁴²⁴.

⁴²² 27 Ocak ve 29 Ocak toplantıları için bkz. M.Batur, *a.g.e.*, s.268-273.

⁴²³ C.Gürkan, *a.g.e.*, s.170-172.

⁴²⁴ C.Gürkan, *a.g.e.*, s.166-167.

1.2.3. 9 Mart: Bir Kırılma Noktası

9 Mart tarihinde müdahale cephesindekilerin katılımıyla gerçekleşen toplantı sonucunda bir ayrışma netleşirken oluşan ittifak bir dönemin kapısını açmış, 9 Mart ise başarısızlığa uğramış bir cuntanın sıfatı olarak tarihteki yerini almıştır.

Başta Gürler ve Batur olmak üzere Kara ve Hava Kuvvetleri'ne mensup bazı generallerin Hava Kuvvetleri Komutanlığı Karargahında gerçekleştirdikleri toplantı, Batur ve Gürkan tarafından bazı farklılıklarla anlatılmaktadır.⁴²⁵ Batur toplantının, Gürler'in *istemesi* üzerine gerçekleştiğini söylemekte *Kara generalleri tarafından yapılan konuşmalardan anladığım kadarı ile belirli kişi ve birlikler hazırlık durumuna geçmişlerdi, eylem için düğmeye basmak yeterli idi* şeklindeki ifadelerinden de görüleceği gibi çok da içinde olmadığı bir tablo çizmekte iken; Gürkan, çağrıcı olarak Batur'u göstererek ayrıntılı bilgiler vermektedir. Buna göre *çikolatalı kek ve çay ikramı* ardında kapılar kapatılarak gerçekleştirilen görüşmede, ilk olarak söz alan Batur, *Gürler'in Devlet Başkanlığına, kendisinin de Başbakanlığa getirileceğini vurguladıktan sonra, en kıdemli komutan olarak Gürler'in nihai kararının beklendiğini* belirtmiştir. Devam eden izahatları *heyecanlı ve ürküntü içinde... alınanda biriken boncuk boncuk terleri sürekli biçimde sile(rek)* dinleyen Gürler ise müdahale sonrası görev verilecek sivillerin adlarını okutmuş, bazıları hakkında olumlu bazıları hakkında olumsuz yorumlarda bulunmuştur. Genelkurmay İkinci Başkanı Korgeneral Atif Erçikan'ın gerekirse Genişletilmiş Komuta toplantısını basıp Gürler ve Batur dışındakileri göz altına alabileceği şeklindeki çıkışı, kendisini *büsbütün* şaşırtmış ve herhangi bir karar alınmadan, *birden bire* kalkıp, ertesi gün yapılacak Genişletilmiş Komuta Konseyi sonucuna göre *durumu yeniden tezekkür ederiz* diyerek toplantıyı bitirmiştir. Toplantıyı bu şekilde aktaran Gürkan, alarm durumunda bekleyen arkadaşlarına *artık perdenin kapandığı, her şeyin bittiği*, ifadeleriyle durumu anlatmıştır.

Meselenin özü, müdahale hazırlığındakilerin lider olarak gördüğü iki komutanın son anda düğmeye basmamalarıydı. Özellikle Gürler'in tutumu gidişatın yönünü değiştirmişti⁴²⁶. Harekete geçme iradesini ortaya koymuş olsaydı, Batur zaten hazırды.⁴²⁷

⁴²⁵ M.Batur, *a.g.e.*, s.275; C.Gürkan, *a.g.e.*, s.249-253.

⁴²⁶ Memduh Tağmaç 1972 Ağustos'unda emekliye ayrıldıktan sonra Genelkurmay Başkanlığını devralan Gürler, aynı yılın kasım ayında kendisini ziyaret eden ve o sırada artık eski başbakan sıfatını taşıyan Nihat Erim ile diğer hazır bulunanlara, 9 Mart girişimini *hayatını tehlikeye atarak kendisinin önlediğini* belirterek *bu akşam zat-ı aliniz ve hepimiz burada oturabiliyorsak, benim o davranışım sayesinde*, şeklinde konuşacaktı. (N.Erim, *a.g.e.*,s.1053)

Olayların gelişimi hatırlandığında gerek Gürler ve gerekse Batur isminin ilk zamanlardan itibaren müdahale hazırlıkları kapsamında konuşulduğu görülecektir. Fiili bir bağları olmadığı dönemde de söz konusu faaliyetlere müsamahalı bir tutum sergilemişlerdi⁴²⁸. Gürler zamanla faaliyetin merkezine oturmuştur⁴²⁹. Batur ise anılarında, 9 Martçı'ların lider kadrosunda yer aldığına dair iddiaları reddetmiş, isminin ön planda yer almasını kendisiyle *konuşan dertleşen eski arkadaşları(n) kendilerini güçlü göstermek ve taraftar toplamak için kullanmalarına bağlamıştır*⁴³⁰. Oysa Batur'un dışındaki kaynaklar, aksi yönde ittifak halindedir. Hareketin Kara Kuvvetlerindeki fiili lideri Celil Gürkan, en ince ayrıntısına kadar içinde olduğunu belirtmektedir⁴³¹. Deniz Kuvvetlerindeki örgütlenmenin başı olarak geçen Amiral Vedii Bilget de Hava Kuvvetlerine mensup subaylarla ilgili hatıralarını nakle ederken Batur'un konumunu aynı paralelde çizmektedir⁴³².

İki komutanın sona doğru tutum değiştirerek farklı bir kanala yönelmesi, harekette gittikçe etkinlik kazanan sol eğilim karşısındaki tedirginlik ve bununla da ilgisi kurulabilecek bir husus olan insiyatifin ellerinden kaymasına, hareket sonrasında olumsuz konumlara sürüklenebileceklerine dair kuşkulara bağlamak mümkündür. Sol karşısındaki tedirginlik gerek Gürler ve gerek Batur için söz konusu iken, hareket sonrası konumlanmadaki kuşkunun Gürler'de bulunduğu, Batur'un bu açıdan rahat olduğu söylenebilir. Meseleyi daha anlaşılır kılmak için bazı noktalara değinmek faydalı olacaktır.

27 Mayıs sonrasındaki plansızlıkla karşılaşmamak için anayasa taslağını, Devlet organizasyonu şemasını, Bakanlar Kurulu adaylarını, TRT, Basın-Yayın gibi konuları içeren bir dosya Ocak ayının sonunda Batur'a verilmiştir⁴³³. Dosyada yer alan ilkeler tasarlanan

⁴²⁷ Batur, Kara Kuvvetleri'nin bütünlüklü tarzda yer alacağı bir müdahaleyi benimsediğini kendisi yazmaktadır.(M.Batur, *a.g.e.*, s.235) Gürkan'ın 9 Mart toplantısı vesilesiyle aktardıkları bu paralelde durmaktadır.

⁴²⁸ Örneğin, Kara Kuvvetleri Grubu ile Hava Kuvvetleri Grubunun birlik görüşmesinde, Hava Kurmay Albay Aydın Kirişoğlu, Batur'un Komutanlığa yeni geldiğini, ön hazırlıklar konusunda „tam bir bilgiye sahip olmadığını, zaten Gürler'e „özel ilgi duyduğunu, zamanla konuyu görüşeceklerini ve „tamıdığım kadarıyla bizi destekleyecektir. demiştir.(L.Erol, *a.g.e.*, s.542-543.) Gürler'in müsamahalı tutumu için bkz.*a.g.e.*,s.471,518, 553,555, 608.

⁴²⁹ L.Erol, *a.g.e.*,s.620,673. ; Gazeteci Yılmaz Çetiner, 12 Mart Muhtırası'nın ardında emekliye ayrılmalardan bir süre sonra Celil Gürkan ile gerçekleştirdiği konuşmada, Gürkan'ın *Genelkurmay'da sayın Faruk Paşa'nın hemen kapı komşusuydu benim odam. Her gün her an onunla beraberdik. Kendinden ayrı bir düşüncem, hareketim olsa paşanın anlamaması, hissetmemesi mümkün değildi* demektedir.(Yılmaz Çetiner, *Nefes Nefese Bir Ömür*, İstanbul 2006, s.558) Gürkan aynı noktaya anılarında da değinmektedir. Çetiner'in aktardığı, dönemin sıcaklığı içindeki ifadeler olması bakımından önemlidir.

⁴³⁰ M.Batur, *a.g.e.*, s.302.

⁴³¹ C.Gürkan, *a.g.e.*, s.155-156.

⁴³² V.Bilget, *a.g.e.s.*, s.46,65,68.

⁴³³ M.Batur, *a.g.e.*, s.215-219, Bakanlar Kurulu adayları arasında yer alan Osman Olcay, İhsan Topaloğlu, Selahattin Babüroğlu, Atilla Karaosmanoğlu, I.Erim Hükümetinde görev aldılar. Ayrıca Bahri Savcı, Sezai

hareketin sol kimlikli yapısını ortaya koyuyordu; *Toprak reformu, sınıai alanda reform, eğitimde reform, dış ticaretin devletleştirilmesi, yer altı kaynaklarının devletleştirilmesi, bankaların, büyük müesseselerin devletleştirilmesi, dış siyasetin bağımsızlık esasına göre yeniden tespiti, sosyal güvenlik reformu, idari reform, vergi reformu, Silahlı Kuvvetlerde reform* gibi hususların belirlenmiş olması konuyla ilgili fikir vermektedir.

Gürkan'ın Hava Kuvveti mensuplarınca hazırlandığını söylediği ve kendisinin de kabul edilir bulunduğu Anayasa taslağında, yasama yetkisinin *Devrim Konseyi ve Devrim Meclisi* tarafından kullanılacağı öngörülmüştür. Devrim Konseyinin yönetimi *devralmış bulunanlar arasında* tespit edileceği belirtilirken, taslakta sayı kısmı boş bırakılmıştı. *Devrim Meclisi* Konseyce nitelikleri uygun görülenler arasında en fazla yüz elli kişiden oluşacaktı. Diğer partilerin faaliyetine son verilerek, *Devrim Partisi* adıyla kurulacak bir parti eliyle devlet işleri yürütülecekti. Parti kuruluşu tamamlanana kadar ise, işlevini bir geçici *Devrim Örgütü* yüklenecekti⁴³⁴.

İfade edilenler, çok partililiğe karşı çıkan Doğan Avcıoğlu'nun paralelindeki düşüncelerdi. Dosyayı inceledikten sonra, *ilkeler bölümü üzerinde bazı, uygulama şekli üzerinde çok farklı düşüncelere sahip* olduğunu belirten Batur itirazlarını her madde için ayrı ayrı yazmış ve sonuç kısmına da, *inanmadığım bir şekil ve sistem içinde bulunamam* notuyla birlikte iade etmiştir⁴³⁵. Özellikle *son cümlesinin* dosyayı hazırlayanlarda⁴³⁶ uyandırdığı *tedirginlik*, verilen cevapta, *% 100 inandığımız liderimiz ile bu derece kesin çizgilerle ayrı düşmememiz gerekir kanaatindeyiz* ifadesinin kullanılmasına yol açmıştır. Yineleyelim ki keskin ayrılıktan kasıt, itiraz edilen noktalar değil, kullanılan ifadedir. Nitekim verilen cevapta, Batur'un işaret ettiği itirazların *% 90'ı(nın) müzakareye dahi* gerek duyulmadan benimsendiği, meselenin yetersiz iletişimden kaynaklandığı belirtilmiştir. Batur'un kendilerini *komünistlikle itham eder tarzda* konuştuğuna dair duyumlar ile itirazlardaki üstü kapalı ifadeler ise komünistlikle alakalarının olmadığını özellikle vurgulanmasına yolaçmıştır.

Dosyanın verilmesi, yazışmadaki üslup, Batur'un kendisini oluşumun dışında tutma eğilimiyle çelişmektedir. Dikkat edilirse bir müdahaleye değil, tanımlandığı şekildeki

---

Orkunt, İlhan Tekeli, Fehmi Yavuz, Adnan Başer Kafaoğlu, Memduh Aytür, Nejat Erder, Halit Çelenk, Numan Esin, Orhan Kabıbay, Mucip Ataklı, Sabahattin Selek, Altan Öymen gibi isimler vardı. Batur, farklı aday listeleri olabileceği notunu da düşüyor.

⁴³⁴ C.Gürkan, *a.g.e.*, s.230-249.

⁴³⁵ M.Batur, *a.g.e.*, s.219-215.

⁴³⁶ Batur'a yazdıkları cevap için bkz.M.Batur, *a.g.e.*, s.227-229.; Söz konusu cevap Hava Kurmay Albaylar İlyas Albayrak ile Kemal Tunusluoğlu tarafından hazırlanmıştı. (N.İlcak, *Demokrasinin Sırtındaki.....*,s.142.)

müdahaleye itiraz etmektedir ki⁴³⁷ bu durumda istedikleri yapıldığı takdirde harekete geçeceği sonucu çıkmaktadır. Ancak, Batur'un subaylarla komünistlik arasında bağ kurduğuna dair duyumlar dikkat çekmektedir⁴³⁸.

Gürler'in rahatsızlığı da aynı noktada başlamaktadır. Sivil cuntaların etkinliğinin artması 1971'e girilirken Gürler'i tereddüte düşürmüş, *örgüte güven duygusunu* sarmaya başlamıştır. Bu sarsıntıda kendisi hakkında aldığı bazı duyumların da etkisi vardı⁴³⁹. Celil Gürkan'ı çağırıp, kendine Devlet Başkanlığı verildiğine dair duyumlarını sorması ve *General Necip olmak istemem* diyerek Genelkurmay Başkanlığını istemesi, *yetkisiz devlet başkanlığı*⁴⁴⁰ yerine bir tercih olarak görülebileceği gibi, özellikle hatırlattığı General Necipin Mısır'da ikinci adam Nasır tarafından devrilmesi düşünüldüğünde farklı çağrışimleri, kendisinin bir noktadan sonra devre dışı bırakılacağına dair kuşklar taşıdığını düşündürmektedir⁴⁴¹.

Batur Cunta örgütlenmesine ait iki doküman aktarmaktadır⁴⁴². Birinde, Gürler'in tereddütlerine değinilmekte, hiyerarşik düzen içerisinde, yani Genelkurmay Başkanı'nın da yer alacağı bir müdahale seçeneğine yaklaştığı ifade edilmektedir. Oysa cunta örgütü, hiyerarşik düzende gerçekleştirilecek bir müdahalenin, *devrimcileri tasfiyeye* yönelerek *devrim hareketini uzun bir süre erteleyeceği* gerekçesiyle istemememiştir. Çünkü amaç hükümetin uzaklaştırılmasıyla sınırlı değildi. Anayasa taslağında da görülebileceği gibi, yeni bir düzen tasarımıyla faaliyet yürütülmekte ve müdahalede Tağmaç gibi farklı düşünen bir komutanın yer almasının söz konusu amacın gerçekleşmesine engel teşkil edeceği düşünülmekteydi. 22 Ocak öncesinde hazırlandığı anlaşılan bu dökümanda, Batur'a ise güven duyulduğu ifade edilmektedir. İkinci bir dökümanda yine Gürler'in müdahale konusunda tereddütler taşıdığı, Batur'un ise örgütle *belki teferruata ait bazı hususlar hariç esasta mutabık* olduğu belirtilmektedir. Aynı dökümanda, Gürler'le bir ön görüşme yapıp, tereddüt

⁴³⁷ C.Gürkan, *a.g.e.*, s.227'de dosyanın Batur'un bilgisi dışında hazırlanmış olmasını imkansız bulmaktadır.

⁴³⁸ V.Bilget, *a.g.e.*, s.119'da, Batur'un kendisine sunulan dosyayı iade derken, üzerine iliştirdiği bir kağıda ayrıca, *Gözden geçirip düzelsinler, inanç veren bir şekle koysunlar. Bu haliyle çok fazla solda duruyor* şeklinde not düştüğünü aktarıyor.

⁴³⁹ L.Erol, *a.g.e.*, 601-602,670.

⁴⁴⁰ C.Gürkan, *a.g.e.*, s.225-226.; M.Batur, *a.g.e.*, s.237'de aktarılan cunta örgütlenmesine ait bir dökümanda aynı içerikli sözlerin kullanıldığı toplantı tarihi olarak 8 Ocak 1971 belirtiliyor ki, büyük olasılıkla Gürkan'ın aktarıkları bu toplantıda geçmiştir.

⁴⁴¹ Dönemin bakanlarından Turhan Bilgin de Necip pozisyonuna düşmek kaygısının geri çekilişte rol oynamış olabileceği düşüncesindedir. (T.Bilgin, "12 Mart", *Milliyet*, 27 Mart 1976,s.5.) Demirel, Gürler'in değişen tutumuyla ilgili şunları söylüyor; *Gürler iyi bir kurmaydı, planı iyi yapardı ama karar veremezdi. Sunay, Gürler'i böyle değerlendirirdi. Son anda hep çekingen bir tavır içine girdiğini söylerdi.* (Röp.N.İlcak, *Demokrasinin Sirtında...*,s.93.)

⁴⁴² M.Batur, *a.g.e.*, s.236-243.

taşımadığının görülmesi halinde, dosyanın değerlendirmek üzere kendisine verileceği ifade edilmektedir.

Anayasa taslağı, üzerinde Kara Kuvvetlerine mensup Emin Değer ve Hidayet Ilgar tarafından bazı düzeltmeler yapıldıktan sonra Gürler'e sunulmuştur⁴⁴³. Ancak Vedii Bilget'in dosyanın Batur'un isteği üzerine Gürler'e ulaştırıldığı yönündeki açıklamalarına bakılırsa, dökümanda belirtilen tereddüt yoklamasının gerçekleşip gerçekleşmediği belirsiz kalmaktadır. Bilget, Gürler'in dosyayı gördükten sonra *söylendiği kadar solda değilmişsiniz* yorumuyla yetindiğini aktarmaktadır. Bu her ne kadar içerikle ilgili olumluya kaçan bir değerlendirme gibi görülse de, sözünü ettiğimiz sol eğilim karşısında duyduğu kuşkuyu ifade etmesi bakımından önemlidir. Nitekim Gürkan da *ikircikli tutumunu kaygı verici* bulmuştur⁴⁴⁴.

Batur'un Şubat ayında gerçekleşen ABD ziyareti üzerinde 9 Martçı'ların ısrarla durduğu görülmektedir. Celil Gürkan, Gürler'de gözlemlediği *kaçamaklı, ürkek* tavrı bu ziyaret sürecinde havacı subaylara aktarmıştı. Havacılar, Gürler'le yapacağı olası bir görüşmede bilerek hareket etmesi için ABD dönüşü, henüz kimseyle temas etmeden durumun Batur'a aktarılmasını uygun bulmuştu⁴⁴⁵. Aydın Kirişoğlu İzmir'de karşılayarak gelişmeleri iletildiğinde, *Siz de amma solcu olmuşsunuz Aydın! Cevabıyla karşılaşmıştı*⁴⁴⁶. Gürkan ise Batur'un böyle bir sözünden bahsetmemektedir. Döndükten sonra yapılan toplantıda, *Faruk Paşa yoksa ben varım!... Ben düğmeye basarım!* şeklindeki sözleriyle bir rahatlama sağlandığını ifade etmektedir. ABD gezisiyle ilgili sorulara ise Batur'un *kısa fakat anlamlı* bir yanıt verdiğini ekliyor. Buna göre, ABD'de kendi onuruna verilen kokteylde, baş başa kaldıkları bir sırada, Orgeneral Ryan Türkiye'deki olaylarla ilgili bir takım sorulardan sonra *sözü getirip; 'siz askerler, bir müdahalede bulunmanın tam zamanı olduğunu düşünmüyor*

⁴⁴³ C.Gürkan, *a.g.e.*, s.228, M.Emin Değer, Marta ayı başında dosyanın Gürler'e sunulduğunu, Gürler'in isteği üzerine kendisine dosya hakkında *bir saat kadar* bilgi verdiğini, takip eden günlerde Gürkan'a iade ederken, Gürler'in *söyledikleri kadar solda değilmişsiniz* ifadelerini kullandığını belirtiyor. (M.Emin Değer'in Gürkan'ın anıları ile ilgili yaptığı açıklamadan, *a.g.e.*,s.511.)

⁴⁴⁴ V.Bilget, *a.g.e.*, s.155-156.

⁴⁴⁵ C.Gürkan, *a.g.e.*, s.205.

⁴⁴⁶ V.Bilget, *a.g.e.*, s.117.; Bu söylemle ilgili daha ayrıntılı bir tanıklığı, 9 Martçıların aktif kadrolarından olan ve Muhtıra sonrasında emekli edilenler arasına konulan Tank Binbaşısı Yılmaz Akkılıç yapmaktadır. Akkılıç *program dışı* diye nitelediği ABD gezisi öncesi Batur'un, *hazırlıkların dönüşüne kadar tamamlanması direktifini* verdiğinin *ilgili herkesçe bilindiğini* ifade etmekte ve *bizzat Kirişoğlu'dan duyduğunu* söylediği hatırasını nakletmektedir. Buna göre Kirişoğlu, *İzmir'den uçakla Batur Paşa'yla birlikte geldiklerini, tamamlanmasını emrettiği hazırlıklarla ilgili anlattıklarını tedirgin, ama ilgisiz görünmeye çabalar bir hava içinde dinlediğini, sonunda kısaca; 'iyi ama Aydın, siz fazla soldaymışsınız! Dediğini anlatmıştı.* (Yılmaz Akkılıç'ın Gürkan'ın anılarıyla ilgili açıklamasından akt.:C.Gürkan, *a.g.e.*, s.518.)

musunuz?’ gibi bir niyet yoklamasında bulun(muş) Batur da, açık vermeyen bir karşılık vermişti⁴⁴⁷.

Batur’un *fazla soldaymışsınız* ifadesi aktarılırken, özellikle ABD ziyareti sonrasında Aydın Kirişoğlu kaynak gösterilmek suretiyle Bilget ve Akkılıç tarafından vurgulanması, bu ziyarette bazı mesajlar alındığı şeklinde yorumlanmaktadır. Gürkan’ın aktardığı tabloda ise Batur, bir harekete, üstelik Gürlere katılmasa bile hazırdır. Ancak o da söz konusu ziyaretteki sis perdesini hatırlatmakta ve bir müdahaleye yeşil ışık yakıldığı şeklinde anlaşılabilir hususlara değinmektedir. Birlikte ele alındığında çıkan sonuç; Batur bir müdahaleye hazır ama, *fazla sol* olmasından endişe duymaktadır.

Aslında sol tehlike yalnızca komutanların gündeminde değildi. Siviller arasında da yansımaları bulan, ayrışmalara neden olan bir unsurdu. Sivil cuntanın Orhan Kabibay kanadında yer alan Avukat Fakih Özfakih, *sola açık bir müdahale istediklerini* öğrendiklerinde, Avcıoğlu grubuyla *dostluk dahil* her türlü münasebeti bitirdiklerini ve bunu da Gürlere’ye aktardıklarını belirtmektedir⁴⁴⁸.

Sol kaygısı, bütünüyle sol dışında tanımlanmış bir arayışın göstergesi olarak anlaşılmalıdır. Gerek sivil gerek asker kanadında bu kaygıyı taşıyanların genel itibarıyla sol tandanslı olduklarını belirtmek isteriz. Örneğin Orhan Kabibay neticede CHP milletvekiliydi. Gürlere ve Batur da sol yönelimleriyle tanınan komutanlardı. Yalnız dönemin güçlü sol havasının kendilerini aşacak bir etki yaratmasından, sosyalist bir kanala yönelmesinden endişe edilmiş, sosyalizan söylemlerin boy vermesi ayrışmada rol oynamıştır.

Sol endişenin objektif temelini görmek için özellikle Sivil Cuntanın Madanoğlu kanadının tasfiyesinde büyük pay sahibi olan zamanın MİT elemanı Mahir Kaynak’ın dikkat çekici değerlendirmesine bakılabilir. Kaynak, 9 Martçılar diye nitelenecek olan hareketi, *siyasi tabanı olan solda bir hareket* olarak değerlendirmekte ve *Türkiye’de rejimin rengini değiştirebilecek tek hareket* nitelemesinde bulunmaktadır. 12 Eylül öncesinde çok daha yoğun olaylar yaşanmasına rağmen 1971’deki *taban* gerçekliğini vurgulayan Kaynak, *1971’de taban daha güçlüydü. Belki bu kadar gücü kimse bir daha elinde geçiremez. Fikir açısından bütün*

⁴⁴⁷C.Gürkan, *a.g.e.*,s.207.;Batur ise ABD ziyaretinde Org.Ryan ile kendi arasında böyle bir konuşmanın geçtiğini Gürkan’ın anılarına verdiği cevapta kesinlikle reddetmektedir. (*a.g.e.*, s.431) M.Emin Değer de Batur’un ABD gezisine kuşkuyla yaklaşmaktadır. (*a.g.e.*, s.501-502.)

⁴⁴⁸N.İlıcak, *Demokrasinin Sırtındaki....*,s.101, Fakih Özfakih, 12 Mart döneminin ilerleyen safhalarında Ziverbey Köşkü sorgulamalarına alınan kişilerdendi. Burada kendi el yazısıyla verdiği ifadeler Nazlı İlıcak tarafından yıllar sonra kamuoyuna açıklandı. (Özfakih’in ifadesi için bkz. *a.g.e.*, s.95-133.)

*aydın kesime ve orduya hakimdir darbeciler. Türkiye’de o rejim yerleşir kalırdı. Tekrar edeyim, üç askeri müdahale arasında en tehlikelisi 1971 hareketiydi demektedir*⁴⁴⁹.

9 Mart’tan önce bir 7 Mart toplantısı yapılmıştır. Ankara dışından da subayların katıldığı⁴⁵⁰ ve Genelkurmay ikinci Başkanı Korgeneral Atıf Erçikan’ın başkanlık ettiği toplantıda alınan müdahale kararı⁴⁵¹ dışarıya sızmıştır. Ertesi gün, örgütlenmenin temel kadrolarından M.E.Değer’i çağıran Gürler, Genelkurmay Başkanı’na çıkıp durumu anlatacağını belirtmiş, Değer, kendisini lider olarak kabul ettiklerini hatırlatarak vazgeçirmek için çabalamışsa da Tağmaç’a *her şeyi anlatırım. Ya çekilir ya bizimle olur* diyen Gürler’i ikna edememiştir. Görüşmenin neticesi hakkında ise Gürler bir bilgi vermemiştir⁴⁵².

Aslında 7 Mart toplantısı *baştan sona kaydedilmiş* olarak Genelkurmay Başkanı Tağmaç’a ulaştırılmıştı.⁴⁵³ Ulaştıran kişi hareket sonrasının Genelkurmay Başkanı olması öngörülen Korg.Atıf Erçikan’dı. Erçikan’ın başından itibaren, Tağmaç’ın bilgisi dahilinde mi cuntacıların arasına sızdığı, yoksa sonradan saf mı değiştirdiği konusunda farklı görüşler mevcuttur. Tağmaç’a yakın isimlerden Org.Faik Türün, bir cunta toplantısında Atatürk’e *gardrop devrimcisi* denildiği için tepki duyarak faaliyetleri anlatmaya yöneldiğini belirtirken, Mahir Kaynak, Erçikan’ın hareketi yöneteceğine dair duyumları MİT’e rapor ettikten sonra durumu öğrenen Tağmaç’ın Erçikan’ı *baskı yapmak* suretiyle cuntadan koparmış olabileceği düşüncesindedir. Ilıcak da Erçikan’ın 9 Mart’tan birkaç gün evvel Tağmaç’a *sizin en yakınınızda olan (Genel Sekreter M.Tuğcu’yu kastediyor) bir kimse bile cunta toplantılarına*

⁴⁴⁹Röp.N.Ilıcak, *Demokrasinin Sırtındaki....*,s.276-277.

⁴⁵⁰ Örneğin H.Cemal, *a.g.e.*, s.251’de Devrim dergisine yakın bütün subayların 9 Mart yaklaşırken Ankara’ya geldiğini belirtiyor.

⁴⁵¹ M.E.Değer, Gürkan’ın anılarıyla ilgili açıklaması, akt.C.Gürkan, *a.g.e.*,s.512. ; L.Erol, *a.g.e.*, s.762.; Bu içerikte, yani müdahale kararı alındığına dair toplantının tarihi Nazlı Ilıcak’ın *Demokrasinin Sırtındaki....* kitabında, gerek Ilıcak (s.184,dipnot 1 ve s.195) gerekse görüşleri aktarılanlardan Ali Elverdi Paşa (s.162) tarafından 9 Mart akşamı olarak belirtilmektedir. Buna göre Gürler ve Batur’un katıldığı ve bir karar alınmayan toplantıdan sonra, akşam bir araya gelmiş ve müdahale kararı alınmış, ertesi gün durumu bildirdikleri Gürler, oyalayıcı bir tutumla onları geçiştirmiş ve 12 Mart’ın devreye girmesi sağlanmıştır... Oysa söz konusu müdahale kararının 9 Mart akşamı alındığına dair ne Gürkan ne de Bilget bir bilgi aktarmaktadır. Gürkan, 9 Mart’ta Gürler ve Batur’un katıldığı toplantıdan sonra bırakın bir müdahale kararı almayı, artık her şeyin bittiği fikrinde dir.(bkz.C.Gürkan, *a.g.e.*, s.253.); Zaten Ali Elverdi Paşa da Mart 1976’da verdiği bir konferansta, söz konusu toplantıda bahsederken, *9 Mart gecesi bir ihbar aldım. Bir süre önce ....84 subay Celil Gürkan başkanlığında toplanmış...* ifadelerini kullanmaktadır. (“12 Mart’ta CIA Parmağı”, *Tercüman*, 29 Mart 1976, s.9)

⁴⁵²M.E. Değer’dan akt.C.Gürkan, *a.g.e.*, s.512.; O sırada Ankara’daki 28.Tümen Komutan yardımcılığı görevinde bulunan Ali Elverdi, söz konusu toplantıya kendi tümeninden de subayların katıldığı bilgisi, 9 Mart gecesi geldikten sonra, bu subaylardan birisini çağırarak içerikle ilgili bilgi aldığını ve hemen Gürler’i Tümeneye davet etmek suretiyle kendisine ilettiğini, böylece Gürler’in haberdar olduğunu belirtmektedir. Ancak Elverdi, ertesi gün saat 14.00’e kadar süre isteyen Gürler’in aynı gece Genelkurmay Başkanı ve diğer komutanlarla görüştüğünü ve bir tezkere kararı alındığını ancak Batur’un etkisiyle bunun Muhtıra’ya dönüştürüldüğünü ve ertesi gün verildiğini söylemektedir. (“12 Mart’ta CIA Parmağı”, *Tercüman*, 29 Mart 1976, s.9) Elverdi tarihleri karıştırmış olabilir. Çünkü haber verdiği 9 Mart gecesinin ertesi günü değil, 12 Mart’ta muhtıra verildi.

⁴⁵³L.Erol, *a.g.e.*, s.762.

iştirak ediyor, ben de darbeden sonra sizin yerinizi alacağım demesini sonradan saf değiştirdiğine kanıt göstermekte, aksi durumda Genelkurmay'a getirilme planlanını *çok daha önce* haber vereceğini yazmaktadır⁴⁵⁴. Oysa zamanın Başbakanı Süleyman Demirel, Tağmaç'ın çok güvendiği birisi olarak Erçikan'nın bir süreliğine de olsa Tağmaç'ın bilgisi dışında hareket etmiş olamayacağını belirtmiştir⁴⁵⁵. Zamanın Milli Savunma Bakanı Topaloğlu da, 17 Mart 1977'de Günaydın gazetesinde çıkan açıklamasında, Erçikan için *bizim adımıza muhtıracıların toplantılarına iştirak ediyordu* ifadelerini kullanmıştır⁴⁵⁶. Gürler de başından itibaren Erçikan'a kuşkuyla yaklaşmış, ona karşı uyarılarda bulunmuştur⁴⁵⁷.

9 Martçılarının kendi ifadelerine bakılırsa gerçekten önemli bir gücü kontrol ettikleri anlaşılmaktadır. Gürler ile Batur'un vazgeçmesiyle sürecin yarıda kalması, 9 Martçılarının gücü konusunda yanıltıcı yanıltıcı olmamalıdır. 9 Martta bazı birliklere, bu arada toplantının yapıldığı Hava Kuvvetleri Karargahına alarm verilerek hareket emri beklenmiş, kararın çıkmaması ise hayal kırıklığı yaratmıştır⁴⁵⁸. Celil Gürkan, hareket emrinin kendisi tarafından verilmesi yönündeki istekleri, ellerinde yeteri kadar güç olmasına rağmen, Gürler ve Batur gibi Silahlı Kuvvetlerde sevilen komutanların yanlarında olmaması nedeniyle kan dökülmesine yol açabileceği düşüncesiyle geri çevirdiğini belirtmektedir⁴⁵⁹.

1.3. 12 MART MUHTIRASI; BİR ORTA YOL ÇÖZÜMÜ

⁴⁵⁴ N.İlıcak, *Demokrasinin Sırtındaki...*,s.57.

⁴⁵⁵ N.İlıcak, *Demokrasinin Sırtındaki...*, s.94 Demirel şöyle diyor *Tağmaç, Erçikan'a çok güvenirdi. Cuntada yer aldığını sanmam. Tağmaç 12 Mart'tan sonra çok güvendiği generallerden bir kordinasyon kurulu kurdu. Mithat Ceylan, Hamza Paşa, Erçikan kuruldaydılar.*

⁴⁵⁶ Akt. M.Emin Değer, *CIA Kontr-Gerilla ve ...*, s.222-223.

⁴⁵⁷ C.Gürkan, *a.g.e.*,s.225.; Sivil Cuntanın önde gelen isimlerinden Dr.Memduh Er, Erçikan'ın kaydettiği bantları dinleyen Tağmaç'ın, *Eğer bunlar basarsa bassınlar, basmazlarsa biz bunların üzerinden geçeriz* ifadelerini kullandığını, bunu duyan Gürler'in paniğe kapıldığını farklı bir tutuma yöneldiğini böylece 9 Martçılarının hedeflediği hareketin yön değiştirdiğini ileri sürmektedir.(Mikyase İlknur, "12 Mart Bir Askeri Darbenin 20.Yılı", *Günaydın*, 13 Mart 1991,s.4)

⁴⁵⁸ V.Bilget, *a.g.e.*, s.168'de, toplantı sürerken koridorda bekleyen bazı subayların toplantıya girerek zorla karar çıkartmayı bile düşündüğünü aktarıyor.

⁴⁵⁹ C.Gürkan, *a.g.e.*, s.253-254. ; Cuntanın sivil kanadında çalışan Dr.Memduh Er, Ankara'da hazırlıkların tamamlandığını, hareket planlaması dahi yapıldığını, Celil Gürkan'ın kendisine *42 tabur hazır bekliyor* dediğinde şaşırıldığını, Ankara'da toplam kaç tabur olduğu sorusuna *42* cevabını aldığı, ihtilalden sonra hepsi pay ister *6 taburla Ankara'ya halletmek varken 42 taburla ne diye uğraşacağız* dediğini belirtmektedir. Memduh Er, 9 Mart'ın başarısızlığını dış bağlantıların yokluğuna bağlamaktadır. 27 Mayıs örneğini hatırlatarak, Cemal Gürsel, Agasi Şen, Nasır Zeytinoğlu'nun başta olmak üzere uluslar arası örgütlerle bağlantılı olduklarını, İhtilali kabul etmeyen *Fahri Özdilek de Gürsel'i görünce malum örgütün mesajını aldı ve o da kabul etti iddiasını ileri sürmektedir. Eğer Celil Gürkan Paşa, iki Yahudi'nin götürdüğü İsviçre'deki otelden eşofmanla kaçmayıp da onların isteklerine 'okay' deseydi ihtilalin şefi Tağmaç değil Celil Paşa olurdu. Nihat Erim'in başbakan seçilmesi de evrensel örgütlerin etkinliği ile oldu* şeklinde iddialarını sürdürmektedir. (Mikyase İlknur, "12 Mart Bir Askeri Darbenin 20.Yılı", *Günaydın*, 13 Mart 1991,s.4)

10 Martta Genelkurmay Başkanı, Kuvvet Komutanları, Orgeneral, Korgeneral, Oramiral ve Koramiral'lerin katılımıyla toplanan Genişletilmiş Komuta Konseyi toplantısında, generallerin çoğunluğu müdahale seçeneğini tercih etmiştir⁴⁶⁰.

11 Martta Genelkurmay Başkanı ve Kuvvet Komutanları toplantısında, Batur ve Gürler, Tağmaç'ın, *açık konuşalım, son üç gündür bir ihtilal havası ve hazırlığı içinde yaşıyoruz, ne oluyoruz?* şeklindeki sözlerine, *sezinledikleri bazı hazırlıkları emir vererek durdurdukları karşılığını vermiştir*. Başbakanın çekilmesi üzerinde durulan toplantıda Batur, daha köklü bir yol önererek, Meclisin toptan karşıya alınmasını savunmuştur. Neticede Meclis'e bir mektup gönderilmesi fikri ağırlık kazanmış ve Genelkurmay Harekat Başkanı Korg.Kemal Taran, *bir müsvedde* hazırlamakla görevlendirilmiştir. Ne var ki, gelişmeler mektup fikrini bildiri haline dönüştürecek. Aynı günün akşamı, Ankara'daki birliklerde *tansiyonun çok yüksek olduğu* bilgisini, Garnizon Komutanı ile birlikte Batur'un evine getiren Gürler, kontrol dışı bir müdahaleyi önlemek amacıyla acilen Başbakan'ın istifa etmesi üzerinde durmuş, Eyiceoğlu ile Tağmaç'ın da çağrılmasını müteakip yapılan değerlendirmede bir bildirin yayımlanması kabul edilmiştir⁴⁶¹. Bu arada, müsvedde hazırlama görevi verilen Kemal Taran, Genelkurmay'daki Korgeneral ve Daire Başkanı Generalleri toplayarak hazırlanacak taslakla ilgili görüşlerini sormuş ve neticede, bir *muhtıra* mahiyetinde olmayacak uyarı işlevini görecek, sıkıyönetim ilanı, *sakıncalı personelin* göz altısı, sınır ve havalimanı kontrolü gibi *tavsiyeleri* içerecek tarzda bir taslağın Memduh Ünlütürk tarafından hazırlanması uygun bulunmuştur. Hazırlanan taslak, 12 Mart sabahı Genelkurmay Başkanı ve Kuvvet Komutanları toplantısında kısaltılıp, içeriği değiştirilmek suretiyle Muhtıra halini almıştı. Böyle oluşturulan Muhtıra'yı Tağmaç *uzun süre imzalamak isteme(miş), gözleri yaşar(miş)ti*. Nihayet 12.05'te imzaladığı metin 13 haber bülteninde okunmak üzere TRT'ye yollanmıştır⁴⁶².

. 12 Mart 1971 günü saat 13 haber bülteni Türkiye'de yeni bir dönemi başlatan Muhtıra ile açılmıştı. Genel Kurmay Başkanı Org.Memduh Tağmaç, Kara Kuvvetleri Komutanı Org.Faruk Gürler, Hava Kuvvetleri Komutanı Org.Muhsin Batur ile Deniz

⁴⁶⁰ M.Batur, *a.g.e.*, s.294.

⁴⁶¹ M.Batur, *a.g.e.*, s.295-296, Batur, Tağmaç'ın *sık sık fikir değiştirdiğini* sonunda hazırlanacak bildiriye yarın imzalayacağını söylediğini belirtiyor.

⁴⁶² M.Batur, *a.g.e.*, s.296.

Kuvvetleri Komutanı Celal Eyiceoğlu'nun imzalarını taşıyan muhtıra şu hususları içermektedir;⁴⁶³

1.Parlamento ve hükümet süregelen tutum, görüş ve icraatıyla yurdumuzu anarşi, kardeş kavgası, sosyal ve ekonomik huzursuzluklar içine sokmuş, Atatürk'ün bize hedef verdiği çağdaş uygarlık seviyesine ulaşmak ümidini kamuoyunda yitirmiş ve Anayasa'nın öngördüğü reformları tahakkuk ettirememiş olup Türkiye Cumhuriyeti'nin geleceği ağır bir tehlike içine düşürülmüştür.

2.Türk Milleti'nin ve sinesinde çıkan Silahlı Kuvvetleri'nin bu vahim ortam hakkında duyduğu üzüntü ve ümitsizliği giderecek çarelerin, partiler üstü bir anlayışla Meclislerimizce değerlendirilerek mevcut anarşik durumu giderecek ve Anayasa'nın öngördüğü reformları Atatürkçü bir görüşle ele alacak ve inkılap kanunları'ni uygulayacak kuvvetli ve inandırıcı bir hükümet'in demokratik kurallar içinde teşkili zaruri görülmektedir.

3.Bu husus süratle tahakkuk ettirilemediği takdirde Türk Silahlı Kuvvetleri kanunların kendisine vermiş olduğu Türkiye Cumhuriyeti'ni korumak ve kollamak görevini yerine getirerek idareyi doğrudan doğruya üzerine almaya karardır.

Bilgilerinize....

Gürler ve Batur, 9 Martçı hattan çekilmişlerse de Tağmaç çizgisiyle bütünleşmiş değillerdi. Bu Tağmaç'a yakın isimlerin hazırladığı müsveddeler ile Muhtıranın içeriği arasındaki farktan, Tağmaç'ın zorlanarak imzalamasından açıkça anlaşılmaktadır. Diğer boyutuyla bakıldığında parlamentonun tümüyle kapatılması fikrindeki Batur da geri adım atmıştır. Demektir ki Muhtıra, imzalayanlar açısından bir fikir birliğinin ürünü olmaktan çok alttan gelen baskı karşısında başvurulmuş bir orta yoldu.

Farklılıklar, Muhtıra'yı ilgili yerlere ulaştıracakların seçiminde bile kendisini hissettirmiştir. Genelkurmay Başkanı Org.Memduh Tağmaç'a yakın bir isim olan Memduh Ünlütürk'ün anlatımına göre⁴⁶⁴ Hava Kuvvetlerine mensup subaylar götürmek için adeta sıraya girmişti. Her Kuvvetten birer kişiden oluşacak üç kişilik gruplarca Muhtıra'nın

⁴⁶³ Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi, 12.3.1971, B:70, O:1, XII, s.236 Muhtıra'nın altındaki dağıtım kısmında, Gereği için, Cumhurbaşkanına, Cumhuriyet Senatosu Başkanlığına, Millet Meclisi Başkanlığına sunulması notu yer alıyordu.

⁴⁶⁴ N.İlıcak, Demokrasinin Sırtındaki....., s.153-154.

Cumhurbaşkanlığı, Senato, Meclis ve TRT'ye götürülmesi fikrinin benimsenmesi bile kaygıları giderememiştir. Özellikle TRT'de bir *havacı* subayın son anda başka bir bildiriye okuyabileceği tereddütü General Kemal Taran'ı buraya gidecek grubun içindeki General Musa Ögün'e, çok dikkatli, *uyanık* olması talimatını vermesine neden olmuştur.

Genelkurmay Başkanı Orgeneral Tağmaç ve Cumhurbaşkanı Sunay'ın düşünce ve tutumları ile siyasal parti ve meclislerin mevcut yapısıyla muhafazasının öngörülmesi, en azında Batur ile Gürler'i meselenin dar çerçevede ele alınacağına dair kuşkulara sevketmiştir⁴⁶⁵. En önemlisi teşhis noktasında farklılık vardı. Tağmaç, *Anayasa durdukça hiçbir mesele halledilemez ve bu hürriyetler varken kimse memleketi idare edemez*, düşüncesindeydi. Bu teşhisle, mesele hükümetin sorumluluğu dışında tanımlanır hale gelmekteydi. Oysa, Batur ve Gürler (ki Eyiceoğlu da bu konuda onlara yakın durmuştur), esas problemin anayasadan kaynaklandığı fikrinde değildi. Gürler, *bundan iyi bir Anayasa bulacağımızı zannetmiyorum* demekteydi⁴⁶⁶. Buna rağmen anayasada değişiklik fikrinin, yalnızca Tağmaç ve Sunay'a ait olduğu söylenemez. 9 Martçıların hazırladıkları Devrim Anayasası taslağı, mevcut anayasanın dışında bir arayışın, bu kesimde de varlığını göstermektedir. Batur, 12 Mart'ın yaklaştığı günlerde, önü alınamayan olayların etkisiyle değişiklik eğiliminin üst komuta kademesinde yaygınlık kazandığına dair bir gözlemi de aktarmaktadır⁴⁶⁷. Nitekim gazeteci Yılmaz Çetiner, Gürler'in *mevcut anayasa'yla anarşi, terör önlenemez* şeklinde görüşünü kendisiyle paylaştığını belirtmektedir. Yine Donanma Komutanı Oramiral Kemal Kayacan'dan (ki ismi Gürler-Batur ekibiyle birlikte geçiyordu) anayasanın *mutlaka* değiştirilmesi yönünde düşünce aktarmaktadır⁴⁶⁸. Ancak buradaki değişiklik taleplerinin Tağmaç'ın düşüncesinden farklılık taşıdığı, değindiklerimiz dikkate alındığında anlaşılacaktır. 9 Martçılar sola dönük, otoriter bir yapı peşindeydi. Özellikle Gürler'den aktarılan ifadelerin ise Tağmaç ve bu arada Demirel çizgisiyle paralellik arz ettiği açık olmakla birlikte, Gürler'in meselelerin tümünü buna indirgemediği de ortadadır. Yani

⁴⁶⁵M.Batur, *a.g.e.*, s.298-299 Batur şöyle diyor; *Acaba gerçekten muhtıranın istekleri yani bir taraftan otorite buhranı yok edilirken, Atatürkçü çizgide yapılacak reformlarla düzen iyileşecek miydi? Yoksa yalnızca yasa değişiklikleri ve otoriter bir yöntemle anarşi kontrol altına alınıp durdurulmakla mı yetinilecekti?*

⁴⁶⁶M.Batur, *a.g.e.*,s.272, Batur, Tağmaç'la aralarındaki farklılık üzerine şunları yazıyor; *askerlik dışındaki konularda kuşak farkımızın etkisi ile bir hayli değişik düşüncelere sahiptik ve çoğu zaman oldukça sert tartışmalara girerdik. Fakat o, toleranslı davranır, ben saygıda kusur etmezdim.(a.g.e.,s.144-145.)*

⁴⁶⁷M.Batur, *a.g.e.*, s.294'te, 10 Mart 1971'de gerçekleşen ve ordudaki Orgeneral ve Korgenerallerin katıldığı Genişletilmiş Komuta Konseyi toplantısında, daha önceleri *Anayasaya Silahlı Kuvvetlerin eseri olarak bakılırken, durum değişmiş genellikle de bu anayasanın bünyeye uymadığı fikirleri ortaya atılmıştı* ifadelerini kullanmaktadır.

⁴⁶⁸Y.Çetiner, *a.g.e.*, s.543-544.

anarşinin bitmesiyle, sorunların da sona ereceği fikrini hiçbir zaman savunmamıştır. Yapısal bir çözüm olarak reformları önemsemiştir.

Genel itibariyle ordunun durumu hakkında üç tespit yapılabilir. Birincisi üst kademe arasında genç kadroların farkında olduğu bir bölünme vardı. İkincisi sol fikirler subaylar arasında yaygınlık gösteriyordu ki bu generaller tarafından da dile getiriliyordu⁴⁶⁹. Üçüncüsü bunlarla bağlantılı olarak emir-komuta zinciri dışında bir müdahale seçeneği güçlü bir ihtimaldi⁴⁷⁰. Tağmaç bu tabloda muhtırayı imzalamak zorunda kalmıştır. Demirel'in bu savı destekleyen ve 1978 yılında Tercüman gazetesinde yer alan sözleri şöyledir; *...3 Mart günü Genelkurmay Başkanı Tağmaç, subaylarla önemli bir konuşma yapmış ve rejimi savunmuştur. ... Tağmaç, 'gerektiğinde gerekeni yaparız' değil, gerekenin demokratik yollar içinde yapılabileceğini ifade etmiştir.... Aslında Tağmaç, 12 Mart hadisesinin içinde değildi.... Tağmaç'a Muhtıra, baskı yapılarak son safhada imzalatılmıştır.....* Celil Gürkan, Tağmaç'a baskı konusunda Batur'u işaret etmektedir⁴⁷¹. Tağmaç'ın maruz kaldığı baskıyı, bazı kişilere bağlamak sürecin bütünlüğünü gözden kaçırabilir. Zorlayıcılığı bazı kişisel tutumlarla arttığı kabul edilse bile, bütün bir sürecin sonucu olarak değerlendirilmesi daha doğru olur kanaatindeyiz. Tağmaç'ın, *biraz daha beklesek bizi de, Sunay'ı da atlayıp geçeceklerdi* ⁴⁷² şeklinde konuşması bu yöne işaret etmektedir. 1973'teki Cumhurbaşkanlığı seçimleri vesilesiyle kendisini ziyaret eden Orhan Tokatlı'ya söyledikleri, durumun açığa kavuşmasına yardımcı olacaktır; *27 Mayıs'tan sonra Silahlı Kuvvetler'i kışlasına iade için büyük gayretlerin içinde bulundum. Muvaffak olduk diyebilirim. Ama ah cuntacılık...bunların iliğine işlemiş. Hangi mevkiye gelirse gelsinler ondan vazgeçmezler. 12 Mart Muhtırası çok daha ağırdı. Benim ısrarım sonucu bu şekli aldı. Muhtırayı imzalarken ağlıyordum. Hukukun dışına çıkıyorduk. Ben ömrümde cuntaya girmemişim. 12 Mart hareketini de kumanda zinciri içinde yapmak tek tesellim oldu*⁴⁷³.

Komutanlar arasındaki görüş farklılığının, başlangıçta dışarıdan görülemeyen ancak süreç içerisinde Muhtıra iradesini zayıflatan bir unsur olduğunu şimdilik hatırlatmakla yetiniyoruz.. 12 Mart'a gelen süreç, ordu içerisinde hiç olmazsa iki farklı eğilimin varlığını

⁴⁶⁹ M.Batur, *a.g.e.*,s.280-281,285.

⁴⁷⁰ Tağmaç, bir MGK toplantısında Sunay'a *altımızı tutamıyoruz, alt kademeyi tutamıyoruz* demişti. Sunay ise cevabı ise *Kumandan odur ki, altına hakim olur* şeklindeydi(T.Bilgin, "12 Mart", *Milliyet*, 25 Mart 1976, s.5.)

⁴⁷¹ C.Gürkan, *a.g.e.*,s.137,140-41.; Demirel, bir başka röportajda Tağmaç için *Vatansever ve milliyetçi bir insandı. ... Darbecileri ve onların ruh hallerini bilirdi* ifadelerini kullanmıştı. (Röp. N.İlıcak, *Demokrasinin Sırtındaki...*, s.93-94.)

⁴⁷² Sadi Koçaş, *12 Mart Anıları*, İstanbul, 1978, s.49.

⁴⁷³ Orhan Tokatlı, *Kaybolan Yıllar 1961-1973*, İstanbul, 2000, s.456.

göstermişti. 9 Mart toplantısının gösterdiği gibi sol diye nitelenen cunta iktidara el koymanın eşliğindeyken, onlardan kopan Gürler ve Batur'un desteğiyle muhtıra verilmiştir. Tam bir görüş birliğini ihtiva etmemesi bu zeminde değerlendirilmelidir.

Muhtıra ile bozulmasından çok korkulan emir-komuta zinciri korunmuştu. Ancak hiyerarşiyi bozacak sakıncalı eğilimin bir gün yeniden harekete geçebileceği endişesi, 27 Mayıs sonrası deneyimlerinden yola çıkan Tağmaç'ın tasfiye yoluna başvurmasına neden olmuştur⁴⁷⁴. 211 sayılı İç Hizmet Kanununun yasaklamasına rağmen hiyerarşik mekanizmanın dışında hareket ederek disiplin kurallarını ihlal ettikleri ve siyasi faaliyetlerde buldukları gerekçesiyle 16 Mart tarihinde tebliğ edilen kararla 2 Tümgeneral, 2 Tuğgeneral, 1 Tuğamiral, 8 Albay emekliye sevk edildi⁴⁷⁵. Emeklilik işleminin altındaki imzalar Muhtırayla istifa etmiş hükümet mensuplarına aitti⁴⁷⁶.

Bu işlem, Muhtıra'nın yönünü göstermesi bakımından önemli bir veri olmuş, İlk günlerdeki sol yönelimli hareket kuşkusunun ortadan kalkmasını sağlamıştır. Örneğin İnönü, *...Cumhurbaşkanı orduyu içinde ihtilaf olmayan bir hale sokmaya çalışıyor*, sözlerinden de⁴⁷⁷ görüleceği üzere tasfiyeden memnun kalmıştır. Ayrıca, emekliye sevk edilenlerin kendilerine saldırı olarak kabul ettikleri değerlendirmeler yapılmıştır. Aralarında Ahmet Kabaklı'nın da bulunduğu bir kesimin *Komünist, Sovyet ve Çin uşağı* gibi nitelermelerde bulunmaları emekliye sevk edilenler tarafından kabul edilmemiş⁴⁷⁸, yaptıkları yazılı açıklamada, Atatürk devrimciliği sınırları dışında asla yer almadıklarını belirtmişlerdir⁴⁷⁹.

Muhtıra ve tasfiye işlemlerinin ordu içerisindeki hareketliliği hemen sona erdirdiği düşünülmemelidir. Kuvvet Komutanları, birliklerine yayınladıkları direktiflerle, 12 Mart Muhtırası çerçevesinde hareket edilmesi, birliğin muhafaza edilmesini istemişlerdi.⁴⁸⁰ Direktiflerin Silahlı Kuvvetlerdeki sükuneti tam olarak sağlayamadığı anlaşılmaktadır. Nitekim Devrim Kuvvetleri Komutanlığı Karargahı imzasıyla Kuvvet Komutanlarına ve Genelkurmay Başkanlığına yollanan gizli ibareli bildiriye, *Atatürkçü istikamette yürütülecek*

⁴⁷⁴ S.Koçaş, *12 Mart Anıları*, s.50.

⁴⁷⁵ M.Batur, *a.g.e.*, s.299-300.

⁴⁷⁶ C.Gürkan, *a.g.e.*, s.146'da aktarıldığına göre, emekli edilenlerden Hava Tuğgeneral Ömer Çokgör, daha sonraları emeklilik işleminin nedenini sorduğunda Demirel şöyle diyor; *Paşam, emekli edilen bu General ve subayları tanımam. İçlerinde tek tanıdığım, vaktiyle Genelkurmaydaki Kıbrıs'la ilgili brifinglerde görüp dinlediğim ve gözümün tuttuğu General Gürkan vardı. Kararnameyi önümüze getirdiler imzalanmak üzere. Biz o sırada komada idik. Tabii imzalandık.*

⁴⁷⁷ M.Toker, *...İsmet Paşa'nın Son Yılları...*, s.223.

⁴⁷⁸ C.Gürkan, *a.g.e.*, s.370 vd.

⁴⁷⁹ V.Bilget, *a.g.e.*, s.182,183.

⁴⁸⁰ "Yazık Olan Kıymetler", *Yankı*, Sayı:4, (22-28 Mart 1971), s.10-11.

*hükümet uygulamalarında sapmalar tespit edilmesi halinde.....devrimci eylemin, yer altına kaydırılarak yürütüleceği bildiriliyordu*⁴⁸¹.

1.4. MUHATAPLAR, TEPKİLER

Muhtıra içeriğinin ötesinde, kullandığı dil ile de devlet hiyerarşisini devre dışı bırakan bir şekil arz ediyordu. Üst makamlara karşı kullanılan arz ederiz yerine, *bilgilerinize* ibaresinin kullanılması bunun bir göstergesiydi. İfadelere sinmiş çelişki ise hemen göze çarpıyordu. Birinci maddede, Muhtıranın verilmesine neden olarak gösterilen sorunlar ve sorumlular; ikinci maddede önerilen çözüm; üçüncü maddede ise isteklerin yerine getirilmemesi durumunda izlenecek yol belirtilmekteydi. Birinci maddede, Anarşi, kardeş kavgası, sosyal ve ekonomik huzursuzluklar, Atatürk'ün hedef olarak gösterdiği çağdaş uygarlık seviyesine ulaşma ümidinin kamuoyunda yitirilmiş olması ve Anayasa'nın öngördüğü reformların yapılmaması şeklinde tanımlanan sorunların kaynağı olarak açıkça parlamento ve hükümet gösterilmişken, ikinci maddede çözümün yine parlamentodan beklenmesi, çelişkili yapının göstergesidir. Bu, sonraki dönemde parlamento ve asker arasındaki sıkıntılı sürecin kaynaklarından birisi olacaktı. Nitekim Batur da bu noktaya değinerek 12 Eylülcülerin bundan ders alarak parlamento ve siyasi partileri kapattıklarını ifade etmiştir⁴⁸².

Doğrudan idareye el konulmamışsa da parlamento ve hükümetin suçlanarak taleplerin gerçekleşmemesi durumunda bu yolun devreye sokulacağını belirtilmesi, ilk anda özellikle Başbakan Süleyman Demirel ve hükümetin alacağı tutumu önemli kılıyordu.

1.4.1.Hükümet Ve Parlamento'nun Tutumu

Gelişmelerin hızla bir müdahaleye doğru aktığı sürecin bilgisine hükümet ne kadar sahipti? Muhtıra'dan ne zaman haberdar oldu? Hükümetin sivil cuntacıların faaliyetini MİT kanalıyla yakından takip ettiğine değinmiştik. Bunların planları ve ordu içerisine sızma çalışmaları konusunda epey bilgi sahibi olan hükümetin, askerlerin merkezde olduğu cunta faaliyeti konusunda ise Demirel, MİT'in asker içerisinde istihbarat yapmasının yasak olması nedeniyle bilgiden yoksun kaldıklarını ifade etmektedir⁴⁸³. Ancak bu yoksunluk süreçten bütünüyle habersiz olmak şeklinde anlaşılmalıdır. Yer yer ilişkilerin askeri kanatla iç içe geçtiği hatırlandığında, sivil kanattan gelenler bağlamında ordu içerisinden de bilgilerin

⁴⁸¹ M.Batur, *a.g.e.*, s.308.

⁴⁸² M.Batur, *a.g.e.*, s.298-299,306

⁴⁸³ Röp. N.İlcak, *Demokrasinin Sırtındaki...*, s.90.

alınması doğaldı. Öyle ki MİT'ten gelen raporlar sivil cuntacıların çalışmalarına ve askerle kurdukları bağlara değiniyor ve bu arada Batur ve Gürler isimlerini de kapsıyordu⁴⁸⁴.

Her şey bir tarafa, özellikle Batur'un Cumhurbaşkanı ve MGK nezdindeki konuşmaları böyle bir tehlikenin varlığını açıkça dile getiriyordu. Bir başka yönüyle, MİT gibi kurumsal bir istihbarat kanalıyla olmasa da, ordudaki hareketlilik konusunda bazı bilgilere ulaşabilmesi her zaman mümkündü. Dahası, Genelkurmay Başkanı Tağmaç'ın 3 Mart tarihinde bin'in üzerinde subaya yaptığı, darbe heveslerine set çekmeyi amaçlayan konuşmasında olduğu gibi gazetelere yansiyacak kadar ayyuka çıkmış gelişmelerin fark edilmemesi olanaksızdı zaten. Daha Ocak ayı içinde Enformasyon Bakanı Turhan Bilgin, emekli bir general arkadaşına, askeri müdahalelerin ülkede yarattığı ve yaratacağı zararlar hususunda bir makale yazdırarak, bu tür çabaları etkilemek istiyordu. Başbakan Demirel, 4 Amerikalının kaçırılması ve ODTÜ'de aramak yapmak isteyen güvenlik güçleriyle öğrenciler arasında yaşanan çatışmaların gündeme oturduğu, sokaktaki şiddetin bir an önce durdurulması üzerine konuşmalar yapıldığı bir günde, 5 Mart'ta Cumhurbaşkanı Sunay'a, bütün bu hususlarda önlem alınabileceğini ancak *Silahlı Kuvvetler içinde bir iktidar kavgasından endişe ettiğini* belirtirken, Sunay'ın cevabı, *orduda bir şey olmaz, ben de yeminime sadıkım* şeklindeydi. Ankara çevresindeki birliklere verilen alarmları hükümet de görüyordu. Tarihi bilinmese de *hiç değilse bir kaçınılmaz müdahalenin geleceği günlerce öncesinden haber alınmış* ve bu bilgi tüm bakanlara ulaştırılmıştı. Hükümet, olabildiğince hukuki çerçeve içerisinde olası bir hareketi önlemek için uğraşıyordu⁴⁸⁵. Bu uğraşlar kapsamında 9 Mart sabahı Muhsin Batur'a gönderilen *Hakim Amiral* kanalıyla, *hükümetin her şeyden haberdar olduğu*, başarsalar bile ülkeye bir fayda sağlanamayacağı mesajı iletilmiş, Batur ise bilgileri, MİT Müsteşarı Fuat Doğu'nun *tertibi ya da bir vehmi* olarak niteleyerek yalanlamıştı⁴⁸⁶. Önemli bir husus Demirel'in, darbe olması durumunda istifa etmeyeceğini, ancak parlamentonun kendisini düşürebileceğini, bunun karşısındaki tek alternatifin *gelip* zorla

⁴⁸⁴ Batur'un ilk çıkışını yaptığı 28 Ocak 1970 tarihli toplantıda MİT Balon adı altında sunduğu dosyada bilgileri aktarmasından sonra konuşmasına başlayan Batur, MİT Müsteşarının bilmesine rağmen *nazikliği* nedeniyle aktarmadığını söylediği kendisiyle ilgili hususlara değinmek gereği duymuştu. Daha önce değindiğimiz Kabibay, Acuner, Ataklı ile görüşmelerini kastederek, *bazı kimseler bir buçuk iki yıl evvel benimle de temas aradıklarını ama kabul etmediğini* belirmişti. (M.Batur, *a.g.e.*, s.156) 24 Nisan 1970 tarihindeki MGK toplantısında MİT'in sunduğu raporda ise sivillerin Batur ve Gürler'e liderlik teklifi sunduklarını ancak kabul edilmediği belirtiliyordu. (*a.g.e.*, s.178.)

⁴⁸⁵ T.Bilgin, "12 Mart", *Milliyet*, 26 Mart 1976,s.5, Demirel, Sunay'ın bu rahatlığı karşısında MİT Müsteşarına Sunay'a bir kez daha teferruatlı bilgi vermesini istemiştir. Bu da MİT'in gelişmelerle ilgili hükümete bilgi aktardığını gösteren bir veridir.

⁴⁸⁶T.Bilgin, "12 Mart", *Milliyet*, 28 Mart 1976,s.5

indirmeleri olduğunu, Ordunun katkısıyla düşürülmesi durumunda ise başta Mecliste olmak üzere *her yerde karşısına çıkacağını*, bizzat komutanlara ifade ettiğini belirtmesidir⁴⁸⁷.

Demirel, 10 Mart'ta Sunay'a MİT Müsteşarıyla *mesele yoğunlaşıyor* haberini göndermiş, Sunay'ın kaygılanmaması şeklindeki mesajıyla bir kez daha rahatlamıştı⁴⁸⁸. Kendisi için sürpriz, Sunay'ın rahatlatıcı mesajlarına rağmen hareketin gerçekleşmesiydi. Sunay'ın önceden bunu haber vermemesi beklenen bir tavır değildi.

Başbakan Demirel Muhtıra'yı Radyodan okunmadan önce MİT Başkanı Korgeneral Fuat Doğu'dan öğrenmişti. MİT Başkanı'nın, Cumhurbaşkanı'nın isteği olarak ilettiği sağlık gerekçesini ileri sürerek görevi bırakma haberini şaşkınlıkla karşılamıştı. Seçimle geldiğini hatırlatarak durumu partisiyle görüşeceğini belirten Demirel'in ilk işi Milli Savunma Bakanı Ahmet Topaloğlunu çağırmak ve evindeki direkt telefonda Sunay'ı aramak olmuştu. Ne var ki bir türlü Sunay'la görüşme fırsatı bulamamıştı⁴⁸⁹. Bu sefer başbakanlığa giderek özel hattan ulaşmayı denediği Sunay'ın, yaverleri vasıtasıyla çeşitli bahaneler ileri sürerek telefona çıkmaması üzerine Komutanlarla görüşmek istemiş ancak araya Milli Savunma Bakanlığı Müsteşarı Orgenerale Zeki İlt'er'i sokmasına rağmen toplantıda oldukları gerekçesiyle, onlar tarafından da kabul görmemişti. Yeniden Sunay'a dönen Demirel ısrarlı aramalar neticesi irtibatı sağladığında sağlık durumunu gerekçe göstererek istifa etmesi telkiniyle karşılaşmıştı. *Beni de devreden çıkardılar Süleyman Bey* şeklinde konuşan Sunay'a, sağlığıyla ilgili problemi bulunmadığını, istifa konusunda ise meseleyi parlamentoya, güvenoyuna götüreceği yönündeki düşüncesini iletmişti⁴⁹⁰.

Demirel Bakanlar Kurulu'nun yanı sıra Parti tüzüğüne göre hükümette kalma veya çekilme kararını vermeye yetkili AP Başkanlık divanını toplantıya çağırmış, önce durumu Başkanlık Divanı'nda görüştüktan sonra, en yaşlı Devlet Bakanı sıfatıyla Hasan Dinçer'in başkanlığında süren Bakanlar Kurulu'na geçmiştir. Kurulda, Muhtıra vererek hukuk dışına çıkmış bulunan komutanları emekliye sevk etme düşüncesi, Cumhurbaşkanı'nın böyle bir onaya yanaşmayacağı gerekçesiyle devre dışı bırakılmıştır. İstifa etmeyip direnme seçeneği ise üçüncü maddenin devreye sokulacağı ihtimalini gündeme getirmiştir. Bu sırada Meclis'in tepkisi merakla izlenmiş, kayda değer bir karşı çıkışın gerçekleşmemesi üzerine hiç değilse

⁴⁸⁷ C.Arcayürek, *Çankaya'ya Giden Yol...*, s.43,48

⁴⁸⁸ Röp.N.İlcak, *Demokrasinin Sırtındaki...*, s.91 Demirel Sunay'ın cevabıyla ilgili şöyle diyor; Müsterih olsun demiş... Herhalde devlet başkanı beni atlatacak değil ya diye düşündüm. Harekat önlense ben değil rejim kurtulacaktı.

⁴⁸⁹ M.A.Birand-C.Dündar-B.Çaplı, ... *İhtilalin Pençesinde Demokrasi*, s.228-229.

⁴⁹⁰ Turhan Bilgin, "12 Mart", *Milliyet*, 22 Mart 1976, s.5.

Meclis'in açık kalması için istifa kararı benimsenmiştir. Dönemin Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Nahit Menteşe'nin belirttiğine göre, başlangıçta bazı bakanlarla birlikte Demirel de istifa etmeme yönünde eğilimindeydi. Demirel, Bakan Hasan Yücel'e *oldukça sert* bir istifa dilekçesi yazdırmış, fakat sonra yumuşatarak, yalnızca hareketin anayasayla bağdaşmadığı, ibaresini bırakmıştır. İlk metindeki daha ağır ifadeleri arkadaşlarının isteği üzerine değiştirmişti⁴⁹¹. Bakanlar Kurulu kararının netleşmesi sürecinde, gelişmeleri Genelkurmay Başkanlığında takip eden Komutanlar nezdinde, Milli Savunma Bakanı Ahmet Topaloğlu, müsteşarı Org.Zeki İltar vasıtasıyla, hemen mi yoksa meclisten güvenoyuna gidildikten sonra mı istifa edilmesi gerektiğini soruşturmuş, komutanlar hemen istifa edilmesini istemişlerdi⁴⁹².

Sol içerikte ve CHP koşutunda gördüğü Muhtıraya karşı direnmesi durumunda parlamentonun kapatılarak doğrudan bir el koymanın gerçekleşeceği ve bunun sorumluluğunun kendilerine kalacağını düşünen Demirel'in⁴⁹³ istifa ederek parlamentodaki sayısal gücüyle sonraki süreçte yeniden kilit adam olarak sahnedeki yerini alacağı gelişmelerle ortaya çıkacaktı.

İstifa Sunay tarafından hemen kabul edilmiş, yenisi kuruluncaya kadar Hükümetin göreve devam etmesini isteyerek ilgili tezkereyi Meclise göndermiştir⁴⁹⁴.

Muhtıra aynı gün saat 12.55'te Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığına ulaştırılmış, Genel Kurulda Demokratik Parti Grup Başkan vekili Hasan Korkmazcan ile Demokratik Parti'li Yüksel Menderes muhababın Meclis olmadığını ileri sürerek karşı çıkmalarına rağmen okunmuştur. Bir başka Demokratik Parti'li Kadri Erdoğan'ın milletvekillerine konuyla ilgili görüşlerini açıklama fırsatı verilmesi, aksi halde parlamento'nun *manevi bir eza altında yok* olacağı şeklindeki söz isteğini ise oturum Başkanı aynı düşüncede olduğunu fakat İçtüzük hükümleri gereğince *sunuşlarda* bu tarz bir tartışmanın mümkün olmadığını ifade ederek reddetmiştir⁴⁹⁵. Alkışlayan tek milletvekili

⁴⁹¹ Bu toplantı için bkz. T.Bilgin, "12 Mart", *Milliyet*, 23 Mart 1976, s.5.; Orhan Oğuz, *80 Yıl Cumhuriyet'e Yaşat bir hayat*, İstanbul 2004, s.234-235.; Davut Dursun, *a.g.e.*, s.232.; C.Arcayürek, *Çankaya'ya Giden Yol...*, s.56.; Başbakan Süleyman Demirel imzalı bildiri şöyleydi;

Cumhurbaşkanlığı Yüce Katına,

Genelkurmay Başkanlığı ve Kuvvet Komutanları tarafından zati devletlerinize, Cumhuriyet Senatosu Başkanlığına ve Millet Meclisi Başkanlığına tevdi edilip, bugün saat 13.00'deki radyo haber bültenlerinde Türk kamu oyuna da duyurulan MUHTIRA İLE ANAYASA VE HUKUK DEVLETİ ANLAYIŞINI BAĞDAŞTIRMAK MÜMKÜN DEĞİLDİR.

Bu durum muvacehesinde Hükümetin istifasını saygı ile arz ederim. (S.Demirel, 1971 Buhranı ve..., s.7).

⁴⁹² M.Batur, *a.g.e.*, s.296-297.

⁴⁹³ C.Arcayürek, *Çankaya'ya Giden Yol...*, 56, 61-62.

⁴⁹⁴ *T.B.M.M.Tutanak Dergisi*, 15.3.1971, B:71, O:1, XII, s.249.

⁴⁹⁵ *T.B.M.M.Tutanak Dergisi*, 12.3.1971, B:70, O:1, XII, s.236.

bağımsız Celal Kargılı'ydı. CHP Genel Başkanı İsmet İnönü, Genel Sekreter Bülent Ecevit, Grup Başkan vekili Necdet Üruğ ve Orhan Birgit ancak Muhtıra okunduktan sonra Genel Kurul Salonuna girmişlerdi.⁴⁹⁶ Hükümet ise o sırada istifa kararını görüşmekteydi.

Bu sırada İstanbul'da bulunan Meclis Başkanı Sabit Osman Avcı, Muhtıra'yı radyodan duyduktan sonra, Başkan Vekili Fikret Turhangil'i arayarak *ilk uçakla* döneceğini belirterek *katiyen işleme koyma* talimatını verdiğini, ancak akşam Ankara'ya indiğinde, hükümetin istifa ettiği haberiyle karşılaştığını belirtmektedir. Avcı, böylece İnönü ve Feyzioğlu'nun da mutabakatını sağlayarak Muhtırayı iade etme planının suya düştüğünü ifade etmektedir. Avcı kendisini beklemeyi kabul eden Turhangil'in, Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri Cihan Alpan'ın zorlamasıyla okuduğu şekilde açıklama yaptığını da aktarmaktadır⁴⁹⁷.

Senato'da tepki Başkan'dan gelmiştir. Okunmasının ardından, Başkan Tekin Arıburun, Parlamento'ya dönük suçlamalara Parlatentonun anarşi ve kardeş kavgasına sebebiyet verdiği ithamlarıyla Senato'nun ilgisi bulunmadığını belirtmek suretiyle tepkisini göstermiştir⁴⁹⁸. Arıburun'un sözleri Tabii Senatörler ve CHP'lilerin itirazıyla karşılaşmıştır⁴⁹⁹. CHP'lilerin bir kısmı ise Arıburun'a destek vermiştir⁵⁰⁰. Muhtıranın CHP'de yaratacağı çatlağın ilk işaretleriydi bunlar.

1.4.2.Belirsizlik Ve Solun Etkisi

Demirel'in devre dışı bırakılmış olması haricinde, Muhtıranın hangi güçlere dayandığı, parlamento kapatılmamış olmakla birlikte rejim karşısında ne dereceye kadar tahammül gösterileceği hususunda kamuoyunda bir netlik yoktu⁵⁰¹. Kimlerin etkin olduğu ordu içerisinde yakın ilişkilere sahip olanlar açısından bile soru işaretiydi⁵⁰². Müdahalenin sonradan 9 Martçı ismi ile anılacakların olanların etkisi altında gerçekleşmiş olabileceği hususu, güçlü bir ihtimal olarak zihinlerdeydi. Uzun süredir kamuoyunda tartışılan müdahale

⁴⁹⁶ *Hürriyet*, 13 Mart 1971, s.9.

⁴⁹⁷ Röp.D.Dursun, *a.g.e.*, s.113-115 Avcı, Turhangil'in şöyle dediğini aktarıyor; *Cihat Alpan geldi dedi ki; 'Sen bu sorumluluğun altında ezilirsin, okut bunu' dedi. Gitti balkonda oturdu. Okuttuktan sonra çekip gitti.*

⁴⁹⁸ A.P. Genel Merkezi, *Oniki Mart ve....*, s.13.; Meclis Başkanı Avcı, Arıburun'un çıkışını çok da bir cesaret örneği olarak görmemektedir. Senatoyu normal gününden önce toplantıya çağırmasına dikkat çekmekte ve Hükümetin istifasının ertesi günü, teşekkür eden havanın yarattığı ortamda konuştuğunu belirterek, *Mecliste o anda Fikret Turhangil'in yerinde olsaydı aynı lafları acaba söyleyecek miydi?* sorusunu soruyor.

(Röp.D.Dursun, *a.g.e.*, s.115.)

⁴⁹⁹ *Hürriyet*, 14 mart 1971, s.1,9.

⁵⁰⁰ C.Arcayürek, *Çankaya'ya Giden Yol...*, s.57, Örneğin MYK'dan Orhan Birgit ile Turan Güneş, Arıburun'a hak vermişlerdi. Bu tutumlarına karşı çıkan arkadaşlarıyla tartışmışlardı.

⁵⁰¹ M.Toker, ... *İsmet Paşa'nın Son Yılları...*, s.216.

⁵⁰² S.Koçaş, *12 Mart Anıları*, s.35.

beklentileri esas olarak bu kesim üzerinde yoğunlaşıyordu. Üstelik Sol'un Muhtıra karşısındaki tutumu bu ihtimal paralelinde şekillenmişti. Gencay Şaylan'ın belirttiği gibi çeşitli kurumların yanı sıra *bir çok radikal aydın* Muhtırayı *Türk Ordusunun devrimci ve ilerici geleneğinin yeni bir örneği* olarak görmüştü⁵⁰³.

Sol kesimden (ki kastedilen CHP'nin daha solunda konumlananlardır) ardı ardına gelen destek ilanları, uzun süredir gündemde olan sol müdahalenin nihayet gerçekleştiği yönündeki algılayışları kuvvetlendirmişti. Türkiye Öğretmenler Sendikası (TÖS), Türk Hukuk Kurumu, Dev-Genç, Türkiye Milli Gençlik Teşkilatı, Devrimci Avukatlar Derneği, Elektrik, İnşaat, Harita ve Kadastro, Maden Orman Mühendisleri Odaları, ODTÜ Mezunları Cemiyeti, Teknik Personel Sendikası, Üniversite Asistanları Sendikası olmak üzere 15 sol eğilimli kuruluş 12 Mart'ı destekleyici ortak bildiri yayınlamıştı. DİSK'in ayrı yayınladığı bildiri de aynı doğrultuda idi⁵⁰⁴.

TİP dışındaki Sosyalist örgütlenmeler destekleyici bir tutum içindeydi. Ömer Laçiner'in, kendisinin de içinde yer aldığı bu kesimin cunta faaliyetleriyle ne kadar içli dışlı olduğuna dair değerlendirmesi yeterince açıktır; *her kim ki, o dönemdeki kendi hareketinin cuntanın olumlu bir yorumunu barındırmadığını, fillerini başlatan çerçevenin tespitinde cuntasal bir hareketin mutlaka gerçekleşeceğine olan temel güvenin olmadığını öne sürüyorsa açıkça gerçeği tahrif ediyor demektir*. Muhtıra karşısındaki tutumu şekillendiren bu ilişkiydi. Sosyalist kesimde farklı bir tutum takınıp cuntacılıkla arasına mesafe koymuş bir hareket olarak⁵⁰⁵ TİP'in Genel Başkanı Behice Boran, Muhtıra'nın açıklanmasından hemen sonra verdiği demeçte durumu buhran olarak niteleyerek sorumluluğu AP iktidarına yüklemiş ve ilk tedbir mahiyetinde halkın temsilini yansıtacak bir seçim sistemi oluşturularak genel seçimlere gidilmesini istemiştir⁵⁰⁶. Demeçte hiçbir destek belirtisi görülmemekle birlikte, doğrudan orduyu hedef alan bir ifadeye de yer verilmemesi dikkat çekicidir.

⁵⁰³ Gencay Şaylan, "Ordu ve Siyaset", *Kanun-u Esasi'nin 100. Yılı*, Ankara, 1978, s.413.

⁵⁰⁴ Nihat Sargın, *TİP'li Yıllar (1961-1971) Anılar – Belgeler II*, s.1049.; AP'nin yarı resmi yayın organı durumundaki *Son Havadis* gazetesi *Daha düne kadar muhtıracı kumandanlara (satılmış generaller) diyen küstah komünistler, şimdi onları ... bir plan içinde alkışlamaktadırlar* ifadelerini kullanıyordu. ("Muhtıranın Ortaya Çıkardığı Gerçekler", *Son Havadis*, 17 Mart 1971, s.1.)

⁵⁰⁵ Ömer Laçiner, "12 Mart Üzerine", *Birikim*, Sayı:8, (Ekim 1975), s.32, Laçiner, TİP'in cuntacılığa karşı olduğunu belirtmekle birlikte, cuntacılıkla etkin mücadele ortaya koymadığı noktasında şöyle eleştiriyor; (Cuntacılıktan) Bir ölçüde TİP kendin muaf tutabilir bundan ama tam olarak değil....TİP'in o dönemdeki hatası cuntacılığa en açık karşı duran hareket olmasına rağmen, bu karşı koyuşunu, bunu onaylayanlarla aynı düzeyde koymasıydı.TİP bunun için yaptığından değil, yapmadığından dolayı eleştirilmelidir.

⁵⁰⁶ "Türkiye İşçi Partisi'nin Yayınladığı Bildiriler", *Emek*, Sayı:11 (Nisan 1971), s.11-12.

9 Martçı Cunta örgütlenmesinin, özellikle ideolojik platformunun yaratılmasında belki de en etkili rolün sahibi Doğan Avcıoğlu şu değerlendirmeyi yapıyordu; *Büyük komutanlar, muhtırada, duruma bütün devrimcilerin katılacağı bir teşhiste bulundular... Cici demokrasi nedeniyle 25 yıl kaybettik....Teşhis doğru ve çok isabetli. Tedavisi de mutlaka bulunacaktır*⁵⁰⁷.

İlhan Selçuk, İlhami Soysal, Çetin Altan gibi önde gelen solcu gazeteciler destek cephesindeki yerlerini alıyordu. Aslına bakılırsa basının bütününde bir destek havası vardı. Cumhuriyet açık destek içindeyken, Milliyet'ten Abdi İpekçi, Hürriyet'ten Ecvet Güresin, bu sonucun önceden belli olduğu, hiç olmazsa bundan sonrası için *demokrasiyi kaybetmeyelim* vurgulu değerlendirmelerinde müdahale karşıtı bir tutumdan uzaktılar. Yalnız Dünya gazetesinden Bedii Faik, *herkesin ağızını bir karış açık bırakan yazısıyla* sahneydi⁵⁰⁸. Tercüman gazetesinin ve sağ kesimin önde gelen yazarlarından Ahmet Kabaklı bile, bir yandan *Türk demokrasisi ağır bir yara aldı* derken diğer yandan bunun sorumluluğunu zamanında, örneğin 1970 yılında bütçe reddedilirken, hükümetin kendiliğinden çekilmemesine bağlamakta ve *doğrusu Muhtıradaki iyi niyet açıktır ve hatta başka çare bulunamadığı için bu yazılı mücahale zaruri de sayılabilir* ifadelerini kullanmaktaydı⁵⁰⁹. İlginç şekilde iki karşıt ucun yaklaşımı destek noktasında birleşiyordu. Ancak yine de gündeme rengini veren asıl olarak sol kesimdi.

Hikmet Kıvılcımlı yönetimindeki Sosyalist gazetesinde, *ordunun Atatürk'ün inkılapçı yönünü* benimsediğinin anlaşıldığı tarzındaki yorumlarla olumlu bir bakış seslendiriliyordu. Mihri Belli'nin başını çektiği Aydınlık Sosyalist Dergi'de, *Mustafa Kemal'in millici, ilerici geleneğini geniş ölçüde sürdürebilen Türk Ordusu'nun faşizmi tezgahlama çabası içinde bulunan ... Demirel iktidarına,... işbirlikçi sermayenin ve feodal mütegalibenin hakim bulunduğu parlamentoya karşı tepkinin ifadesi sayıyoruz* değerlendirmesi yapılıyordu⁵¹⁰. Çetin Altan'ın yazısının başlığı *Ve Şahmaran Güm Diye İndi Sonunda* idi. Demirel'e karşı sert ifadelerin kullanıldığı yazıda, *bir yeni*

⁵⁰⁷ Doğan Avcıoğlu, "Teşhis ve Tedavi", *Devrim*, Sayı:73, (16 Mart 1971), s.1,3.

⁵⁰⁸ Y.Çetiner, *a.g.e.*, s.564.; Bedii Faik, İtalya, İngiltere, Hindistan gibi Ülkelerde çok daha yoğun olayların yaşanmasına rağmen kimsenin aklına ordu müdahalesinin gelmediğini belirttiği, "Yorgan Yakılırken" başlıklı yazısında, püre için yorgan yakıldığını savunarak şu ifadeleri kullanıyordu: *Son komutanlar bildirisi işte bu yorgan yakıcılığının en dehşetli örneğidir! Ve hiç fütursuz söyleyelim, binlerce, on binlerce sol azgının, İtalya'da İtalya ordusuna, Hindistan'da Hindistan ordusuna yaptıramadıklarını, bir avuç solcu piç Türkiye'de dört komutana yaptıрмаğa muvaffak olmuşlardır. Hazin olan budur.... Anayasayı çiğneme hakkı kimseye verilmemiştir. Hele Anayasa uygulanmıyor feryadıyla bir Anayasanın çiğneme hakkının doğması mümkün değildir.* (*Dünya*, 13 Aralık 1971, s.1)

⁵⁰⁹ "Temennimiz Şu ki:", *Tercüman*, 14 Mart 1971.

⁵¹⁰ N.Sargın, *a.g.e.*, s.1050-1051.

dönem başlamaktadır Türkiye’de. Anayasa mutlak şekilde uygulanacaktır. ... Kalkınma reformlarının plan ve analizleri, soytarılık, demagoji ve şantajla ört bas edilemeyecektir denilmekteydi⁵¹¹. İlhami Soysal ise Akşam gazetesinde, 13 Mart’ta çıkan *Nasılsınız Eyi misiniz?* başlıklı yazısında alaycı bir üslupla adeta mutluluk saçıyordu. Yazı sadece Demirel’i değil, tüm parti liderlerini hedef alıyordu, Demirel’in o zamanlar çok kullandığı *Eyisiniz; Eyi!* tabiriyle biten yazıdaki bazı ifadeler şöyleydi; *Ey sandıktan çıkmalar, nasılsınız eyi misiniz? Eyisiniz, eyi...Ne o yoksa, eyi değilim mi demek istiyorsunuz? Sakın ha.. (...) Boşuna mı demişler anlayana sivrisinek saz, anlamayana davul zurna az diye. (...) Topu topu üç madde, on beş yirmi satırlık bir bildiri anlayacağınız. (...)Nasreddin Hoca’nın kar helvasına benzer cici demokrasi mucidi İsmet Paşa’ya da sormak lazım: Nasılsınız? Eyi misiniz? Eyisiniz Eyi..(..)Süleyman Bey sen nasılsın? Eyisin Eyi..(..) Başbuğ Türkeş, senden ne haber? Komando kursların ne alemde? Necmettin Molla şehadet parmağın havada mı gene? (...) Ordu bildirisi (...) ‘Parlamento ve Hükümet’ diyor. Bu sıfatlandırmanın içinde tümünüz varsınız. Avcıoğlu grubu mensubu Soysal’ın, sol kesimdeki havayı yansıtan bu yazısı, üzerinden çok geçmeden tutuklanması ve ardında yaşadıkları, 12 Mart sürecinin anlaşılması bakımından çarpıcı bir örnektir⁵¹².*

Zaten her geçen gün daha da güçlenen Sol ihtilal beklentisiyle söz konusu sol kesimin ortaya koyduğu yoğun destek tavrı, muhtıranın esas olarak sol dinamığe dayandığı izlenimine kaynaklık etmiştir. Benzer tepkilerin Silahlı Kuvvetlerde 9 Martçı denilen kesim arasında da gözlenmesi ilginçtir. Bekledikleri müdahalenin gerçekleştiğini düşünerek sevinenler arasında Cunta faaliyetinde aktif rol alanlar bile vardı. 16 Mart’ta tasfiye edileceklerden olan Amiral Bilget, sol kesimdeki durumu, *ortada büyük bir yanlış vardı. Kimse gerçeğin ayırımında değildi*, şeklinde ifade etmiştir⁵¹³.

Sol’un, sonradan bütünüyle karşısında yer alacağı bir harekete böyle destek çıkması nasıl açıklanabilir? Bunun biri pratik diğeri teorik, iki kabulden kaynaklandığını düşünüyoruz.

⁵¹¹ *Akşam*, 14 Mart 1971, s.2.

⁵¹² İlhami Soysal, *Günün İçinden*, İstanbul 1975, s.145-146, Soysal sonraki süreçte tutuklandı. Ve 20 Haziran tarihli Yeni Ortam dergisindeki ifadelerine göre, bu yazıdan sonra Demirel’le ilk defa 1973 Haziranında bir kokteylde karşılaşmıştı. 10 ay fiilen hapis yatmış ve bir o kadarlık süreyi de mahkemelerde geçirmişti. Kokteylde yanına gelen Demirel, *gülücükler içinde Nasılsınız, eyi misiniz? Geçmiş olsun diyelim mi? Eyisiniz Eyi..* şeklindeki sözleriyle *taşı gediğine* koyuyordu. Soysal’a da *Yoksa 12 Mart Muhtırası bizim için mi verildiği? Verdiren Süleyman Bey mi idi?* ironisini düşünmek kalıyordu.(a.g.e., s.190.)

⁵¹³ V.Bilget, a.g.e., s.175-176, Bilget, Muhtırayı radyodan duyan birkaç genç subayın sevinçle yanına geldiğini belirttiği sonra; işin ilginç yanı, az sonra yanına gelen İlyas Albayrak ve Mehmet Heperler’in de sevinçli olmalarıydı. Hiçbir şey anlamamışlardı demektir ki Albayrak ve Heperler 9 Martçıların aktif kadroları arasındaydı.

Teorik yaklaşımın temelinde orduya biçilen ilerencilik rolü yatmaktadır. Kavrayışın tarihsel arka planında, Osmanlının son dönemlerinden itibaren ordu ile ileri atılımlar arasında kurulan bağlantı önemli bir faktördü. O zamana değin ordu içerisinde söz konusu çizginin dışında tanımlanabilecek bir eğilimin herhangi bir başarısına da rastlanmamıştır 27 Mayıs ise yakın bir örnekti ve sözkonusu kavrayışı destekler tarzda gelişmişti. Gericileştiği, Kemalizmi yozlaştırdığı düşünülen Demokrat Parti iktidardan uzaklaştırılmış, rota yeniden düzeltilmişti. Bu çizgi orduya biçilen ilerencilik rolünün tarihsel çizgisini besleyen güncel bir kaynağı teşkil ediyordu.⁵¹⁴

O dönemde Avcıoğlu'nun grubunda yer alan Uğur Mumcu, 9 Martçı Celil Gürkan'ın kitabına yazdığı önsözde⁵¹⁵, Fransız Devrimindeki Jakoben-Jiroden ayrışmasından yola çıkarak yaptığı tahlilde Jakobenlerin ilerici, Jirodenlerin tutucu kanadı temsil ettiklerini belirtip, İttihatçıları *Türk Jakobenleri* sınıfına koyan düşünceyi hatırlatmakta, II.Abdülhamit'e karşı ordu içerisindeki örgütlenme ve Meşrutiyetin ilan edilmesinde, 31 Mart ayaklanmasının bastırılmasında, tutucu ve gerici kanada karşı giriştikleri *amansız* mücadeleyi vurgulamakta ve yanılığlarından ders almış olarak, Mustafa Kemal ve İsmet Paşa şahsında İttihatçılığın yaşadığını ifade etmektedir. Mumcu, Jakoben-Jiroden eğiliminin yansımalarını şöyle belirtiyor; *İttihat ve Terakki ile Hürriyet ve İtilaf, Cumhuriyet döneminde de ilerici ve tutucu akımlara kaynaklık etmiş değil midir? Halk Fırkası ve CHP'de İttihat ve Terakki'nin; Serbest Fırka, DP ve AP'de .... 'Hürriyet ve İtilaf'ın siyasal izlerine rastlanır.*

Mumcu'nun görüşlerinin içeriği eleştirilebilir elbette. Ancak içerikten çok, yer aldığı grup ve dönemin çok temel bir algılayışını seslendirmesi bakımından önemsenmelidir. Mumcu bir prototip durumundadır. Yoksa benzer sınıflandırma ondan daha önce de dile getirilmişti. Örneğin Ergin Eroğlu, aynı şekilde İttihatçı-İtilafçı kanalları belirlemekte, *İkinci Meşrutiyet, Türk Milli Kurtuluş Hareketi, 27 Mayıs ve nihayet 12 Mart müdahalesi sonuçlardaki bütün farklılıklara rağmen, temelde, ... aynı karakterde olaylardır* demektedir⁵¹⁶. Eroğlu, Mumcu'dan farklı olarak 12 Mart'ı da aynı kanala yerleştirmektedir. Farklılığın temelinde Eroğlu'nun olaya bakışındaki sınıfsal paradigma yatmaktadır. Eroğlu tüm bu adımları bürokrasinin eseri olarak görmektedir. Bunun dışında bakıldığında, Jöntürk hareketi, Kurtuluş savaşı ve inkılapları, çağdaşlaşma, anti-emperyalizm gibi özellikleriyle, 27 Mayısın sonuçlarını ise hiç değilse bir kısmıyla sahiplenirken, 12 Mart'tı bütünüyle olumsuz

⁵¹⁴ Bu konuda ayrıca bkz. Sivil Cuntalar Ve İdeolojisi, s.65 vd.

⁵¹⁵ C.Gürkan, *a.g.e.*, s.7-13.

⁵¹⁶ Ergin Eroğlu, *Sınıflar Açısından 12 Mart: 12 Mart Devam Ediyor mu*, İstanbul 1974, s.152-153.

bir kategoriye sokmaktadır⁵¹⁷. Eroğlu aradaki bağlantıyı, hareketin dayandığı sınıfsal güç; Mumcu ise sonuçlar açısından değerlendirdiğinden 12 Mart noktasında bir farklılık oluşmakta ise de sonuçlar üzerinde bakıldığında aradaki paralelliği görmek mümkündür. Neticede ikisinin de tahlilinde askerin rolü ön plandadır.

İlerici diye tanımlanan eğilimde askeri kadroların oynadıkları tayin edici rol ortadadır. Bu şüphesiz askeri kadroların diğer kanatta hiç yer almadığı anlamına gelmez. 31 Mart ayaklanmasında alaylı da olsa askerler vardı. Cumhuriyet'ten sonra da Kazım Karabekir, Ali Fuat Cebesoy gibi komutanların farklı tutumlar içine girdiği söylenebilir. Ne var ki, bunlar neticede başarısızlığa uğramış; orduda tayin edici, söz konusu kesimlerdeki algılayışı değiştirici bir sonuç yaratamamıştır.

Pratik açıdan bakıldığında söz konusu teorik kabulü destekleyen yoğun bir süreç yaşanmıştı. 12 Mart'a giderken orduda yüzü sola dönük güçlü bir eğilim vardı ki herkes bu gücün farkındaydı ve beklenen müdahalenin öznesi olarak biliniyordu. Muhtıradan yalnızca üç gün önce, hareketi gerçekleştirme planı son anda devre dışı kalmıştı. Dolayısıyla sol müdahale beklentisinde olanların, 9 Mart ve 12 Mart arasındaki kısa sürede yaşananlara ilişkin bilgilere yeterince ulaşabilmeleri zordu. Dahası, destek mesajı yayınlayan sendika ve örgütlerden büyük kısmının, gelişmelerin değişen yönü konusunda hiç bilgi sahibi olmaması da mümkündür. Ayrıca, Batur ve Gürler beklenen müdahalenin liderleri olarak tanınmıştı ki Muhtıra'da imzaları mevcuttu. Daha ötesi, Muhtıra'da, parlamento ve hükümetin suçlanması, reformların hayata geçirilmesinin istenmesi gibi hususlar, bu kesimin kullandığı argümanlar arasındaydı. Engel olarak görülen Genelkurmay Başkanı Tağmaç'ın ise alt dalganın zoruyla imzalamış olabileceği ihtimali düşünölmüş olabilir.

Her şeye rağmen destek tutumu bütünüyle kaygılardan arınmış değildi. Destekçilerin Muhtıra'nın niteliği noktasında bütünüyle aynı düşüncede oldukları söylenemez. Militan sol gençliğin ve dönemin en etkili örgütlerinden Dev-Genç'in Genel Başkanı Ertuğrul Kürkçü, söz konusu örgütler arasında iki eğilimden bahsetmektedir. Dev-Genç'in tutumu hakkında *Desteklediği söylenemez. Ancak doğrudan ve açık bir karşı çıkışta bulunduğu da söylenemez* diyen ve bu kararsızlığı, *siyasal önderlerimiz* dediği Mahir Çayan, Yusuf Küpeli gibi insanlarla hemen değerlendirme fırsatı bulunamamasına bağlayan Kürkçü, Muhtıra karşısında takınılacak tutumun belirleneceği toplantıda kendileri ve Mimarlar Odası temsilcileri dışındakilerin destekler bir tavrı savunmaları üzerine, Muhtıra'dan sonra koşulların

⁵¹⁷E.Eroğlu, *a.g.e.*,s.157,163, 189,323.

zorlaşacağı bir ortamda diğer kitle örgütlerinden *yalıtılmış* şekilde mücadele yürütemeyecekleri düşüncesinden yola çıkarak, *demokratik ve anti-emperyalist* yönelimlerin destekleneceği vurgusuyla söz konusu ortak bildiriye katıldıklarını ifade etmektedir⁵¹⁸.

Avcıoğlu ise hedefledikleri adımın gerçekleşmediğinin bilincindedir. Yukarıda değindiğimiz *teşhis doğru, tedavisi de bulunacaktır* yazısında *Cici demokrasinin partileri ve parlamentoları, ordu desteğinden güç alsalar da reformları başarıya ulaştıramazlar.....Cici demokrasi Atatürk döneminin bütün ilerici atılımlarına bir tepki olarak doğmuştur.....Bu Kemalizm cellatları 'partiler üstü anlayışta' birleşseler ne olur.. 1961-1965 arasında ordunun desteği ile gelen İnönü bir şey yapamadı...Cici demokrasi nedeniyle 25 yıl kaybettik, diyordu. Tam istedikleri değildi ama, hiç olmazsa mevcut tabloda bir değişiklik gerçekleşmiş, parlamento ve hükümetin sorumluluğu teşhis edilmiş, kendi deyimiyile *faşizmin en koyusuna* gidiş durdurulmuştu.⁵¹⁹*

İktidar ve muhalefetin tepkilerini ayrı ayrı özetlemek muhtıranın algılanışını daha anlaşılır kılacaktır.

1.4.3. Siyasi Partilerin Tutumu

Adalet Partisi (AP), öyle bir kategori oluşturulacaksa eğer en büyük mağdur durumundaydı. Kuşkusuz bu AP'nin haklılık veya haksızlığı göz önüne alınarak yapılmış bir değerlendirme değil, bir durum tespitidir. Elindeki iktidar olanaklarının alınmış olmasının yanı sıra meselelerin baş sorumlusu konumuna yerleştirilmiş bir AP'dir söz konusu olan. Demirel'in, *...bizimkiler çok perişan. Şaşkın. Çok fazla dağılmalarını da istemiyorum*⁵²⁰ şeklindeki ifadeleri, durumu yeterince tasvir etmektedir.

12 Mart, AP'nin ordu politikası ve genel siyaset algılayışı açısından bir dönüm noktasıdır⁵²¹. 1965'te iktidara geldikten sonra yürütülen denge siyaseti başarıyla uğramıştı.⁵²² Demirel'in, *1965'e kadar Ordunun içi cam kırığına dönmüştü. Yavaş yavaş yapıştırdık. Sunay radikal değildi, ılımlı idi, yeniden kanatmamak için işi itinalı ve dikkatli bir*

⁵¹⁸ "Devrimci Gençlik Hareketi Üzerine Ertuğrul Kürkçü ile Görüşme", *Türkiye Sorunları Dizisi 2*, (Röp.Nadire Mater) İstanbul 1987, s.38; Röp.D.Dursun, *a.g.e.*,s.214.

⁵¹⁹ H.Cemal, *a.g.e.*, s.264'de belirttiğine göre, Avcıoğlu Muhtıranın yönü konusunda İlhan Selçuk ile *anlaşmazlığa* düşmüştü. Kendisi hedefledikleri tarzda bir hareketin artık gerçekleşemeyeceğini savunurken, Selçuk müdahalenin *sağdan sola* kayabileceğine dair umudunu korumuştur.

⁵²⁰ C.Arcayürek, *Çankaya'ya Giden Yol...*, s.61.

⁵²¹ Ümit Cizre-Sakallıoğlu, *AP-Ordu İlişkileri – Bir İnkilemin Anatomisi*, İstanbul 1993, s.93.

⁵²² 1965 seçimleri sonrasında AP'nin benimsediği çizgi için bkz. ASKERİN SİYASET ÜZERİNDEKİ ETKİSİNİN ZAYIFLAMASI VE 1965 SEÇİMLERİNDE YAŞANAN KIRILMA, s.33.

*şekilde götürüyordu*⁵²³ ifadelerine yansıyan strateji, AP açısından umulmadık noktalarda zaaf göstermişti. Hayalkırıklığının odağında Sunay bulunuyordu. Genelkurmay Başkanlığından Cumhurbaşkanlığına getirilmesinde bir yandan Köşk'le sorunsuz ilişkiler yürütmek, diğer yandan orduyu kontrol altında tutmak amaçlanmıştı⁵²⁴. Gerçekten de hükümeti sıkıntıya sokacak bir tutum almamış, Demirel'in söylemiyle *12 Mart'a kadar her konuda yardımcı olmuştu*⁵²⁵. Oysa bilmesine rağmen Muhtırayı önceden haberdar vermemesi Demirel'i adeta şoke etmiş, kabullenmek bir tarafa ihanet sınıfına sokmuştu.

Sunay'daki değişimi, gönüllü bir tercih kategorisine sokmak zordur. Demirel'in, *daha dört gün önce, bana hukuk devletinden söz ediyordu, sonra güçlünün yanına kaç(tı). Artık askeri cuntanın 'şefi' Sunay'(dır). Bu ortaya çık(tı). Böylece kansız darbe gerçekleş(ti)*⁵²⁶, şeklindeki değerlendirmesi de taşıdığı kızgınlık bir tarafa, buna işaret etmektedir. Sürecin yönüne etkide bulunma imkanını kaybetmiş ve devreden çıkarılmıştı⁵²⁷. Sunay, değişik kişiler tarafından, bir düşünce doğrultusunda hareket etmekten çok güçlünün yanında yer almakla suçlanmıştır. Demirel bu konuda, Talat Aydemir'in '*Sunay güçlünün yanındadır* sözünü hatırlatırken⁵²⁸, Gürler de *zaten Cumhurbaşkanı daima 'kuvvetin yanında olmayı' hayat prensibi saymıştır* değerlendirmesini yapmıştır.⁵²⁹ Bir çözüm olarak müdahaleye inandığı için değil, kendisini aşan gelişmelerin etkisiyle tutum belirlediği söylenebilir. Bu noktada Tağmaç'la arasında bir benzerlik kurmak da mümkündür.

Muhtıra, parti içindeki muhalifleri hareketlendirmiştir. Demirel muhalifleri, Demokratik Parti'yi kuranlarla sınırlı değildi. 21 Eylül 1970'te toplanan AP Büyük Kongresi'nde, kayda değer bir varlık gösterememiş olsalar da Prof.Dr.Aydın Yalçın'la (15 oy) Prof.Dr.Hayri Domaniç'in (28 oy) genel başkan adayları olarak çıkmaları⁵³⁰ bunun tezahürüydü. Demokratik Parti'ye yönelenler askerlerin tepkisini çeken istemlere sahipken, daha sınırlı bir güce sahip olan yeni muhalefet tam aksine Demirel'in ülke gerçeklerini, ordudaki hassasiyetleri dikkate almadığı noktasında eleştiren bir çizgide durmuştu. 12 Mart'ın

⁵²³N.İlıcak, *Demokrasinin Sırtındaki...*, s.91-92.

⁵²⁴M.A.Birand – C.Dündar – B.Çaplı, *12 Mart İhtilalin Pençesinde...*, s.148-150

⁵²⁵N.İlıcak, *Demokrasinin Sırtındaki...*, s.91.; Yankı dergisi aradaki uyum görüntüsünü, AP'nin Sunay'ın hükümetlerini desteklediği izlenimini yerleştirme yönündeki bilinçli çabasına Sunay'ın ise ülke menfaati için buna ses çıkarmamasına bağlıyor.(Cumhurbaşkanı Yetkisi ve Sunay, *Yankı*, Sayı:16, (14 – 20 Haziran 1971), s.6.) Oysa daha önce değindiklerimizden de anlaşılacağı üzere, aradaki uyum, özellikle yansıtılan bir görüntüden ibaret değildi.

⁵²⁶C.Arcayürek, *Çankaya'ya Giden Yol...*, s.56,62.

⁵²⁷M.Toker, *...İsmet Paşa'nın Son Yılları...*, s.216.

⁵²⁸C.Arcayürek, *.....Çankaya'ya Giden Yol...*, s.62.

⁵²⁹C.Gürkan, *a.g.e.*, s.104.

⁵³⁰C.Gürkan, *a.g.e.*,s.473.

yaklaştığı günlerde, Aydın Yalçın, Cahit Karakaş, Mehmet Ali Oksal gibi isimlerin de bulunduğu 35 kadar AP'li milletvekili ve senatörün bir araya gelmesiyle Demirel karşıtı bir toplantı gerçekleştirilmiş ve Turhan Bilgin'in ancak 12 kişinin imzaladığını belirttiği bir *muhtıra* hazırlanmıştı⁵³¹. Muhtıra Komutanlara iletilmiş ve yakın bir zamanda Demirel'in iktidardan uzaklaştırılacağı ve hiç değilse önerenin sonucu belli oluncaya dek bir müdahaleye gidilmemesi isteğinde bulunulmuştu⁵³².

Muhtıra ilk zamanlarda, muhalif odağın haklılığının teyidi tarzındaki söylemlere güç kazandırmıştır. Mayıs 1971'de, 37 AP'li parlamenterin önergesiyle 12 Mart Muhtirasından önce ve sonra parti yöneticilerinin tutumu AP ortak grubunda tartışılmış ve başını Aydın Yalçın, Sadık Perinçek, İsmail Hakkı Tekinel, İsmet Sezgin, Ahmet Dallı gibi isimlerin çektiği muhalifler, Demirel yönetimine ordu ve ülke gerçeklerini anlamadığı, güven vermediği yönünde sert eleştiriler yöneltmişti⁵³³. Ancak zamanla, bu çabaları yürütenlere karşı parti içerisinde tepkiler yükselmiş, Örneğin Aydın Yalçın'ın Cumhurbaşkanı ve Komutanlarla 12 Mart sürecinde girdiği ilişki AP Grubunda büyük tepkiyle karşılanmıştı⁵³⁴.

Hükümetin istifası ardından Demirel, 13 Mart tarihinde Genel Başkan sıfatıyla il başkanlıklarına çektiği telgrafta, gelişmeler karşısında sükunetin muhafaza edilmesini istemişti⁵³⁵. 14 Martta AP Meclis Grubunda yaptığı konuşmada,⁵³⁶ aklı hislerin önünde tutmak gerektiğini, içinde buldukları *büyük buhranın* nedenlerini mevcut şartlarda ifade etmenin bir fayda sağlamayacağını, bir gün gerçekler ortaya çıktığında *Anayasa ve hukuk devletine ve Cumhuriyete sadık olmaktan başka kusurlarının görülemeyeceğini* belirten Demirel, hükümetin yaptığı uzun değerlendirme neticesinde, *hadiseleri büyütme değil, her türlü şartlar altında şeref ve haysiyetini muhafaza etmek kaydıyla (...) ortaya çıkan meseleyi hal için hukukun içinde bir tedbire sahip bulunulmadığından, (...) demokrasinin aldığı yarayı sarma ümidini tümünden yitirmemek için, sadece bunun için istifaya karar verdiğini açıklamış, metanetimizi, sabrımızı birbirimize olan güven duygusunu kaybetmeden bir kaya gibi durduğumuz takdirde* olumlu bir noktaya ulaşılacağı yönünde ifadeler kullanmıştır.

⁵³¹T.Bilgin, "12 Mart", *Milliyet*, 27 Mart 1976, s.5.

⁵³² C.Gürkan, *a.g.e.*, s.197-198, AP'lilerin getirdiği bu metni Gürler, acilen Celil Gürkan'a ulaştırılıp okumasını istemişti.

⁵³³ "Ap'de durum", *Yankı*, Sayı:13, (24 – 30 Mayıs 1971), s.7-8.

⁵³⁴ "Demirel-Yalçın", *Yankı*, Sayı:16, (14 – 20 Haziran 1971), s.8, Yalçın bu toplantıda, 13 Ocak 1971'de kendisiyle yaptığı görüşmede, Sunay'ın, Demirel'in bir süre çekilmesinin yararlı olacağını söylediğini ifade etmiştir. Demirel ise Sunay'dan böyle bir istek geldiğini reddetmiştir.

⁵³⁵ A.P.Genel Merkezi, *Oniki Mart ve...*, s.7, Telgrafın içeriği şöyledi; *Olayları dikkatle ve sükunetle ıleyeceğinizden emin olarak bütün teşkilat mensuplarımıza ve partili arkadaşlarımıza muhabbetlerimizi sunarız.*

⁵³⁶ A.P.Genel Merkezi, *Oniki Mart ve...*,s.9-11.

Dikkatleri toplayan bir başka parti Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) idi. İkinci büyük parti olmasının yanı sıra, her şeyden önce Lideri İsmet İnönü, Cumhuriyet'in İkinci Adamı idi ve gelişmelerin seyri bakımından önem atfedilen bir faktördü. Diğer yandan, 1950'ye kadar tek parti olarak devletle iç içe geçmiş yapısı, 27 Mayıs sonrasındaki konumunun zihinlerde yarattığı CHP-Ordu özdeşliği, yeni dönemin asker odaklı özelliği hatırlandığında ayrı bir gözle izlenmesi için uygun zemin yaratmıştır.

Parti içerisinde daha çok Genel Sekreter Bülent Ecevit ile özdeşleşmiş Ortanın Solu hareketiyle karşıtları gelenekçi kanat arasındaki mücadele sürmekteydi. Ömer Laçiner, Ecevitçi ortanın solu hareketini *sivil-asker bürokrasinin artık tükendiğini kabul (eden) ve yükselen burjuvazi karşısında halkçı tezler ileri sürerek durmak isteyen* bir kimlikle tanımlarken, diğer kanadı *CHP'nin tarihi eğilimini temsil ettiğini* ifade etmektedir⁵³⁷. Tarihi eğilimden kasıt, daha çok, elitist-bürokratik gelenektir. Partideki eğilimlerin Muhtıra karşısındaki farklı konumlanışlarına dair işaretler ilk günden görülmüştü. Senatoda Muhtıranın okunmasından sonra Başkan T.Arıburun'un eleştirel konuşmasına tepki gösteren CHP'lilere Orhan Birgit, Turan Güneş gibi diğer bazı CHP'lilerin karşı çıkarak Arıburun'a hak vermeleri⁵³⁸ bunun ilk tezahürlerindedir. Bu farklılık sonraki süreçte daha yoğun ve çatışmalı şekilde kendisini göstermiştir.

İnönü muhtıranın niteliğiyle ilgili ilk teşhisi aşırı soldaki sevinç gösterilerine bakarak koydu⁵³⁹. Hükümetin istifası üzerine gazetecilerin sorularına verdiği *demokratik bir istifa var. Demokratik mekanizma işliyor. Olayları takip ediyorum, bakalım göreceğiz*⁵⁴⁰ cevabı ihtiyatlı bir tutumunu göstermektedir. Bir Amerikan Televizyonuna verdiği demeçte ise, *ordunun müdahalesi ile komutanlar(ın) kendi arzularını memlekete kabul ettir(dikleri)* ve parlamenter rejimin *biçimsel olarak işlediğini* söylemiştir⁵⁴¹. Genel Sekreter Bülent Ecevit de, 13 Mart'ta CHP'lilerden *itidal içinde olmalarını, müspet veya menfi hiçbir tezahürata katılmamalarını* istemiştir⁵⁴². İnönü'nün asıl patlaması 15 Mart Pazartesi günü CHP ortak grubu toplantısında gerçekleşmiştir. Müdahaleye cepheden karşı çıkmıştır. Hiçbir şekilde bir Ordu müdahalesi beklentisinde olmadıklarını ifade ettikten sonra, sürekli tarzda Parlamento'yu kapatacak bir

⁵³⁷ Ö.Laçiner, *a.g.m.*, s.26.

⁵³⁸ C.Arcayürek, *Çankaya'ya Giden Yol...*, s.57.

⁵³⁹ M.Toker, *...İsmet Paşa'nın Son Yılları...*, s.217.

⁵⁴⁰ *Ulus*, 13 Mart 1971'den akt. S.Kili, *...Cumhuriyet Halk Partisinde Gelişmeler*, s.269.; İnönü'nün, hükümetin istifasını demokratik olarak nitelemesi eleştirilere konu edilmiştir. Örneğin bkz. Orhan Seyfi Orhon, *Demokrasi Şakası, Son Havadis*, 15 Mart 1971, s.2.; Bedii Faik, *Ama Neden?*, *Dünya*, 14 Mart 1971, s.1.

⁵⁴¹ C.Arcayürek, *Çankaya'ya Giden Yol*, s.80.

⁵⁴² "Ecevit CHP'lilerden İtidal İstedi", *Hürriyet*, 14 mart 1971, s.9.

askeri müdahaleyi teşvik ettiklerini ifade ettiği *aşırı sol* ve *sağın* ve Muhtıra ile adeta sevinçten uçar hale geldiklerini, bu kesimlerin ordu ile daha derin ilişkilere sahip olmalarının da mümkün bulunduğunu belirttikten sonra şunları söylemiştir; *Parlamento böyle bir baskı altında kaldıktan sonra artık görevini yapacak halde değildir. İcranın emri altında bulunan kumandanların takdir edeceği veya tenkit edeceği ölçüye göre hükümetler kalacak veya kalmayacak, böyle bir düzen demokratik düzen değildir. Sayın Cumhurbaşkanına yapacağımız teklif, geçici bir hükümetin kurulmasıdır. Bu hükümet asayiş muhafaza etmekle görevli olsun, seçimi uygulama görevini de yerine getirsin. Benim bulabildiğim yol budur.*⁵⁴³

İnönü'nün çıkışı, Muhtıra karşıtlarında bir umut yaratmıştır⁵⁴⁴. 27 Mayıs sonrasındaki Talat Aydemir hareketlerinin başarısızlığa uğratılmasında ortaya koyduğu direnç hafızalardaydı. AP'nin gayri resmi yayın organı durumundaki *Son Havadis* gazetesinin başyazısında da, memnuniyet ifade edilmektedir⁵⁴⁵. Bedii Faik, *bir devlet adamı için kostümlerin en güzelini, demokratik rejim savunuculuğunu seçti* dediği İnönü'nün bu konuşmasıyla *demokrasiye bağlı olanlar için*, bir gün önce Demirel'in AP grubundaki *vakur* konuşmasının araladığı *sıkıntı perdesini ardına kadar açtığını* belirtmekte ve keşke, *sayın Sunay da tarihin koynuna böyle pırlıtlı bir belge atabilseydi* ifadesini kullanmaktaydı⁵⁴⁶. Diğer yandan Demirel'in anayasa ve hukukla bağdaştıramadığı Muhtıraya, İnönü'nün de sert ve kesin bir dille karşı çıkması parlamento kulislerinde üçüncü maddenin uygulamaya sokulacağı yorumlarına neden olmuş⁵⁴⁷, sorunun doğrudan bir müdahaleye varmasını istemeyenlerde kaygı yaratmıştır. Örneğin Abdi İpekçi Milliyet gazetesinde, AP lideri Demirel'in *hislerimizle değil aklımızla davranmalıyız* sözleri söylemesine rağmen çözüm doğrultusunda bir çaba göstermediği gibi, CHP liderinin Muhtıraya cephe aldığını ifade ederek, *hissi, katı ve dar görüşlerden sıyrılmayı, birleşme ve uzlaşma zorunluluğunu dile getiriyordu*⁵⁴⁸.

⁵⁴³ M.Toker, *...İsmet Paşa'nın Son Yılları...*, s.217-218.; Tarık Zafer Tunaya, İnönü'nün konuşmasını, demokrasiyi *tabu* haline getirerek *kutsallaştırdığı, her şeyi seçmene havale ettiği gerekçesiyle eleştirmiştir.* (Tarık Zafer Tunaya, *a.g.e.*, s.20-21.)

⁵⁴⁴ C.Arcayürek, *Çankaya'ya Giden Yol...*, s.73.; Bedii Faik, *bir devlet adamı için kostümlerin en güzelini, demokratik rejim savunuculuğunu seçti* dediği İnönü'nün bu konuşmasıyla *demokrasiye bağlı olanlar için*, bir gün önce Demirel'in AP grubundaki *vakur* konuşmasının araladığı *sıkıntı perdesini ardına kadar açtığını* belirtmekte ve keşke, *sayın Sunay da tarihin koynuna böyle pırlıtlı bir belge atabilseydi* ifadesini kullanmaktadır. (Zor Günlerde..., *Dünya*, 15 Mart 1971, s.1.); AP'nin gayri resmi yayın organı durumundaki *Son Havadis* gazetesinin başyazısında da, memnuniyet ifade edilmektedir. (Muhtıranın Ortaya Koyduğu Gerçekler, 17 Mart 1971, s.1)

⁵⁴⁵ "Muhtıranın Ortaya Koyduğu Gerçekler", *Son Havadis*, 17 Mart 1971, s.1.

⁵⁴⁶ "Zor Günlerde...", *Dünya*, 15 Mart 1971, s.1.

⁵⁴⁷ "Nihat Erim Başbakan Bir Devrin Başlangıcı", *Yankı*, Sayı:4, (22 – 28 Mart 1971) s.4.

⁵⁴⁸ N. Neftçi, *a.g.e.*, s.190.

İnönü'nün tepkisinden kaygılananların başında askerler vardı. Senato Başkanı Arıburun'un açık eleştirisine önem verilmezken, İnönü'nün son konuşması bir yana, sert olmadığını kendilerinin de kabul ettiği ilk konuşmasına dahi *üzülmüşlerdi*. Üzüntü ve kaygıyı Sadi Koçaş'a anlatan Genelkurmay Başkanı Tağmaç'tı. İsmet Paşa'nın üç gün boyunca kafasındaki soru işaretlerini giderecek bir bilgiye ulaşamaması nedeniyle kaygılarında haklı olduğu sonucuna vararak yaptığı sert çıkış, Genel Kurmay Başkanı Tağmaç'ı hem endişelendirmiş hem de kızdırmıştı. Tağmaç, İsmet Paşa'nın karşı koyuşunu önlemek için Koçaş vasıtasıyla, Muhtıranın kimler tarafından, nasıl verildiği, emekliye sevk edilecek askerlerin yanı sıra İnönü'nün her şeyden daha çok üzerinde durduğu Parlamento'nun kapatılmayacağına dair bilgileri kapsayan bir mesaj iletmişti⁵⁴⁹.

İnönü'nün ertesi gün grupta yaptığı konuşma bir gün öncekinden çok farklıydı; *...Çok önemli bir yirmi dört saat geçirdik; size kalp huzuruyla söyleyebilirim ki, bu geçen 24 saat zarfında, Türkiye millet olarak bünyesindeki sarsılmaz metanetinin bir defa daha örneğini vermiştir. Bu iyimser sözlerimin sebebi şudur: müdahale etmiş olan ordunun tutumunda sorumluluk hissi ve memlekete sahip olmak ve bu önemli çıkmazdan şerefle çıkmak isteği hakim olarak yaşamaktadır. İnönü'ye göre, muhtıracılar mecbur bırakılmadıkça müdahaleyi daha ileri götürmeyecekler, bunun için ise bir tek yol vardı; ...süratle hükümetin teşkil edilmesi. Sağduyuyla hareket edildiği takdirde en kısa sürede bu zorluğu aşmak mümkündür*⁵⁵⁰.

Değişim, Koçaş'ın Tağmaç'tan aldığı bilgileri aktarmasının neticesiydi⁵⁵¹. Muhtıranın amacı, arkasındaki güçler konusunda İnönü'nün kafasındaki tereddütler giderilmişti. Mecbur bırakılmadıkça daha ileriye gidilmeyeceği bilgisini aldıktan sonra, mecburiyet yaratmamak için, karşı çıkışı bir tarafa bırakarak, yeni bir üslupla konuşmaya başlamıştı.

İnönü'nün üç gün bekleyip 15 Mart'ta konuşmasını, bir görev beklentisine bağlayanlar da vardır. 27 Mayıs ertesinde asker hassasiyetlerinin zirvede olduğu koşullarda, Başbakanlık görevini yürütmesi hatırlardaydı. Muhtıranın niteliği konusundaki belirsizlik, doğrusu böyle bir tercihin gündeme gelmesi için uygun bir ortam da yaratıyordu. Örneğin, birkaç gün sonra başbakan koltuğuna oturacak olan Erim, 14 Mart tarihinde günlüğüne

⁵⁴⁹ S.Koçaş, *a.g.e.*, s.36, 41-51.

⁵⁵⁰ Necip Mirkelamoğlu, *İnönü Ecevit'i Anlatıyor*, 1977,s.45-46. Mirkelamoğlu CHP İzmir Senatörü idi.

⁵⁵¹ C.Arcayürek, *Çankaya'ya Giden Yol...*, s.92'de, İnönü'ye bu içerikteki bilgilerin MİT Başkanı Fuat Doğu kanalıyla ulaştırıldığını belirtmektedir.

memleketi mevcut karışık ortamdan en az zararla İnönü'nün çıkarabileceğini yazmaktaydı⁵⁵². İnönü'nün damadı gazeteci Metin Toker de çıkış yolunu İsmet Paşa'nın başbakanlığında görüyordu. Gazeteci Yılmaz Çetiner kanalıyla görüşme talebini ilettiği Demirel, etrafındaki kalabalıklık nedeniyle bir araya gelme imkanı bulamayacaklarını belirterek, kendi adına istifa eden hükümetin Milli Savunma Bakanı Ahmet Topaloğlu'nu yollamıştı. Çetiner'in de hazır bulunduğu görüşmede Toker, Topaloğlu'na *İsmet Paşa'nın başbakanlığını siz teklif edin; askeri kışlasına soksun, üç dört ay başbakanlık yapsın, hatta bu tarihi görevinden sonra politikayı bırakacağını açıklasın* önerisinde bulunmuştu. Dönemin ancak İsmet Paşa formülüyle aşılabileceğini ifade eden Toker, bu öneriyi ailesi ve Paşa'nın bilgisi dışında getirdiğini, ancak AP'lilerin kabul etmesi halinde onları iknaya çalışacağını eklemiştir. Topaloğlu'nun Demirel'le konuştuğundan sonra bildireceğini söylediği cevap olumlu yönde değildi⁵⁵³. Arcayürek'in aktardığına göre Toker *her şeyin kısa zamanda rayına oturması için budala olmayan herkesin bunu desteklemesi gerektiğini* söylüyordu. Konuyla ilgili olarak Demirel şunları söylüyordu: *şimdi bir 'İnönü formülü' dolaşıyor. Kimi askeri çevrelerde, İnönü görev sonunda politikadan çekilmek koşuluyla Başbakan olmalıymış. Öyle diyorlar. CHP+ Demokratik Parti + GP ve bizden koparacakları milletvekilleriyle...* İnönü'nün bu düşüncelerin farkında olduğu ve dahası böyle bir beklenti taşıdığı Arcayürek tarafından dile getirilmektedir. Arcayürek, kulislerde dolaşan İsmet Paşa formülü hakkında İnönü'nün tutumunu sorduğu Orhan Birgit'in, *..Ne yapar bilemiyorum, ama toplantıda konuşurken 'Paşam artık size de göre düşecek' dediğimde, red etmedi, karşı çıkmadı, hani bekler bir hali vardı... dediğini aktarmaktadır*⁵⁵⁴. Bu sözler dikkate alındığında, İnönü'nün kayıtsız kalmadığı düşünülebilir. Ortam dergisi de paralel bilgiler aktarmaktadır. İnönü'ye yakın CHP yöneticilerine dayanarak, o sırada CHP iktidarının *an meselesi olduğu* düşüncesini taşıdığını yazmaktadır⁵⁵⁵. İnönü'nün ilk günlerdeki ihtiyatlı tutumunda bu beklentinin bir parça etkili olması mümkündür.

Muhtıranın CHP'deki iç mücadelenin seyri üzerinde etkili sonuçlar yaratacağı gelişmelerle görülecekti. Şimdilik değerlendirmemizin sınırlarını ilk tepkilerle sınırlı tutuyoruz. Erim hükümetinin kuruluş sürecinde iç mücadelenin durumu ve bu bağlamda Genel Sekreter Bülent Ecevit'in tutumu üzerinde durulacaktır. Bu noktada altını çizdiğimiz

⁵⁵² N.Erim, *a.g.e.*, s.963.

⁵⁵³ Y.Çetiner, *a.g.e.*,s.570.

⁵⁵⁴ C.Arcayürek, *Çankaya'ya Giden Yol...*, s.61, 72-73.

⁵⁵⁵ "SDP hareketi Halk Partisinde büyük çalkantıya yol açtı!..", *Ortam*, Sayı:8, (19-26 Temmuz 1971), s.5.

husus, parti içerisinde Ecevit etrafında yürüyen Ortanın Solu hareketiyle karşıtları arasındaki mücadelenin hızlandığı ve sertleştiğidir⁵⁵⁶.

Demokratik Parti, MGP, BP, MHP, MNP ve TİP'in tutumları Cumhurbaşkanı Sunay'ın hükümet kurma sürecinde ve hükümet programına yaklaşımları ekseninde ele alınacaktır. Ancak bazı kısa notları giriş mahiyetinde hatırlatmak faydalı olacaktır.

Demokratik Parti, *Demokratik mürakabe yollarının işlemlerini önleyici bir zihniyetin bu duruma sebebiyet verdiği düşüncesindeydi*⁵⁵⁷. AP'den kopan milliyetçi-muhafazakar kesimin kurduğu ve Demokrat Parti'nin asıl mirasçısı olmak iddiasına sahip çıkan bir parti olarak parlamentoda üçüncü büyük güç durumundaydı. İdeolojik anlamda olmasa bile politik olarak AP ile uzlaşmaz bir tutum içerisindeydi. Demirel'in uğradığı başarısızlık neticesinde, Demokrat Parti mirasçısı olma konumunu güçlenerek sağlamlaştıracağı inancında olması muhtemeldir. Bu bakımdan AP ve Demirel'in iktidardan uzaklaşmasından memnun kalanların başında gelmekteydi⁵⁵⁸. Mecliste muhtıra okunurken Demokratik Parti'lilerin (Hasan Korkmazcan, Yüksel Menderes, Kadri Erogan) muhatabın parlamento değil başbakan olduğu⁵⁵⁹ şeklindeki itirazlarını, Arcayürek bunun bir yansıması olarak değerlendirmektedir⁵⁶⁰. Arcayürek'in işaret ettiği ayırım hiç kuşkusuz anlamlıdır. Ancak Demokratik Parti'nin itirazını bu noktaya hapsetmek, sahiplendikleri Demokrat Partinin henüz 10 yıl önce iktidardan uzaklaştırıldığı, Başbakan ve iki bakanın idam edildiği, başta lider Celal Bayar olmak üzere bir çok kadronun hala yasaklı olduğu ve bütün bunların yanında Ordu içinde de belli tepkilere maruz kalma ihtimali yüksek bir parti olarak Muhtıra'dan sevinç duyduğunu söylemek ihtiyatla yaklaşılması gereken bir tahlildir.

Milli Güven Partisi (MGP)'nin muhtıraya hiçbir itirazı olmadığı gibi, belki de en sadık destekleyeni durumundaydı.

Birlik Partisi (BP), Muhtırayı, ...*1961 Anayasasının özüne ve ruhuna uygun, yerinde ve haklı bir hareket olarak kabul etmiştir*⁵⁶¹.

Milliyetçi Hareket Partisi (MHP)'nde ilk günlerde ihtiyatlı bir bekleyiş hakimdir. Genel Başkan Alpaslan Türkeş, ordu içerisindeki sol cuntanın farkında olmakla birlikte,

⁵⁵⁶ N.Neftçi, *a.g.e.*, s.202.

⁵⁵⁷ Ferruh Bozbeyli, *Demokratik Sağ*, İstanbul 1976, s.159.

⁵⁵⁸ C.Arcayürek, *Çankaya'ya Giden Yol...*, s.68.

⁵⁵⁹ *T.B.M.M.Tutanak Dergisi*, 12.3.1971, B:70, O:1, XII, s.236.

⁵⁶⁰ C.Arcayürek, *Çankaya'ya Giden Yol...*, s.68.

⁵⁶¹ "Devrimci Kişilerden hükümet kurulmasını isteyen BP..", *Ekonomi ve Politika*, Sayı:268, (20 Mart 1971),s.6.

Genelkurmay Başkanı Tağmaç ve 1.Ordu Komutanı Faik Türün gibi *sağ görüşlü* bazı komutanların böyle bir harekete izin vermeyecekleri düşüncesindeydi. Ne var ki Muhtıra imzalayıcıları arasında Gürler ile Batur'un bulunması endişe yaratmıştır⁵⁶². O sırada partinin Genel İdare Kurulu üyesi ve *Komando Kamplarının* başındaki Hüseyin Üzmez'in anlatımına göre Türkeş, Muhtıra kamuoyuna açıklanmadan haberdar olmuş ve arkadaşlarıyla durumu değerlendirmiştir. Üzmez Muhtıra'ya *sıcak baktık* demektedir, bunu da, arkasına asker ve üniversite, aydın desteğini alarak örgütlenip güçlenmiş solun karşısında, sanıldığı aksine kendilerinin güçsüzlüğüne bağlamaktadır⁵⁶³.

1.4.4. Dış Tepkiler

İlk günlerde, Muhtıra'nın niteliğine dönük kaygıların dış dünyada da paylaşıldığı anlaşılmaktadır. ABD Ankara Büyükelçiliğinden Washington'a yollanan değerlendirmeler bu kuşkuları taşımaktadır. Büyükelçi William Handley'in 15 Mart tarihli değerlendirmesinde, Demirel hükümetinin *tam aşırı eylemciler üstüne ciddi bir şekilde gitmek üzere olduğu* döneme rastlamış olması, *en tanınmış solcu yazarların, en azından Muhtıra'ya koşullu destek vermesi üzerinde durmaktadır. İlk günlerdeki tereddüt zaman içerisinde silinmiştir*⁵⁶⁴.

İlk günlerde, Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET)'nin demokrasinin işlemediği ülkelerle ortaklık ilişkisi yürütmeyeceğine dair kaygının oluşmuşsa da, Topluluğun darbeden sonra Yunanistan'la ilişkileri dondurmasına rağmen, Yunanistan'ın AET imkanlarından yararlanmaya devam etmiş olması Türkiye'yi biraz rahatlatmıştı. Yine de Muhtıra ertesi gerçekleşen Karma Parlamento Komisyonu toplantısında AET tarafı bu konudaki hassasiyetini hükümete iletmiş, bununla ilgili bir ifadenin tavsiye kararları içinde yer alması ise Türkiye'nin karşı çıkmasıyla önlenmiştir. Parlatonun kapatılmaması, hiç değilse biçimsel demokratik mekanizmanın işlemesi tepkileri azaltan bir işlev görmüştür. 2 Nisan'daki Ortaklık Konseyi toplantısı sırasında Başbakan Erim, AET heyetiyle görüşmüş, AET Konsey Başkanı Fransız Bakanı Bourges'in Türkiye'nin tam üyeliği yolunda

⁵⁶² Hakkı Öznur, *Ülkücü Hareket CKMP'den MHP'ye*, c.1, Ankara 1999, s.245, Türkeş'in 27 Mayıs'tan arkadaşları olan ve 1965 yılında CKMP'ye birlikte katıldıkları Muzaffer Özdağ ve Rifat Baykal'ın, Muhtıra'dan bir gün önce 11 Mart'ta partiden istifa etmeleri MHP'de 9 Martçılarla bağlantıda olduklarına dair değerlendirmelerin yapılmasına neden olmuştur. Özdağ ise ayrılma gerekçelerini gelinen aşamada partinin benimsediği siyasi çizgi ve adaylık tespitinde izlenen yöntemler konusunda bütünüyle farklı düşüncelerine bağlıdır. Ayrıca kendisi hakkında parti içerisindeki bir grub tarafından solcularla işbirliği yaptığı, solcu olduğuna dair ileri sürülen iddiaları da dile getirmektedir. Sadi Somuncuoğlu'nun aktardığına göre Partiyi *irticai* görünümüne bürünmek ve *aşırı sağa* kaymakla eleştiriyorlardı. (a.g.e., s.243-244.)

⁵⁶³ Röp.D.Dursun, a.g.e., s.238-241, Üzmez, yeterince örgütlü olmadıklarını, tüm güçlerinin üç yüzer kişiden 36 kamptan ibaret bulunduğunu söylemekte, bunun da sol karşısında kendilerini zora sokan bir durum yarattığını, ortamın sakinleşmesine bu açıdan olumlu baktıklarını ifade ediyor.

⁵⁶⁴ S.Ergin, "Amerika Gizli Belgelerinde 12 Mart", *Hürriyet*, 13 Mart 1991, s.17.

desteklemeyi sürdüreceklerine dair açıklaması Türkiye'yi iyice rahatlatmıştır⁵⁶⁵. Gelişmelerin AET tarafından izlendiği anlaşılmaktadır. Muhtıranın 3.Maddesinin sürekli tarzda, bir *tıkanıklık* anında doğrudan müdahaleye yol açabileceği kaygısı bu yönlü bakışa yol açmıştır. Nitekim, Avrupa Konseyi Danışma Meclisi Başkanı Olivier Reverdin, ziyareti ardından yaptığı açıklamada Türkiye'deki demokratik mekanizmanın yürüdüğünü, *hür dünya idealine bağlılığını* muhafaza ettiğini ve Başbakan Erim'den demokratik rejimin işleyeceği izlenimi edindiğini ifade etmiştir⁵⁶⁶.

---

⁵⁶⁵ İ.Tekeli – S.İlkin, *a.g.e.*, s.142.

⁵⁶⁶ “Avrupa Konseyi Danışma Meclisinde Oliver Reverdin’in Türkiye İle İlgili Konuşması”, *T.C.D.B.Belleten*, Sayı:84-85, (Eylül-Ekim 1971), s.62.

2. BÖLÜM : 1.ERİM HÜKÜMETİ

2.1. BAŞBAKANLIK YOLUNDA NİHAT ERİM

Nihat Erim,⁵⁶⁷ 1912’de Kocaeli’nin Kandıra ilçesinde doğmuş, Galatasaray Lisesi ve İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesini bitirdikten sonra, Paris’te devletlerarası hukuk alanında doktorasını yapmıştı. Dönüşünde, 1941’de, bir süre Siyasal Bilgiler Fakültesinde Devletlerarası Hukuk dersleri okutmuş, aynı yıl Hukuk Fakültesi Profesörlüğüne atanmış ve 1942 yılından itibaren hem Siyasal Bilgiler Fakültesinde hem de Hukuk Fakültesinde kürsü başkanlığını yürütmüştü.

1945 yılında CHP’nin aday göstermediği ara seçimlerde, Kocaeli bağımsız milletvekili olarak parlamentoya giren Erim kısa sürede İnönü’nün⁵⁶⁸ yakınında yer almayı başarmış ve Partinin etkili isimleri arasına girmiştir. İnönü’nün 1947’de kendisine yaptığı değerlendirme dikkat çekicidir; *Evladım benim, sen bu zekan, bu olgunluğun ile elli bir yaşına basmadan başbakan olacaksın. Yazık ki ben o güne kadar yaşamayacağım. Seni göremeyeceğim*⁵⁶⁹. Kendisinin de zaman içerisinde bu hedefe varmak için bir çaba içerisinde olduğu anlaşılacaktı. Demokrat Partinin kurulmasıyla birlikte CHP’de demokratik açılımları destekleyenlerle, fazla müsamahalı olmamak gerektiğini savunanlar arasındaki iktidar mücadelesinde Erim, başını Başbakan Recep Peker’in çektiği sertlik yanlılarının karşısında yer almıştı. Kendisine hemen her gün baş başa konuşacak kadar değer veren İnönü bu tartışmada Erim’in yer aldığı kanada yakın durmuştur⁵⁷⁰. Peker’in Başbakanlıktan istifasıyla kurulacak yeni kabinede, Erim’in ismi dışişleri bakanlığı⁵⁷¹ adayları arasında gazetelerde

⁵⁶⁷ “Erim Kimdir”, *Hürriyet*, 20 mart 1971,s.1,11.; “Günün Adamı Erim”, *Yankı*, Sayı:4, (22 – 28 Mart 1971), s.6

⁵⁶⁸ Erim’i kendisine Falih Rıfkı’nın şu sözlerle tanıttığını söylüyor İnönü; *Nihat’ı bana Falih tanıttı. Bugün gibi hatırımdadır. Aynen şöyle dedi: ‘öyle birisini keşfettim ki sormayın. Eğer Nihat’taki bilgi bende olsa neler yaparım neler’ diye Nihat’ı methetti.* (N.Erim, a.g.e.,s.220.)

⁵⁶⁹ N.Erim, a.g.e., s.86,88.

⁵⁷⁰ Örn. N.Erim, a.g.e., s.177,230. Dönemin Parti Genel Sekreteri Hilmi Uran, 1958 yılında Dünya gazetesinde yayınlanan anılarında Peker karşıtı 35’ler muhalefetine İnönü tarafından oluşturulduğunu yazmaktadır. (a.g.e.,s.662.); M.Toker, 35’lerin tartışmasız lideri Erim’di demektir.

⁵⁷¹ N.Erim, a.g.e., s.274, İkinci Hasan Saka Hükümetinde görevlendirmesi sırasında bu arzusunu hissettiriyor.

geçmiş, ancak İnönü, *Recep Peker'e hücum edişini bunun için yaptı* denileceği gerekçesiyle bu görevlendirmeyi yapmamıştır⁵⁷².

Kabineye girişi 1948 Haziranında, İkinci Hasan Saka Hükümetinde Bayındırlık Bakanlığıyla gerçekleşmiştir. Bakanlığı döneminde, Peker'e karşı hazırlayıcılarından olduğu 35'ler hareketi içerisindeki bağlar gevşemeye başlamıştır. Erim'in bundan sonraki çabası, belli bir hizbe mensup olma kimliğinden uzaklaşarak herkesçe kabul edilebilir birisi olmak yönündeydi. Bu çaba başbakan koltuğuna oturma arzusundan kaynaklanmaktaydı. Parti kulislerinde de gittikçe daha çok kişi başbakan olacağından bahsetmekteydi⁵⁷³.

İkinci Saka Hükümetinin istifası Erim'i sevindirmiştir. Kendi ifadesiyle *İtibarının en yüksek olduğu* bir anda çekilmiş olarak durumu değerlendirmiş ve parti içi tartışmalarda yıpranmamak için, olayları dışarıdan izlemeyi planmışken, yeni hükümeti kurmakla görevlendirilen Şemsettin Günaltay ile Parti Sekreteri Hilmi Uran'ın ısrarları ve İnönü'nün de bir kordinatörlük tecrübesi edinmesi yönündeki isteğiyle yeni kabinede başbakan yardımcılığı koltuğuna oturmuştur. Bu dönemde, Dünya Bankası müdürlerinden biri tarafından hazırlanan bir raporda *37 yaşındaki başbakan yardımcısı genç Türklerin lideri sayılmaktadır* şeklinde yer alan ifade, İnönü tarafından kendisine okunan Erim, DP karşısında CHP'nin ortaya koyduğu canlılığı değerlendirirken kullandığı, *parti kurultayı toplanır da partinin başına ben geçersen o zaman daha ne güzel sahneler görecekler* ifadesiyle gelecek stratejisini dile getirmiştir⁵⁷⁴.

Ancak bu sırada İnönü'nün Ege Bölgesine gerçekleştirdiği ziyaretten sonra parti içi dengelerde giriştiği bazı manevralar hoşuna gitmemiştir. Erim, DP'nin kalesi olarak görülen Ege'de halkın gösterdiği büyük ilgi neticesinde, İnönü'nün 1946'dan itibaren hissettiği *halk benden soğudu, bıktı complexeinden kurtularak kazandığı güvenle, Pekerciler de dahil olmak üzere hizipleri birbirine yakınlaştırmaya çalışan bir tutuma yöneldiğini* ve daha önce söz verdiği halde birkaç arkadaşıyla partide görev alması planından vazgeçtiğini ifade etmektedir. Kendisine, şubat 1950'de *başbakan olman mukadderdir* diyen M.Şevket Esendal'a *acele*

⁵⁷² N.Erim, *a.g.e.*, s.186, Erim'e görev verilmemesini sadece bu düşünceye bağlamak, İnönü'nün yaş konusundaki yaklaşımını gördükten sonra eksik olabilir. İnönü, Necmettin Sadak'ın dışişleri bakanlığının konuşulduğu yemekte, yaşının 57 olduğunu öğrenince genç demiş, buna gülen Erim, neden güldüğünü soran İnönü'ye *57 yaşındakiler genç olunca 35'likler tabiatıyla çocuk olur. Ona gülüyorum*. İnönü'nün tepkisi; *hemen de alındılar* şeklinde olmuştu.

⁵⁷³ N.Erim, *a.g.e.*, s.274,307-309.

⁵⁷⁴ N.Erim, *a.g.e.*, s.327-329,348,361.; Arcayürek, Günaltay'ı *parti içi dalgalanmaları bir şemsiye altında* toplamayı sağlayan bir isim olarak nitelemekte, bununla birlikte İnönü ile *Türkiye'nin yeni siyasal yörüngesinin ana çizgilerini hazırlayan Nihat Erim idi*, demektedir. (Arcayürek 1,s.130,131)

etmemek lazım, parti içinde muhtelif hevesliler var...onlar boylarının ölçüsünü alsınlar şeklindeki cevabı⁵⁷⁵, bir kez daha hedefini ortaya koyar niteliktedir. DP'lilerle ilişki kurulması, siyasette barışçı bir ortamın oluşması yönündeki düşünceleri (koalisyon kurulabileceği, ortak beyanname), İnönü tarafından kabul görmemiştir. Bu ortamda ilişkilerinde ortaya çıkan farklılık, seçimlerden sonra parti içinde *ıslahat* yapmak için gerekirse İnönü ile karşı karşıya gelmeyi dahi düşünmesine neden olmuştur⁵⁷⁶.

1950 seçimlerinde CHP'liler beklemedikleri ağır bir yenilgiye uğramıştı. Kazanılmış az sayıdaki milletvekili arasında yer almayan Erim, İnönü'nün isteğiyle Parti yayın organı Ulus'un idaresine getirilmiştir. Muhalefette yapılan ilk Parti kurultayında genel sekreterliğe adaylığını koymuş, ilk turda en yüksek oyu almasına rağmen, rakipleriyle arasındaki farkın küçüklüğünü de hesaplayarak milletvekili olmaması nedeniyle yeterince etkili olamayacağı düşüncesiyle yarıştan çekilmiştir⁵⁷⁷.

Yeni dönemde, esas etkinliği basın alanında görülmektedir. CHP'nin mallarına el konulması kapsamında Ulus gazetesi⁵⁷⁸ kapandıktan sonra, yerine çıkardığı gazetelerle (Yeni Ulus ve Halkçı) DP karşıtı muhalefete devam etmiştir. Ancak parti içerisindeki çekişmeler gazete faaliyetine de yansımış, çıkardığı gazetelerin Parti ile bağı tartışmalara konu edilmiştir. İlk çıkışta, Partinin mevcut yönetim ekibince (başta Kasım Gülek) sahiplenmeyen gazetelerin satış grafiğinin yükselmesi, Ulus'un mirasına konduğu şekilde suçlayıcı ifadelerle karşılaşmasına sebep olmuştur. Masraflarının karşılanması halinde, gazeteyi partiye devretmeyi kabul edeceğini bildirmişse de yönetim adım atmamıştır⁵⁷⁹.

DP'nin basına uyguladığı ağır para cezalarından, yürüttüğü sert muhalefet çizgisiyle nasibini almış, baskı ve cezalardan kurtulmak için İnönü'nün de oluruyla uzlaşmacı bir yola yönelmiştir. Ancak DP ile girdiği ilişkileri bütünüyle cezadan kurtulmak maksatlı düşünmek yanlıştır. Bu ilişkilerin aynı zamanda bir CHP-DP diyalogu tarafı da vardı. Ancak bu ilişki

⁵⁷⁵ N.Erim, *a.g.e.*, s. 379-380, 423, Erim, gidişattan eski ekolün önde gelenleri durdukça sıranın kendisine gelmeyeceği sonucuna varmıştı; *eskiler sırayla başa gelmeden bunlardan kurtulamayız* demesi bunun işaretidir. (*a.g.e.*, s.249.)

⁵⁷⁶ N.Erim, *a.g.e.*, s.442-443.

⁵⁷⁷ N.Erim, *a.g.e.*, s.448, 453, 462, Çekilmesi ile değişen dengeler neticesinde kimsenin şans tanımadağı Kasım Gülek kazanmıştır.

⁵⁷⁸ Cüneyt Arcayürek, *Yeni İktidar Yeni Dönem 1951 – 1954*, 1985, s.112,121'de, *Ulus'ta çalışanlar yalnızdı. Ufak tefek eleştiriler dışında basının tümü –Cumhuriyet gazetesi de içindeydi- DP iktidarını savunuyor(du), DP iktidarı, karikatüründen haberine, haberinden başyazısına, fıkra köşelerine değin 'muhalefet kesilen' Ulus gazetesinden kurtulmanın yolunu arıyordu*, demektedir.

⁵⁷⁹ N.Erim, *a.g.e.*, s.531,533,546, Erim'in önerdiği değişik alternatifler için (*a.g.e.*, s.536-537) Erim, kendisine karşı takınılan hasmane tutumun, liderliğe hevesli kimselerin-Gülek, Barutçu, Günaltay-- kendisini en önemli rakip olarak görmelerine bağlamaktaydı. (*a.g.e.*, s.546.)

gittikçe parti içerisinde rahatsızlık yaratmış, İnönü de *dozu kaçırılmış olduğu* fikrine gelmiştir. 1956 yılında Kıbrıs'la ilgili görev teklifini kabul etmesiyle, Başbakan Adnan Menderes'le daha yakın ilişkilere girmiştir. İnönü, artık Erim adının dahi yanında konuşulmasına müsaade etmeyecek derecede tavır takınmıştır⁵⁸⁰.

İnönü'nün bu kadar tepki göstermesini Erim, başta damadı Metin Toker olmak üzere etrafının etkisine bağlamaktadır. Toker'in, hakkında yazdıklarıyla ilgili açtığı dava neticesinde hapse girmesi uzun bir dargınlığın oluşmasında önemli rol oynamıştır. İnönü'den uzak düşmesi, Menderesle yakınlaşması CHP ile ilişkisini etkilemişse de, kendi ifadelerine göre bağı kopmamış, gençlik üzerinde parti içi rakipleri tarafından da dile getirilen etkisi sürmüştür⁵⁸¹.

27 Mayıs 1960 ihtilali yeni bir dönemin kapılarını açmıştır. Erim açısından, ilk günlerde Menderes'e yakınlık sebebiyle hissedilen tedirginlik kısa sürede yerini olumlu bir havaya bırakmıştır. Başta AP olmak üzere üst üste teklifler almaya başlamış ancak redetmiştir. AP Genel Başkanı Ragıp Gümüşpala'nın partisine katılım davetini, *halk partili olması ve askeri diktatorya altında siyaset benim işim değil* diyerek kabul etmemiştir. Yeni Türkiye Partisi (YTP) lideri Ekrem Alican, liderliği kendisine bırakabileceğini belirterek davet etmiştir. Memleketçi Parti de liderlik teklifi aldığı partiler arasındadır. Bu vesileyle Devlet Başkanı Cemal Gürsel ile görüşmüş, liderliği kabul edip etmeme konusunda Gürsel'in fikirlerini almış, Gürsel'in, *...şimdilik rengini belli etme, kenarda kal, başka türlü istifade edelim sizden* tavsiyesinde bulunmasıyla kenarda kalma tavrını sürdürmeye devam etmiştir.⁵⁸²

⁵⁸⁰ N.Erim, *a.g.e.*, s.564, 570-571, 603- 604, 609, 617, 639-640, Şu sözler İnönü'den naklediliyor: *Ben Nihat'a başımın çaresine bak dedim. Fakat kurtulduktan sonra aynı şeye devam et demedim. Denize düşen yılan sarılır. O denizden çıktıktan sonra da kurtulmak için yaptıklarına devam diyor. Kurtulmak için söylediklerini bir doktrin haline getiriyor.* (a.g.e., s.609) İnönü, her ne kadar gazetecilikle partiye yaptığı katkıyı takdir etmişse de gerek parti yönetiminin tavrı, gerekse maddi cezalar karşısında sonuç alıcı bir teşebbüste bulunmamasıyla Erim'i hayal kırıklığına uğratmıştı. (a.g.e, s.552, 569.) Erim, DP ile temasında İnönü'nün rolünü anlatmaktadır. Buna göre *İnönü Menderes'i DP'nin öteki önde gidenlerinden , özellikle Bayar'dan ayırmayı hep düşünmüştü. Menderes'i yanına almayı hep istedi. 1954'te partinin içine düştüğü ağır hezimetten sonra, bana Menderes'le temas etmemde bir sakınca olmadığını söyledi, demektedir.* (C.Arcayürek, *Yeni İktidar Yeni Dönem...*, s.237.)

⁵⁸¹ N.Erim, *a.g.e.*, s.609, 673 Erim, Toker'e davayı Menderes ve Yeni Sabah Gazetesi sahibi Safa Kılıçoğlu ile birlikte açmıştı. Davadan vazgeçmesi için araya başta F.Melen olmak üzere bazı CHP'liler girmesine rağmen Erim ancak kendisine yazılı bir başvuru olması halinde vazgeçebileceğini söylemişti. (a.g.e., s.652,657,660-661.) Erim, davayla ilgili İnönü'den kendisine aktarılanları şöyle belirtiyor; *Menderes ve yardımcısı Nihat, masumu mahkum ettirdiler , benim şu kadar senelik arkadaşım olan Nihat düşmanımınla birleşti, mahkemeye tesir ederek damadımı hapse sokturdu. Üzüntümün sebebi budur, Meğer ne büyük hata işleyecekmişim. Ben Nihat'ı başbakan yapmayı düşünüyordum. Ne kadar yanılmışım.* (N.Erim, *a.g.e.*, s.664-666.)

⁵⁸² N.Erim, *a.g.e.*, s.713, 728-729, Gümüşpala Erim'e teklifini daha sonra da sürdürmüştür. Eski DP milletvekili, yeni AP'li Ziya Atıf'da Erim'e AP'ye gelmesini söyleyenler arasındaydı. (a.g.e., s.735,738,739) Erim, Sosyalist Parti Genel Sekreteri Alaattin Tiritoğlu'dan gelen, birlikte Sosyal Demokrasi Partisi kurma

Bu sırada CHP'deki durumunun sağlam olduğu söylenemezdi. Hatta aday olduğu İzmit'ten seçilmemesi için İnönü fiilen gidip etkide bulunmayı düşünmüş, ancak sonuç alamayacağı söylenince vazgeçmişti. Kocaeli milletvekili seçilmeyi ise İnönü'nün menfi tutumuna rağmen başarmıştır⁵⁸³.

Seçim sonrasında ismi Meclis Başkanlığı için geçmiştir. Diğer partiler desteklerken, kendi deyimiyle *CHP idarecileri* ise önlemeye çalışmıştır. AP'li Celal Uzer'in başkanlık için kendisini önermesini Meclis kürsüsüne çıkararak red etmiş, ancak konuyla ilgili yine de Gürsel'e başvurmuştur. Gürsel'in *kabul etme, seni başbakan yapmayı düşünüyorum* demesi, Meclis başkanlığını gündeminden tamamen çıkartmıştır. Senato Başkanı Suat Hayri Ürgüplü, Gürsel'in; *önce parti liderlerini çağıracağım, kurun hükümeti diyeceğim, yapamayacaklar. Bunun üzerine Nihat Erim'e vereceğim bu vazifeyi* dediğini aktarmıştır. Ne var ki, Ordudaki cuntanın tasfiyesi için, MBK içinde de savunulan, inönü'nün hiç olmazsa *üç-beş ay* başbakan olması formülü benimsenerek İnönü başkanlığında AP-CHP hükümeti kurulmuştur⁵⁸⁴.

Erim'in başbakanlığı, AP-CHP koalisyonunun bozulmasından sonraki hükümetin kurulması sürecinde yeniden gündeme gelmiştir. Gürsel'in Erim'i istediği İnönü'nün ise İsmail Rüştü Aksal'ı tavsiye ettiği söylenmiştir. Erim kendisine bu düşünceleri aktaran şahsa, mevcut şartlar içinde *İnönü'nün rahat vermeyeceği bir başbakanın başarı kazanamayacağını*, önce Aksal'ın denenmesini, başarısızlığı durumunda Gürsel'in yeniden İnönü'ye söylemesi yönünde düşünce belirtmiştir. Gürsel'in başbakanlığın İnönü tarafından kabul edilmemesi durumunda Erim'e görev verilmesi için gerekli tebliği bile hazırladığı konuşulmaktaydı. Turgut Göle'den aktarıldığına göre İnönü şöyle konuşuyordu *Nihat'ı istiyorlar, ama mani olacağım*⁵⁸⁵. Kabine yine İnönü tarafından kurulmuştur.

---

teklifini de red etmiştir. (*a.g.e.*, s.721.); Memleketçi Serbest Parti Devlet Başkanı Cemal Gürsel ve çevresindekilerin kurmak istediği bir partiydi. (N.Sargın, *a.g.e.*, s.1021.)

⁵⁸³ N.Erim, *a.g.e.*, s.736-739, Erim adaylık yoklamasında son dakikaya kadar aleyhinde bir oyun oynanabileceği kuşkusu içerisinde olmuştu. Bu sırada kendisini AP'ye davet eden Genel Başkan Gümüşpala'nın teklifini kabul etmemiş, ancak CHP'den adaylığının engellenmesi durumunda AP listesinde bağımsız aday olma sözü almıştı. Erim'in Ferit Melen'den aktardığına göre, İnönü, Menderes'le birlikte damadına dava açılmasını hala unutmamıştı; *her şeyi anladım, fakat damada karşı davayı niçin Menderes ile birlikte açtı, bunu affedemiyorum* demiş.; C.Arcayürek, *Yeni Demokrasi Yeni Arayışlar...*, s.167'de İnönü'nün *Bu adamın –Erim'in- adaylığını sildirmenin yolunu bulunuz, dediğini* belirtiyor.

⁵⁸⁴ N.Erim, *a.g.e.*, s.739-742, Senato Başkanı Suat Hayri Ürgüplü, Gürsel'in kendi vasıtasıyla İnönü'ye, dışişleri bakanı Selim Sarper'in yerine Erim'in atanmasını istediğini ancak bunu söylediği İnönü'nün müspet veya menfi bir cevap vermediğini, sadece *Devlet Başkanı Feridun Cemal Erkin'i istediğini söylemişti* dediğini aktarmaktadır.

⁵⁸⁵ N.Erim, *a.g.e.*, s.748.

Parti içerisinde başını Kasım Gülek'in başını çektiği harekete katılması yönündeki teklifleri önce reddetmesiyle memnun kalan ve yumuşama sinyalleri gösteren İnönü⁵⁸⁶, Erim'in Kasım Gülek, Avni Doğan, Turgut Göle'nin muhalefetine destek vermesiyle sert tutumuna dönmüştür. 21 Ekim 1962'de İstanbul İl Kongresinde muhaliflere yüklediği konuşmasının şu cümleleri doğrudan Erim'i akla getiriyordu; *...1954'ten sonraki iktidar C.H.P.'ni içinden bu tarzda çöktüreceğini zannetmekle hataların en büyüğünü işlemiştir. O yolda D.P.'ye hizmet arzedenler bütün siyasi hayatları boyunca üzerlerinden silinmiyecek bir şekil almışlar ve C.H.P.'lilerin nazarında birer oyuncu olarak damgalanmışlardır. İnönü, sonraki Malatya ve Elazığ İl Kongrelerinde de benzer düşünceler dile getirmiştir*⁵⁸⁷. Erim, eleştirilere arkadaşlarının da mutabakatıyla büyük gürültü koparan bir cevap vermiştir⁵⁸⁸. Neticede, Doğan ve Gülek ile birlikte bir yıl süreyle partiden uzaklaştırılırken Göle için ise çoğunluk oluşmamıştır.⁵⁸⁹

CHP'den uzaklaştırıldığı bu dönemde, AP'lilerden yeniden oldukça ciddi bir teklif almıştır. Ekim 1963'te AP ikinci Başkanı Faruk Sükan, Genel İdare Kurulundan Ertuğrul Akça ve Reşat Özarda'nın, AP'ye geçmesi durumunda lider yapacaklarına dair *ısrarlarını* cevapsız bırakmıştır⁵⁹⁰.

Erim'i İnönü ile yakınlaştıran, uzman olduğu Kıbrıs politikaları üzerindeki faaliyeti olmuştur. 1964'te İnönü kabinesinin Kıbrıs politikalarına destek verici açıklamaları, CHP içerisinde kendi lehine olumlu bir havanın doğmasına yol açmış ve sekiz yıl aradan sonra İnönü'den sıcak ilgi görmeye başlamıştır⁵⁹¹. Başından beri, beni çağırmadan yanına gitmem dediği İnönü tarafından çağırılmış ve Kıbrıs'la ilgili görev teklifini de kabul etmiştir. Bundan sonra İnönü dengesini daha fazla dikkate alarak hareket ettiği görülmektedir. Gazetelerde, İnönü'nün çekilmesi halinde kendi başkanlığı altında AP-CHP koalisyonu kurulacağı senaryolarının seslendirilmesini, İnönü'yü kendisine karşı kışkırtmak isteyenlerin çabası olarak değerlendirmiş, bu husustaki kaygılarını bildirdiği İnönü'nün, kimse aramızı açamaz değerlendirmesiyle rahatlamıştır. Ekim 1964'teki Parti Kurultayında ikinci en yüksek oyu alarak Parti Meclisi'ne seçilmiş, İnönü'nün Kemal Satır aracılığıyla yaptığı Başbakan yardımcılığı teklifini ise reddetmiştir. Aradaki buzlar bütünüyle erimiştir artık. Öyle ki

⁵⁸⁶ N.Erim, *a.g.e.*, s.749,751.

⁵⁸⁷ S.Kili,.....*Cumhuriyet Halk Partisinde Gelişmeler*, s.146-147.

⁵⁸⁸ N.Erim, *a.g.e.*, s.752.

⁵⁸⁹ S.Kili, ...*Cumhuriyet Halk Partisinde Gelişmeler*, s.147-149.

⁵⁹⁰ N.Erim, *a.g.e.*, s.755, YTP'nin ileri gelenlerinden de yeni bir parti için teklif aldığını ilave edelim.

⁵⁹¹ N.Erim, *a.g.e.*, *a.g.e.*, s.757-758.; C.Arcayürek, *Yeni Demokrasi Yeni Arayışlar*....., s.169.

İnönü, Metin Toker'in yeniden başlayan sataşmalarına üzülmemesi için telkinde bulunmaktan geri durmamıştır⁵⁹².

1960'ların ortasında CHP'de gündemin temel maddesi haline gelen tartışmalarına, liderlik çekişmelerine alet edildiği gerekçesiyle doğrudan girmemekle birlikte, ortanın solu politikasını doğru bir tercih olarak görmüş ve Ecevit'in çıkışına sempatiyle yaklaşmış⁵⁹³, Ecevit'in genel sekreterliğini de desteklemiştir. Kurultaydan önce, gençlik ve dinamizm kazandıracağı düşüncesiyle genel sekreter yapılması yönünde İnönü'ye görüş belirttiği gibi Kurultay sonrasında İnönü, Ecevit için erken bulduğu görevi kendisine teklif ettiğinde de kabul etmeyerek, kuvvetle Ecevit'i önerdiğini ifade etmektedir. Ecevit ile ilişkilerinin başlangıçta iyi olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim, Meclis Grup Başkan Vekilliğine gelmesi için Genel Sekreter olarak Ecevit ısrar etmiştir. Bu sıralarda gazetelerde Erim genel başkanlık yolunda ilerliyor şeklinde çıkan yazılardan, parti içerisinde başa güreşenlerin aleyhinde birleşmelerini sağlayacağı kaygısıyla rahatsızlık duymuştur⁵⁹⁴.

Feyzioğlu ekibinin ayrılmasının ardından parti içinde oluşmaya başlayan yeni gruplaşmada Erim, Ecevit yönetiminde rahatsızlık duyanlarla birlikte hareket etmiştir. Ecevit'in dışlayıcı bir tutum takındığı düşüncesindedir⁵⁹⁵. Gittikçe daha fazla açığa çıkan ayrışmada zamanla yönetim boyutuna⁵⁹⁶ bir düşünsel boyut da eklenmiştir. Sol'a açılımın aşırılaştırıldığı görüşündeki Erim, Ecevit'i toprak işgallerini haklı gösterir bir tutum sergilediği, *lüzumsuz yere bazı zümrelere kuşku verecek* politikalara yöneldiği noktasında

⁵⁹² N.Erim, *a.g.e.*, s. 761, 765-766, 794, 801, 805, Başbakan yardımcılığı yerine bir bakanlığı tercih edeceğini söyleyen Erim'e, Satır, İnönü'nün de devam eden müzakereler bittikten sonra şubat ayında Dışişlerine atamak niyetinde olduğunu, o vakte kadar meselelerin dışında kalmaması için başbakan yardımcılığını teklif ettiği düşüncesine *beklemeyi tercih ederim* cevabını vermiştir. İnönü, benzer bir teklifi daha sonra yinelemesine rağmen beklemeyi uygun bulmuştur. (*a.g.e.*, s.799)

⁵⁹³ Erim, *Ecevit'in çıkışı 'zuhuru' bir çoklarının keyfini kaçırdı. Aslında CHP için ortanın solu en akıllıca bir saha seçişidir. A.P. ile gericilik, din sömürücülüğü yarışına girmek memleketi felakete götürür. Öte yandan gençler bir yenilik ararken T.İşçi Partisi'ne kayıyorlar. C.H.P. 'mission'nuna uygun bir davranışla 'sola açılmalıydı'. Şimdi bunu yapmağa çalışıyoruz.* (İ.Tütem, *a.g.e.*, s.69-70)

Zaten Erim, bu tabiri 1962'de kullanmıştı. Yön dergisinde bir soru üzerine, *Ferdin kazanç hirsının ekonomik hayattaki değerine ve müteşebbisin rolünün önemine inanıyorum. Ama, sosyal adaletin sağlanması için gerekli tedbirlerin alınması lazım geldiğine de aynı şekilde inanıyorum. Yani ben ortanın solundayım*, cevabını vermişti. ("Nihat Erim İle Bir Konuşma", *Yön*, Sayı:18, (18 Nisan 1962), s.7)

⁵⁹⁴ N.Erim, *a.g.e.*, s. 835, 839-840,843. Ecevit genel sekreterlik meselesiyle ilgili konuşurken Erim'den bahsetmemektedir. İnönü'nün kendi genel sekreterliğini erken bulmakta ve Kemal Satır'a görev vermeyi düşünmekteyken, kendisinin genel sekreterlik dışında bir görev kabul etmeyeceğini söylemesi üzerine görevin kendisine verildiğini belirtiyor. (S.Kili, ...*Cumhuriyet Halk Partisinde Gelişmeler*, s.233.)

⁵⁹⁵ Ecevit'in yanı sıra İnönü'nün de ısrarıyla katıldığı ve en yüksek oyu alarak kazandığı grup başkan vekilliği seçimi ile ilgili (kendisi 75, diğer kazanan Kemal Satır 68 oy almıştı) kullandığı Ecevit takımı arzu ettiğimiz gibi davranmadı, ifadesi farklılaşmayı işaret etmektedir. Birlikte hareket ettiği kişiler arasında Kemal Demir, Orhan Kabibay, Turgut Göle, Orhan Erkanlı, İlhami Sancar, Kemal Satır bulunmaktaydı. İnönü'nün partide daha faal olması gerektiği yönündeki düşüncesi karşısında *ben daha ileri atılırsam, Ecevit gölgede kalır, sürtüşme olur... onun için vazifeyi siz verin...* karşılığını vermiştir. (N.Erim, *a.g.e.*, s.852-855,859)

⁵⁹⁶ İ.Tütem, *a.g.e.*, s.89.

eleştirmektedir⁵⁹⁷. Dışişleri Bakanlığı bütçesi üzerinde Meclis'te, parti adına yaptığı ve TIP ile CHP'nin dış politikaları arasındaki farkı ortaya koyan konuşması, Ecevitçilerin hakimiyetindeki Ulus gazetesinde ancak İnönü'nün ısrarı neticesi yayımlanabilmiştir. Partideki çekişmelerin bitmesi için Ecevit hizbinin dağılmasını zorunlu gören bir noktaya gelmiş, Ecevit karşısında arkadaşlarıyla birlikte harekete geçmiştir. İnönü'nün tutumunu gevşek bulduğu bu süreçte⁵⁹⁸ Cihat Baban, Kemal Demir, Turgut Göle, Nüvit Yetkin, Orhan Kabibay ve Kemal Satır'la birlikte yürüttükleri çalışma, kurultayda Ecevitçiler karşısında uğradıkları yenilgiyle neticelenmiştir. İnönü'nün, Kurultayda herhangi bir listeyi desteklemeyeceğini açıklaması, Satır ile Demir'i Ecevit'in listesine aldırması, ve MYK seçimlerinde, ki burada Ecevitçilerin hakimiyeti vardı, Meclisteki grup yönetimiyle uyumlu çalışacak isimlerin seçilmemesi halinde istifaya yöneleceğini belirtmesi, daha çok birleştirici bir rol oynamak istediğini göstermektedir ki bunun Erim ve arkadaşlarını tatmin etmediği anlaşılmaktadır. Ancak şu da var ki artık İnönü, Ecevit'i veliahtı olarak görmekteydi. Kendisinden sonra CHP'yi Ecevit'in yönetmesi, Erim ile Satır'a ise O'nun yardımcıları pozisyonunu öngören İnönü'nün bu düşüncesini Erim uygulanabilir bulmamıştır⁵⁹⁹.

Erim, 1969 seçim kampanyası boyunca, genel merkezin Ecevit'i müstakbel başbakan olarak propaganda ettiğini belirtmektedir⁶⁰⁰. Seçimde AP 1965'e göre önemli bir oy kaybına uğramasına rağmen iktidarda kalmayı başarmıştır. CHP'deki oy kaybı ise 1965'e göre bir miktar azalmıştır⁶⁰¹.

Seçim döneminde bir nebze geri planda kalan parti içi mücadele seçimlerin ardından yeniden gündeme gelmiştir. Erim'in Parti Meclisi toplantılarında, kendi söylemiyle ifade bakımından yumuşak, nazik, anlam bakımından Ecevit'i güç durumda bırakan eleştirileri büyük mücadelenin fitilini ateşlemiştir⁶⁰². Ecevit karşıtlarının potansiyel liderleri Erim ile Satır'dı. Erim, kendisiyle Satır arasında olası bir liderlik çatışmasına dair endişeleri, Satır istiyorsa karşısına çıkmayacağını belirterek ortadan kaldırmıştır. Ecevit'e karşı, bu sefer çok daha cepheden bir faaliyet yürütülmüştür. Böylece İnönü'nün iki kesimi uzlaştırma çabası

⁵⁹⁷ N.Erim, *a.g.e.*, s.888,904.

⁵⁹⁸ N.Erim, *a.g.e.*, s.869,872,879, Erim, Kemal Satır'la birlikte, İnönü'ye *parti içi durumun kötülüğünü anlattık. Çare bulmak için bizi serbest bırakmasını söyledik. 'Birlikte çare bulalım' dediğini* aktarmaktadır.

⁵⁹⁹ N.Erim, *a.g.e.*, s.881-882,891,909 Ekim 1968'de gerçekleşen Kurultaydan önce, İnönü'nün Ecevit kanadına yakınlığından kaygı duyuyorlardı. Bu havadan Ecevit'in faydalanmaması için Kurultayda İnönü'nün hiçbir liste ile ilişkisi olmadığını açıklamasını istemiş, İnönü de kürsüden bunu yerine getirmiştir.

⁶⁰⁰ N.Erim, *a.g.e.*, s.911.

⁶⁰¹ S.Kili, ...*Cumhuriyet Halk Partisinde Gelişmeler*, s.251.

⁶⁰² İ.Tütem, *a.g.e.*, s.93-94, Erim, İlhan Tütem'e yazdığı 15 Şubat 1970 tarihli mektubunda, ayrıca *Ecevit etrafına üç kağıtçılı topladı, (...) C.H.P.'ni bu Ecevit ekibinden kurtarmak en başta Türkiye'ye hizmet olacak*, ifadelerini kullanmaktadır.

hedefine ulaşamamıştır. İnönü, Erim ile Ecevit'i bir araya getirme umudunu daha sonra da muhafaza etmiş ancak Erim, Ecevit'in yönetim tarzını beğenmediği gibi, konuşmalarını sakat, Mao'yu, Bulgaristan metotlarını, toprak işgallerini övmek, sonra da '*demokrasi taraftarıyım*' demek, gençleri tahrik etmekle itham ederek bir araya gelemeyeceklerini ifade etmiştir. Ecevit'i İbrahim Öktem ile Turan Güneş'in hatalara sürüklediği inancındaydı. Ecevit'le birlikte çalışamamanın bir başka gerekçesini ise İnönü'nün Ecevit'i genel başkan, kendisiyle Satır'ı yardımcılarını olarak düşündüğünü açıklaması üzerine şöyle açıklamıştır; *siz Ecevit'e yerinizi bırakmak istiyorsanız, onun yanına biz değil, kendisine yaşça daha yakın arkadaşlar yakışır. Ecevit'in bize karşı bir kompleksi var. Her geçen gün bunu daha iyi anlıyorum. Adam Ulus gazetesinde benim katibim olarak işe başladı. Bunu unutamaz. Sonra belki benim de bir kompleksim vardır, şeklinde açıklamıştır*⁶⁰³.

Kurultay Ecevit'in büyük başarısıyla sonuçlanmış, İnönü'nün isteği üzerine, Ecevit'in listesine aldığı Kemal Satır ve Kemal Demir dışında karşı kanattan kimse parti meclisine girememiştir. Satır ile Demir kurultay sonrası PM'den istifa etmiştir. Satır, İnönü'ye gönderdiği istifa mektubunda, Ecevit'i, *partinin layiklik ilkesinden sapmakla, toprak işgalleri dolayısıyla anarşik bir ortam yaratacak davranışlarda bulunmakla suçlamıştır*⁶⁰⁴.

Kaybedenler sonucu İnönü'nün tutumuna bağlamıştır. Başarısızlık CHP'den kopma alternatiflerini dahi gündeme getirmiştir. Kurultaydan sonra partiden ayrılma veya Güven Partisine (GP) katılma yönünde tartışmalar yapılmıştır. Turgut Göle GP'ye geçmiş, Cihat Baban ile Kemal Satır ise Güven Partisine uzak bakmış yeni bir parti alternatifi üzerinde durmuşlardı. GP'liler kendilerine katılmaları için yoğun çaba sarfederken, Erim, sonbahara kadar düşünme taraftarıydı. sekiz yıllık dargınlığı boyunca çeşitli ısrarlara rağmen gündemine sokmadığı CHP'den ayrılma ihtimalini etüd edeceğini, *ortam(in) ayrı bir parti kurmak için, Güven Partisi hareketinden daha müsait olduğu yönünde telkinler aldığımı belirtmektedir. İnönü ise rahatsızlıkların farkındadır ve Erim'e, ileride oynayabileceği rolü hatırlatarak ayrılmak alternatifini kesinlikle gündemden çıkarmasını istemiştir. İnönü ile konuşmasının ardında, Feyzioğlu ve arkadaşlarının bir başka işbirliği önerisine Erim'in verdiği cevap Ecevit'le ne derece uzak olduğunu ortaya koymaktadır; *Düşünüyoruz, CHP'yi Ecevit'in elinden kurtarabilecek miyiz diye? Eğer kurtaramayacağımıza, CHP içinde kalmamızın**

⁶⁰³N.Erim, *a.g.e.*, s. 909,911,915,925,927. Ecevit karşıtı kanadın önde gelenleri arasında; Orhan Kabibay, Kemal Demir, Hıfzı Oğuz Bekata, Ali İhsan Göğüş, Sancar Bosuter, Kemal Satır ve Erim de vardı.

⁶⁰⁴S.Kili, ...*Cumhuriyet Halk Partisinde Gelişmeler*, s.263-264.

*faydası olmayacağına karar verirsek, o zaman sizinle birleşmeyi düşünebiliriz nihayet aslında siz de CHP'lisiniz*⁶⁰⁵.

Bu noktada Vehbi Koç'un telkinleri ilginçtir. İnönü'den ümidini kestiğini belirten Koç, Satır ile Erim'e ayrı bir parti kurmayıp Güven Partisi'yle birleşmeleri durumunda demokratik rejimin yaşayabileceği, aksi halde askeri müdahalenin gerçekleşeceği telkininde bulunmuştur. Ayrılma eğilimi bir süre sonra yerini partide kalıp mücadeleyi sürdürme fikrine bırakmıştır. CHP, bu yapı içerisinde 12 Mart Muhtırasına doğru yol almıştır. Bu sürede, İnönü ile eskisi gibi sık görüşme trafiği içinde olmamıştır⁶⁰⁶.

Erim'in siyasi geçmişi, bir gün başbakan olma umudunu güçlü bir şekilde taşıdığı noktasında bir kuşku bırakmıyor. DP iktidarı karşısında oldukça zorlandığı bir dönemde, 1954'te söylediği; *Benim yaşım 42, vaktim çok, 20- 25 yıl bekleyebilirim*⁶⁰⁷ ifadesi ne kadar uzun dönemli ve ne kadar hedefli hareket ettiğinin örneği olarak alınmalıdır. Kuracağı kabinelerde görev vereceği Cevdet Aykan'ın söylemiyle, *daha önceki yaşamı onu sanki başbakan olabilecek şekilde hazırlamıştı*⁶⁰⁸.

2.2. NİHAT ERİM HÜKÜMETİNİN KURULMASI

Acil görev yeni hükümetin kurulmasıydı. Ordunun Muhtıra vermesi ve bu muhtırada takip edilecek yolu dikte etmesi, gerçekleştirilmemesi durumunda doğrudan müdahaleye başvuracağını ilan etmesi ile hükümetin demokratik kurallar içinde teşkilinin istenmesi arasındaki çelişki açıktı. Ancak Muhtıranın verildiği bir ortamda normal demokratik ölçüleri beklemek, bu açıdan değerlendirmeye tabi tutmak zaten doğru değildir. İşaret etmekle yetiniyoruz.

Muhtırada çerçevesi çizilmiş hükümeti oluşturmak, öncelikle de bir Başbakan tespiti için Cumhurbaşkanı Sunay girişimlere başlamıştır. Sunay, 14 Martta Çankaya Köşkünde, AP'nin Senato ve Meclis Grup Başkanları, YTP'nin Genel Başkan Vekili ile CHP, DP, MGP,

⁶⁰⁵ N.Erim, *a.g.e.*, s.939-947, Melen'in de bulunduğu yemekte Turgut Göle, Erim'e; *biz seni en güç durumlarda yalnız bırakmadık. Şimdi sen de bizi bırakamazsın* diyordu. Erim, İnönü'nün partiden ayrılma konusunda şöyle konuştuğunu aktarıyor: *sana bir şey söyleyeceğim. Bunu unutma. Ben öldükten sonra dahi CHP'den ayrılma. Bu parti dönüp dolaşp enin eline geçecek. Senin geçirdiğin tecrübeleri hiçbirisi geçirmedim. Artık senin alamayacağın imtihan kalmadı.* (s.945) Göle'nin hatırlattığı, Erim'in İnönü ile ilişkisinin kesik olduğu dönemdi. Gerçekten de o dönem, özellikle Melen yakın ilişkisini sürdürmüştür.

⁶⁰⁶ N.Erim, *a.g.e.*, s.950, 955, Koç'un, benzer konularda aracı olarak Nejat Eczacıbaşı'yı da gönderdiğini ekleyelim.

⁶⁰⁷ N.Erim, *a.g.e.*, s.564,574.

⁶⁰⁸ Cevdet Aykan, *Bir Psikiyatrist ve Siyaset Adamı Gözüyle Demokratik Süreç ve Anılar 1946-2000*, Ankara 2003, s.254.

MP, BP, MHP, TİP, MNP'nin ise Genel Başkanları ile katıldığı⁶⁰⁹ toplantıda, memleketin içinde bulunduğu *ciddi* durumu izah edecek fikirlerini yansıtmak amacıyla bir araya geldiklerini, asla bir münakaşa açmak arzusunda olmadığını, çeşitli vesilelerle kendisinin de gündeme getirdiği sorunların giderilemediğini ve nihayetinde Komutanların 1961 Anayasasına dayanarak 211 sayılı Kanun çerçevesinde Muhtıra verdiklerini ifade ettikten sonra Muhtıra'yı okumuş ve yeni hükümetin oluşturulmasını desteklemelerini isteyerek, konuyla ilgili yazılı düşüncelerin kendisine iletilmesini istemiştir⁶¹⁰.

Partiler verilen süre içerisinde yazılı görüşlerini bildirmiştir. DP, hükümetin TBMM üyelerinden birinin başkanlığında kurulmasına önem verdiğini ve ancak görevlendirilecek kişinin şahsiyeti ve teklifleri görüldükten sonra tutumunu netleştireceğini belirtmiştir⁶¹¹. MGP, tarafsız bir başbakan idaresindeki koalisyonu destekleyeceğini bildirmiş; MHP, parlamentodaki sayılara bakılmadan *milliyetçi bir hükümet kurulması*; YTP, bütün partilerin katılacağı bir koalisyonun gerçekleşmemesi halinde AP-CHP koalisyonu kurulması; BP, *Atatürkçü, toplumcu ve devrimci niteliğe sahip kişilerden bir hükümet teşkil edilmesi ve en kısa zamanda genel seçimlere gidilmesi*; MNP, *milliyetçi ve şahsiyetli bakanlardan müteşekkil geniş bir milli koalisyon* kurulmasını müteakip *en kısa zamanda seçime gidilmesi*; TİP, 12 ve 15 Martta yaptığı açıklamaları göndermekle yetinerek bir an evvel erken seçime gidilmesi yönünde düşünce açıklamıştır. Senatodaki Kontenjan Grubu da muhtıranın öngördüğü çerçevede tarafsız bir başbakanın kuracağı hükümeti destekleyeceğini bildirmiştir⁶¹².

Tayin edici halka AP ve CHP idi. İnönü Ortak Grup Toplantısında yaptığı sert konuşmanın ertesi günü *çok önemli bir yirmi dört saat geçirdik* ifadesiyle birlikte süratle bir hükümet teşkiline gidilmesi fikrini zaten dile getirmiş bulunuyordu. AP ise cevabında kuvvetler ayrılığı noktasında anayasadan kaynaklanan sorunlar bulunduğunu hatırlatıp, koşullar çerçevesinde önceki hükümetlerin başarılı çalışmalar gerçekleştirdiğine değinilmiş, yeni hükümetin anayasanın öngörmediği *hiçbir kimse ve organın* devlet yetkisini kullanamayacağı ilkesinin uygulayıcısı olacağına dair *inanç* vurgulanmıştır. AP'nin genel söylemler taşıyan cevabı, teklifler somutlaştığında *yetkili organlarımızın engin vatanperverlik duygusu içinde hareket edeceğinden emin bulunmanızı saygılarımızla arz ederiz* ifadesiyle

⁶⁰⁹ "Cevap Günü", *Hürriyet*, 15 Mart 1971, s.1.

⁶¹⁰ A.P.Genel Merkezi, *Oniki Mart ve...*, s.15-17.

⁶¹¹ F.Bozbeyli, *a.g.e.*, s.159.

⁶¹² Ekonomi ve Politika, Sayı:268, (20 Mart 1971), s.5,7.

son bulmuştu.⁶¹³ Bu genel ifadeler, o gün için kesin bir tutum tespit edilemediğini göstermektedir.

Demirel'in ilk günlerdeki düşüncesi, kurulacak bir hükümetin dışında kalmaktı. Buna rağmen partideki bir kesim, örneğin Tekin Erer başından itibaren hükümete katılma yanlısı olmuştur⁶¹⁴. Karşıt tutum gelişmelerin etkisiyle yumuşamıştır. Tasvip edilmese de Muhtıra gerçeği kabul edilmiş, hiç değilse kaldığı kadarıyla parlamenter demokrasinin yürütmesine katkı sunmak noktasına gelinmiştir. Nitekim Demirel, Sunay'ın ikinci defa yaptığı davete icabet ederek koalisyona katılabileceklerini ifade etmişti. İnönü ise CSB televizyonuna yaptığı *komutanlar demokratik rejimin devamını istiyorlar* sözlerini bir başka konuşmasındaki *memleketi boşlukta bırakmaya niyetimiz yok* ifadesiyle tamamlayarak desteklediğini göstermiştir⁶¹⁵.

Sunay'ın liderlerle yaptığı görüşmelerde, başbakanlık için görevlendirilecek kişinin *tarafsız* ve aynı zamanda *parlamento içinde* seçileceği üzerinde durması, siyasi çevrelerde, hiçbir partiye mensup olmayan 15 kişiden oluşan Kontenjan senatörleri arasında görevlendirme yapılacağı beklentisini yaratmıştır⁶¹⁶. Ancak görev, bir partiliye *tarafsızlığı* sağlanarak verilmiştir.

CHP Milletvekili Prof.Dr.Nihat Erim'e, 18 Mart günü Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri Cihat Alpan Paşa'dan gelen bir telefon neticesinde gittiği Köşkte, partisinden istifa ederek bağımsız kalmak şartıyla hükümeti kurma teklifi yapılmıştı. Ardından düşüncesini öğrenmek ve istifa şartını yerine getirmek için başvurduğu İnönü'nün, bunlara güvenilmeyeceği, yalnız bırakılacağı gerekçesiyle onay vermemesi üzerine bu gece düşünüyüm diyerek ayrılan Erim⁶¹⁷, İnönü'yü ikna için araya Sadi Koçaş ve Kemal Satır gibi isimleri koymuştur. İnönü Koçaş'a, istifa etmesi durumunda, Ecevit kanadını kastederek, Erim'i bir daha CHP'ye almayacaklarını ve böyle bir hükümetin partiden destek bulamayacağını belirterek düşüncesinde ısrar etmiştir⁶¹⁸. Ancak Erim, Cumhurbaşkanlığı

⁶¹³ A.P.Genel Merkezi, *Oniki Mart ve...*, s.21-22.

⁶¹⁴ C.Arcayürek, *Çankaya'ya Giden Yol...*, s.57-58., Arcayürek 13 Mart'ta yeni hükümete girip girmeyeceklerini sorduğu Demirel'in Bey, bizi bulamazlar bu işin içinde. Görelim bakalım ne yapacaklar cevabını verdiğini aktarıyor.

⁶¹⁵ M.Toker, *...İsmet Paşa'nın Son Yılları...*, s.223.

⁶¹⁶ Liderler Kabinede Görev Almıyor, *Hürriyet*, 19 mart 1971, s.1.Kontenjan senatörleri doğrudan Cumhurbaşkanlığı tarafından belirlenen senatörlerdir.

⁶¹⁷ N.Erim, *a.g.e.*, s.963.

⁶¹⁸ S.Koçaş, *12 Mart Anıları*, s.5-59.

Genel Sekreterinin resmi teklifi geldikten sonra partiye istifasını yollamıştır⁶¹⁹. Genel Sekretere cevabını, hükümeti beraber kurmak için yardımını istediği Sadi Koçaş ile birlikte yazmıştı⁶²⁰. Cumhurbaşkanı aynı gün hükümeti kurma görevini resmen Erim'e vermiş ve durumu Başbakanlık ile Meclise de bildirmiştir.⁶²¹

Karşı çıkmasına rağmen istifa edip görevi kabul eden Erim'e kızgınlığı ertesi günkü demecine yansıyan⁶²² İnönü, Kemal Satır ve Metin Toker'in yaptığı telkinler neticesinde bir ölçüde yumuşamıştır. Görevi resmen aldıktan sonra kendisini ziyaret eden Erim *siz beni kapıdan kovarsanız, bacadan girer gene gelirim. Bana yardım edeceksiniz, size ihtiyacım var,*

⁶¹⁹ N.Erim, *a.g.e.*, s.964.; Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri M.Cihat Alpan imzasıyla Erim'in şahsına verilen yazı şöyleydi:

Sayın Prof.Dr.Nihat ERİM

19 Mart 1971

KOCAELİ Milletvekili T.B.M.M – ANKARA

Sayın Cumhurbaşkanı, içinde bulunduğumuz anarşik durumu giderecek ve Anayasanın kapsadığı reformları ATATÜRKÇÜ bir görüşle ele alacak ve Devrim Kanunlarını uygulayacak kuvvetli ve inandırıcı bir Bakanlar Kurulunun, Anayasanın 102.maddesine göre teşkili için, sizi Başbakan olarak görevlendirmeyi istemekte ve partiler üstü bir anlayış ve tutumla çalışmanızı kolaylaştırmak ve sağlamak üzere de, Cumhuriyet Halk Partisinden istifa etmenizi gerekli görmekteyiz.

Bu tevcih ve şartları kabul buyurduğunuz takdirde, gereğini İVEDİLİKLE yerine getirip bildirmenizi rica eder, saygılar sunarım.

Erim'in Partiye yolladığı istifa şöyleydi;

C.H.P. Genel Başkanlığına
ANKARA

19 Mart 1971

İçinde bulunduğumuz koşullar altında bağımsız olarak daha verimli hizmette bulunabileceğimi düşünerek C.H.P.'den çekiliyorum.

Saygılarımla arz ederim. (Cumhurbaşkanı Sunay Başbakanlık Görevini Erim'e Verdi, Ekonomi ve Politika, Sayı: 268, (20 Mart 1971), s.1.)

⁶²⁰S.Koçaş, *12 Mart Anıları*, s.59, 629. Yazılan cevap şöyleydi;

Sayın Cihat ALPAN,

Ankara, 19 Mart 1971

Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri - ÇANKAYA

Sayın Cumhurbaşkanının, içinde bulunduğumuz anarşik durumu giderecek e anayasanın kapsadığı reformları ATATÜRKÇÜ bir görüşle ele alacak ve devrim kanunlarını uygulayacak kuvvetli ve inandırıcı bir bakanlar kurulunun, Anayasanın 102.maddesine göre teşkili için, ben başbakan olarak görevlendirmeyi arzu buyurdukları hakkındaki mektubunuzu aldım.

İşaret buyurulduğu üzere, , anarşik durumu gidermek ve Anayasanın kapsadığı reformları ATATÜRKÇÜ bir görüşle ele almak ve devri kanunlarını uygulamak, yurdunun seven her Türk için hem kaçınılmaz bir kutsal görev, hem de şerefli bir hizmettir.

Bu inançla sayın Cumhurbaşkanının tercihlerini yazdığımız şartlar içinde olumlu karşıladığımı saygılarımla arz ederim.

NİHAT ERİM

Kocaeli Milletvekili(Ekonomi ve Politika, a.g.y.)

⁶²¹Erim'in görevlendirme yazısı;

Sayın Nihat ERİM

KOCAELİ Milletvekili (Bağımsız)

İlgi: (a) Başbakanlığın 12 Mart 1971 tarihli ve 1/1-2138 sayılı yazısı,

(b) Cumhurbaşkanlığının 12 Mart 1971 tarihli ve 4-243 sayılı yazısı,

İlgi yazılar ile istifası ve istifanın kabul edildiği bildirilmiş olan Bakanlar Kurulunun yeniden teşkili içi; Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının 102 nci maddesi gereğince, zatialinizi Başbakan olarak görevlendirdim.

Tarafınızdan seçilecek Bakanların atamaları yapılmak üzere isimlerinin bildirilmesini rica ederim.

CEVDET SUNAY

Cumhurbaşkanı (Ekonomi ve Politika, a.g.y.)

⁶²² N.Erim, *a.g.e.*, s.964.; İnönü Erim'e 'Ne İstifa Et Ne Etme Derim' dedi, *Hürriyet*, 20 Mart 1971,s.1,11.

siz yardım etmezseniz yürütemem sözlerine, İnönü, CHP’de *büyük sarsıntı* yaşanacağına işaret ederek, hükümete üye vermeden oyla destekleme önerisiyle karşılık vermiştir. Erim’in kendi partisinin vermeyeceği desteği diğer partilerden de alamayacağı argümanı ile karşı çıkması üzerine İnönü destek ve üye verme noktasına gelmiştir⁶²³. İnönü’nün sözlerinin de ortaya koyduğu gibi, Erim ismi dışardan çok CHP’nin içerisinde fırtınalar koparmaya adaydı. Gelişmeler bu beklentiyi yeterince doğrulayacaktı.

Erim nihayet 59 yaşındayken, defalarca aday gösterildiği, kendisinin de beklediği, ancak CHP’de artık başka isimlerin ön plana çıkmasıyla geri planda kaldığı bir dönemde *altın tabak içinde* sunulan başbakanlık koltuğuna oturmuş bulunuyordu⁶²⁴. Artık farklı bir zeminde, en önemli makamlardan birinin sahibi olarak sahnedeydi. Kuşkusuz makamın önemli olması her zaman başarının garantisini değildi.

Önemli bir husus, CHP dışındaki kesimler için kabul edilebilirlik bakımından, geçmişinin önemli referanslar ihtiva etmesiydi. DP iktidarı döneminde Menderes’le ilişkileri ve bu bağlamda Kıbrıs politikasında aktif roller alması, 27 Mayıs ihtilalinden sonra ısrarla AP’ye çağırılması (ve hatta bunun liderlik teklifini de kapsamaması), keza YTP’den, Memleketçi Parti’den benzer teklifler alması; yine o dönemde Millet Meclisi Başkanlığı için CHP dışındaki partilerin destek vermeye hazır olmaları, zamanın Devlet Başkanı Cemal Gürsel’in kafasında başbakan adayı olarak hep var olması, güçlü referanslarının örnekleriydi.

Bunlar Erim’in görevlendirilmesi için kuşkusuz avantajlı bir durum yaratmıştır. Bununla birlikte isminin tespitinde bazıları rol oynamıştı. Muhtıradan sonra Tağmaç’la görüşürken Koçaş, görev verilebilecek adaylar arasında Erim’i de saymıştı⁶²⁵. Kurtul Altuğ’un tespitine göre ise Erim’e görev verilmesinde Koçaş’ın *bir parça* rolü olmakla birlikte, esas rol Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri Cihat Alpan’a aitti⁶²⁶. Orhan Tokatlı öncelikle bağımsız senatörlerden Suat Hayri Ürgüplü, Mehmet İzmen ve Ragıp Üner isimleri üzerinde durulduğunu, bunlardan vazgeçildikten sonra, Sunay’ın Cihat Alpan’a hükümeti kurma önerisi yaptığını, kabul etmeyen Alpan’ın komutanlar nezdindeki temasların ardında Erim’i Sunay’a önermesiyle sürecin geliştiğini belirtmektedir⁶²⁷. Hava Kuvvetleri Komutanı

⁶²³ N.Erim, *a.g.e.*, s.964.

⁶²⁴ C.Arcayürek, *Çankaya’ya Giden Yol...*, s.79.

⁶²⁵ S.Koçaş, *12 Mart Anıları*, s.44.; N.Erim, *a.g.e.*, s.963.

⁶²⁶ Kurtul Altuğ, *12 Mart ve Nihat Erim Olayı*, 1973, s.23.

⁶²⁷ O.Tokatlı, *a.g.e.*, s.463.; Y.Çetiner, *a.g.e.*, s.564’te kamuoyunda ismi başbakan adayları arasında geçenlerden, Turhan Feyzioğlu, Sebahattin Özbek, Naim Talu’yu da saymaktadır.; *Son Havadis* Gazetesi de,

Org.Batur ise Erim'e olumlu yaklaşmakla birlikte, görevlendirilmesinde Tağmaç dışındaki komutanların bilgisi olmadığını ifade etmektedir⁶²⁸.

Görevlendirmede ne derece rol oynadığı hususunda elimizde somut bir veri bulunmamakla birlikte, Tağmaç ile Erim'in ilginç iki karşılaşmasına⁶²⁹ dikkat çekmek istiyoruz. Birincisi, Haziran 1962'de Sunay Genelkurmay Başkanı, Tağmaç Genelkurmay İkinci Başkanı iken gerçekleşmişti. Erim, ziyaret ettiği Tağmaç'a, ordunun politikaya karışmasındaki sakıncalara dair düşüncelerini iletildiğini, bunun önüne geçmek için Sunay'la ikisinin müdahale etmesi gereği üzerinde durduğunu, Tağmaç'ın da bu fikre iştirak ettiğini belirtmektedir. İkinci karşılaşma 12 Mart'a yakın bir zamanda, Şubat 1971'de bir yemek vesilesiyleydi. Diyaloglar ilginçti. Erim şöyle anlatıyor; *Bana, 'Bıçak kemiğe dayandı artık, siz siviller, politikacılar bu hale bir çare bulun' dedi. Ben de ona parlamentonun, liderlerin halini anlattım. 'Çare bulmak bizim için kolay değil' dedim. Tağmaç, kürt meselesinin tehlikeli bir safhada olduğunu söyledi. Fransa'da De Gaulle'ün başarısından misal verdi. Dedim ki: 'Önce bizde bir De Gaulle yok. İkincisi onu işbaşına siviller değil, askerlerin baskısı getirdi. Tağmaç'ın De Gaulle çözümünün, hükümeti güven oyu aldıktan kısa süre sonra, Erim tarafından da dile getirilmesine, sırası geldiğinde değineceğimizi belirterek, şimdilik hatırlatmakla yetiniyoruz.*

Erim, görevi aldıktan sonra yerli ve yabancı basın mensuplarına ilk açıklamalarını yapmıştı. Kurulacak hükümetin *hemen* reformlara girişeceğini, seçim kanununda adaleti tesis edecek değişikliklerin yapılması ardından seçim tarihinin netleştirileceğini belirten Erim, devam eden olaylarla ilgili şunları söylemiştir: *meri kanunlar tatbik edilecektir. ...Ama mevcut kanunların yetmediği yerde deniz bitti demeyeceğiz. Gerektiğinde yeni kanunlar da çıkarılmasına çalışacağız.* Merak edilen Amerika ile ilişkiler konusunda geçmişten beri herkesçe bilinen tutumunu örnek göstermiştir: *Herkes benim Amerika ile dostluğumuzun yürütülmesi konusundaki fikrimi bilir,* diyerek olumsuz bir gidişatın yaşanmayacağını eklemiştir. Cumhurbaşkanı Sunay, Erim'in görevlendirildiğini açıklarken aynı zamanda

---

aralarında Fahri Korutürk'ün de bulunduğu isimleri aday olarak yazmaktadır.(Başbakan Adayı Bugün..., 19 Mart 1971, s.1)

⁶²⁸M.Batur, *a.g.e.*,s.303-304,310 Batur, Tümgeneral İzzet Atalay'ın 17 marttaki cenaze töreni sırasında Erim'in yanlarına gelerek, başbakanlık görevini aldığını bildirdiğini ve böylece halktan önce duymuş olduklarını yazmaktadır. Oysa Atalay'ın cenaze törenini 19 martta gerçekleştirmiş ve cenazede Komutanlar Erim'i tebrik etmişlerdi. ("Komutanlar Erim'i Tebrik Etti", *Hürriyet*, 20 Mart 1971,s.1,11) Batur'un tarihleri karıştırdığı anlaşılmaktadır. Ki, Koçuş'un belirttiğine göre cenaze törenine gidildiğinde basın görevlendirmeyi zaten duymuştu. (S.Koçuş, *12 Mart Anıları*, s.63,65.)

⁶²⁹N.Erim, *a.g.e.*, s.749,959.

partilerden başbakanı şartsız desteklemelerini istemişti. Siyasi Partiler ile Milli Birlik ve Kontenjan grubu başkanlıklarına gönderdiği yazıda, *partilerüstü bir anlayış ve cari durumun şartlarına uygun bir tutumla çalışmasını istediğim yeni bakanlar kurulunun Prof.Dr.Nihat Erim tarafından teşkiline bir şart ileri sürmeden partinizin iştirakini ve güven oyuna mazhar kılınmak suretiyle anayasa gerekleri çerçevesinde yapılacak yürütme görevinin de partinizce desteklenmesini* istemişti⁶³⁰. Ancak Sunay'ın şartsız destek isteği genelde partilerin tepkisini çekmiştir. MGP dışındaki partiler böyle bir şart dayatmanın çözüme yardımcı olamayacağı düşüncesindeydi⁶³¹.

Erim, hükümet kurma çalışmalarında en yakın yardımcısı olarak CHP Milletvekili Sadi Koçaş'ı seçmişti⁶³². Emekli albay Koçaş, ordunun üst kademelerinde geniş bir arkadaş çevresine sahipti. Muhtıranın ardından, Tağmaç tarafından çağrılarak kurulacak kabineye kimlerin alınabileceği, gelişmelerin seyri hakkında görüşlerini ifade etmesi ve İnönü'nün sert bir tutum içerisine girmesini engellemek için aracılık yapmasının istenmesi bu ilişkilerinin bir tezahürüydü⁶³³.

Erim, Meclis Başkanı Sabit Osman Avcı'yı ziyaret edip, yardımını talep etmesiyle gerçekleştirdiği ilk temasın⁶³⁴ ardında, turunu ertesi gün devam ettirmişti⁶³⁵. Önce AP Genel Başkanı Demirel'le Meclisteki odasında, AP Genel Sekreteri Nizamettin Erkmen'in de hazır bulunduğu bir görüşme yapmış, sonra Demokratik Parti'de Genel Başkan Ferruh Bozbeyli, Sadettin Bilgiç, Talat Ansal, Yüksel Menderes'le ve MGP'de Turan Feyzioğlu, Emin Paksüt, Orhan Öztrak, Ferit Melen'le bir araya gelmiştir. Aynı gün Senato Başkanı Tekin Arıburnu ile de bir görüşme yapan Erim, temaslarıyla ilgili basına, partilerin yetkili kurullarında görüşmelerini müteakip tavırlarını bildireceklerini açıklarken, önceki gün görüştüğü İnönü'nün de benzer cevap verdiğini ilave etmiştir.

⁶³⁰ "Erim Kabinayı Kuruyor", *Hürriyet*, 20 Mart 1971, s.11.

⁶³¹ "Sunay'ın Mektubu Tepkilere Yol Açtı", *Hürriyet*, 21 Mart 1971, s.9

⁶³² S.Koçaş, *12 Mart Anıları*, s.59-60, Koçaş Erim'in şöyle dediğini yazmaktadır; hükümeti beraber kuracağız. Daha doğrusu ben temaslarımı yaparken hükümeti sen tespit edeceksin. Bir kısım temas ve ziyaretleri beraber yapacağız. Seni yanımda görünce daha çok güvenim artıyor.

⁶³³ S.Koçaş, *12 Mart Anıları*, s.40-51., İnönü bu görüşmenin, Koçaş'a başbakanlık teklifi yapmak için tasarlandığını, izleyeceği politikanın anlaşılması bakımından kimlerin bakan olabileceğinin sorulduğunu, Koçaş'ın verdiği isimlerin Tağmaç'ın hoşuna gitmemesi üzerine bundan vazgeçildiği şeklinde yorumlamıştır. (a.g.e., s.54)

⁶³⁴ N.Erim, a.g.e., s.964.; Avcı, Erim'in kendisine, *Benim Meclis başkanım da sizsiniz, grup başkanım da sizsiniz. Size danışacağım...* dediğini belirtmektedir. (Röp.D.Dursun, a.g.e., s.118.) Bu görüşmeye sonradan CHP Konya Milletvekili Sadi Koçaş da katılmıştır. (*Hürriyet*, 20 Mart 1971, s.11)

⁶³⁵ "Kabine İçin Erim Temas Yapıyor", *Hürriyet*, 21 Mart 1971, s.9

Bir nevi tanışma ve nabız yoklaması mahiyetindeki ilk görüşmelerde Erim, kendi deyimiyle çok nazik karşılayan Demokratik Parti'nin hükümete girmeme eğiliminde olduğu sonucunu çıkarmış ancak diğer partilerle kafasındaki plana uygun şekilde AP'den 5, CHP'den 3, MGP'den 1, MBG'den 1 bakan, kalanları meclis dışında olmak üzere anlaştığı sonucuna varmıştır. AP ile, Demirel'in belirlediği 14 isim arasında 5'ini seçme noktasında uzlaştığını ifade etmektedir⁶³⁶. Demirel cephesinde ise görüşme bazı farklılıklarla aktarılmaktadır. Arcayürek'in aktardığına göre, ilk günlerdeki sarsıntıyı atlatan Demirel yeni bir stratejiyle başladığı görüşmenin başında, bu tarz yönetimleri benimsemediğini, amacının parlamentonun açık kalmasını sağlayarak sorunların parlamenter sistemin işleyişi içerisinde zamanla çözülmesi olduğunu, bu nedenle hükümetin kurulmasına zorluk çıkarmayacağını ve kendi görüşlerini ifade etmeye devam etmekle birlikte *vahim bir şey görmedikçe* engelleyici bir tutumdan uzak duracaklarını söylemiştir⁶³⁷. Arcayürek'e göre görüşmede Demirel, hem hükümette yer almak hem de istediğini söyleme *ince* manevrası içindeydi. Bunu sezen Erim, kabul etmeyeceği isimleri kabineye almak istemediğini belirterek, isim vermesinde ısrar etmiş, Demirel de düşürülen hükümet üyelerini dışta bırakmak suretiyle, isim vermeye razı olmuştur.

Hükümetin kuruluşunda ve sonrasında ikinci adam pozisyonunda yer alacak Koçaş, bu pazarlık usulünü, Erim'in bakanlık sayısı üzerinde liderlerle konuşmasını ve Demirel'den aralarından seçmek üzere 14 kişilik liste almasını doğru bulmamıştır. Sayılar üzerinde başlayan pazarlığın zamanla kimin bakan olacağı noktasına varabileceğini dile getirerek öncelikle partilerine bakılmaksızın iş yapabilecek isimlerin tespit edilmesi gerektiğini savunmuştur⁶³⁸.

22 Mart'ta toplanan AP Genel İdare Kurulu 10'a karşı 258 oyla, Erim hükümetinin kurulmasına, gerekirse üye verilmesine karar vererek desteği resmileştirmiştir⁶³⁹. Demirel, TRT'ye verdiği demeçte, durumu *büyük bir rejim ve anayasa buhranı* olarak tanımlamış, *daha vahim gelişmelerin önüne geçerek, zedelenmiş demokratik rejimin daha kötü istikametlere sapmaması için çalıştıklarını, silahlı kuvvetlerin parlamentonun emrinden çıkmasıyla devlet zincirinin halkalarında meydana gelen kopukluğun, yeniden tamir edilmesi sorumluluğuyla hareket ettiklerini, bu kapsamda, sorumluluğuna partilerin katılmadığı, bir*

⁶³⁶ N.Erim, *a.g.e.*, s.964.

⁶³⁷ C.Arcayürek, *Çankaya'ya Giden Yol...*, s.119-121.

⁶³⁸ S.Koçaş, *12 Mart Anıları*, s.66.

⁶³⁹ "AP Erim'e Bakan Veriyor", *Hürriyet*, 23 Mart 1971, s.1.; İstifa eden hükümetin Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Nahit Mentеше, Meclis Başkanı Avcı, Demirel, Ahmet Topaloğlu, kendisi ve Çağlayangil'in katıldığı toplantıda hükümete katılma fikrinin benimsendiğini söylüyor. (Röp. D.Dursun, *a.g.e.*, s.234.)

*koalisyon değil, bir iştirak mahiyetindeki nevi şahsına münhasır bir hükümet e destek olacaklarını açıklamıştır*⁶⁴⁰.

Asıl deprem CHP’de yaşanmaktaydı. Erim’in başbakanlığı kabul etmesinde gönülsüzlük gösteren İnönü’nün öngördüğü büyük sarsıntı gerçekleşmiş, partide yeni bir dönemin kapısı aralanmıştı. Ecevitçilerin hakimiyetindeki Merkez Yönetim Kurulu (MYK), Erim hükümetine bakan verilmemesi, isteyenlerin ise Erim’in yaptığı gibi partiden istifa ederek bakan olabilecekleri, aksi durumda parti disiplin kurullarının harekete geçirilmesini oybirliği ile kabul etmişti⁶⁴¹. 21 Mart günü ise grup toplantısı yapılacak ve hükümete katılım oylanacakken, başta İnönü olmak üzere herkesin beklediği Ecevit, düzenlediği basın toplantısıyla⁶⁴² Genel Sekreterlik’ten istifa ettiğini açıklamış ve MYK üyeleri de topluca istifalarını sunmuşlardı.

Ecevit’in en çok tartışılan gerekçesi, müdahalenin kendisine ve ortanın soluna karşı yapıldığı düşüncesiydi. Ecevit’e göre, Demirel hükümeti, Cumhurbaşkanı Sunay’ın desteği olmasaydı zaten düşecek bir noktaya gelmişti ki, komutanların istemeden de olsa hükümeti destekler görüntüsüne düşmeleriyle soluklanmıştı. Komutanların destek görüntüsü orduda tepki yaratmış, bu tepkiyi frenleyerek ordu mensuplarını tatmin etmek için Komutanlar Muhtıra vermişti. Müdahalenin, *bazı komutanların saptırmaları ile ortanın solundaki CHP’ye yönelen bir darbe sonucuna vardığını*, seçimle iktidara gelebilecek durumda iken önünün kesilmiş bulunduğunu, Yunanistan’da yine ortanın solundaki bir partiye karşı gerçekleştirilen darbenin *daha incisi ve ustacası* olduğu şeklinde gerekçelerini sıralayan Ecevit şöyle demektedir; *müdahale öyle saptırılmıştır ki değil partiler üstü olmak, hizipler üstü bile olmamıştır. ...Ortanın solu hareketinin ve benim demeokrasi kuralları içinde yenilemeyeceğimiz anlaşılmıştır. Demokratik kurallar dışına çıkılarak yenilgimiz sağlanmıştır. Böylece müdahale belli bir amaca ulaşmıştır. Oyun bitmiştir.* Bazı şeyleri kurtarmanın hükümetin dışında kalmakla mümkün olabileceğini, ancak Genel Başkan’ın aksini düşündüğünü belirten Ecevit, katılmaları halinde Muhtıra’nın CHP’nin “oyunu” olarak değerlendirileceğini, bunun hem partilerine hem de orduya zarar vereceğini, katılmamaları halinde *sorumsuzlukla* itham edileceklerini, bu ortamda gidilecek bir seçimi ise

⁶⁴⁰ “Demirel: ‘Ordu Parlamento Münasebetleri Bir Düzene Sokulmalı’ Dedi”, *Hürriyet*, 23 Mart 1971, s.11

⁶⁴¹ “CHP Erim’e Bakan Vermiyor”, *Hürriyet*, 21 Mart 1971, s.1, Metin Toker kararın 4’e karşı 10 oyla alındığını söylüyor. Toker’in aktardığına göre, İnönü, not defterine 21 Mart tarihinde şunları yazıyordu; büyük buhran günleri. Bülent sabah geldi. Hükümete iltihak edenin çekilmesi olmayacak dedim. Bülent kabul eder göründü. Bülent gazeteciler toplantısı yaptı, istifa etti. Öğleden sonra grup kabul etti.(M.Toker, ...*İsmet Paşa’nın Son Yılları*...,s.227-228.)

⁶⁴² “CHP Allak Bullak Oldu”, *Hürriyet*, 22 Mart 1971, s.11

kazanamayacaklarını, başarısızlığın da ortanın solunu savunan kadrolara yükleneceğini savunmuştur. Ayrılmasının sağlayacağı faydayı ise *engel ortadan kalktığına göre, demokrasinin askıya alınma süresi belki kısaltılabilir* şeklinde açıklamıştır.

İstifa İnönü'yü çok sarsmıştır⁶⁴³. Ortak Grup toplantısında hükümetin teşkili ve bakan verilmesi hususunda verdiği önerge 45'e karşı 107 oyla kabul edilmiştir. Gruptaki konuşması Ecevit'e cevap niteliğindedi; askeri idarenin *bir an önce* normalleşmesi için bir geçiş hükümetinin kuruluşunu sağlamak gerektiğini, *aksi takdirde komutanların idareye el koyacaklarını söylediğini* belirten İnönü, bunun bir koalisyon olmadığını ve parti olarak da sorumlu sayılmayacaklarını; kurulacak hükümetin anarşiyi durduracak, reformları yapacak yapıda görüldüğünü, ancak programı gördükten sonra kesin tavırlarının oluşacağını ve nasıl başbakan hükümet teşkil etmek için hiçbir kayda tabi değilse kendilerinin de güvenoyu vermekte bir kayda bağlı olmadıklarını ifade ederek Genel Sekreter Ecevit ile ihtilaflarını da bu noktada tanımlamıştır⁶⁴⁴.

Ecevit'in istifaya varan sert tepkisi başta parti içindeki muarızları olmak üzere pek çok kişi tarafından Erim'in şahsiyetine bağlanmıştır⁶⁴⁵. İstifanın Erim'in görevlendirmesinden sonra olması, açıklamasında müdahalenin hizipler üstü bile olmadığı değerlendirmesi bu yargıya güç kazandırmıştır. İsmet Paşa da itirazın Erim'in şahsına yönelik olduğunu altını çizmiştir⁶⁴⁶. Her zaman kendisine destek vermiş olan Abdi İpekçi, Ecevit'in tavrını duygusal tepkilerle verilmiş bir yargı olarak niteleyerek eleştirmiştir⁶⁴⁷.

Ecevit ise istifasında Erim'in kişiliğinin *mahdut ölçüde* rolü olduğunu kabul etmekle birlikte⁶⁴⁸ karşı çıkışını başka temellerde tarif etmektedir. Türkiye'nin geldiği noktada büyük sermaye çevrelerinin çok güçlendiğini, demokrasiye ara verilmesiyle dengenin iyice halk aleyhine döneceğini, bunun da reformların yapılmasını güçleştireceği kaygısıyla başından itibaren muhtıra karşısında yer aldığını, kurulan hükümet modelinin de CHP üzerinde bir takım tasarımlar uygulanmak istendiği izlenimi yarattığını belirterek gerekçelerini sıralamaktadır.

⁶⁴³ N.Mirkelamoğlu, *a.g.e.*,s.5 ; N.Neftçi, *a.g.e.*, s.194.

⁶⁴⁴ "CHP Erim'e Bakan Veriyor", *Hürriyet*, 22 Mart 1971,s.11.; Aynı gün televizyona verdiği demeçte, *bu gelişmelerin sayın Ecevit'in ortanın solu politikasına karşı bir darbe mahiyetinde olması mübalağalı bir görüştür. Ortanın solu politikası benim tarafımdan ilan olunmuştur. Ben bunu ekonomik ve sosyal bir ihtiyaç olarak söylediğim zaman Bülent Ecevit vazifeye başlamamıştı* şeklinde konuşmuştur. (N.Mirkelamoğlu, *a.g.e.*, s.55-56.)

⁶⁴⁵ M.Toker, *...İsmet Paşa'nın Son Yılları..s.222.*

⁶⁴⁶ N.Mirkelamoğlu, *a.g.e.*, s.54.

⁶⁴⁷ N.Neftçi, *a.g.e.*, s.196.

⁶⁴⁸ C.Arcayürek, *Çankaya'ya Giden Yol...s.294.*

İstifada Erim'in kişiliğinin bir etkisi olduğunu Ecevit de kabul etmektedir. Ne var ki Ecevit'in başından itibaren, somut bir tavra dönüştürmemiş olsa da muhtıraya karşı olduğu görülmektedir. Koçaş'ın gözlemi aynı paradedir. Muhtıradan memnun kalmadığını gözlediğini belirten Koçaş, açık bir tepki göstermesini haklı kılacak nedenler olmasına rağmen bunu yapmamasını, İsmet Paşa'nın muhtırayı tasvip etmediğini açıklaması gerekçesiyle doğal karşılamaktadır⁶⁴⁹. Koçaş'ın tanıklığı Erim'in ötesinde, ciddi bir rahatsızlık durumunu desteklemektedir. Muhtıra'yı, Topraksızlar Kurultayına katılmak için gittiği Adana yolunda radyodan duyan Ecevit, hemen dönerek İnönü ile görüşmüş ve parti meclisinin toplanarak durum değerlendirmesini önermiş ancak İnönü, biz teşhisimizi koyalım, sonra toplanırız karşılığını vermişti⁶⁵⁰. İnönü'nün ilk tutumu karşısında biraz kaygı duymakla birlikte ilk sözün Genel Başkan'a ait olduğu düşüncesiyle, ihtilaf kesin hatlarıyla ortaya çıkıncaya kadar beklemeyi tercih ettiğini belirtmektedir⁶⁵¹. İnönü, ilk gözlemlerden sonra teşhisini koymuş ve Parti MYK'sıyla birlikte muhtıraya karşı çıkma eğilimine girmiştir⁶⁵². 15 Mart'ta grup toplantısındaki çıkışı bu doğrultudadır. 15 Mart sonrasındaki tutumunu ise Ecevit, İnönü'nün o zamana kadar yaptığının aksine, kendisine haber vermediği gelişmelerin ürünü saymıştır⁶⁵³.

Ecevit'in Erim hakkında sahip olduğu 12 Mart öncesinde *tek parti rejimi isteyen* gruplarla ilişki içerisinde olduğu düşüncesi⁶⁵⁴, kendisine karşı askerlerin desteklediği bir engelleme hareketi olduğu düşüncesine güç vermiş olabilir. Gerçekten de parti içinde Ecevit karşıtı hareket edenlerden bir kısmının cuntacı eğilimlerle içli dışlı oldukları bir çok kişinin malumuydu. Örneğin O.Kabibay'ın kendi adıyla anılan bir cuntanın lideri olduğuna

⁶⁴⁹ S.Koçaş, *12 Mart Anıları*, s.69-70, Koçaş yine de Ecevit'in istifasını ve gerekçelerini aşırı bulmakta, Erim dışında bir başka bağımsız isme aynı derecede tavır koymayacağı düşüncesini dile getirmiştir.

⁶⁵⁰ N.Mirkelamoğlu, *a.g.e.*, s.43.

⁶⁵¹ C.Arcayürek, *Çankaya'ya Giden Yol...*, s.86.

⁶⁵² N.Neftçi, *a.g.e.*, s.188.

⁶⁵³ C.Arcayürek, *Çankaya'ya Giden Yol...*, s.94.; Koçaş davet eden Tağmaç'a gitmeden evvel, İsmet Paşa yanında Ecevit'in de olduğu bir grup milletvekili ile grup toplantısına giderken koridorda acele ile görüşmek istemiş, Ecevit'in de bulunabileceğini belirtmesine rağmen, İnönü, Ecevit ve diğerlerini grup salonuna göndererek Koçaş'ı dinlemişti. Tağmaç'la görüşmesinden sonra bilgi vermek için geldiği parti'deki basın mensupları nedeniyle burada görüşmenin dışarıya yansiyebileceği endişesiyle bir kağıda, paşam çok acele randevum var. toplantı bitince emredin eve geleyim yazarak ayrılmıştır. Koçaş, Ecevit'in müdahale bana karşı yapıldı derken, bu hareket tarzının Ecevit'in aklına kendisinden habersiz bazı şeyler geliştiği endişesini getirdiği sonucuna vardığını yazmaktadır. (S.Koçaş, *12 Mart Anıları*, s.39-40, 52-53.); Ecevit, sonraki yıllarda Sadun Tanju'nun yaptığı bir röportajda, Daha 12 Mart öncesinde İnönü'de bana karşı bir hoşnutsuzluk belirtisi vardı. Daha önceleri, Parti Başkanı olarak, aldığı önemli istihbarat bilgileri benimle; bir süredir bunu yapmadığımı görüyordum ifadelerini kullanmaktadır.(İsmet Paşa Bize Danışmadı, *Hürriyet*, 12 Mart 1986, s.9) Demek ki, Ecevit bir süreden beri zaten kaygı duymaktaydı.

⁶⁵⁴ C.Arcayürek, *Çankaya'ya Giden Yol...*, s.120 ki Demirel de benzer düşüncedeydi.(*a.g.e.*,s.119)

değirmiştik⁶⁵⁵. Tabii ki bundan Erim'in örgütçü bir cunta faaliyetinin içinde olduğu sonucunu çıkarmak doğru değildir. Ama cuntanın sivil kesimleriyle dostluk ilişkisi içinde bulunduğu da gerçektir. Avcioğlu grubunda yer alan Uğur Mumcu, *Nihat Erim, 12 Mart Muhtırası'ndan önce sık sık DEVRİM Gazetesine gelir, Doğan Avcioğlu ile görüşürdü. Ben de Devrim Gazetesine yazı yazdığım için biliyorum. Avcioğlu'nun, CHP içindeki haber kaynağı Nihat Erim idi* demektedir⁶⁵⁶. Ecevit ise sakıncalı kategorisindeydi. Başarıyla çıktığı 1970 Kurultayının ardından, Erim'in Ferit Melen'den aktardığına göre, MİT Başkanı Fuat Doğu İnönü'ye Ecevit hakkında menfi rapor vermiş, ancak İnönü, Ecevit'i tutarak MİT Başkanını sert bir şekilde cevaplamıştır⁶⁵⁷. Bu açıdan bakıldığında de kaygılarına temel teşkil edecek bir alt yapının olduğu görülmektedir.

Ecevit'in istifasını, *ortanın solu(nun) resmi ideolojiyle son hesaplaşması*⁶⁵⁸ olarak değerlendiren Ali Gevgilili'nin, CHP'de başlayan dönem hakkında dile getirdiği şu görüşü belirterek gelişmeleri anlatmaya devam edebiliriz; *resmi ideolojiyle birlikte doğan ama ortanın soluna açıldıkça merkezci dünya görüşüyle bağları bir ölçüde sarsılan CHP açısından da yeni dönem kolay bir egemenlik olanağı veremezdi. Ataerkil baba İnönü, 27 Mayıs sonrasında oldukça bütünlük içindeki bir CHP aracılığıyla elde edebildiği gücü, değişen koşullar nedeniyle yeni iktidar boşluğunda sağlayamazdı. Buna dışsal dinamikler kadar, kendi iç dokusuna girmiş merkezdisi'ci yeni eğilimler de karşı koyacaktı*⁶⁵⁹.

Gerek AP'nin gerek CHP'nin politika tespitinde, ordunun parlamenter işleyişe son vererek doğrudan müdahaleye yönelebileceği kaygısının ağırlıklı rol oynadığı görülmektedir. Muhtıranın üçüncü maddesinin devreye sokulması yakın bir ihtimal olarak gündemdeki yerini almıştır. Bu faktörle destek sağlaması kolaylaşan Erim'in, aktaracağımız ifadelerine yansıyan rahatlığı biraz da bu açıdan değerlendirmek gerekir. Şöyle diyordu Erim, gelebilecek itirazlarla ilgili alacağı tavrı, partilerle paylaşmıştı. Sorun çıkarmaları durumunda, yeniden

⁶⁵⁵ N.Erim, *a.g.e.*, s.938'de, 1970 Haziran'ında İnönü'nün Kabibay'ın cunta ile ilişkileri konusunda *nesini kurtaracaksın? Kurtaracak yeri kalmamış. O öteden beri onlarla. Bizi oyuyor* dediğini aktarmaktadır.

⁶⁵⁶ *Milliyet*, 13 Mart 1986,s.12 Mumcu devamında şöyle diyor; *Nihat Erim hükümeti kurar kurmaz Avcioğlu'na bir davetiye yollayarak Başbakanlık konutuna yemeğe çağırmişti. Avcioğlu, 'gideyim mi?' diye sormuştu. Yemekte Orhan Kabibay da bulunacaktı. Ben gitmemesi gerektiğini söyledim. Gitmedi de. Bir zamanlar demokratik sosyalist görüşleri savunan Erim'e kızgındı.*

İlhami Soysal'ın iki gün sonraki *Milliyet*'teki ifadeleri de şöyleydi; *Erim, bizim DEVRİM dergisi kadromuzun pek yakın bir dostu ve yayınladığımız pek çok haberin kaynağı idi.* (İlhami Soysal, "12 Mart'ı İlhami Soysal Anlatıyor" *Milliyet*, 15 Mart 1986,s.13)

⁶⁵⁷ N.Erim, *a.g.e.*, s.945.

⁶⁵⁸ A.Gevgilili, *Yükseliş*...,s.524.

⁶⁵⁹ A.Gevgilili, *Yükseliş*...,s.490.

ülkeyi 1961-1965 arasındaki parti çekişmelerine götürmek istiyorlar diyerek görevi Cumhurbaşkanı'na iade edeceğini söylemişti⁶⁶⁰.

Erim ilk görev teklifini Koçaş'a yapmıştı. Dışişleri Bakanlığını sonuna kadar açık bırakacağını (koçaş o alanda yeterli olmadığı gerekçesiyle kabul etmemiştir) olmazsa kendisinin bütün yetkilerine sahip tek başbakan yardımcısı olarak görevlendireceğini ifade etmişti⁶⁶¹.

Çalışmaların yürütüldüğü Hariciye Köşkü sadece Erim ve ekibi tarafından çağrılanların değil, geçmişte AP muhalifi olup da yeni güç dengelerini hesaba katmadan bakan olmak isteyenlerin merak ettiği, aşındırdığı bir yer durumundaydı⁶⁶². En önemli güç merkezleri olarak Cumhurbaşkanı Sunay ve Genelkurmay Başkanı Tağmaç her adımda varlıklarını hissettirmişlerdi. Sunay ile askeri kanadın çalışmalarda genellikle ön plana çıkması Tağmaç'ın itirazları, iki noktada yoğunlaşmaktadır. Birincisi, adayların politik kimlikleri idi. Solcu geçmiş ve 9 Martçılarla birlikte ismi anılanlara itiraz yükselmiştir⁶⁶³. İkincisi ise hükümete emekli de olsa asker alınmamasıydı. Tabii itirazlardan bazı AP'li milletvekillerinin de nasibini aldığını göreceğiz. Ancak yoğunlaşmanın Meclis dışından seçilenler üzerinde olduğunu belirtmeliyiz. Erim bu güç dengesini dikkate alarak çalışmalarını yürütmüştür. Yöntemi hakkında şunları yazmıştır; *Bakanlık için adları seçtikçe Cumhurbaşkanı Genel Sekreteri Cihat Alpan ve Genelkurmay Başkanı Memduh Tağmaç paşalarla istişare ediyorum. Sonunda Cumhurbaşkanı'nın tasdikinde bir aksaklık çıkmamasına dikkat ediyorum. MİT'ten de sicil soruyorum*⁶⁶⁴.

Koçaş, Erim'in kendisine söylediklerinden yola çıkarak, ikisinin hükümet kurma çalışmalarını yürüteceklerini düşünüyordu. Oysa daha ilk günlerde, çalışmaları yürüttükleri Hariciye Köşküne gittiği bir sabah sürprizle karşılaşmıştı. Erim, yanında bulunanlardan Sait Naci Ergin'i Maliye Bakanı, Ferit Melen'i ise Sanayi ve Ticaret Bakanlığını istiyor diye takdim etmişti⁶⁶⁵. Erim bu iki eski arkadaşını, özel kalem müdürü vasıtasıyla çağırarak

⁶⁶⁰ "Sunay'a Giderim", *Hürriyet*, 22 Mart 1971, s.119.

⁶⁶¹ S.Koçaş, *12 Mart Anıları*, s.61 Koçaş özellikle Cumhurbaşkanı'nın istemesine rağmen içişleri bakanlığını da kabul etmemiştir. (a.g.e., s.71.)

⁶⁶² K.Altuğ, ... *Erim Olayı*, s.29.

⁶⁶³ İsmi 9 Martçıların hükümet adayları arasında geçenler aynı akıbete uğramamışlardı. Örneğin Sezai Orkunt bu kriter nedeniyle dışta bırakılırken, İsmi Batur'un verdiği listede geçen İhsan Topaloğlu, Selahattin Babüroğlu, Osman Olcay (M.Batur, a.g.e., s.217,219) kabinede yer almışlardı. Batur'un işaret ettiği birden fazla liste ihtimali gerçektir. Nitekim Avukat Fakih Özfakih sorgusunda, bakan adayları arasında Özer Derbil ile Sadi Koçaş'ı da saymaktadır. (N.İlcak, *Demokrasinin Sırtındaki...*, s.114.)

⁶⁶⁴ N.Erim, a.g.e., s.965.

⁶⁶⁵ S.Koçaş, *12 Mart Anıları*, s.67.

hükümeti kurma çalışmalarına dahil etmişti. Kabine çalışmalarına bunları müteakiben refomculuğu ile tanınan İhsan Topaloğlu ile daha sonra Tağmaç'ın sansürüne uğrayacak olan CHP İstanbul Milletvekili emekli amiral Sezai Orkunt da dahil edilmişti⁶⁶⁶. Ancak Orkunt, 9 Martçılarının hazırladığı hükümet listesinde olduğu gerekçesiyle Genelkurmay Başkanının vetosuna uğrayarak kabine dışında kalmıştır⁶⁶⁷.

Kemal Satır⁶⁶⁸ ve İsmail Arar da hükümetin kuruluşunda etkide bulunanlar arasındaydı⁶⁶⁹. Kurtul Altuğ, Arar'ın bir süre sonra Koçaş'tan bile daha fazla etkili olmaya başladığını ifade etmektedir. Arar, Orkunt'un devre dışı kalmasıyla CHP'ye tanınan üç kişilik kontenjanda Koçaş ile Topaloğlu'nun yanında kendisine yer bularak⁶⁷⁰, Prof.Faruk Erem'in kabul etmediği⁶⁷¹ Adalet Bakanlığı koltuğuna oturmuştur. Satır ve bu arada İsmail Arar'ın rolü isim önermekle sınırlı kalmamış, Koçaş'ın gündeme getirdiği bazı adaylarla ilgili itirazlarıyla da etkide bulunmuşlardır⁶⁷². Ayhan Çilingiroğlu⁶⁷³ ve Cevdet Aykan⁶⁷⁴ doğrudan Satır kanalıyla görev alan bakanlardı. Aykan'ın getirildiği Köy İşleri Bakanlığı, seçimlerde oynayacağı düşünülen rol nedeniyle CHP'liler ve AP'liler arasında çekişme konusu olmuştur. Erim çok önemli bulmadığı bu bakanlık için önce AP'li Haydar Özalp'i düşünmüş, ancak özellikle CHP'li Satır ve arkadaşlarının yönlendirmesiyle sinir hastalıkları doktoru Aykan görevlendirilmiştir⁶⁷⁵.

Erim hükümetinin kuruluşunda rol oynayanlarından birisi de CHP milletvekili ve cuntacı faaliyetlerin önde gelen ismi Orhan Kabibay'dı. Kabibay'ın evi, bir karargah halini alarak, eski ihtilalcilerin, gençlik kuruluşları temsilcilerinin, bir kısım Tabii Senatörün, CHP'lilerin durum değerlendirmesine sahne oluyordu. Hükümetin desteklenmesi yönündeki çabaları neticesi, TRT'nin her haber bülteninde birkaç kuruluşun destek bildirisi

⁶⁶⁶ K.Altuğ, ... *Erim Olayı*, s.27,33.

⁶⁶⁷ S.Koçaş, *12 Mart Anıları*, s.72-73. ; Erim, Deniz Kuvvetleri Komutanı Evinceğlu'nun, *eğer o bakan olursa, ben şapkamı alırdım giderim* şeklinde konuştuğuna dair söylentilerin kendisine ulaştığını belirtiyor.(N.Erim, *a.g.e.*, s.965.) Emekli Amiral Orkunt, yaptığı açıklamada kabine dışında kalması konusunda şunları söylüyordu; *TSK içinde hazırlanan listelerde 'malumatı olmadan' 'sosyalist eğilimli kişilerle birlikte adının bulunmasından dolayı ilgili makamların bunu hatırlatarak teşekkül halindeki kabinede görev almamın uygun olmayacağı telkininde bulduklarını da tahmin etmekteyim.*("Orkunt'un Bakanlığına Engel Olunmuş", *Hürriyet*,25 Mart 1971,s.9.)

⁶⁶⁸ Satır, CHP'de Ecevit etrafındaki Ortanın Solu hareketi karşısındakilerin önde geleniydi.

⁶⁶⁹ S.Koçaş, *12 Mart Anıları*, s.74.

⁶⁷⁰ K.Altuğ, ...*Erim Olayı*, s.36, 45-46.

⁶⁷¹ N.Erim, *a.g.e.*, s.966.

⁶⁷² S.Koçaş, *a.g.e.*, s.74-75.

⁶⁷³ S.Koçaş, *12 Mart Anıları*, s. 82-83.; K.Altuğ, ...*Erim Olayı*, s.35.

⁶⁷⁴ K.Altuğ, ...*Erim Olayı*, s.52.

⁶⁷⁵ O.Tokatlı, *a.g.e.*, s.468-469.; C.Aykan, *a.g.e.*, s.231'de, hükümet kuruluşu çalışmalarında başından itibaren Erim'in yanında bulunduğunu belirtmektedir.

yayımlanmasını sağladığı gibi, hükümetin oluşturulmasında kuliste de rol oynamıştır⁶⁷⁶. Kuşkusuz Kabibay'ın bu etkinliği, 27 Mayıs'taki güçlü konumu ve sonraki süreçteki cunta faaliyetlerinde elde ettiği gücün bir ifadesiydi.

Cumhurbaşkanı Sunay'ın oğlu Attila Sunay'ın yakın arkadaşı olan ve Cumhurbaşkanlığıyla bazı temasların yürütülmesinde yardımcı olan⁶⁷⁷ Özer Derbil, Çilingiroğlu ile Memduh Aytür'ün⁶⁷⁸ tavsiyesi ile görevlendirilmiştir⁶⁷⁹. Derbil için başlangıçta Erim'in düşündüğü yer Sanayi Bakanlığı idi. Ancak daha sonra Sanayi Bakanlığına Çilingiroğlu getirilirken, Derbil'e Ticaret Bakanlığı verilmiş, ancak iki bakan arasında hangi birimlerin kendilerine bağlanacağı hususunda bir ihtilaf belirmişti. Çilingiroğlu'nun, iç ticaretle ilgili birimlerin kendi bakanlığına bağlanmasını istemesi üzerine Derbil de, dış ticaretle ilgili birimlerin kendi bakanlığına bağlanmasını talep etmiştir. Mevcut bakanlık müsteşarlarıyla kimin çalışacağı da ihtilaf konusu olmuştur. Neticede Erim, Derbil'e Dış Ekonomik İlişkiler Bakanlığı adıyla yeni oluşturulmuş bakanlığı, Çilingiroğlu'na Sanayi ve Ticaret Bakanlığını vererek ihtilafı çözmüştür⁶⁸⁰.

Erim'in gazetelere yaptığı, *yanımda çok beğeneceğiniz gençlerden kurulu bir beyin takımı göreceksiniz*⁶⁸¹, açıklamasındaki beyin takımı nitelemesi Erim kabinesinin adeta alamet-i farikası haline gelecekti⁶⁸². Hatırlatmak isteriz ki bu tabir tümü için değil, sol, *ilerici* tanınan bazı bakanlar için kullanılacaktı⁶⁸³.

Sözü edilen beyin takımının, belki de en önemli ismi, Washington'da Dünya Bankası Başkan Yardımcılığı görevini yürüten Atilla Karaosmanoğlu idi. Telefonla gerçekleşen ilk temasta önerilen Milli Eğitim Bakanlığını bu alanda gerekli birikime sahip olmadığı gerekçesiyle geri çeviren Karaosmanoğlu, Erim'in, bir devrim hükümeti kurmak istediği ve mutlaka katkı beklediği yönündeki ısrarı neticesinde, program hazırlanmasında yardımcı

⁶⁷⁶ K.Altuğ, ...*Erim Olayı*, s.25.

⁶⁷⁷ Attila Karaosmanoğlu, *İzmir Karşıyaka'dan Dünya'ya*, İstanbul 2005, s.254.

⁶⁷⁸ Aytür, başlangıçta hükümete girme eğilimindeyken, Melen ve Ergini'in de olduğunu öğrenince vazgeçmiş, sonraki ısrarlar da kararını değiştirmemiştir. (S.Koçaş, *12 Mart Anıları*, s.67-68,73.)

⁶⁷⁹ S.Koçaş, *12 Mart Anıları*, s.83.

⁶⁸⁰ K.Altuğ, ...*Erim Olayı*, s.49 Altuğ, Çilingiroğlu'nun Sanayi Bakanlığına getirilmesinde Satır'ın, daha yararlı olur yönündeki tavsiyelerinin etkili olduğuna dair söylentiler olduğunu ifade ediyor. ; Kabine ilan edildikten sonra Dış Ticaret Dairesi Teşkilatı da yeni kurulan bakanlığa bağlanmıştır. (*T.B.M.M.Tutanak Dergisi*, 2.4.1971, B:80, O:1, XII, s.392-393)

⁶⁸¹ "Erim: Genç Beyinlerle Çalışacağım", *Hürriyet*, 24 Mart 1971,s.1

⁶⁸² K.Altuğ, ...*Erim Olayı*, s.35.

⁶⁸³ C.Aykan, *a.g.e.*, s.230 Aykan, *1960-1970'li yıllarda sol eğilimli olma, genelde aydın ve 'ilerici' olma sayılırdı* İfadesini kullanıyor.

olmak üzere Ankara'ya gelmeyi kabul etmiştir⁶⁸⁴. Gelişi basında görev alacağı şeklinde haberlerin çıkmasına neden olmuştur ki⁶⁸⁵ Karaosmanoğlu bunu Erim'in açıklamasına bağlamaktadır. Yaratılan bu havanın yanı sıra, aralarında Ayhan Çilingiroğlu ve Özer Derbil'in de bulunduğu arkadaşlarının, kabinede yer alması yönündeki telkinleri, Karaosmanoğlu'nun tutumunun şekillenmesinde rol oynamıştır⁶⁸⁶. İlk tereddütü kabinenin yapısına ilişkindi. Sait Naci Ergin ile Ferit Melen kuşkularına kaynaklık eden isimlerdi⁶⁸⁷. Ergin ve Melen⁶⁸⁸ hususundaki kuşklara, ilerde reformcu kanat olarak öne çıkacak olanların da katıldığı görülmektedir⁶⁸⁹.

Erim, Melen konusunda açık kapı bırakırken Ergin için taviz vermek bir tarafa kendisi için vazgeçilmez olduğunu kesin bir dille ifade etmiştir. Koçaş, kaygıların giderilmesi için Ergin'in katıldığı bir görüşme tertip etmiş⁶⁹⁰, görüşmede merak edilen hususlarda Ergin'e sorular sorulmuş, söz düzeyinde bir uyumsuzluğun olmadığı neticesine varılmıştır.⁶⁹¹ Bayındırlık Bakanlığı için düşündüğü Melen'den vazgeçmeye hazır olan Erim, Feyzioğlu'nun, *duyuldu, vazgeçersen ... durumu sarsılır* demesi üzerine, icracı bir bakanlık olmayan Milli Savunmaya getirmeye karar vermiş, böylece Karaosmanoğlu razı edilmiştir⁶⁹².

Karaosmanoğlu'nun belirttiğine göre henüz hükümet şekillenme aşamasındayken Erim, kendisine bir program taslağı hazırlatmış ve beğenmişti. Hükümet kurulmadan hazırlanan bir reform programının üyeler tarafından benimsenmesinin zor olacağını dile getiren Karaosmanoğlu'na başbakan, programı kendisini de yanına alarak, görev vereceği herkese okuttuktan sonra, kabul etmeleri şartıyla hükümete alacağını ifade etmiş ve gerçekten de görüşmelerin bir kısmında bunu uygulamıştı. Ancak Karaosmanoğlu'nun hangi bakanlığı alacağı bir süre muallakta kalmıştır. Erim'in, Planlamadan Sorumlu Devlet Bakanlığı önerisini, reformları uygulamada diğer bakanlar üzerinde etkinlik yaratamayacağı düşüncesiyle kabul etmemiştir. İstedığı Maliye Bakanlığına ise Ergin'i görevlendirdiği için

⁶⁸⁴ A.Karaosmanoğlu, *a.g.e.*, s.248.

⁶⁸⁵ Örn.*Hürriyet*, 24 Mart 1971,s.9

⁶⁸⁶ K.Karaosmanoğlu, *a.g.e.*, s.253-254.

⁶⁸⁷ N.Erim, *a.g.e.*, s.965.

⁶⁸⁸ Ergin, Yapı Kredi Bankası eski Genel Müdürlerindendi. Melen ise Koç grubu için müşavirlik yapmıştı. (*Devrim*, 30 Mart 1971,S.75,s.7) Melen 1961 seçimlerini van'da seçimleri kaybettikten sonra bir süre Ergin ile birlikte Mali İstişare Bürosu açmıştı. (*Devrim*, 6 Nisan 1971, S.76,s.)

⁶⁸⁹ K.Altuğ, ...*Erim Olayı*, s.39'daki ifadesine göre şöyle düşünmekteydiler; *Biz reform kabinesi olarak ortaya çıkacağız. Ama içimizde bir Sait Naci Ergin vardır ki, kendisi bir banka grubunun temsilcisidir. Bir Melen vardır ki, onun kişiliği ile bizim reform anlayışımızın bağdaşmasına imkan yoktur. O halde onlar kalır biz gideriz*

⁶⁹⁰ S.Koçaş, *12 Mart Anıları*, s.83-84.

⁶⁹¹ S.Koçaş, *12 Mart Anıları*, s.84.; K.Altuğ,...*Erim Olayı*,s.39'da, Ergin'in kendisine karşı düşünceleri *hissetmesi* üzerine kendiliğinde geldiğini söylediği toplantıda, özellikle zirai vergilendirme, devalüasyon ve enflasyon meseleleri üzerinde durulduğunu yazılıyor.

⁶⁹² N.Erim, *a.g.e.*, s.965.

Erim yanaşmamıştır⁶⁹³. Devreye giren Özer Derbil, Koçaş'la⁶⁹⁴ görüşerek, Karaosmanoğlu'na ekonomiden sorumlu başbakan yardımcılığının verilmesi için aracılık yapmasını istemiş, Erim, tek başbakan yardımcısı olacağına dair söz verdiği Koçaş'ın olumlu baktığını görünce, bu görevlendirmeyi kabul etmiştir⁶⁹⁵.

Erim, her bakan için MİT'ten sicil bilgisi isteme yöntemini, Karaosmanoğlu'na da uygulamış, MİT'in olumsuz düşünce belirtmesi üzerine referansı ABD eski Savunma Bakanı olan ve o sırada Dünya Bankası'nın başındaki isim Mc Namara'dan almıştır⁶⁹⁶.

Çalışma Bakanlığına getirilen Atilla Sav'ı, Karaosmanoğlu önermişti. Bu görevlendirme Türk-İş ile bir ihtilafın doğmasına sebep olmuştur. Türk-İş'in teklif ettiği ve Başbakan'ın ilkin kabul ettiği, ancak gelen tepkiler üzerine vazgeçtiği isim yerine görev Atilla Sav'a görev verilmiştir⁶⁹⁷. Türk-İş genel sekreteri Halil Tunç'un bakanlık önerisini reddetmesi üzerine, gündeme gelen ve sendikacıların sıcak baktığı Şinasi Çelikkol yerine Sav ile karşılaşmışlardı⁶⁹⁸. Sav'ın, Barolar Birliği Yönetim Kurulu üyesi iken avukatların sosyal sigortalar kapsamına alınmasına karşı çıkan Türk-İş'le karşı karşıya geldiği mücadeleyi kazanmış olmasına dayanan Türk-İş'in bir kızgınlığı vardı⁶⁹⁹.

Şinasi Orel'in ismi ise başbakanın Tarım Bakanlığı için *öküzün boynunu koparacak kadar güçlü* bir aday istediğini belirtmesi üzerine, Karaosmanoğlu'nun önerisiyle gündeme gelmişti. Ancak Orel'in, anlamadığı bir alan olduğunu gerekçe göstererek kabul etmemesi üzerine Milli Eğitim Bakanlığına getirilmesi benimsenmiştir⁷⁰⁰.

⁶⁹³ A.Karaosmanoğlu, *a.g.e.*, s.254-256.

⁶⁹⁴ K.Altuğ, ...*Erim Olayı*, s.37-38'de, Karaosmanoğlu'nun pasif bir bakanlığa verilerek izole edileceği düşüncesindeki Topaloğlu, Çilingiroğlu ve Sav'ın da aynı girişim içerisinde bulunduğunu yazmaktadır.

⁶⁹⁵ S.Koçaş, *12 Mart Anıları*, s.87.; Karaosmanoğlu, *a.g.e.*, s.256.; Aslında bu öneri daha önce de gelmiş ancak Koçaş sakıncalı bulmuştu. Gerekirse Karaosmanoğlunun tek başbakan yardımcısı olmasını söylemişse de Erim kabul etmemişti.(S.Koçaş, *a.g.e.*, s.83.)

⁶⁹⁶ N.Erim, *a.g.e.*, s.965'te Karaosmanoğlu ile ilgili nasıl bilgi topladığını şöyle yazıyor; *MİT Onun için solcu diye rapor verdi. Dinlemedim. Dünya Bankası Genel Müdürü Mr.McNamara'dan acele Amerikan İstihbarat teşkilatı kanadından sordurdum. Şu cevap geldi: 'Parlak bir beyin, sonsuz vatan sevgisi vardır, yalnız kendi kafasında olmayanlarla çalışmayı sevmez.*; S.Koçaş, *12 Mart Anıları*, s.105-106'da, Mc namara'dan bilgi sorulmasına taraftar olmadığını yazmaktadır. Ayrıca MİT'in bu durumlardaki yanlış tutumuna, Kemal Satır'ın yakını olan ve Satır tarafından görev verilmesi tavsiye edilen biri hakkında bilgi sorulması üzerine, aşırı sol temayüllü ve Bülent Ecevit'in militanlarından şeklinde rapor gelmesi örneğini veriyor.

⁶⁹⁷ S.Koçaş, *12 Mart Anıları*, s.82.

⁶⁹⁸ "Kime Niyet Kime Kısmet", *Yankı*, Sayı:6, (5 – 11 Nisan 1971), s.7

⁶⁹⁹ "Tunç-Sav", *Yankı*, Sayı:17, (28 Haziran – 4 Temmuz 1971), s.17

⁷⁰⁰ S.Koçaş, *12 Mart Anıları* s.86.

Erim, Koçaş'ın yanaşmaması üzerine Dışişleri Bakanlığını yakın arkadaşı İlhan Tütem'e önermişti. İlk anda kabul eden Tütem, eşinin karşı çıkması üzerine vazgeçmişti⁷⁰¹. Bunun üzerine NATO Genel Sekreter yardımcılığı görevinde bulunan Osman Olcay'a görev verilmiştir⁷⁰².

İmar ve İskan Bakanlığı, Prof.Cumhur Ferman'ın, üniversitede kalmayı tercih etmesinin ardından, Prof.Fehmi Yavuz'a önerilmiş, o da Prof.Ruşen Keleş'i işaret etmişti. Keleş'in ise kendisinden daha layığı olarak Selahattin Babüroğlu'nu göstermesiyle, İmar ve İskan Bakanlığına Babüroğlu getirilmiştir. Koçaş'ın, bu *Atatürkçü kabinede* bir kadının da görev almasının iyi olacağı fikrine Erim'in katılmasıyla, Tıp Fakültesinden Prof.Dr.Türkan Akyol'lun ismi gündeme gelmiştir. Akyol'la ilk görüşmesinde olumlu izlenim edinen Erim'in Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı teklifini, önce bu kabinenin milletin bel bağladığı bir kabine olduğunu, daha yetenekli birinin bulunması için gerekirse yardım edebileceği görüşüyle geri çeviren Akyol, Erim'in ısrarları neticesi bakanlığı kabul etmiştir⁷⁰³.

Sunay'ın arzusu, İçişlerine bakanlığına Koçaş'ın gelmesiydi. Ancak Koçaş'ın kabul etmemesi⁷⁰⁴ başka arayışlar doğurmuştur. Erim'in bu göreve Danıştay 5.Daire Başkanı Sait Köksal'ı getirmek istemesine Tağmaç'ın itiraz etmesi üzerine⁷⁰⁵, Hamdi Ömeroğlu'na, Genelkurmay Başkanı ve Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterinin de onayı alındıktan sonra teklif götürülmüştür. Epey ısrardan sonra görevi kabul ettiği aktarılan Ömeroğlu⁷⁰⁶, 27 Mayıs ihtilali sırasında Isparta Valiliği görevindeyken DP'lilere sert davrandığı gerekçesiyle AP'lilerin tepkisini çeken bir isimdi⁷⁰⁷.

Erim'in Milli Birlik Grubu'ndan bir üye alınması planının karşısına Sunay çıkmıştı. Sunay, Senatoda kendi aleyhinde konuştukları gerekçesiyle Tabii Senatörleri istememiştir.

⁷⁰¹ N.Erim, *a.g.e.*, s.966.

⁷⁰² Genelkurmay Tağmaç'ın Haluk Bayülgen'ni tavsiye etmesine rağmen Erim, Olcay'da ısrar ettiğini belirtmektedir. Erim 11'lerin istifasından sonra kurulan İkinci Hükümet'de bu sefer Tağmaç'a bir jest yaparak Dışişleri Bakanlığını Bayülgen'i getirecekti.(N.Erim, *a.g.e.*,s.988.)

⁷⁰³ K.Altuğ, ...*Erim Olayı*, s.31, 46-47.

⁷⁰⁴ S.Koçaş, *12 Mart Anıları*, s.71.

⁷⁰⁵ N.Erim, *a.g.e.*, s.965 Gereke'yi Erim şöyle açıklıyor; *Meğer ordunun şikayet ettiği disiplin yıkıcı Danıştay davaları hep Sait Köksal'ın başkanlık ettiği daireden çıkmış.*

⁷⁰⁶ S.Koçaş, *12 Mart Anıları*, s.85 İsminde uzlaşıldıktan bir gün sonra teklifi ileten Koçaş şöyle yazıyor; *Ertesi gün sayın Ömeroğlu'na bu görevi kabul ettirmek zor oldu, sanki olacakları 8 ay öncesinden görmüşçesine mukavemet etmişti.*

⁷⁰⁷ "Erim ile Demirel Çağlayangil'in Evinde Görüştü", *Hürriyet*,1 Nisan 1971, s.11.

Ancak Koçaş'ın ısrarları neticesinde Mehmet Özgüneş'in Din İşlerinden sorumlu Devlet Bakanlığını kabul etmiştir⁷⁰⁸.

AP'li bakanların tespitinde de bazı problemlerle karşılaşmıştır. Daha önce değinildiği gibi Demirel 14 kişilik bir isim listesi vermiş ve Erim bu liste içerisinde seçim yapacağını belirtmişti. Bu yönüme Koçaş'ın itiraz etmesi üzerine Erim, *bir iki kişi için kendilerinin ısrar edeceği, birkaç kişi kişiyi de verilen listeden almak suretiyle bir orta yol bulunabileceğini* belirtmişti⁷⁰⁹. Erim, listedekileri⁷¹⁰ tek tek çağırarak görüşmüştü. Görüşmelerde Nurettin Ok ile Celalettin Coşkun'a yaptığı bakanlık⁷¹¹ teklifini, ikisi de kabul etmiş ancak Tağmaç'ın *bunlara karşı orduda alerji olduğu* gerekçesiyle itiraz etmesi üzerine, vazgeçmişti⁷¹².

Eski Meclis Başkanvekili olmasının etkisiyle parlamenterleri iyi tanıyan İsmail Arar'ın AP'li bakanların tespitinde önemli rolü olmuştur⁷¹³. İncelemeler neticesinde Doğan Kitaplı Devlet Bakanı, ki aynı zamanda AP ile Erim'in temasını da sağlayacaktı, Haydar Özalp Gümrük ve Tekel Bakanı olarak Demirel'in isteği doğrultusunda kabinede yer almışlardı. Turizm ve Tanıtma Bakanlığına getirilen Erol Yılmaz Akçal, Demirel'in listesinde yer almakla birlikte beyin takımının da istediği bir isimdi. Cahit Karakaş⁷¹⁴ Demirel'in sevmediği ve bakan olmasını arzulamadığı birisiydi. Kabineye girmesi için Erim ısrarcıydı. Koçaş, AP Genel Sekreteriyle yaptığı görüşmede başbakanın ısrar ettiğini, üç kişinin zaten Demirel'in isteği doğrultusunda belirlendiği husus üzerinde durarak kabul edilmesini istemiş, neticede Bayındırlık Bakanlığına getirilmiştir. Sezai Ergun ise, Nurettin Ok ve Celalettin Coşkun'un veto edilmesiyle son dakikada Koçaş'ın önerisiyle kabinede Gençlik ve Spor Bakanı olarak yer almıştır⁷¹⁵. Arcayürek'in aktardığına göre, seçilenlerden Demirel memnun kalmamıştı. İsrar üzerine verdiği isimleri dışarıda bırakmasını Erim'in kendi nazarında itibarını yitirdiği şeklinde değerlendiriyordu⁷¹⁶. AP'lilerin tepkisini çeken bir başka nokta,

⁷⁰⁸ S.Koçaş, *12 Mart Anıları*, s.78-79.

⁷⁰⁹ S.Koçaş, *12 Mart Anıları*, s.66.

⁷¹⁰ K.Altuğ, ...*Erim Olayı*, s.44'de listede yer alanlardan, Erol Akçal, Haydar Özalp, Abdurrahman Güler, Celalettin Coşkun, Nurettin Ok ve Doğan Kitaplı'nın isimlerini belirtiyor.

⁷¹¹ Ok'a Ulaştırma, Coşkun'a Devlet Bakanlığı...(O.Tokatlı, *a.g.e.*, s.468.)

⁷¹² N.Erim, *a.g.e.*, s.964.

⁷¹³ K.Altuğ, ...*Erim Olayı*, s.44.

⁷¹⁴ S.Koçaş, *12 Mart Anıları*, s.66-67'de, Karakaş'ı tanımamakla birlikte meclis faaliyetlerinde çok beğendiği ve kesinlikle olması gerektiğini düşündüğü birisi olarak tarif etmekte, Erim'in de aynı kanaati taşıdığını belirtmektedir.

⁷¹⁵ K.Altuğ, ...*Erim Olayı*, s.44-45.

⁷¹⁶ C.Arcayürek, *Çankaya'ya Giden Yol...*, s.122,130.; N.Erim, *a.g.e.*,s.966'da Karakaş ile Ergun'un liste dışından kabineye alınmasına Demirel'in içerlediğini yazmaktadır.

MGK üyesi hiçbir bakanlığın kendilerine verilmemiş olmasıdır ki⁷¹⁷, bunun şartlar hesaba katıldığında, AP'nin kilit mevkilerden dışlanmasına dönük bilinçli bir tercih olarak düşünülmesi mümkündür.

En son belirlenen bakanlık Tarım Bakanlığıydı. Erim, Tarım için öküzün boynuzunu koparacak kadar güçlü bir isim istiyordu⁷¹⁸. Cumhurbaşkanı ise bir an önce hükümetin kurulması için acele ediyordu⁷¹⁹. Muhtırada sözü edilen reformların en önemlisi olan Toprak Reformunu gerçekleştireceği için önem arzeden Tarım'a, istenilen nitelikte biri bulununcaya kadar Koçaş'ın vekaleten yürütmesi kararlaştırılmıştı. Ne var ki, Erim arkadaşlarına bir sürpriz yapmış, ertesi gün Orhan Dikmen'e görevin verildiğini görmekle şaşkınlık yaşamışlardı. Erim, akşam kendisine İstanbul'dan, telefonla gelen tavsiyeler üzerine, son dakikada yaptığı bu görevlendirmeye⁷²⁰, kabineyi tamamlamıştı.

1.Erim hükümetinin Koçaş tarafından kurulduğuna dair yaygın bir kanaatin⁷²¹ varlığından bahseden Kurtul Altuğ, etkinin sanıldığı kadar olmadığını, Koçaş kontenjanından ancak 10 kişinin kabinede yer bulduğuna değinmektedir⁷²². Ancak bu bile, Koçaş'ın ne kadar önemli bir fonksiyon üstlendiğini göstermeye yeterlidir. Koçaş'ın 1968 Ağustos'un da bir cunta örgütlenmesi tarafından müdahale sonrası için yapılan Başbakanlık önerisini kabul ederek bakan belirleme çalışmasına girdiğine değindiğimiz hatırlanacaktır. O dönemde belirlediği isimler, Erim hükümetinin kuruluşunda da gündeme gelmiş ve bir çoğu kabinede yer bulmuştur⁷²³. Parti uzlaşmalarını çok da dikkate almayan ve teşkil eden kabineye nazaran reformculuğu daha net olacak bir yapı için çabalamıştır. Ancak önerdiği isimlerin bir kısmı Cumhurbaşkanı ve askerlerin karşı çıkması,⁷²⁴ bir kısmı Satır, Melen ve Arar gibi isimlerin etkisiyle⁷²⁵, diğer bir kısmı kendi istekleriyle⁷²⁶ kabine dışında kalmışlardı. Hükümet

⁷¹⁷ "Erim ile Demirel Çağlayangil'in Evinde Görüşü", *Hürriyet*, 1 Nisan 1971, s.11.

⁷¹⁸ S.Koçaş, *12 Mart Anıları*, s.86.

⁷¹⁹ N.Erim, *a.g.e.*, s.966.

⁷²⁰ S.Koçaş, *12 Mart Anıları*, s.86-87.; K.Altuğ, ...*Erim Olayı*, s.48-49.

⁷²¹ Örn. Devrim dergisinin 30 Mart tarihli sayısında hükümet kuruluşuyla ilgili haberin başlığı; Hükümet 'Koçaş formülü'ne uygun biçimde kuruldu şeklindeydi. (*Devrim*, Sayı:75, (30 Mart 1971), s.7)

⁷²² K.Altuğ, ...*Erim Olayı*, s.28.; S.Koçaş, S.Koçaş, *12 Mart Anıları*, s.144'de, kendi tavsiyesiyle girenlerin oranını kabinenin üçte biri olarak açıklıyor.

⁷²³ Rafet Ballı, "Alatlı ile Söyleşi", *Belge Ajans*, 29.06.1996'da Alatlı hatırladığı isimleri şöyle aktarıyor: Memduh Aytür, Sezai Orkunt, Şinasi Orel, Türkan Akyol, Selahattin Babüroğlu, İhsan Topaloğlu, Özer Derbil, Atilla Sav

⁷²⁴ S.Koçaş, *12 Mart Anıları*, s.72 Örneğin emekli amiral ve CHP milletvekili Sezai Orkunt, muhtıra öncesindeki faaliyetler sırasında hazırlanan hükümet listesinde adının geçmesi nedeniyle istenmemişti. (*a.g.e.*, s.72-73) içişleri ile Milli Savunma Bakanlıklarına ise emekli asker getirilmesini Sunay ile Tağmaç uygun bulmamıştı. (*a.g.e.*, s.71,85.)

⁷²⁵ S.Koçaş, *12 Mart Anıları*, s.74-75'te, Deniz Baykal ve Saim Kendir, Muhittin Kılıç gibi isimlere halk partisi hükümeti olur, diye itiraz ettikleri, bazılarının ise kabine hep gençlerle doluyor itirazını yönelttikleri belirtiliyor.

çalışmalarıyla ilgili işaret edilebilecek bir başka nokta, bu süreçte adaylar hakkında gelen ihbarlardır. İsmi basında bakan olacaklar arasında sayılan pek çok kişi hakkında çeşitli ihbarlar yapılmıştır. Doğruluğu kesinleştirilememiş bilgiler içeren, ihbarlar neticesinde kabine dışı kalanlar olmuştur⁷²⁷.

Kabine genel yapısı itibariyle cumhurbaşkanlığı ve Genelkurmay ile yakın temas içerisinde, itirazları dikkate alınarak hazırlanmıştı. Bu açıdan Cumhurbaşkanının kabul etmemesi beklenen bir ihtimal değildi. Ne var ki 26 Mart tarihinde Cumhurbaşkanlığına sunulan listede, Karaosmanoğlu'nun başbakan yardımcılığı sorun teşkil etmiştir. Aslında daha önce Sunay, sekreteri Alpan aracılığıyla, Başbakan Yardımcılığı makamına karşı çıkararak, hem Koçaş hem de Karaosmanoğlu'nun Devlet bakanı olarak görevlendirilmelerini istemiş, ancak Erim'in ısrarı üzerine Koçaş'ı kabul etmiş, Karaosmanoğlu için ise *erkendir, birkaç ay deneyelim* demişti. Liste götürüldüğünde, hala çekincesinin devam ettiği görülmüş, bir saat süren tereddütten sonra razı olmuştur⁷²⁸. Kabul edildiğine dair Cumhurbaşkanlığı yazısı ve liste aynı gün Meclise gönderilmiş⁷²⁹ ve kamuoyuna ilan edilmiştir. Bakanlardan Orel, Dikmen, Sav ve Ergun Hürriyet gazetesinde sürpriz isimler olarak duyurulmuştur⁷³⁰.

Kabineye sonraki süreçte Kültür Bakanlığı katılmıştır. Hükümet Programında etkin bir kültürel gelişme için ayrı bir bakanlığın kurulmasının önemseneceği belirtilmişti⁷³¹. Bu doğrultuda 13 Temmuz'da, Karaosmanoğlu, Çilingiroğlu, Orel'in yakın arkadaşlarından Talat S. Halman'ın Kültür Bakanı olarak tayini resmi gazetede yayımlanmıştır⁷³².

Hükümetin ilan edildiği gün Başbakanlıkta yapılan, yalnızca Brüksel'de bulunan Dışişleri Bakanı Olcay'ın katılmadığı, ilk toplantının basına açık bölümünde amaçlarını

⁷²⁶ S.Koçaş, *12 Mart Anıları*, s.81 Faruk Erem, Memduh Aytür, Cumhuriyet Ferman, Fehmi Yavuz, Ruşen Keleş, Seha Meray, Celal Öker, Necdet Uğur gibi isimler ise kendi inisiyatifleriyle görevi kabul etmemişlerdi.

⁷²⁷ S.Koçaş, *12 Mart Anıları*, s.81 Faruk Erem, Memduh Aytür, Cumhuriyet Ferman, Fehmi Yavuz, Ruşen Keleş, Seha Meray, Celal Öker, Necdet Uğur gibi isimler ise kendi inisiyatifleriyle görevi kabul etmemişlerdi.; N.Erim, *a.g.e.*, s.965-966'da Söz konusu ihbarlardan bir örnek vermektedir. Kabine listesinin Cumhurbaşkanlığına sunulacağı gün, bir hanımın Köy İşleri Bakanlığına getirilen Cevdet Aykan'ın, bir zina davasının faili olduğu şeklindeki ihbarı, neredeyse Aykan'dan vazgeçilmesine sebep olacaktı. Kendisi ve tanıyanlar nezdinde yapılan soruşturma neticesinde olayın gerçek olmadığını anlaşılmaması üzerine bakanlıkta kalmıştı.

⁷²⁸ N.Erim, *a.g.e.*, s.966.; A.Karaosmanoğlu, ABD ziyareti sırasında Sunay'ı karşılayanlar arasındaydı. Sunay, Onu, öğrenci sanmış, yanağını okşayarak, sen hangi okulda okuyorsun bakım demiş, Karaosmanoğlu, para fonunda görevli olduğunu söylemiş, sunay, aman çok iyi iş bulmuşsun, sakın bırakma demiştir. (Röp.Celalettin Çetin, *Hürriyet*, 15 Nisan 1971,s.6) Karaosmanoğlu'nun çocuk görüntüsü ile ilgili bir örnek ilk Bakanlar Kurulu toplantısına giderken yaşanmıştı. Resmi arabayla toplantıya giden Karaosmanoğlu'nu arabada gören birinin,adam dün bakan oldu, bugün çocuğunu arabaya bindirmiş dediğine dair haber gazetelerde çıkmıştı.(A.Karaosmanoğlu, *a.g.e.*, s.258.)

⁷²⁹ *T.B.M.M.Tutanak Dergisi*, 26 Mart 1971, B:78, O:1, XII, s.382-383.

⁷³⁰ "Kabine İşbaşı Yaptı", *Hürriyet*, 27 Mart 1971, s.9

⁷³¹ *T.B.M.M.Tutanak Dergisi*, 26 Mart 1971, B:80, O:1, XII, s.396.

⁷³² Talat S.Halman, (Söyleşi: Cahide Birgül), *Aklın Yolu Bindir Talat S.Halman Kitabı*, İstanbul 2003, s.200-205.

açıklayan Erim, şunları söylemiştir; *Hükümetimiz Atatük'ün başlattığı reformları devam ettirmek azmiyle işbaşına gelmiştir. Atatürk milliyetçisiyiz ve devrim kanunlarını gereği gibi uygulayacağız. ...Hükümetimizin başlıca görevi Silahlı Kuvvetler muhtirasının ikinci maddesinde yazılı olan, Sayın Cumhurbaşkanının bildirisinde ve parti liderleriyle konuşmasında tespit ettiği konulardır. ...Hükümetimizin programının ana çerçevesi bu suretle çizilmiştir*⁷³³. Toplantının basına kapalı bölümünde ise uygulanacak strateji konusunda, Koçaş'ın tuttuğu notlara göre, 4 nokta üzerinde durmuştu⁷³⁴; birincisi, *Mengene Politikası* diye nitelediği, tedirginlik yaratmaktan kaçınarak ama hiç taviz vermeden, kendi söylemiyle *reform kolunu yavaş yavaş, ama sonuna kadar çevrileceği* bir yöntemle yürüyeceklerdi. İkincisi, konu ekonomiye ilişkinse Karaosmanoğlu, değilse Koçaş ile, gerekirse kendisiyle de görüşüldükten sonra açıklama yapılacak, böylece basına hazırlıksız beyanatların önüne geçilecekti. Üçüncüsü, hükümetin sorumluluğu partilere mal edilmeyeceğinden, partili bakanlar olabildiğince parti içi meseleleri, parti çıkarlarını ve parti disiplinini görevlerinden ayrı tutacaklardı. Dördüncüsü hükümetin dayanacağı siyaset çizgisini tarif ediyordu; Sağ-sol çekişmelerine sebebiyet verecek tutumlardan kaçınılmasını, ancak bunun yanlış anlaşılması gerektiğini ifade ederek, *bizim programımız zaten sola açık bir program olacaktır. Bunun başlıca nedeni, hükümet başkanı olarak, benim Sol anlayışımdır. Rahatça söyleyebilirim ki, içinizde, benim daha solumda görüşlere sahip hiç kimse yoktur, şeklinde konuşmuştur.*

Erim'in sol çizgiyi vurgularken, kendinden daha sol kimsenin kabinede bulunmadığına dair ifadesini, sadece bir tespit mahiyetinde anlamak doğru olmayabilir. CHP'li olması itibariyle bir sol kimliğe sahip olduğu açıktı. Ancak Erim'in solculuğu, CHP içindeki saflaşmadaki yeri de dikkate alındığında, daha mutedil bir çerçevede tanımlanacak cinstendir. Solculuğunu diğer bütün bakanlardan daha fazla tarif etmesini, solcu kimlikleriyle gündeme gelmiş bakanların, varsa o tür eğilimlerini daha işin başında iken frenlemeye dönük bir manevra şeklinde değerlendirmek de mümkündür. Örneğin, kabinenin üç numarası Karaosmanoğlu'nun sol geçmişi herkesin malumuydu. Hiç olmazsa bazı çevrelerdeki algılayış için bir sorun teşkil edecek cinsteydi. 27 Mayıs öncesinde gençlik hareketleri içerisinde yer almış ve bu kapsamda gerek sıkıyönetim gerekse MİT tarafından bazı takiplere uğramıştı⁷³⁵. 27 Mayıs sonrası kurulan Sosyalist Kültür Derneği kurucuları arasındaydı⁷³⁶.

⁷³³ "N.Erim: Hükümetimizin Programı Muhtıra Çerçevesinde Olacak", *Hürriyet*, 27 Mart 1971, s.1,11.

⁷³⁴ S.Koçaş, *12 Mart Anıları*, s.89.

⁷³⁵ A.Karaosmanoğlu, *a.g.e.*, s.100-101.

Zamanında fırsat eşitliği, sosyal adalet, adil gelir dağılımı gibi sosyalizm çerçevesinde ele alınabilecek hususlarla bir yakınlık içinde olduğunu kendisi ifade etmektedir. Bununla bağlantılı olarak, Devlet Planlama Teşkilatındaki çalışmaları sırasında sol kimliği bazı tartışmalarda öne çıkmıştır⁷³⁷. Bu mirasın beslediği kaygılar etkili bazı çevrelerin gündemindeydi. Solcu olduğuna dair MİT raporu, Cumhurbaşkanının tereddütleri bunun tezahürleri durumundaydı.

Kabinede sosyalist eğilimli bakanların olduğuna dair değerlendirmelerin, farklı kesimlerce farklı amaçlar için seslendirildiği anlaşılmaktadır. AP çevreleri, *sosyalistler* girdi diye eleştirirken⁷³⁸ Devlet dergisi ise, sol basında yer alan *bazı yazarların* bazı bakanları özellikle sosyalist gösterme *gayretinde* olduğunu yazmaktadır⁷³⁹. Devrim dergisi, Karaosmanoğlu'nun Dünya Bankasında çalışmış olmasını, Çilingiroğlu'nun Portekizdeki faşist idareye müşavirlik yapmasını örnek göstererek, *doktrinerliğin* ötesinde teknisyen kimliklerine vurgu yapmaktadır ki⁷⁴⁰ Devlet dergisi, bu yorumdan yola çıkarak sosyalistlik iddialarına ihtiyatlı bir yaklaşım sergilemektedir⁷⁴¹.

Kabinede, daha kuruluş aşamasında en azından bir ikili yapının oluştuğu gözlerden kaçmamıştır. Bir tarafı sosyalistlikle itham edilirken diğer taraf aksi noktada eleştirilere maruz kalmıştır. Bazı bakanların solla aralarındaki mesafe ortadaydı. Örneğin, önce de değindiğimiz gibi, Ergin ve Melen'in anlayışı ile kendi reform anlayışları arasında Karaosmanoğlu ve arkadaşları bir bağdaşmazlık görüyordu, ki bu anlayış farkı, Erim hükümetinin parçalanmasına yol açan faktörlerin⁷⁴² başında yer alacaktı. Bir başka örnek Tarım Bakanlığına son dakika sürpriziyle getirilmiş olan Orhan Dikmen idi. Koçaş'ın aralarındaki anlayış farklılığının altını çizdiği Dikmen⁷⁴³, Zamanında önemli tartışmalara konu olmuş ve neticede Anayasa Mahkemesinin kapatılmasına karar verdiği özel okulları savunur bir pozisyondaydı⁷⁴⁴, kendisi de zaten özel okul sahibiydi⁷⁴⁵. Muhtıra'dan sonra ancak bakan

⁷³⁶ N.Sargin, *a.g.e.*, s.1105.; Sosyalist Kültür Derneği'nde konferans verenlerin arasında Nihat Erim de vardı. (Aclan Sayılğan, *Solun 94 Yılı 1871-1965 –Başlangıçtan Günümüze Türkiye'de Sosyalist – Komünist Hareketler-*, Ankara 1968, s.284.

⁷³⁷ A.Karaosmanoğlu, *a.g.e.*, s.109,150,152.

⁷³⁸ *Devrim*, Sayı:75, (30 Mart 1971), s.7.

⁷³⁹ “Erim Kabinesi”, *Devlet*, Sayı:105, (5 Nisan 1971), s.4.

⁷⁴⁰ *Devrim*, Sayı:75, s.7.

⁷⁴¹ *Devlet*, Sayı:105, s.4.

⁷⁴² K.Altuğ, ...*Erim Olayı*, s.38-39.; Hürriyet gazetesinde bir başka vesileyle şu yorum yer almıştı;Ferit Melen ile Atilla Karaosmanoğlu... Sait Naci Ergin ile İhsan Topaloğlu'nun aynı programda yan yana olabilecekleri pek akla gelmezdi. Ama Nihat Erim'in kimliği onları birleştiriverdi. (Yılmaz Çetiner, “Ankara'da Neler Oluyor”, 6 Haziran 1971,s.9)

⁷⁴³ S.Koçaş, *12 Mart Anıları*, s.87.

⁷⁴⁴ “Dikmen'i Tanıtıyoruz”, *Devrim*, Sayı:76, (6 Nisan 1971)

olmadan hemen önce yazdığı bir yazıda Anayasa'nın mevcut haliyle icranın yetkilerini sınırlayan yapısının değiştirilmesini savunmaktaydı⁷⁴⁶.

Devlet dergisi, değişik eğilimleri benimsemiş kimselerden oluşan bir kabine değerlendirmesini yapmakta ve *kabaca bir tasnif yapılırsa, solcu, kapitalist, anti-komünist vasıfları ağır basan bir hüviyete sahiptir, ...ağırlık ise CHP zihniyetine mensup olanlardır*, ifadelerini kullanmaktadır⁷⁴⁷. Kullanılan ifadelerin birbiriyle uyumsuzlukları ortadadır. Yalnız bu, değerlendirmenin yanlışlığından değil, kabinenin çelişik yapısından kaynaklanmaktadır. ABD Büyükelçisi, ülkesine yolladığı değerlendirmede hükümetin bütünlükten uzak yapısını, *zoraki nikah* olarak tanımlamaktaydı⁷⁴⁸. İsmail Cem'in hükümetin niteliği hakkındaki yorumu da benzer öğeler taşımaktadır; *12 Mart'ın ilk hükümeti, ilginç bir 'muhtelittir'. Tarihsel bürokratik tezlerin ve bürokratik 'establishement'in Nihat Erim, Sadi Koçaş gibi çoğulculuk ve demokrasiyi pek de içine sindirememiş klasik Atatürkçüleri, mutemet temsilciler olarak bu hükümette vardır. Onların yanına, Atilla Karaosmanoğlu ve Özer Derbil 'sol' Atatürkçülüğü, eğer böyle bir şey varsa, temsil etmektedir. Nihayet, Yapı ve Kredi Bankası danışmanı Sait Naci Ergin ve aynı bankanın müdürü Orhan Dikmen ile, muhtelit tamamlanmaktadır*⁷⁴⁹.

Erim hükümeti büyük bir beklentiyle kurulmuştu. Yıllarca tartışılan reformların, nihayet parti hakimiyetinin ötesinde, oy kaygısından uzak hareket edecek bir hükümet sayesinde gerçekleşebileceği düşüncesi hakimdi. Ordunun gerektiğinde zorlayıcılığı ile devreye girecek olması hükümeti güçlendiren bir faktör olarak görülüyordu. Reform vurgusu önemliydi. Doğrudan bir politik kimliğin izdüşümünde yer edinmişti. Reform denince akla sol geliyordu. 12 Mart'a giden süreçte yaşanan çalkantıların, en çok sözü edilen kavramlardan biri olarak solla ayrılmaz bir bütün oluşturmuştu adeta. Reform öngörüsü 1961 Anayasasının ayrılmaz bir parçasıydı. Sol kesim, Anayasa'yı sahiplenerek Reform vurgusunu özellikle öne çıkarmakta iken, sağın iktidardaki temsilcisi AP anayasanın yönetim sürecindeki zayıflıklarına vurgu yapmakta, reform söylemiyle arasına mesafe koymaktaydı.

⁷⁴⁵ *Devlet*, Sayı:105 (5 Nisan 1971), s.4

⁷⁴⁶ "Anayasa Değişmeli", *Son Havadis*, 28 Mart 1971, s.7.

⁷⁴⁷ "Bunalım ve Kurtuluş", *Devlet*, Sayı:104, (29 Mart 1971), s.3.

⁷⁴⁸ ABD Büyükelçisi'nin şöyle diyordu: *Kabine ılımlı sağ ile ılımlı sol arasında üstüne bir parça daha da solda olabilecek entelektüel katılarak kıyılmış zoraki bir nikaha benziyor. Bu garip karmaşım dört ayaklı bir taburenin üstüne oturtularak dengelenmiş bulunuyor. Bunlar ordu, aktif politikacılar, solcu aydınlar ve kamuoyudur.*

*Hükümet ... CHP, AP ve CGP'nin kabinede temsil edilmelerine rağmen, koşulsuz kendisini desteklemeyecekleri gerçeğini göğüslemek durumundadır. (Kabinenin bir özgünlüğü de) CHP'nin Parlatmentonun ancak üçte birini kontrol etmesine rağmen bir özünde CHP hükümeti olmasıydı. Büyükelçi, yalnızca bir azınlık partisi tarafından değil, azınlık partisi içindeki yenik bir grup tarafından kontrol ediliyor ifadeleriyle de, Ecevit karşıtlarının hakimiyetine dikkat çekiyor. (Sedat Ergin, "Amerikan Gizli Belgelerinde 12 Mart", *Hürriyet*, 14 Mart 1991, s.17.)*

⁷⁴⁹ İ.Cem, *a.g.e.*, s..449

Muhtıradaki reform vurgusuyla, Erim'in de ısrarla hükümetini bu eksenle tanımlaması, ordu iradesiyle bütünleşmiş bir reform amacı algısını güçlendirmiş; bu ise hükümet yapısındaki uyumsuzlukların önemsenmesini engellemiş, nasıl olsa reformcular lehinde şekillenecek bir beklentiye güç vermiştir.

2.3. HÜKÜMET PROGRAMI VE İLK KRİZ

27 Mart günü Anıtkabir ziyareti ardından, Cumhurbaşkanlığı ziyaret ederek Sunay ve MGK üyeleri ile tanışan hükümetin⁷⁵⁰ önündeki ilk görev programını hazırlayıp meclise sunmaktı.

Erim'in isteği üzerine Karaosmanoğlu tarafından, daha hükümetin kurulma aşamasında bir program taslağı hazırlanmış ve Erim de bunu benimsemişti. Yeni aşamadaki karar, her bakanın kendi alanına ilişkin Programa konulmasını istediklerini toparlayarak Koçuş'a teslim etmesi; bunlardan ekonomi ile ilgililerin Karaosmanoğlu, diğerlerinin Koçuş başkanlığında ilgili bakanlıklarca gözden geçirilerek gerekli düzenlemeler yapılmasını müteakip, iki Başbakan Yardımcısı ve Başbakan tarafından mümkün olduğunca kısaltılarak, 8-10 sayfalık bir metin halinde kesinleştirilmesi yönündeydi. Ancak hedeflenenden daha uzun, 20 sayfa halinde hazırlanan⁷⁵¹ Programı, Meclise sunulmadan evvel parti liderlerine veren Erim, gelen telkinler doğrultusunda bazı *ufak değişiklikler* yapmış, bu arada Demirel'in isteğiyle dış politika bölümünde CENTO'dan da bahsedilmiştir⁷⁵².

Program 2 Nisanda Başbakan tarafından Meclise sunulmuş⁷⁵³, anayasa gereği üzerinden iki tam gün geçtikten sonra 5 Nisanda partiler tarafından müzakere edilmiştir.

1960 devriminin Türkiye'ye kazandırdığı 1961 Anayasası Türk toplumunun çağdaş uygarlık düzeyine ulaşmasını sağlayacak dengeli bir gelişmenin çerçevesi olarak ortaya çıkmıştır, değerlendirmesiyle başlayan programda, yaşanan hızlı toplumsal ve siyasal değişimlerin gerektirdiği adımların atılmaması nedeniyle, toplum yapısıyla devlet düzeni arasında önemli gerilimler oluştuğu, devlet ile toplumda yeni gelişen güçler arasında sağlıklı bir ilişki kurulamadığı, karşılıklı bir güvensizlik doğduğu ve bu ortamın Türk Silahlı Kuvvetlerinin demokratik rejime ve Anayasa düzenine bağlılığının en açık delili olarak tanımlanan 12 Mart Muhtırasının verilmesine yol açtığı belirtilerek teşhis konuluyordu.

⁷⁵⁰ *Hürriyet*, 28 Mart 1971, s.1, 11.

⁷⁵¹ S.Koçuş, *12 Mart Anıları*, s.92.

⁷⁵² N.Erim, *a.g.e.*, s.966.

⁷⁵³ *T.B.M.M.Tutanak Dergisi*, 2.4.1971, B:80, O:1, XII, s.393-401.

Çözümün, *Anayasanın gösterdiği doğrultuda yapılması zorunlu reformların hiç beklenmeden gerçekleştirilmesi ile mümkün* olacağı, bu sebeple *Reform Hükümeti* olarak ortaya çıkıldığı ifade ediliyordu.

Hükümetin dayandığı ana ilkeler; *Atatürk ilkelerinin ve devrimlerinin tüm olarak uygulanması, idari ve ekonomik yapının modernleştirilmesi, sosyal adaletin gerçekleştirilmesi konusunda kararlı adımlar atılması, bugünkü huzursuzluk ve asayişsizliğin hızla giderilmesi,* şeklinde sıralanmakta, bu ilkeler doğrultusunda hayata geçirilecek reformların hedefi üzerinde durulmaktaydı. Ekonomik ve siyasal bağımsızlık içinde hızlı kalkınmanın alt yapısını hazırlamak, laikliğin tam uygulanması, öğretim birliğini temin etmek, etkin bir devlet yapısı sağlamak, özel sektörün toplum yararına uygun bir çalışma düzeninde gelişmeye katkıda bulunması, gelir dağılımını düzeltmek için gerekli önlemlerin alınması, kooperatifçiliğin gelişmesi ve eğitimde fırsat eşitliğini sağlayacak tedbirlerin hayata geçirilmesi, sağlık, sosyal yardım ve diğer kamu hizmetlerini halkın eşit yararlanacağı bir hale getirilip yaygınlaştırılması, gençliğin temel sorunlarının çözülmesi, reformların hedefi olarak sıralanmaktaydı.

Toprak ve tarım reformu, Milli Eğitim reformu, Mali reformlar, Hukuk ve Adalet reformu, Devlet kesiminin yeniden düzenlenmesi (reformu), Enerji e tabii kaynaklarla ilgili (reform) olarak belirtilen reformlar için iki aşamalı bir strateji öngörülmüştü. Altı aylık birinci aşamada, temel reform adımları kapsamında geçmişten itibaren hazırlıkları yapıldığı halde sürüncemede kalmış konularda kesin kararların alınacağı, toprak, eğitim ve mali reformlar başta olmak üzere diğer alanlarda da sonraki uygulamalar için hazırlık yapılacağı, bu kapsamda Üçüncü Beş Yıllık Plan'ın hazırlanacağı belirtildikten sonra her reform için izlenecek yöntem ve içerik konusunda açıklamalar yapılmıştır⁷⁵⁴.

Programda reform başlıkları dışında, asayiş, dış politika ve milli savunma konularındaki tutum açıklanmıştır. Asayiş ve güvenliğin sağlanması bölümünde, dernekler, toplantı ve gösteri yürüyüşü özgürlüğü, Grev ve Lokavt, Ateşli silahlar ve Bıçaklar hakkındaki kanunlardaki boşlukların giderileceği ve uygulanacağı, kaçakçılıkla etkili bir mücadele yürütüleceğine değinilmiştir. Dikkat çekici bir nokta, güvenlik kuvvetleri ve idarenin *tarafsızlığı mutlaka sağlanacağı* vurgusudur. 12 Mart öncesinde genellikle sol kesimde seslendirilen, ayırım yapıldığı argümanına hükümetin de katıldığı görülmektedir.

⁷⁵⁴ Reformların içeriği ve yapılan çalışmalar REFORM ÇALIŞMALARININ SEYRİ başlığı altında işlenmektedir. Bkz.s.289 vd.

Erim hükümetinin, sonraki yıllarda da çok tartışılmış haşhaş yasaklama politikası üstü kapalı tarzda bu bölümde yer almıştır. Afyonun gençlik için bir afet olduğu, her şeyden önce insani duygularla bakılacağı belirtildikten sonra; *hükümetimiz bu mesele üzerine önemle eğilecektir, afyon üreticilerine daha iyi bir geçim alanı gösterilecektir* ifadeleri kullanılmıştır.

Dış politika konusunda, Atatürk'ün çizdiği çerçeveye atıf yapılmış, Birleşmiş Milletler, Avrupa Konseyi, Avrupa Ortak Pazarı gibi örgütlerle ilişkilerin gelişmesine önem verileceği belirtilmiştir. NATO *güvenliğimizin en sağlam dış teminatı* olarak tanımlanmış, ABD ile zaman zaman bazı meselelerde farklı bakışlar olmuşsa da *sıkı dostluk ve ittifak* içinde bulunulduğu ifade edilirken, *büyük Kuzey komşumuz* olarak nitelendirilen Sovyetler Birliği ile 1921 Moskova Andlaşmasına uygun geleneksel politikanın süreceği belirtilmiştir.

İran ve Pakistan ile CENTO ve RCD bağlamında ilişkilerin ilerletileceği, Arap ülkeleri ile ilişkilerin geliştirileceği, bu ülkelerle İsrail arasındaki anlaşmazlığın Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin 22 Kasım 1967 kararına uygun olarak çözümlenmesi gerektiği dile getirilmiştir.

Kıbrıs'ta Rum tarafının görüşmeleri sürüncemede bırakan tavrı eleştirilmiş, Kıbrıs Türk Toplumunun anlaşmalarla elde edilmiş haklarına sahip çıkılacağı, Rumlardan gelecek saldırılara karşı durulacağı vurgulanmıştır.

Dış politika alanındaki yenilik, Kıta Çin'i ile ilişki kurulmasının ülke çıkarlarına uygun olup olmadığının araştırılacağı hususuydu.

Milli Savunma ile ilgili olarak da, Silahlı Kuvvetlere *huzursuzluk veren bünye dışı etkenlerin* ortadan kaldırılacağı, yürürlükteki mevzuatın ordu komuta ve yönetimindeki özelliklerle çatışan hükümlerinde düzeltme yapılacağı ve ağır sanayiyle birlikte harb sanayinin gelişmesi için çalışılacağı ifade edilmiştir.

Ayrıca ormancılık, kıyılar ve çalışma hayatı mevzuları programda yer bulmuştur. Köylünün durumunu iyileştirmek için çalışılacağı, ormancılık endüstrisinin kurulması yönünde adım atılacağı; kıyılarda yer alan tarihi ve turistik özellik arzeden devlet topraklarının elden çıkarılmaması, özel mülkiyetteki toprakların ise kamu yararı doğrultusunda kullanılmasına için tedbir alınması öngörülmüştür.

Çalışma hayatında İş Kanunu, Tarım İş Kanunu ve Çıracılık Kanunu tasarılarının en kısa sürede kanunlaştırılacağı; Sendikalar Kanunu ile Toplu Sözleşme, Grev ve Lokavt

Kanunlarının birlikte ele alınarak ikisi arasındaki uyumsuzlukların giderilerek sosyal patlamalara yol açan sebeplerin *öncelikle hukuki tedbirler yoluyla* önleneceği ve işçilerin işverene ortak olma uygulamasını gerçekleştirmek amacıyla gerekli incelemelerin yapılacağı belirtilmiştir.

Programın bir bütünlük arzetmediği noktasındaki eleştirilere işaret etmeliyiz. Demokratik Parti temsilcisi Talat Asal'ın meclisteki müzakereler sırasında dile getirdiği, programın her bölümünün yazan şahıs veya grubun eğilimine göre değişik fikirler içermesi bakımından çelişkiler taşıdığı değerlendirmesi⁷⁵⁵, yabana atılır cinsten değildir. Aslında hükümeti oluşturan farklı unsurlar arasında bir nevi denge gözetilmiştir. İnönü'nün, *herkesi mümkün olduğu kadar memnun edecek, hiç kimseyi tamamıyla karşısına almış gibi görünmiyecek bir dikkat içinde*⁷⁵⁶ hazırlandığı yönündeki görüşü, programın yapısına uygun düşer görünmektedir.

Mümtaz Soysal da programdaki uyumsuzluğa işaret etmektedir; hükümetin, *huzur ve reform* olmak üzere *iki program temeline* dayandığı düşüncesindedir. Bu iki temelin ilk bakışta, birbirinin tamamlayıcısı gibi görünse de, *özde* bir çatışma içerisinde olduğunu, *ciddi reformlara* girişilmesiyle çıkarları zedelenenlerin mutlaka bir huzursuzluk duyacağından hareket ederek, söylemektedir⁷⁵⁷.

Bu nokta da Programın solla bağı üzerinde durmak faydalı olacaktır. Program için, Devlet dergisi, *dış politikada sola kapalı, iç politikada sola açık* tespitini yapmıştır⁷⁵⁸. Dış politika yaklaşımının niteliğini tespit etmede, sağ partilerin yaklaşımı açıklayıcı bir ölçüt mahiyetinde alınabilir. Programın geneline karşı çıkan Demokratik Parti temsilcisinin, dış politikayı gerçekçi ve ana hatları itibariyle parti programlarıyla uyumlu bulması önemlidir⁷⁵⁹. Bir çok noktada eleştiri yönelten AP temsilcisi de bu konuda paralel düşünceler ifade etmiştir⁷⁶⁰. Bir ölçüde Kıta Çin'i hususu dışta bırakılacak olursa bir özgünlüğe rastlanmamaktadır. Buradaki kilit nokta NATO ve ABD ile ilişkiler meselesidir. 1960'larda

⁷⁵⁵ T.B.M.M.Tutanak Dergisi, 5.4.1971, B:81, O:1, XII, s.428.

⁷⁵⁶ T.B.M.M.Tutanak Dergisi, 5.4.1971, B:81, O:1, XII, s.413.

⁷⁵⁷ Mümtaz Soysal, "Güzel Huzursuzluk", *Ortam*, Sayı:2 (26 Nisan – 3 Mayıs 1971), s.3.; Soysal'ın, huzur ve huzursuzluğun farklı sınıflar açısından aynı niteliğe sahip olamayacağını savunduğu bu yazısı, *Ortam* dergisindeki son yazısıydı. Tutuklanmasının ardından yargılanırken, söz konusu yazı askeri savcı Baki Tuğ'un hazırladığı iddianamede *gençliği suç işlemeye tahrik ve teşvik* edici bulunarak Soysal'ın *Marksist-Leninist dünya görüşüne hizmet* etmesinin kanıtları arasında sayılmıştır.(A.Baki Tuğ, *12 Mart 1971 Türkiye Gerçekleri ve Soysal Davası*, Bursa 1995, s.21-22.)

⁷⁵⁸ "Erim ve Programı", *Devlet*, Sayı:106, (12 Nisan 1971), s.3.

⁷⁵⁹ Talat Asal'ın Program üzerine konuşması bkz.T.B.M.M.Tutanak Dergisi, 5.4.1971, B:81, O:1 XII, s.426-435.

⁷⁶⁰ Orhan Dengiz Program üzerine konuşma bkz.T.B.M.M.Tutanak Dergisi, 5.4.1971, B:81, O:1, XII, s.435-443.

özellikle sol gençlik hareketlerinin merkezinde yer aldığı ABD ve NATO karşıtı hava, programda etkisini hissettirmemiştir. Kıta Çin'i için geliştirilen tutum ise yeni bir açılım gibi dursa da sol yönlü bir açılımın göstergesi olarak almak yanıltıcı olabilir. Zaten Çin Halk Cumhuriyeti (ÇHC), Batı Bloğunun izolasyonunu kırmaya başlamış ve NATO üyelerinden bir kısmı tarafından da tanınmıştı. AP hükümeti döneminde ilişki kurmaya dönük politikanın işaretleri görülmeye başlanmıştı. Meselenin bir boyutu da Sovyetler Birliği-ÇHC uyuşmazlığıydı. Batı'da ÇHC'ne karşı gelişen olumlu havada, kuşkusuz bu uyuşmazlıktan faydalanma stratejisinin rolü bulunmaktaydı. Nitekim 1971 yılı içerisinde ABD de ÇHC'ni tanıma yolunda önemli adımlarla gündeme gelecekti.⁷⁶¹ Dolayısıyla Programdaki ÇHC yönelimini iç politikadaki sol etkinin ötesinde değişen uluslararası etkiler bağlamında değerlendirmek mümkündür.

İç politika konusunda ise ihtiyat payını saklı tutarak, genel yaklaşım mahiyetinde sol tespitine katılmak yanlış olmayacaktır. Her şeyden önce sol politikaların toplumsal ve siyasi yapıda oldukça içselleşmiş bir dönem yaşadığını unutmamalıyız. İstanbul Sanayi Odası Dergisinin yaptığı değerlendirme sol etkinin görülmesi açısından çarpıcıdır; *Türkiye'de ekonomi, kafalar ve müesseseler öyle hızlı gelişmektedir ki, bütün dünyada görülen akımların gerisinde kalmak mümkün değildir. Çalışanların refah ve milli gelirden aldıkları payların artışına, yeni vergilerle lüks tüketimin pahalılaşmasına, servet vergileri ile sosyal adalet ilkelerine yaklaşmaya ne şu veya bu iktidar, ne de rejimler mani olamayacaktır*⁷⁶². Servet vergileri ve çalışanlara daha fazla hak tanınması, sosyal adalet gibi vurguların sol politikanın temel argümanları arasında yer aldığı hatırlanırsa, bir işveren yayınındaki bu ifadeleri, dünyadaki genel sol trendin yansımalarına bağlamak mümkündür.

Bu bakımdan, kalkınmada esas tutulacak modelin karma ekonomik düzen olarak tanımlanması hemen belirtelim ki, o zamanın şartlarında, tek başına özel bir sol yönelimin kanıtı olarak düşünülecek bir husus değildir. Görüldüğü gibi işveren örgütleri dahi bu modeli dillendiriyordu. Bu anlamda karma ekonomik model genel bir kabul görmekteydi ki, zaten 1961 Anayasasının belirlediği bir modeldi. Sol vurgu, modelin içinin nasıl doldurulduğıyla ilgilidir. Demokratik Parti temsilcisi Talat Asal, Meclisteki müzakerelerde, karma ekonomik modelin Anayasa ve kalkınma planlarına uygun olduğunu ancak Program içeriğini o çerçeveyi aşan ifadeler taşıdığı yönünde eleştirmişti. Programa bakıldığında özellikle bazı alanlar için devletçilik epey öndedir. Petrol arama ve işlemede devletin rolünün artırılması,

⁷⁶¹ Bu konuda bkz. Çin Halk Cumhuriyeti'nin Tanınması, s.327.

⁷⁶² "Avrupa Ekonomik Topluluğu ve Türkiye", *İstanbul Sanayi Odası Dergisi*, Sayı:62, (15 Nisan 1971), s.3.

satış işlemlerinde devletleştirmeye varan adımlar, Linyitte ve Boraks gibi stratejik madenlerde devletleştirmeye gidileceği; dış ticarete devlet dışı kuruluşlarca yürütülen işlemlerin devlet bünyesine alınacağı, özellikle geri kalmış bölgelere devlet eliyle sanayi tesisleri kurulacağı gibi hususlar devletçilik vurgusunun örnekleriydi.

Sol etki devletçilikle sınırlı değildir. 27 Mayıs'a ve 1961 anayasasına sahip çıkılması, sorunların kaynağını iktidarın, hızlı toplumsal ve siyasal gelişmelerin gerisinde kalması ve anayasanın öngördüğü reformların yapılamaması noktasında tanımlanması, teşhis noktasında da aynı zeminde yer alındığını göstermektedir. Güvenlik görevlileri ve İdarenin tarafsızlaştırılacağı vaadi, kendi içinde *tarafli* bir uygulamanın olduğunu kabul etmektedir ki, bu da 12 Mart öncesinde sol'un en önemli argümanları arasında kendisine yer bulmuştu.

Yabancı sermayenin bağlandığı şartlar korumacı bir anlayışla hareket edildiğini göstermektedir. Yabancı sermayenin; *başka yollarla sağlanamıyan üstün teknoloji niteliğini taşıması, yurt içinde finanse edilemiyen çok büyük tesisler, kurulacak kapasitenin Ortak Pazar'la rekabet edecek seviyede bulunması ve ihracata dönük olması ve çoğunluk paylarının Türklere aid olması şartlarıyla destekleneceği* belirtilmiştir. Epey sınırlandırıcı şartlar söz konusudur. Bu tercihe, sadece hükümetin veya bazı bakanların ürünü olarak bakmak yanıltıcı olabilir. Gevgilili'nin⁷⁶³, dünyadaki büyük ekonomilerin yaşadığı sarsıntılar nedeniyle eskiye nazaran dış kaynak temin etme imkanlarında zaten bir daralma yaşandığına dair tespiti, bir dış faktör durumundadır.

Devrim Kanunlarının uygulanacağı, eğitimde birliğin sağlanacağı, İmam Hatip Okullarında yeni düzenleme yapılacağı, zorunlu eğitim süresinin arttırılmasına dönük adımlar atılacağı gibi hususlar da sol politika çevrelerince dile getirilenler arasındaydı.

Programı sol'dan eleştiren bir yaklaşım Devrim dergisinden, Arslan Başer Kafaoğlu'ndan gelmiştir. Kafaoğlu laiklik, eğitim ve enerji politikalarından yola çıkarak programın *ilerici aydınlar* tarafından olumlu *karşılanmasını aşırı hoşgörülü bir tutum olarak niteleyip, dış politika ve asayiş alanında tamamen tutucu olduğunu* ifade ettikten sonra yaptığı şu değerlendirmeye, aslında bir başka açıdan programdaki sol eğilimi ortaya koymaktadır; *Türk kamuoyu yıllardır devrimci fikirlerin etkisi altındadır. Özellikle zinde güçler, tutucu fikir baskısından çoktan arınmış, milliyetçi-devrimci fikirlere tam açık duruma gelmiştir. Bu vakıa karşısında yeni kurulan hükümetin en az bu kadar ilerici ve Atatürkçü olması doğaldır. 12*

⁷⁶³ A.Gevgilili, ...12 Mart Rejimi, s.240.

*Mart Muhtırasının bir sonucu olarak kurulan hükümet, daha sağ bir programla ortaya çıkamazdı*⁷⁶⁴. Eleştiren Kafaoğlu da bir sol tespiti yapmakta, ancak buna genel koşulların yansımından öte bir anlam atfetmemektedir.

Muhtırayı imzalayan komutanlardan biri olarak düşüncesi önemsenmesi gereken Batur, program, *12 Mart Muhtırası'nın, Silahlı Kuvvetlerin ve bizim şimdiye kadar dile getirdiğimiz düşüncelerin tümünü kapsıyordu* ifadelerini kullanmaktadır⁷⁶⁵.

Program üzerindeki görüşmeler 5 Nisan tarihinde yapılmıştır. Sırasıyla CHP adına Genel Başkan İsmet İnönü, MGP adına Genel Başkan Turhan Feyzioğlu, Demokratik Parti adına Talat Asal, AP adına Orhan Dengiz'in konuştuğu görüşmelerde, sadece Demokratik Parti temsilcisi parti olarak karşı oy vereceklerini açıklamıştır.

İnönü⁷⁶⁶, partilerden üye almakla birlikte, partilerin hükümet icraatlarından sorumlu tutulamayacağını ve ordunun doğrudan müdahalesinin önüne geçmek için olumlu oy vermenin bir *mecburiyet* olduğunun altını çizdiği konuşmasında, hükümetin herkesi memnun etme gayretiyle bir program hazırladığını söylemiştir. Bu noktada Ecevit'in, muhalefeti programa güvenoyu verilmesine karşı çıkararak sürdürdüğünü belirtmeliyiz. 3 Nisanda yapılan grup toplantısında, hükümetin demokratik kurallara ve *hizipler üstü bile* olmaması itibarıyla Muhtıraya da aykırı düştüğünü belirten Ecevit, programı, CHP'nin düzen değişikliği programından çok geri olmak bir yana, *1961'den sonra gördüğümüz en sönük, en sulandırılmış, en anlamsız ve en boş hükümet programı* şeklinde nitelemiştir. İnönü ise kendi kurduğu koalisyonlarda bile bu derece *ilerici reformlar* bulunmadığını, *Erim hükümetinin 1960'tan beri reformcu olarak kurulan hükümetlerin en ilericisi* olduğunu savunmuştur. Parti grubundaki oylamada 50'ye karşı 100 oyla güvenoyu verilmesi kararı çıkmıştır⁷⁶⁷. İnönü'nün programa eleştiri olarak sayılabilecek bir görüşü, toprak reformuna ilişkindir. *Toprak ve Tarım Reformu*⁷⁶⁸ olarak vasıflandırılmasını diğer partileri de memnun etmek için bulunmuş bir yol olarak değerlendirmiştir.

⁷⁶⁴ Arslan Başer Kafaoğlu, "Yeni Hükümet Programı", *Devrim*, Sayı:77, (13 Nisan 1971), s.2.

⁷⁶⁵ M.Batur, *a.g.e.*, s.311

⁷⁶⁶ İnönü'nün Program üzerine konuşması bkz. *T.B.M.M.Tutanak Dergisi*, 5.4.1971, B:81, O:1, XII, s.409-413.

⁷⁶⁷ "Ecevit'e İnönü Çok Kızdı", *Hürriyet*, 4 Nisan 1971, s.11; Toplantıda Adalet Bakanı Arar ile Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Topaloğlu'da Ecevit'in düşüncelerine karşı çıkmış, kızan Arar bayılmıştı. (N.Mikelamoğlu, *a.g.e.*, s.59.) aynı tarihli *Hürriyet*'te ise Ecevit'in iddialarını iftira olarak nitelediği konuşmasından sonra çıktığı kuliste Arar'ın kalp krizi geçirdiğini yazmaktadır.

⁷⁶⁸ Tarım Reformu Sağ, Toprak Reformu Sol kesimce kullanılıyordu. Bkz. Tarım Ve Toprak Reformu, s. 296 vd.

MGP adına görüş açıklayan Genel Başkan Feyzioğlu⁷⁶⁹, yaptığı uzun konuşmada, 12 Mart'tan önceki değişik zamanlarda ifade ettikleri görüşlerinden örnekler vermiştir. Dışardan üye alınmayan, Parlamentodan partilerin güçleri oranında katılacakları, bir hükümet modelinin tercihleri olduğunu, ancak mevcut *özel şartlar içinde* bu yönü eleştirmeyi doğru görmediklerini belirtmiş ve genel hatları itibariyle programı benimser bir konuşma yapmıştır. Programdaki karma ekonomi düzeni tanımlamasını yorumlarken özel sektöre de önem verildiğinin altını çizmiştir. İşçi hareketi kapsamında gündeme gelen çatışmaların önlenmesi için kanuni düzenlemeler yapılması ve hakemlik gibi müesseselerin daha geniş ölçüde devreye sokulması yönünde çalışma yapılması ve genel olarak *hürriyet ve düzeni bağdaştırmak ihtiyacı(nın)* gerekliliği üzerinde durmuştur.

Demokratik Parti grubu adına konuşan Asal, hükümetin meydana getirilme biçiminin de önemli olduğunu ve ağırlığın parlamento dışı üyelere verildiğine işaret etmiştir. Programın, her bölümü yazan şahıs veya grubun eğilimine göre değişik fikirler içermesi nedeniyle çelişkiler taşıdığını ifade eden Asal, yabancı sermayeye yaklaşım ve devletleştirme tutumlarına, mali reformlara, toprak ve tarım reformuna, Milli Eğitim reformuna karşıt görüşler dile getirmiştir. Asal'ın tek katıldığı nokta gerçekçi ve anahatları itibariyle parti programlarıyla uyumlu bulduğu dış politikaydı.

AP grubunun tutumu ilginçti. Temsilcileri mecliste program üzerindeki görüşlerini açıklarken, henüz güvenoyu verileceğine dair bir grup kararı alınmamıştı. Mesele ilkin, Meclis görüşmelerinin gerçekleştiği günün sabahında, grup toplantısında ele alınmıştı. Millet Meclisi grubunda Süleyman Çağlar ve Baha Müderrisoğlu'nun program görüşmelerine katılmama yönündeki önergesi üzerine yaptığı konuşmada Demirel, *benim gönlüm de sizin gibi. ...Bu mücadeleyi biz topun, tüfeğin karşısına top tüfek çıkararak yapacak değiliz. ...Doğru bulduğumuz şeyi her bulunduğumuz platformda söylemek suretiyle yapacağız. ...Hükümet programı vesilesi ile düşüncelerimizi bütün millete ve cihana duyuralım. ...Bu buhran içerisinde en az zararla çıkabilmek en mühim meseledir, sözlerinin yanı sıra neler olmamasını istemekle inisiyatifin alınabileceğini, neler olmasını istemenin ise şartlara bağlı olduğunu* ifade ederek önergenin geri çekilmesini sağlamıştı. Ancak alınacak tutumun netleştirilmesi bir gün sonraya bırakılmıştı⁷⁷⁰.

⁷⁶⁹ Feyzioğlu, Program üzerine konuşması bkz. *T.B.M.M. Tutanak Dergisi*, 5.4.1971, B:81, O:1, XII, s.413-426.

⁷⁷⁰ "AP'nin Kararı Yarına Kaldı", *Hürriyet*, 5 Nisan 1971, s.1,11

Meclisteki müzakereler aynı gün bu toplantıdan sonra gerçekleşmişti. AP temsilcisi Orhan Dengiz, yaşanan siyasi bunalım ve rejim meselesinin hallinin diğer partilerce de dikkate alınmasını isterken güvenoyu verileceğinin işaretini vermiş, ama dış politika dışta tutulacak olursa, hemen her konuda karşıt değerlendirmelerde bulunmuştu. Her şeyden önce programla kendi aralarında teşhis farklılığı bulunduğunu dile getirmişti. Gelişmelerin ardında kalındığı, sağlıklı ilişkiler kurulamadığı için devlet ve toplum güçleri arasında bir güvensizlik oluştuğu, Anayasa doğrultusunda reform yapılarak sorunların aşılacağı yönündeki teşhislerle kendi teşhislerinin farklı olduğunu ifade eden AP temsilcisi, 1961 Anayasasındaki hak ve özgürlüklerin boşluklardan yararlanılarak kötüye kullanılması, çeşitli kurumların (ki bunda kasıt TRT, Üniversite, Danıştay gibi kurumlardı) tutum ve davranışları ile önlem alınmasını zorlaştırmaları nedeniyle büyüyen anarşinin temel amacının devlet düzenini değiştirmek olduğunu savunmuştur. Karşı çıkmadıklarını belirtmekle birlikte, reform fikrine ihtiyatla yaklaşmış, kanuni boşlukların giderilmesi için yeni düzenlemelere, Anayasa değişikliği dahil destek vereceklerini açıklamıştır. Tarımda vergilendirmenin muğlak kaldığını, köylülerin meselelerine yeterince eğilinmediğini, devletçilik konusunda tereddüt taşıdıklarını ifade eden AP, anayasa değişikliği ile ilgili atılacak adımlarda her türlü desteği peşin olarak ilan etmekteydi.

AP sözcüsünün, nüfusun % 70'inin köylerde yaşamasına rağmen köy ve köylü meselesine *hemen hiç yer verilmemiş* olduğu yönündeki eleştirisi önemli bir noktayı işaret etmektedir. Erim⁷⁷¹, her ne kadar *orman içi, orman kenarı, orman dışı köyler* ifadeleriyle bütün köylülüğün ifade edilmiş olduğunu, *Türk köylerinin çoğu, pek çoğu ya orman içindedir, ya orman kenarındadır ya orman dışındadır ve köylü problemi de bu suretle programımıza alınmıştır* sözleriyle dile getirip, toprak ve tarım reformunun da köylülükle ilgili olduğunu, ayrıca İkinci Beş Yıllık Plan ve 1971 yılı bütçesine atıf yapılmak suretiyle konunun yeterince ele alındığını söylemişse de hükümetin tarımdan çok sanayiye ağırlık veren bir politika yönelimi içerisinde bulunduğu anlaşılmaktadır.

Program, ekonominin geleneksel yapıdan kurtulması için *hızlı sanayileşmenin şart olduğu* tespitini yapmaktadır. Diğer tarafta tarımı vergilendirmeye dönük hedef koymuştur. Tarım vergilendirmesi ise doğal olarak sanayileşme için bir kaynak transferi özelliği taşımaktadır. Erim'in toprak reformu üzerinde eleştirileri cevaplarırken, tarım nüfusunun bir kısmının sanayiye sevk edilmesi gereği üzerinde durmuş olması, hükümetin anlayışı açısından

⁷⁷¹ Program üzerindeki konuşmalara cevabı bkz. *T.B.M.M.Tutanak Dergisi*, 5.4.1971, B:81, O:2, XII, s.451-456.

önemlidir. Ekonomiden sorumlu Başbakan yardımcısı Karaosmanoğlu, 14 Nisan'da gerçekleştirdiği ve epey tartışma yaratan basın toplantısında⁷⁷², 1970 tahminlerine göre tarım faaliyetleri neticesi elde edilen gelirin 37.8 milyar TL olmasına karşın 27 bin mükelleften 87 milyon TL vergi alındığını ifade ederek tarım kesiminin milli gelirden aldığı pay ile ödediği vergi arasındaki uçurumu dile getirmiş, *gayri ciddi* diye nitelendirdiği vergi sisteminin yerine, küçük toprak sahiplerini dışta tutacak şekilde, büyük tarım gelirleri sahiplerinin vergilendirilerek, hem Anayasanın 61.maddesinin hem de toprak reformu için gerekli kaynakların sağlanacağını ifade etmiştir.

6 Nisanda yapılan grup toplantısında konuşan Demirel, hükümette görev alan arkadaşları için, *böyle bir kuruluştaki görev almanın ezikliği içinde olmamalıdır. Kendiliklerinden gitmiş değillerdir, biz kendilerine vazife vermişizdir* ifadeleriyle hükümete bakış açılarını ortaya koymaktaydı. Güvenoyu kararının alınmasında hükümet ve programının değil, *Parlamentonun açık kalabilmesi* düşüncesiyle hareket edilmesi gerektiğini, dolayısıyla memleket çıkarını düşünerek *siyasi bir karar* vereceklerini belirtmiş, yapılan oylamada *icraatı sırasında ortaya çıkacak her yeni durum ve konu* için grubun ayrıca müzakere edip karara bağlayacağı kaydı ile olumlu oy kullanılması fikri benimsenmiştir⁷⁷³. Oylamada 108 kabul, 25 red, 51 çekimser oy kullanılırken 40 parlamenter katılmamıştır. Senatoda 6 Nisanda müzakere edilen program⁷⁷⁴ Millet Meclisi'nde 7 Nisanda oylanmıştır. 370 milletvekilinin katıldığı oylamada, 3 çekimser, 46 red oyuna karşılık 321 oyla kabul edilmiştir. 75 milletvekili ise oylamaya katılmamıştır⁷⁷⁵.

Bu,1961'den bu yana hükümetlerin aldığı en yüksek güvenoyuydu⁷⁷⁶. Ancak güvenoyunun ne kadarının gerçekten programın benimsenmesi nedeniyle verildiği tartışmalıydı. AP'nin, Demirel'in konuşmalarında da açıkça görüldüğü gibi bambaşka siyasi kaygılarla oy verdiği ortadaydı. CHP'de ise Ecevit kanadı muhalif kalmıştı. Kabinenin iki numaralı ismi Koçaş, *beğenmesi gerekenler ya oy vermemiş, ya da oylamaya katılmamışlardı,... içi burkula burkula oy verenlerin çoğunluğu programı beğenmeyen, reformları istemeyenlerdi*,⁷⁷⁷ şeklindeki sözleriyle durumu ortaya koymaktaydı.

⁷⁷² "Hükümetin Ekonomik Politikasının Ayrıntıları...", *Ekonomi ve Politika*, Sayı:271, (15 Nisan 1971), s.8.

⁷⁷³ A.P Genel Merkezi, *Oniki Mart ve.....*, s.75-83.

⁷⁷⁴ *Hürriyet*,7 Nisan 1971,s.1,11

⁷⁷⁵ *T.B.M.M.Tutanak Dergisi*, 7.4.1971, B:82, O:1, XII, s.465 – 467.

⁷⁷⁶ N.Erim, *a.g.e.*, s.968.

⁷⁷⁷ S.Koçaş, *12 Mart Anıları.*, s.147.

Aydınların bir kesimi programı desteklerken, diğer bir kesim *yeterince reformist* bulmamıştır. Ancak reformculuğu yeterli bulmayanların tutumunu program karşıtı platformda ele almak yanlış olacaktır. Bu açıdan bakıldığında, Programın aydın kesimde ciddi bir desteğe sahip olduğu söylenebilir⁷⁷⁸.

Bu arada, Program görüşmeleri sürecinde bazı bakanların istifaya yönelmesine sebep olan ve kabinenin parçalı yapısını daha işin başındayken ortaya koyan gelişmeye değinmek istiyoruz. Kuruluş aşamasında, Ergin ve Melen'e karşı reformcu kanattan yükselen itirazlar ve Derbil ile Çilingiroğlu arasında teknik boyutu ağır basan ihtilaflar yaşandığına değinmiştik. Ancak kriz diye nitelenebilecek, kabinenin bir kanadını istifanın eşiğine getiren ihtilaf, Erim'in partilerin program üzerindeki eleştirilerini cevaplamak üzere yaptığı konuşmada, AP ve Demirel'e dönük ılımlı açıklamalarıyla gündeme gelmiştir. Demirel'le uzlaşarak yola devam etmek arzusundaydı. Hükümeti oluşturma sürecinde bunun ipuçlarını vermişti. Her ne kadar Demirel kabinenin yapısından memnun kalmamışsa da Erim, etrafındakilere (örneğin Koçuş) göre Demirel ve AP ile daha yakın ilişkiler içerisinde olmayı hedeflemiştir. Oysa Altuğ'un belirttiği gibi, kabinenin *büyük kısmı* parlamentoya değil muhtıraya dayanan bir hükümet modelini tercih etmekteydi⁷⁷⁹.

İlginç bir ayrıntı, Erim'in hükümetin kurulduğu hafta Dışişleri eski bakanı İhsan Sabri Çağlayangil'le yemekte bir araya gelmesiydi. Çağlayangil, Erim'in başbakan olarak görevlendirildiği günlerde, ilk tebrik telgrafını tedavide bulunduğu Londra'dan yollamıştı⁷⁸⁰. Koçuş'un yanlış anlaşılacağı, uygun düşmeyeceği nedeniyle karşı çıkmasına rağmen gittiği yemekten *gayet neşeli* dönen Erim, yemektekilerin Koçuş'tan hoşlanmadığını ve ısrarla kendi yanına *maksatlı olarak tavsiye edildiği* düşüncesini savunduğunu aktarırken, görüşmede Demirel'in de bulunduğu dair bir bilgiyi Koçuş'la paylaşmamıştı. Koçuş, Demirel'in varlığını ertesi günkü gazetelerden öğrenecekti⁷⁸¹. 31 Martta gerçekleşen görüşmede AP Genel Sekreteri Nizamettin Erkmen de bulunmuştu. Erim, gazetecilere, bu ortamda ne gerekiyorsa Demirel'le onu konuştuklarını, hükümette yer alan büyük partilerin liderleriyle

⁷⁷⁸ "Reformların Şansı", *Yankı*, Sayı:13, (19 – 25 Nisan 1971), s.13.

⁷⁷⁹ K.Altuğ, ...*Erim Olayı*, s.65.

⁷⁸⁰ Telgraf, *Başbakanlığa seçilişiniz tercihlerin en iyisidir. Başarı dileklerimin kabulünü rica ederimin yanı sıra yardıma hazır olduğumu belirten ifadeler taşıyordu.* (K.Altuğ, ...*Erim Olayı*, s.27.)

⁷⁸¹ S.Koçuş, *12 Mart Anıları*, s.142.

sık sık görüşeceğini, onların yardımı olmadan işi yürütemeyeceğini açıklarken; Demirel, *medeni mücameledir (güzel geçinme) oturduk, görüştüük* ifadelerini kullanmıştı⁷⁸².

Erim'in meclisteki konuşması bu havanın devamı gibiydi ve söz konusu görüşmede neler konuşulduğunun ipuçlarını taşıyordu. Bütün parti liderleriyle ve *bilhassada* Mecliste en çok parlamento sahip olması dolayısıyla AP ile demokratik rejimi yeniden rayına oturtmaya çalışacağını belirterek, *Demirel'in kendisine söyledim; 'Sen bana bir defa gelersen ben sana yirmi defa geleceğim. Sabahleyin erken evden çıkarken telefon edeceğim. Devletin mahrem meselelerini seninle konuşacağım'*⁷⁸³ şeklinde ifadeler kullanması, Kabinede istifa rüzgarları estirmiştir. Konuşma, reformculukla bağdaşır bulunmamış, Kabinenin reformcu kimlikleriyle tanınan üyeleri üzerinde tam bir şok etkisi yaratmıştı. Koçaş'ın söylemiyle iktidardan uzaklaştırılmış, gücünü kaybetmenin *perişanlığı* içindeki Demirel'e başka hiç kimseden gelemecek kadar büyük bir yardım yapmıştı Erim⁷⁸⁴. Aynı şaşkınlık asker kanadında da yaşanmıştı⁷⁸⁵. O gece Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanı Sav'ın evinde toplanan ve Altuğ'un deyiimiyle, Erim'in 12 Mart'a ihanet ettiğini düşünen *Beyin Takımı*, *ilk huruç hareketin(e)* yönelmişti. Basını çağırıp istifaları açıklama eğilimi ağırlık kazanmıştı⁷⁸⁶. Ancak Koçaş'ın müdahalesiyle, istifaların öncelikle Başbakana verilmesinin doğru olacağı düşüncesi hakim olmuştu. Hazır bulunan 10 bakan için 11 istifa dilekçesi(bir tanesi başbakana sunulacaktı) hazırlanarak imzalanmış, istifaların ertesi gün Koçaş tarafından Başbakana ulaştırılması noktasında görüş birliğine varılmıştı. Sadi Koçaş, Atilla Karaosmanoğlu, Mehmet Özgüneş,

⁷⁸² "Erim ile Demirel Çağlayangil'in Evinde Görüşü", *Hürriyet*, 1 Nisan 1971,s.11.; C.Arcayürek, *Çankaya'ya Giden Yol...*, s.131'de, 1950'lerin ünlü gazetesi Yeni Sabah'ın sahibi ve Erim'in yakın dostu Safa Kılıçoğlu'nun önerisiyle 31 Mart'ta gerçekleştiğini yazdığı görüşmeyle ilgili ilginç anekdotlar aktarmaktadır. Demirel şöyle diyor; *bana geldiniz, 'hükümeti kuracağım' dediniz. 'Ne muhtırada imzam var, ne de bu tertibin içindeyim' dediniz. Ben de verdim bakan adaylarımızı. Aslında ben, 'rejimi kurtarmak için zaman kazanmak istiyorum. Güvenoyu verdiyse, inanınız ki, bu sizin hükümete değil. Rejim için zaman kazanmak isteğimizden doğuyor. Bunalım bu, koşulları var, bugünkü koşullarda böyle davranış alıyorum. Hem sonra bizden neden adam istediniz, neden koymadınız bu adayları hükümete?..' Erim, sofrada bulunan herkesi şaşkırtan bir yanıt verdi: '..Ben zaten haysiyetli bir işin içinde değilim..' dedi. Demirel bu yanıt üzerine güldü: 'siz böyle söyledikten sonra, sorumu geri aldım...' dedi.*

⁷⁸³ *T.B.M.M.Tutanak Dergisi*, 5.4.1971, B:81, O:2, XII, s.455.

⁷⁸⁴ S.Koçaş, *12 Mart Anıları*, s.141.; AP iktidarının, basın ve muhalefet çevrelerinde zehir hafife lakabıyla anılan İçişleri Bakanı iken ayrılarak DP'de kurucular arasında yer almanın yanı sıra Genel Başkan Yardımcılığını yürüten Faruk Sükan, 1971 yılı ortalarında Demirel hakkında hazırladığı ve Sunay ile Erim'e sunduğu raporda, Erim'in bu ifadeleri için, her bakımdan ve her çevrede tükenmiş, bitmiş olan Demirel'i zaman içinde canlandırmış, cesaretlendirmiş değerlendirmesini yapacaktı. ("Merhum Nihat Erim'in Anıları:12 Mart Anıları", Yayına Hazırlayan:Sadun Tanju, *Hürriyet*, 19 Mart 1986, s.9)

⁷⁸⁵ M.Batur, *a.g.e.*, s.312.

⁷⁸⁶ K.Altuğ, ...*Erim Olayı*, s.57.

Hamdi Ömeroğlu, Şinasi Orel, Ayhan Çilingiroğlu, Atilla Sav, Özer Derbil, İhsan Topaloğlu, Selahattin Babüroğlu'nun imzaladığı dilekçe metni şöyleydi;⁷⁸⁷

Sayın Başbakan, daha önce gelişen bazı olaylara ek olarak bu kere 5 Nisan 1971 Pazartesi günü Hükümet programının Millet Meclisi'nden görüşülmesi sırasında,

1-Sayın Başbakanın Hükümet programıyla ilgili konuşmalara verdiği cevaplarda Türkiye'yi bugünkü duruma getiren çevrelere tavizkar konuşması ve onların görüşlerine katılması bizde derin üzüntü yaratmıştır;

2-Bu davranışla, yurdun 12 Mart 1971'deki duruma gelmesinin baş sorumlusu olan Süleyman Demirel ve yakın arkadaşlarının kamuoyu önünde tekrar itibarlı duruma gelmesi sağlanmakta Türk Demokrasisinin yozlaşmaktan kurtulma yolundaki bir umudu daha yitirilmiş olmaktadır;

3-Bu anlayışla, ülkenin ihtiyacı olan çalışmaları yapabilmem mümkün olamayacağı ortak görüşüne vardığımızı ve 5 Nisan 1971 günü saat 23,45'te ulaştığımızı bu görüşle Hükümet üyeliği görevinden ayrılmak zorunda kaldığımız arz ederiz.

Muhtıradan sonra emekliye sevk edilmiş subaylar arasında yer almış olan Amiral Vedii Bilget, istifa haberinin daha Erim'in haberi yokken kendisi dahil bir çok kişiye ulaştığını belirtmektedir. Bilget'e göre, 6 Nisan sabahı Batur durumu Gürler'e, O da Tağmaç'a bildirmişti. Tağmaç'ın yorumu bazı kabine üyelerinin, muhtıranın üçüncü maddesinin işlemlerini temin etmek için *huzursuzluk çıkardıkları* şeklindeydi⁷⁸⁸.

Ertesi gün istifalar karşısında, Koçaş'ın deyişiyle *sapsarı kesilen* Erim, maksadını aşan bir konuşma yaptığını kabul ederek geri dönülmesi için Koçaş'tan aracılık yapmasını istemiştir. Koçaş'ın istifacılarla kendisinin görüşmesini önermesi üzerine, Başbakanlığa çağrılanlara, benzer bir açıklama yapmış ve bunu telafi etmek için Senatodaki konuşmasının istedikleri tarzda hazırlanmasını, aynen okuyacağını belirtmesiyle, istifadan geri dönme

⁷⁸⁷ S.Koçaş, *12 Mart Anıları*, s.14'te istifanın duyulması halinde en az 3-4 bakanın daha istifaya iştirak edeceği fikrindeydi; K.Altuğ, *...Erim Olayı*, s.65'te, benzer bir tahmin yapılmaktadır.

⁷⁸⁸ V.Bilget, *a.g.e.*, s.195.

eğilimi oluşmuştur. Nitekim, Koçaş, Karaosmanoğlu ve Sav tarafından hazırlanan ve sert ifadeler taşıyan metni Erim aynı gün Senatoda okumuştur⁷⁸⁹.

Gelişmeler pek dışarıya yansımadağı⁷⁹⁰ için Senato'daki konuşma ile Meclis'teki konuşmanın farklılığı üzerinde değişik değerlendirmeler yapılmıştır. Hürriyet gazetesi, AP'nin aynı gün toplanarak güvenoyu verilmesi yönünde karar almasıyla, güvenoyunu garantilemiş olmanın rahatlığına⁷⁹¹, kimileri generallerin ikazına, kimileri de Koçaş'ın restine bağlamıştı⁷⁹².

İstifa olayı, hükümet içinde başından beri hissedilen ikiliği iyice açığa çıkarmıştır. Söz konusu bakanlar hakkında Erim'in kafasında kuşkular uyanmıştır⁷⁹³. İhsan Topaloğlu, Atilla Sav, Ayhan Çilingiroğlu, Özer Derbil, Atilla Karaosmanoğlu'nu işin öncüleri olarak nitelermekte ve bunların bir *klik* halinde hareket ettiklerini, Maliye Bakanı Ergin ile de uğraştıklarını belirtmektedir. Kullandığı *hepsini yola getireceğim, reform kanunlarını hazırlamadan kabinede değişiklik istemiyorum*, şeklindeki ifadeler, uygun anın, kendi söylemiyle reform kanunları hazırlandıktan sonra, gelmesiyle birlikte yapacağı değişikliklerin haberini vermektedir⁷⁹⁴. Henüz güvenoyu bile almamış bir kabinede değişikliğin akla gelmesi, hükümetin ne derece iç uyumdan uzak, problemlili bir yapı arzettiğini göstermeye yeter cinstendir.

Hükümet, Erim'in gerçekleşseydi *skandal olurdu* dediği krizi atlattmış ve ardından güvenoyu almıştı. Nihayet beklenen icraatları gerçekleştirmek üzere görev başındaydı. Cumhurbaşkanı ve Komuta kademesinden Erim'e ard arda gerçekleşen ziyaretler, Demirel'den esirgenen desteğin yeni hükümete verildiği şeklinde yorumlanmakta⁷⁹⁵ ve bu da hükümetin arkasındaki iradenin varlığını yeniden hatırlatma işlevi görmekteydi. Hükümet

⁷⁸⁹ İstifa olayının gelişimi için bkz. S.Koçaş, *12 Mart Anıları*, s.141 – 146; K.Altuğ, ...*Erim Olayı*, s.56 – 64.; N.Erim, *a.g.e.*, s.968'de, Bakanlar Kurulu olarak nitelediği toplantının 6,5 saat sürdüğünü ve metni Karaosmanoğlu'na kaleme aldirttiğini belirtiyor.

⁷⁹⁰ Yankı dergisinin, aradan bir hafta geçtikten sonra çok genel çizgiler içinde olayı aktardığı görülüyor. ("Küçük Fırtına", *Yankı*, Sayı:7, (12 – 18 Nisan 1971), s.4-5.)

⁷⁹¹ "Program Senatoda Tartışıldı", *Hürriyet*, 7 Nisan 1971, s.1.

⁷⁹² S.Koçaş, *12 Mart Anıları*, s.146; K.Altuğ, ...*Erim Olayı*, s.64.

⁷⁹³ C.Aykan, *a.g.e.*, s.233.

⁷⁹⁴ N.Erim, *a.g.e.*, s.968.; O dönemde Maliye Tetkik Kurulu Başkanlığı görevini yürüten Cahit Kayra'nın programın hazırlanması süreciyle ilgili anlattığı bir hatırası, Karaosmanoğlu ve etrafındakilerin düşüncelerini göstermesi bakımından önemlidir. Başından itibaren bilinçli tarzda bir klik halinde hareket ettikleri anlamı çıkmaktadır. Kayra, 25 Mart tarihinde çağrıldığı bir komşusunun evinde, Karaosmanoğlu, Çilingiroğlu, Atilla Sönmez, Refet Erim, Necat Erder bulunduğunu belirttikten sonra şöyle devam ediyor; *Toplantıya Özer Derbil de katılmıştı. Bana onun varlığının, bu grubun aşırı eğilimli olmadığını göstermek bakımından önemli olduğu söylendi.* (Cahit Kayra, *1938 Kuşağı Olaylar, İnsanlar, Anılar*, İstanbul 1995, s.300.)

⁷⁹⁵ "Komutanlar Erim ile Ne Konuştu", *Yankı*, Sayı:7, (12-18 Nisan 1971), s.8.

üyelerinin reform kararlılığına dair açıklamalar birbirini takip etmekteydi. Başbakan Yardımcısı Koçaş, *ya yapar ya gideriz* diyordu⁷⁹⁶. *Devrim kanunlarını çıkarmak ve uygulamak* için kendilerine görev verildiğini vurgulayarak hükümetin amacını acil reformları yapıp hayata geçirmek, daha uzun sürebilecek olanlar için de kendilerinden sonra gelecek iktidarların devam ettirebilecekleri bir alt yapı oluşturmak şeklinde açıklamaktaydı⁷⁹⁷. Erim'in gündeminde de reformlar vardı. Açıklamalarından anlaşılan, *idare-i maslahatçılığa* düşmeden, süratle reformların hazırlanarak meclise sevkedileceği, ana hatlarından taviz vermeden bunların kabul edilmelerinin sağlanacağı, partilerin ayak sürümesi, reformları yozlaştırma gibi girişimlerde bulunması halinde sorumluluğu iade edecekleri idi⁷⁹⁸.

Hükümetin icraatına geçmeden evvel, Programın devamı niteliğinde olan ve adeta geçmiş döneme meydan okuyan bir basın toplantısı üzerinde durmak istiyoruz.

Fırtına Koparan Basın Toplantısı

Takvimler 14 Nisanı gösterdiğinde Ekonomiden sorumlu Başbakan Yardımcısı Atilla Karaosmanoğlu'nun, hükümetin ekonomik politikasını ayrıntılı şekilde izah ettiği basın toplantısı gündemin ilk sırasına yerleşmişti. Fakülte yıllarından kalma arkadaşı maliye müfettişi Zühtü Yücelik ve o zamanlar DPT'den kendisine yardımcı olmak üzere gönderilen Hikmet Çetin toplantının içeriğinin hazırlanmasında yardımcı olmuştu. Demirel'in, OECD üyesi zengin ülkeler düzeyinin asrın sonunda yakalanacağına dair beyanından yola çıkarak, Hikmet Çetin'den, son on senedeki büyüme hızını dikkate alarak ne kadar sürede OECD'nin bu seviyeye ulaşılacağına hesaplamasını istemişti. Çıkan sonuç 2359 yıl sonrası gösteriyordu. 2359 yıl rakamı o derece yankı yarattı ki Karaosmanoğlu, 30 yıl sonra bile kendisine sorulduğunu yazmaktadır⁷⁹⁹.

Karaosmanoğlu'nun açıklamalarını, hükümetin geçmiş ve gelecek bakışını yansıtmaları bakımından yararlı olacağını düşündüğümüzden ana hatlarıyla özetlemek ve sonra da karşı görüşlere değinmek istiyoruz. Şu hususları dile getirmiştir;⁸⁰⁰

Ağustos 1970'te gerçekleştirilen devalüasyon, *düzensiz ekonomik* politikalar sonucu *kaçınılmaz* hale gelmesine rağmen geciktirilmiş ve ancak dış zorlamalar neticesi ilan

⁷⁹⁶ "Ya Toprak Reformu Yaparız Ya Gideriz", *Hürriyet*, 29 Mart 1971, s.1

⁷⁹⁷ "Koçaş ile Bir Konuşma", *Yankı*, Sayı:7, (12 – 18 Nisan 1971), s.5.

⁷⁹⁸ "Erim'in Beyanları", *Yankı*, Sayı:7, (12 – 18 Nisan 1971), s.6.

⁷⁹⁹ K.Karaosmanoğlu, *a.g.e.*, s.261-262.

⁸⁰⁰ "Hükümetin Ekonomik Politikasının Ayrıntıları Belli Oldu", *Ekonomi ve Politika*, Sayı:271, (15 Nisan 1971) s.1,7,8.

edilmiştir. Ayrıca devalüasyonun gerektirdiği tedbirler alınmamıştır. Bu hususta İktisadi Devlet Teşekkülleriyle (İDT) ilgili 30 Kasım 1970 tarihli zam kararnamesinin gizli tutulması, ertelenmesi örnektir. İDT için hazırlanan 1971 Faaliyet programında, personele ödenecek bir kısım ücretin kaynağı için bile zam öngörüldüğü ve sözkonusu gizli kararnameyle planlandığı halde, sadece Sümerbank malları ve çimentoya zam yapılmış, böylece zamanında yapılması durumunda daha düşük miktarda kalacakken, yük artmıştır.

Ödemeler dengesi, Hazine-Merkez Bankası, Hazine-Bütçe ilişkileri sorunludur. Bütçe açığının giderilmesi için devalüasyonun yarattığı olanaklar kullanılmamıştır. Döviz rezervi yetersizdir. 3 Nisan 1971 tarihi itibarıyla net 129.4 milyon dolar olan rezerv, iki aylık ithalat değerinden azdır ve arttırılması gerekir.

Yeni Personel Rejiminin maliyet hesabı yapılmadan, 1970 bütçesi Meclise getirilmiştir. Personel Rejimi ile kamu personeline GSYİH'nin % 6'sı kadar ek bir gelir dağıtılacağı halde hiç kimse memnun edilmemiştir. 1971 bütçesinin bırakın iddia edildiği gibi denk olmasını yalnızca cari harcamalar kaleminde 1,6-1,7 milyar TL. ilk ödenek eksikliği mevcuttur.

İzlenen politikalarla mal üreten sektörlerin (tarım, sanayi, inşaat) yurt içi hasıla içindeki oranının yanı sıra milli gelire katkıları da azalmıştır. GSMH'daki artış hızının kaynağında ise hizmet sektöründeki büyüme ile yurt dışındaki işçilerin gönderdiği döviz yatmakta, ancak bu durum iç üretim yapısında doğurduğu zayıflama nedeniyle, uzun vadeli kalkınma hedefi bakımından sakıncalı sonuçlar yaratma ihtimalini büyötmektedir.

İç tasarrufun arttırılmaması, yapılan israf nedeniyle başvuru dış borç yükü, faiz dahil 1964 sonunda 1.6 milyar dolar iken 1970 sonunda 3.4 milyara çıkmıştır, ancak ortada bu kadar borçlanmayı haklı gösterecek bir kalkınma yoktur.

Karaosmanoğlu eleştirirken yapacaklarını da sıralıyordu; teşvik politikası sıkı bir denetime tutulacaktı. *Bir dogma olarak teşvik devresi sona ermiştir.* İhracat için verilen teşvikler ne ihracatı arttırmış ne de ihracat yapısını sanayi lehine değiştirmişti. Teşvik uygulanmayan 1961-1966 dönemindeki ihracat artışı % 24,4 iken, teşvik uygulanan 1968-1970 döneminde artış oranı % 18.8 olmuştur. Teşvikle arttırılması hedeflenen sanayi mallarının ihracat içindeki oranı 1964-1966'da % 19.3 iken, 1968-1970 döneminde % 16.7'ye düşmüştü. Yatırımlar için verilen teşvikler konusunda ayrıntılı bilgi bulunmamakla birlikte, eldeki verilere göre, 1970 sonuna kadar yatırım teşvikleri bağlamında ekonominin üzerine

binen yükün değeri 6 milyon 409 bin 6 TL idi. Teşviklerin bütünü dikkate alındığında, 1967-1970 döneminde ekonomiye binen toplam yük ise 8.2 milyar TL olmuştu.

Yabancı sermaye teşvikine daha çok önem verildiği halde dört yıl içindeki sermaye girişi 112.9 milyon dolar, kar transferi ise 121.9 milyon dolara ulaşmıştı. Dolayısıyla yabancı sermaye ekonomiye bir katkı sağlamamıştır. Hükümet programında yer alan şartlar ve ekonominin ihtiyaçları doğrultusunda, Yabancı Sermaye Kanununa göre kurulan şirketler gözden geçirilecek, sadece çoğunluk paylarının Türklere ait olması şartı, mevcut şirketler için devre dışı bırakılacaktı. Ancak teşvik tedbirlerinin uygulanmasında bütün şartlar göz önünde bulundurulacaktı.

Dış ödemeler dengesinin iyileştirilmesi için dış ticaret, döviz, gümrük himayesi başta olmak üzere yeni kurulan ve yetkileri tek merkezde toplayacak Dış Ekonomik İlişkiler Bakanlığının yardımıyla, dünya piyasalarındaki fiyat hareketleri yakından izlenerek ihraç mallarının düşük fiyatla gitmesi önlenecek, bu kapsamda Odalar Birliğine devredilmiş yetkiler geri alınarak yeni kurulan bakanlık bünyesinde toplanacaktı.

Ekonomi idaresinde etkinlikten uzak bir yapılanma mevcuttur. Bazı bakanlıklara ait olması gereken yetkiler Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) bünyesine konulmuş, bu, bakanlıkların kendi faaliyet alanlarında yürüteceği hizmetler bakımından aksamaya yol açtığı gibi DPT’de öngörülemeyen bir şişkinlik oluşturmuştur. Keban barajı, Seydişehir Alimünyum tesisleri, Karadeniz Bakır İşletmeleri, İskenderun II. Demir Çelik Sanayii, Akdeniz Gübre Sanayi, Gökçekaya Barajı gibi yatırım örneklerinden görüldüğü üzere projeler için tespit edilen tamamlanma süreleri aşılmış ve bunun sonucu olarak ek maliyet doğmuştur.

Hükümet programında sözü edilen servet vergisi niteliğindeki vergileri, bina ve arazi vergisi, gayri menkul değer artışı vergisi ve veraset ve intikal vergisi gibi vergiler şeklinde açıklamıştı. Bunlarla ilgili kaçakların giderilmesi amacıyla en kısa sürede bir kontrol mekanizması kurulacak; bu gibi yollarla elde edilecek vergi artışıyla dar gelirliyi korumak maksadıyla vergi dışı limit arttırılacaktı.

Toprak Reformu ve Tarım Reformu kavramlarıyla ilgili sorulara da muhatap olan Karaosmanoğlu, Toprak reformuna yalnızca, büyük toprak sahiplerinden alınacak toprağı topraksız veya az topraklı çiftçiye dağıtmak perspektifinden bakmadıklarını, dağıtılacak toprağın verimli işletilmesi için gereken araç, gereç, gübre, tohum vb. temel imkanları sağlamayı öngördüklerini belirtmiştir. Bunun ötesinde tarım sektöründe bütün olarak

verimliliği arttırmak için devlet politikasının dağınıklıktan kurtarılacağı, teknolojinin geliştirileceği hususları üzerinde durmuş ve kelimeleri değil, nasıl anladıklarının tartışılmasını istemiştir.

Karaosmanoğlu ayrıca devlet idaresindeki düzenleme için oluşturulan kurulun başkanlığının bizzat Başbakan tarafından yapılacağını, 15-16 Haziran eylemlerinin nedeni olarak görülen sendikalar kanunundaki tek yönlü politik tercihlerin etkisini azaltacak düzenlemeler yapılacağını, uzlaşma yollarının sonuç alıcı hale getirileceğini, esnaf ve sanatkarın sosyal güvenliğe kavuşturulacağını, tarım işlerinde çalışanların aşamalı olarak sigortalı kapsamına alınacağını ifade etmiştir. Sözlerini, durumun zorluğuna işaret ettikten sonra reform konusundaki kararlıklarını ifade ederek bitirmiştir; *reformlar, kurulu düzenin bozukluğundan çıkarı olan kişi ve küçük zümreleri rahatsız edecektir. Direnişlerle karşılaşacağımız tabiidir. Bu direnişleri yıkmak ve taviz vermeden hareket etmek zorundayız. Hızla bir reform kadrosu kurmak gerekmektedir*⁸⁰¹.

AP adına cevap Genel Sekreter Nizamettin Erkmen'den geldi⁸⁰². Erkmen siyasal bir tutumun yansıması diye nitelediği eleştirileri kabul etmemiş, bir çok noktada cevap vermiştir. Devalüasyonun dış baskı neticesi gündeme geldiğine karşı çıkmıştır. 30 Kasım 1970 tarihli kararnamenin tarihine dikkat çekerek bütçenin Meclise sevk edilmesinin son günü olduğunu, İDT'lerle ilgili olarak her sene olduğu gibi bütçe Meclise sunulmadan önce bu kararnamenin hazırlanıp yürürlüğe gireceği ana kadar bekletildiğini; devalüasyonun hemen ardından zam yapılmamasını suni fiyat artışlarının önüne geçmek amacıyla kaynaklandığını, nitekim yıllık ortalama fiyat artışının % 6'nın üzerine çıkmamasıyla bunun gerçekleştiğini ifade etmiştir.

Personel kanunu ile 8 milyar civarında ek kaynak aktarılmasına rağmen kamu personelinin rahatsız olduğuna katılmamış, bazı organize grupların tepkilerine bakılarak karar verildiğini savunmuştur.

Döviz rezervlerinin *uzun yıllardan beri* rastlanmayan bir seviyeye ulaştığını, devalüasyon yapıldığında, bekleyen 300 milyon dolarlık miktar dahil bütün transferlerin gerçekleştiğini söyleyen Erkmen, iddia edildiği gibi alınan dış borçların boşa harcanmadığını, alınan 1.9 milyarın nereye ne kadar harcama yapıldığını açıklayarak yatırımlarda kullanıldığını belirtmiştir.

⁸⁰¹ "Karaosmanoğlu:Türkiye 2359 Yıl Sonra Avrupa'ya Yetişebilir", *Hürriyet*, 15 Nisan 1971, s.11.

⁸⁰² "Adalet Partisi'nin Karaosmanoğlu'na Cevabı", *Ekonomi ve Politika*, Sayı:272, 22 Nisan 1971, s.2,7.

Tarım, sanayi ve inşaat gibi mal üreten sektörler net yurt içi hasıladaki payının ve gelir artışına katkısının azalmasını, tarımın ekonomideki ağırlığını hatırlattıktan sonra, hava koşullarının kötü gitmesine bağlamıştır. Kötü hava koşulları tarımsal verimliliği düşürmüş ve bu da mal üreten sektörlerin payını azaltmıştı⁸⁰³.

Projelerdeki maliyet artışının gelişmiş batı ülkelerinden de rastlanan bir durum olduğunu savunmuş ve verilen bazı rakamların yanlış olduğunu eklemiştir.

Erkmen'in üzerinde genişçe durduğu bir konu da teşvikler ve yabancı sermayeydi. II.Beş yıllık planda yatırımların % 47'sinin özel sektörce yapılmasının öngörüldüğünü örnekleyerek, özel sektöre emirle iş yaptırılmayacağını dile getirip teşvik zorunluluğunu vurgulamıştır. Teşvik yükü olarak tarif edilen rakamların ise iki açıdan yanlışlığını ileri sürmüştür. Birincisi büyük miktarın zaten Kamuya gittiğinin göz ardı edildiği, ki İstanbul Sanayi Odası (İSO) Başkanı Ertuğrul Soysal 17 Nisan tarihli basın toplantısında, özel sektöre 1/7'sinin, kamu sektörüne ise 6/7'sinin gittiğini belirtmektedir⁸⁰⁴; ikincisi verilen teşvik ve geliştirme fonlarının bir daha geri dönmeyeceğinin düşünülerek hesap yapıldığı, oysa bunların belli bir faiz miktarı karşılığında verildiğinin dikkate alınmadığını⁸⁰⁵; bunlar dikkate alınması gerektiğini, ayrıca teşviklerin bir defaya mahsus verilirken, teşvik edilen yatırımların bitmesi durumunda devlete her sene için önemli bir vergi ödeneceğini hatırlatarak politikalarını savunmuştur.

Yabancı sermayenin ise sadece kar transferi yönünde değerlendirilmesinin yanlış olacağını, getirdiği modern teknoloji ve yönetim unsurlarının da göz önünde bulundurulması gerektiğini vurgulayan Erkmen, sermaye girişi ve kar transferi karşılaştırmasındaki yanlışlığı, çıktığı söylenen kar transferinin sadece son dört yılda giren sermayeye değil, önceki yıllar da dahil bütün yabancı sermayenin ürünü olduğunu hatırlatarak dile getirmiştir. Gerçekten de dönem karşılaştırması itibariyle bir hata yapılmıştır. İstanbul Sanayi Odası (İSO) Başkanı Ertuğrul Soysal da bu hataya işaret etmiştir⁸⁰⁶.

⁸⁰³ Ancak Yankı dergisinde, iklim koşullarının etkisi dışta bırakıldığı takdirde de, söz konusu sektörlerin payının azalmış olduğu, sanayinin payının düşüş gösterdiği hususunda rakamlar veriliyor. ("Kim Haklı", *Yankı*, Sayı:9, (26 Nisan – 2 Mayıs 1971, s.12.)

⁸⁰⁴ "İkinci Basın Toplantısı", *İstanbul Sanayi Odası Dergisi*, Sayı:22, (15 Mayıs 1971), s.22.

⁸⁰⁵ Yankı dergisinin değerlendirmesinde, o güne kadar bunlarla ilgili bir geri dönüş olmadığı belirtilmektedir. ("Kim Haklı", *Yankı*, Sayı:9, (26 Nisan – 2 Mayıs 1971, s.12.)

⁸⁰⁶ *İstanbul Sanayi Odası Dergisi*, Sayı:22., s.23

Erkmen, Cumhuriyet'in kuruluşundan iktidara geldikleri 1964 yılına kadar, sabit fiyatlarla 70 milyar TL milli gelir rakamına ulaşılırken, kendilerinin 6 senede 33 milyar TL ekleyerek milli geliri 103 milyara çıkardıklarını söyleyerek başarılarının altını çizmiştir.

Kamuoyunda, Karaosmanoğlu'nun basın toplantısındaki açıklamaları, hükümet programının devamı şeklinde algılanmıştır. İstanbul Sanayi Odası Başkanı Ertuğrul Soysal, değindiğimiz basın toplantısında, teşvikler ve yabancı sermaye ile ilgili verilen rakamların yanlışlığı noktasında Erkmen'in paralelinde görüş açıklarken, yabancı sermaye için konulan şartları ise benimsemiştir. İthalat sonrası fiyat tescil işlemindeki yetersiz kontrol nedeniyle döviz kaybına uğranıldığına dair düşünceyi kısmen doğru bulmuştur. Vergi sistemindeki modernleşme ve kaçakçılığı önleme çalışmalarını desteklediklerini ancak, vergisini ödeyen sanayiciye yeni vergiler yüklenmesini istemediklerini ifade eden Soysal, işçi eylemlerinin kontrol altına alınmasına dönük önlemler konusunda programda ve Karaosmanoğlu'nun açıklamalarında beklenen çözümü göremediklerini belirtmiştir. Çeşitli uzlaştırma kanallarının oluşturulmasının yanı sıra, esas çözüm olarak; ücret artışlarının tavanını, verimlilik ve geçim endeksiyle dengeleyecek asgari ücretlerle milli ücret politikasını yürütecek bir örgüt kurulmasını önermiştir.

Milliyetçi kesimden Cezmi Kırımlıoğlu, Karaosmanoğlu'nun basın toplantısıyla, hükümetin kendisine gösterilen *iyi niyete layık olmadığı*ni anlaşıldığını yazmaktadır⁸⁰⁷. Başbakan yardımcısının AP iktidarının yanlışlarını sadece iktisadi politikasıyla sınırlandırdığını, rakamlarla ortaya konulan tablo karşısında, *her akli başında Türk'ün komünist anarşistlerin yanında olması gerekir* sonucunun çıktığını, oysa Demirel'in suçunun, *iktisadi tedbirleri zamanında alıp almamak değil*, komünistlere karşı gerekli tedbirleri almaması olduğunu söyleyen Kırımlıoğlu, hükümetin bir an önce bu yönde tedbirler alması gerekirken, *bir reform psikozu içine düştüğünü* savunmuştur.

Doğan Avcıoğlu ise Karaosmanoğlu'nun, ortaya koyduğu *açık ve samimi* ekonomik tablonun kapitalist sistemin *iflasını* göstermesine rağmen, sistemin değil sadece Demirel hükümetinin suçlanmış olmasıyla, kapitalist sistem dışında bir alternatif arayışına yönelmediklerinin görüldüğünü, halbuki sağlam temellere dayalı istikrarlı bir ekonomik

⁸⁰⁷ "Orduya Tecavüz", *Devlet*, Sayı:107, (19 Nisan 1971), s.4.

yapıya ulaşmak yolunda atılacak adımların, cici demokrasi koşulları içerisinde yapılacak bir seçimde yine Demirel'e yarayacağını ileri sürmüştür⁸⁰⁸.

2.4.DEĞİŞEN ÖNCELİK: REFORMDAN ASAYİŞE

Hükümet, *reform psikozu içine düştü* suçlamasına muhatap olacak derecede reformcu bir söylem içindeydi. Programında asayiş sorunu bir neden olmaktan öte, uygulanan politikaların bir neticesi olarak tanımlanmıştı. Değişen politikaların hayata geçirilmesiyle asayiş probleminin de üstesinden gelineceği umut edilmişti. Muhtıranın birinci maddesindeki, *Parlamento ve hükümet süregelen tutum, görüş ve icraatı ile yurdumuzu anarşi, kardeş kavgası, sosyal ve ekonomik huzursuzluklar içine sokmuş...* ifadesi de, sorunlarla reformların yapılmaması arasında doğrudan bir bağlantı kurmasa bile açıkça parlamento ve hükümet uygulamalarının sorumluluğuna işaret etmekteydi. Bu bakımdan söz konusu hükümet teşhisiyle Muhtıra arasındaki paralellik görülmektedir. Hükümetin teşhisi mecliste tartışma konusu olmuş ve hatırlanacağı gibi özellikle AP anarşi ile reformların yapılmaması arasında kurulan bağa şiddetle muhalefet etmişti.

Hükümette ve destekçilerinde, reformcu bir program ortaya koymakla şiddet hareketlerinin duracağı düşüncesi hakimdi. Bu düşüncenin temelinde, eylemcilerin istediği anayasanın uygulanması, reformların yapılması gibi hususların zaten hükümetin hedeflediği politikayla örtüştüğüne dair inanç vardı. Politikalar uygulamaya kondukça gerekçeler ortadan kalkacak ve böylece eylemler son bulacaktı. Ne var ki sonuç umdukları gibi değildi. Yaşanan bir hayalkırıklığıydı⁸⁰⁹.

Türkiye Halk Kurtuluş Ordusu (THKO) ve Türkiye Halk Kurtuluş Partisi-Cephesi (THKP-C) adlı illegal iki Marksist-Leninist örgüt, çeşitli eylemlerle sahnedeydi. THKO'nun lider kadrosundan olan ve banka soygunları, adam kaçırma gibi çeşitli eylemlerle hep gündemde kaldığı halde bir tülü yakalanamamasıyla adete bir efsaneye dönen Deniz Gezmiş⁸¹⁰, 15 Mart gecesi yakalanmıştı⁸¹¹. Mahir Çayan'ın başını çektiği THKP-C ise

⁸⁰⁸ Gerçeğin İçindeki Gerçekler... *Devrim*, Sayı:78, (20 Nisan 1971), s.1

⁸⁰⁹ M.Batur, *a.g.e.*, s.312'deki *yavaşlayıp duracağına, tam tersine anarşi turmanmağa, olaylar artmaya başla(dı)*⁸⁰⁹; S.Koçaş, *12 Mart Anıları*, s.158'de, *namuslu, vatansever, çalışkan ve bilime değer veren bir hükümet kurulur kurulmaz tahriklerin duracağını ümit ediyordum, durmadı*, ifadeleri yaşanan hayalkırıklığının örnekleriydi.

⁸¹⁰ C.Arcayürek, *Çankaya'ya Giden Yol...*, s.45'te, aynı yerde Demirel'den şu ilginç sözler nakledilmektedir; *Geçen gün arkadaşlara 'şu Deniz Gezmiş'i bulsam, Ankara'ya Emniyet Müdürü yapacağım' dedim de, arkadaşlar bu sözümün altındaki anlamı kavrayamadılar. Oysa her işte uzmanlaşma gerekli.*

⁸¹¹ "Deniz Gezmiş Bir Efsaneden Kalanlar", *Yankı*, Sayı:4, (22 – 28 Mart 1971), s.7-8.

THKO'dan sonra başladığı banka soyma, işadama kaçırarak fidye isteme gibi eylemlerle sahneyi devralmıştı⁸¹². Belli bir isimle ortaya çıkmayan sol gruplar da eylemlere başvuruyordu. Genelkurmay Plan ve Prensipler Dairesi Başkanı Korg.Atıf Erçikan'ın evine dinamit atılması bu kesimdekilerin bir ürünüydü. Tabii bu tür şiddet hareketleri karşısında en önemli tepki komutanlardan gelmekteydi. Genelkurmay Başkanı Tağmaç, *tecavüzler asla affedilmeyecek* mesajını veriyordu⁸¹³.

Hükümet ilk olarak, toplum polisinin yetkilerini genişleten bir kanun değişikliğine gitti. AP'nin aktif desteğini gördüğü değişiklik, karşı oy veren CHP'li Orhan Birgit'in deyişiyle, *Demirel Hükümetinin bir an önce kanunlaştırılmasını beklediği* bir içeriğe sahipti⁸¹⁴. 19 Nisanda gerçekleşen değişiklikten hemen sonra, İçişleri Bakanı Ömeroğlu'nun anarşik olayları önlemek için getirileceğini belirttiği ancak *şimdilik ne olduğunu ..açıklayamam* dediği yeni kanunlar⁸¹⁵ netleşmeye başladı. Gündemin sıkıyönetime aktığına dair işaret, 21 Nisanda Bakanlar Kurulunda kararlaştırılan, ilan edilmesi halinde sıkıyönetimin nasıl uygulanacağına dair çerçeveyi çizen Sıkıyönetim Kanunu tasarısının, gerekçesiyle birlikte 22 Nisanda Başbakan'ın imzasıyla Meclise gönderilmesi⁸¹⁶.

Şiddet olaylarının yanı sıra, meseleye güvenlik boyutuyla bakan etkili çevrelerin varlığı da önceliklerin değişmesinde rol oynamıştır. Devam eden olaylar, çözümün anayasanın değiştirilmesi, özgürlüklerin kısıtlanarak *sert* tedbirler alınmasıyla mümkün olacağını savunanlara; *başta* Tağmaç olmak üzere *bazı siyasi liderlere* güç kazandırmıştır⁸¹⁷. İktidardan uzaklaştırılmış bile olsa, hiç değilse nicelik itibarıyla parlamentonun en güçlü partisi vasfını sürdüren AP'nin, siyaset argümanlarının başında Anayasada değişiklik talebi geliyordu. Meclisteki program müzakereleri sırasında temsilcisi tarafından ifade edildiği gibi, hükümetin reformlar ve şiddet hareketleri arasında kurduğu neden sonuç bağlantısı ile AP'nin teşhisi uyuşmazlık içindeydi ve *Anayasada ıslahat yapılması(nı)* zaruri bulmaktaydı. Yeni dönemin tayin edici halkalarından Genelkurmay Başkanı Tağmaç, Muhtıradan önceki dönemlerden beri Anayasada değişikliğe gidilmesi fikrini ısrarla savunmuştu⁸¹⁸.

⁸¹² Turhan Feyzioğlu, *Mahir*, İstanbul 1999, s.339 vd. Kaçırılan ünlü kişi İş adamı Kadir Has'ın yeğeni Mete Has idi.

⁸¹³ "Genelkurmay: Tecavüzler Asla Affedilmeyecek", *Hürriyet*, 12 Nisan 1971,s.1.

⁸¹⁴ *T.B.M.M.Tutanak Dergisi*, 19.4.1971, B:89, O:1, XII, s.642-643.

⁸¹⁵ "Anarşiye Karşı Yeni Kanunlar Getirilecek", *Hürriyet*, 19 Nisan 1971,s.11

⁸¹⁶ *T.B.M.M.Tutanak Dergisi*, XIII. Ek kısmı s.1-3.

⁸¹⁷ M.Batur, *a.g.e.*, s.312.

⁸¹⁸ M.Batur, *a.g.e.*, 317, Batur'un söylemiyle, *Tağmaç'ta*, 'bu anayasa ile bu memleket yönetilmez,' fikri ... bir saplantı haline gelmişti.(*a.g.e.*,s.182.)

Korg.Atıf Erçikan'ın evine dinamit atılması vesilesiyle sokak hareketlerine karşı alınacak tedbirler konusunda görüşü sorulan MİT Müsteşarının sunduğu dosyalar, bu konuda uzun süreli bir çalışmanın varlığını ortaya koymuştu. Müsteşar Fuat Doğu, ancak *aylarca* süren bir çabanın ürünü olabilecek iki dosyayı Koçaş'a hemen vermişti. Anayasanın 40'dan fazla maddesinin değiştirilmesi, bazı kanunların çıkarılması ve sıkıyönetimin ilanından oluşan paket, Koçaş'ın ifadesiyle, Tabii Senatörlük hariç, bütünüyle AP'nin istekleriyle örtüşen bir içeriğe sahipti. Genelkurmay Başkanı Tağmaç'ın, *sosyal uyanış, ekonomik kalkınmayı aştı* anlamındaki düşüncelerini hatırlatan Koçaş, Başbakan'a, bunun sadece MİT Müsteşarının düşüncesi olamayacağını söylemiş ve İkisi, hükümet olarak insiyatifin ele alınarak adım atılması noktasında mutabık kalmışlardı. İnsiyatifin ilk adımı olarak Koçaş, mevcut kanuni çerçeveye olayların önlenebileceğine dair kamuoyuna açıklama yapılmasını önermiştir. Böylece hükümet kendisini bağlamış olacak, sıkıyönetim ilanı ve anayasa değişikliği yönünde gelebilecek baskılar karşısında, kamuoyundaki açıklamalarını ileri sürerek direnme imkanı kazanacaktı. Öneri Başbakan Erim tarafından uygun bulunmuş ve ardından iki defa Koçaş'ın hükümetin sıkıyönetimi düşünmediği şeklinde açıklamaları gelmiştir. Koçaş, meselelerin çözümü noktasında daha temel yol olarak Fransa'da De Gaulle'ün uyguladığı gibi, hükümete hareket serbestisi sağlayacak bir yöntem önermişti. Buna göre Meclisten alınacak kanun hükmünde kararname yetkisi ile olayların önlenecik ve reformlar gerçekleştirilecekti. Ek bir tedbir olarak da, milletvekillerin parti *baskısından* kurtulmaları için grup kararı alınmasını engelleyici düzenlemeler üzerinde durmuştu⁸¹⁹.

De Gaulle formülü değişik kesimlerde öteden beri seslendirilmekteydi. MGP Genel Başkanı Feyzioğlu, Programın Meclisteki müzakereleri sırasında *hürriyet ve düzeni bağdaştırmak* gereğini vurgularken, De Gaulle'ün Fransa'daki uygulamalarını örnek göstermişti⁸²⁰. Bu politikayı benimsemeye hazır kişilerin başında Genelkurmay Başkanı geliyordu. Nitekim Tağmaç, bu yöndeki düşüncesini önce de değindiğimiz gibi, 1971'in şubat ayı içinde Erim'e ifade etmiş⁸²¹, 27 Ocak 1971 tarihli Yüksek Komuta Konseyi Toplantısında da üç kuvvet komutanının karşı çıktığı önerilerini, De Gaullle Formülü adıyla tanımlayarak

⁸¹⁹ S.Koçaş, *12 Mart Anıları*, s. 122, 175, 186. MİT Müsteşarının Cumhurbaşkanı ve Genelkurmay Başkanı ile birlikte hareket ettiğini düşünüyordu. (*a.g.e.*, s.159.)

⁸²⁰ *T.B.M.M. Tutanak Dergisi*, 5.4.1971, B:81, O:1, XII, s.424.

⁸²¹ N.Erim, *a.g.e.*, s.959.

savunmuştu. Ona göre Meclis açık kalmış, ancak De Gaulle'nin dediklerini yapmak suretiyle Fransa sorunlarını halletmişti⁸²².

Koçaş'ın önerdiği ek tedbiri *pratik* bulmayan Erim, Kanun hükmünde kararname yetkisi önerisini benimsemiş ancak İnönü'nün destek vermeyeceğinden kaygı duymuştur. İnönü ile görüşmek üzere Koçaş'ın İstanbul'a gitmesi, Erim'in de Ankara'da diğer parti liderleriyle temasta bulunması ve bu temaslar sırasında muhataplar tarafından dile getirilebilecek anayasa değişikliği düşüncesine karşı çıkılması noktasında mutabık kalınmıştır⁸²³.

Asıl amacın basına yansımaları istemeyen Koçaş, gözlerinin tedavisini ileri sürerek gittiği İstanbul'da basın mensuplarından kaçamamıştır⁸²⁴. Ancak basın tam olarak ne konuşulduğunu tespit edememiş, genel bir açıklamayla yetinmek zorunda kalmıştı. Koçaş sorulara verdiği cevaplarda, bir süredir İstanbul'da bulunan İnönü'ye Ankara'daki gelişmeleri bildirdiğini ve bir başbakan yardımcısıyla İnönü arasında konuşulabilecek her konuyu görüştiklerini söylemiştir⁸²⁵.

Görüşmede⁸²⁶ Koçaş, beklentilerinin aksine süren olayların, çözümü reform yapmakta değil Anayasayı değiştirmekte bulanları güçlendirdiğini, bunun hükümet içinde de destek bulacağını ifade ettikten sonra, yetki verilmeden hükümetin reform amacına ulaşamayacağını, Anayasa değişikliği konusunda ısrar edilmesi halinde istifa edecekleri üzerinde durmuştur. Milletvekillerini bağlayıcı grup kararı alınmamasını Erim gibi pratik bulmayan İnönü, Kanun Hükmünde Kararname yetkisi için destek vereceğini belirtirken ilginç bir de tespit yapmıştır. Yerlerine kimin geleceğinin belli olmadığını söyleyerek istifayı kesinlikle gündemlerinden çıkarılmalarını isteyen İnönü'ye göre, Muhtıra sırasındaki koşullar artık yoktu. Denge Tağmaç ve Sunay lehine kaymış ki, bunun daha kötü sonuçlara yol açması muhtemeldi⁸²⁷.

⁸²² M.Batur, *a.g.e.*, s.268 Tağmaç'ın, Silahlı Kuvvetlerin perde gerisinde kalarak ortaya çıkmamasını, gerekli müdahalelerin Cumhurbaşkanı tarafında yapılmasını savunduğu o toplantıdaki önerileri şunlardı; Cumhurbaşkanı, Başbakanı istifa ettirecek, ardında Mecliste yapacağı konuşmayla, yeni başbakan adayının kabineyi kurmasını ve kurulacak hükümete geniş ve olağanüstü yetkiler verilmesini isteyecek, gerekli yerlerde sıkıyönetim ilan edilecek, gerekli görülen kanunlar, yeni bir seçim kanunu ve yeni bir Anayasa Meclis tarafından hazırlanacak, bir iki sene içinde sorunlar halledildikten sonra seçime gidilecek.

⁸²³ S.Koçaş, *12 Mart Anıları*, s.186.

⁸²⁴ K.Altuğ, ...*Erim Olayı*, s.74.

⁸²⁵ "İnönü ile Koçaş Uzun Uzun Görüştü", *Hürriyet*, 21 Nisan 1971,s.1

⁸²⁶ Koçaş,s.157,161 arası

⁸²⁷ S.Koçaş, *12 Mart Anıları*, s.157,161, Koçaş'ın aktardığına göre İnönü şunları söylemişti; *o gün ordu duruma daha çok hakimdi. Rastgele herkese görev vermezlerdi. Ama, bugün, bir ay sonra, duruma Sunay'la Tağmaç*

Muhtıra üzerinden henüz bir aylık süre geçmişken, İnönü'nün dile getirdiği değişim, daha önce işaret ettiğimiz, üst komuta kademesi arasındaki farklılıklar hatırlandığında dikkat çekicidir. Erim'in Cumhurbaşkanı Sunay, Genelkurmay Başkanı Tağmaç, AP lideri Demirel karşısındaki yaklaşımı göz önüne alındığında, yeni dengenin hükümet politikalarındaki yansımaları tahmin etmek güç olmayacaktır. Bakanlar arasında zaten bu eğilim taraftarlarının bulunması ise reformcu kanadın etkinliğinin sonuçsuz kalmasında bir iç faktör olacaktır.

Erim, 21 Nisan günü Meclis Başkanı, CHP Grup Başkan vekili Necdet Uğur, Demokratik Parti, MGP ve en son AP liderleriyle görüşmüştür. Demirel ile yaptığı görüşmenin uzunluğunu meselelerin uzunluğuyla açıklayan Erim, *şimdiye kadar yaptığım görüşmelerde hiç müşkülata uğramadım*, demişti⁸²⁸. Demokratik Parti güvenoyu vermemesi hasebiyle zaten çok şey beklenen bir parti değildi. Asıl önem arzeden hükümete üye ve destek vermiş AP ile MGP'nin tutumuydu. Erim'in müşkülata uğramadığını belirttiği görüşmelerde alınan netice, Koçuş'la kararlaştırdıkları doğrultuda değildi⁸²⁹. İnönü'den belirlenen stratejiye uygun destek sözü alan Koçuş, Erim tarafından acele Ankara'ya çağırılmıştı. AP ve MGP'nin anayasa değişikliği için ısrar ettiğini havaalanında kendisini karşılayan Başbakanın Basın müşaviri Kurtul Altuğ kanalıyla öğrendiğinde, İnönü'nün verdiği desteğin rahatlığı içindeydi⁸³⁰. Hükümetin karşı duracağı, CHP'nin de katılmayacağı bir Anayasa değişikliğinin başarısına ihtimal vermiyordu.

Oysa Erim bambaşka bir noktadaydı. AP ve MGP'nin yanısıra askerlerin de değişiklik istediğinin altını çizmiş ve kendisinin konu hakkında görüştüğü bazı Anayasa hocalarının aynı gerekliliği dile getirdiklerini aktarıyordu. Erim'i, *biz Demirel ve Feyzioğlu'nun arzularını yerine getirmek için mi görev aldık, yoksa, muhtırada belirtilen istekleri başarmak için mi?* tepkisiyle karşılayan Koçuş, ordu içerisindeki geniş ilişkilerine dayanarak, ordudaki değişiklik taraftarlarının sadece 3-5 kişi ile sınırlı olduğunu, bunları dikkate almadan, İnönü'nün verdiği destekle yola devam edilmesini savunmuştur. Koçuş, Cumhurbaşkanı, Genelkurmay Başkanı ve MİT Müsteşarından oluştuğunu söylediği bir *saçayağ*ına teslim olunmaması gerektiğini savunmuştur. Genelkurmay Başkanlığında yapılan toplantı yeni dengenin bir yansıması mahiyetindeydi. Koçuş, hükümetin Anayasa değişikliklerine taraftar olmadığını ifade etmesi üzerine, Erim ile Adalet Bakanı ve Hükümet

---

hakim. Şimdi anlıyorum ki onların akıl hocası Milli Emniyet. Koçuş, İnönü'nün MİT'e bazen Milli Emniyet dediğini belirtiyor.

⁸²⁸ "12 Mart Muhtırası Diktatörlüğü Önledi", *Hürriyet*, 22 Nisan 1971, s.9.

⁸²⁹ S.Koçuş, *12 Mart Anıları*, s.156-157.

⁸³⁰ K.Altuğ, *...Erim Olayı*, s.75.

Sözcüsü Arar'ın da Genelkurmay Başkanı Tağmaç'ın fikrine geldikleri, Anayasa değişiklikleri ve sıkıyönetim ilanını benimseme kararını aldıkları sürpriziyle karşılaştığını belirtmektedir. Kendisi İstanbul'da İnönü ile görüşürken, Erim'in Ankara'da diğer liderlerle gerçekleştirdiği görüşmelerde bu noktada bir anlaşmaya varılmıştı. Erim, kendisini, büyük sakınca taşımadığını söylediği değişikliklerin 1-2 ayda yapılması için partilerle anlaştığı (ki Koçuş, değişiklik yapılması durumunda bunun çok uzun süre alacağı üzerinde durmuştu) açıklamalarıyla teskin etmeye çalışmıştı⁸³¹. Daha 10 Nisan tarihinde, Anayasa Mahkemesi, Danıştay ve Yargıtay'ın bağımsızlığı, TRT ve Üniversite özerkliği gibi hususlara *şahsen çok inanmış* biri olarak, bunlarda değişikliğe gidilmesine taraftar olamayacağını, Anayasaya dokunmadan sorunlara çare bulmak için çalışacaklarını söyleyen⁸³² Başbakan Erim'in teşhisi değişmişti.

23 Nisan münasebetiyle Başbakan Erim ve hükümet sözcüsü Arar'dan gelen mesajlar yeni tutumu açıkça kamuoyuna ilan etmiştir. Erim'in TRT'de yaptığı sert konuşma, kullandığı *tedbirler balyoz gibi kafalarına inecektir* ifadesiyle hatırlanacaktı. *Küçük bir anarşist grupun ürünü* olarak nitelediği eylemlerin amacının, hükümetin reform çalışmalarını *baltalamak*, hükümeti asayiş ve huzuru sağlamaktan aciz bir duruma düşürerek, vatandaş nezdindeki itibarını sarsmak olduğunu, yaptıkları *fenalıkları mutlaka önleyeceklerini* dile getiren Erim, kararlılığını çarpıcı ifadelerle kamuoyu ile paylaşmıştır; *almayacağımız tedbir yoktur .... Devletin boynunu bunlara teslim etmiyeceğiz.... Alınacak tedbirler balyoz gibi kafalarına inecektir*. Erim'in bir önemli mesajı da, hükümetin yetkilerini genişletecek bir Anayasa değişikliğine süratle gidileceği idi⁸³³.

Arar'ın 23 Nisan tarihli açıklaması aynı doğrultuda, değişen önceliğin ilanı durumundaydı. Arar, reform hükümeti olarak öncelikle sosyal adaleti sağlamak üzere reformlara yönelmelerine rağmen, icraatlarını *5-6 ay bile* beklenmeden, *bazı örgüt ve kişilerin* eylemlerini sürdürmesi *asayişsizlik konusuna öncelik vermemize, reformlardan önce ele*

⁸³¹ S.Koçuş, *12 Mart Anıları*, s.164-169 Genelkurmay Başkanı maalesef Cumhurbaşkanı'nın kayıtsız şartsız emrindedir. Cumhurbaşkanı da MİT müsteşarının etkisindedir. Yani onlar bir Saçayağıdır diyen Koçuş, Erim'in Tağmaç'ın değişiklik ısrarını vurgulamak için, Nuh diyor peygamber demiyor tabirini kullandığını belirtiyor.

⁸³² M.Batur, *a.g.e.*, s.318.

⁸³³ "Tehlikeli Gerçekler ve Erim'in Açıklaması", *Devlet*, Sayı:108, (26 Nisan 1971).; Bu konuşmada kullandığı balyoz tabiri, sıkıyönetim ilanı ardında ve özellikle de İsrail konsolosu Elrom olayından sonra kendisine *balyozcu* başbakan denilmesine sebep olacaktı. ("Merhum Nihat Erim'in Anıları: 12 Mart Anıları", Yayına Hazırlayan: Sadun Tanju, *Hürriyet*, 22 Mart 1986, s.9)

almamıza sebep olmuştur...Bu durumda hükümet olarak anayasa değişikliğini zorunlu görüyoruz ifadelerini kullanmaktaydı⁸³⁴.

İlerleyen günlerde Erim'in benzer açıklamaları sürmüştü ve olaylarla ilgili teşhisi derinleşmiştir. Fransa'nın Le Monde gazetesine verdiği demeçte, ülkedeki yasadışı hareketlerin amacını *parlamentar rejimi yok etmek, yerine Marksist, Leninist, Maoist sistemi getirmek* olarak açıklamış ve *terörü ezmek için yapılması düşünülen anayasa değişikliğinde yardımcı olmak üzere Fransa hükümetine başvurularak bir profesör istendiğini söylemiştir*⁸³⁵. *Anarşi, tedhiş, zorla rejimi devirme teşebbüsü* içindekilerin, sorunlara *başlıca sebep* diye anayasanın uygulanmaması ve öngördüğü reformların hayata geçirilmemesi iddiasını ileri sürdüğünü, oysa hükümet olarak tam da bu hususlarda adım atmak için yola çıkmalarına rağmen, ne yapacaklarını görmek için *iki-üç ay* dahi beklenmediklerini ve artık teşhisi koyduğunu, bunlara reformların kafi gelmeyeceğini, *Marksist, Leninist, Maoist bir düzen gelmedikçe* durmayacaklarını ifade etmiştir. Ayrıca 1961 Anayasasının *tepkisel* niteliğine de dikkat çekmiştir⁸³⁶. Hükümet için önemli bir dönemeçti bu. Programda gerçekleştirilmeyen reformların sonucu olarak ele alınan asayiş sorunu, öne geçmiş ve politika tespitinde baş faktör mahiyeti kazanmıştı.

Özellikle Erim'den gelen sert açıklamalar, sol eğilimli çevrelerde, Erim'in *özgürlüğe şal örtmeye hazırlandığı* yorumlarını getirmiştir⁸³⁷. AP çizgisinde yayın yapan Son Havadis gazetesi *solcular şaşkına döndü* değerlendirmesini yaparken, Dev-Genç Genel Başkanı Ertuğrul Kürkçü, Erim hükümetiyle Demirel hükümeti arasında bir fark bulunmadığını, Sosyal Demokrasi Dernekleri Başkanı Nafiz Bostancı, Erim'in egemen sınıflarının yararına *bürokratlar faşizmini* getirmesini zaten bekledikleri şeklinde konuşmuştur⁸³⁸. Devrim dergisi, söylenenleri *Erim hükümeti(nin), cici demokrasinin partileri ve parlamentosuyla kol kola, devrimci güçlere karşı bir kaba kuvvet gösterisine girişme hazırlığı* olarak nitelemiştir⁸³⁹.

Sol kesimde, asayişsizlik sorunu için *dar* ve *geniş* anlamda olmak üzere iki yönlü bir tahlilin yapıldığı görülmektedir. İsmail Cem 24 Nisan tarihli Milliyet gazetesinde, dar anlamda asayişsizliği banka soygunu, öldürme, kaçırma vb olaylar olarak tanımlamakta ve bu

⁸³⁴ "Asayiş İçin Yetkili Mahkeme Kurulacak", *Hürriyet*, 24 Nisan 1971, s.1,9

⁸³⁵ "Huzur İçin Fransa'dan Kanun Uzmanı İstedik", *Hürriyet*, 25 Nisan 1971, s.9

⁸³⁶ "Erim:12 Mart Öncesine Dönüş Bitti", *Hürriyet*, 9 Haziran 1971,s.9.

⁸³⁷ "Nihat Erim Özgürlüğe Şal Örtmeye mi Hazırlanıyor", *Ortam*, Sayı:2, (26 Nisan – 3 Mayıs 1971), s.4 şalıcı Erim tabiri, 1950 öncesine dayanıyordu. Erim o zaman hükümette yer aldığı sırada, 'geçici bir süre için *Hürriyetlerin üzerine şal örtülebileceğini*' söylemişti.

⁸³⁸ "Asayiş-Uzun Bir Hafta", *Yankı*, Sayı:10, (3 – 9 Mayıs 1971), s.4.

⁸³⁹ "Baskı Neyi Halleder", *Devrim*, Sayı:79, 27 Nisan 1971, s.1.

tür asayişsizliğin ortadan kaldırılması için gerekli adımların atılmasına karşı olunamayacağını belirtirken; Türkiye'nin 1960'ların ortalarından itibaren içine girdiği ve hakim zümrelerde ciddi rahatsızlık yarattığını söylediği geniş halk hareketliliğinin etkisiyle, asayişsizlik sorununun geniş anlamıyla da kullanılmaya başlandığını, dar ve geniş anlamıyla asayişsizliğin birbirine karıştırılması durumunda, *toplumdaki dinamizmi bazı çevrelerin özlediği biçimde önlemeye* yönelik bir tutumun gelişeceğini, Erim'in sert konuşmasıyla bu noktadaki kuşkuları gidermek bir tarafa, otoriter rejimlerde sıkça dile getirilen içimizdeki düşman kavramını gündeme getirecek ifadelerle, sınırları geniş tutulmuş bir suçluluk çerçevesi çizdiği değerlendirmesini yapmıştır⁸⁴⁰. Mümtaz Soysal da, *Güzel Huzursuzluk* başlıklı yazısında, *boykot, işgal, miting ve ideolojik kavga, artık olağan ve evrensel bir hale gelmiş birer eylem biçimidir* değerlendirmesini yapmakta ve bu tarz hareketlerin bir suç unsuru şeklinde ele alınıp, huzursuzluğun kaynağı olarak nitelenmelerini egemen çevrelerin bozulan çıkarlarına bağlamaktadır⁸⁴¹.

Erim'in açıklamaları sağ cephede ise memnuniyetle karşılanmıştır. Örneğin Devlet dergisi, konuşmayla *yıllardır Türk Milliyetçilerinin söylediklerine adeta resmîyet kazandırıldı*(ğı), değerlendirmesini yapmıştır⁸⁴². Sol ve sağ kesimdeki değerlendirmeler, hükümetin Kamuoyundaki algısında meydana gelen değişimi yansıtmaması bakımından dikkat çekicidir..

Başlangıçta anayasada değişiklik yapılması gerektiği düşüncesine katılmayan, mevcut anayasa çerçevesi içerisinde sorunların üstesinden gelineceğine inanan⁸⁴³, hükümetin kuruluş çalışmaları sırasında sıkıyönetime başvurmayacaklarını söyleyen Erim⁸⁴⁴, mevcut anayasa ve kanunlarla olayların önüne geçmenin mümkün olmadığı noktasına gelmiş ve ilk tedbir olarak sıkıyönetimi düşünmeye başlamıştı. Erim'in ifadelerine bakılırsa, bu değişimde askerlerin rolüne ihtiyatla yaklaşmak gerekmektedir. Mevcut anayasa ve kanunların yetersiz kaldığı ve sıkıyönetim ilan edilmesi düşüncesine askerler daha teklif etmeden vardığını açıklamaktadır⁸⁴⁵. Kurtul Altuğ, Erim'in anayasa değişikliği fikrini benimsemesinde Arar'ın kuvvetli rolüne işaret etmektedir⁸⁴⁶. Arar, MİT'ten gelen değişiklik tekliflerini ilk günlerde

⁸⁴⁰ İ.Cem, *a.g.e.*, s.60-61.

⁸⁴¹ "Güzel Huzursuzluk", *Ortam*, Sayı:2, (26 Nisan – 3 Mayıs 1971), s.3.

⁸⁴² *Devlet*, Sayı:108, 26 Nisan 1971,

⁸⁴³ K.Altuğ, *...Erim Olayı*, s.67.

⁸⁴⁴ S.Koçaş, *12 Mart Anıları*, s.174.

⁸⁴⁵ N.Erim, *a.g.e.*, s.968.

⁸⁴⁶ K.Altuğ, *...Erim Olayı*, s.35-36. Altuğ aynı yerde, Arar'ın Feyzioğlu çizgisinde olmasına rağmen CHP'de kaldığını belirtmektedir.

yanlış bulmasına rağmen⁸⁴⁷ sonraki günlerde tutumunu değiştirmişti. Koçaş da Erim'deki değişimi etrafındakilerin etkisine bağlamaktadır. Gerek anayasa değişikliği gerekse sıkıyönetim ilanı⁸⁴⁸ konusunda Erim'in askerlerden gelen baskıları gerekçe gösterdiğini belirtmektedir. Bu durumda, Erim'in asker faktörünü kabine içinde gelişebilecek muhalefeti önlemek maksadıyla özellikle öne sürdüğü düşünülebilir. Ancak, Genelkurmay Başkanının öteden beri bilinen görüşleri dikkate alındığında, telkinde bulunmuş olma ihtimali de göz ardı edilmemelidir. Netice itibariyle altı çizilmesi gereken husus, Başbakan Erim'in kendiliğinden de olsa, Tağmaç'ın da savunduğu çözümleri benimseyen bir çizgiye gelmesidir.

2.4.1.Sıkıyönetim Uygulamaları Ve Sonuçları

1961 Anayasası güvenlik alanında tek tedbir olarak sıkıyönetimi öngörmüştü. Olağanüstü hal, yalnızca doğal afet vb durumlar için düzenlenmişti. Olağanüstü hal gibi sivil otorite etkinliğinin daha yüksek olacağı bir düzenlemeye güvenlik alanında yer verilmemesi, Bülent Tanör tarafından Anayasanın kurumsal zaafı olarak değerlendirilmiştir⁸⁴⁹. Olağanüstü hal gibi bir ara formun devre dışı bırakılması, meselenin doğrudan sıkıyönetim ekseninde ele alınmasının yolunu açmıştır.

Sıkıyönetim, Genelkurmay Başkanı Tağmaç ve Başbakan Erim tarafından, Anayasa ve kanunlarda yapılması tasarlanan değişiklik için bir ön tedbir mahiyetinde düşünülmüştür. Erim'e göre devam eden olaylar, *herkesin reformdan önce huzur istediği* bir ortam yaratmıştı. Düşündüğü sıkıyönetimden, ordunun nasıl karşılayacağından emin olmadığı için vazgeçtiğini, Tağmaç MGK'da önerdikten sonra benimseyerek hemen Bakanlar Kurulundan karar aldırma yoluna gittiğini belirtmektedir⁸⁵⁰. Rutin toplantı tarihinden önce toplanan MGK'nın tavsiyesinden yarım saat sonra toplanan ve dört saat süren müzakereler neticesinde kararlaştırılan, iki gün sonra ise Meclis'te Mehmet Ali Aybar ile Fatma Hikmet İşmen

⁸⁴⁷ S.Koçaş, *12 Mart Anıları*, s.122.

⁸⁴⁸ S.Koçaş, *12 Mart Anıları*, s.164,166,179 ; Altuğ da sıkıyönetim ilanında, Erim ile hükümetin istememesine rağmen Genelkurmay Başkanının sert, eleştiri kabul etmez tutumu ile Cumhurbaşkanının aynı doğrultudaki ısrarlarının etkili olduğunu yazmaktadır. (K.Altuğ, ...*Erim Olayı*, s.68.)

⁸⁴⁹ Bülent Tanör, *Osmanlı – Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980)*, İstanbul 2001, s.411.

⁸⁵⁰ N.Erim, a.g.e., s.968, Erim sıkıyönetim kararının netleşmesi sürecini şöyle anlatmaktadır; *Anayasadan başlayarak, yasalarda değişiklik hazırlıyorum. Ama bu yapıncaya kadar ne olacak? Herkes reformdan önce huzur istiyor. Sıkıyönetim düşündüm. Acaba ordu ne der? Vazgeçtim. Tedhişçilik devam ediyor. Nihayet Tağmaç sıkıyönetim teklif etti bana. Hemen kabul ettim. Orgeneral Tağmaç sıkıyönetimin anayasa ve kanun değişiklikleri yapıncaya kadar zaruri olduğunu söyledi. 'Eğer sıkıyönetim olmazsa anayasa ve kanun değişikliği yapıncaya kadar bunarı çürütürler' diyor. Doğru.Milli Güvenlik Kurulu toplantısında Tağmaç sıkıyönetimi teklif etti. Ben de kabul ettim. Karar verdik. Hemen o gün Bakanlar Kurulu'nu topladım. Orada da karar aldık. Bazı bakanlar, 'önceden haberimiz olmadı, aceleye getirildik' dediler. Netice de oradan da karar aldım. 26 Nisan gece 20'den itibaren –yani o gece- yürürlüğe koyduk.*

dışındaki tüm katılımcı milletvekili senatörlerin oybirliğiyle kabul edilen sıkıyönetim⁸⁵¹ kabine içinde tartışma yaratmıştır.

Ankara, İstanbul, İzmir, Adana, Diyarbakır, Kocaeli, Sakarya, Eskişehir, Hatay, Zonguldak ve Siirt illerinde ilan edilen sıkıyönetimin⁸⁵² çok daha fazla ilde uygulamaya sokulması ise bazı bakanların çabalarıyla engellenmiştir. Ancak, Kabine toplantısında⁸⁵³ sıkıyönetimin hangi nedenlere bağlanacağı hususunda farklı görüşler gündeme gelmiştir. Adalet Bakanı ve hükümet sözcüsü Arar'ın, *vatan ve Cumhuriyete karşı bir kalkışma hareketine* bağladığı⁸⁵⁴ sıkıyönetim kararının gerekçelendirilmesinde, sebebi *Anarşik olaylarla* sınırlandırılanlara karşı, diğer grup, bu tür sınırı belirsiz tanımlamalar dışında sebeplerin gerekliliğini savunmuştur. Bu kapsamda özellikle, meselenin *sömürü düzeninden* kaynaklanan sosyo ekonomik yapının bir sonucu olarak tanımlanması talep edilmiştir. 4-5 *muhalif oya* rağmen kabul edilen⁸⁵⁵ metne, reformcu kanadın çabasıyla giren ve Ferit Melen, Doğan Kitaplı, Cevdet Aykan'ın karşı çıktıkları, Cumhurbaşkanı ve Genelkurmay Başkanının ise ancak Erim'in ikna etmesiyle kabullendikleri *çıkar çevreleri* tanımlaması, bu tartışmaların ürünüdür⁸⁵⁶.

27 Nisanda Resmi Gazetede yayınlanan Sıkıyönetim Kararnamesi şöyleydi; *Memleketimizde uzun süreden beri gözlemlenen çıkarıcı çevrelerin tutumu ile anarşik nitelikteki eylem ve davranışların sadece kamu düzenini ve güvenliğini bozucu amaçlara yönelmiş olmayıp, aslında ideolojik maksatlarla, devletin temel nizamına, yurt bütünlüğüne, vatan ve laik Cumhuriyete karşı kuvvetli ve eylemli bir kalkışma*

⁸⁵¹ "Sıkıyönetim", *Yankı*, Sayı:10, (3-9 Mayıs 1971), s.5.

⁸⁵² "11 İlde Sıkıyönetim İlan Edildi", *Hürriyet*, 27 Nisan 1971, s.1.

⁸⁵³ Karaosmanoğlu bu sırada yakalandığı grip nedeniyle Hacettepe Hastanesinde yatmaktadır. Kendisine götürülen Kararnameyi imzalamak istememiştir. Ertesi gün bizzat Erim gitmiş, durumun ciddi olduğunu ve zaten ilan edildiğini söyleyerek imzalamasını istemiştir. Karaosmanoğlu, rahatsızlığı nedeniyle fazla münakaşa edemeyecek kadar rahatsız olduğunu ve imzaladığını söylemektedir. (A.Karaosmanoğlu, *a.g.e.*,s.262-263) Yalnız Karaosmanoğlu, tarih olarak Mayıs ayının ortaları ve İsrail Büyükelçiliğinden birisinin—ki bu Elrom'dur—öldürüldüğü tarihleri vermektedir ki, bu yanlıştır. Sıkıyönetim ilan tarihi 26 Nisandır.

⁸⁵⁴ "11 İlde Sıkıyönetim İlan Edildi", *Hürriyet*, 27 Nisan 1971,s.9, Arar, CHP Ortak grubunda yaptığı konuşmada, *aşırı sağ silahlı bir şekilde hazırlıklarını sürdürmektedir. ... Aşırı solcu örgütler Mao düzenini getirmek istemektedir. Otomatik, modern tabanca ve telsizlerle teçhiz edilmişlerdir. Dış ülkelerle temas kurabilmekteler. ... Öte yandan Kürtçülük akımı vardır. ... Suriye'nin Hatay üzerindeki iddiaları devam etmektedir* nin yanı sıra gerek görülmesi halinde diğer bazı illerin de sıkıyönetim kapsamına alınabileceğini de ifade etmiştir.; Arar'ın beyanatından sonra Suriye Dışişleri Bakanlığı Türkiye'nin Şam Büyükelçisini çağırarak bilgi istemiş, Başbakan Erim ve Şam Büyükelçisi ayrı ayrı yaptıkları açıklamada, beyanatın basına yanlış yansıdığını ifade etmişlerdi. (Suriye'nin Türkiye'den Bilgi İstemesi, *T.C. D.B.Belleteni*, Sayı:80-81, (Mayıs-Haziran 1971), s.11.)

⁸⁵⁵ S.Koçaş, *12 Mart Anıları*, s.179-180.

⁸⁵⁶ K.Altuğ, *...Erim Olayı*,s.71; S.Koçaş, *12 Mart Anıları*, s.179'da Arar'ın da bu tarz deyimlerin (Koçaş *sömürü düzeni* tabirini kullanmaktadır ki metinde bu tabir yer almamaktadır) kullanılmasına hukuki olmayacağı gerekçesiyle onay vermediğini belirtmektedir.

mahiyeti aldığını gösterir kesin belirtilerin meydana çıkması nedeniyle, Türkiye Cumhuriyeti anayasası'nın 124.maddesi gereğince İstanbul, Kocaeli, Sakarya, Zonguldak, İzmir, Eskişehir, Ankara, Adana, Hatay, Diyarbakır ve Siirt illerinde 26 Nisan 1971 günü saat 24.00'den itibaren bir ay süre ile sıkı yönetim ilanı Bakanlar Kurulunca 26 Nisan 1971 tarihinde kararlaştırılmıştır⁸⁵⁷.

Tartışmalar neticesi metne giren çıkar çevreleri tanımlaması fiili bir sonuç yaratmamıştır⁸⁵⁸. Zaten Başbakan Erim'in 29 Mayıs 1971'de Fransız Televizyoncularına verdiği demeçte, amacın tek bir noktaya indirildiği görülmektedir⁸⁵⁹. Böylece, sınırları belirgin olmadığı ve diğer sorumlu tarafları göz ardı edeceği gerekçesiyle tek sebep olarak belirtilmesine karşı çıkılan anarşik olaylar, sıkıyönetimin üzerine gittiği esas mesele olmuştur.

Sıkıyönetimin ilanı ile birlikte her Sıkıyönetim komutanlığı⁸⁶⁰ kendi sorumluluk alanı içinde birbiri ardına kararlar alıp uygulamaya başladı. Dev-Genç, Devrimci Doğu Kültür Ocakları (DDKO), Sosyal Demokrasi Dernekleri, Türkiye Öğretmenler Sendikası (TÖS), İşsizlikle ve Pahalılıkla Mücadele Derneği, Fikir Kulübü, Üniversite Cemiyet ve Dernekleri, Kültür Birliği Derneği, Milliyetçi Kültür Birliği Derneği, Hür Düşünce Derneği, Genç Ülkücüler Dernekleri, Yüksek Öğrenim Ülkü Ocakları Dernekleri, Ülkü Ocakları'nın da aralarında bulunduğu sol ve sağdan örgütler kapatıldı⁸⁶¹. Kapatılan kurumlar arasında Erim'in de üyesi olduğu Türk Hukuk Kurumu da vardı⁸⁶². Ayrıca grev ve lokavt⁸⁶³, toplantı, gösteri ve yürüyüşler yasaklanmış; basın için çeşitli kısıtlamalar devreye sokulmuştur. Yeni dönemin etkisi her yerde kendisini hissettirmeye başlamıştır. Film, tiyatro gibi etkinliklerden, sendikaların seminer düzenlemesine, bağırarak gazete satılmasından otobüs ve minübüs gibi nakil araçlarında maksatlı dedikodu yapılmasına kadar uzanan geniş bir yelpazede yasaklar devreye girmiştir.

⁸⁵⁷ "Sıkıyönetim İlanı", *T.C.D.B.Belleten*, Sayı:78-79, (Mart – Nisan 1971), s.65.

⁸⁵⁸ K.Altuğ, ...*Erim Olayı*, s.71.

⁸⁵⁹ "Başbakanın Fransız Televizyonuna verdiği Demeç", *T.C.D.B.Belleten*, Sayı: 80-81 (Mayıs-Haziran 1971), s.68 Erim şöyle diyordu: *sıkıyönetimin amacı, sürekli devam eden insan kaçırmalara, soygunlara, mevcut demokratik rejimi, kuvvet zoruyla yıkarak, yerine müfrit solcu bir diktatörlük rejimi kurmak isteyen anarşist ve terörist grupların faaliyetine son vermektir.*

⁸⁶⁰ Sıkıyönetim Komutanları ve sorumluluklarındaki iller şöyleydi; Birinci Ordu Komutanı Org.Faik Türün:İstanbul, Kocaeli, Sakarya ve Zonguldak; İkinci Ordu Komutanı Org.Semih Sancar: Ankara; Birinci Hava Kuvvetleri Komutanı Korg.İrfan Özaydınlı: Eskişehir; Altıncı Kolordu Komutanı Korg.Vehbi Elgin: Adana ve Hatay; Yedinci Kolordu Komutanı Korg.Suat Aktulga: Diyarbakır ve Siirt.("Sıkıyönetim Komutanları", *Hürriyet*,27 Nisan 1971,s.1,9)

⁸⁶¹ *Hürriyet*,28,29,30 Nisan, 2 Mayıs 1971,s.1,9,11; S.Koçaş, *12 Mart Anıları*, s.182'de, Sağdan ve soldan örgütlerin kapatılması sağa da sola da eşit gözle bakan iyi bir başlangıç olarak değerlendirilmiştir.

⁸⁶² C.Aykan, *a.g.e.*, s.234.

⁸⁶³ "Ankara'da Grev ve Lokavtlar.", *Hürriyet*, 4 Mayıs 1971,s.1

Sıkıyönetim Komutanlıklarınca yayınlanan bazı bildirimler⁸⁶⁴, ortamın anlaşılması açısından faydalı olacaktır; İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığının 3 no'lu bildirisinde, *Anarşik düzeni övücü, soygunları, adam kaçırma olaylarını konu alan ve faillerini kahraman derecesine çıkararak devletin temel nizam ve genel ahlak yasasını yıkıcı mahiyetteki her türlü film, tiyatro ve temsiller yasaklanmıştır* denilirken, aynı komutanlığın 4 no'lu bildiri, *Nişan, nikah, düğün, okul aile birliği toplantıları hariç olmak üzere her türlü siyasi toplantı, meslek teşekkülleri ve sendikaların seminer çalışmaları yasaklanmıştır*, ifadelerini içeriyordu. Ankara Sıkıyönetim Komutanlığı 5 no'lu bildiriyle⁸⁶⁵, bağırarak gazete satışını yasaklarken; İzmir Sıkıyönetim Komutanlığı'nın 3 no'lu bildirisinde değinilen hususlar şöyleydi; *basın yoluyla devlet ve hükümet ve TSK'nu halk nazarında küçük düşürmeğe matuf telmih ve imalara yeltendiği veya kahvehane, gazino, sinema gibi umuma açık yerlerde ve otobüs, miniübüs, dolmuş gibi nakil araçları içerisinde aynı maksatla dodikodu, tahrik, teşvik ve işfaat zemini yaratmaya çalıştıkları anlaşılmıştır. ...Kıymetli İzmir halkının uyanık bulunmasını beklerim.*

Basının merkezi İstanbul'da Sıkıyönetim Komutanlığı'nın 1 no'lu bildiri basının dikkat etmesi gereken hususları içeriyordu. Bildiride, basında *halkı kanunlara ve hükümetçe alınmış tedbirlere karşı itaatsizliğe tahrik ve teşvik edici,... bir takım ilkeler ileri sürülerek ve fakat devletin bütünlüğü düşünülmeden mesnedini anayasadan alan 12 Mart beyannamesini eleştirerek TSK'nın disiplin ruhunu zedeleyici, sıkıyönetimin bir anayasal rejim olduğu düşünülmeden ilanındaki sebebin mevcut olmadığı gerekçe alınarak hükümeti halk nazarında küçük düşürücü, aşırı sağ ve sol akımların devletin hukuki, sosyal ve temel nizamlarını yıkmaya matuf ve kanuni ölçüler dışında yayıcı mahiyetteki her türlü haber ve yayın yasaklanıyor, aksi halde 3832 sayılı Kanunun üçüncü maddesi gereğince işlem yapılacağı ilan ediliyordu⁸⁶⁶.*

Hükümet sözcüsü ve Adalet Bakanı Arar'ın söylemiyle, sıkıyönetimin *ismi üzerinde bazı özgürlük ve haklarda darlık getireceği*⁸⁶⁷ doğal olsa da çizilen yasak çerçevesinin epey geniş tutulduğu görülmektedir. Nitekim radikal sol grupların yayın organları durumundaki Devrim, İşçi Köylü, Proleter Devrimci Aydınlik gibi gazeteler ile Türk Solu ve Aydınlik gibi

⁸⁶⁴ *Hürriyet*, 28 Nisan 1971,s.9

⁸⁶⁵ "Ankara Sıkıyönetim ...", *Hürriyet*, 29 Nisan 1971,s.11.

⁸⁶⁶ "İstanbul 1 No'lu Bildiri", *Hürriyet*,28 Nisan,s.1,9.; İstanbul Sıkıyönetim Komutanı Faik Türün, gazete yazı işleri müdürleriyle yaptığı bir toplantıda, basın özgürlüğünün *hiçbir şekilde kaldırılmasının düşünülmediğini* söyleyerek getirilen tedbirlerle ilgili şöyle konuşmuştu; *Türkiye bir savaşın eşiğine getirilmiş, bu savaşa halk savaşı adı verilmiştir. Fakat bu savaşın halka karşı açıldığı artık anlaşılmıştır. Bu vatan hepimizindir ve onu korumak hepimizin görevidir.* ("Sıkıyönetim Teslim Olanlara Kolaylık Gösteriyor", *Hürriyet*, 6 Mayıs 1971, s.1,11.)

⁸⁶⁷ "Adalet Bakanı CHP Ortak Grubunda", *Hürriyet*, 29 Nisan 1971,s.11.

dergiler süresiz olarak kapatılırken⁸⁶⁸ günlük Cumhuriyet ve Akşam gazeteleri de 28 Nisan tarihli nüshalarında sıkıyönetim kararlarına aykırı nitelikte yazılar yayınladığı gerekçesiyle 10'ar gün yayından men edilmiştir⁸⁶⁹. Cumhuriyet'in yazı işleri müdürü Oktay Kurtböke ile yazarı İlhan Selçuk ve Akşam'ın yazı işleri müdürü Erol Türegün ile yazarı Çetin Altan ise söz konusu yazılar nedeniyle nezaret altına alınmıştır⁸⁷⁰. Bu uygulamalar basında ciddi tedirginlik yaratmıştır. Yankı dergisine göre, cezalarla karşılaşmamak için gazetelerin yazı işleri müdürleri öylesine dikkatli davranmıştır ki, yasaklanmayan konulardaki haberlerin dahi kamuoyuna yansıtılması aksamıştır⁸⁷¹.

Basına gösterilen sert tutum hükümet içinde de kaygılara sebep olmuştur. Özellikle İstanbul Sıkıyönetim Komutanının uygulamaları, taraflı bir tutum olarak değerlendirilmiştir. Koçaş, hükümete karşı açıkça hakaret içerecek derecede yayın yapan sağcı gazetelere dokunulmadığı halde Cumhuriyet ve Akşam gibi gazetelerin cezalandırılmasına işaret etmekte ve *hükümeti destekleyen ya da devrimci tanınan gazeteler, en ufak bir bahane ile kapatılırken, bir kısım basın gemi azıya almış diledikleri gibi her şeyi yazıyorlardı* ifadelerini kullanmaktadır. Bu kadarlık eleştiriye bir tahammül edilmemesini Menderes'i yikan zihniyete benzeten Koçaş'ın bu düşüncelerine belli ölçülerde Erim de katılmış, nitekim Cumhuriyet ve Akşam'a verilen cezaların kaldırılması için bir girişimde bulunmuş, ancak Sıkıyönetim Komutanı, cezanın süresiz olmadığı, belli bir süreyi kapsadığı gerekçesiyle olumsuz cevap vermiştir⁸⁷².

Toker'in söylemiyle *ilkinin aksine, bu kez 'yönetim' karakterinden daha fazla 'sıkı'ya ağırlık* verilen uygulamada, 77 kitabın satılması yasaklandığı gibi, evlerde bulundurulması, saklanması da suç kapsamına alınmıştır⁸⁷³. Sıkıyönetimin iyice ağırlaşması ise Elrom olayı sonrasındadır.

Sıkıyönetimle birlikte tutuklamalar sakıncalı görülen örgütlerin kapatılması, getirilen yasaklamalar gibi etkenler, olaylarda bir durulma meydana getirmişti. Nitekim Hükümet

⁸⁶⁸ *Hürriyet*, 30 Nisan 1971, s.1

⁸⁶⁹ "İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı 2 No'lu Haber", *Hürriyet*, 29 Nisan 1971, s.11.

⁸⁷⁰ "İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı 3 No'lu Haber", *Hürriyet*, 30 Nisan 1971, s.1,9

⁸⁷¹ "Sıkıyönetim ve Basın", *Yankı*, Sayı:23, (10-16 Mayıs 1971), s.23.; *a.g.d.*, Sayı:13, (24-30 Mayıs 1971), s.22'de, Nadir Nadi, sıkıyönetim nedeniyle bir takım kayıtlara dikkat ettiklerini yazmaktaydı.

⁸⁷² S.Koçaş, *12 Mart Anıları*, s.182-184 Çetin Altan, Koçaş'ın deyimiyle *yıldırımlar çekme pahasına* Erim'e başından itibaren destek vermişti. Koçaş böyle destek veren birinin tutuklanmasıyla artık kimseden destek görmeyeceklerini söyleyerek Erim'e sitemde bulunmuştur.; Selçuk ile Altan'ın tutuklanmasını hararetle savunan kişilerin başında AP'nin yarı resmi yayın organı durumundaki Son Havadis gazetesinden Tekin Erer vardı.(Akt; "Düello", *Yankı*, Sayı:13, (24-30 Mayıs 1971), s.21-22.)

⁸⁷³ M.Toker, *...İsmet Paşa'nın Son Yılları*, s.236. İlkinden kasıt 15-16 Haziran olayları sonrasında ilan edilen Sıkıyönetim'dir.

Sözcüsü Arar, ilanı üzerinden henüz bir hafta geçmişken, sadece sıkıyönetim ilan edilen illerde değil yurt genelinde asayiş ve huzurun sağlanmasında elde edilen başarıyı dile getirmekteydi⁸⁷⁴.

Ancak bir eylem, başarı havasını dağıtmaya yetecekti. O güne kadar gerçekleşen eylemlerden çok daha fazla ses getirecek olan İsrail'in İstanbul Başkonsolosu Elrom'un kaçırılışı, kamuoyunda ve hükümette tam anlamıyla şok etkisi yaratmıştır. Türkiye Halk Kurtuluş Partisi-Cephesi (THKP-C)⁸⁷⁵, lider kadrosundan Ertuğrul Kürkçü'nün söylemiyle, *her şeyin 12 mart öncesinde olduğu gibi* süreceğini umarken, beklemediği sıkıyönetim ilanı ile karşılaşmış ve bunun sonucunda, legal kanallarını kaybetmiş olmanın sıkışmışlığıyla (Örneğin kapatılan Dev-Genç yönetimi kontrollerindeydi..)⁸⁷⁶ etkili eylemlere başvurarak varlığını hissettirmeye yönelmişti.

Örgütün ismini duyurmak için planlanan ve lideri Mahir Çayan tarafından 1 Mayıs Harekatı olarak adlandırılan eylem 17 Mayıs'ta gerçekleştirildi. Ardından, Türkiye Halk Kurtuluş Cephesi Merkez Komitesi imzasıyla Amerikancı Bakanlar Kurulu'na başlıklı 17 Mayıs 1971 tarihli bir bildiri ile isteklerini duyurdu. Örgüt, tutuklu arkadaşlarının serbest bırakılmasını, kendi düşüncelerini içeren diğer bir bildirin her gün dörder kere olmak üzere TRT bültenlerinde 3 gün boyunca okunmasını, verilen müddet doluncaya kadar polis ve asker takibine başvurulmamasını ve aleyhte propaganda yapılmamasını istiyor, üç günlük süre sonunda istekler yerine getirilmediği takdirde konsolosun öldürüleceğini ilan ediyordu⁸⁷⁷.

Haberle sarsılan Erim'in⁸⁷⁸ toplantıya çağırıldığı Kabinede olay ele alınmış, herhangi bir pazarlığa girilmemesi tutumu benimsenmiştir. Siyasi İşlerden Sorumlu Başbakan Yardımcısı Koçaş, o gün bilgi için geldiği Senato kürsüsünde, *kendisinden çok güçlü devletler karşısında bile, pazarlığa girişmemiş bir devletin hükümeti, üç buçuk eşkiya ile pazarlığa girişmeyecektir* sözleriyle seslenmiştir. Erim, bu konuşma doğrultusunda kamuoyuna yönelik bir bildiri hazırlanmasını istemiş; Koçaş, Arar ve İçişleri Bakanı

⁸⁷⁴ "Kabine Reform Çalışmalarını Hızlandıracak", *Hürriyet*, 3 Mayıs 1971, s.1,11.

⁸⁷⁵ Hükümetin bu örgüt hakkında pek sağlıklı bilgilere sahip olmadığı anlaşılmaktadır. Adalet Bakanı Arar, Elrom'un kaçırılmasından sonra yaptığı bir açıklamada, *'THKO'nun geniş bir örgüt olduğu anlaşılıyor'*, *Türkiye Halk Kurtuluş Partisi, Türkiye Halk Kurtuluş Cephesi gibi adları da kullandığını* ifade etmektedir.

("Sıkıyönetim ve Olaylar", *Yankı*, Sayı:14, (31 Mayıs-6 Haziran 1971), s.4) Oysa liderliğini Deniz Gezmiş'in yaptığı THKO ayrı bir örgüttür. Banka soygunu, ABD askeri kaçırma gibi eylemlerle adını duyurmuştu. THKP-C ise o güne kadar gerçekleştirdiği eylemleri örgüt adına üstlenmemiştir. Bu nedenle eylemleri THKO'ya maledilmiştir. THKP-C'nin üstlendiği ilk eylem Elrom'un kaçırılmasıdır.(T.Feyzioğlu, *Mahir*, s.346.)

⁸⁷⁶ T.Feyzioğlu, *Mahir*, s.372.

⁸⁷⁷ T.Feyzioğlu, *Mahir*, 383-384.

⁸⁷⁸ K.Altuğ, *...Erim Olayı*, s.89; M.Toker, *...İsmet Paşa'nın Son Yılları...*, s.235' de haberin duyulmasıyla hükümette dehşetli bir panik havası esti demektir.

Ömeroğlu katılımıyla oluşturulan taslak, Erim'in son rötuşları yapmasının ardında, TRT'nin 22.45 bülteninde Koçaş tarafından, Hükümet Başkanlığı Bildirisi imzasıyla okunmuştur⁸⁷⁹. Bildiri hükümeti oldukça sıkıntıya sokacak uygulamaları beraberinde getirmiştir. Radyodan Koçaş tarafından okunan bildiri de eylem, Türk misafirperverliğinin himayesi altında bulunan bir kişiye karşı girişilen alçakça saldırı olarak nitelenip, eylemcilerin istekleri hatırlatıldıktan sonra şöyle devam ediyordu;

Kaçırılan başkonsolos bu bildirin yayınlamasını takip eden en kısa süre içinde derhal serbest bırakılmadığı takdirde, sözü geçen gizli örgütle uzak-yakın ilişkisi bulunanlar ve masum gençlerimizi kışkırtıcı yayın ve sözleri ile kanunsuz hareketlere teşvik ve kimlikleri güvenlik kuvvetlerince öteden beri bilinen kimseler, sıkıyönetim bölgeleri dışında bulunsalar dahi, sıkıyönetim kanunu gereğince derhal gözaltına alınarak en yakın sıkıyönetim komutanlığına teslim edileceklerdir.

Ayrıca, her ne amaçla olursa olsun adam kaçıranlar, bunlara yataklık edenler ve saklandıkları yerleri bildikleri halde resmi makamlara bildirmeyenler için idam cezasının öngören kanun tasarısı hemen Türkiye Büyük Millet Meclisine sunulacaktır. Bu arada kaçırılan konsolosun hayatına kastedildiği takdirde, sevkedilecek kanun, makabline de teşmil edilerek gerek bu şeni fiili işleyenler, gerekse aynı örgütün mensubu ve aynı suçlardan sanık tutuklu bulunanlar hakkında da aynı kanun uygulanacaktır.

Bu bildiri bütün sıkıyönetim komutanları ile sıkıyönetim dışındaki idare amirlerine ve emniyet makamlarına kesin emir niteliğindedir⁸⁸⁰.

Eylemcilerin ürkmesi, tereddüte kapılmaları için özellikle sert olmasına dikkat edilen⁸⁸¹ bildirinin yayınlanmasının hemen ardından başlayarak, aralarında bir çok tanınmış aydınının da bulunduğu yüzlerce kişi gözaltına alınmıştır⁸⁸². Koçaş'ın deyimiyle *kıyamet*

⁸⁷⁹ K.Altuğ, ...*Erim Olayı*, s.91-94; Diğer bakanların bilgisi olmadığı için Hükümet Bildirisi yerine bu imzanın kullanılması tercih edilmiştir. Erim'in metin üzerinde el yazısıyla yaptığı düzeltmeler, zaman yokluğundan temize çekilmemişti. Spikerin yazıyı okumayacağını belirtmesi üzerine Başbakan'ın isteği üzerine Koçaş okumuştur... (Ayrıca bkz. S.Koçaş, *12 Mart Anıları*, s.214.)

⁸⁸⁰ "Başkonsolosun Kaçırılması ve Öldürülmesi", *T.C.D.B.Belleten*, Sayı:80-81, (Mayıs-Haziran 1971), s.24-26.

⁸⁸¹ K.Altuğ, ...*Erim Olayı*, s.93; S.Koçaş, *12 Mart Anıları*, s.212.

⁸⁸² "Yüzlerce Kişi Gözaltında", *Hürriyet*, 19 Mayıs 1971, s.1,9 Bunlar arasında, Prof.Bahri Savcı, Yaşar Kemal, Prof.Muammer Aksoy, Prof.Mümtaz Soysal, Prof.Tarık Zafer Tunaya, Bülent Tanör, Uğur Mumcu, İlhan Selçuk, Uluç Gürkan, Doğan Avcıoğlu, Kemal Türkler gibi isimler vardı.; Prof.Cahit Talas (a.g.g., 21 Mayıs 1971, s.1,9), Prof.Uğur Alacakaptan, Prof.Mukbil Özyörük, Prof.Rauf Nasuhoğlu, Doç.Burhan Cahit, Asistan Adil Özkök, Prof.Bülent Nuri Esen (a.g.g., ,22 Mayıs 1971, s.1,9), Aziz Nesin, Hasan İzzettin Dinamo, Ali Gevgilili, Turhan Selçuk, Yılmaz Güney, Fazıl Hüsnü Dağlarca, Metin Erksan, Ruhi Su.(*Yankı*, Sayı:14, (31

kopmuştu. Yapılan tutuklamalar karşısında şaşkınlığını *aklımıza bile gelmeyen bir uygulama ile karşılaştık*. Tutuklananlardan hiç birinin bu kaçırma olayı ile ilgisi yok, diyen Koçaş, İçişleri Bakanına yaptırdığı inceleme neticesinde, uygulamanın arkasında MİT Müsteşarının bulunduğunu, Müsteşarın Valilere liste vererek tutuklamaları sağladığını belirtmektedir⁸⁸³. Ancak MİT Müsteşarının rolünün ötesinde, bildirin içerik itibarıyla, böylesi uygulamalara müsait bir zemin sunduğu görülmektedir. Kesin emir niteliğinde olduğu ve hemen harekete geçilmesi istenen bildiriye yer alan *Uzak-yakın* ilişkisi olan, *kışkırtıcı yayın ve sözleri ile kanunsuz hareketlere teşvik ve kimlikleri güvenlik kuvvetlerince öteden beri bilinen kimseler* gibi tanımlamalar, uygulamayı sadece MİT Müsteşarının etkisine bağlamayı zorlaştırmaktadır. Sıkıyönetim ilanı ile birlikte Cumhuriyet ve Akşam gazetelerine verilen cezalar, yazarlarının gözaltına alınması gibi bir örnek herkesin bilgisi dahilindeydi. Belli kesimlerde, bir çok defa üniversitelerdeki anarşik olayların sorumlusu olarak üniversite hocalarının gösterildiği de düşünüldüğünde, hiç değilse bazı yetkililerin, MİT Müsteşarının etkisi olmasa bile şüpheli kişilere yönelmesi her zaman mümkündür.

Hükümetin reformcu kanadı *hayal kırıklığı* içindeydi. Tepki gösterenlerin başında Karaosmanoğlu gelmekteydi. Olayla ilgisi olmayan bir çok kişinin gözaltına alınmasının yanı sıra, kendilerinin haberi olmadan hükümet adına bildiri yayınlanması⁸⁸⁴ ve çıkarılacak kanunların makabline de teşmil edileceği, yani kanunun çıkmadan önce işlenmiş suçlara da uygulanacağı hususu, böyle bir şeyin hukuk prensiplerine aykırı olduğu gerekçesiyle eleştirilmiştir. *Makabline teşmil edileceği* Adalet Bakanı Arar 'ın fikriydi. Ancak Arar, İstanbul'da verdiği bir demeçte kendi rolüne değinmeden sorumluluğu Koçaş'a yüklemişti. O sıcak günlerde kamuoyu önünde açıktan savunmamışsa da⁸⁸⁵, sonraki yıllarda Sadun Tanju tarafından yayına hazırlanan anılarında Erim, kendi deyimiyle, askerlerle birlikte kendisinin ve hükümetin de *tepesini attıran* eylemcileri *darmadağın* edecek bir üslup kapsamında, *makabline şamil* ifadesi *yıldırıcı olsun diye, bilerek* kullanılmıştı⁸⁸⁶. Oysa gerek AP'li gerekse

---

Mayıs-6 Haziran 1971), s.5.) gibi isimler vardı. Gözaltına alınanlardan örneğin Prof.Bülent Nuri Esen (a.g.g., 22 Mayıs 1971, s.1,9) Başbakan Erim'in eskinden beri en yakın arkadaşlarındandı. (K.Altuğ, ...*Erim Olayı*, s.100.) Erim hükümetini başından itibaren destekleyen örgütlerden TMGT'nin de bir çok üyesi tutuklanmıştı. (K.Altuğ, a.g.e., s.95.)

⁸⁸³ S.Koçaş, *12 Mart Anıları*, s.216-217, Bildirinin hazırlanması sırasında hazır bulunan MİT Müsteşarının, bildirin yayınlanması ile birlikte, sayılarını birkaç yüz kişi olarak açıkladığı ve isimleri kendilerinde olan şüphelileri Valilerle temasa geçerek tutuklatacağı sözlerine Koçaş, sert tepki gösterdiğini, Elrom'u kaçıranları ve yardımcı olanları kastettiklerini söylediğini belirtmektedir...(a.g.e., s.212-213.)

⁸⁸⁴ Hükümet adına bildiri yayınlamasını eleştirenlere Erim, hükümetin değil hükümet Başkanlığı bildirisi, şahsi bildirimdir karşılığını vermiştir.(S.Koçaş, *12 Mart Anıları*, s.215.)

⁸⁸⁵ K.Altuğ, ...*Erim Olayı*, s.96-99.; S.Koçaş, *12 Mart Anıları*.212, 219-221.

⁸⁸⁶ "Merhum Nihat Erim'in Anıları...", *Hürriyet*, 22 Mart 1986, s.9.

sol kanattaki gazetelerin hemen hepsinin hücumları Koçaş üzerinde odaklanmıştı⁸⁸⁷. Özellikle Son Havadis ve Dünya gibi AP çizgisindeki gazetelerde Makable şamil kanun konusunda ve aleyhinde aylarca süren bir yayın yapılmıştır⁸⁸⁸. Dönemin ünlü gazetecisi Bedii Faik, *Sadi Koçaş'ın adı hemen 'Makable Şamil Sadi Bey'e dönüştürülmüştü*, demektedir⁸⁸⁹.

Siyasal Bilgiler Fakültesinden bir grup Profesör ve Doçentin birlikte Erim'e gönderdikleri mektup ve Erim'in cevabı basında yer almıştır⁸⁹⁰. Mektupta, uzak-yakın ilişkisi bulunanlar, kışkırtıcı yayın ve sözleri söyleyenler gibi sınırı belirsiz ifadelerden endişe duyulduğu, uygulamanın en çok tedhişçi unsurlara yarayacağı; 12 Mart Muhtırasının anarşinin yok edilmesinin yanı sıra anayasanın da uygulanması direktifini içerdiğini, oysa bizzat Anayasanın hazırlanmasında görev almış Mümtaz Soysal, Muammer Aksoy, Tarık Zafer Tunaya gibi profesörlerin gözaltına alındığı, *normal hukuk yollarıyla* aşılabilir *zorbalık eğilimlerine* karşı alınan tedbirler konusunda hassas davranılması dile getirildikten sonra, *başbakanlık sıfatınızın ötesinde, insan haklarını Türkiye'de geliştirme davasının öncüleri arasında tanıdığımız sizin, hocamız ve meslektaşımız olduğunu da düşünerek görüşlerini* ilettikleri belirtilmekteydi. Erim, telgrafla hemen verdiği cevapta, hükümet olarak kanun dışı uygulamalara müsaade etmeyeceklerini, incelemeler neticesinde bir yanlışlık tespit edilmesi halinde gecikmeden düzeltileceğini bildirmiştir. Erim, gazetecilere, mektubu alır almaz ilgilendiğini, sıkıyönetim komutanıyla iki saat kadar konuştuğunu açıklamıştır.

Tepki gösterenler arasında CHP lideri de vardı. İnönü, bizzat Başbakan'ı ziyaret ederek durumun ciddiyeti üzerinde durmuş bir an önce bu uygulamaların önüne geçilmesini istemiştir⁸⁹¹.

Tutuklama furiasının önüne geçilemediği gibi, aydınlara işkence yapıldığına dair haberler yabancı basında yer almıştır. Erim bu iddiaları *maksatlı* olarak niteleyerek reddetmiştir⁸⁹². Koçaş da bunların yalan olduğunu göstermek için, sözkonusu haberleri veren

⁸⁸⁷ K.Altuğ, ...*Erim Olayı*, s.100.

⁸⁸⁸ S.Koçaş, *12 Mart Anıları*, s.221.

⁸⁸⁹ Bedii Faik, *Matbuat Basın Derken...Medya*, s.241.

⁸⁹⁰ Başbakan ve Profesörler, *Yankı*, Sayı:14, (31 Mayıs-6 Haziran 1971), s.6.

⁸⁹¹ İnönü Partisinin grubunda şöyle diyordu: Son günlerin, sanki dalgınlıkla yapılmış izlenimini veren, salgın haldeki genel tutuklamaları süratle gerçek hududuna ve tabii yoluna çevirmeliyiz. .... öğretmenler, profesörler aleyhinde her cesareti kırarak davranışlar bir an evvel son bulmalıdır. (M.Toker, ..*İsmet Paşa'nın Son Yılları...*, s.237,239)

⁸⁹² "Başbakanın Fransız Televizyonuna verdiği Demeç", *T.C.D.B.Belleten*, Sayı:80-81, (Mayıs-Haziran 1971), s.115.; Uluslararası Basın Enstitüsü de, Başbakan Erim'e gönderdiği telgrafla, Çetin Altan ve İlhan Selçuk'un tutuklanmasıyla bazı gazetelerin kapatılmasında duyduğu endişeyi iletmıştır.Erim verdiği cevapta, *tutuklanan 5-6 yüz kişi arasında bir-iki gazetecinin bulunmasının, basın hürriyetine karşı bir komplo olarak görülmesinin tamamen yanlış* olduğunu belirtmiştir.("Basın Hürriyeti", *Yankı*, Sayı:15, (7-13 Haziran 1971), s.31.); Uğur

gazetelerin temsilcilerinin Türkiye'ye davet edildiğini belirtmiştir⁸⁹³. Le Monde muhabiri Paul Balta ise ses getiren Türkiye ziyaretinin ardından kaleme aldığı yazıda, görüştüğü bakanlardan Koçuş dışındakilerin, askerlerin iyi davranışını ifade ederken, *polisin işkence yaptığını* kabul ettiğini aktarmaktadır⁸⁹⁴. Temmuz ayının başında Kültür Bakanı olarak tayin edilecek olan Talat S.Halman'ın anılarında da Mümtaz Soysal'ın işkence gördüğünde bahsedilmektedir⁸⁹⁵.

Tanıdıkları bildikleri bir çok kişinin de tutuklanmış olması, hükümet üyeleri üzerinde, bir an önce önlem alınması yönündeki baskıları arttırmıştır⁸⁹⁶. Toker'in, Muhtıra için tamamiyle hukukidir değerlendirmesini yapan Bülent Nuri Esen ile Bahri Savcı ve yine ilk günlerde muhtırayı coşkuyla karşılayan Uğur Mumcu, İlhan Selçuk, İlhami Soysal gibi insanların ilk tutuklananlar arasında yer almasını *kaderin cilvesi* olarak nitelemesi dikkate değerdir⁸⁹⁷. Reformcu kanattaki itirazlar, Karaosmanoğlu'nun *bizi destekleyenleri içeri tıklarlarsa bizim burada durmamızın anlamı kalmaz, çekip gidelim* tutumuna kadar varmıştır ki, Başbakan'ın ikna etmesi sonucu bu yol devre dışı bırakılmıştır⁸⁹⁸. Bir çok profesörün tutuklanması Erim'e *profesör değil Profesörcü Erim* adının takılmasına neden olmuş, girişimleriyle bazılarını serbest bıraktırması da bu nitelemenin önüne geçememiştir⁸⁹⁹.

Mumcu, Erim ve İşkence başlıklı yazısında, Erim'in 1941 yılında yayınladığı Amme Hukuku adlı kitabında işkencenin olumsuzluğu hakkında yazdıklarını aktardıktan sonra; *Tabii bu gibi sözler, ancak Erim gibi, yüreği medeni cesaretle dolu bilim adamlarına özgüdür. Siyaset adamları ise, kendi devirlerinde işkence yapıldığı yolundaki iddiaları hep reddemişlerdir* demektedir. ("Erim ve İşkence", *Ortam*, Sayı:14, -30 Ağustos-6 Eylül 1971-, s.13.)

⁸⁹³ "Koçuş; Tutuklananlara Kötü Davranılmıyor", *Hürriyet*, 5 Haziran 1971,s.1,9

⁸⁹⁴ "Paul Balta Neler Yazdı?", *Yankı*, Sayı:27 (30 Ağustos – 5 Eylül 1971), s.25-26.

⁸⁹⁵ Halman'ın ifadesine göre, bir sohbet sırasında, Soysal'ın anayasa konusundaki kitabını okuduğunu ve tutuklanmasına neden olacak bir içerik taşımadığını bu nedenle haksızlık yapıldığını belirtmesine Erim kızmış ve Soysal'ın SBF'de dekanen *ben burada dekan oldukça, kızıl olmayan kimse buradan içeri adım atamaz* dediğini ileri sürmüştür. Halman'ın *Onu tanımıyorum ama sanırım söylememiştir* sözlerine Erim'in karşılığı *Yok ...Söylemiştir... Onun için de hapis yatması gerekir* olmuştur. Halman'ın değerlendirmesi şöyle; *Hukukçu bir başbakan böyle söyler mi? Delil yok, ispat yok, saçma sapan bir duyumu destekliyor, hüküm veriyor, mahkum ediyor. Adam tutuklanmış, işkence edilmiş...* (T.S.Halman, *a.g.e.*, s.214-215)

⁸⁹⁶ S.Koçuş, *12 Mart Anıları*, s.192-193.; C.Aykan, *a.g.e.*, s.234'de, Erim'in tutuklananların içinde yer alan yakın arkadaşlarının, Başbakan oldu; ilk işi de bizi tutuklatmak, işimizden çıkartmak oldu şeklinde konuştuğunu naklediyor.

⁸⁹⁷ M.Toker, *...İsmet Paşa'nın Son Yılları...*, s.236.

⁸⁹⁸ K.Altuğ, *a.g.e.*, s.214.; Sadun Tanju'nun kendisiyle yaptığı bir röportajda Milli Savunma Bakanı Ferit Melen, tutuklamalar karşısında, *Karaosmanoğlu rahatsızlığını her vesile ile ifade ediyordu* ifadelerini kullanmaktadır. ("Melen'den Görüşler", *Hürriyet*, 22 Mart 1986, s.9.); Bakanlar Kurulu toplantılarına Erim, O'nun yokluğunda ise Koçuş başkanlık ediyordu. İkisinin erken ayrılmak zorunda kaldığı bir toplantıya başkanlık eden Karaosmanoğlu, gündemdeki konuyu hızla bitirip gözüaltına alınan aydınlar konusunu açtığını, ve tutuklamaların sürmesi durumunda resmi arabasıyla cezaevine giderek tutuklananları ziyaret edeceğini söylediğini, ancak bu sırada Arar ile bir başka bakanın toplantıdan çıktığını, biraz sonra ise Koçuş'ın tekrar dönerek toplantıyı kapattığını, daha sonraki günlerde ise bir daha kendisine Bakanlar kurulu toplantısına başkanlık yapma fırsatı verilmediğini yazmaktadır.(K.Karaosmanoğlu, *a.g.e.*, s.266-267.)

⁸⁹⁹ S.Koçuş, *12 Mart Anıları*, s.188.

İçişleri Bakanlığı vasıtasıyla yapılan uyarıların istenilen sonucu vermemesi üzerine Başbakan Erim bir genelge yayımlamıştır. 22 Mayıs tarihinde Valilere gönderilen genelgede⁹⁰⁰, hükümet bildiriyle ilgili yanlış anlama ve uygulamaların, İçişleri Bakanlığınca yapılan uyarılara rağmen tam olarak giderilemediği, suçsuz kimselerin de gözaltına alındığı belirtilerek bundan vazgeçilmesi istenmiştir.

Konsolos kırlar dahil⁹⁰¹ her yerde aranırken, hükümet kanadında öldürülmeyeceğine dair umut muhafaza ediliyordu⁹⁰². Kaçırılanlar cephesinde ise hükümetin sert tutumu karşısında izlenecek yol konusunda görüş ayrılığı oluşmuştu. Bir bölüm fidye karşılığı serbest bırakılması düşüncesindeyken, Örgüt lideri durumundaki Mahir Çayan'ın da aralarında bulunduğu diğerleri, devletin kendilerini ciddiye alması için ilan edilen tutumu devam ettirmeyi ve hatta İran Elçisini de kaçırmak hükümeti daha da sıkıştırmak suretiyle tavize zorlamayı savunmuştur. İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığının, 22 Mayıs günü İstanbul'da genel arama başlatılacağı açıklamasıyla hükümetten umutlarını kesip şaşkınlığa düşen militanlar Elrom'u öldürmüştür⁹⁰³.

Elrom olayı Erim hükümetinin dönüm noktalarından biridir. Altuğ, *Türkiye'de gidişi beklenenin dışına çeviren bir olay olarak tarihe geçecektir. O olay, sınırları germiş, sonradan anlaşılacak bir takım hataları hükümete yaptırmıştır. Bu olaydan sonra iktidar, ikili bir iktidar olacaktır* değerlendirmesini yapmaktadır⁹⁰⁴. Reformdan asayişe değişen öncelik,

⁹⁰⁰ "Erim Valilere Genelge Yolladı", *Ekonomi ve Politika*, Sayı:278, (3 Haziran 1971), s.2 Genelge şöyleydi: *İsrail Başkonsolosunu kaçıran zorbalarla bir pazarlığa girilemeyeceğini belirten ve bunların taleplerine cevap olmak üzere yayımlanan hükümet başkanlığı bildirisinin bir kısım valiler tarafından yanlış anlaşıldığı ve yanlış uygulandığı görülmüştür. Bunun üzerine İçişleri Bakanlığınca yapılan uyarı yanlışlığı kısmen gidermişse de bazı yerlerde hala gereksiz tutuklamalar olduğu öğrenilmiştir. Hükümetin istediği memleketi bir anarşi yuvası haline getiren aşırı militan ve kanunen suç işlemiş durumda olan kişilerin Anayasa ve kanunlar çerçevesi içinde gözaltına alınması ve haklarında kanuni işlem yapılması için yetkili makama teslim edilmesi idi. Gereğinin buna göre yapılmasını ve indi görüşlerle suçsuz kişilerin tedirgin edilmesine imkan verilmemesini rica ederim.*, *Ekonomi ve Politika*'nın sahibi Ziya Tansu ise aynı sayıdaki yorumunda, yanlış yapıldığına dair açıklamaların, militanların şaşkınlıktan kurtulmalarını sağladığını, yanlış bir adım atılmış olsa bile, bunu düzeltirken zaaf uyandıracak bir tarz ve açıklıktan kaçınılması gerektiğini savunuyordu.; M.Toker, ...*İsmet Paşa'nın Son Yılları*, s.238'de, sıkıyönetim savcılarının söz geçiremediği için Erim'in Valiler'e genelge yolladığı şeklinde görüş belirtilmektedir.

⁹⁰¹ "Konsolos Kırlarda Aranıyor", *Hürriyet*, 23 Mayıs 1971,s.1,9

⁹⁰² *T.C.D.B.Belleten*, Sayı: 80-81, (Mayıs – Haziran 1971) s.27-28

⁹⁰³ T.Feyzioğlu, *Mahir*,s.387-394.; Başbakan Erim, *bu cinayet az görülen bir alçaklıktır ... bunu yapanlar Türk olamazlar, ... Türkiye'yi anarşistlerin, tedhişçilerin serbestçe kol gezdikleri bir memleket halinde bırakmayacağız, bu husustaki azmimiz kesindir*, şeklindeki sözlerle tepkisini dile getirmiştir. ("Erim: Bu Cinayet Bir Alçaklıktır", *Hürriyet*, 24 Mayıs 1971,s.1,11)

⁹⁰⁴ K.Altuğ, ...*Erim Olayı*, s.99.; H.Yılmaz, *a.g.e.*, s.376'da, bu olayın sol üzerindeki etkisi üzerine şunları söylüyor; *Elrom olayından sonra türk solu ve özellikle THPKC üzerine çalışan MOSSAD kısa süre içinde bu örgütlerin lübnanda bulunan Filistin kamplarındaki silahlı eğitim notlarından mali kaynaklara kadar elindeki bütün bilgileri Türk istihbaratına verdi. Bunlar THPKC üyelerinin yakalanmalarında hatta öldürülmesinde*

Elrom olayının etkisiyle temel bir politika halini almıştır. Asayiş sorunu farklı bir boyutta ele alınmaya başlanmıştır. Arar, başlangıçta sadece kamu düzeni ve güvenliği bozucu bir mahiyette değerlendirdikleri eylemlerin, gerçekte devlet nizamının temeline yönelmiş ideolojik hareketlerin neticesi olduğunu geçen bir ayda anladıklarını söylüyordu⁹⁰⁵. Bu ortamda, vazgeçilmez bir unsur olarak sıkıyönetim varlığını pekiştirmiştir. Başbakan Erim'in, Fransa'da yayınlanan Le Figaro Gazetesine verdiği demeçte, *Türkiye'yi ordunun idare ettiği doğru değildir. Sıkıyönetime rağmen iktidar sadece hükümete aittir*, ifade etmiş⁹⁰⁶ olsa da hükümet içinde rahatsızlık yaratan ve hükümetin denetlemek noktasında sorun yaşadığı bir sıkıyönetim faktörü kendisini her adımda hissettiren bir ikili iktidar durumu ortaya çıkarmıştır. Erim'in yıllar sonra yayınlanan anılarındaki ifadeleri açıklayıcıdır. Buna göre, göz altına alınan kırk yıllık arkadaşı ve her yönüyle tanıdığı Prof.Bülent Nuri Esen'in serbest bırakan girişimini bile askerler iyi karşılamamıştı. Öyle bir noktaya gelmiştir ki, Ankara Sıkıyönetim Komutanı ile birlikte Sunay'ın huzurunda buldukları üçlü bir toplantıda resti çekmiş ve işlemler kendi isteği doğrultusunda yürütülmezse istifa edeceğini ifade etmiştir. Sunay'ın haklı bulmasına rağmen sorunlar sürmüştü, iddialar, şikayetler devam etmiştir⁹⁰⁷.

Adalet Bakanı Arar'ın *aldığımız karara göre bir aydan önce de bitebilir* dediği⁹⁰⁸ sıkıyönetim, ikişer aylık süreler halinde Erim'in başbakanlığı boyunca olduğu gibi sonrasında da sürmüştü ve toplam 14 kez üst üste uzatılmıştır. 1973 Ocağı'nda Sakarya ve Zonguldak illerinin kapsam dışında bırakılmasıyla daraltılmaya başlanan sıkıyönetim, aynı yılın Mart'ında İzmir ve Eskişehir'de, Mayıs'ında Adana, Hatay ve Kocaeli'nde, Temmuz'unda Siirt'te, Ağustos'unda Diyarbakır'da kaldırılmış, ancak Eylül'de Ankara ve İstanbul'da uzatılmamasıyla bütünüyle sona ermiştir. Zafer Üskül, sıkıyönetim uzatılmasındaki benzer gerekçelere dikkat çekmektedir. Üskül şunları ifade ediyor; *14 kez yinelenen biçim, özü itibarıyla şöyleydi: (İçişleri) Bakanı önce sıkıyönetim komutanlıklarının yakaladığı eylemcileri ve bunların gerçekleştirdiği öne sürülen eylemleri sayıyor, ardından karşı karşıya kalınan şiddet eylemlerinin bir dökümünü yapıyor, sıkıyönetim mahkemelerine aktarılan dosyalar ya da aktarılmak üzere hazırlanan dosyalar hakkında bilgi veriyor, şiddet eylemcilerinin renklerine göre analizini yapıyordu. Sıkıyönetim makamlarını ve güvenlik*

---

büyük rol oynadı. Bu yardımı doğrulayan Türk İstihbarat yetkilisi, 'sol Elrom'u öldürmekle hayatının hatasını yaptı. Bu hem fiziksel darbe yemelerine, hem de dünya medyasını elinde tutan Yahudi cemaatinin sempatisini kaybetmelerine yol açtı' değerlendirmesini yapıyor.

⁹⁰⁵ "Sıkıyönetim ve Olaylar", *Yankı*, Sayı:14, (31 Mayıs – 6 Haziran 1971), s.4.

⁹⁰⁶ "Figaro ve Türkiye", *Yankı*, Sayı:15, (7-13 Haziran 1971), s.29.

⁹⁰⁷ "Merhum Nihat Erim'in Anıları...", (Yay.Haz.:Sadun Tanju), *Hürriyet*, 22 Mart 1986, s.9.

⁹⁰⁸ "Adalet Bakanı CHP Ortak Grubunda", *Hürriyet*, 29 Nisan 1971,s.11.

güçlerini fedakarca çalışmaları nedeniyle öven bakan, ancak tehlikenin henüz giderilemediğini belirtiyor ve sıkıyönetimin uzatılmasını rica ediyor.

Sıkıyönetim komutanları kanuni çerçeveye itibariyle Başbakan'a bağlıydı. Üskül, bu hususta birbirine zıt iki anlayışın varlığına değinmektedir. Erim'de temsil edildiğini söylediği birinci anlayışta, sorumluluk yüklenildiği gibi aynı zamanda sıkıyönetim mercilerine emir verme yetkisi de sahiplenilirken; Erim'den sonra Başbakanlığa getirilen Ferit Melen'in temsil ettiğini belirttiği ikinci anlayışta ise başbakanın sıkıyönetim komutanlarına emir verme yetkisinin olmadığı şeklinde bir yorumun varlığına işaret etmektedir⁹⁰⁹. Üskül, birinci anlayışın bir denetleme eğilimi, ikinci eğilimin tabi olma eğilimi taşıdığını belirtmekte, ancak birinci anlayışın da her zaman sıkıyönetim faaliyetlerine hakim olmadığını ifade etmektedir.

Üskül'ün kullandığı *her zaman* hakim olamadığı ifadesi, kendi içerisinde bazı zamanlar ya da bir çok zamanlar için hakim olduğuna dair bir anlaşılma zemini sunabilir. Erim hükümetleri bazında böyle bir sonuca varmak zordur. Sıkıyönetimi yönlendirmek noktasında tayin edici bir rol oynadığı söylenemez. Bunu sıkıyönetimin ilk ilanından itibaren gözlemlemek mümkündür. Yukarıda değindiğimiz Cumhuriyet ve Akşam gazetelerinin kapatılması ve yazarlarının tutuklanması karşısında Erim'in girişimlerinin sonuçsuz kalması bir ilk örnek niteliğindedir. Elrom olayından sonraki tutuklama furçasının önlenmesinde karşılaşılan güçlükler hükümet iradesinin etkisizliği yönündedir. Sıkıyönetim – hükümet ilişkilerindeki kopukluğun çarpıcı bir örneği aralarında Mahir Çayan'ın da bulunduğu THKP-C ve THKO'luların Maltepe Askeri Cezaevinden firarı olayıdır. Kazdıkları tünelden, 29 Kasım günü akşam, 5 tutuklu firar etmiş⁹¹⁰ ancak haberi hükümet, sıkıyönetim yetkililerinden değil, en az bir gün sonra bir haber ajansı vasıtasıyla almıştı⁹¹¹. Üstelik haber üzerine aradığı Genelkurmaydaki sıkıyönetim bürosundan, Siyasi İşlerden Sorumlu Başbakan Yardımcısı sıfatıyla Başbakan adına bu alandaki gelişmelerden birinci dereden sorumlu olan Koçaş'ın aldığı yanıt, böyle bir olayın gerçekleşmediği yönündeydi. Ancak ikinci bir aramada, ısrar üzerine, o da gayri resmi bilgi mahiyetinde haber doğrulanmıştı⁹¹². Yani haber ajanslarına konu olmuş bir gelişmeden bile sıkıyönetim makamları, hükümeti ısrarla haberdar etmiyordu.

⁹⁰⁹Zafer Üskül, *Siyaset ve Asker Cumhuriyet Döneminde Sıkıyönetim Uygulamaları*, Ankara 1997, s.195-199. Melen'in Mecliste yaptığı konuşmasında şunlar aktarılıyor; Başbakan'a sorumlu olmak başkadır, Başbakan'ın emirlerine tabi olmak başkadır. Bu farkı bilmeniz lazımdır.

⁹¹⁰ T.Feyzioğlu, *Mahir*,s.468 vd.

⁹¹¹ K.Altuğ, *...Erim Olayı*, s.220.; S.Koçaş, *12 Mart Anıları*, s.494'te, 2-3 gün sonra haber aldıklarını belirtmektedir.

⁹¹² S.Koçaş, *12 Mart Anıları*, s.495, Sıkıyönetim komutanlıkları Koçaş kanalıyla Başbakan'a bağlıydı.(a.g.e.,s.180)

Koçaş, sıkıyönetimin hükümet iradesi dışındaki uygulamalarıyla ilgili *yüzlerce örnek verilebilir* demektedir. Yasal açıdan Başbakanlığa bağlı olan Sıkıyönetim Komutanlıkları için Genelkurmay Başkanlığında bir *Koordinasyon Bürosu* faaliyete geçirilmişti. Aksaklıkların giderilmesi için düşünülen yeni Sıkıyönetim Kanunu hazırlanmış, Erim Genelkurmay Başkanı ile görüşeceğini belirtmiş, ne var ki bir sonuç alınamamıştır. O kadar ki 11'lerin istifa nedenlerinin en önemlilerinden biri sıkıyönetim uygulamalarıydı⁹¹³. Mesele İkinci Erim Hükümeti döneminde de sürmüştür. CHP ve İnönü'nün sert tepkisine yol açan ve hükümet karşıtı tutumlarını sertleştiren sıkıyönetim savcılarının iddianameleriyle ilgili hususta Erim'in düştüğü çaresizlik dikkat çekicidir⁹¹⁴.

Sıkıyönetim uygulamaları, aydın kesimin tavrının şekillenmesinde etkili olmuştur. Tutuklamalar, bu kesimle hükümet arasındaki ilişkilerde olumsuz rol oynamıştır. Muhtıraya karşı olumlu bir tutum takınanların başında geliyordu bu kesim. Parlamentodaki gönülsüz destek dikkate alındığında, bu destek kanalının önemi daha iyi anlaşılacaktır. Sonra ki günlerde, her ne kadar ilk günlerdeki coşkulu desteğin yerini daha ihtiyatlı bir tutuma bırakmışsa da, bütünüyle umutlarını tüketmemişlerdi. Örneğin, Muhtıranın coşkulu destekçilerinden İlhan Selçuk, sıkıyönetim ilanının gündemde olduğu bir zamanda, 20 Nisan tarihli Devrim dergisindeki *12 Mart'tan Sonra* başlık yazısında, bir yandan süreçle ilgili eleştirileri dile getirirken, diğer yanda 12 Mart Muhtırasıyla başlayan sürecin hala *devrimci rengen bürünme* ihtimalinin varolduğu üzerinde durmaktaydı⁹¹⁵. Oysa Elrom'un kaçırılmasından sonra yaşananların, aradaki ilişkilerin tamirini epey zorlaştıracak derecede hasara uğrattığı kesindir. O sıcak günlerde *Kritik Günler* başlığı altında Yankı dergisinde yapılan yorumda, kritik eşikte ülkeyi kurtaracak tek güç olarak gösterilen Türk Silahlı Kuvvetlerinin de *aydın grubunun ayrılmaz bir parçası* olduğu, bu iki grup arasında bırakın herhangi bir *çatlamanın, sürtüşmenin* bile olmaması gerektiği üzerinde durulmuştur⁹¹⁶, ki bu, aydın-ordu birlikteliğini kurtuluş olarak görenlerin, gelişmeler karşısında duydukları rahatsızlığın bir ifadesi şeklinde algılanmalıdır.

Bu bahsi kapatmadan, önem arzeden iki siyasi parti kapatılması olayını kısaca hatırlatmak isteriz. 24 Ocak 1971'de gerçekleşen 1.Olağan Kongresinde Atatürk posterinin bulunmaması, katılımcılar ve atılan dini içerikli sloganlarla epeyce gündemi meşgul eden

⁹¹³ S.Koçaş, *12 Mart Anıları* s.181

⁹¹⁴ Bu konuda bkz. :İnönü'nün Muhalefetini Yükselten Gelişmeler Sıkıyönetim, idamlar ve Savcılar, s.268.

⁹¹⁵ *Devrim*, Sayı:78, (20 Nisan 1971), s.

⁹¹⁶ "Kritik Günler", *Yankı*, Sayı:13 (24-30 Mayıs 1971), s.13

MNP'nin⁹¹⁷ kapatılması için Muhtıra'nın hemen öncesinde dava açılmıştı⁹¹⁸. TİP'e açılan kapatma davasının tarihi ise 11 Haziran 1971'dir. TİP'in kapatılmasına 30 Ekim 1970'de toplanan Kongrede alınan kararlar esas teşkil etmişti. Ancak davanın bu kararların üzerinden 7,5 ay ve 12 Mart'tan 2 ay sonra açılması bazı kuşkuların gündeme getirilmesine neden olmuştur⁹¹⁹. Neticede her iki parti kapatılmıştır. Siyasi Partiler Yasası'nın 111.maddesinde, partilerin kapatılmasına sebep olan yöneticilerin 5 yıl süreyle herhangi bir partiye üye olamayacağı hükmünü mevcuttu. Oysa TİP yöneticileri için bu hüküm işleme konulurken, kapatılan MNP'nin yöneticilerinin 11 Ekim 1972'de kurdukları Milli Selamet Partisi'ni kurmaları karşısında hiçbir şey yapılmamıştır. Bu Muhtıracıların desteği yorumlarına yol açmıştır. Hatta MNP kapatıldıktan sonra gittiği İsviçre'den Necmettin Erbakan'ın askerlerce özel olarak çağrıldığı ve muhtemel bir seçimde oyları bölerek AP iktidarını önlemesi için yeni partinin kurdurulduğu ileri sürülmektedir⁹²⁰.

2.4.2. 1961 Anayasası'nın Temel Özellikleri Ve Değiştirilmesi

Anayasa herhangi bir kanun değildir. Devlet ve toplum yapısını hukuki bakımdan her yönüyle etkileyen metinler olarak, ne kadar geniş bir mutabakatın sonucu olurlarsa, o kadar kalıcı ve güçlü olacaklarını söylemek mümkündür. Ancak bu söylemin, soyut bir ilke olmaktan öte işlevini abartmak gerçekçi değildir. Neticede, doğruluğu veya yanlışlığı bir tarafa mevcut güç dengelerince belirlenen bir çerçevenin ürünüdür anayasalar. 1961 Anayasası da böyle bir sürecin sonucudur. Ülkedeki en önemli sorun haline gelen anayasa değişikliği tartışmasının dayandığı zemini anlamak açısından, öncelikle 1961 Anayasasını kısaca ele almak istiyoruz.

27 Mayıs'tan sonra yeni bir Anayasanın öncelikle gündeme alınmasında, 1950'lerden kalan büyük beklenti önemli rol oynamıştır. DP iktidarına karşı muhalefet,

⁹¹⁷ Soner Yalçın, *Hangi Erbakan*, Ankara, s.72.

⁹¹⁸ *Hürriyet*, 11 Mart 1971, s.1.

⁹¹⁹ Bu konuda ve davanın içeriği için bkz. N.Sargın, *a.g.e.*, 1065-1081.

⁹²⁰ S.Yalçın, *Hangi Er...*, s.77-79. S.Yalçın, aynı yerde İslamcı Aydınların çıkardığı Yeni Atılım Dergisinden şu ifadeleri aktarmaktadır. *Sömürünün yandaşları, her iki partiyi ... anayasaya aykırı eylemlerinden dolayı kapattılar. Bu partilerden birinin yöneticisi 15 yıla mahkum edilirken, kapatılan öbür partinin liderine el altından bir Avrupa tedavisi özüktü. Sonradan Necmettin Bey, rahatça gelip partisini değişik adla kurabildi. Ama Behice Hanım hapiste olduğu için, böyle bir olanaktan yoksundu.... Madem iki partinin de liderleri aynı suçu, yasaları ihlal suçunu değişik açılardan işlemişlerdi; öyle ise ortadaki ayrıcalığın nedeni ne idi?*

demokrasinin güvenli bir şekilde yürümesi için anayasa düzenlemelerine gidilmesini *neredeyse tek kurtuluş yolu* olarak görmekteydi⁹²¹.

Anayasa her ne kadar halk oyuna sunularak kabul edilmişse de, bir ihtilal iradesinin ürünü durumundaydı. Niteliğinden bağımsız olarak, sırf bu yönüyle dahi çeşitli eleştirilere konu olması olağandı. Demirel'in *Anayasa meselesinin mevcut olması, 1961 Anayasası'nın meydana geliş şekliyle beraber başlar*⁹²², şeklindeki sözleri bu kapsamda değerlendirilmelidir. İhtilalin devirdiği ve cezalandırdığı Demokrat Partinin devamı niteliğinde kurulan bir partinin lideri olarak konuşan Demirel, *Demokrat Partinin milyonlarından tek bir kişi bu Anayasanın yapılmasına iştirak ettirilmemiştir*, demek suretiyle düşüncesine açıklık getirmektedir⁹²³. Anayasa Komisyonu'nda raportörlük de yapmış olan Mümtaz Soysal'ın, ton farkı bir tarafa bırakılırsa, aynı noktayı işaret ettiği görülmektedir. Soysal, çaba gösterilmesine rağmen *özel koşullar* nedeniyle *tam anlamıyla temsil niteliğinin* sağlanamadığını ifade etmektedir⁹²⁴. Soysal'ın şu değerlendirmesi, Anayasanın dayandığı gücü işaret etmesi bakımından önemlidir; *1961 Anayasası, daha çok, askeri, ya da sivil kökenli bürokrasiden gelen ve çoğu zaman, Türkiye'ye özgü bir deyimle 'aydınlar' diye adlandırılan bir tabakanın ürünüdür. (...) 1961 Anayasasının, 27 Mayıs sonrasında, Demokrat Partinin kapatıldığı ve bazı çevrelerin görüşlerini serbestçe dile getirmelerine olanak tanınmadığı bir dönemde yapılması bu Anayasayı nasıl yanılıcı biçimde 'aydınlar'ın özlemlerinden ve değerlerinden yana çekebilmişse.....*⁹²⁵

1961 Anayasası sadece yapılış yöntemi veya bazı güçleri dışlaması açısından tartışma konusu olmamıştır. Hiç kuşkusuz bu yöntemden bağımsız ele alınamayacak, ama ondan çok daha fazla şey ifade eden niteliği bakımından da çok konuşulmuştur.

Her şeyden önce Demokrat Parti iktidarının uygulamalarına karşı duyulan tepkinin önemli rol oynadığını vurgulamalıyız. Başbakan Erim Haziran ayındaki bir açıklamasında 1961 Anayasasının tepkisel boyutuna dikkat çekmiştir⁹²⁶. Tarım Bakanı Orhan Dikmen,

⁹²¹Mümtaz Soysal, *100 Soruda Anayasanın Anlamı (Ek:Değiştirilmiş Anayasanın Tam Metni)*, İstanbul, 1979, s.60

⁹²²Süleyman Demirel, *Başbakan Süleyman Demirel'in 5 Şubat 1977'de İstanbul Aydınlar Ocağı'nda Yaptığı Konuşma; Anayasa ve Türk Devletinin İdaresi*, Ankara, 1977, s.6.

⁹²³S.Demirel,.. *Anayasa ve Türk Devletinin İdaresi*, s.10-11.

⁹²⁴M.Soyal, *a.g.e.*, s.67-68.

⁹²⁵M.Soyal, *a.g.e.*, s.7-8 devamında, 1971 ve 1973 değişikliklerinin de sol güçlerin ezildiği bir zamanda sınırlı bir tartışma ortamında gerçekleştirilmesi aynı ölçüde yanılıcı olmuştur denilmektedir.

⁹²⁶"Erim; 12 Mart Öncesine Dönüş Bitti", *Hürriyet*, 9 Haziran 1971,s.9. ; "Anayasa Değişmeleri ve Toplumsal Yapı", *Yankı*, Sayı:16, (14-20 Haziran 1971), s.13'teki şu değerlendirme aynı yöndedir; *Sayın Erim'in teşhis ettiği gibi 1961 Anayasası dikta eğilimleri gösteren bir iktidara karşı bir tepki Anayasasıdır*

Muhtıra'dan sonra, ancak bakan olmadan hemen önce yazdığı bir yazıda, tepkiselliğe dikkat çekerek icranın aleyhine bozulmuş dengeyi vurgulamaktadır. Gündemdeki meselenin, devalüasyon, fiyat artışı, iktisat politikalarındaki yanlışlıklar ilgili boyutu olmakla birlikte, *esas sebebi ... kuvvetler ayrılığının düzenlenme şeklindeki aksak dengede aranmalıdır* demek ve bu dengenin mevcut haliyle kalması durumunda reform yapacak bir iktidar erkinin oluşamayacağını savunmaktadır⁹²⁷. Anayasanın hazırlanmasında etkin rol oynayanlardan Tarık Zafer Tunaya, DP'nin *hiçbir hukuki ve siyasal frenleme tertibatının bulunmadığı (bir) Anayasa düzeni* içinde bir iktidar pratiği gerçekleştirdiğini, Kurucu Meclisi'n, *sorunların sosyal kapsamı içinde, ilk kez ve olumlu yönde ele alan bir tepki Anayasası*⁹²⁸ yaptığını belirtmektedir. Bu durum etkisini en fazla icranın gücünü sınırlama perspektifinde kendisini göstermektedir. Bir yandan ayrıntılı bir şekilde vatandaş hak ve hürriyetlerinin tanımlanması, diğer yandan çeşitli kurumları devreye sokmak suretiyle iktidarın dağıtılarak bir dengenin sağlanma yoluna gidilmesi, anayasanın temelindeki ana düşünce olan iktidarı sınırlayabilmek perspektifinden kaynaklanmıştır. DP uygulamalarına gösterilen tepkinin neticesi, *iktidarın sınırlanması ve onun dayanağı olan parlamentonun sistem içindeki yerinin daraltılmasıdır*⁹²⁹.

1924 Anayasasına göre Meclis, millet adına egemenlik yetkisini kullanan *tek organ* iken, 1961 Anayasasıyla bu yetkiyi kullanan yeni kurumlar devreye girmiş ve Meclis bu alanda tek olmaktan çıkmıştır⁹³⁰. Anayasa Mahkemesi çok önemli bir yeniliktir. 1924 Anayasasındaki *hiçbir kanun Anayasaya aykırı olamaz* hükmüne rağmen, aykırılığı denetlemenin yargıçların görevleri arasında sayılıp sayılmaması hususunda, ortak bir düşünce mevcut değildi. 1931'de Yargıtay Hukuk Genel Kurulu'nun bir kararında *bir yargıç tarafından herhangi bir yasanın Anayasa hükümlerine aykırılığından söz ederek uygulamasından kaçınılamaz*, denilmekteydi. Yasama karşısındaki sınırlayıcı konumu bakımından, parlamenter sistemin mantığına aykırı düşen Anayasa Mahkemesi'nin, üstelik büyük oranda *Meclis hükümeti ve Meclis Üstünlüğü ilkelerinin* hakim olduğu bir sistemden gelen Türkiye'de kabul edilmesini kolaylaştıran faktör, 1950'lerde muhalefet tarafından en çok işlenen konular arasında yer almasındandır. Osman Bölükbaşı'nın Cumhuriyetçi Millet

⁹²⁷ “Anayasa Değişmeli”, akt: *Son Havadis*, 28 Mart 1971, s.7.

⁹²⁸ T.Z.Tunaya, *a.g.e.*, s.27.

⁹²⁹ M.Soyosal, *a.g.e.*, s.72,78.

⁹³⁰ M.Soyosal, *a.g.e.*, s.42, 1924 Anayasasında; *Türkiye Büyük Millet Meclisi, milletin yegane ve hakiki mümessili olup millet namına hakkı hakimiyeti istimal eder* denilirken, 1961 Anayasasında *millet, egemenliğini, Anayasanın koyduğu esaslara göre, yetkili organlar eliyle kullanır*, denilmektedir.

Partisi'nden, Hürriyet Partisi ve CHP'ye kadar muhalefet partilerinin savunduğu anayasa değişikliklerinin içinde Anayasa Mahkemesi kurulması da vardı⁹³¹.

Mad.114/1'deki *İdarenin hiçbir eylem ve işlemi, hiçbir halde, yargı mercilerinin denetimi dışında bırakılamaz* hükmü, yargının güçlendirilmiş rolüne bir başka örnektir⁹³². Kuşkusuz güçlenen yargı, icranın faaliyetlerini denetlemek ve bu bağlamda sınırlandırmak bakımından önemli roller oynayacaktı. Üniversite ve TRT özerkliğinin Anayasa güvencesine bağlanması, iktidar erkini dağıtma anlayışının devamıdır. DP uygulamalarına karşı duyulan tepki burada da görülmektedir. Madde 120/3'de yer alan *Üniversite organları, öğretim üyeleri ve yardımcıları, üniversite dışındaki makamlarca, her ne suretle olursa olsun, görevlerinden uzaklaştırılmazlar* hükmü ile Madde121/2'de ifade bulan *her türlü radyo ve televizyon yayınları, tarafsızlık esasına göre yapılır* hükmü bu tepkinin doğrudan yansımalarıydı. Ancak Soysal, yine de özerkliği sadece tepkinin sonucu olarak açıklamayı yetersiz bulmaktadır. Egemen çevrelerin ekonomik güçleri sayesinde, basında ve toplumda yaratacakları ağırlıkla kendi çıkarları doğrultusundaki yönlendirici faaliyetleri karşısında özerkliğin, devletin desteğiyle güçsüzlerin sesini duyuracak bir mekanizma işlevi taşıdığını vurgulamaktadır⁹³³.

1961 Anayasası hak ve özgürlükler alanında geniş bir çerçeve çizerken, ilk defa *ekonomik ve sosyal haklardan* bahsetmiştir⁹³⁴. Tunaya, Anayasasının temel özelliği olarak *sosyal karakterini* göstermekte, böylece özgürlükçü yönüne, önceki anayasalarda bulunmayan bir *sosyal amaç*ın eklenmesiyle bu alanın siyasi iktidarların niyetine terk edilmesine son verildiğini, *hürriyet* ile *eşitlik* ilkelerine birlikte dayanan bir düzenleme getirildiğini savunmaktadır⁹³⁵. Çalışma hayatıyla ilgili devlete çeşitli görevler yüklenmiştir. Çalışanların örgütlenmenin yanı sıra grev ve toplu sözleşme haklarının Anayasal güvenceye kavuşturulması⁹³⁶ önemli bir unsurdur. Tanör klasik, sosyal, siyasal hak ve özgürlükler bakımından, Fransız Anayasası ile Federal Almanya'nın Temel Yasası'ndan daha ileri düzenlemeler yapıldığını, *ayrıntılı tanım ve güvencelerle, yasamanın takdir alanını hak ve özgürlükler aleyhine büyütmesinin önüne* geçildiğini belirtmektedir⁹³⁷.

⁹³¹ M.Soyal, *a.g.e.*, s.45, 57-59,75.

⁹³² B.Tanör, *Osmanlı – Türk Anayasal Gelişmeleri...*,s.404.

⁹³³ M.Soyal, *a.g.e.*, s.277-279.

⁹³⁴ M.Soyal, *a.g.e.*, s.43-44.

⁹³⁵ T.Z.Tunaya, *a.g.e.*, s.35-36.

⁹³⁶ M.Soyal, *a.g.e.*, s.132.

⁹³⁷ B.Tanör, *Osmanlı – Türk Anayasal Gelişmeleri...*, s.382.

27 Mayıs sonrası dönem için bir kırılma noktası olan 1965 seçimlerinde, DP'nin mirasçısı AP'nin tek başına iktidar koltuğuna oturması, yapılması sürecinde dışlanan bir güç olması dikkate alındığında, Anayasa bakımında bir paradoks yaratmıştır.

Zaten, 1960'a kadar yürürlükte olan *basit ve çoğunlukçu* bir demokrasi modelini içeren 1924 Anayasasından farklı olarak *çok odaklı* demokrasi modeli getirilmiş olması nedeniyle yaşanması doğal uyum problemleri; yapımında dışlanmış DP çizgisinin AP kanalıyla yönetim erkine oturmasıyla daha da sorunlu bir hal arzemiştir⁹³⁸. Demirel, ilk günden itibaren parti olarak Anayasanın değiştirilmesi fikrini savunduklarını ifade etmektedir⁹³⁹. Ancak AP'nin iktidar koltuğuna oturur oturmaz böyle bir tartışmayı başlattığı düşünülmemelidir. Mevcut güç dengeleri bakımından bu olanaklı değildi. Her şeyden önce, İhtilal tarafından devrilmiş sakıncalı çizginin devamcısı olması itibariyle, özellikle ordu içinde halletmesi gereken bir meşruluk sorunu vardı. 27 Mayıs'ın ruhu durumundaki Anayasayı hedefe koyarak meşrulaşmanın sağlanamayacağı açıktı. Ordudaki endişeleri gidermek için Demirel'in 27 Mayıs'a ve onun ürünü Anayasaya karşı çıkmama tavrını benimsediğine dair yorum⁹⁴⁰ haklıdır.

AP cephesinde, İktidarının ilk yıllarındaki meşrulaşma kaygısından sonra, Anayasa ile ilgili dile getirilen şikayetleri iki temel noktada toparlamak mümkündür. Birincisi, yürütmenin yetkilerinin sınırlandırmış olmasına dairdi. Demirel, devrilen iktidarın icraatlarına duyulan tepki neticesi, *kudretli bir icra yerine eli kolu bağlanmış bir icra işleyişinin öngörüldüğünü* söyleyerek şu ifadeleri kullanmaktadır; *Türkiye'de bir Anayasa meselesi varsa, bu birinci derecede icraya konan frenlerden ileri gelmektedir* ikincisi, hak ve özgürlükler çok geniş tanımlanırken, bunların kötüye kullanılmasını önleyecek tedbirlere yer verilmediğine dairdir. Demirel bir başka ilginç noktaya da değinmektedir. *...Seçilmiş meclisi eğer hapishaneye götürürseniz, onun korkusunu da, yıllarca yeniden seçilen meclisin üstüne Demoklesin Kılıcı gibi korsanız, o meclislerden ve onun çıkaracağı hükümetlerden görev beklemek kolay değildir*⁹⁴¹, ifadeleriyle, sorunun sadece Anayasanın belirlediği somut çerçeveden kaynaklanmadığını, aynı zamanda psikolojik faktöre ve etkin güç odaklarının (ki burada söz konusu olanın önemli oranda Ordu olduğunu kabul etmemek için bir neden yoktur) devam eden etkisine de dikkat çekmektedir.

⁹³⁸ B.Tanör, *Osmanlı – Türk Anayasal Gelişmeleri...*, s.408.

⁹³⁹ S.Demirel, *..Anayasa ve Türk Devletinin İdaresi*, s.7-8.

⁹⁴⁰ "Ordu Kimin Yanında", *Yankı*, Sayı:1, (1 Mart 1971), s.4.

⁹⁴¹ S.Demirel, *..Anayasa ve Türk Devletinin İdaresi*, s.8-9.

Anayasanın sol'a ne derece izin verdiği uzun tartışmalara konu olmuştur. Demirel, derece belirlemede bir muğlaklık olduğu düşüncesindeydi. Sol düşünceye kapalı olmadığını ana muhalefet partisi CHP'nin ortanın solunda yer alması örneğiyle açıklarken; *sol, sosyalizm, aşırı sol* kavramlarının tam açıklığa kavuşturulamaması nedeniyle, *aşırı sol'un yani komünizmin* şekilce yasak olmasına rağmen, *fıilen* var olma imkanına kavuştuğunu ifade ederek, kendi cephesinde sorunu tanımlamıştır⁹⁴². Buna karşın CHP lideri İnönü, Anayasanın *demokratik sosyalizme* icazet verdiği görüşündeydi.

AP, 1969 seçimlerine giderken Anayasada yapılmasını istediği değişiklikleri toplu şekilde ilan etmiştir. Bülent Tanör, Seçim Beyannamesindeki istekleri şöyle özetlemektedir; *Üniversiteler ve TRT statüleri 'ıslah' edilmelidir; İdari yargı ile Anayasa yargısının etkisi hafifletilmelidir; yürütme güçlendirilmeli ve 'kanun kuvvetinde kararname' yetkisiyle donatılmalıdır; Parlamentonun çalışma düzeni yeniden ayarlanmalı, özellikle gündem sırasının saptanması işi 'iktidara ait bir hak' olmalı ve gensoru yetkisinin kullanılışı sınırlanmalıdır; halk oylaması (referandum) kabul edilmeli, böylece 'Hakimler hükümeti' eğilimlerine karşı konmalıdır*⁹⁴³. Erim hükümeti döneminde gerçekleştirilen değişikliklerle benzerliğin anlaşılması için, bu taleplerin hatırlanması faydalı olacaktır.

AP'nin tavrı üzerinde durmamız, Anayasa değişikliğinin sadece bu parti tarafından dile getirildiği şekilde anlaşılmalıdır. Değişiklik fikri genel olarak tüm sağ partilerce paylaşılmıştır. İktidara gelmiş bir parti olması, 12 Mart sonrasında da sağ kanattaki siyasetin en belirleyici aktörü olma vasfını muhafaza etmesi, süreçleri AP üzerinde açıklamayı faydalı kılmaktadır.

Buna karşın sol kanat anayasaya sahip çıkmıştır. 1960'lara bakıldığında, gerek örgütlenme alanında gerek düşünsel düzlemde Sol'un artan etkinliği üzerinde Anayasanın rolü önemlidir. Sağ'ın şikayet ettiği hak ve özgürlükler sol'un güçlenmesi için yeni fırsatlar sunmuştur. Aslında şikayetlerin mihenk noktası biraz da burada aranmalıdır. Örneğin, özerkliğinden şikayet edilen üniversite ve TRT, Sol'un (çoğu zaman aşırı sol tabiri kullanılıyordu) oyuncağı olduğu, hak ve özgürlükler aşırı Sol tarafından istismar edildiği gerekçesiyle tartışmalara konu edilmiştir. Sınırlandırılan yürütmenin koltuğunda da bir sağ

⁹⁴² S.Demirel, *1971 Buhranı ve...*, s.22.

⁹⁴³ "Bülent Tanör, 12 Mart Rejimi Anayasa Değişiklikleri", *Kanuni Esasi 100.Yılı Armağanı*, Ankara 1978, s.420.; AP'nin İstekler arasında, 27 Mayıs'tan sonra oluşturulan MBK üyelerine tanınan ve ömür boyu sürmesi öngörülen Tabii Senatörlüğün kaldırılması, Referandumun anayasaya konulması ve siyasi af çıkarılması da vardı.(M.Batur, *a.g.e.*,s.316.)

parti oturmaktaydı. Sol kesimin anayasaya sahip çıkarak değişiklik karşısında tutum takınması, bu açıdan bakıldığında doğal karşılanmalıdır.⁹⁴⁴

Anayasa değişikliğinin parti siyaseti dışındaki en önemli destekçisi Genelkurmay Başkanı Tağmaç'dı. Konuyla ilgili görüşlerine önceki sayfalarda değindiğimiz Tağmaç'ın tutumunu, değerlendirmemiz boyunca akılda tutmak gelişmelerin niteliğini anlamak açısından vazgeçilmez önemdedir. Cumhurbaşkanı Sunay'ın tutumu da⁹⁴⁵ dikkate alındığında, anayasada değişikliğe gidilmesi fikrini savunanlar cephesi genel hatlarıyla belirlenmiş olmaktadır. Daha önce değindiğimiz, Kara Kuvvetleri Komutanı Gürler, Donanma Komutanı Kayacan gibi üst düzey komuta kademesinde, devam eden olayların etkisiyle değişiklik eğiliminin güçlenmesi, değişiklik cephesini işini kolaylaştırmıştır. İçerik bakımından bir ortaklığın sağlanması zor olmuşsa da, anayasanın tartışılabilirliğini arttıran bir faktör olarak, üst komuta kademesindeki yönelimleri önemsemek gerekir.

Başbakanın basın müşaviri Kurtul Altuğ, Erim'in 11 Mayıs'ta, kendisine Anayasada değişiklik yapılacağına dair fikrini açıkladığını ve konuyla ilgili münasip şekilde basını aydınlatma görevi verdiğini belirtmektedir⁹⁴⁶. Erim'in Altuğ'a verdiği direktif değişikliklerin içeriği ile ilgili bir kamuoyu oluşturma misyonuydu. Günler geçtikçe kamuoyuna yansımaya başlayan değişiklikler, birincisi hak ve özgürlüklerin *kötüye* kullanılmasının engellenmesi, ikincisi icranın yetki bakımından güçlendirilmesinin sağlanması olarak özetlenebilecek iki noktada yoğunlaşmaktaydı.

Batı ülkelerinin sahip olduklarından daha ileri diye nitelediği Anayasanın, hak ve özgürlükleri parlamento ve hükümete karşı korumak isteğinde başarılı olurken, aynı başarıyı hak ve özgürlükleri yok etmeye çalışanlar karşısında gösteremediği⁹⁴⁷, Anayasa yapılırken Almanya ve İtalyan Anayasalarındaki hak ve özgürlüklerin *aynen* alınmış olmasına rağmen *bu anayasalarda bu hükümleri kovalayan hak ve hürriyetlerin suistimalini önleyici, devletin güvenini, milli birliği koruyucu hükümleri havi ikinci paragraflar alınmamış olduğunu,*

⁹⁴⁴ Mithat Tüfekçi, a.g.e., s.180'de, *Memleketimizde 1960 yılında başlayan ve Anayasanın sağladığı geniş hürriyet imkanları içinde komünizm faaliyetleri kısa bir sürede ülkemizi yaşanmaz bir ortama sokmuştur* ifadeleri kullanılmıştır.

⁹⁴⁵ "Sunay'ın Mesajı", *Devlet*, Sayı:113, (31 Mayıs 1971), s.5 Sunay, 27 Mayıs'ın 11.yıldönümü dolayısıyla yayınladığı mesajda şu ifadeleri kullanmıştır: *Anayasanın on senelik uygulamasında görülen aksaklar ile hürriyetlerin ihlali iktisadi sosyal ve kültürel kalkınmanın düzenlenmiş plan ve programlar gereğince sağlanmasını engelleyerek memleketi huzursuz kılan anarşik bir durumun gelişmesine yol açmış ve nihayet Silahlı Kuvvetlerimizi 12 Mart 1971 Muhtırasını vermeye mecbur etmiştir. Doğrusu muhtıra ile Sunay'ın Anayasa'nın sorumluluğu konusunda söyledikleri arasındaki çarpıcı farkı görmemek mümkün değildir.*

⁹⁴⁶ K.Altuğ, ...*Erim Olayı*, s.72.

⁹⁴⁷ "Erim'e Sorular", *Yankı*, Sayı:14, (31 Mayıs-6 Haziran 1971), s.11.

Almanya Anayasasından örnek vererek, *Alman Anayasası ana hak ve hürriyetlere karşı çıkacaklara göz açtırmıyor. Bizim anayasamızda ise böyle bir madde yok*, şeklinde görüşlerini açıklayan Erim, bu noktalar dikkate alınmak suretiyle yapılacak düzenlemelerle anayasanın *Batı demokrasileri anayasaları hizasına getirileceğini* ifade etmekteydi⁹⁴⁸. İcranın yetkilerinin arttırılması hususunda ise, reform vaat ettiklerini hatırlatarak, hızlı adım atmak için Kanun Hükmünde Kararname yetkisinin hükümete tanınması, üniversite ve TRT özerkliğinin yeniden düzenlemeye tabi tutulması, Danıştaya gidecek İdari kararların sınırlandırılması, dernek enflasyonunun önüne geçilmesi, silahlı kuvvetlerle ilgili bazı değişiklikler üzerinde duruyordu⁹⁴⁹.

Bu süreçte, yabancı basına verdiği bir demeçte kullandığı *lüks anayasa* deyimini eleştiri oklarının üzerinde toplamasına yol açmıştır. Basında yer alan yoğun eleştiriler karşısında İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı yayınladığı tebliğle, *o kritik evrede* hükümeti yıpratmak yayınlardan uzak durulmasını istemiştir⁹⁵⁰. Ancak sonraki dönemlerde de *lüks anayasa* deyiminin⁹⁵¹ *balyoz hareketi* deyimini⁹⁵² gibi, dönemin karakteristik duruşunu vurgulamak için kullanılmasının önüne geçilememiştir.

Hak ve özgürlüklerin suistimalini önleyecek tedbirlerin Anayasada bulunmadığına dair düşünce, yıllardır AP tarafından dile getirilmiş ve şiddet hareketlerinin kaynakları arasında sayılmıştı⁹⁵³. Erim'in, incelemeler neticesinde *tedhişçi örgütlerin* dış bağlantılarla hareket ettiklerini, bunların *masum gençlik hareketleri* olmadığına dair açıklamaları⁹⁵⁴, AP'nin en temel argümanları arasındaydı. Demirel, olayları uluslararası komünizmin bir tertibi olarak görmekteydi. Siyasi iktidarın *zaafına*, çözülmemiş sosyal ve ekonomik sorunların varlığına dayandırmanın, onların haklı görülmesine yol açtığını, böyle bahaneleri ortadan kaldırılsa bile yenilerinin ardına sığınmak suretiyle hareketlerin devam edeceğini savunuyordu⁹⁵⁵. Demirel'le adeta özdeşleşmiş olan *bu anayasa ile hükümet edilmez* fikrinin neredeyse aynısını, Erim farklı kelimelerle de olsa şöyle ifade ediyordu; *Bazıları diyorlar ki, bu anayasayı değiştirmeden kuvvetli bir hükümet, duruma çare bulabilirdi. Hadi bakalım şu*

⁹⁴⁸ "CENTO Toplantısı Dolayısıyla Başbakanın Basın Toplantısı", *T.C.D.B.Belleteni*, Sayı:80-81, (Mayıs-Haziran 1971), s.47.

⁹⁴⁹ "Reformdan Önce Anayasa Değişecek", *Hürriyet*, 28 Mayıs 1971, s.1,9

⁹⁵⁰ K.Altuğ, ...*Erim Olayı*, s.77-78 Mülakatın Altemur Kılıç tarafından aynen Türkçe'ye çevrilip basının eline geçmesini müteakip, Erim başka şey ifade etmek istedi ama öyle anlaşılmuş demek durumunda kalmıştır.

⁹⁵¹ S.Demirel, *1971 Buhranı ve....*, s.315.

⁹⁵² S.Koçaş, *12 Mart Anıları*, s.177.

⁹⁵³ Örn.*T.B.M.M.Tutanak Dergisi*, 5.4.1971, B:81, O:1, XII, s.436.

⁹⁵⁴ "Başbakanın Finlandiya Televizyonuna Demeci", *T.C.D.B.Belleteni*, Sayı:80-81, (Mayıs-Haziran 1971), s.58.

⁹⁵⁵ S.Demirel, *1971 Buhranı ve...*, s.276,314.

*anda şu anayasayı değiştirmeyelim. Sıkıyönetimi de kaldıralım. Ben idare edemem, ben çare bulamam. .... çare bulurum diyen birisini görelim de, mümkün olsa yani, seyredelim memleketin hali nice olur*⁹⁵⁶.

Böylece hükümetle AP arasındaki teşhis farklılığı yerini temel bir politikada, açık bir uzlaşmaya bırakıyordu. AP'lilerin birazcık eksik bulmakla birlikte, genel itibariyle eskiden beri savundukları görüşlerin paralelinde buldukları değişikliklere Demokratik Partililer az diyordu⁹⁵⁷. MGP Genel Başkanı Feyzioğlu da hazırlanması sırasında olmayan *bazı tehlikelerin* ortaya çıktığını belirterek, yaşanan süreç ve koşullar dikkate alınarak anayasa değişikliğine gidilmesi fikrini beyan ediyordu⁹⁵⁸. MGP, 1969 seçimleri için yayınladığı bildirgede, Anayasaya *açıklık* getirecek düzenlemeler gidilmesini savunmuştu⁹⁵⁹.

Başta 1961 Anayasasını hazırlayan Kurucu Meclis'in Anayasa Komisyonu Başkanı Prof.Enver Ziya Karal olmak üzere⁹⁶⁰, değişikliği gereksiz bulanlar ise sorunun anayasadan değil uygulamadan, daha doğrusu anayasanın *uygulanmamasından* kaynaklandığını savunmuştur. Hak ve özgürlüklerin kötüye kullanılmasını önleyecek hükümlerin bulunmadığı gerekçesini ileri sürenlere, SBF Dekanı Mümtaz Soysal'ın cevabı, bunun *hürriyet düzenlemesinin temel kuralı* olduğu ve ayrıca belirtmenin gerekmediği şeklindedir⁹⁶¹. Hıfzı Veldet Velidedeoğlu da üniversite olaylarını örnek göstererek, *yasaların açıkça suç saydığı konularda bile bunları önleyici müeyyidelerin enerjik şekilde uygulanmadığına* sığınarak anayasanın suçlanamayacağını vurgulamıştır⁹⁶². Soysal, şiddet olaylarına cevaz veren hiçbir hükmün anayasada yer almadığı gibi, Türk Ceza Kanunundaki bazı hükümleri örnek göstererek, anayasada tanımlanan geniş özgürlüklere aykırı düşen bir çok kanunun hala yürürlükte kaldığını, anayasanın sorumlu gösterilebilmesi için, *yürürlükteki hukuk kurallarını gerçekten etkileyebilmiş olduğunun ispat edilmesi gerektiğini*⁹⁶³ ileri sürmektedir. Tunaya ise hazırlanmasında dışlandığı için katkısı bulunmayan DP çizgisinin devamcısı AP'nin iktidara gelmesini, *ülkenin şansızlığı* olarak nitelemiş, 27 Mayıs'ın *intikamının* almak amacıyla hareket edildiği için, anayasanın *rayından çıkarıldığını* ileri sürmüştür. Tunaya'ya göre, en kötü anayasanın bile *inançlı ve bilgili* kişiler elinde olumlu bir noktaya getirilmesi mümkün

⁹⁵⁶ *Hürriyet*, 4 Haziran 1971,

⁹⁵⁷ K.Altuğ, ...*Erim Olayı*, s.81.

⁹⁵⁸ "Anayasa Bu Ay içinde Tadil Edilecek", *Hürriyet*, 9 Mayıs 1971,s.1,9.

⁹⁵⁹ K.Altuğ, ...*Erim Olayı*, s.75'te, *Feyzioğlu solculara kan kusturacak her türlü formüle razı idi* denilmekte.

⁹⁶⁰ "Anayasa-Üniversite Ne Düşünüyor", *Yankı*, Sayı:19, (5-11 Temmuz 1971), s.24-25.

⁹⁶¹ "Karşı Fikirler; Soysal", *Yankı*, Sayı:11, (10-16 Haziran 1971), s.14-15, Soysal, ortamın rahat münakaşaya müsait olmadığını fikrindeydi.

⁹⁶² Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, *12 Mart Faşizmin Felsefesi*, İstanbul, Tarihsiz, s.63.

⁹⁶³ M.Soyal, *a.g.e.*, s.84-85.

olduğu gibi *içtenliksiz uygulayıcılar* elinde en iyi anayasanın bozulup *yozlaştırılması* her zaman mümkündür⁹⁶⁴.

Erim'e değişiklikler hususunda, kamuoyunda gelebilecek tepkiler dışta tutulursa, fiili olarak engel çıkarabilecek iki unsur vardı. Birincisi hükümetin reformcu kanadı, ikincisi CHP' idi⁹⁶⁵. Erim'in, anayasa değişikliği eğilimine girdiğini öğrendikleri andan itibaren reformcu kanat olumsuz tutum takınmıştır. Karaosmanoğlu'nun konuyla ilgili Başbakan'a mektup yazdığı, Onunla birlikte Topaloğlu, Çilingiroğlu, Babüroğlu, Derbil gibi isimlerin karşı çıktıklarına dair bilgiler gazete sayfalarına yansımıştı⁹⁶⁶. Her gün görüşme fırsatına sahip oldukları halde mektup yolunun tercih edilmesi, hala kendi isteğiyle değil dayatmalarla bu eğilimi benimsediğine inandıkları Erim'e, dışarıya karşı kabine içindeki karşı çıkışları *koz* olarak kullanma fırsatını vermektir. Böylece kabinedeki itirazları ileri sürerek vazgeçmesine mantıklı bir gerekçe sağlayabilirdi. Koçaş, bu amaçla *2-3 bakanın* mektup yazdığını belirtiyor⁹⁶⁷. Ne var ki bu girişim bir sonuç yaratmamıştır. Erim, tasarının gelmesi halinde imzalamayacaklarını dile getiren kabine üyelerinin engelini aşmak için değişiklikleri, çerçevesi belirlendikten sonra hükümet tasarısı olarak değil, (böylece bakanların imzalama gerekliliği devre dışı kalacaktı) parti liderleri kanalıyla Meclise gönderme yolunu seçmiş⁹⁶⁸ bu sefer de partiler arasında, özellikle de CHP ile diğer partiler arasında, istenen çerçevede bir ortak noktaya varmak için epeyce uğraşmak zorunda kalmıştır.

Erim, konuyla ilgili olarak çeşitli defalar İnönü ile bir araya gelmiştir.⁹⁶⁹ Hatırlanacağı gibi İnönü, anayasayı değiştirmek isteyenlerin elindeki *yetki az* kozunu almak için, sıkıyönetim ilanından önce Koçaş ile yaptığı görüşmede, hükümete Kanun Hükmünde

⁹⁶⁴ T.Z.Tunaya, *a.g.e.*, s.41.; Gevgilili, Başbakanın konuyla ilgili görüşlerine başvurup da değişikliğe taraftar olmayanlar arasında ayrıca, Prof.Bahri Savcı, Prof.Bülent Nuri Esen, Prof.Münci Kapani'yi saymakta, Prof.Hüseyin Nail Kubalı'nın ise değişiklik lehinde görüş belirttiğini yazıyor. (A.Gevgilili, *Yükseliş...*, s.528-529) Tanör, 12 Mart dönemindeki anayasa değişiklikleri sürecinde üniversitelerde fiilen çalışan sekiz Anayasa Hukuku profesöründen beşinin, Bülent Nuri Esen, Bahri Savcı, Mümtaz Soysal, Muammer Aksoy ve Tarık Zafer Tunaya'nın, değişik nedenlerle, değişik süreliğine göz altına alınmalarına dikkat çekmekte ve bunların anayasa değişikliğine özellikle de sıkıyönetim şartlarındaki değişikliğe karşı çıktıklarını vurgulamaktadır. Hüseyin Nail Kubalı'nın ise Muhtıra'dan dört gün önce Milliyet gazetesinde yayınlanan yazısında *27 Mayıs Anayasasının dokunulmazlığı(nı) temel prensip* olarak belirtirken sonradan değişiklik taraftarı olduğunu aktarmaktadır.(B.Tanör, "12 Mart Rejimi Anayasa Değişiklikleri", s.427-428, -dipnot:36-)

⁹⁶⁵ Senatodaki Milli Birlik Grubu da kararlı bir şekilde değişikliklere karşı çıkmış olsa da, süreci etkileyecek bir güce sahip değildi.

⁹⁶⁶ Yılmaz Çetiner, "Ankara'da Neler Oluyor", *Hürriyet*, 26 Haziran 1971,s.9'da kabinede bir anlaşmazlık çıkması halinde bu ekibin *beraber gideceklerine* dair duyumlar da yer almıştır.; K.Altuğ, *...Erim Olayı*, s.76'da, ateşli itirazcılar arasında Sav'ı da saymaktadır.

⁹⁶⁷ S.Koçaş, *12 Mart Anıları*, s.169.

⁹⁶⁸ K.Altuğ, *...Erim Olayı*,s.76; S.Koçaş, *12 Mart Anıları*, s.169.

⁹⁶⁹ K.Altuğ, *...Erim Olayı*, s.83; Erim İnönü ile Görüştü, *Hürriyet*, 5 Haziran 1971,s.1.

Kararname yetkisi tanınmasını benimsemişti⁹⁷⁰. Genelkurmay Başkanı, Cumhurbaşkanı ile AP, MGP gibi partilerin yanı sıra Başbakan'ın da değişiklik cephesine katılarak, girişimlere başlaması, tasarılar hazırlaması, yeni bir durum yaratmıştır. İnönü'nün de, Erim'in deyimiyle, *inatçı* tutumu⁹⁷¹, zamanla yumuşayarak, değişikliğin bir ihtiyaç olduğu noktasına gelmiştir⁹⁷². İnönü şöyle diyordu; .... *Esas mesele değişmeye lüzum var mı yok mu meselesidir. Bu kabul edildikten sonra maddeler üzerinde işlenebilir. ... Anayasa üzerinde değişiklik istenemez demeye imkan yoktur. Türkiye bir uçurumun kenarına geldi. Şimdi oradan kurtulduğu sanılıyor. Memlekette anarşiyi temsil eden başlıca kaynak, maalesef bazı üniversite gençleri oldu. Memleket boğazına kadar o kadar doldu ki, bunalımı bertaraf etmek devletin başlıca meselesi oldu. Bu konuda parti olarak kamuoyunun baskısı, etkisi altındayız*⁹⁷³. Yalnızca kamuoyu baskısı değil, Parti içerisinde ortak bir iradenin konulmasını engelleyen bir yapı da mevcuttu. Suna Kili'ye göre, Ecevit kanadının karşı çıktığı değişiklik önerilerine diğer kanat taraftar görünmüş İnönü ise ortada bir yol izlemiştir⁹⁷⁴. Örneğin Ecevit karşıtı kanattan eski genel sekreter Kemal Satır, *makul olan ve temel hak ve hürriyetlerin özüne dokunmayan hususların desteklenebileceğini* belirtirken, Bursa Milletvekili Sadrettin Canga, *Anayasada bazı değişikliklerin yapılması mutlak şart haline gelmiştir, demektedir*⁹⁷⁵. Ancak toplam açısından bakıldığında, Meclisteki partiler içerisinde değişiklik yönünde çalışmayan, olabildiğince kapsamını dar tutmak için mücadele eden tek parti CHP idi.

Hazırlanan ilk Anayasa değişikliği taslağının siyasi partilere verilmesiyle kamuoyundaki tartışmalar daha somut veriler üzerinde yürümeye başladı. AP Genel Sekreteri Erkmen'in, *genellikle bizim seçim beyannamemizde ileri sürdüğümüz hususlar yer almaktadır* şeklinde memnuniyetini ifade ettiği; CHP Genel Sekreteri Şeref Bakşık'ın ise *bir hayli geniş* bulunduğu ancak içerikle ilgili yorum yapmayı erken bulduğu⁹⁷⁶ 37 maddeden oluşan tasarı, Temel Hak ve Özgürlüklerin kötüye kullanımını engellemeyi hedefleyen düzenlemelerin dışında, TRT özerkliğinin tamamen kaldırılması, üniversite özerkliğinin ise *ilmi özerklikle*

⁹⁷⁰ S.Koçaş, *12 Mart Anıları*, s.162.; Toker, hükümetin güvenoyu almasından hemen sonra, De Gaulle'e Cezayir olayları sırasında verilene benzer şekilde, hükümete olağanüstü yetkiler verilmesini içeren ve doğrudan Fransız anayasasından iki maddenin tercümesinden oluşan bir anayasa teklifinin, Erim tarafından İnönü'ye yapıldığını ancak olumsuz cevap aldığını yazmaktadır.(M.Toker, *...İsmet Paşa'nın Son Yılları...*, s.241.) Bu ve sonraki değişiklikler karşısındaki tutumu dikkate alındığında, İnönü'nün Koçaş'a verdiği sözün süre kaydına tabi olduğunu kabul etmek doğru olacaktır.

⁹⁷¹ K.Altuğ, *...Erim Olayı*, s.83.

⁹⁷² "İnönü; Anayasa Değişikliği Bir İhtiyaç", *Hürriyet*, 16 Haziran 1971,s.1,9.

⁹⁷³ "İnönü: Anayasa Değişikliği için Kamuoyunun Baskısı var", *Hürriyet*, 17 Haziran 1971,s.1,9.

⁹⁷⁴ S.Kili, *Cumhuriyet Halk Partisinde Gelişmeler...*, s.295.

⁹⁷⁵ *Hürriyet*, 9 Mayıs 1971,s.1,9.

⁹⁷⁶ "CHP Genel Sekreteri Bakşık", *Hürriyet*, 6 Haziran 1971,s.1,9,Feyzioğlu (a.g.y.) ile DP lideri Bozbeyleli de olumlu tutum takınmıştır.("Bozbeyleli:Meclisler Değişikliğe Sahip Çıkmalı", *Hürriyet*,28 Haziran 1971,s.11.)

sınırlandırılması, gazete, dergi gibi yayınların yargıç kararına gerek kalmaksızın yetkili makamlarca toplatılmasına imkan verilmesi, yüksek mahkeme üyelerinin Meclis tarafından seçilmesinin kaldırılması, İdarenin takdir hakkının Danıştay denetimi dışında bırakılması, kamulaştırmada bedelin ödenme süresinin 10 yıldan 20 yıla çıkarılması ve hükümete kanun hükmünde kararname yetkisi verilmesi gibi hususları kapsıyordu⁹⁷⁷.

Değişiklik önerileri, 1961 Anayasa Komisyonunun sözcüsü Prof.Muammer Aksoy tarafından, kanunlaşması halinde *1961 Anayasası(nın) tarihe karışmış* olacağı tepkisiyle karşılanmıştır⁹⁷⁸. SBF Genel Kurulu ve Ankara Üniversitesi Senatosu da yayınladıkları bildirimlerde özellikle üniversite idari özerkliğinin kalkmasının yanlışlığını dile getirmiştir. İstanbul Hukuk Fakültesi Dekanı Prof.Orhan Aldıkaçtı ve 1961 Anayasası hazırlayıcılarından Prof.İsmet Giritli ise değişiklikleri yerinde bulmuştur⁹⁷⁹.

AP, tabii senatörlüğün kaldırılması, referandum müessesinin getirilmesini de arzulamasına rağmen, değişiklik paketine ilave edilmesine dair bir ısrar içine girmemeyi tercih ederken⁹⁸⁰, CHP içerikten pek memnun kalmamış, tedbirlerin alınmasında sağ ve sol arasında bir denge sağlanmasını istemiştir⁹⁸¹. Yalnız 20 maddedeki değişiklikleri kabul edilebilir bulmuş olması⁹⁸², Erim için sıkıntılı günlerin⁹⁸³ başlamasına neden olacaktı. CHP'nin itiraz noktaları Üniversite ve TRT özerkliği, temel hak ve özgürlükleri düzenleyen 11.madde ile hükümete kanun hükmünde kararname yetkisi tanınmasına yol açacak düzenleme üzerinde yoğunlaşmaktaydı. Bunlar çetrefilli tartışmaların odağında yer alan konulardı. Genelkurmay Başkanı Tağmaç'ın bu yöndeki değişiklikler için oldukça ısrarcı olması İnönü'nün ise kabul etmeye yanaşmaması sürecin uzamasına neden olmuştur. Erim'le yürütülen müzakerelerde bir sonuca varılmaması İnönü'yü Tağmaç'la görüşmeye yöneltmiştir.

Genelkurmay Başkanı değişiklik çalışmalarının merkezinde yer alıyordu. P.Bilgen doçentlik tezinde, o tarihte Milli Savunma Bakanlığı Hukuk Müşavir Yardımcısı olarak

⁹⁷⁷ “Anayasa Değişikliği”, *Yankı* Sayı:15, (7-13 Haziran 1971), s.23.

⁹⁷⁸ “1971 Anayasası”, *Ortam*, Sayı:3, (14-21 Haziran 1971), s.3.

⁹⁷⁹ “Anayasa-Üniversite Ne Düşünüyor”, *Yankı*, Sayı:19, (5-11 Temmuz 1971), s.23,25.

⁹⁸⁰ M.Batur, *a.g.e.*, s.319’da, taslakla ilgili değerlendirmesini şöyle yapıyor; *Adalet Partisi hülya dahi etmediği hususların bir çoğuna kavuşmakta ve hevesle müstakbel iktidar günlerini beklemektedir.*

⁹⁸¹ “Ecevit ve Rejim”, *Yankı*, Sayı:10, (14-20 Haziran 1971), s.10.

⁹⁸² “CHP Ancak 20 Maddenin Tadiline Evet Diyor”, *Hürriyet*, 21 Haziran 1971,s.1.

⁹⁸³ N.Erim, *a.g.e.*, s.970.

askerliğin yaparken, Genelkurmay Adli Müşavirliğinde Anayasa değişikliği üzerinde çalışmalar yapıldığını belirtmektedir⁹⁸⁴.

5 Temmuz günü İnönü'nün yanında partisinin grup başkan vekili Necdet Uğur'la Genelkurmay Başkanlığına gerçekleştirdiği ziyaretin içeriği ile ilgili bilgiler bir gün sonra kamuoyuna yansımıştır⁹⁸⁵. Toker'in söylemiyle, İnönü *iplerin kimin elinde olduğu teşhisinde gecikmedi*, konuyu işin merkezindeki Genelkurmay Başkanı ile görüşmek istemişti.⁹⁸⁶ Genelkurmay Başkanının, değişiklik önerilerini ve nedenlerini teferruatıyla bilmesi yanılmadıklarını göstermişti. Tağmaç, bilinen toplumsal gelişmenin ekonomik gelişmeyi aştığı düşüncesini dile getirerek, anayasanın mevcut gelişme düzeyine göre ayarlanması ekseninde konuşmuştu⁹⁸⁷. Genel çerçevesi⁹⁸⁸ anayasa değişikliği olan görüşme özellikle üniversite özerkliğine odaklanmıştır. Daha önce idari özerklik kelimesinin muhafaza edilerek, yapılmak istenen değişikliğin muhtevasının eklenmesinde ısrar eden İnönü, Tağmaç'la görüşmede, idari özerkliğin 2 yıllık geçici bir süre için kaldırılması fikrine gelmiştir⁹⁸⁹. Görüşmeyi ertesi gün Gürler ve Batur'a aktaran Tağmaç, İnönü'nün, idari özerkliğin kaldırılmasıyla üniversitenin⁹⁹⁰ medreseye döneceğini, sorunun kısıtlayıcı *kayıtlar* koymak suretiyle halledilebileceğini savunduğunu aktarmıştır. Kendisinin ise *özerlik kelimesi* muhafaza edildiği müddetçe konulacak kayıtların işlevsiz kalacağını, düzenlemelerin Anayasa Mahkemesince iptal edileceğini, bu yüzden *özerkliğin kalkmasını ısrarla* istediğini anlatmıştır. Tağmaç için üniversite özerkliğini kaldırmak, memurların sendika kurmalarının engellenmesi, asayişin sağlanması en önemli meselelerdi. Seçim kanunu, reform gibi hususlar o anın sorunu değildi ve zaten parlamentoda çözümlenmesi gereken konulardı. Bunları iki

⁹⁸⁴ Akt. B.Tanör, "12 Mart Rejimi Anayasa Değişiklikleri", s.429.

⁹⁸⁵ *Hürriyet*, 6-7 Temmuz 1971,s.,1,9,11

⁹⁸⁶ M.Toker, ...*İsmet Paşa'nın Son Yılları...*, s.242.

⁹⁸⁷ N.Neftçi, *a.g.e.*, s.211-212.

⁹⁸⁸ M.Batur, *a.g.e.*, s.314-315'te aktardığına göre görüşmenin *aşırı sert* geçmesine üzülen İnönü, Arar aracılığıyla, kendisi Cumhurbaşkanı iken Tağmaç'ın Binbaşı olduğu Erzincan'da bir konuşma yaptığını hatırlatarak Tağmaç'a *kendisinden birkaç yaş büyük ve biraz daha fazla tecrübeli* olduğunun iletilmesini istemiştir.; M.Toker, ...*İsmet Paşa'nın Son Yılları...*, s.243'te ise görüşmede hep saygı ön planda kaldı denilmektedir.; N.Neftçi, *a.g.e.*, s.212'de, N.Uğur'un,, İnönü'nün konuşmalarından Tağmaç'ın etkilendiğini aktardığı belirtiliyor.; Tağmaç'ın görüşmeden sonraki tutumu, varsa bile etkilenmenin somut bir sonuç yaratmadığını gösterdiği kanaatindeyiz.

⁹⁸⁹ N.Erim, *a.g.e.*, s.970.

⁹⁹⁰ "Yeni Anayasaya Karşı Partilerin Tavır Değişiyor", *Ortam*, Sayı:9, (26 Temmuz – 9 Ağustos 1971) s.5'te, CHP Grup Başkan Vekili Necdet Uğur'un, İnönü özellikle üniversite özerkliği konusunu ön planda tutarak iç ve dış kamuoyunda, tutumunun daha kolay anlaşılacağını düşünüyordu, değerlendirmesi aktarıyor.

kuvvet komutanına ifade ettikten sonra Cumhurbaşkanı'nın yapacağı toplantıda görüşlerinin azınlıkta kalması durumunda istifa etmeyi düşündüğünü söylemiştir⁹⁹¹.

İstanbul'da yapılan ve altı saat süren MGK toplantısında, Adalet Bakanı Arar basına yaptığı açıklamada aksini belirtmişse de⁹⁹² anayasa değişikliğinde gelinen nokta ve izlenecek yol konular arasındaydı. Cumhurbaşkanı ve Genelkurmay Başkanı, tasarının mevcut haliyle meclise sevk edilmesi düşüncesindeydi. Erim, İnönü'nün kabul etmediği bir değişikliğin kanunlaşması için yeterli oy sayısına ulaşamayacağını, üstelik böyle bir uzlaşmazlıkta CHP'nin bakanlarını hükümetten çekebileceği ve Karaosmanoğlu ile Çilingiroğlu'nun da onlara katılacağını bildirmesine⁹⁹³ rağmen Sunay ve Tağmaç, İnönü'nün itirazlarını dikkate almadan mevcut taslağın Meclise sevk edilmesini istemişlerdi. Neticede toplantıda çıkan karar Sunay ve Tağmaç'ın düşüncesi doğrultusunda⁹⁹⁴.

Gürler ve Batur'un, Tağmaç ve Sunay ile *sık sık düştükleri* görüş ayrılığı kendisini bu konuda da göstermişti. Gürler'e göre Sunay, Tağmaç'ın etkisiyle böyle bir tutum takınmıştı. Tutumlarının yumuşatılması için Başbakan'dan Sunay'la görüşmesini istemişti.(Tağmaç ile kendileri görüşecekti.) İnönü'nün devre dışı bırakılmasına Gürler ve Batur taraftar değildi. Hatta *Kuvvet Komutanları*, İnönü'nün 120. (üniversite özerkliği) ve 107.(kanun hükmünde kararname) maddeleriyle ilgili *yetkilerin geçici olması* düşüncesini kabul edilir bulmaktaydı. Sunay'ın devreye sokulması da iknaya yetmemiş Tağmaç'ın tavrında ısrar etmesi ve hatta istifa etmeyi ima etmesi üzerine, Erim taslakla ilgili yeni girişimlere başvurmadan, mevcut haliyle muhafaza etmeye razı olmuştur⁹⁹⁵.

Erim, birincisinde olmayan bazı hususların da yer aldığı taslağı⁹⁹⁶ 16 Temmuz'da, parti liderlerine ve TBMM Başkanına bir mektup eşliğinde göndermiştir. Mektupta, mümkün

⁹⁹¹ M.Batur, *a.g.e.*, s.313-314.; V.Bilget, *a.g.e.*, s.209'da, Eyiceoğlu, Batur ve Gürler'e göre daha ilerici tutum takınıp özerkliğin kalkmasına karşı çıktığından toplantıya çağrılmadığını belirtmektedir.

⁹⁹² "MGK Toplantısı Altı Saat Sürdü", *Hürriyet*, 10 Temmuz 1971,s.1,11.

⁹⁹³ M.Batur, *a.g.e.*, s.322.

⁹⁹⁴ N.Erim, *a.g.e.*, s.970; M.Batur, *a.g.e.*, s.322'de ortak bir karar olmadığını, kendisinin Başbakanın bir daha İnönü ile görüşüp durumu aktardıktan sonra karara varılmasını istediğini ve bu teklifinin kabul edilmesiyle toplantının bittiğini yazmaktadır. Erim ise Batur'un bir defa daha İnönü ile görüşülmesi şartıyla oy verdiğini yazıyor.

⁹⁹⁵ N.Erim, *a.g.e.*, s.970-971 Erim, görüşmede Tağmaç'ın, kendisine *Üniversite idari özerkliğini anayasadan çıkarmayı siz teklif ettiniz. Biz de kabul ettik. Şimdi İnönü'nün emriyle mi hareket edeceğiz. İdari özerkliği İnönü'nün dediği gibi yalnız 2 yıl için kaldırmakla hiçbir şey halledilmez. 2 yıl sonra otomatikman tekrar özerk olunca eski marifetleri tekrar edecekler.ben bunun sorumluluğuna iştirak edemem.* şeklinde konuştuğunu belirtiyor.

⁹⁹⁶ P.Bilgen şunları yazıyor; *Anayasa değişikliklerinin bir kısmı Genel Kurmay Adli Müşavirliğinde tasarlanıyor, hatta kaleme alınıyordu. Özellikle Başbakan Erim'in kamuoyuna açıkladığı ikinci önerisinde bir çok madde için iki teklif vardı. Teksir edilmiş metnin sonuna eklenmişti. Sona eklenenler, Genel Kurmay'da kaleme alınanlardır.*(akt. B.Tanör, "12 Mart Rejimi Anayasa Değişiklikleri", s.429.)

olduğunca temin etmeye gayret ettiği uzlaşmanın her maddede sağlanamadığını, çabaların daha iyi bir uzlaşma yaratamayacağı sonucuna vardığını belirterek *tasarının tümüyle kabulünün,.... Yeni Anayasa hükümlerinin bir an önce gerekli formalitelerden geçirilerek TBMM'nin onayını kazanmasını sağlamanızın, hala içinde bulunulan koşullar göz önünde tutulunca, bilhassa parlamenter hukuk rejiminin yaşaması ve sıkıyönetime ihtiyaç duyulmadan huzur ve sükunun devamı için, önemli katkısı olacağını* ifade ediyordu⁹⁹⁷. Mektup *bir çeşit ultimatom* gibiydi⁹⁹⁸. Partilerden koşulları dikkate alarak hareket etmeleri isteniyordu. Koşulların bir parçası olarak Muhtıranın ve dolayısıyla Silahlı Kuvvetlerin algılanacağına kuşku yoktu.

İtirazlarının devre dışı bırakılması İnönü'yü kızdırmıştır. Tepkisi kamuoyuna da yansımış ve *iyice* Ecevitçi kanada yaşadığı değerlendirmelerinin yapılmasına neden olmuştur⁹⁹⁹. CHP'de ve İnönü'de, artık partiler arası komisyona katılmama, değişikliklerin AP tarafından meclise getirilmesi ve içeriğe göre uygun bulacakları maddeleri destekleme düşüncesi hakimdi¹⁰⁰⁰. İnönü'nün bu düşüncüyü akardığı Erim ise komutanlar ve Cumhurbaşkanı ile yaptığı konuşmaları aktararak, kendisi olmasa bile grup başkan vekilleri vasıtasıyla komisyona katılmalarını talep etmiş, ancak ikna edememesi nedeniyle Metin Toker'i devreye sokarak komisyona katılma tutumunun değişmesi sağlanmıştır¹⁰⁰¹.

20 Temmuzda partisinin ortak grup toplantısında, taslaktaki 23 madde üzerinde anlaşmanın kolay, kalan 15 maddede anlaşmanın ise önemli bir çalışma gerektirdiğini; önceki görüşmelerde bazı maddelerdeki ihtilafın giderilmediğini söyleyen İnönü, hükümetle uzlaştıkları bazı maddelerde ise askerlerin olumsuz tavır takındığını ifade etmiştir. Değindiği bir başka konu ise yeni taleplerin de taslakta bulunduğuydu¹⁰⁰².

İlkinde olmayıp ikincisinde yer alan birden fazla nokta vardı. Bunlardan birisi Ekim 1971'de yapılması gereken Senato seçimlerinin geçici bir hükümlerle ertelenmesiydi. Başka bir yenilik, maliyet getirecek kanun teklifi verilmeden önce Bakanlar Kurulunun onayını alma zorunluluğu idi. Diğer yenilik ise Türk Silahlı Kuvvetleri İç Hizmet Kanununun 35.maddesinin

⁹⁹⁷ "T.C. Anayasasının Maddelerinde Öngörülen Değişiklikler", *Ekonomi ve Politika*, Sayı:285, (22 Temmuz 1971), s.4.

⁹⁹⁸ "Anayasa – Parlamentoya Son Şans", *Yankı*, Sayı:21, (19-25 Temmuz 1971), s.5.

⁹⁹⁹ "Yeni Anayasaya Karşı Partilerin Tavır Değişiyor", *Ortam*, Sayı:9, (26 Temmuz-9 Ağustos 1971), s.4-5.

¹⁰⁰⁰ "Feyzioğlu'nun Çabaları", *Yankı*, Sayı:22, (26 Ağustos – 1 Temmuz 1971), s.6.

¹⁰⁰¹ N.Erim, *a.g.e.*, s.971.

¹⁰⁰² "İnönü: Anayasa Değişikliği Şart Dedi", *Hürriyet*, 21 Temmuz 1971, s.9.

içeriğinin 110.madde kapsamında Anayasa hükmü haline getirilmiş olmasıdır¹⁰⁰³.CHP'deki kadar olmasa da AP'de de bazı tereddütlerin uyandığı anlaşılmaktadır. AP tereddütlerinin, seçimlerin ertelenmesi ve Silahlı Kuvvetlerin rolüne ilişkin yeniliklerde noktasında düşünmek yerinde olacaktır¹⁰⁰⁴.

Partiler arasında bir uzlaşma temin etmek için, AP'den Ahmet Nusret Tuna, Seyfi Öztürk ve Hasan Dinçer, CHP'den Kemal Demir, İsmail Hakkı Birler ve Zihni Betil, MGP'den Emin Paksüt, Salih Yıldız ve Sedat Çumralı, Demokratik Parti'den Hasan Korkmazcan, Cevat Öner ve Talat Asal'ın yer aldığı bir komisyon oluşturularak çalışmaya başlamıştır¹⁰⁰⁵.

Tereddütler karşısında Ordu kartını ileri sürmek için Tağmaç'a başvuran Erim komisyon çalışmalarının başlamasıyla o an için bundan vazgeçmişti¹⁰⁰⁶. Ordu'dan doğrudan bir açıklama gelmemiş olmakla birlikte, Erim'in Ordu gücünü hissettirerek sonuca ulaşma stratejisi, önceki konuşmalarının da etkisiyle kamuoyuna yansımış ve tartışmalara konu edilmiştir¹⁰⁰⁷. AP lideri Demirel, Erim'i uzlaşma sağlayamıyorum tavrıyla, *Orduya adeta 'bu parlamento Anayasa değişikliği yapamaz' intibai vermek* istemekle suçlamıştır¹⁰⁰⁸. Ortam dergisinde, İnönü'nün, Erim'in tutumunu askeri *siyasal tartışmalara sokmak* olarak değerlendirip karşı çıktığına dair haberlerin *sızdığı* yazılmıştır¹⁰⁰⁹.

Komisyonun¹⁰¹⁰ bazı maddeler üzerinde uzlaşması kolay olmamıştır. Üniversite özerkliği, kamulaştırma, Anayasa Mahkemesinin yetkileri¹⁰¹¹ gibi konularda tartışmalar uzamıştır. Gecikme, Muhtıradaki 3.maddenin işletilerek Silahlı Kuvvetlerin, meclisi feshedip

¹⁰⁰³ Yankı, Sayı:22, s.6-7.; Maddedeki ibare şöyleydi; *Silahlı Kuvvetlerin görevi Türk yurdunu ve nitelikleri Anayasa ile belli edilen Türkiye Cumhuriyetini kollamak ve korumaktır*(*Ekonomi ve Politika*, Sayı:285, s.4.)

¹⁰⁰⁴Ortam, Sayı:9, s.6-7'deki ifadeler şöyle: *Başlangıçta Anayasa değişikliklerini etekleri zil çalarak karşılayan AP yöneticileri son gelişmeler karşısında kendilerinin de okka altına girebileceklerini düşünerek değişikliklere karşı çıkmasını milletvekillerinin kulağına tıslamaya başlamışlardır.*

¹⁰⁰⁵ "Anayasa Son Etap", *Yankı*, Sayı:22, s.4.

¹⁰⁰⁶ N.Erim, a.g.e.,s.971-972'de şunları yazıyor; *Evvelce Tağmaç'a 'Anayasa konusunda Silahlı Kuvvetlerin görüşünü belirtmesinde fayda var' demiştim. O da Cumhurbaşkanı'nun radyoda konuşmayı düşündüğünü söylemiş. Cumhurbaşkanı bunun Milli Güvenlik Kurulu Tebliği olarak yapılmasını uygun görmüş. Ben İnönü'nün olumlu bir yöne dönmesi üzerine şimdilik her ikisinden vazgeçtim. Cumhurbaşkanı'na söyledim. Uygun buldu.*

¹⁰⁰⁷Erim, partilere ilk değişiklik taslağını sunduğu dönemde, 6 Haziranda verdiği Fransız Televizyoncularına verdiği bir beyanatta şunları söylemişti;*Eğer kumandanların üzerimde bir baskısı söz konusu ise bu sadece Anayasa değişikliklerinin bir an önce yapılması, yeni kanun tasarılarının bir an evvel hazırlanması içindir.* ("Başbakanın Fransız Televizyonuna Demeç", *T.C.D.B.Belleteni*, Sayı:80-81, Mayıs-Haziran 1971, s.116.)

¹⁰⁰⁸ C.Arcayürek, *Çankayaya Giden Yol...*, s.228.

¹⁰⁰⁹ "Anayasa Tartışması Genelkurmay'a Sıçradı", *Ortam*, Sayı:7, (12-19 Temmuz 1971), s.4.

¹⁰¹⁰ Demirel, Erim'in anlaşma zemini denemediğini, kendilerinin çabasıyla komisyonun oluşturularak çalışmaların yürütüldüğünü ifade etmektedir.(C.Arcayürek, *Çankayaya Giden Yol...*, s.228.)

¹⁰¹¹ "Partiler Dört Madde Hariç Anlaştı", *Hürriyet*, 9 Ağustos 1971,s.11.

doğrudan yönetimi ele alacağına dair tartışmaları gündeme getirmiştir¹⁰¹². Demokratik Parti Konya Milletvekili Özer Ölçmen'in söylentilerle ilgili verdiği önerenin Başbakan Erim tarafından cevaplandırılmasının gecikmesi kuşkuları arttırmıştı¹⁰¹³. Gerçekten de Cumhurbaşkanı, Başbakan ve Komutanların katıldığı bir toplantıda Batur, Anayasa değişikliklerinin Parlamentoda reddedilmesi durumunda Meclis'in feshedilerek Kurucu Meclis teşkil edilmesini gündeme taşımıştı¹⁰¹⁴. Erim bu süre içinde parti liderleriyle görüşmeye devam etmişti¹⁰¹⁵. Kilit nokta yine Genelkurmay Başkanı idi. Cumhurbaşkanı ve Kuvvet Komutanlarının araya girmesiyle tartışmalı konularda Erim'in yeniden girişimlerde bulunmasına razı olmuşsa da, 11.madde kapsamında sınıf mücadelesinin yasaklanması ve üniversitelerdeki idari özerkliğin kalkması noktasındaki ısrarını yumuşatmak kolay olmamıştır. Müzakereler neticesinde özerklik konusunda uzlaşmayı kabul ederken 11.madde ile ilgili ısrarını sürdürmüştür¹⁰¹⁶. Böylece 11.madde üzerinde bir ortaklık sağlanmadan Meclis süreci başlamıştır¹⁰¹⁷.

İdris Küçükömer'in, sanayi sermayesinin istemleri doğrultusunda gerçekleşen bir *reform* olarak nitelediği anayasa değişiklikleri¹⁰¹⁸ üzerindeki görüşmeler¹⁰¹⁹ 27 Ağustos'da partilerin ortak önergesiyle başlamış; CHP'nin 11.madde, Demokratik Parti'nin 38.madde konusundaki farklılıkları bir tarafa bırakılırsa, zaten uzlaşmış olması nedeniyle, meclis sürecinin kayda değer bir sorun yaşanmadan tamamlanmasını sağlamıştır. 157 maddelik anayasanın 35 maddesinin değiştirildiği, 9 geçici maddenin eklendiği bu sürecin anayasanın yapısını, özünü ne derece değiştirdiği ve bununla bağlantılı olarak da, bu anayasa ile devlet idare edilmez tezinin haklı olup olmadığı tartışılmıştır.

Demirel, değişiklik kapsamının daha geniş tutulmasını savunduklarını ancak yapılanları acil sorunların giderilmesi açısından yeterli bulduklarını ifade etmiştir. Olayların önlenmesinde anayasanın engel teşkil ettiği savının, 35 maddede değişiklik yapılmasıyla haklılık kazandığını savunmuştur. İnönü'ye göre ise her şeye rağmen, anayasanın *bünyesini*

¹⁰¹² "12 Mart Muhtırası Anlamak", *Yankı*, Sayı:24, (9-15 Ağustos 1971), s.13.

¹⁰¹³ "Erim'in Kılıcı", *Yankı*, Sayı:24., s.4.

¹⁰¹⁴ M.Batur, *a.g.e.*, s.321.

¹⁰¹⁵ "Başbakan Erim İnönü ve Demirel ile Görüşü", *Hürriyet*, 29 Temmuz 1971, s.9.

¹⁰¹⁶ N.Erim, *a.g.e.*, s.975-976.; M.Batur, *a.g.e.*, s.324-325'te, CHP'den yeteri kadar parlamenter desteklemezse değişikliklerin reddedileceği ve bu durumda Komutanların hem Ordu içinde hem de kamuoyunda zor durumda kalacaklarını dile getirdiğini belirten Batur, Erim'e *inatlaşmakla meseleler halledilmez... fakat gerçek şu, sizde ve bizde birer inatçı işi uzatıyorlar*, dediğini aktarıyor.

¹⁰¹⁷ DP de kamulaştırmayı düzenleyen 38.maddeye karşı çıkmıştır. (*T.B.M.M.Tutanak Dergisi*, 27.8.1971, B:156, O:1, XVII, s.274.)

¹⁰¹⁸ İ.Küçükömer, *a.g.e.*, s.54.

¹⁰¹⁹ Değişikliklerin tümü üzerindeki ilk görüşme için bkz.*T.B.M.M.Tutanak Dergisi*, 27.8.1971, B:156, O:1, XVII, s.250-289.

değiştirecek bir değişiklik söz konusu değildir. Olayların sürmesinde Anayasa engelinin ileri sürülmesine, 27 Ağustos 1971 tarihi itibariyle hala anayasanın değiştirilmemiş haliyle yürürlükteyken, asayişin sağlanmış olduğu örneğini vererek karşı çıkmıştır. Demokratik Parti adına konuşan Cevat Önder de anayasada değişiklik yapılması gereğini eskiden beri ifade ettiklerini, ancak olayların anayasa nedeniyle değil AP iktidarının kusurundan kaynaklandığını savunmuştur. MGP temsilcisi Emin Paksüt ise anayasanın kendisinde bir sorun olmadığını, sadece yanlış yorumları ortadan kaldırmak için değişiklik yapıldığını söylemiştir.

Başbakan Erim senato görüşmeleri sırasında, özellikle Milli Birlik Grubundan gelen eleştiriler karşısında değişiklikleri şöyle savunmuştur; *yapılan değişiklik batı demokrasilerinin hiç birinde bir adım geri değildir. Bunu kim ispat ederlerse tekliflerin hepsini geri alır, kaybolur giderim... Alman anayasasında öyle maddeler var ki görse şaşarsınız*¹⁰²⁰.

Anayasa değişiklikleri ile AP'nin yıllardır savunduklarının önemli bir kısmını elde ettiği tartışmasıdır¹⁰²¹. Bu yönüyle kazançlı çıkan parti durumundadır. Muhtıra ile iktidardan uzaklaştırılmış bir partinin, en güçsüz olacağı zannedilen bir dönemde elde ettikleri küçümsenemez. Üstelik tüm olumsuzluklara rağmen hala iktidarın en güçlü adayı olarak AP görülmektedir¹⁰²². Düzenlemeler *müstakbel iktidarında*¹⁰²³ elini kolunu bağlayacak engellerden kurtulma anlamına da geliyordu.

CHP için ise aynı şeyi söylemek mümkün değildir. Karşı çıktığı değişiklikleri, olabildiğince dar kapsamda tutmak için uğraşmıştır. Güç dengeleri içinde, hiç olmazsa daha kötüsünü engellemek stratejisini benimsemiştir. Bu açıdan bakıldığında ancak başlangıçtaki kapsamı daraltmış olmasını başarı olarak görmek mümkündür. İkinci taslağı birincisinden de ağır bulan Ecevit'in şu ifadeleri değerlendirmemizi destekler niteliktedir; *1961 Anayasasının özü korunmuştur ... Partilere sunulan birinci öneri ile, hele birincisinden çok daha ağır olan ikincisi ile, Partilerarası komisyonun hazırladığı metin karşılaştırıldığında, aradaki fark,*

¹⁰²⁰“ Erim; Devlet Hala Tehlike İçindedir”, *Hürriyet*,14 Eylül 1971,s.1,9.

¹⁰²¹ Erim, bizim getirdiğimiz değişiklikler onun (Demirel'i kastediyor-BN) partisinin 1969 seçim bildirisine büyük ölçüde uygun düşüyordu demektedir.(“Merhum Nihat Erim'in Anıları...”, Yay.Haz.:Sadun Tanju, *Hürriyet*, 18 Mart 1986, s.9)

¹⁰²² “Demokrasi'nin Kurtuluşu AP'den Geçer”, *Yankı*, Sayı:21, (19-25 Temmuz 1971), s.13.

¹⁰²³ M.Batur, *a.g.e.*, s.319.

*demokrasi lehine, parlamento ve partiler lehine, 1961 Anayasası lehine çok açıktır, çok belirgindir.İsmet Paşa sayesinde Anayasa büyük kayıplara uğratılmadan kurtuldu*¹⁰²⁴.

Erim'in 1-2 ayda gerçekleşeceğini düşündüğü değişikliklerin¹⁰²⁵, Meclisten sonra Senatodan da geçerek kesinleşmesi 20 Eylül'ü bulmuştur¹⁰²⁶.

2.5. HÜKÜMET – SİYASİ PARTİ İLİŞKİLERİ

Bu başlık altında hükümetin siyasi partilerle yaşadığı polemikler üzerinde süreci işleyerek devam edeceğiz.

Denilebilir ki Erim hükümetinin en zayıf noktası parlamentoydu. Muhtırada suçlu sandalyesine oturtulmuş parlamentodan, Muhtıranın öngördüğü reformları yapacak reform hükümetini desteklemesi bekleniyordu. Demokratik Parti zaten güvenoyu vermemişti. Çoğunluğa sahip AP, farklı kaygılarla zoraki bir destek sunmuştu. CHP'deki Ecevit kanadı her fırsatta isteksizliğini belli etmiş, en hafif deyimiyse mesafeli bir tutum takınmıştı. Bütün olarak olumlu yaklaşan tek parti olan MGP ise nicelik bakımından parlamentonun en küçüğüydü. Böyle bir tabloda destek bulmanın ne kadar zor olduğunu gelişmeler ortaya koyacaktı.

Hükümet içinde parlamentonun rolü konusunda bir mutabakat olduğunu söylemek güçtür. Daha ilk günlerde kabinenin *büyük kısmının*, Erim'in parlamento ile iyi geçinme stratejisini benimsemediği ortaya çıkmıştı. Ordu iradesiyle göreve geldikleri ve bu nedenle parlamentonun geri planda kalması gerektiğini düşünmekteydiler¹⁰²⁷. Reformcu kanadın düşüncesi, mevcut parlamento yapısıyla reform yapılamayacağı yönündeydi. Buna göre Muhtıranın öngördüğü reformlar ancak ordu desteğiyle başarıya ulaşabilirdi. Program görüşmeleri sırasında Demirel'e ılımlı yaklaşım nedeniyle istifaya yönelen reformcu kanadın, ancak Erim'in geri adım atarak Demirel'e sert eleştiriler yöneltmesiyle kabinede kalması, reformcu kanadın gücünü göstermesi bakımından dikkate değer olduğu gibi, çoğunluk partisine ve dolayısıyla parlamentoya bakışın da çarpıcı bir göstergesiydi. Muhtıra iradesini ve onun ürünü reform programını çoğunluk partisinin lideriyle tartışmak kesinlikle kabul edilebilir bulunmuyordu. Daha da ötesi, bir numaralı sorumlu olarak görülüyordu. Bir tarafta

¹⁰²⁴ “Ecevit’in Konuşması”, *Ortam*, Sayı:13, (23-30 Ağustos 1971), s.6.

¹⁰²⁵ S.Koçuş, *12 Mart Anıları*, s.169.

¹⁰²⁶ “Anayasa Değişikliği Kesinleşti”, *Hürriyet*, 21 Eylül 1971,s.9.

¹⁰²⁷ K.Altuğ, ...*Erim Olayı*, s.146.

hükümetin içinde böyle düşünen güçlü bir kanat, diğer tarafta çoğunluk partisinin olduğu tabloda çatışma ihtimalinin ne kadar yüksek olduğu hemen anlaşılacaktır.

2.5.1.Öncelikteki Değişmenin Siyasetteki Yansımaları

Gelişmeler izlendiğinde, AP'nin hükümetin seyri üzerinde oynadığı rolle ön plana geçtiği görülecektir. Zaten başından itibaren gönüllü bir destek sunmamıştır. Verdiği gönülsüz desteğin altında Muhtıranın 3.maddesindeki müdahale seçeneğinin devreye girmesini önleme kaygısı yatıyordu. Bu kaygının ne kadar önemli olduğunu ve bu açıdan politikaların tespitinde ne kadar esaslı rol oynadığını anlamak için, Genel Başkan Demirel'in açıklamalarına bakmak yeterlidir. 14 Mayıs 1971'deki şu sözleri bir başka yorumla meydan vermeyecek derecede açıktır;¹⁰²⁸ ... *Ordunun yönetime müdahale etmemesi gerekliliği, Türkiye'deki anarşik sorunlardan da önemli, öteki sorunlarından da, her şeyden önemli. ...'Ahval ve şerait' ne olursa olsun, ordunun yönetime müdahalesini kapamanın yollarını aramak gerekir.* AP ve lideri Demirel'in Muhtıra ve hükümet karşısındaki tutumunu belirleyen en önemli nokta budur. Politikalar bu denge göz önünde bulundurulmak suretiyle tespit edilmiştir. Parlatonun tümüyle kapatılması çok daha aşılmaz sorunları gündeme getirecekti. Oysa açık bir parlamento, her halükarda normalleşmenin imkan ve ihtimalini arttırmaktaydı. Çoğunluğa sahip olması, iktidardan uzaklaştırılmış bile olsa, parlamenter zeminde politikaları için önemli bir silahtı ve uygun fırsatta kullanılabilirdi.

Asayiş meselesi ağırlığını hissettirdikçe, gündemin sıkıyönetim ve anayasa değişikliğine kaymasıyla birlikte, AP ve Demirel için ters giden rota olumluya dönmeye başlamıştır. Her şeyden önce Erim, sorunların teşhisi noktasında, sıkıyönetim ve Anayasa bahsinde değindiğimiz gibi AP ile benzer noktalara gelmişti. Bu değişim AP'yi yeni bir stratejiye yöneltmiştir. Arcayürek'in söylemiyle, *AP, 12 Mart günü gözlenen suskunluğundan artık sıyrılmaya başlıyordu. Ayrıca Demirel, 12 Mart'ın alacağı biçimi gördükten sonra, partisine bir yeni yön vermeyi, demokratik düzen savaşımında yeni bir yörünge saptamayı kararlaştırmıştı*¹⁰²⁹.

Kabinedeki *sol kanadın* tasfiye edileceği söylentilerinin yaygınlaşması da¹⁰³⁰ değişen *yörünge* doğrultusundaki havaya güç katmıştır. Tam da o günlerde hükümette MİT krizi yaşanmaktaydı. Görevden ayrılmasına karar verilmiş olan Müsteşar Fuat Doğu'nun talebi

¹⁰²⁸ C.Arcayürek, *Çankaya'ya Giden Yol..*, s.349,351.

¹⁰²⁹ C.Arcayürek, *Çankayaya Giden Yol..*, s.203.

¹⁰³⁰ "Koçuş- 'Yavuz Kişi' Söz Düellosu", *Ortam*, Sayı:6, (5-12 Temmuz 1971), s.4.

doğrultunda, bazı kişilerin Erim'in onayı ile yurtdışı görevine gönderilmesi ve bunun MİT'in bağlı bulunduğu Koçuş'tan habersiz yapılması, sadece Koçuş'ı değil diğer bazı bakanları da istifa noktasına getirmişti. İstifa mektubunu hazırlayıp gönderen Koçuş'ı, sözkonusu onayı geri alan Erim ikna ederek engellemişti¹⁰³¹. Reformcu kanatta yalnızca bir olaya bağlanamayacak bir rahatsızlık yaşandığını, hükümetin Muhtıra doğrultusunda en başta ortaya koyduğu reform iradesinin yeterince gözetilmediğine dair kanaatin her geçen gün daha çok benimsendiğini, şimdilik hatırlatmakla yetiniyoruz¹⁰³².

AP lideri Demirel yeni stratejisinin ilk adımını böyle bir ortamda, 26 ve 27 Haziran tarihlerinde attı. Ankara'da toplanan AP Temsilciler Meclisi'nde Demirel'in iki gün ard arda yaptığı konuşmalar¹⁰³³ Başbakan Yardımcısı Koçuş'la aralarında sert bir polemik başlmasına neden olacaktı. 12 Mart'tan sonra kamuoyu önünde ilk defa bu genişlikte ve açıklıkta tavrını açıklamıştı. Millet iradesine vurgu yaptığı konuşmasında 12 Mart'a gelen süreçle ilgili kendilerine atfedilen suçlamaları reddetmiştir. Millet iradesiyle iktidara geldiklerini ve 6 yılda 5 defa seçim kazandıklarını, askeri müdahalelerin gelenek haline getirilmemesi gerektiğini, şartların uygun olduğu *en kısa sürede* ordunun asıl görevine dönmesini, ordunun herkesten daha çok millet iradesine saygılı olduğunu, bazı kesimlerin milleti bir güç olarak hesaba katmadıklarını, *millet(in) hiçbir zaman haysiyetiyle oynanmasına müsaade etmeyeceğini, milletin hür iradesinin ağırlığını görmek için milyonların ayağa kalkmasını beklemek veya istemenin yanlış olacağını*, reformlar konusunda *temel felsefelerine aykırı meseleleri* benimsemelerini kimsenin beklememesi gibi hususları kapsayan ifadeleri dikkat çekiyordu.

Demirel'in konuşmasıyla yukarıda değindiğimiz istifa girişimi aynı güne denk geldiğinden cevap veremeyen Koçuş, istifa olayının tatlıya bağlanmasıyla birlikte, *Demirel'in 12 Mart'tan sonra giriştiği bir itibar kazanma çıkışı* olarak değerlendirdiği konuşmasına cevap vermiştir¹⁰³⁴. Demeç sertti. Demirel'in ülkeyi *uçurumun kenarına getiren ekibin baş sorumlusu* olarak, ev sahibini bastırmaya kalkan *yavuz kişi edasını* takınarak böyle bir konuşma yapmaya hakkı olmadığını, öncelikle kendisine yöneltilen *şaiyelerden* kurtulması için parlamentodaki *parmak çoğunluğun himayesine sığınmaktan vazgeçip, ... mahkeme*

¹⁰³¹ S.Koçuş, *12 Mart Anıları*, s.322-323, 326-327.; K.Altuğ, *a.g.e.*, s.175.

¹⁰³² M.Toker, *...İsmet Paşa'nın Son Yılları...*, s.253.

¹⁰³³ S.Demirel, *1971 Buhranı ve...*,s.19-41.

¹⁰³⁴ S.Koçuş, *12 Mart Anıları*, s.328'te Demirel'e cevap vereceğini, *bir direktifi* olup olmadığını sorduğu Erim'in, *Ne istersen söyle*, dediğini ve Erim'in yanında ayrıldıktan yarım saat sonra demeç verdiğini belirtiyor

huzurunda temize çıkması gerektiği şeklinde konuşmuştu¹⁰³⁵. Demirel aynı sertlikle karşılık vermiş, üç aydan beri *çeşitli hafiflikler* yapmakla suçladığı Koçuş’un *parmak himayesi* tabiriyle parlamentoya hakaret ettiğini, zaten okuma yazma bilmeyenlerin oy kullanmamasını savunan bir zihniyete sahip olduğunu belirtip, hükümette bulunmaları nedeniyle devletin bütün bilgilerinin ellerinde bulunduğunu, delil varsa kanunların gereklerini yapmaya çağırılmış ve *bu zatın Türkiye Cumhuriyeti hükümetinde üye bulunması milletimiz hesabına büyük bir talihsizlik ve rayına oturtmaya çalıştığımız demokrasinin geleceği bakımından ümit kırıcıdır, ifadelerini kullanmıştır*¹⁰³⁶.

İlginç bir nokta, radyo ve televizyonda Koçuş’un sözlerine geniş yer verilirken, aynı olanağın Demirel’e tanınmamasıdır. Tümüyle yayınlamasını özellikle istemesine rağmen, önemli ölçüde kısaltılmıştı. Demirel’in çıkışı, 12 Mart’la siyasi geleceğini bitirdiğini düşünenler açısından sürprizdi. Yankı dergisi, muhtırayla birlikte içine girdiği *savunma dönemini* bitirip *saldırı dönemine* geçtiği yorumunu yaptığı Demirel’in, artık ordunun müdahale etme *ihtimalinin ortadan kalktığı* ve yeniden iktidar mücadelesine başlanabilmesi için koşulların uygun olduğu *izlenimini* verdiğini yazmaktadır. Erim, genel bir söylem kullanarak, geçmiş tartışmaların yeniden kaşımının tehlike yaratacağı, sıkıyönetim ortamında bulunulduğunu hatırlatarak, *aksi takdirde her şey 12 Mart noktasına gelebilir*, uyarısını yapmıştır¹⁰³⁷. Erim’in, tartışmanın ateşini düşürme yolunu izlediği anlaşılmaktadır. Ancak, o sırada Kara Kuvvetleri Komutanlığınca düzenlenen bir gecede askerlerin Koçuş’a gösterdiği ilgi ve desteği, AP’li bakan Doğan Kitaplı’ya hatırlatmak suretiyle durumu Demirel’e duyurarak, gerekli mesajı da vermek istemişti¹⁰³⁸.

Ekonomik İşlerden sorumlu Başbakan Yardımcısı Karaosmanoğlu’nun 1 Temmuz günü Samsun Fuarının açılışı vesilesiyle yaptığı konuşma Koçuş’un sert çıkışının devamı olarak değerlendirilmiştir¹⁰³⁹. 14 Nisanda gerçekleştirdiği ve büyük gürültü koparan basın toplantısına atıfta bulunarak, ülkenin önceki iktidar tarafından bir bunalıma itildiğini belirten Karaosmanoğlu, adeta hükümet programında ifade edilen anlayışı yeniden vurgulama gereği duymuştur. *Ekonomik anarşinin, siyasal anarşinin en uygun ortamı* olduğunu, güvenlik meselesinin ancak *ekonominin yeniden rayına oturtulmasıyla* çözüleceğini, söyleyen Karaosmanoğlu’nun şu sözleri, gündemdeki tartışmaları doğrudan ilgilendirmekteydi;

¹⁰³⁵ “Suçlu Ayağa Kalk”, *Ortam*, Sayı:6, (5-12 Temmuz 1971), s.6.

¹⁰³⁶ “Demirel, Koçuş’a Elinde Delil Varsa...”, *Hürriyet*, 30 Haziran 1971, s.1,9.

¹⁰³⁷ “Demirel”, *Yankı*, Sayı:19, (5-11 Temmuz 1971), s.7,9.

¹⁰³⁸ S.Koçuş, *12 Mart Anıları*, s.332-333 Koçuş, Erim’in, Demirel’in konuşmalarına açıkça bir karşılık vermediğini belirtmektedir.

¹⁰³⁹ “Koçuş-Demirel Çatışmasına Karaosmanoğlu da Katıldı”, *Ortam*, Sayı:6, s.11.

*hükümetimizi siyasal anarşiye karşı alınan tedbirlerde destekler görünen bazı çevrelerin meseleleri, temelden çözecek olan tedbirlere yöneldiğimizi gördükleri zaman içine düştükleri telaş ortadır.*¹⁰⁴⁰

Bir süre durulan ortam Mecliste hükümetin kadro politikası üzerindeki tartışmalarla yeniden hareketlenmiştir. AP'li Orhan Dengiz'in söylediklerini bizzat Demirel tespit etmişti. Bir yandan sıkıyönetim yürürlükteyken, diğer yandan sıkıyönetim ilanına sebep olan *düşünce sahiplerine* taviz verildiği, *anarşi olaylarıyla* bağı olan bazı kimselerin valiliklere atandığı üzerinde duran Dengiz, hükümetin kuruluşunda açıklanan *partilerüstü hüviyetinin arkasına sığınarak istediği gibi davranma* tutumuyla, *güven sarstığını* ifade ederek, Arcayürek'in deyimiyle *aba altında sopa gösteriyordu.*¹⁰⁴¹ 23 Temmuzdaki sıkıyönetim görüşmelerinde AP'nin yanı sıra diğer partiler de görüşlerini açıklamıştı. MGP ve Demokratik Parti'nin eleştirileri aynı doğrultudaydı. Başbakan Erim, *solcuların devlete sızdığına* dair iddialardan rahatsız olmuş ve her üç partiye gönderdiği mektupla, sızdığı söylenen isimlerin açıkça belirtilmesini istemiştir¹⁰⁴². Ne var ki, üç parti de somut isim bildirmemiştir. AP, her şeye rağmen devlette görev almış kişiler hakkında partiler arasında bilgi alış verişinin sorun yaratacağını, istenildiği takdirde Mecliste kanıtların ortaya konulabileceğini şeklinde cevap vermiştir¹⁰⁴³. Demokratik Parti lideri Bozbeyli ise, *yazılı nasıl verelim?* sitemiyle karşılarken, MGP'li Melen, kendilerine böyle bir mektup gönderilmiş olmasından *üzüntü* duyduklarını belirtmiştir. Erim, iddiaların açıkça dile getirilmesine rağmen, hiçbir somut cevap gelmemiş olmasını, *maksatları orduya ve kamuoyuna jurnal, ama ad söyleyip sola kötü kişi olmaksızın yapmak bunu* şeklinde açıklamaktadır. İddiaların kaynağı olarak ise ilginç bir kişiyi, Milli Savunma Bakanı Ferit Melen'i işaret etmektedir. MGP lideri Feyzioğlu ile Melen'in askerleri kendisine karşı kışkırttıklarını, *McCarthy zihniyetiyle durmadan adam kötülediklerini*, bir yandan komutanlara *devlete solcular sızdı* telkini yapılırken, diğer yandan mecliste, komutanların bu durumdan hoşnut olmadıklarına dair haberler yaymak suretiyle, Feyzioğlu'na görev verilmesi için ortam hazırladıklarını yazmaktadır¹⁰⁴⁴. Bu doğrultudaki söylentilerin basında da yer bulduğu görülüyor. Örneğin Ortam dergisinde, MGP

¹⁰⁴⁰ “Karaosmanoğlu'nun...Konuşması”, *Ekonomi ve Politika*, Sayı:283, (8 Temmuz 1971), s.5.

¹⁰⁴¹ C.Arcayürek, *Çankaya'ya Giden Yol..*, s.203-204.

¹⁰⁴² N.Erim, *a.g.e.*, s.974.

¹⁰⁴³ C.Arcayürek, *Çankaya'ya Giden Yol..*, s.204-205.

¹⁰⁴⁴ N.Erim, *a.g.e.*, s.969,973-974.

çevrelerinde, olması muhtemel kabine değişikliğinde Feyzioğlu'nun görev alması ihtimali üzerinde durulduğu belirtilmiştir¹⁰⁴⁵.

Asıl buhran Eylül ayı içerisinde gerçekleşti. Başbakan yardımcısı Sadi Koçaş'ın Sivas Kongresi vesilesiyle yaptığı konuşma üzerine başlayan tartışmalar, kanun hükmünde kararname görüşmeleri ve AP sözcüsü Ahmet Nusret Tuna'nın mecliste sıkıyönetimi yeniden uzatma müzakerelerindeki konuşmasıyla devam eden süreç gerginliği her geçen gün daha da büyütülmüştür¹⁰⁴⁶. Bu noktalara değinmek, Erim hükümetinin gireceği kritik dönemeci anlamak açısından faydalı olacaktır.

Sivas Konuşması

Koçaş, hükümet politikasının anlaşılmasına da katkı sunacağı düşüncesiyle, bir Atatürkçülük kampanyası başlatılması önerisi getirmiş, Erim'de bunu kabul etmişti. Sivas Kongresinin yıl dönümünde yapılacak konuşma bu kapsamda kararlaştırılmıştı¹⁰⁴⁷. Koçaş 4 Eylül'de konuştu. Ertesi gün *kıyamet koptu*.¹⁰⁴⁸ Genel hatlarıyla durum tahlili yaparak Atatürkçülük etrafında birleşmeyi vurguladığı geniş konuşmasında¹⁰⁴⁹, herhangi bir parti adı telaffuz etmeden, genel olarak parti siyasetine yönelttiği eleştiriler tepkilerin odağında yer almıştır. *Millete hizmet etmek için birbiriyle yarış etmesi gereken partilerin ve taraftarlarının düşman haline getirildiğini; çok partili demokrasinin müsamahalı hürriyet havası içinde milletin köylere, camilere varıncaya kadar, mezhepleri, siyasi düşünceleri nedeniyle düşman kamplara bölündüğünü, her türlü siyasi ve kişisel çıkarını yürütebilmek için milletin böyle birbirine düşürülmesinde fayda uman gafiller olduğunu, askerinin memleketi yönetemeyen, felakete götürecek olan idarecilere dur dedikten sonra idareyi sivil ekiplere bıraktığı gibi noktaların, açıktan bir ad belirtilmemiş olsa da, o günün şartlarında hangi adresi işaret ettiğini anlamamak mümkün değildi.*

¹⁰⁴⁵ “Kendine Gelin Güvey Olanlar”, *Ortam*, Sayı:10, (2-9 Ağustos 1971), s.6.; S.Koçaş, *12 Mart Anıları*, s.284'de, Ekim ayında AP hükümetten bakanlarını çektiği sırada, Erim tarafından Melen'in generaller nezdinde, *komünizmi önleyecek tek kişi Feyzioğlu'dur* propagandasını yaptığını hatırlatması üzerine, Genelkurmay Başkanı Tağmaç'ın, gülererek *bildiğiniz bu kadarlık mı? Biz daha neler biliyoruz. Üzmeyin kendinizi* dediği belirtilmektedir.

¹⁰⁴⁶ Ecvet Güresin, “Hava Gergin”, *Hürriyet*, 1 Ekim 1971,s.3

¹⁰⁴⁷ S.Koçaş, *12 Mart Anıları*, s.413'te, etkili bir mesaj verebilmek için, konuyla ilgili ilk olarak Sivas'ta Erim'in, sonra Karaosmanoğlu'nun kendi seçim bölgesi İzmir'de, üçüncü olarak da seçim bölgesi Konya' da kendisinin konuşmasını önermiş, ancak Erim'in ilk konuşmanın Koçaş tarafından yapılmasını istediğini belirtiyor.

¹⁰⁴⁸ K.Altuğ, ...*Erim Olayı*, s.179.

¹⁰⁴⁹ S.Koçaş, *12 Mart Anıları*, s.416-427.

Nitekim, daha Koçaş Ankara'ya varmadan parlamentoda büyük yankı yaratmış¹⁰⁵⁰, beklemediği bir tepkiyle karşılaşmıştı. Konuşmanın Meclisin kapatılmasına bir hazırlık olduğu dair söylentiler ortalıkta dolaşırken, AP'lilerin ise konuyla ilgili önerge verecekleri konuşuluyordu. CHP içinde de ilk başta tepkilerin olduğu anlaşılmaktadır. Bunun, Koçaş'ın çok partili demokrasiye karşı bir tutum aldığına dair algılayıştan kaynaklandığı düşünülebilir. Koçaş, içeriğin çarpıtılmasından şikayet etmekte, olayın iç yüzünü anlattığında İnönü'nün, *en yakın arkadaşlarım bile konuyu bana böyle anlatmadılar. İsbet ki ters bir laf etmemişim*, dediğini aktarmaktadır. Cumhurbaşkanı Sunay'ın değerlendirmesi, *ne yaptınız yahu Sivas'ta? Alt üst etmişsin ortalığı* şeklindeydi. Beklediği desteği Başbakan'dan da alamamıştı. Siyasetçilerle ilgili değerlendirmelerini aşırı bulmuştu¹⁰⁵¹. Erim'in açıktan ifade etmediği düşünceleri de vardı. Bilinçli olarak önceden konuşmayı kendisine göstermediğini düşündüğü Koçaş'ın, kendisini tasfiyeye dönük bir tertip içinde olduğu kuşkusunu taşıyordu¹⁰⁵².

Sivas konuşmasının hemen ardından, Genelkurmay'da gerçekleşen brifing aynı tartışmaları gündemde tutmaya devam etmiştir. Brifing, Başbakan ve Genelkurmay başkanının ortak fikriydi¹⁰⁵³. Özalp, Babüroğlu, Ergun ve Halman dışındaki bakanların katıldığı ve Hürriyet gazetesinde *Bakanlar Komutanlara 157 günlük bilanço verdi* başlığıyla yer alan brifingte, reform çalışmaları hakkında ilgili bakanlarca açıklamalar yapılmıştı¹⁰⁵⁴. Ancak, gündemi belirleyen yine Koçaş'ın konuşması oldu. Yaptığı açılış konuşmasının dışarı sızıp, ertesi gün Milliyet ve Adalet gazetelerinde yer alması tartışmaları alevlendirmiştir. Yine *çok partili demokrasinin müsamahalı hürriyet havasının* kötüye kullanıldığını, politikacıların şahsi ve siyasi çıkarları uğruna milletin arasına nifak soktuğunu, bu yapının mezhep ve tarikat ayrılıklarını körüklediğini, rüşvet ve iltimasın adeta salgın haline geldiğini; reformları bu yapıyı değiştirmek için tasarladıklarını, öncelikle de devletin yeniden yapılanmasını sağlayacak idari reform üzerinde durduklarını belirttiği konuşmada, özellikle ön plana geçen kısım din ile ilgiliydi. Mezhep ve din konusundaki hassasiyeti, konunun

¹⁰⁵⁰ K.Altuğ, ...*Erim Olayı*, s.185.

¹⁰⁵¹ S.Koçaş, *12 Mart Anıları*, s.432,437,445.; K.Altuğ, ...*Erim Olayı*, s.180'de aktarıldığına göre, Erim başbakanlıktan ayrıldıktan sonra, söz konusu konuşmayla ilgili yaptığı bir değerlendirmede; *Keşke 'politikacıyı' ele almasa 'partilere' hücum etseydi ne olurdu sanki?...* şeklinde görüş belirtmişti.

¹⁰⁵² N.Erim, *a.g.e.*, s.979. Hükümetin yapısı vesilesiyle Erim-Koçaş ilişkilerini ele alacağız. Bkz. Hükümet İçerisindeki Uyumsuzluk, s.236 vd.

¹⁰⁵³ S.Koçaş, *12 Mart Anıları*, s.447.

¹⁰⁵⁴ "Bakanlar Komutanlara 157 Günlük Bilanço Verdi", *Hürriyet*, 12 Eylül 1971, s.1,9, Toplantıya katılmayanlardan birisi de Almanya'da bulunan Hava Kuvvetleri Komutanı Batur'du.

istismara açık niteliğini vurgulamak amacıyla söylediği sözler, *Mehmetçiğe dinsiz dedi, milleti dinsiz gösteriyor* gibi değerlendirmelere konu yapılmıştı¹⁰⁵⁵.

AP çizgisindeki Son Havadis gazetesi, Koçaş'ın, komutanlara reformlara karşı direnildiği telkiniyle, *milli iradeye ...karşı bir direktuvar idaresi, ya da meşrutiyet yönetimi veya bir oligarşi mi davet ediyor?* diye sorarken, Ecevit çizgisindeki Barış gazetesi de, Koçaş'ın söylediklerinin *büyük ölçüde gerçek payı* taşıdığını belirtmekle birlikte, halkı *demokrasiden soğutabilir* nitelikte olduğu yorumunu yapmıştır¹⁰⁵⁶.

Kanun Hükmünde Kararname Yetkisi Meselesi

Hükümete kanun hükmünde kararname çıkarma yetkisinin verilmesi, Koçaş'ın Sivas konuşmasından önce gündemdeydi. Kamuoyunda tartışılmaya başlandığı dönem, Eylül ayının sıcak ortamına denk gelmişti.

Gerektiğinde, hükümetlere kanun hükmünde kararname yetkisinin verilebileceği hükmü son anayasa değişiklikleri kapsamındaydı. Ancak bunun anayasal bir mekanizma olarak tanımlanması, doğrudan kullanılması anlamına gelmiyordu. Hükümetin isteği hilafına, yetki belli ölçüde sınırlandırılmıştı. Hangi konuda istenmişse, gerekçelerinin meclise sunulması ve meclisin onaylaması gerekiyordu. Ayrıca kararlar alındıktan sonra Meclisin yeniden görüşmesi ve kabul etmemesi durumunda iptali sözkonusuydu¹⁰⁵⁷. Hükümet kararname yetkisini verecek bir çerçeve kanunu çıkarılmasını istiyordu¹⁰⁵⁸. Erim, Anayasanın yeni 64.maddesi doğrultusunda yetki verilmesini, Meclisin tatile girmesiyle reformların hayata geçirilmesinde doğabilecek gecikmeyi önleme gerekçesine bağlıyordu¹⁰⁵⁹. Demirel ise Erim'in kendisine sunduğu 9 adet kanun kuvvetinde kararnameden toprak ve eğitimin dışındaki 7 tanesinin reformla ilgisi olmadığını, Meclis yetkilerinin alınmasına dönük

¹⁰⁵⁵ S.Koçaş, *12 Mart Anıları*, s.449-455, Koçaş, metni önceden gösterdiği Erim'in beğendiğini, bunun Sivas'takinden daha sert olduğu yönündeki sözlerine ise Erim'in *iyi ama biri açık biri gizli bir konuşma* dediğini yazmaktadır. Konuşmanın basında tepkilere özellikle konu olan bölümü şöyleydi: *...Vatandaş dinine saygılı ama mutaassıp olmak şöyle dursun, çok dindar bile değildir. Erlerimizden iyi biliriz, İslamiyetin bir çok şartına riayet etmezler. Ama kendi muhitlerinde 'din elden gidiyor' yaygarasına kolaylıkla itibar eden bir psikolojiye sahiptirler.*

¹⁰⁵⁶ "Koçaş ve İki Gazete", *Yankı*, Sayı:30, (20-26 Eylül 1971), s.6,7.

¹⁰⁵⁷ Ecevit Güresin, "Nazik Bir Mesele", *Hürriyet*, 25 Eylül 1971,s.3.

¹⁰⁵⁸ "Erim Çerçeve Kanun İçin Demirel ile Görüştü", *Hürriyet*,15 Eylül 1971,s.11

¹⁰⁵⁹ "27 Mayısçılar Senatoda 1961 Anayasasını Savundular", *Ortam*, Sayı:17, (20-27 Eylül 1971), s.5.; Hürriyet gazetesi başyazarı Ecevit Güresin'e verdiği röportajda, görüşmelerinde AP liderinin, bir an önce meclisin tatile girerek milletvekillerinin seçim bölgelerine gitmelerinin zorunluluğunu savunduğunu aktarmaktadır. ("Rejimin Yönünü AP'nin Davranışı Tayin Edecek", *Hürriyet*, 4 Ekim 1971,s.11).; N.Erim, *a.g.e.*, s.980'de, Demirel'in tatili yolsuzlukların görüşülmesinden kaçmak için istediği düşüncesindedir. Şunları söylüyor; *... her şeyi kendi kardeşlerinin kredi rezaleti açısından değerlendirecek. Parlamentoyu tatile göndermek istemesi de bundandı. Gündemde bu işe dair DP'lilerin getirdiği tahkikat raporu var. Bu görüşülmesin diye tatil istiyor...*

olduklarını toprak ve eğitim reformlarının ise kararname ile yürütülemeyeceğini, *üç aydan önce* meclisten geçmelerinin mümkün olmadığını ifade ediyordu¹⁰⁶⁰.

Hükümetin tek kaygısının gecikme olduğunu söylemek gerçekçi değildir. Açıkta söylenirse de Mecliste'ki muhtemel engelleme veya değiştirme girişimlerinin devre dışı bırakılmak istenmesi rol oynuyordu¹⁰⁶¹. Reform taslaklarına gösterilen tepkiler, örneğin komisyonda, Karaosmanoğlu'nun ayrılmasına neden olacak derecede toprak reformu taslağında değişikliğe gidilmesi gibi hususlar bu yönlü kaygıları beslemişti.

Hükümetin talebi, CHP dışındaki partilerde kabul görmedi. Erim'in Demirel'le görüşmesini¹⁰⁶² müteakip toplanan AP Genel İdare Kurulu toprak reformu, vergi reformu, üniversite, TRT, Personel kanunu gibi temel alanlarda yetki verilmesine karşı çıkmış ve ancak devlet işlerindeki acil günlük işler için yetkiyi kabul etmiştir. AP Genel Sekreteri Nizamettin Erkmek, *Mahiyet, şumul ve meydana getireceği sonuçlar bakımından çok önemli saydığımız bu reformların kanun hükmünde kararnameler yoluyla yapılmasına taraftar değiliz*, şeklinde konuşuyordu¹⁰⁶³. AP lideri Demirel, meselenin demokrasiyle, milli iradeyle bağlantılı yönünü ön plana çıkaran bir strateji izliyordu. Millet iradesi dışlanarak bir adım atılamayacağı üzerinde duruyordu. *Adalet Partisi'nin kimseye açık bono vermeyeceği, Programına ve felsefesine uygun olmayan konularda Adalet Partisi'nin herhangi bir desteği bahis konusu olamaz*, türü konuşmalarıyla, Muhtıradan sonraki *en cesaretli çıkışlarını* gerçekleştirdiği yorumlarına neden oluyordu¹⁰⁶⁴.

Hükümetin meclis denetiminden kaçtığı yönlü eleştirilere Erim, kararnamelerin Anayasa Mahkemesi denetimine tabi olduğu ve gerekli bulunması halinde Meclisin iptal etme yetkisini kullanabileceği cevabını dillendirmiş¹⁰⁶⁵ ve AP'yi ikna edememesi üzerine güvenoyuna gitmeye karar vermiştir. Ancak Cumhurbaşkanı, Meclis ve Senato başkanları ve ardında MGP lideri Feyzioğlu ve Demokratik Parti lideri Bozbeyli ile gerçekleştirdiği temaslar üzerine güvenoyuna gitmekten vazgeçmiştir¹⁰⁶⁶. Feyzioğlu ve Bozbeyli de AP

¹⁰⁶⁰ C.Arcayürek, *Çankaya'ya Giden Yol*, s.231.

¹⁰⁶¹ "Reformcular İstifa Edecek", *Yankı*, Sayı:31, (27 Eylül-3 Ekim 1971), s.7.

¹⁰⁶² "Erim Çerçeve Kanunu için Demirel'le Görüştü", *Hürriyet*, 15 Eylül 1971,s.11

¹⁰⁶³ "Kanun Kanun Gibi Kararname İsteğine AP Karşı Çıktı", *Hürriyet*, 18 Eylül 1971,s.1,9

¹⁰⁶⁴ "Başkent Göklerinde Fırtına Öncesi Bulutlar", *Ortam*, Sayı:18, (27 Eylül- Ekim 1971), s.4.

¹⁰⁶⁵ "Reform-İkinci Adım", *Yankı*, Sayı:31, (27 Eylül-3 Ekim 1971), s.9.

¹⁰⁶⁶ "Güvenoyuna Gitmekten Vazgeçti", *Hürriyet*, 26 Eylül 1971,s.1,9.

paralelinde bir tutum benimseyerek, yetkinin temel reformlar için değil sadece günlük işler kapsamında kullanılması şartıyla, verilmesine razı olmuşlardı¹⁰⁶⁷.

Yetkiye destek çıkan tek parti CHP idi¹⁰⁶⁸. Aslında, hükümete kanun hükmünde kararname çıkarma yetkisinin verilmesi, iktidarı sırasında AP'nin savunduğu, seçim bildirisinde yer verdiği bir husustu. Muhtıradan sonra da TRT'de yayınlanan bir röportajda Demirel, yeni hükümetin böyle bir teklifle gelmesi halinde destek vereceklerini açıklamıştı¹⁰⁶⁹. Konunun Anayasa değişikliği kapsamına alınmasını da desteklemişti. CHP için ise tam aksi söz konusu idi. Öteden beri karşı çıktığı böyle bir yetkiye Anayasa değişikliği sürecinde de itiraz etmiş ve uzun müzakereler sonucu razı olmuştu.

Ne var ki dengeler her iki partiyi farklı bir noktaya getirmişti. Hükümetin özellikle reformcu kanadı AP için kaygıların kaynağıydı. Reformcuların hazırladığı ve AP'nin felsefemize uymuyor dediği, başta toprak reformu olmak üzere reform tasarılarının hayata geçirilmesinden çekiniliyordu. CHP'nin kaygısı ise parlamentoydu. AP'nin reformları desteklemeyeceğini düşünüyordu. İnönü, Anayasa değişikliği sürecinde toprak reformuna AP'nin destek vermeyeceğini anlamaları üzerine, itirazı bir tarafa bırakarak, bu yetkinin hükümete tanınması doğrultusunda tutum aldıklarını söylemektedir¹⁰⁷⁰. Kanun hükmünde kararname yetkisine gösterilen tepkiyi reform karşıtlığına bağlıyordu. Yaptığı yazılı açıklamada, reform karşıtlıklarını açıkça ifade etmekten çekinenlerin, yetkiye muhalefet ettiklerini belirterek hükümetin geri adım atmamasını istiyordu¹⁰⁷¹. AP için kaygı unsuru olan reformcu kanat, CHP için bir umuttu.

Sonuç itibariyle kanun hükmünde kararname yetkisinin elde edilemeyeceği Erim tarafından anlaşılmış ve Demokratik Parti, MGP liderleriyle görüştüğünden sonra yaptığı açıklamada, reformların bir an önce çıkarılması için meclislerin çalışması durumunda, yetkiye ihtiyaç duymayacaklarını açıklamıştır¹⁰⁷². Karşı çıkanların reformlar için meclisin açık tutulabileceğine dair tutum belirtmeleri üzerine¹⁰⁷³ geri adım atmak durumunda kalmıştı¹⁰⁷⁴.

¹⁰⁶⁷ “Erim:Meclis Çalışırsa Kararnameye Lüzum Yok”, *Hürriyet*, 20 Eylül 1971,s.7.

¹⁰⁶⁸ “İnönü: Kanun Hükmünde Kararname Çıkmalı”, *Hürriyet*, 21 Eylül 1971,s.9.

¹⁰⁶⁹ *AP Genel Başkanı Süleyman Demirel'in TRT'nin Sorularına Verdiği Cevaplar*, Mülakat: Örsan Öymen, Ankara 1971,s.12-13.)

¹⁰⁷⁰ Röp.Ecvet Güresin, *Hürriyet*, 6 Ekim 1971,s.11.

¹⁰⁷¹ “AP-İnönü Düellosu”, *Yankı*, Sayı:31, (27 Eylül – 3 Ekim 1971), s.10.

¹⁰⁷² *Hürriyet*, 20 Eylül 1971, s.11.

¹⁰⁷³ “Erim Güvenoyuna Gitmekten Vazgeçti”, *Hürriyet*, 26 Eylül 1971,s.1,9

¹⁰⁷⁴ K.Altuğ, ...*Erim Olayı*, s.192.

2.5.2. AP'nin Bakanlarını Çekmesi Ve "İkinci Muhtıra"

Sıkıyönetimin yeniden uzatılmasına dair Meclis müzakereleri bu ortamda başladı. Müzakerelerde AP sözcüsü Ahmet Nusret Tuna'nın hükümete yönelttiği sert eleştiriler öne çıkıyordu. Tuna, *...Kurulan hükümet içinde emeği toplumun temel ögesi sayan, sıkıyönetim kovuşturmalarına uğramış ve tutuklanmış sanıkların fikri işbirlikçilerinin, her ihtilalin başında bulunan ... 'dikte heveslilerinin'...* yer aldığını bilmelerine rağmen, Başbakan'a güvenerek icraatları beklediklerini, ancak gelişmelerin umitlerini boşa çıkardığını; partizanlıkla, kadrolaşma çabalarıyla *memur kıyımına* gidildiğini; hükümet içindeki *dikta heveslilerinin demokratik esasa göre davranacaklarını beyhude beklemiş bulduklarının* anlaşıldığını, *bu ekib(in) bol ölçüde semerelerini verdiğini...* söylüyordu. Buraya kadar ki, hedef reformcu kanat ve özellikle de Koçuş'tı. Ancak eleştiriler daha da ötelere uzanıyordu; hükümetin orduyu arkasına aldığı havasını yaratan demeçler vererek, *zaman zaman tehdit yoluna başvurduğuna* değinen Tuna, *TBMM'nin göstermelik hale sokulması zilletine hiçbir zaman katlanamayacağımızı açıklamak isterim...* şeklinde devam eden sözleriyle, Arcayürek'in söylemiyle ifade edersek, sadece hükümetin tümünü değil, onu destekleyen komutanları da *kızım sana söylüyorum, gelinim sen anla*, metoduyla eleştirinin odağına koyuyordu. Tuna'nın konuşması, AP'nin, 12 Mart suskunluğunu üzerinden atmaya başladığı haziran ayından beri ortaya koyduğu eleştirilerin tepe noktasıydı. Erim, doğal olarak Tuna'nın milli iradenin dışlanmak istediğine dair iddialarını kabul etmemiş ve 12 Mart öncesinde, *yıkıcı, anarşik, terörist faaliyetler* karşısında önlem alınsaydı, sorunun üzerinden daha kolay gelineceğini ifade ederek AP'nin sorumluluğuna işaret etmişti¹⁰⁷⁵.

AP lideri Demirel'in 25 Eylül'de, Partisinin Gençlik Kollarında yaptığı konuşma¹⁰⁷⁶, Güresin'in ifadesiyle, Tuna'ninkinden sonra *ateş üzerine benzin döker gibiydi*¹⁰⁷⁷. Demirel yine milli irade üzerinde durmuştu. Gençlere, *meşrutiyetçi olacak, inandığımız davayı sonuna kadar korkmadan savunacaksınız* öğüdünü vererek, *Milletin vizesinden geçmeyen hiçbir şeyi kabullenmek mümkün değildir, hükümet baca ise ocak millettir, ocaksız bacanın tütmez dumanı. Hiç kimse kendisini büyük, milleti küçük görmemeli* diyen AP lideri, *en büyük reformun siyasi reform olduğunu, milletin hür iradesiyle iktidarı tayin etme iradesi güvence altına alınarak bunun gerçekleştirilebileceğini, hiç kimsenin söndürmeğe muvaffak olamayacağı dava(nın) ... milletin sesinin ve iradesinin memlekete idaresine sahip olması*

¹⁰⁷⁵ C.Arcayürek, *Çankaya Giden Yol.*, s.206-208.

¹⁰⁷⁶ S.Demirel, *1971 Buhranı ve ...*, 42-49.

¹⁰⁷⁷ Ecvet Güresin, "Hava Gergin", *Hürriyet*, 1 Ekim 1971,s.3

davası olduğunu, halkın AP'ye *önümüze geçin, bu bayrağı alın* dediğini belirtmiş; AP'ye karşı çıkmak adına rejime, demokrasiye düşmanlık yapıldığı şeklinde devam eden konuşmasını şöyle bağlamıştı; *çok sayıda basamakları olan bu merdivenden çıkılacaktır. Bu merdivenleri çıktığımızda, en üstüne geldiğimizde göreceğimiz şey, memnuniyet verici olacaktır.*

Demirel'in AP'li gençleri coşturan sözleri Cumhurbaşkanı, Genelkurmay Başkanı ve Başbakan cephesinde kızgınlık yaratmıştı. Sunay, Demirel'in 12 Mart sonrasında ortaya koyduğu *basiretli* tutumla alakası olmayan *hırçın ifadelerinden* üzüntü duymuştu¹⁰⁷⁸. Endişelerini ifade eden Hava Kuvvetleri Komutanı Muhsin Batur'a hak veren Erim, Demirel'in *şahsi davası için rejimi tehlikeye soktuğunu* belirterek Amerika'da bulunan Tağmaç döndükten sonra *bu işi halledelim* cevabını vermişti¹⁰⁷⁹.

Komutanlar tepkilerini ifade etmek için Genelkurmay Başkanının dönüşünü beklemedi. Aynı günlerde üç kuvvet komutanının, gündemi belirleyen düşünceleri Yankı dergisinde yayımlanmaya başladı.

Önce Deniz Kuvvetleri Komutanı Eyiceoğlu, ardında Hava Kuvvetleri Komutanı Batur ve Kara Kuvvetleri Komutanı Gürler¹⁰⁸⁰ aynı içerikte konuşarak, komuta kademesinde *premsipler* bakımından bir fikir ayrılığı olmadığı ve reformların bir an önce yapılması gerektiği üzerinde durdular. Gürler, Anayasanın temel hak ve hürriyetleri düzenleyen 11.maddesine *gölge düşürülmemesini*, huzur ve asayişin sağlanmasını, reformların Atatürkçü bir görüşle mutlaka yapılmasını komuta heyetinin benimsediği ana premsipler olarak tanımlamakta ve *bizim gerileyeceğimizi sananlar aldanmaktadır. Zaten böyle bir şey olsa 12 Mart Muhtırasının manası kalmaz*, ifadelerini kullanmaktaydı. Batur, *bazılarını* daha da açık işaret ederek aynı kararlılıkla konuşuyordu. Adeta, reformlar için *millet iradesini* şart koşan AP liderine cevap veriyordu; *En büyük Türk reformisti Atatürk reformları milli iradeye dayanarak yapmamıştır. ... Reformları önce yapmış sonra millete mal etmiştir*, diyen Batur, *menfaat gruplarının ve onların temsilcilerinin ... planlı bir şekilde direnişlerini arttırarak reformlara karşı çıkacakları(nın) görüldüğünü, ... İdare-i maslahatçılar(ın) reform*

¹⁰⁷⁸ C.Arcayürek, *Çankaya'ya Giden Yol...*, s.210,220.

¹⁰⁷⁹ N.Erim, *a.g.e.*, s.980.

¹⁰⁸⁰ Eyiceoğlu için bkz. "Donanmanın Yıldönümü-Eyiceoğlu'nun Demeci", *Yankı*, Sayı:31, (27 Eylül-3 Ekim 1971) s.4; Batur ve Gürler için bkz. "Komutanlar İşte Böyle Düşünüyoruz", *Yankı*, Sayı:32, (4-10 Ekim 1971) s.4-6.; Deniz Kuvvetlerinin 433.Kuruluş yılı törenleri dolayısıyla Eyiceoğlu konuşmuştu. Yankı dergisi başyazarı Mehmet Ali Kışlalı'nın aynı içerikte bir beyan isteğini olumlu karşılayarak röportaj veren Batur'un ardında Gürler de aynı hususta görüşlerini açıklamıştı. (M.Batur, *a.g.e.*, s.325-327.)

yapamayacağını, ... direniş nerede gelirse gelsin ... reformlar(ın) mutlaka yapılacağını, ... tartışma perdesi altında reformlar(ın) dejenere edilmeyeceğini belirtiyordu.

Komutan demeçleri, yerli ve yabancı basın mensupları arasında *ikinci muhtıra* nitelermelerine yol açmıştı¹⁰⁸¹. Muhtıradan sonra ilk defa bu kadar açık ve bu kadar üst düzeyli bir mesaj askeri kanattan geliyordu. Mesaj, Muhtıranın gittikçe daha çok göz ardı edildiği düşünülen radikal reformcu yönünü yeniden vurgular nitelikteydi.

Komutanların çıkışından güç alan Erim, artık günah bizden gitti diyerek, Demirel’le Meclis kürsüsünde hesaplaşmak için kararını vermişti¹⁰⁸².

AP’li Ahmet Çakmak Meclis’te yaptığı ve Demirel’in *uyarma ve murakebe vazifemizin gereği* diye sahiplendiği konuşmasında, Erim’in parlamentoya dayandıkları söylemini hatırlatarak komutanların çıkışını eleştiriyor ve şöyle devam ediyordu; *kendilerini ulusal iradenin ‘tecelligahı’ Türkiye Büyük Millet Meclisi üstünde gören ‘devlet memuru sıfatındaki kimi komutanların’ açık ve kesin tutum ifade eden demeçleri, korumaya çalıştığımız ‘biçimsel’ de olsa demokratik rejim ve parlamento için son ağır darbeyi teşkil etmiştir.* Erim’e bu söylemler karşısında hangi tedbirleri alacağı sorusunu da yöneltiyordu¹⁰⁸³.

Cevap vermek üzere kürsüye gelen Erim geri adım bir yana *kelimesi kelimesine komutanlarla aynı düşüncedeyim* ifadeleriyle komutanlara sahip çıkarak AP liderinin, Gençlik Kollarında yaptığı konuşmaya yükleniyordu. Herkesin sorumluluğunu yüklenmesi gerektiğini, AP’nin 12 Mart öncesini yeniden gözden geçirmesini, Demirel’in Muhtıraya muhatap kalmadan üzerine düşeni yapmadığını¹⁰⁸⁴ belirttiği konuşmasının özü Altuğ’un söylemiyle şu ifadelerine yansiyordu; *12 Mart’tan sonra ses çıkarmayıp şimdi konuşmak mertlik değildir.* Erim’in Demirel ile ilgili soruşturma dosyalarını ima eden ifadeler kullanması AP’lilerin tepkisini arttırmıştır. Hükümetin reformcu kanadında büyük memnuniyetle karşılanan bu konuşma¹⁰⁸⁵ AP’nin tüm köprüleri atmasına yol açacaktı.

¹⁰⁸¹ “İkinci Muhtıra Yankıları”, *Yankı*, Sayı:32, s.6.

¹⁰⁸² K.Altuğ,...*Erim Olayı*, s.193-195 Erim’e bu kararı, bir ziyaret dönüşü henüz yayımlanmadan Batur’un konuşmasını gördüğünde vermişti. *Yankı* dergisinin ilgili sayısı daha çıkmamıştı.

¹⁰⁸³ C.Arcayürek, *Çankaya’ya Giden Yol...*, s.219-220,223 Cumhurbaşkanı Sunay da, koşulları gözetmeden, *kindar hava yaratan* bu konuşmanın asıl hedefinde ordunun bulunduğu fikrindeydi

¹⁰⁸⁴ C.Arcayürek, *Çankaya’ya Giden Yol...*, s..213-214, Arcayürek’in yanı sıra, M.Toker, ..*İsmet Paşa’nın Son Yılları...*, 253’te Erim’in konuşmasına esas olarak, Çakmak’ın konuşmasının neden olduğu yazılmaktadır ki, yukarıda Altuğ’dan aktardığımızı bakılırsa böyle bir çıkış yapmaya, zaten önceden karar vermişti.

¹⁰⁸⁵ K.Altuğ, ...*Erim Olayı*, s.196-197.; N.Erim, *a.g.e.*, s.980’de yönelttiği eleştiriler nedeniyle Demirel’in fevkaledi gocunduğunu yazmaktadır.

AP üyesi bakanların hükümetten çekileceğine dair söylentiler, Koçuş'un Sivas ve Genelkurmay konuşmalarından sonra da dillendirilmiş ve basında da yer bulmuştu¹⁰⁸⁶. Yeni gelişmeler söylentileri iyice gündeme sokmuştur¹⁰⁸⁷. Partinin hükümete karşı duyduğu güvensizlik had safhadaydı. Artık sadece reformcu kanat değil, bizzat başbakanın kendisi hedefteydi.

Demirel, gelişmeleri *büyük bir buhran içinde bulunan memleketimizde yeni bir safha* olarak tanımlamış, hükümetin partilerüstü niteliğini yitirmekte olduğunu ve gittikçe bir CHP hükümetine dönüştüğünü söylemiştir. AP üyesi bakanların çekileceğine dair söylentiler hakkında ise verilmiş bir karar olmadığını, meselenin partinin yetkili kurullarınca ele alınacağını belirtmekteydi¹⁰⁸⁸. Erim'in, Demirel'in yakınında yer alan bakanlardan Doğan Kitaplı'ya, o günlerde *son derece nazik davranması* da bir sonuç vermeyecek, önceden aldığı istihbarat¹⁰⁸⁹ gerçekleşecek ve Demirel'in bu sözlerinin yayınlandığı gün toplanan AP Genel İdare Kurulu yayınladığı tebliğle, AP üyesi bakanları hükümetten çekme kararını açıklayacaktı. Tebliğde, hükümetin partilerüstü olma niteliğinden uzak kaldığı, diğer partilere gösterilen hoşgörünün aksine AP'yi dışlayıcı bir tutum takındığı, verilen imkanları değerlendiremediği *Başbakanın Meclisteki son konuşmasıyla siyasi ortamı huzur bozucu bir yöne sevkettiğini .... AP'yi suçlu gösterme gayretine yöneldiği* ve bu nedenlerle AP'li bakanların çekilmesine karar verildiği ilan ediliyordu¹⁰⁹⁰. Çok önemli bir adım atılmış ve şimdi ne olacak sorusu herkesin zihninde ilk sıraya oturmuştu. Askerin, hükümetin, Cumhurbaşkanının tepkisi merak konusuydu.

AP üyesi bakanlardan, Devlet Bakanı Doğan Kitaplı ile Gümrük ve Tekel Bakanı Haydar Özalp parti kararı doğrultusunda hareket edeceklerini, Cahit Karakaş ile Sezai Ergun ise karara uymayacaklarını açıklamışlardı. Turizm ve Tanıtma Bakanı Erol Akçal ise, ne bakanlıktan vazgeçmek ne de partisiyle karşı karşıya gelmek niyetindeydi. Erim'le konuşarak bir ara yol buldu; kendisi istifasını verecek ancak Erim bekletecek, durum düzeldikten sonra istifası kabul edilmeyen bakan olarak görevine devam edecekti. Böylece parti kararına aykırı

¹⁰⁸⁶ Yankı dergisinin o günlerdeki bir haberinde, ...Demirel'in AP'li Bakanlardan birinin kolunu girerek 'yakında hükümette AP'li bakan kalmayacak' dediği duyuldu ifadeleri kullanılmaktadır. ("Hükümet Değişecek", *Yankı*, Sayı:30, 11-17 Ekim 1971, s.5.)

¹⁰⁸⁷ Örn. "...Parlamenter Hayat İçin Tehlike Yok", *Hürriyet*, 1 Ekim 1971,s.1,11.

¹⁰⁸⁸ Röp.Ecvet Güresin, *Hürriyet*, 5 Ekim 1971,s.11.

¹⁰⁸⁹ K.Altuğ, ...*Erim Olayı*, s.197.

¹⁰⁹⁰ Erim:Cuma Günü Her Şey Belli Olacak, *Hürriyet*, 6 Ekim 1971,s.11.

davranmaktan da kurtulmuş olacaktı¹⁰⁹¹. Karakaş ve Ergun kararı reddettiklerini mektupla bildirdikten sonra AP Genel İdare Kurulu kararıyla, partiden istifa etmiş sayıldı¹⁰⁹².

Erim, Akdeniz oyunlarının açılışı için İzmir'e giderken sorular üzerine, *hükümet buhranlarının demokrasilerde normal olduğunu*, hükümetin istifasının ise söz konusu olmadığını açıklamışsa da¹⁰⁹³ gerçekte istifa etme eğilimini yakınlarına açıklamıştı¹⁰⁹⁴. AP'nin desteklemediği bir hükümetin yaşamasını, meclisteki matematiksel dengeler açısından imkansız görüyordu. Demirel'in şahsına yönelttiği eleştirilerinden sonra artık işbirliğine yanaşma ihtimalini zayıf görüyordu. Aynı uçakla İzmir'e gittiği Cumhurbaşkanı'na bu gerekçeleri sıralayarak, başbakanlıktan ayrılmayı, *ihtiyatta yıpranmamış olarak beklemeyi*, AP ve Silahlı Kuvvetlere uygun düşecek birisinin, örneğin Meclis Başkanı Sabit Osman Avcı'nın görevlendirilmesini önermişse de Sunay, istifayı uygun bulmamıştır. Bir yol olarak Kabinenin istifası halinde, tekrar kendisinin görevlendirilmesi, ancak bu sefer AP'ye 10, CHP'ye 5, MGP'ye 1, Demokratik Parti'ye 1 veya 2, kalanları ise dışardan olmak üzere bir hükümet modeli hakkındaki fikrini sormuş, Erim de reformlar ve ilk hükümet programındaki hususların hiç değilse AP ile CHP'nin *imza ile taahhüt* etmeyi kabullenmeleri halinde olumlu bakacağını belirtmiştir. Erim aynı gece, yanında Adalet Bakanı Arar olmak üzere üç kuvvet komutanıyla görüşmüştür. Komutanlar istifasına razı olmadıkları gibi, Sunay'dan farklı olarak AP'den bugünkünden daha fazla üye alınmasına da karşıydı. İstifası halinde kendilerinin de görevden ayrılacaklarını ifade etmişlerdi. Gürler, boşalan bakanlıklardan Gümrük ve Tekel ile Devlet Bakanlığını lağvetmesini, diğerlerine bağımsızları atayarak devam etmesini tavsiye etmiştir. Ankara'ya döndükten sonra Tağmaç'ın yanı sıra İnönü, Demokratik Parti Genel Başkanı Bozbeyli, MGP Genel Başkan Yardımcısı Orhan Öztrak ve Meclis Başkanı Avcı ile görüşmüştür. İstifaya karşı çıkan İnönü'nün önerdiği formül, boşalan yerlere AP'den Demirel muhaliflerini getirmek şeklindeydi. Bozbeyli, Öztrak ve Avcı da istifa etmemesini ancak *kabinedeki alerjik unsurları çıkarmasını* istemişlerdi¹⁰⁹⁵.

Genelkurmay Başkanı Tağmaç, komutanlarla bir toplantı yaptıktan sonra Sunay ve Erim'le yaptığı görüşmede¹⁰⁹⁶ istifaya, *Ordunun Demirel'e mağlubiyeti olur, böyle bir şeyi Silahlı Kuvvetler kabul ve hazmedemez* diyerek karşı çıkmıştır. Demirel ve arkadaşlarının

¹⁰⁹¹ K.Altuğ, ...*Erim Olayı*, s.201-202.

¹⁰⁹² *Hürriyet*, 14-15 Ekim 1971,s.1,11.

¹⁰⁹³ *Hürriyet*, 6 Ekim 1971,s.11.

¹⁰⁹⁴ K.Altuğ, ...*Erim Olayı*, s.189.

¹⁰⁹⁵ N.Erim, *a.g.e.*, s.980-981 Erim, Demirel için,...Nüfus suistimali meselesini ima ettiğim için çılgına döndü.

Bu çekme kararını o sebepten aldırıldı diye yazıyor.

¹⁰⁹⁶ "Komutanlar ve İnönü Erim'in İstifasına karşı", *Hürriyet*, 9 Ekim 1971,s.1,11.

bizzat çağrılıp *destekleyeceksiniz* telkininde bulunmak suretiyle sorunu halletmeyi önermiş, bu yöntem Sunay tarafından da benimsenmişti¹⁰⁹⁷.

Cumhurbaşkanı ve Komutanlardan aldığı destek Erim'in tutumunu yeniden şeklendirmiştir. Diğer partilerle görüşmeler yapması, istifanın gittikçe gündeminden düştüğünü göstermekteydi. Altuğ, Erim'in meseleyi bir uzlaşma ile halletmek istediğini, ama aynı zamanda *Demirel'in de hırpalanmasını* arzuladığını, Koçuş'un ise kesinlikle taviz verilmemesini, şartlar bütünüyle kabul edilmediği takdirde hükümetin bitirilmesini savunduğunu, Karaosmanoğlu'nun, *partilerarası protokolle* icraatların kayıt altına alınması şartıyla yola devam edilmesi taraftarı olduğunu belirtmektedir¹⁰⁹⁸.

Tağmaç'ın önerisi doğrultusunda 9 Ekimde yapılan toplantıya Sunay, Tağmaç, Meclis Başkanı Avcı ve Demirel'in yanı sıra AP Senato Grubu Başkanı Ahmet Nusret Tuna, Meclis Grup Başkan vekili Orhan Dengiz, Genel Sekreter Nizamettin Erkmen katılmıştır¹⁰⁹⁹. Anayasa değişikliğinde nasıl partiler programlarında olmayan bazı hususlarda ortaklaşmışsa, hükümet programında belirtilen reformları tek tek sayarak çıkarılmasına destek verilmesini isteyen Sunay, AP lideri ve temsilcilerinden gelen konuşmaları tahrik edici olarak nitelemiştir. Demirel ise bunu kabul etmemiş, susmalarının kabul ettikleri şeklinde anlaşılacağından cevap verme gereği duyduklarını, Muhtıranın üçüncü maddesinin baskısını devamlı hissettiklerini, arkadaşlarının *tatil edelim Parlamento'yu, gidelim millete, ne yapalım diye soralım' noktasına geldiğini* belirtmiş Sunay'ın hükümette kalmaları isteğine, *mümkün değildir* cevabını vermiştir. Tağmaç, geri adım atmasını istemekle kalmamış, istenen yapılmayıp reformlara destek verilmediği takdirde ülkenin *felakate* sürükleneceği *demokrasi(nin) yürüyemeyeceği* şeklindeki sözleriyle aslında Demirel'in en çok korktuğu ihtimali, müdahaleyi hatırlatmıştır. Demirel ise *bir parlamento kendi Silahlı Kuvvetlerinin tehdidi altında kalamaz* cevabıyla geri adım atmamıştır¹¹⁰⁰.

Yeniden bir araya gelmek üzere bitirilen görüşmede Demirel'in kararlı tutumu dikkate değerdir. Ancak Tağmaç'ın ifadeleri, içinde bulunulan durumun ne kadar hassas olduğunu göstermeye yeterdi. Memleketin kilit sorusu Demirel'in alacağı tutumdur. Milliyet gazetesinde Abdi İpekçi'nin yaptığı *AP vezir isterken şahından olacak bir satranç*

¹⁰⁹⁷ N.Erim, ...*Erim Olayı*, s.982.

¹⁰⁹⁸ K.Altuğ, *a.g.e.*, s.199, 206, Erim neden istifa etmediğine dair açıklamaları, dolaylı bir yoldan, basın müşaviri aracılığıyla, gazetecilere, gizli kalması koşuluyla iletti.

¹⁰⁹⁹ "AP Parlamenta Dayalı Bir Koalisyon Girecek", *Hürriyet*, 10 Ekim 1971, s.1,11.

¹¹⁰⁰ C.Arcayürek, *Çankaya'ya Giden Yol...*, s.222,229,232,233,236,237.

*oyuncusuna benziyor*¹¹⁰¹ tespiti doğru mu çıkacaktı? Çankaya'daki toplantıda konuşulanlar dışarıya yansımıştı¹¹⁰². Milliyet, Günaydın ve Adalet gazetelerinde *Demirel'e ultimat* şeklinde verilen ve Demirel'in sert uyarılara muhatap kaldığına dair haberler, AP cephesinde kızgınlık yaratmış ve hemen yalanlanmışsa da¹¹⁰³ meselenin içyüzünün anlaşılmasını sağlamıştı.

Erim, 11 Ekimde *buhranın dondurulduğunu*, bakanlıkların vekaletle yürütüleceği açıklamasını yapmıştır¹¹⁰⁴. Dondurmanın, nedeni, İngiltere Kraliçesi ve ABD Başkan Yardımcısının gerçekleşecek ziyaretlerinin tartışmalardan etkilenmesine fırsat vermemektir.

Perde arkasında ise çözüme dair girişimler sürmüştür. Bu sırada Dışişleri Eski Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil, Demirel'le görüştüktan sonra gazeteci Safa Kılıçoğlu aracılığıyla, 12 Ekim'de Erim'e bir uzlaşma mesajı yollamıştır. AP *S.Koçaş, H.Ömeroğlu ve daha bir-iki kişiyi çıkarmak* koşuluyla Erim'in başbakanlığında bir hükümet önerisinde bulunuyordu. Erim'in itirazı isimlerle ilgili değil, hükümete verileceği söylenen desteğin niteliği konusundaki belirsizliğeydi. Benzer teklif, aşağıda değineceğimiz üçüncü toplantıda Meclis Başkanı Avcı tarafından getirilmiş Koçaş, Ömeroğlu ve Orel'in kabine dışı bırakılarak yola devam edilmesi istenmiştir. Anlaşıyor ki AP kendi açısından, kabinedeki en sivri isimlerden kurtulma stratejisi gütmekteydi. Aslında, 11'lerin istifası vesilesiyle ele alacağımız hükümet içindeki görüş ayrılıkları bahsinde değineceğimiz gibi, gerek Sunay ve Tağmaç gerekse Erim, kabinedeki sivri isimleri değiştirmeye razı olabilirdi. Kaygı, değişiklik yapılsa bile AP'nin reformlara gereken desteği vermeyeceği noktasındaydı. Bu konuda garanti alması durumunda değişikliği kabul edebilirdi¹¹⁰⁵. Bir hususun altını çizmekte fayda var; bu

¹¹⁰¹ Akt. "Hükümet Ne Olacak Temasları", *Yankı*, Sayı:33, (11-17 Ekim 1971), s.4.

¹¹⁰² K.Altuğ, ...*Erim Olayı*, s.206'da konuşulanları sızdıran kişinin Cumhurbaşkanı'nın oğlu Atilla Sunay olduğu belirtiyor.

¹¹⁰³ "Demirel Ne Dedi", *Yankı*, Sayı:34, (18-24 Ekim 1971),s.10-11; Demirel, *iki kişi arasındaki konuşmada ultimat alınır verilmaz* diyordu. (*Hürriyet*,12 Ekim 1971,s.1,11)

¹¹⁰⁴ *Hürriyet*, 12 Ekim 1971,s.1; a.g.g., 22 Ekim 1971,s.1,11'de yer alan 21 Ekim tarihli açıklamasında ise, Erim, *buhranı buzluktan çıkarıp ortaya koyduk*, ifadelerini kullanacaktı.

¹¹⁰⁵ N.Erim, a.g.e., s.981-984 Erim'e göre Demirel, değiştirilmesini istediği isimleri, kendisi telaffuz etmek istemediği için başkasına söyletmektedir. Revizyon talebiyle ilgili şu cevabı verdiğini belirtiyor; *Mesele bu değil. .... İş reformlarında. Şimdi neler istediğimi yazacağım, madde madde. Şahısları seçerken serbest kalmalıyım. ... Eğer bu şartlarım kabul edilmezse, istifada ısrar edeceğim. ... Aslında bunlar reform istemiyorlar. İsteddiği garanti AP, CHP ve MGP'nin reformları ve programı kabul etmeleri, hem de imza ile taahhüt etmeleriydi. ; K.Altuğ, ...*Erim Olayı*, 210-211'de, Demirel'in, Erim'in çekilmesini istediğine dair bir habere Kurtul Altuğ değinmektedir. Altuğ, Demirel'in Orhan Erkanlı ile Erim'in çekilmesi ve yeni bir başbakanla devam edilmesi yönünde konuştuğuna dair bilgiyi aktardığında Erim'in, *bana da çekilmesin diye haber yolluyor. Bu adam yalancı*, şeklinde tepki gösterdiğini aktarıyor. ; Erim'in kabinede revizyona gitmek için zaten gün saydığını görmek için bkz. 11'LERİN İSTİFASI VE BİRİNCİ ERİM HÜKÜMETİ'NİN SONU, s.231 vd.*

süreç boyunca aslında Demirel'den istenen bir uzlaşmadan çok, geri adım atması ve bir daha hükümetin karşısına çıkacak tutumlardan sakınacak bir pozisyona düşürülmesiydi.

Uzlaştırma yemeği diye nitelenen¹¹⁰⁶ ve Çankaya'daki toplantıda kararlaştırılan görüşme 13 Ekim'de gerçekleşti. Daha çok Demirel'in önceki toplantıda yönelttiği eleştirilere Erim'in verdiği cevaplarla geçen görüşmede bir ilerleme sağlanamamıştır¹¹⁰⁷. Erim'e göre, Demirel *demagoji ve mugalata* dışında bir şey yapmamıştı. Tağmaç da Demirel'in istediklerini açıkça söylemediği düşüncesindeydi. Sunay'ın İran'a yapacağı, İngiltere Kraliçesinin de Türkiye ziyaretinden sonra meseleye son noktanın konularak, Demirel'e geri adım attırılmasına için devletin üst kademesi karar vermişti. 26 Ekim'de gerçekleşen üçüncü toplantıda Tağmaç'ın söylediği *ağır sözlere*¹¹⁰⁸ rağmen, Demirel geri adım atmamıştır. Arcayürek'in aktardığına göre Demirel, hükümeti *komutanları konuşurarak, parlamentoyu baskı altına almak istemekle suçlamış, şekli bir demokrasinin figüranı olmayacaklarını*, Erim ile bir yere gidilemeyeceğini söylemiştir. Genelkurmay Başkanı Tağmaç'ın ifadeleri ise yenilir yutulur cinsten değildi. *Siz siyasetçiler, her şeyi berbat ediyor, sonra bize temizletiyorsunuz. Hem memleketi bu hale getirdiniz, hem de bu durumdan çıkılmasına yardımcı olmuyorsunuz*, diyen Tağmaç'a, Demirel, kendilerinin de sorumluluk mevkilerinde bulunduğunu hatırlatmış *hangi teklifte buldunuz da, hükümet bunları icra etmedi?... Niye bütün bu olup bitenler karşısında siz sorumlu değilsiniz de, hep siyasetçiler yani bizler sorumluyuz?* şeklinde olmuş ve Tağmaç da sorumluluklarını kabul etmişti¹¹⁰⁹. Demirel yıllar sonra Sadun Tanju'nun yaptığı bir röportajda bu toplantıdaki direncini, *hesaplaşmamı arşive geçirmek istedim ... hükümet meselesi falan bir teferruattır. 12 Mart'ı yapanlarla bir tartışmadır, bir hesaplaşmadır...Bakanları çekme hadisesini bu maksatla kullandım* sözleriyle açıklayacaktı¹¹¹⁰.

AP'nin kararından geri dönmeyeceğinin bir kez daha ortaya çıkmasıyla hükümetin istifa etmesi tek çare olarak kalmıştı. Cumhurbaşkanı ve Genelkurmay Başkanı'nın da benimsemesiyle Erim, daha sonra yazılı olarak bildirmek üzere istifasını Cumhurbaşkanı

¹¹⁰⁶ "Sunay, Demirel ve Erim'e Yemek Verdi", *Hürriyet*, 14 Ekim 1971, s.1,11 Yemekte şu kişiler vardı; Sunay ve Tağmaç'ın yanı sıra, hükümet cephesinden Başbakan Erim, Adalet Bakanı Arar, Devlet Bakanı Özgüneş; AP lideri Demirel, AP Genel Sekreteri Erkmen, Senato Başkanı Arıburun ve Meclis Başkanı Avcı.

¹¹⁰⁷ C.Arcayürek, *Çankaya'ya Giden Yol...*, s.242.

¹¹⁰⁸ N.Erim, *a.g.e.*, s.983,985, Erim üçüncü toplantı öncesinde Tağmaç'ın Demirel için, *Bu adam burayı da Meclis'e çevirecek. Bu tarz konuşmanın yeri mi burası? Ne istiyorsan açık söyle demeli kendisine dediğini* yazmaktadır. Ayrıca toplantıda teyple kaydedilen edilen sözlerin sonra yazıya geçirildiğini, Sunay'ın Tağmaç'a ait ifadelerin ağır olması nedeniyle bir nüshasını Demirel'e vermekten vazgeçtiğini belirtiyor.

¹¹⁰⁹ C.Arcayürek, *Çankaya'ya Giden Yol...*, s.244-245.

¹¹¹⁰ "Demirel'den Görüşler", *Hürriyet*, 15 Mart 1986, s.9.

şifaen sunmuştur¹¹¹¹. Toplantı çıkışı, Adalet Bakanı ve Hükümet Sözcüsü Arar, gerekçeli kararı ertesi gün sunmak üzere Erim'in istifa ettiğini kamuoyuna açıklamıştı¹¹¹². İstifa eden Erim, yayınladığı yazılı demeçte, hükümetten ayrılmış olmanın rahatlığıyla, olabilecek en sert eleştirilerle Demirel'e yüklenmişti. Demirel'i *kardeşlerini devlet imkanlarıyla kayıran bir lider* diye nitelemiş, hakkındaki *soruşturma işleminin aylardır parlamentoda uykuda* bekletildiğini, bu *şahsi meselesinin üzerini örtmek için ... bir siyasal buhran yaratmakla* itham etmiştir¹¹¹³. Bir gün sonra ki gazetelerde, Demirel'in aynı sertlikle Erim'e verdiği cevap yer almıştır. *Siyasi hayatı yıllık, aylık, günlük zik-zaklarla dolu, anti-demokratik zihniyeti malum, gönüllü demokratik inanıştan mahrum, hiçbir davası bulunmayan, siyasi fırsatçı kontenjan senatörü* diye nitelediği Erim'in böyle konuşmasını yadırgamadığını söyleyerek iddiaları reddetmiş ve hesap vermek konusunda şu sözlerle cevap vermişti; *Af, devri sabık ve mürürü zamana sığınmayı şerefsizlik sayarım. Bu çirkin hareketlerin içinde bulunanların tümünü ellerindeki bütün imkanlarla bildiklerini ortaya koymaya ve ellerindeki bütün müeyyideleri tatbikata davet ediyorum*¹¹¹⁴.

Bu sırada başka kanallar, yeni girişimler içindeydi. Erim'in Demirel aleyhine demeç verdiği gün toplanan MGK sürecin yönünü değiştirecek gelişmelere sahne olmuştur. Batur'un deyimiyle, MGK kendi görevi olmamakla beraber istifa kararını ele alarak kabul edilmemesi kararına varmış ve daha toplantı bitmeden TRT'den durumun ilan edilmesi sağlanmıştır. Bildiride Cumhurbaşkanı'nın, Türk Silahlı Kuvvetleri, kamuoyu ve parlamentonun desteğine sahip olan hükümetin istifasını gerektirecek bir durum olmadığı gerekçesiyle, istifayı kabul etmediği yer almaktaydı. Bir gün önce istifayı uygun bulan Sunay, şimdi sebep olmadığını söylüyordu. Aynı durum Genelkurmay Başkanı için de geçerliydi. İşin iç yüzü başkaydı. Asker ağırlığını koymuştu¹¹¹⁵. İstifanın duyulmasıyla ordu içerisinde bir huzursuzluk ve *işin başka türlü olacağına* dair emareler görülmeye başlanmıştı. Tağmaç ve komutanlar bunu ifade ederek Erim'in istifadan vazgeçmesini sağlamıştı¹¹¹⁶.

Dikkat çekici nokta sanılanın aksine¹¹¹⁷ bu ağırlığın Genelkurmay Başkanına rağmen gerçekleşmiş olmasıdır. Tağmaç Çankaya'daki toplantıda istifa kararına katılırken, hiç kuşkusuz bunu istediğinden değil, Demirel'in geri adım atmaz tutumu karşısında başka bir yol

¹¹¹¹ N.Erim, *a.g.e.*, s.984.

¹¹¹² "Tağmaç Bir Buhranın Anatomisi", *Yankı*, Sayı:36, (1-7 Kasım 1971), s.5.

¹¹¹³ "Erim'in İstifası Köşkten Döndü", *Hürriyet*, 28 Ekim 1971,s.1,9.

¹¹¹⁴ "Demirel 'Millet Önünde Hesaplaşmaya Hazırım'", *Hürriyet*, 29 Ekim 1971,s.11

¹¹¹⁵ M.Batur, *a.g.e.*, s.336.

¹¹¹⁶ N.Erim, *a.g.e.*, s.985.

¹¹¹⁷ *Yankı*, Sayı:36, s.5'te, sanki Tağmaç'ın etkisiyle karar alınmış gibi olayları aktarmaktadır.

bulamadığından yapmıştı. Ancak O'nun altındakiler, O'nun aklına gelmeyen yolu dayatmıştı. Ordu içerisinde kontrolü dışında hareketlenmeleri gördükten sonra da tutum değiştirmişti. Bu olayı, Muhtıranın verilmesinden itibaren, Tağmaç-Sunay çizgisiyle daha radikal bir tutum olarak nitelenebilecek ve daha çok Gürler-Batur etrafında şekillenen çizgi arasındaki farkın bir tezahürü olarak değerlendirmek mümkündür.

Bunalım, Cumhurbaşkanı Sunay'ın Cumhuriyet Bayramı mesajı üzerine çözülme yoluna girmiştir. Sunay, ülkenin *yeni badirelere* uğrayabileceği, Meclis aleyhine gelişmeler olabileceği gibi gerekçelerle AP'nin, *hiçbir* şart ileri sürmeden, hükümetteki üyelerini çekme kararını geri almasını istiyordu. Bu uyarı yeni bazı şeylerin habercisi olabilirdi. Demirel de aynı kaygıları taşıyordu. Ansızın gelecek bir darbe tehlikesine fırsat yaratmamak, hiç değilse AP'de sorumluluk kalmaması için geri adım atma yoluna gitmiştir¹¹¹⁸. AP Genel İdare Kurulu 6 Kasım'da yayınladığı tebliğde, son siyasi gelişmelerin görüşüldüğü, Cumhurbaşkanının mesajındaki hususlar dikkate alınarak, parti üyelerinin hükümetteki görevlerinin devamına, reformların ve muhtırada belirtilen hususların gerçekleşmesi için destek verilmesi kararı alındığı belirtiliyordu. Genel İdare Kurulu toplantısı sürerken radyodan yayımlanan bir haber ise ortamın ruhunu ve AP'nin karar verirken hangi etkilerle yüz yüze bulunduğunu göstermesi bakımından çarpıcı bir veriydi. Haberle, Demirel'i AP'nin başında uzaklaştırmak amacıyla Genelkurmay Başkanı'nın da içinde bulunduğu çabaların izi kamuoyuna yansımıştı. TRT'nin öğle bülteninde, Demirel'in 4 ay izin alacağı ve partinin üçlü bir grup tarafından veyahut Eski Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil'in Genel Başkan Vekilliği ile yönetileceğine dair haber AP'de şok etkisi yaratmıştı¹¹¹⁹. Demirel'in, Bakanları geri çekme kararındaki ısrarıyla uğraştıkları sırada Başbakan Erim'in, *bu Demirel AP'nin başından uzaklaşmadıkça, rahat etmez bu memleket* sözlerine Genelkurmay Başkanı Tağmaç'ın verdiği *ben kendisine haber yollayayım, çekilsin* cevabı¹¹²⁰ perde arkasındaki gerçekliği ortaya koyuyordu. 26 Ekim toplantısından birkaç gün sonra Tağmaç telefonla Meclis Başkanı Sabit Osman Avcı'yı görüşmek için evine davet etmişti. Sadun Tanju'nun gerçekleştirdiği röportajda Avcı'nın aktardığına göre, Gürler, Eyiceoğlu ve Batur'un da hazır bulunduğu evde

¹¹¹⁸ C.Arcayürek, *Çankaya'ya Giden Yol..*, s.252.

¹¹¹⁹ "Demokrasi Kurtuldu", *Hürriyet*, 7 Kasım 1971,s.11.

¹¹²⁰ N.Erim, *a.g.e.*, s.982-,983.; Erim, Sadun Tanju'nun yayına hazırladığı anılarında, bakan çekme sürecinde Demirel'in ortaya koyduğu tutum nedeniyle, *Demirel'in Parti başkanlığında uzaklaştırılması konusunun asker kanadını ciddi olarak meşgul ettiğini sonradan öğrendim. 12 Mart Muhtırasını imzaladıkları gün ihtiyaç duymadıkları, ya da göze alamadıkları bir işi, aradan yedi ay geçtikten sonra komutanlar için başarmak mümkün müydü, diye düşünmüştümdür. Fakat, biliyorum ki bu denendi ve Demirel ile AP'lilerin esnek davranmalarıyla lider yerini muhafaza etti* ifadelerini kullanmaktadır. ("Merhum Nihat Erim'in Anıları...", *Hürriyet*, 18 Mart 1986, s.9)

Tağmaç için *bir haysiyet ve kişilik meselesi* haline geldiğini, Demirel durdukça AP'nin hükümete destek çıkmayacağını, bu durumda Erim'in görevi yürütmek istemediğini, oysa mevcut koşullarda Erim'i *feda edemeyeceklerini* belirterek, komutanlar adına önerisini sunmuştu: *Demirel istifa etsin, isterse bir süre izin alsın, rapor alsın, yurt içinde yurt dışında bir yere gitsin, bu işlerden uzak dursun!* Bu mesajı ulaştırması istenen Avcı, aynı zamanda AP'li olduğunu hatırlatarak Liderine karşı böyle bir aracılığı yapamayacağını, ancak başka bir çözüm için yardımcı olabileceğini belirtmişti. Buna göre AP Temsilciler Kurulu'nun toplanıp, bakanları çekme kararını geri alması için ikna edici rol oynayacaktı. Sonraki süreçte hükümetle ilişkilerin sürdürülmesinde ise Demirel biraz geride kalacak, Genel Sekreter Nizamettin Erkmn ve Ahmet Nusret Tuna gibi isimler öne çıkacaktı. Demirel çıkışını yapmış olarak, artık askerleri daha fazla sertleştirecek tutumu bırakma isteğini arkadaşlarına ifade etmişti. Avcı Komutanlara çözüm yolunu ve yapacaklarını anlatırken, bu bilgiye sahip olmanın rahatlığı içindeydi¹¹²¹. Askerlerin getirdiği General Musa Öğün yönetimindeki TRT'de AP kaynaklarına dayandırılmak suretiyle yayımlanan haberle, aslında bu *isteği* uygun bir yolla kamuoyuna ulaştırmak hedeflenmişti. Radyodan duyulan haber AP'lilerde büyük şaşkınlık yaratmış, Demirel, *büyük hedef olduğum doğrudur* ifadelerini kullanarak, gerçek dışı bir iddia ile karşı karşıya olduklarını ve kongrenin verdiği görevi böyle bir yolla terk etmeyi kesinlikle düşünmediği şeklinde konuşmuştur¹¹²².

Ordunun ağırlığını koymasıyla başlayan süreç, AP'nin tüm ısrarından vazgeçmesiyle sonuçlanmış, bunalım atlatılmıştı. AP'li bakanları kaybetmekten kurtulan Erim'i çok daha sarsıcı bir bunalım, neredeyse hükümetin yarısının gideceği, reformcu kanadın istifası bekliyordu.

2.6. 11'LERİN İSTİFASI VE BİRİNCİ ERİM HÜKÜMETİ'NİN SONU

3 Aralık'ta hükümetin 11 üyesi istifa etti. Bunlar reformcu kanadı oluşturan bakanlardı. *Reformcu hükümet, Beyin Takımı* söylemiyle hükümeti kuran Erim'in yolu, reformcularla, Beyin Takımı ile ayrılıyordu. Bu kişiler yaptıkları ve yapmadıklarıyla kamuoyunda hükümetin temel belirleyenleri olarak görülmekteydi. 12 Mart Muhtırasının öngördüğü reform iradesinin temsilcileri durumundaydılar. Sadi Koçaş, hükümetin çatısını kuran adam olarak algılanıyordu¹¹²³. Karaosmanoğlu, hükümet programının temelini yazan

¹¹²¹ "Avcı'dan Görüşler", *Hürriyet*, 20 Mart 1986, s.9.

¹¹²² C.Arcayürek, *Çankaya'ya Giden Yol..*, s.260-261.

¹¹²³ K.Altuğ, *...Erim Olayı*, s.28'de bu algıya rağmen durumun tam böyle olmadığını belirtmekle birlikte, yine de hiç değilse 10 kişinin Koçaş'ın listesinden girdiğini eklemektedir.

kişiydi¹¹²⁴. Diğer istifacılar da kamuoyunda ön planda yer alan, icraatlarıyla gündem belirleyen kişilerdi.

İstifanın nedeni neydi? Hangi şartlar bu noktaya getirmişti? Şu ana kadar değindiğimiz konular bağlamında, yeri geldikçe bazı hususlar dile getirilmişse de meselenin tam olarak anlaşılabilmesi için ayrı bir başlık halinde toparlamak istiyoruz.

2.6.1. Hükümet İçerisindeki Uyumsuzluk

Erim hükümeti kuruluşundan itibaren anlayış bakımından bir iç uyumdan uzaktı. Hükümette farklı partilerin temsil edilmiş olmasının, doğal olarak farklı tutumları barındıran bir yapı yaratacağı ortadaydı. Üstelik normal olmayan yollarla iktidardan uzaklaştırılmış bir Partiden, kendisine karşı verilmiş bir Muhtıranın istediklerini yerine getirmesi bekleniyordu. Bunun ne kadar naif bir yaklaşım olduğunu uzun boylu tartışmaya gerek olduğunu sanmıyoruz. Yetkililerince, gönüllü bir destek sunulmadığı defalarca ifade edilmiş AP'nin, ancak kendisine uyduğu ve zorlandığı ölçüde yönünü tayin edeceği, tutum takınacağı ortadaydı. Doğal olarak, sıkıyönetim ve Anayasa değişiklikleri hususunda, kendisine uyduğu için destek veren AP, örneğin bir toprak reformunda ise aynı desteği vermekten kaçınmıştır.

Erim'in parlamento dışından seçtiği üyeler arasında da bir bütünlük yoktu. Maliye Bakanı Sait Naci Ergin'e, Tarım Bakanı Orhan Dikmen'e karşı, daha sonra reformcu kanat, *beyin takımı* olarak nitelenecek olanlarca gösterilen tepki¹¹²⁵ bunun yansımasıydı. Üstelik işaret edilen ayrılıklar, tali olmaktan çok temel problemlere ilişkindi. Reform anlayışları bakımından bir ayrılık olduğu ifade edilmekteydi. Reform için yola çıktığını ilan etmiş bir hükümet için tam da bu alanda görüş ayrılığı olması önemli bir handikaptı.

Hükümetin kuruluşunda, anlayış noktasındaki uyumunun değil taraflar arasında denge sağlama hesabının etkin olması, problemin esas kaynağıydı. Hürriyet gazetesi başyazarı Ecvet Güresin'in tespiti şöyledir; *Problemin düğüm noktası sayın Erim'in daha kabinesini kurarken belli bir sosyal görüşe dayanmaması, gerek hükümette, gerek hükümet dışı kuvvetler arasında sadece denge sağlamanın yeterli olacağını zannetmesidir.*¹¹²⁶

¹¹²⁴ K.Karaosmanoğlu, *a.g.e.*, s.254.

¹¹²⁵ C.Aykan, *a.g.e.*, s.233. Bu konuda bkz. HÜKÜMETİN KURULMA SÜRECİ VE YAPISI, s.134.

¹¹²⁶ "Devam Eden Buhran", *Hürriyet*, 18 Kasım 1971, s.3.; K.Altuğ, *...Erim Olayı*, s.144-145'te, Erim'in de dostu olan birisinin, kabineyle ilgili fikrini şöyle aktarmaktadır; *Nihat Beyin kabinesini okuyunca kendimi, Sirkeci-Taksim arasında dolmuş yapan hurda taksilerde zannettim. Böyle bir kabine ile başarabilirse bravo..*

Gelişmeler, iç bütünlüğe sahip olması bir yana, derin görüş ayrılıklarına sahne olan bir kabine yapısını gözler önüne sermiştir. Kabine içinde, anlayış farkı doğrultusunda gruplaşma eğilimi, henüz kuruluş aşamasında belirmiştir¹¹²⁷. Altuğ'un, Karaosmanoğlu, Topaloğlu, Sav ve Çilingiroğlu'dan teşekkül ettiğini söylediği takım zamanla Koçaş, Derbil, Babüroğlu, Orel, Akyol gibi isimlerle birlikte reformcu kanadın temel omurgası haline gelmiştir.

Başbakan ilk günlerden itibaren bu gruplaşmanın farkındadır. Program görüşmeleri sırasında Demirel'e karşı sarfettiği ılımlı sözleri taviz sınıfına sokup, istifa girişiminde bulunanlardan Topaloğlu, Sav, Çilingiroğlu ve Karaosmanoğlu'nu işin öncüleri olarak niteleyerek, *hepsini yola getireceğini* belirtmiş olması bunu göstermektedir. Konuyla ilgili *Reform Kanunlarını hazırlamadan kabinede değişiklik istemiyorum*¹¹²⁸ ifadelerini kullanması ilginçtir. Bu ifadeyle, uygun koşullar oluşması durumunda kabinede revizyona gideceğinin işaretini vermektedir ki henüz yeni bir kabine için, sorunlu bir yapının mevcudiyetini göstermesi bakımından dikkat çekicidir¹¹²⁹.

Söz konusu istifa girişiminde bulunan, Koçaş, Karaosmanoğlu, Özgüneş, Ömeroğlu, Orel, Çilingiroğlu, Sav, Derbil, Topaloğlu, Babüroğlu'nun¹¹³⁰ Akyol ve Olcay dışındaki tüm 11'leri kapsamış olması, gruplaşmanın ne kadar istikrarlı bir yapı arzettiğini göstermektedir. Buna rağmen, 11'lerin kendi aralarında bir fikir birliğine sahip oldukları söylenemez. Köyişleri Bakanı C.Aykan 11'lerin kendi arasında gerek *politik ve sosyal görüşleri* gerekse *kişisel mizaçları* bakımından *büyük* farklılıklar bulunduğunu, *politik amaç* noktasında da birlikten yoksun olduklarını belirtmektedir¹¹³¹. Ön plandaki isimlerden Koçaş'la ilgili *solu pek sevmez* değerlendirilmesi yapıp CHP solculuğu ile bile ne kadar uyduğu tartışma konusu edilirken¹¹³² Karaosmanoğlu'nun 27 Mayıs'tan sonra kurulan Sosyalist Kültür Derneği yönetim kademelerinde yer almış olması¹¹³³ farklılığı yeterince vurgulamaktadır. Reformcu kanat içerisindeki ayrımlar hükümette buldukları sırada da zaman zaman kendisini

¹¹²⁷ K.Altuğ, *...Erim Olayı*, s.37.

¹¹²⁸ N.Erim, *a.g.e.*, s.968.

¹¹²⁹ Devrim dergisinde *sivri bakanların değişeceği* söylentileri aktarılırken ("Bazı Bakanlar Değişecekmiş", *Devrim*, Sayı:79, 27 Nisan 1971,s.1) henüz güvenoyu alınması üzerinde bir ay bile geçmemiştir. Erim, 11'lerin istifasından hemen önce Köy İşleri Bakanı Aykan'a *şikayetçi olduğu bakanlarla işe başlamış olmasını, bir hata ve şansızlık olarak anlatıyordu*.(C.Aykan, *a.g.e.*, s.241.)

¹¹³⁰ K.Altuğ, *...Erim Olayı*, s.59.

¹¹³¹ "Cevdet Aykan'ın Gözüyle Erim Hükümetleri", *Devir*, Sayı:10, (8 Ocak 1973), s.12.

¹¹³² Sadi Koçaş, *Ortam*, Sayı:1, (19-26 Nisan 1971), s.19-20.

¹¹³³ N.Sargın, *a.g.e.*, s.1105.

hissettirmiş, hatta zamanla kendi içlerinde bir liderlik mücadelesi yaşanmış, Koçaş'ın Erim'den sonraki ikinci adamlığı tartışılır olmuştur¹¹³⁴.

11'lerin ortaklaştıkları genel çizgiyi, 12 Mart'ı yaratan koşulların sorumlusu olarak AP'yi görmek ve reformların yapılmasında gösterdikleri ısrar üzerinde tanımlamak mümkündür. Reformlar gecikip ve özellikle AP'nin sesi yükseldikçe aralarındaki bağlar kuvvetlenmiş, kendilerine biçtikleri misyonu gerçekleştirmede ümitsizliğe kapılarak istifaya yönelmişlerdi. Koçaş'ın, içerden olması itibarıyla açıklayıcı olacağını düşündüğümüz ifadeleri şöyledir; *İtiraf etmek gerekir ki, 'onbirler' denilen, gerçekte on üç¹¹³⁵ hatta sayın İhsan Topaloğlunu da dahil ederek on dört- kişiden oluşan bu ekip, sosyal, siyasal, ekonomik, kültürel görüşleri ve özellikle devlet yönetimi anlayışları bakımından tıptı tıpına uyuşan insanlardan kurulu bir grup değildi. Kesin bir işbirlikleri de yoktu. Ama bu ekip 1961 Anayasası, özgürlükçü parlamenter demokrasi, Türkiye'nin gerçekleri ve reform ihtiyacı üzerinde tereddütsüz birleşen; özellikle sekiz aylık iktidar süresince bu konularda, bazı sorumsuz makamların tutumlarına ve yerli yersiz, yanlış müdahalelerine; bazı sorumlu makamların da yetkilerini aşan işgüzarlıklarına karşı çıkmada büyük ölçüde aynı görüşü savunan insanlardı¹¹³⁶. Koçaş'ın belirttiği koşullar, reformcu kanadın kendi içerisindeki farklılıklar ne olursa olsun, dışarıya karşı nispeten istikrarlı bir birlik sergilemesine yol açmıştır.*

Gündeminin reformdan asayişe kaymasıyla, reformcu kanattaki memnuniyetsizlik artmıştır. Hükümet Programında asayiş, çözülmeyen ekonomik sorunların, yapılmayan reformların bir sonucu olarak teşhis edilip, tedavi bu alana ağırlık vermek suretiyle gerçekleştirilmek istendiği halde, *siyasal anarşinin* ön plana çıkarılarak *ekonomik anarşinin*¹¹³⁷ geri planda kalması reformcuları kaygılandıran bir süreçti. Asayişe verilen ağırlığın reformları geri plana atması, sadece bir zaman problemi yaratmamıştır. Değişen önceliğin zamansal bir gecikme yarattığı doğrudur. Ama daha önemlisi, ilgili bölümde değindiğimiz gibi teşhiste bir farklılığın meydana gelmesi ve öteden beri AP'nin savunduğu çizgiyle örtüşmesidir. Öncelik ve teşhisteki bu değişim, bununla bağlantılı sıkıyönetim

¹¹³⁴ K.Altuğ, ...*Erim Olayı*, s.149,186 *Karaosmanoğlu, Derbil, Topaloğlu, bir gruptu. Koçaş, Akyol, Özgüneş bir gruptu. Babüroğlu ise kendisini işe veren bir çalışkan adamdı*, diyen Altuğ, reformcu kanat içindeki liderlik mücadelesini, 27 Mayıs sonrasında MBK'da tasfiye edilen 14'lerin Alparslan Türkeş ile Orhan Kabibay arasında yaşadıkları ayrıma benzetmektedir.

¹¹³⁵ Toplu metne imza atmayan ancak istifa eden AP'li Karakaş ile Ergun da dahil ediliyor.

¹¹³⁶ S.Koçaş, *12 Mart Anıları*, s.542.

¹¹³⁷ Deyimler Karaosmanoğlu'na aittir. (*Ekonomi ve Politika*, Sayı:283, 8 Temmuz 1971, s.5.)

uygulamaları ve anayasa değişiklikleri, hükümetin reform yapamayacağı inancının reformcu kanadın zihninde beslenmesi için uygun bir zemin yaratmıştır.

AP de, gelişmeler karşısında 12 Mart için bir dönüm noktası tespiti yaparak, yörüngesini yeniden belirlemiş, yeni stratejisiyle, suskunluğunu terketmeye¹¹³⁸ adeta savunmadan-saldırıya doğru evrilen bir yol izlemeye yönelmiştir. AP'nin strateji değiştirilmesi, daha korkusuz bir muhalefet ortaya koymasına neden olmuş, bu da hedeflenen reform çalışmalarını olumsuz etkilemeye devam etmiştir.

Buraya kadar şu tespiti yapmak mümkündür; kabine içindeki reformcu - reformcu olmayan ayrımı netleşmeye başlamış, somut icraat bakımından, reformcu kanadı pek memnun etmeyen bir tablo ortaya çıkmıştır. AP'nin yeni stratejisi ise reformların geleceği açısından umutları azaltan bir işlev görmüştür. Nitekim Metin Toker'in aktardığına göre, daha haziran ayında, CHP lideri İnönü'nün evi adeta *ağlama duvarına* çevrilmişti. Koçaş, Erim'in AP'lilere karşı direnmediğinden, Karaosmanoğlu, reformlarla ilgili iyimserliğini gittikçe yitirdiğinden bahsediyordu¹¹³⁹. T.S.Halman'a göre de, Erim ilkin destek verdiği projelere, zaman içerisinde çıkarları zedelenen kesimlerden gelen baskılar neticesi sırt çevirmeye başlamıştı. *Politik çevrelerden bazı telkinler geliyor, onları da düşünmek zorundayız veya komutanlarla yeterince görüşme fırsatı bulamadım, ya da şu, bu paşaya biraz tereddüt ediyor, bu konuda onların da düşüncesini dinlemek zorundayım* gibi argümanlarla geri duruşunu açıklıyordu¹¹⁴⁰.

Şu sorunun akla gelmesi mümkündür; mevcut parlamento yapısına ve kabine içindeki karşıt eğilimleri bilmelerine rağmen, reformları varlık yokluk problemi olarak gören¹¹⁴¹ reformcular böyle bir görevi neden kabul etti? Sorunun cevabı bizi 12 Mart sürecinin kilit noktasına taşıyacaktır.

Kuşkusuz, bakanlık gibi her zaman ele geçmeyecek, istisnai bir makamın sahip olduğu çekiciliğin bir faktör olarak ileri sürülmesi mümkündür. Ancak bir süreç tahlilini, kişisel niyetlere indirgemek bilimsel bir bakış açısı olmadığı gibi gerçeklere de uymamaktadır. Çekincelere rağmen görev alınmasının başlıca nedeni, Muhtıra'nın ardındaki iradeye duyulan güvendi. Hükümeti deviren iradenin, sonra ki süreçte aynı gücünü hep

¹¹³⁸ C.Arcayürek, *Çankaya'ya Giden Yol...*, s.203.

¹¹³⁹ M.Toker, *...İsmet Paşanın Son Yılları...*, s.253.

¹¹⁴⁰ T.S.Halman, *a.g.e.*, s.209 Halman, büyük iş adamlarının telkinlerinin de etkili olduğunu belirtmektedir.

¹¹⁴¹ Koçaş, ya bu reformu yaparız ya da gideriz diyordu.(*Hürriyet*, 29 Mart 1971,s.1.)

devrede tutacağına dair inancın hakim olduğu görülmektedir. Süreci içinden izleyen Altuğ'un, *kabinenin büyük kısmı parlamentoya dayalı bir hükümet yerine, muhtıraya dayalı bir hükümet görüşünde idi, parlamentonun ikinci planda kaldığını kabul ediyorlardı*¹¹⁴² şeklindeki ifadeleri bu tespiti doğrulamaktadır. Erim'in Demirel'e gösterdiği ılımlı yaklaşımın reddedilmesi bunun yansımasıdır¹¹⁴³. Reformcular kendilerini Muhtıra'nın ortaya koyduğu iradenin temsilcisi olarak görmekte¹¹⁴⁴ ve doğal olarak bu iradenin, kendi lehlerine süreci kontrol altında tutacağını hesap etmekteydiler. Reform ve reformcuların kaderi bu anlayışta aranmalıdır. Beklentinin akıbeti ne olmuştur? Dayanak olarak seçtikleri güç, hangi ölçüde ve hangi yönde müdahalede bulunmuştur?.

Muhtıra sonrası, asker-hükümet ilişkilerinin niteliğine değinmek, soruların cevabına ulaşmak için gereklidir..

2.6.2. Ordu - Hükümet İlişkileri

Genelkurmay Başkanı Tağmaç, AP'nin hükümetteki üyelerini çektiği Ekim bunalımı sırasında Çankaya'da gerçekleşen 9 Ekim tarihli toplantıda, Demirel'e hitaben, *Biz Silahlı Kuvvetler olarak yalnızca yapılacak reformları söyledik. Ne meclislerin işine ne de hükümete en ufak bir müdahalede bulunmadık. Hatta, Sayın Başbakan'dan kabinesini kurarken en ufak bir istekte bulunmadık. Ben yalnız kabineye eski askerlerin alınmamasının daha uygun olacağını söyledim*,¹¹⁴⁵ ifadelerini kullanmaktadır.

Oysa gerçek durum, Tağmaç'ın ifadelerinden farklıdır. Hükümetin kuruluşunda baştan sona devrededir. Görevlendirilmek üzere tespit edilen her isim için Cumhurbaşkanı'nın yanı sıra Tağmaç'ın da olurlarına almaya dikkat ettiğini, ve bazı isimlere, eski asker olmanın dışında nedenlerle itiraz edildiğini bizzat Başbakan Erim yazmaktadır. Koçuş'ın yazdıkları aynı durumu teyit etmektedir¹¹⁴⁶.

Müdahale hükümetin kuruluşuyla sınırlı değildir. Erim hükümetinin, icraatları içerisinden hem hazırlık hem uygulama safhasında temel gündem maddesi haline gelen,

¹¹⁴² K.Altuğ, ...*Erim Olayı*, s.65,146.

¹¹⁴³ S.Koçuş, *12 Mart Anıları*, s.164'te şu ifadeleri kullanıyor; *Biz Demirel ve Feyzioğlu'nun arzularını yerine getirmek için mi görev aldık, yoksa muhtırada belirtilen istekleri başarmak için mi?*

¹¹⁴⁴ C.Aykan, *a.g.e.*, s.233'de, Erim kendisini Parlamente'ya karşı sorumlu görünürken, *Beyin takımı ise kendilerini bir, 'Muhtıra Hükümeti'nin bakanları olarak görüyorlardı*, ifadeleriyle aynı duruma işaret edilmektedir.

¹¹⁴⁵ C.Arcayürek, *Çankaya'ya Giden Yol*, s.235.

¹¹⁴⁶ N.Erim, *a.g.e.*, s.964.; Örn.S.Koçuş, *12 Mart Anıları*, s.85'te, Genelkurmay Başkanının telefon ederek, Başbakanla son durumu görüşmek istediğini, *a.g.e.*, s.80'de ise Milli Birlikçilerin kabineye alınmamasıyla ilgili hususa değinmektedir.

sıkıyönetim ve Anayasa değişikliklerinde Genelkurmay Başkanı Tağmaç'ın etkisini görmezden gelmek mümkün değildir. En etkili faktör kategorisine sokmak bile mümkündür. Ünlü *sosyal uyanış ekonomik gelişmeyi aştı* sözünün sahibi Tağmaç'ın, öteden beri savunduğu *bu anayasa durdukça hiçbir mesele halledilmez* düşüncesi¹¹⁴⁷ doğrultusunda gösterdiği çaba, O'nu anayasa değişikliği sürecinde, neredeyse karar mercii haline getirmiştir. Başbakan Erim, bir uzlaşmaya varmak için, adeta Tağmaç ile İnönü arasında mekik dokumuştur¹¹⁴⁸. Nitekim, değişikliği olabildiğince sınırlı tutma amacı güden İnönü de, *iplerin kimin elinde olduğu teşhisinde gecikme*(yerek) meseleyi doğrudan Tağmaç'la görüşmeyi tercih etmiştir¹¹⁴⁹.

Müdahaleler bakanlıklarda, komisyonlarda kimlere görev verileceğine kadar uzanmıştır. Bazı bakanlıkların solcuları işbaşına getirdikleri, solcularla işbirliği yaptıklarına dair tespitler Genelkurmay Başkanına aitti ve bu durumdan büyük kaygı duymakta, önlem alınmasını istemekteydi. Reformları belirleme dışında bir etkileri olmadığını dile getiren Tağmaç'ın Kültür Bakanı Talat Halman'dan şikayeti de ilginçtir; *Hemen bölge tiyatrosu işiyle meşgul olmaya başladı, kültür devriminden söz etti*¹¹⁵⁰. Halman'ın başlattığı Devlet Kültür Armağanı ödülünün tiyatrocusu Muhsin Ertuğrul'a verilmesi de sıkıntı yaratmıştı. Erim, ödülün *komşum ve dostum* diye nitelediği Ertuğrul'a verilecek olmasından çok memnun kalmış ve hatta ödülü kendi eliyle sunarken duygulanarak *gözleri(nin) yaşarmasına* engel olamamıştı. Oysa birkaç gün sonra acilen çağırdığı Halman'ı asık suratla karşılamış, Ertuğrul'a ödül vermekle hata işlediklerini vurgulayarak büyük pişmanlığını dile getirmiştir. Halman'ın, bu değişimin nedeni hakkındaki sorusunu ise *Genelkurmay Başkanı Memduh Tağmaç Paşa çok kızdı* şeklinde cevaplamıştır¹¹⁵¹.

Daha uzatılabilecek örnekler, Genelkurmay Başkanının işin merkezinde yer aldığını ortaya koymaktadır. Altuğ'un söylemiyle Tağmaç, bakanların hangi oto plakalarını kullanacaklarına varıncaya dek *her işe karışıyordu*¹¹⁵². Aslında şekli ne olursa olsun, Muhtıra ile sürece müdahalede bulunmuş bir Ordu'nun, bir köşeye çekilip seyretmesini beklemek anormaldir. Bu bakımdan, Tağmaç'ın Genelkurmay Başkanı sıfatıyla böyle bir konumda yer alması doğaldır. Sorun Tağmaç'ın bunu kabul etmemesidir.

¹¹⁴⁷ M.Batur, *a.g.e.*, s.272.

¹¹⁴⁸ N.Erim, *a.g.e.*,s.969-976 arası

¹¹⁴⁹ M.Toker, *...İsmet Paşa'nın Son Yılları...*, s.242.

¹¹⁵⁰ N.Erim, *a.g.e.*, s.972.

¹¹⁵¹ T.S.Halman, *a.g.e.*, s.211-212. Halman, kültür faaliyetlerinin Anadolu'ya yaygınlaştırılması düşüncesine sıcak yaklaşan Tağmaç'ın, bu kapsamda uygun görülecek etkinlikleri askeri birliklere de sunulmasının ordudakilerin kültürü bakımından faydalı olacağını belirtmesi üzerine *Türk Silahlı Kuvvetleri'nin kültüre ihtiyacı yoktur* karşılığını verdiği belirtiliyor (*a.g.e.*, s.230-231.)

¹¹⁵² K.Altuğ, *...Erim Olayı*, s.71.

Meselenin bir başka boyutu, Tağmaç'ın Muhtıraya yaklaşımıyla diğer Kuvvet komutanlarının yaklaşımının, ne kadar örtüştüğüdür. Muhtıra öncesinden başlayarak Kara Kuvvetleri Komutanı Gürler ile Hava Kuvvetleri Komutanı Batur'un Genelkurmay Başkanı Tağmaç ve Cumhurbaşkanı Sunay'dan farklı bir anlayışı benimsediklerine değinmiştik. Batur'a göre, sürecin arzu ettikleri doğrultuda gelişmeyeceğine dair kaygıların bir nedeni, mevcut parlamento ve parti yapısının aynen muhafazasıyken, diğeri Tağmaç ile Sunay'dı. *Statükocu ve güçlüden yana* dediği Sunay ile Anayasa ve özgürlüklerin ülke gerçekleriyle bağdaşmadığı *inancını değişmez* biçimde koruduğunu belirttiği Tağmaç'ın birbiriyle *iyi* anlaşılan iki kişi olarak yerlerini muhafaza etmiş olmalarından duyduğu kaygıyı ifade ediyordu. Batur'un kendileri açısından tarif ettiği handikaplar karşısında, sorduğu, *bizim mücadele gücümüz ve kendi görüşlerimiz doğrultusunda başarı ihtimalimiz var mı idi? Veya bu gücü ne derece ortaya koyabilecektik?* sorularının cevabı yine kendi söylemiyle olayların gidişi içinde ortaya çıkacaktı¹¹⁵³.

Mesele hangi eğilimin hakim hale geleceğiydi. İlk günlerde kamuoyundaki algılama, ifade edilen Batur-Gürler anlayışının etkin olacağı yönündeydi. Ne var ki, sıkıyönetim uygulamaları ve anayasa değişikliği süreciyle reformların sürüncemede kalması, Batur'un sorduğu, başarı ihtimalimiz var mı? sorusuna olumlu cevap vermeyi olanaksız kılmaktadır. Asayiş meselesinin sürmesi başta Tağmaç olmak üzere, sorunlara güvenlik boyutundan bakanlara güç kazandırmıştır. İnönü'nün Nisan ayı içerisinde Sıkıyönetim ilanı ve Anayasa değişikliği öncesi, Koçuş'la görüşmesinde ifade ettiği, dengelerin artık Sunay ile Tağmaç lehine değiştiği düşüncesi aynı doğrultuya işaret etmektedir. Koçuş'ın bahsettiği Sunay-Tağmaç-MİT Müsteşarı F.Doğu *Saçayağımı* o da dile getirmektedir.¹¹⁵⁴ AP lideri Demirel'in yakınında yer alan Arcayürek'in, Haziran – Temmuz aylarından itibaren, Demirel'in, *12 Mart'ın alacağı biçimi gördükten sonra yeni bir yörünge saptadığı ve suskunluktan sıyrılmaya başladığına* dair düşüncesini de¹¹⁵⁵, değişen dengelerin bir teyidi istikametinde okumak mümkündür.

Başbakan Yardımcısı Koçuş'a göre, Başbakan Erim'in tutumu, Tağmaç-Sunay çizgisinin başarı sağlamasında rol oynamıştır. Erim'in, Tağmaç tarafından ifade edilen düşünceleri, Silahlı Kuvvetlerin tamamına aitmiş gibi görmesi ve tavrını buna göre belirlemesini başarısızlıklarının sebebi olarak görmektedir. Başbakanlık Basın Müşaviri Altuğ

¹¹⁵³ M.Batur, *a.g.e.*, s.298-299.

¹¹⁵⁴ Bu konuda bkz. Değişen Öncelik: Reformdan Asayişe başlığı s.171.

¹¹⁵⁵ C.Arcayürek, *Çankaya'ya Giden Yol..*, s.203.

aynı noktaya değinmekte, Gürler ve Batur'u *görmezden* gelerek, Sunay ve Tağmaç'a yakın durmasını *hatalı bir tercih* olarak nitelemekte ve *bu hatalı tercih Erim'in siyasi hayatını yedi bitirdi* ifadesini kullanmaktadır¹¹⁵⁶. T.S.Halman'a göre Erim, *generallerden medet uman* bir tutum içerisindeydi. Her şeyde onların onların onayına başvuruyordu. Böylece iktidara tanınmış inisiyatif de işlevini yitiriyordu¹¹⁵⁷.

Batur ve Gürler bu süre zarfında, süreci değiştirecek bir çıkıştan uzak kalmıştır. Bunda hükümetin içindeki reformculara ve hükümet programında ortaya konulan tutuma duydukları güvenin de rol oynadığını kabul etmek gerekir. Tağmaç için ise kabinenin yapısı bir sorun kaynağıdır. Kabine oluşturulurken, askeri kanattan iki temel kaygının hakimiyeti görülmekteydi. Birincisi AP'li üyelerin seçiminde gösterilen aşırı hassasiyettir. Kilit bakanlıkların, örneğin MGK üyesi bakanlıkların verilmemesine dikkat edilmiştir. İkincisi, solcu tanınanlardan duyulan rahatsızlıktır. Birincisi konusunda komuta kademesinde bir anlayış birliği mevcutken, ikincisi için bir uzlaşmadan bahsetmek zordur. Batur'un, reformların güvencesi olarak gördüğü Karaosmanoğlu gibi isimler¹¹⁵⁸ Tağmaç-Sunay cephesinde sakıncalı kategorisine giriyordu¹¹⁵⁹.

Kabinenin Erim'den sonra gelen ikinci ve üçüncü isimleri Koçaş ile Karaosmanoğlu idi. Karaosmanoğlu, başından itibaren solcu kimliği nedeniyle Tağmaç-Sunay tarafından soru işaretiyle karşılanmıştı. Oysa Koçaş'ın konumu ilginçtir. Ordu içerisinde bir çok üst düzey komutanla eskiye dayanan arkadaşlığa sahipti. Genelkurmay Başkanı Tağmaç'la yakınlığı, 30 yılı aşkın bir geçmişe dayanıyordu¹¹⁶⁰. Cumhurbaşkanı Sunay'la da yakındı. Kabinenin kurulması sürecinde Cumhurbaşkanlığı ve ordu ile ilişkilerin yürütülmesinde önemli rol oynamış¹¹⁶¹, orduyu temsil ettiğine dair değerlendirmelere konu olmuştu¹¹⁶². Erim'in ikinci adam pozisyonunu verirken askerlerle olan yakın ilişkilerinden yararlanma amacı güttüğüne dair bir algılama söz konusuydu.

Ancak hükümet icraatının başlamasıyla, Genelkurmay Başkanı ile en çok çatışan hükümet üyesi durumuna geldi. Tağmaç'ın duyarlılıklarıyla benzer noktada durmuyordu.

¹¹⁵⁶ K.Altuğ, ...*Erim Olayı*, s.71.; S.Koçaş, *12 Mart Anıları*, s.171-172 Koçaş, anayasa değişiklikleri vesilesiyle, Erim gibi kendilerinin de güçlerinin farkına varamadıklarını belirterek *sağduyu sahibi aydın kamuoyunun bizimle beraber olduğunu takdir edememiş bu gücü değerlendirememişiz*, ifadelerini kullanmaktadır.

¹¹⁵⁷ T.S.Halman, *a.g.e.*, s.229.

¹¹⁵⁸ M. Batur, *a.g.e.*, s.311.

¹¹⁵⁹ N.Erim, *a.g.e.*, s.965,966.

¹¹⁶⁰ S.Koçaş, *12 Mart Anıları*, s.256, Tağmaç, Muhtıra'dan hemen sonra, izlenecek yol hakkında fikrine başvuracak kadar Koçaş'ı önemsiyordu. (*a.g.e.*,s.41 vd.)

¹¹⁶¹ K.Altuğ, ...*Erim Olayı*, s.24,48.

¹¹⁶² "Sadi Koçaş", *Ortam*, Sayı:1, (19-26 Nisan 1971), s.20.

Anayasa değişiklikleri konusunda gösterdiği muhalefet, görev verilenlerin solculuklarına dair iddialar ve bazı reformların içeriğiyle ilgili konularda devam etmiştir. İlişkilerin bozulması üzerinde en hassas etki MİT üzerindeki tasarruflardan kaynaklanmıştır. Genelkurmay Başkanı'nın ısrarla sahip çıktığı MİT Müsteşarı Fuat Doğu'nun icraatlarını¹¹⁶³, Koçaş yanlış bulmaktaydı. Türkiye Öğretmenler Sendikası (TÖS)'nin kapatılması teklifine karşı çıkması Koçaş'ı¹¹⁶⁴ bazı katlarda sakıncalı hale getirmişti¹¹⁶⁵. Özellikle Elrom olayı nedeniyle yayınlanan Hükümet Başkanlığı Bildirisinden sonra MİT Müsteşarının, aydınlara yönelik başlayan tutuklama furyasındaki rolü tepkileri arttırmıştı. Koçaş'ın ısrarıyla, hükümet Müsteşarın görevden alınmasını istemiş, konunun görüşüldüğü toplantıda hükümet adına yaptığı konuşmadaki ödün vermez tutumuna son derece kızan Tağmaç, ertesi sabah bizzat Başbakan Erim'e giderek, Koçaş'ın görevden alınmasını talep etmiştir¹¹⁶⁶.

Koçaş, artık Tağmaç için bir kuşku kaynağıdır. Öyle ki davet üzerine general arkadaşlarıyla yemek yemeleri bile Tağmaç'ın aklına başka şeyler getirmiş ve durumu Erim'e iletmiştir. Haziran ayındaki bu olaya benzer bir diğer olay Eylül ayında gerçekleşmiş, tümen komutanı arkadaşını bir Pazar günü ziyaret etmesi üzerine¹¹⁶⁷ Tağmaç, yine Erim'e başvurarak *siyasi bir şahsın garnizon içinde toplantı yapabileceğini anlamadığını, bunun resmen Koçaş'tan sorulmasını istemiştir*.¹¹⁶⁸ Koçaş'ın sert tepki gösterdiği Tağmaç'ın bu tutumu dikkate değerdir. Sadece Başbakan Yardımcısından değil ordudan da duyulan kuşkuyu yansıtmaktadır.

Koçaş, Genelkurmay Başkanıyla yaşadığı ihtilaflar nedeniyle çeşitli defalar istifa noktasına gelmişti. Hatta, Haziran ayının sonlarına doğru, MİT Müsteşarının bir icraatı dolayısıyla istifasını yollamıştı. Kabinenin reformcu kanadı destek için Koçaş'ın yanındaydı.

¹¹⁶³Bu tartışmalar neticesinde MİT Müsteşarlığı görevinden alınan Fuat Doğu zamanında MİT'te hazırlanan imzasız raporlarda, *Erim'den 'Çingene', Koçaş'tan 'Beria', Karaosmanoğlu'dan 'Raşel'in oğlu' diye söz ediliyordu.* (Soner Yalçın – Doğan Yurdakul, *Bir MİT Görevlisinin Sıra dışı Yaşamı:Hiram Abbas Bay Pipo*, İstanbul, 2000, 2.Baskı, s.198.)

¹¹⁶⁴S.Koçaş, *12 Mart Anıları*, s. 167,168,230,274,275,310.

¹¹⁶⁵K.Altuğ, ...*Erim Olayı*, s.161.

¹¹⁶⁶S.Koçaş, *12 Mart Anıları*, s.217,247,259.; Ertuğrul Alatlı, Koçaş'ın MİT elemanı olduğunu söylemektedir. Kanıt olarak kendisine gönderdiği mektuplardaki ifadeleri gösteriyor. Örneğin bir ifadesi şöyleydi; **Recep'le hususiyetimi gördünüz; Tunus'a gideceğimi telgraf veya telefonla bildiremez miyim? Neden bu işe Devlet'in en Yüksek Güvenlik Organı'nun aracılığı ile başladım?** Recep'in Tunus Büyükelçiliğindeki MİT elemanı olduğunu belirten Alatlı, Koçaş'ın bir Kurmay subay olarak, Ordu'daki teamüllerin aksine ikinci kez yurtdışında ateşemiliterlik yapmasını da kayırılmasına bağlıyor. (Rafet Ballı, "Alatlı ile Söyleşi", *Belge Ajans*, 29.06.1996); Koçaş'ın MİT mensupluğu konusunda daha açık bir kanıt bulunmamaktadır. Ancak ismi daha önce MİT başkanlığı için 1962 ve 1965'te geçmiş ancak her iki sefer de Fuat Doğu'yu getirmek isteyenler başarılı olmuştu. Yani F.Doğu ile çatışması eskiye dayanıyordu. (Bu süreç için bkz. S.Yalçın – D.Yurdakul, ...*Bay Pipo*, s.179.)

¹¹⁶⁷S.Koçaş, *12 Mart Anıları*, s.261,262,292.

¹¹⁶⁸N.Erim, *a.g.e.*, s.979.

İstifası durumunda kendilerinin de aynı yolu izleyecekleri görülmüş, İnönü'nün telkinleri ve ardından Erim'in söz konusu işlemden Koçaş'ın dediği tarzda hareket etmesiyle istifa rafa kaldırılmıştı¹¹⁶⁹. Ancak Genelkurmay Başkanı ile ihtilafının derinleşmesi, zamanla Erim'in onunla ilişkileri *bir başka biçimde düzenlemeye* itmiştir. Koçaş askerler nezdinde, sandığı kadar güçlü çıkmamıştı¹¹⁷⁰. Aykan'ın aktardığına göre Koçaş için *ben onu askerlerin mutemet adamı sanmıştım... Askerler bana, 'bunu neden aldın diye?' soruyorlar* şeklinde konuşuyordu¹¹⁷¹. Üstelik Koçaş, tavırlarıyla denge siyasetine ters düşüyordu.

Erim, parlamentoyu ikinci planda gören bakanların aksine, Mengene Politikasıyla parlamento ve orduyu birlikte gözeterek, ikisini de karşıya almayacak bir denge siyasetini benimsemiş, AP'nin dikkate alınması eğilimini genelde muhafaza etmiştir¹¹⁷². Oysa reformcu kanadın AP ile uzlaşmaya tahammülü olmadığı gibi, AP çizgisiyle benzeşen Tağmaç-Sunay çizgisiyle boyutlanan anlaşmazlıkları, bir noktadan sonra Erim'in siyasetiyle çatışır hale gelmiştir. Tağmaç ve Sunay'da somutlanan çizginin hakim hale gelmesi reformcu kanadın etkinlik alanını kısıtlamış ve kamuoyundaki meşruluklarının tartışılmasını beslemiştir. Bir tarafta sıkıyönetimin gözaltına aldığı, tutukladığı aydınlar, diğer tarafta bu aydınlara reformcu kanadın sahip çıkma eğilimi çelişkiyi gözler önüne sermiş; durumun *kabine ile örfi idare makamlarının anlayışındaki ciddi farklılıklar*¹¹⁷³ temelinde değerlendirilmesine uygun zemin sunmuştur.

Eylül ayının başından itibaren kabinede değişikliğe gidileceğine, bir AP-CHP koalisyonu kurulacağına dair haberlerin basında yer aldığı görülmektedir¹¹⁷⁴. Daha çok AP'liler tarafından gündeme getirilen bu formül, bazı bakanlardan, örneğin Koçaş'tan Ordunun da rahatsız olduğu argümanları eşliğinde dile getiriliyordu¹¹⁷⁵. Eleştirilerin odağına konulan Koçaş'la ilgili bu tarz haberler özellikle AP yanlısı basın tarafında işlenmekteydi¹¹⁷⁶. Gerçekten de bu dönemde kabinede değişikliğe gidilmesi yönünde partilerden çeşitli telkinler alan Erim ile Tağmaç ve Sunay'ın gündeminde anayasa değişikliği akabinde, kabinede

¹¹⁶⁹ K.Altuğ, ...*Erim Olayı*, s.174 vd.; S.Koçaş, *12 Mart Anıları*, s.325 vd.

¹¹⁷⁰ K.Altuğ, ...*Erim Olayı*, s.173.

¹¹⁷¹ C.Aykan, *a.g.e.*, s.244.

¹¹⁷² C.Aykan, *a.g.e.*, s.146.; Köyişleri (ikinci hükümette Sağlık) Bakanı Aykan, Erim'in tutumu hakkında şunları söylüyor; *Bakanlar Kurulunda Parlamenta ve siyasi partilere saygılı ve anlayışlı bir havanın korunmasında ve gelişmesinde hassas diyebileceğim kadar dikkatliydi.* (*Devir*, Sayı:10, 8 Ocak 1973, s.13.)

¹¹⁷³ "Genel Durum", *Devlet*, Sayı:116, (21 Haziran 1971), s.3.

¹¹⁷⁴ *Hürriyet*, 9-10 Eylül 1971, s.1,9

¹¹⁷⁵ "Değişiklik İhtiyacına Doğru", *Yankı*, Sayı:29, (13-19 Eylül 1971), s.4.

¹¹⁷⁶ "Hükümet-Gelişmeler..Değişmeler..", *Yankı*, Sayı:30, (11-17 Ekim 1971), s.4.; K.Altuğ, ...*Erim Olayı*, s.172'de belirtildiğine göre, Hükümetteki AP'li bakanlar vasıtasıyla kabine içindeki anlaşmazlıklar herkesten önce Demirel'in kulağına gidiyor, O da bunlara göre konumunu belirliyordu.

değişikliğe gidilmesi vardı. Tağmaç, Orel, Halman ve Koçaş'tan şikayetçiyken, Erim de Topaloğlu, Çilingiroğlu ve Babüroğlu'dan memnuniyetsizliğini dile getirmekteydi¹¹⁷⁷.

Altuğ'a göre hükümetin kuruluşunda oynadığı rol, Koçaş'ı basının gözünde *bir Albay Nasır* yapmış ve bir gün Erim'i devre dışı bırakmak suretiyle Başbakanlık koltuğuna oturacağına dair fikirlere yol açmış, Demirel'i hedef alan sert demeçleri bu eğilimi güçlendirmiştir. Erim, başta bu tarz düşüncelerin doğruluğuna inanmadığını belirtirken¹¹⁷⁸ zamanla tutumu farklılaşmıştır. Cumhurbaşkanı Sunay'ın eşinin, *Koçaş muhteristir, karıştırıcıdır*, Sunay'ın da *bunun senin yerin de gözü vardır* şeklinde uyarıda buldukları Erim, gerçekte Koçaş'ın bir plan dahilinde hareket ettiği düşüncesine gelmiştir. 4 Eylül'de Sivas'ta yaptığı konuşmayı önceden kendisine göstermediğini, ardında Genelkurmayda gerçekleşen toplantıdaki konuşmasını bilinçli olarak basına sızdığını düşündüğü Koçaş'ın *bir süredir garip bir davranış* sergilediğini belirtmekte, bu davranışlarını ikisi de birbirinden tehlikeli iki ihtimale bağlamaktadır. Erim'e göre, birinci ihtimal Koçaş, Tağmaç ve Sunay tarafından tutulmamasından ve Başbakan olarak kendisinin *sağduyulu*, ihtiyatlı tutumundan yararlanarak, AP'ye çatmakta, böylece ordu içerisinde *sempati*¹¹⁷⁹ toplamak istemektedir.... İkinci ihtimal ise *bir kısım general ve subaylarla ortak bir davranışla parlamento ile ara(sı)nı açmak, yahut daha da ilerisi (kendisini) bertaraf edip yeni bir tertip yapmak hevesi* dir. Erim, *Şimdilik 1.şıkka daha çok ihtimal veriyorum*, ifadesini de kullanmaktadır¹¹⁸⁰.

Demek ki Koçaş'la ilgili Cumhurbaşkanı, Genelkurmay Başkanı ve Başbakan nezdinde, yani Devletin en üst katında, haklılığı bir tarafa, çok önemli kaygılar bulunmaktadır. Neredeyse açıkça cunta faaliyetleri içerisinde olduğu şeklinde itham edilmek üzeredir¹¹⁸¹. Yani ipler koparılmıştır, uygun zamanda gerçekleştirilecek bir kabine değişikliğinde dışarıda bırakılacak isimler arasındadır. Bu noktada yapılacak tespit, Cumhurbaşkanı, Genelkurmay Başkanı ve Başbakan arasında, fazla gecikmeden kabinede değişikliğe gidilmesi hususunda bir uzlaşmaya varıldığıdır.

¹¹⁷⁷ N.Erim, *a.g.e.*, s.978.

¹¹⁷⁸ K.Altuğ, *...Erim Olayı*, s.171-172.

¹¹⁷⁹ S.Koçaş, *12 Mart Anıları*, s.333'de, Demirel'e yüklenmesinin ordu içerisinde büyük destek gördüğünü Erim'in de gözlediğini belirtmektedir.

¹¹⁸⁰ N.Erim, *a.g.e.*, s.979.

¹¹⁸¹ S.Koçaş, *12 Mart Anıları*, s.558, dipnot 216'da, CHP Grup Başkanvekili Necdet Uğur'dan aktarıldığına göre Erim, Koçaş'ın kabine dışı bırakılması için bazı parti liderlerine söz vermiş ancak haberi alan İnönü'nün müdahalesi üzerine gerçekleştirilmemiştir.

AP'nin bakanlarını çekmesiyle ilgili tartışmaların yaşandığı süreçte Adalet Bakanı ve Hükümet sözcüsü Arar'ın, hükümette değişiklik yapılmayacağı açıklamasının¹¹⁸² öncesi ilginçtir. Böyle bir açıklamanın yapılmasını Erim istemişti. Ancak, gerçekte bir değişikliğe gidilmeyeceği için değil, söylentilerin bakanlarda *vakitsiz kuşku* yaratmasının önüne geçmekti amacı. Koçaş'ın '*sizi uzaklaştıracaklar*' diyerek bazı bakanları istifaya teşvik edip (kendisini) *vakitsiz bir oldu bitti karşısında bırakabil(eceği)* düşüncesindeydi. Oysa Cumhurbaşkanı ile konuşarak İngiltere Kraliçesinin ziyareti bitene kadar durumun muhafazası kararlaştırılmıştı¹¹⁸³.

Aynı günlerde, hükümet içindeki ilerici-muhafazakar kutuplaşmasının iyice arttığı, anayasa değişikliklerinde istedikleri yerine getirilmediği için *zaten burulan* ilericilerin, *reformların kılına dokunulursa* toplu halde çekilecekleri haberleri gazete sütunlarında yer almıştır¹¹⁸⁴. Böylece iki eğilim, birbirine tahammülün sınırına dayanmıştır artık. Kimin önce adım atacağı beklenmektedir. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Topaloğlu'nun istifası bu ortamda gerçekleşmiştir. Koçaş'ın diğer bakanlar adına da ilettiği *kabul edilmemesi* yönündeki ricası, Erim tarafından geri çevrilmiş¹¹⁸⁵, böylece reformcu kanat ilk firesini vermişti.

Bu sırada, Kuvvet Komutanlarının Yankı dergisine verdikleri demeçler yeni bir rüzgarın esmesine neden olmuştu. Reformcu kanadın, başından beri güvendikleri güç nihayet kendisini göstermişti. *İkinci Muhtıra* diye adlandırılan çıkış, bir kez daha reform için bastırıyordu. Erim'in Komutan demeçlerinden güç alan keskin çıkışı, reformcu kanat tarafından memnuniyetle karşılanmıştır¹¹⁸⁶.

AP'nin bakanlarını çekme kararıyla Ordu içerisinde başlayan *kıpırdanmalar* neticelerini vermekte gecikmemişti. Kıpırdanmaların ulaştığı düzeyi, Cumhurbaşkanı Sunay ile Genelkurmay Başkanı Tağmaç'ın, AP'nin bakanlarını çekme kararı sürecindeki tutumları çarpıcı şekilde ortaya koymaktadır. Her ikisi, tüm ısrarlarına rağmen geri adım attıramadıkları Demirel'in pozisyonunu kabul eder bir noktaya gelmiş ve hükümetin istifasına razı olmalarına rağmen sonradan tutumlarını değiştirmişlerdi¹¹⁸⁷. Sunay, Cumhuriyet Bayramı mesajıyla bambaşka bir düzeyden sesleniyordu. Mesajın ardındaki gücü doğru tahmin eden AP lideri

¹¹⁸² "Hükümette Değişiklik Yapılmıyor", *Hürriyet*, 14 Eylül 1971, s.1,9.

¹¹⁸³ N.Erim, *a.g.e.*, s.979.

¹¹⁸⁴ Ecvet Güresin, "Neler Söyleniyor Neler", *Hürriyet*, 29 Eylül 1971, s.3.

¹¹⁸⁵ K.Altuğ, *...Erim Olayı*, s.165.

¹¹⁸⁶ K.Altuğ, *...Erim Olayı*, s.196.

¹¹⁸⁷ N.Erim, *a.g.e.*, s.981,984,985.

Demirel¹¹⁸⁸, tüm itirazlarını bir tarafa bırakarak, şartsız destek sunmaya razı oluyordu. Bu olay, Genelkurmay Başkanını aşacak ölçüde bir takım duyarlılıkların ordu içerisinde güçlü olduğunu göstermektedir ki, Erim'e yöneltilen *Tağmaç'ı ordunun tümü gibi gördüğü* eleştirisine bir yönüyle haklılık kazandırmaktadır.

2.6.3. Hızlandıran Etkenler Ve İstifa

AP'nin yeniden hükümete devam kararı almasını sağlayan havanın reformlar için yarattığı umut uzun süreli olmamıştır. İlaç kararnamesi, 1972 bütçesi vesilesiyle yeniden gündeme gelen kabine içindeki ekonomik anlayış farkı ve toprak reformu üzerinde odaklanan gelişmeler, reformcu kanadın umutlarını tüketmiştir.

Sağlık Bakanı Akyol, henüz göreve başladığı ilk günlerde, *fakirlere bedava ilaç dağıtacağına* dair demeçler vermişti¹¹⁸⁹. O döneme kadar ilaç fiyatları üç üyesi ilaç firmaları, üçü de Sağlık Bakanlığınca seçilen bir komisyon tarafından belirlenmekteydi. Bakanlığın kendi kontenjanını sürekli özel sektörden seçmiş olduğunu ifade eden Akyol, ilaç fiyatlarında ucuzluk sağlamak amacıyla ilaç hammadde ithalatının diğer ürünlerin ithalatında olduğu gibi Dış Ekonomik İlişkiler Bakanlığı kontrolüne vermeyi amaçlamıştı. İlaç firmaları, yüzde yirmiyi aşan nispette indirim teklifinde bulunarak bu düzenlemeye karşı çıkmış, ancak meseleyi *objektif esaslara* bağlamak düşüncesiyle kabul edilmemiştir¹¹⁹⁰. Akyol'un *güçlü direnişle karşılaşan*, ilaç fiyatında ucuzlama sağlama¹¹⁹¹ stratejisinin bir yönü de SSK'ya eczane açabilme ve ilaç sanayisine girebilme yetkisi tanıyacak bir düzenlemeye yönelikti. Eczacı ve ilaç firmalarından¹¹⁹² yükselen tepkinin parlamentodaki destekçileri AP ve MGP idi. Bu iki parti özellikle, SSK'nın, ilaç fabrikası kurma yetkisini engellemeyi başarmıştı¹¹⁹³. Sunay, Kararnameyi, Eczacıbaşı heyeti ile MGP'nin itirazları üzerine imzalamadığını belirtmiştir¹¹⁹⁴. İlaç firmalarının Parlamento, Başbakan ve Cumhurbaşkanı ekseninde

¹¹⁸⁸ C.Arcayürek, *Çankaya'ya Giden Yol..*, s.252.

¹¹⁸⁹ "Erim Kabinesi", *Devlet*, Sayı:105, (5 Nisan 1971), s.4.

¹¹⁹⁰ Röp.*Yankı*, Sayı:54, (6-12 Mart 1972), s.9-10.

¹¹⁹¹ K.Karaosmanoğlu, *a.g.e.*, s.275.

¹¹⁹² Akyol'un; *son 10 yılda Türkiye'ye gelen yabancı sermayenin, yanılmıyorsam, yüzde 80'i ilaç sanayine ait* şeklindeki sözleri (*Yankı*, Sayı:51, 6-12 Mart 1972, s.9.) firmaların sahip olduğu gücün göstermektedir. Güngör Uras, 1979 yılında yayınladığı eserinde Türkiye'ye İmalat sanayisi alanında gelen yabancı sermayenin yüzde 22'si dolayındaki kısmının ilaç sanayine yöneldiğini belirtmekte, yabancıların gösterdikleri bu yüksek ilgiyi ise şöyle açıklamaktadır; *Yatırımların diğer sektörlere kıyasla daha kısa zamanda verimli hale gelmesi, yüksek kar oranı, hazır bir pazarın varlığı, ürünlerinin Türkiye'de kullanılabilir olması (hammadde ve mamul madde olarak) yabancı sermayenin bu sektöre akmasında etkili olmuştur.* (T.Güngör Uras, *Türkiye'de Yabancı Sermaye Yatırımları*, İstanbul 1979, s.247.)

¹¹⁹³ "İlaç Savaşı Galip Kim", *Yankı*, Sayı:34, (18-24 Ekim 1971), s.20-21.

¹¹⁹⁴ M.Batur, *a.g.e.*, s.345-346 Batur'un aktardığına göre, Erim, itirazlar nedeniyle yeniden incelenmesi için bekletilmesini kendisinin de istediğini söylerken, MGP'nin Eczacıbaşı firmasından maddi yardım alarak işe

yürüttüğü lobi çalışması etkisini göstermişti. Engelleme çabaları sözkonusu kararname işini yılan hikayesine çevirmiş ve artık umudunu kesen Bakan Akyol, istifa niyetini AP'li Mesut Erez'in Başbakan Yardımcılığına getirilmeden evvel Koçaş'a ifade etmiş, Koçaş'ta, *15-20 gün sabretmesini*, bu süre zarfında en azından toprak reformunun çıkarılacağını, ardında gerekirse hep birlikte ayrılmayı tavsiye etmişti¹¹⁹⁵.

Bütçe tartışması¹¹⁹⁶, Karaosmanoğlu ekibiyle Maliye Bakanı Ergin ekibi arasındaki anlayış farkının bir yansımasıydı. Reformcu kanadın vergi reformu kapsamında vergi kaynaklarının kamu yatırımlarını karşılayacak bir noktaya getirilmesi için istediği yeni vergiler (örn;servet vergisi gibi) konusunda Maliye Bakanlığı, işi sürüncemede bırakan bir tutum içindeydi. Bununla bağlantılı bir başka nokta Merkez Bankası'ndaki dövizlerin kullanılmasına ilişkindi. Kamu yatırımlarına kaynak olacağı öngörülen yeni vergilerin, *asgari üç dört ay sonra kanunlaşacağını* düşünen reformcu bakanlar, bu süredeki gecikmeyi ortadan kaldırmak için Merkez Bankası'ndaki dövizlerden Devlet Yatırım Bankasına kredi açılmak suretiyle yatırımların gerçekleştirilmesini savunurken, Merkez Bankası yönetimi 1972 yılında işçi dövizlerinin azalacağı varsayımıyla buna karşı çıkmıştır¹¹⁹⁷. Ekonomideki görüş ayrılığı, 11'lerin istifa mektubunda temel bir sorun olarak dile getirilecekti.

En çok önem verilen, Deniz Kuvvetleri Komutanı'nın *çocukluğumuzdan beri dinleriz, ama bunu yapmaya hiçbir partinin gücü yetmemiştir, şimdi yapılması gerekir*, dediği toprak reformu¹¹⁹⁸ ile ilgili en sancılı süreç bu dönemde yaşanmıştı. Başbakan Erim, TRT'ye 10 Ekim tarihinde Karaosmanoğlu ile birlikte, hükümetin altı ayını değerlendirdiği mülakatta¹¹⁹⁹ İran Şahı'nın toprak reformu ile ilgili söylediklerine değinmişti. Şahın, hazırladığı reform tasarısının parlamentoda başına gelenleri, *yemesi ve kuyruğu kopmuş arslana döndürdüler benim kanunu* tabiriyle anlattığını aktaran Erim, *yani cascavlak çıkardılar* değerlendirmesini yaparak, *bizim kanunlarımızı da inşallah o akıbeta uğramayacak* temennisinde bulunmuştu.

---

karıştığını eklemiştir.; *Yankı*, Sayı:51, s.10'da Türkan Akyol, Erim'in kararnameyi Cumhurbaşkanlığından geri almasını bakan arkadaşlarına, yeteri kadar iyi hazırlanmadığı gerekçesine bağladığını açıklıyor.

¹¹⁹⁵ T.Akyol, *Yankı*, Sayı:51, s.9-10. ; S.Koçaş, *12 Mart Anıları*, s.399-401.

¹¹⁹⁶ N.Erim, *Hürriyet*, 6 Aralık 1971,s.11'deki röportajda, Karaosmanoğlu'na bağlı DPT geniş bir bütçe öngörürken, Maliye Bakanlığının enflasyon tehlikesini öne sürerek bütçenin dar tutulmasını savunduğunu belirtiyor. Erim de Maliye Bakanlığı'na yakın bir pozisyonda durmuştu. İstanbul Ticaret Odası Başkanı Behçet Osmanoğlu, a.g.g, 10 Aralık,s.11'de, 11'lerin istifasından sonra yaptığı açıklamada, Birinci Erim Hükümetini enflasyoncu bir siyaset izlemekle suçlamıştır ki, bu da geniş bütçe savunusundan kaynaklanmaktadır.

¹¹⁹⁷ K.Altuğ, *...Erim Olayı*, s.232-233 oysa 1972'de işçi dövizleri azalmak şöyle dursun, artmıştır.

¹¹⁹⁸ "Donanmanın Yıldönümü-Eyiceoğlu'nun Demeci", *Yankı*, Sayı:31, (27 Eylül – 3 Ekim 1971), s.4.

¹¹⁹⁹ "...Altı Aylık İcraat..", *Ekonomi Politika*, Sayı:297, (14 Ekim 1971) ,s.4.

Komisyonunda ise Erim'in tabiriyle ifade edersek, toprak reformu cascavlak hale getirilmiş ve Karaosmanoğlu toplantıyı terk etmişti¹²⁰⁰. Bu gelişme karşısında Erim'in ortaya koyduğu yumuşak tutum, Koçaş'ın kafasında soru işaretlerinin çoğalmasına sebep olmuştu¹²⁰¹. Karaosmanoğlu da *Başbakan'ın yapılmak istenen reforma ne kadar gönül verdiği bilmiyordum* demektedir¹²⁰². Bu örnek reformcu kanatla Başbakan arasında oluşmuş farklılığın yeni ve önemli bir tezahürüdür. Erim'in reformlar konusunda hassasiyet göstermediği inancı iyice güçlenmiştir. Altuğ'un aktardığına göre; Karaosmanoğlu, Derbil ve Babüroğlu, Başbakanla bir görüşme yapmış, ulaştıkları sonuç ise Mecliste, reformların uğrayacağı muhtemel *yozlaştırmalara* rağmen Erim'in istifa etme niyetinde olmadığı yönündeydi. Aynı zamanda AP ile ilişki içinde olduğuna ve kabinedeki *bazı sivri isimlerin feda edileceğine* dair söylentiler bakanlara kadar ulaşmıştı. Erim bu dönemle ilgili olarak *kabinede tasfiye yapılması için yoğun baskılara maruz kaldığını kabul etmektedir*¹²⁰³.

AP-CHP desteği olmadan hükümet edilemeyeceği düşüncesindeki Erim, Bakan çekme sürecinde zirveye varan AP ile arasındaki soğukluğu, gidermek isterken görüştüğü AP Genel Sekreteri Nizamettin Erkmen'le toprak reformununun hükümet ve partiler arasında sağlanacak bir uzlaşma ile çıkarılması için anlaşmak suretiyle yeniden *AP ile iyi bir başlangıç yaptığını*¹²⁰⁴ zannettiği sırada gerçekleşen *11'lerin istifası, tam yangını bastırdık derken yükselen alevler gibiydi*¹²⁰⁵.

Olay, AP'li Maliye Eski Bakanı Mesut Erez'in başbakan yardımcılığına tayiniyle patladı. AP bakanlarını çekme kararını geri aldıktan sonra da Doğan Kitaplı bakanlığa dönmekte ısrar etmişti. Erim'in isteğiyle, Koçaş AP'li ılımlılar arasından önereceği adayları tespit etmeye çalışırken¹²⁰⁶, Erez'in ataması gerçekleşmişti.

2 Aralık'taki Bakanlar Kurulu Toplantısı başlamak üzereyken salona giren Mesut Erez'in, Başbakan tarafından yeni Başbakan yardımcısı olarak tanıtılması tam bir sürprizdi¹²⁰⁷. Sorun sadece görevlendirmenin habersizce¹²⁰⁸ yapılmış olması değildi. Erez, 12

¹²⁰⁰ Bu konuda bkz. Tarım ve Toprak Reformu, s.296.

¹²⁰¹ S.Koçaş, *12 Mart Anıları*, s.386.

¹²⁰² K.Karaosmanoğlu, *a.g.e.*, s.280.; O.Tokatlı, *a.g.e.*, s.474'te Karaosmanoğlu'dan şunlar aktarılmıştır; *Başbakan Erim'in toprak reformunu öyle hayati bir sorun olarak gördüğünü sanmıyorum.*

¹²⁰³ K.Altuğ, *...Erim Olayı*, s.227,231-232.

¹²⁰⁴ N.Erim, *a.g.e.*, s.985.

¹²⁰⁵ "Merhum Nihat Erim'in Anıları...", (Yay.Haz.:Sadun Tanju), *Hürriyet*, 20 Mart 1986, s.9.

¹²⁰⁶ S.Koçaş, *12 Mart Anıları*, s..501.

¹²⁰⁷ K.Altuğ, *...Erim Olayı*, s.224.

¹²⁰⁸ Köy İşleri Bakanı Aykan, Başbakan'ın bir gün önceden Erez'i görevlendirdiğini kendisine söylediğini, diğer başka bir bakanın haberinin olduğunu sanmadığını belirtiyor.(C.Aykan, *a.g.e.*, s.241.)

Mart Muhtırası ile uzaklaştırılan Demirel Kabinesinin Maliye Bakanı idi. Karaosmanoğlu, hıkümetin ekonomi poltikasının bundan etkileneceğini dışınmekteydi. Erez'in açıklamaları bu dışınceyi haklı çıkarır nitelikteydi¹²⁰⁹.

Aslında Erez, AP'ye verilmiş bir taviz değildi. Aksine Parti içi dengeleri yönlendirmek için seçilmişti. Muhtıradan sonra eskiden bakanlık yapanlara kabinede yer verilmeyeceği yönündeki prensip kararı hilafına, Tağmaç'ın bilgisi dahilinde gerçekleşen görevlendirmeye, Demirel'e *bir alternatif* yaratma amacı gdlmüřtü¹²¹⁰. Zaten Erez, Demirel'in karşı çıkmasına rağmen hıkümete girmeyi kabul etmiřti¹²¹¹. Demirel'e rakip olması ngrlen, AP i dengelerini yönlendirmesi umulan Erez, bardağı taşıran son damlaydı. Önceden şekillenmeye başlayan istifa eğiliminin kesin bir tarzda harekete geçmesine yol açmıştı.

Daha 28 Kasım tarihinde, Derbil, Sav ve Karaosmanoğlu bir istifa taslağı oluşturmuş ancak toplu bir istifa için diğerleriyle temas kurmayı dışınmüşlerdi. Erez olayından sonra, bu metin gözden geçirilerek istifa mektubu hazırlanmıř¹²¹² ve ilk planda toplanan Karaosmanoğlu, zgneş, Orel, Sav, ilingiroğlu, Derbil, Babüroğlu ve Akyol tarafından Koçaş da çağrılmıştır. Toprak reformunun çıkarılması için hiç olmazsa ylbaşına kadar sabretmeyi dışınduğunu, ancak madem ki grup halinde istifa kararı alınmış, katılacağını belirten Koçaş'ın, daha istifaya katılacak en az 5-6 bakan olmasına rağmen neden haber verilmediğini sorması, reformcuların kendi içinde de bir görüş birliğine sahip olmadıklarını göstermesi bakımından ilginçtir. Koçaş'ın saydığı bazı isimleri bilerek ağırmadıklarını söyleyen Derbil, *onlarla beraber istifa etmem* diyecek kadar ileri gidiyordu. İleri sürülen nedenler ilginçti; *İçişleri bakanı Dernekler Kanununu hazırladı. Dışışleri bakanı Natocu diye tanınmış. Ötekiler AP'li....* Kültür Bakanı Halman için ise, *Ahmet Emin Yalman'a armağan veren adamlarla beraber istifa etmeyiz* diyordu. Koçaş'ın isteği üzerine çağrılan bakanlarla istifacı sayısı 13'e ulaşmıştı. Ancak kendi çağırdığı AP'li Karakaş ve Ergun'a, AP

¹²⁰⁹ S.Koçaş, *12 Mart Anıları*, s.504.

¹²¹⁰ M.Batur, *a.g.e.*, s.236.

¹²¹¹ C.Arcayürek, *ankaya'ya Giden Yol...*, s.255 Arcayürek, Demirel'in, Erez'e *Seninle aynı hıkümette Başbakan ve Maliye Bakanı olarak bulunduk. Bizim hıkümetimiz 12 Mart'ta 'ülkeyi tutum ve davranışı ile uçurumun kenarına getiren hıkümet' diye nitelendirilip dışrld. ... Bu hıkümette görev almak onurlu bir davranış mı?* dediğini aktarmaktadır.

¹²¹² K.Altuğ, *...Erim Olayı*, s.235-236.; A.Karaosmanoğlu, *a.g.e.*, s.281-282'de meseleyi biraz farklı anlatmaktadır; daha önceden bir istifa dilekçesini zaten hazırlamış olduğunu, Erez'in katıldığı toplantıdan sonra odasına gelen Sav ve Derbil'e istifa fikrini söyleyip mektubu okuduğunu, onların katılması üzerine diğerlerini bir sürprize karşı karşıya bırakmamak için tek tek çağırdıklarını yazmaktadır. Karaosmanoğlu'nun tarihleri karıştırdığını hatırlatmak isteriz. Erez'in katıldığı toplantının tarihi olarak 8 Aralık'ı göstermektedir ki, doğru tarih 2 Aralıktır.

aleyhindeki ifadeler nedeniyle metni imzalamamalarını önermesiyle bu ikisinin imzalamadığı, diğer 11 kişinin imzaladığı metin Koçaş, Karaosmanoğlu, Sav ve Orel tarafından Başbakan'a sunulmuştur¹²¹³.

Mektup Erim'e ulaşmadan istifalar komutanlarca duyulmuş, hatta Batur'dan aldığı haber üzerine Genelkurmay Başkanı, dört bakanın istifa ettiğine dair haberlerin doğruluğunu teyit etmek için kendisini aramıştı¹²¹⁴. Dört bakanın istifa edeceği haberini 3 Aralık sabahı alan Batur, durumu Genelkurmay Başkanı ile Cumhurbaşkanına bildirmişti. Sunay da konuyu görüşmek üzere Özer Derbil'e akşam için randevu vermişti. Batur, bu sırada Karaosmanoğlu'nu arayarak acele edilmemesini, karşılaştıkları güçlükleri Derbil vasıtasıyla Cumhurbaşkanına iletmelerini istemiş, ancak bu sefer, ilk bilgileri kendisinin verdiği Eyiceoğlu'ndan, istifacı sayısının arttığı haberini almıştır. Batur'un aktardığına göre, istifalardan sonra Çankaya'da yapılan toplantıda Erim, Deniz Kuvvetleri Komutanı Eyiceoğlu'nun istifadan önce kendisini arayan Cahit Karakaş'a istifa etmesi telkininde bulunduğunu söylemiştir¹²¹⁵.

Erim'in istifa mektubunu getirenlere ilk sorusu *Koçaş'a bakarak ... kaç kişi*, olmuş, *11* cevabını aldığında *niçin 12 değil? .... Her zaman 12 kişi*¹²¹⁶ *toplanırdınız da* şeklinde konuşmuştu. Koçaş'ın okuduğu istifa metnini dinledikten sonra *teşekkür ederim, muttali oldum. Düşüneyim. Kararımı verince size bildiririm*, demekle yetinmişti¹²¹⁷. Bir yönüyle aslında, yapmak istediği halde *cesaret edemediği bir operasyon* gerçekleşmişti. Çünkü uzun süredir kabinedeki bazı isimlerin feda edilmesi için çeşitli çevrelerde yükselen baskılarla karşı karşıyaydı¹²¹⁸. Erez'in katıldığı Bakanlar Kurulu toplantısından bir gün önce de bazı bakanlardan duyduğu rahatsızlığı Köyişleri Bakanı Aykan'a anlatmıştı¹²¹⁹. Ancak ummadığı

¹²¹³ S.Koçaş, *12 Mart Anıları*, s.510-512. Karakaş ile Ergun'un partileriyle ipleri koparması istenmiyordu. Demirel muhalifleri olarak AP'de bulunmaları arzu ediliyordu.

¹²¹⁴ N.Erim, *a.g.e.*, s.985.

¹²¹⁵ M.Batur, *a.g.e.*, s.337,346 Batur, Genelkurmay Başkanı, Cumhurbaşkanı ve Deniz Kuvvetleri Komutanına haber verdiğini belirttiği halde, Kara Kuvvetleri Komutanı Gürler'in adını hiç anmamaktadır. Komutanlar içinde düşünce bakımından kendisine en yakın olan Gürler'e haberdar etmemesi ilginç. Belki de Gürler biliyordu.

¹²¹⁶ 12.kişiden kasıt Kültür Bakanı T.S.Halman'dı. İstifanın sunulması sırasında Erim'in *on dördüncü isim nerede?* diye sorduğu kişinin kendisi olduğunu belirten Halman, *fikren ve manen* istifacılarla beraber olmasına rağmen, devletten bu *tarz* istifaya katılmadığı için ayrı kaldığını ifade ediyor (T.S.Halman, *a.g.e.*, s.244). Halman'ın on dördüncü kişi tabirini kullanması, AP'li Karakaş ve Ergun'u da aynı anda istifa etmiş gibi sunmasındandır.

¹²¹⁷ N.Erim, *a.g.e.*, s.985-986.; Erim, Hürriyet'e verdiği röportajda ise, istifaları tahmin etmediğini söyledikten sonra, bakanların kendi aralarında yaptığı toplantılarla ilgili olarak da pek haberdar olmadığı izlenimini çizmekte, şöyle demektedir; *odalarda üç-beş arkadaş bir araya gelir konuşurlardı. Böyle taraklarda bezim olmadığı için önem vermezdim. Sonradan duydum ve hayret ettim.*(Hürriyet, 6 Aralık 1971,s.11.)

¹²¹⁸ K.Altuğ, *...Erim Olayı*, s.237'de şu ifadeler kullanılıyor; *kelle isteyenlere karşı duramıyor, arkadaşlarına da kötülük etmek istemiyordu.*

¹²¹⁹ C.Aykan, *a.g.e.*, s.241.

bazı kişiler de hareketin içindeydi. En çok şaşırıldığı İstifa Özgüneş'e aitti. Bizzat kendisini çağırarak nedenini sormuş,. Özgüneş'in bütçeden yeterince pay ayrılmadığına dair şikayetlerini gerçekçi bulmayan Erim, *anlaşılan işi kabadayılık tesanüdü haline getirmişler* demektedir. Olcay'ın ise Cumhurbaşkanı tarafından tutulmadığını anlaması üzerine istifaya katıldığını belirtmektedir. İstifalar 11'lerle sınırlı kalsaydı hükümet istifa etmeyecekti. Melen, Arar, Erez gibi ilk anda Erim'in yanına gelenler, boşalan yerlere yeni isimler alınması suretiyle kabinenin devam etmesini istemişlerdi. Cumhurbaşkanı Sunay ile Genelkurmay Başkanı Tağmaç da aynı yolu uygun buluyordu. Ancak, AP'li Karakaş ve Ergun'un da istifalarını açıklamasıyla Erim istifada ısrar etmiş, bunun üzerine hükümetin toptan çekilmesine karar verilmiştir¹²²⁰.

İstifacıların yarattığı sarsıntı, istifa mektubunun içeriğiyle artmıştır. Özellikle sıkıyönetim'e dönük eleştiriler Tağmaç'ın şimşeklerini üzerlerine çekmişti. Sadi Koçaş, Attila Karaosmanoğlu, Özer Derbil, Atila Sav, Şinasi Orel, Osman Olcay, Hamdi Ömeroğlu, Türkan Akyol, Mehmet Özgüneş, Ayhan Çilingiroğlu ve Selahattin Babüroğlu'nun imzalarını taşıyan mektup¹²²¹, 12 Mart'ı yaratan *siyasal ve ekonomik bunalımın* biçim değişikliğine uğrayarak devam ettiğini, hükümetin icraatlarını sürdürme güvencesine sahip olmak bir tarafa, AP veya AP ile Meclis'te oluşacak bir koalisyon eliyle *kolaylıkla* çekilmeye mecbur edilecek bir ortamda, her an düşürülebilir pozisyona itildiği tespitiyle başlıyor ve hükümetin düşürülmesi için çalışanları, *kendilerini iktidara alternatif görenler; faşizme kayabilecek bir yönetimin işbaşına gelmesinden ... büyük çıkarlar sağlayacağını sananlar* olarak niteledikten sonra Toprak Reformu Ön Tedbirler Tasarısı çalışmaları örnek verilerek, hükümetin gündelik işlerde ve reform çalışmalarında engellendiği düşüncesiyle devam ediyordu.

Mektup aynı zamanda ülkedeki sorunların çözümü noktasında değerlendirmeler taşıyordu. Gelişmiş ülkelerle aradaki mesafenin kapatılması ve istihdam sorununun aşılması için hızlı sanayileşmenin zorunlu olduğu, *sıçrama* yapmak için kaynakların etkin şekilde kullanılması gerektiği, toplumun aydın ve emek enerjisinin harekete geçirilmesi için *fedakarlıkta eşitlik uygulamasının mutlaka sağlanması*; verginin sosyal adalete hizmet eder tarzda düzenlenmesi bunun için de, yıllar boyunca hükümetler tarafından hazırlandığı halde parlamentoya sunarken geri durdukları *yüksek gelirliilerin vergi kaçakçılığının önlenilmesi*

¹²²⁰ N.Erim, *a.g.e.*, s.986 Erim'in şu ifadeleri hiç değilse istifacıardan çoğunluğun tavrını beklediğini göstermektedir; *AP ve MGP tenkitlerini, Koçaş'a, Karaosmanoğlu'na, Ş.Orel'e, Özer Derbil'e, Ömeroğlu'na yöneltmişlerdi. 'Ya Osman Olcay'a ne oluyor?' denirse, o yani tesanüt yanında, Cumhurbaşkanı'nın kendisini tutmadığını anlaması neticesi imzaladı sanırım.*; K.Altuğ, *...Erim Olayı*, s.241-242'de İstifalar 11'lerle sınırlı kalsaydı hükümet istifa etmeyecekti denilmektedir.

¹²²¹ "İstifaların Gerçek Sebebini Kamuoyu Öğrenecektir", *Hürriyet*, 5 Aralık 1971, s.1,11.

için zorunlu olan servet vergisinin, tarımsal kazançları etkin biçimde vergilendirecek değişikliklerin, veraset ve intikal vergisinin hemen hayata geçirilmesi; idari yapının yeniden düzenlenmesi gibi konular işlenmekteydi. Bunlar, reformcuların daha işbaşına gelirken yapmayı tasarladıklarıydı. Böyle ifade edilmiş olması, aslında bir başarısızlık tablosunun da itirafıdır.

Hükümet içinde bir birliğin olmaması başarısızlığın kaynağı olarak gösterilmektedir. Koşulların iç bütünlüğe sahip bir yapıyı zorunlu kılmasına rağmen, hükümetin *bir koalisyon hükümetinin zaafalarını bünyesinde barındırması* nedeniyle hedeflenen başarıyı sağlayamayacağını ortaya çıktığı belirtildikten sonra *aydın kamuoyunun desteğine sahip olmanın gereği vurgulanmıştır. Oysa Sıkıyönetim-Hükümet ilişkilerinin nasıl yürütüleceğine dair ilkelerin iyi belirlenememesi nedeniyle, gerçekleşen uygulamalar dünyada ve ülke aydınlarında kaygılara neden olurken, gerici, tutucu, çıkarıcı ve çoğunlukla A.P.'li basın reformlara ve Hükümete karşı faaliyetlerini rahatlıkla sürdürmesi reformcu bir Hükümetin desteği olması gereken bütün güçleri küstürmüş bulunmaktadır,* denilmekteydi.

Çalışmalarının, *sadece çıkarlarını düşünen çevrelerin açık ya da gizli çabalarıyla ... teknik ve politik her seviyede engellendiği, AP'den devralınmış ve hala o dönem politikaları devam etmek isteyen Maliye ve Merkez Bankası ekibinin hükümetle işbirliğine isteksiz yanaşarak sorunları büyüten çözümleri ise güçleştiren bir misyon yüklendiği savunuluyordu.*

Ordunun sorunların çözümünü parlamentoya bıraktığını, yeni bir müdahaleye yol açılmaması için sorunları çözenin gerektiği, Ekim ayında AP'nin bakanlarını geri çekme kararından döndüğü süreçte, partilere sunulan *memorandumun* çözüm için uygun zemin sunduğu halde dikkate bile alınmadığı hatırlatıldıktan sonra, diğer bakanlara danışmadan *Adalet Partisi'ne Başbakan yardımcılığı vermeniz ve bu yere 12 Mart Muhtırasının suçladığı Hükümetin bir üyesini getirmeniz bu konunun bütünüyle bir yana bırakıldığı düşüncesini* verdiği belirtilip, bu *kollektif sorumsuzluk havasının* bir an önce değerlendirilmesine fırsat yaratmak için istifa yolunun seçildiği ifade edilerek mektup sona erdirilmişti

Değindiğimiz gibi Genelkurmay Başkanı, Başbakan, Cumhurbaşkanı arasında kabinede bir değişikliğe gidilerek, bazı isimlerin dışarıda bırakılması hususunda bir uzlaşma mevcutsa da olayın toplu istifa şeklinde gerçekleşmesi ve ortaya konulan gerekçeler, özellikle Tağmaç'ın sert tepkisine yol açmıştı.

İstifaların gerçekleştiği gün ve ertesi gün önemli toplantılar yapılmıştır¹²²². İlk gün Kuvvet Komutanları ile Genelkurmay Başkanı durumu görüşmüşlerdi. Batur'un aktardığı bilgilere göre Tağmaç, bazı isimleri açıkça teleffuz ederek istifacılar hakkında *çok ağır sözler* kullanmış ve özellikle istifa mektubunda, sıkıyönetim ile ilgili yer alan değerlendirmelere *çok kızmıştı*. Batur'un yorumu ise farklıydı; *12 Mart bir defa daha anlamını kaybetmeğe başladı, bunun da esas sebebi bizim yanlış ve tutarsız hareketlerimiz* diyor ve durumu kendi Kuvvetindeki generallerle yeniden görüşeceğini belirtiyordu. Gürler ve Eyiceoğlu da kendi karargahlarıyla görüşme fikrine iştirak etmişlerdi. Komutanların yaptıkları anketlerde, Kara ve Deniz Kuvvetlerinde, komutanların hükümet icraatı ve reformlarla *yakından ilgilendikleri... havasını* vermek suretiyle reform tasarılarının Meclis'e gönderilmesi, Hava Kuvvetlerinde ise Muhtıranın 3.maddesinin uygulanması yönünde eğilim belirlenmişti.

Genelkurmayda 4 Aralık sabahı gerçekleşen toplantıda, komutanlar yaptıkları anketin sonuçlarını açıkladıktan sonra Tağmaç'ın söyledikleri, ordu kademesindeki görüş ayrılığını ifade etmesi bakımından dikkate değerdir. Şöyle diyor; *Arkadaşlar... ben açık konuşmasını severim, Komutanların tutum ve görüşleri Kuvvetlerine aksediyor. Kara Kuvvetleri için TUTUCU ve GERİCİ deniyor. Deniz Kuvvetleri'nin gençleri içinde İLERİCİ'ler var, Hava Kuvvetleri içinse İLERİCİ ve REFORM'cu deniyor. Bu durum, Silahlı Kuvvetleri bölüyor. .... Hava Kuvvetleri Komutanı, gazeteci ve politikalarca temasta. Nitekim istifaları önce kendisi öğreniyor, bu durumda nasıl birlik, beraberlik içinde çalışabiliriz?*

Batur, aynı üslupla karşılık vermiştir; Muhtıra'dan sonra *yanlış bir yol tuttıklarını*, herkesin sandığının aksine icraatların bütünüyle kendi müdahaleleri dışında gerçekleştiğini, başta Toprak Reformu tasarısı olmak üzere tasarıların ordunun imiş gibi sunulduğu halde, karşı çıkanların böyle olmadığını bildiklerini, Komutanların ise *bu konulardan anlamayız diye meşgul olmak iste(mediğini)* ifade ettikten sonra Tağmaç'a, Muhtıranın dört komutan tarafından imzalandığını unutarak tek başına girişimleri yürüttüğünü ve süreç hakkında bilgi vermekten kaçındığı suçlamasında bulunmuştur. Batur şu ifadeleri de kullanmıştı; *Biz karşıımızdaki güçleri yanlış kıymetlendirmişiz, halbuki zannettiğimizden çok güçlüymüşler. Basın ve parlamento hükümetin aleyhinde. ... Biz hiçbir şeye karışmayınca bu hükümet ve Bakanlar kime dayanarak icraat ve reform yapacaklar. Bu durumda bizim görevden ayrılmamız ve yerlerimizi alacaklara serbest bir zemin hazırlamamız bana uygun geliyor.*

¹²²² İlk gün ve ertesi gün (4 Aralık) aralıktaki gelişmeler için bkz. M.Batur, *a.g.e.*, s.343-346.

Genelkurmay Başkanı Tağmaç'ın ses getiren demeci 4 Aralık akşamı yapılan ve yeni hükümetin konuşulduğu toplantı sırasında son şeklini almıştır. İstifa mektubundaki sıkıyönetimle ilgili değerlendirmeleri *çok hatalı bulunduğunu* ifade eden Tağmaç, önceden hazırladığı bildiriye okumuş, temize çekildikten sonra TRT'ye göndermiştir. Tağmaç'ın kapalı kapılar ardında dile getirdiklerini kamuoyu bilgisine sunan demeç, ordunun hükümetin icraatlarına karışmadığını, sıkıyönetim komutanlarının yalnızca Başbakan'a bağlı bulunduğunu, *Genelkurmay Başkanı dahil hiçbir makamdan emir almadığını*, alamayacağını, ifade ederek¹²²³ açıklanmayan nedenler olduğunu hatırlatan bir ifadeyle, *istifaların ardındaki gerçek bir gün anlaşılacaktır*,¹²²⁴ demek suretiyle, farklı amaçlarla istifanın gerçekleştiğini savunuyordu.

Demeç, istifadan memnuniyet duyanların argümanlarına güçlü bir destek sunmuştur. Tercüman gazetesi başyazısında, *şimdi çok şükür, Genelkurmay Başkanı Sayın Tağmaç'ın ağzı ile Türk Ordusu, milliyetçi-Atatürkçü cevabını, bu ne oldum devletlilerine bildirmiştir* ifadelerini kullanmıştır¹²²⁵. Demeci *yerinde bir müdahale* olarak nitelendiren Devlet dergisinin, gerçeğin yakında ortaya çıkacağı yönündeki sözlere getirdiği, *beyanattan da anlaşılmaktadır ki, 8'ler Sıkıyönetim komutanları üzerinde bazı tasarruflarda bulunmak cüretine yeltenmişlerdi*¹²²⁶ yorumu, farklı amaçlar söyleminin basında taraftar bulunduğuna dair bir örnektir. Son Havadis, Dünya, Yeni Asya, Yeni Asır, Sabah gibi gazeteler Genelkurmay Başkanı'nın istifa olayının ardındaki gerçek nedenler söylemi üzerinden istifacılara yüklenmişlerdi. Yoğun eleştiriler, 11'lerin tutuklanacaklarına dair haberlerin çıkmasına kadar varmıştır. Koçaş, *bizi suçlamayan pek az insan kalmıştı* demektedir¹²²⁷. Suçlayanlar sadece AP'liler değildi; Abdi İpekçi, 11'leri, *kendilerini 'partilerüstü' değil 'parlamento üstü' görmeye başla(makla)*; Hürriyet'ten Ecvet Güresin, kendilerini *dev aynasında* görmekle; Metin Toker, *insanların konuşa konuşa anlaştıkları prensibine kendilerini bir türlü alıştırma(makla)* suçluyordu. Nadir destekçilerden Altan Öymen ise Türk-İş'in sahibi olduğu

¹²²³ S.Koçaş, *12 Mart Anıları*, s.519.

¹²²⁴ K.Altuğ, ...*Erim Olayı*, s.239.

¹²²⁵ "Başyazı: Emri Hak ve Emri Halk", *Tercüman*, 6 Aralık 1971, s.1.

¹²²⁶ "Yeni Kabine...", *Devlet*, Sayı:134, (13 Aralık 1971), s.3, dergide istifacılardan Özgüneş, Babüroğlu ve Akyol dışındakilerin *aşırı sol temayülünde* olduğu belirtilmekteydi. Bunun için 11'ler yerine 8'ler tabirini kullanılmaktadır.; Ahmet Kabaklı, Solcu Faşizme Özenenler, *Tercüman*, 7 Aralık 1971,s.'de 11'lerin istifasını sert ifadelerle eleştirirken de benzer bir ayırım yapmakta yalnız asıl grubu 7 kişi olarak aktarmakta 4'ünün de arkadaşlık ilişkileriyle katıldığını savunmaktadır.

¹²²⁷ S.Koçaş, *12 Mart Anıları*, s.521,528,543.; Tağmaç'ın sert demecinden endişelenenler arasında Orel ile Karaosmanoğlu'nun eşi Şükriye hanım da vardı. Öyle ki, Şükriye hanım çarşıya giderek hapse atılacağını düşünerek kocası için terlik, pijama gibi eşyalar almıştı. (A.Karaosmanoğlu, *a.g.e.*, s.283.)

Akşam'da yazıyordu. Türk-İş Genel Başkanı Seyfi Demirsoy'un isteğiyle yazmaktan menedilmişti¹²²⁸.

Objektif açıdan bakıldığında, 11'lerin istifasının en çok AP'ye yarayacağı açıktı. Ayrılanlar hem AP'nin karşı çıktığı reform taslaklarının hazırlayıcılarıydı, hem de 12 Mart'ı yaratan koşulların sorumlusu olarak AP'yi sanık sandalyesine oturtan demeçlerin sahipleriydi. Radikallerin devre dışı kalmasıyla, 12 Mart Muhtırası'ndan ne anlaşılması gerektiğine dair tanımlamalar bir kez daha gündeme geliyordu. Cumhurbaşkanı, Genelkurmay Başkanı, Başbakan üçgeninin öncülük ettiği, parlamentoya daha fazla dayanacak¹²²⁹ hükümet modeli ile Muhtıra sonrasındaki değerlendirmeler ve beyin takımının orduyu dayanak olarak görme eğilimi yan yana konulduğunda, AP açısından sürecin kaydettiği olumlu mesafe daha iyi görülecektir. Bir nevi Muhtıra'nın hükümet içindeki sivri ucu törpülenmişti. Demirel, *Türkiye bir takım sözde kurtarıcıların elinde maceralara sürüklenecek bir memleket değil*, şeklinde konuşuyordu¹²³⁰. MGP ve Demokratik Parti de memnun olanların safındaydı¹²³¹.

İnönü'nün ise 11'lerin istifasından memnun kaldığı söylenemezdi. Başından beri Karaosmanoğlu ve Koçuş gibi reformcu kanadın önde gelenlerinin başvurduğu, şikayetlerini ilettiği İnönü, Karaosmanoğlu ve Koçuş ile görüşmek suretiyle istifacılar karşı yürütülen kampanyaya katılmadığını göstermişti¹²³². Ancak o noktada zorlayacak bir şey yoktu artık. Bunalımın aşılması öncelikli problemdi. Genelkurmay Başkanı'nın çabasını *rejimi kurtarmaya çalışıyor* şeklinde nitelemesi¹²³³, bu bağlamda anlam kazanıyordu. CHP içinde, Muhtıra sonrasındakine benzer bir tartışma yaşanacak, yeni hükümetin kurulmasında Ecevit taraftarları yine İnönü'nün tutumuna muhalif kalacaktı.

¹²²⁸ "11'ler ve Basın", *Yankı*, Sayı:39, (13-19 Aralık 1971), s.24.

¹²²⁹ Parlamentoya dayalı hükümet söylemi ilk günden itibaren basında yer bulmuştur. (Meclise Dayalı Kabine Bekleniyor, *Hürriyet*, 5 Aralık 1971, s.11.) Erim, henüz başbakanlığı ilan edilmediği sırada parlamentoya dayallığı, hem parlamentonun güvenoyuna sahiplik hem de parlamentodan daha fazla üye alınması şeklinde açıklamıştır. ("N.Erim:İstifaları Tahmin Etmiyordum", *Hürriyet*, 6 Aralık 1971, s.11.)

¹²³⁰ "Demirel: Türkiye Sözde Kurtarıcılar Elinde Maceraya Sürüklenemez", *Hürriyet*, 8 Aralık 1971, s.11.

¹²³¹ S.Koçuş, *12 Mart Anıları*, s.522.; MGP Lideri Feyzioğlu, 11'ler hakkında şöyle diyordu; *Anayasa çizgisini aşan heveslere kapıldıkları korkusunu yaratmışlardı. Millet iradesini ve hür teşebbüsü hor görmüş gibi davranmışlardı. Sonra da herkesi suçlayarak çekilmişlerdi.* ("Feyzioğlu: Sunay Dinlemedi", *Yankı*, Sayı:43, 11-16 Ocak 1971, s.11.) MGP, 11'ler hakkında sert ve suçlayıcı bir bildiri yayınlamıştı. Ertesi gün ise, Feyzioğlu'nun 1965 seçimleri öncesi Karaosmanoğlu'nu CHP'ye davet ettiği mektubu gazetelerde yer almıştı. ("Atilla Karaosmanoğlu", *Yankı*, Sayı:39, s.9) Mektup, 21 Haziran 1965 tarihinde gönderilmiş ve Karaosmanoğlu ile birlikte Necat Erder'i de davet ediyor, oynayacakları olumlu rolden bahsediyordu.(Mektup için bkz.A.Karaosmanoğlu, a.g.e., s.452-454.)

¹²³² S.Koçuş, *12 Mart Anıları*, s.529,544 vd.; A.Karaosmanoğlu, a.g.e., s.281'de istifadan önce İnönü ile görüşüp ve durumu aktardığını belirtmekteydi.

¹²³³ M.Toker, *..İsmet Paşa'nın Son Yılları..*, s.259.

Şu ana kadar ifade edilenlerden anlaşıldığı gibi, 11'lerin en temel hedefi reformlardı. 27 Mayıs'tan itibaren (hatta toprak reformu için söylersek Atatürk döneminden beri) hep tartışılmış, ancak gerçekleştirilememiş reformları hayata geçirerek, adeta bu alandaki makus talihi yenmek isteğiyle doluydular. Oysa "makus talih" değil kendileri yenilmişti. Genelkurmay Başkanı Tağmaç'ın, AP'nin üyelerini çektiği Ekim bunalımı sırasında Demirel'le yapılan toplantıda, 12 Mart'ın isteklerini asayişin sağlanması ve reformlar olarak ifade ettikten sonra, *şu anda asayiş tamamiyle sağlanamamıştır. ... Reformlara ise henüz başlanmamıştır*,¹²³⁴ şeklindeki ifadeleri, gelinen tablonun yetkili bir ağız tarafından tasviri durumundaydı. Üstelik, Tağmaç'ın kısmen başarı sağlandığını söylediği asayiş için izlenen yöntemlerden (sıkıyönetim, anayasa değişikliği) duydukları rahatsızlık göz önüne alındığında, aslında 11'lerin başarı hanesine yazılacak çok şeye sahip olduklarını söylemek zorlaşmaktadır. Demokratik Parti Genel Başkanı Bozbeyli'nin işaret ettiği¹²³⁵ gibi hükümet programında benimsenen aşamalı stratejiye göre ilk altı ay içerisinde toprak, milli eğitim ve mali reformların kesinleştirilip uygulamaya sokulması öngörülmüşken, 8,5 aylık zaman zarfında yalnızca Toprak Reformu Ön Tedbirler tasarısı komisyonlara sevk edilmişti.

Başarısızlığa Muhtıra'dan başlayarak, hükümetle devam eden bir sürecin tümünde gözlenen çelişkili yapının sonucu olarak bakmak mümkündür. Muhtıra metnindeki çelişki (bir tarafta sorumlu görülüp suçlanan parlamentodan diğer tarafta reformlar bekleniyordu...), hükümet bileşiminde de kendisini varetmiş, hükümet programındaki en temel politikalarda bile kabine içerisinde bir ortaklık sağlanamamıştır. Kendi içerisinde bütünlük sağlayamamış bir kabinenin, reform gibi sıra dışı olması beklenen icraatlara yönelik çeşitli kesimlerden gelmesi her zaman muhtemel engellemeler karşısında direnç noktasında zayıf kalacağı, etkisizleşeceği açıktı.

Başbakan Erim, istifacıların parlamento engelini ileri sürmelerini anlamsız bulmuştur. Her ne kadar toprak reformu ön tedbirler tasarısı komisyonlarda değişikliğe uğratılmışsa da henüz *Parlametoya götürülüp de reddedilmiş hiçbir tasarımız yoktur*,¹²³⁶ şeklinde konuşmuştur. CHP eski Genel Sekreteri Ecevit de parlamentonun suçlanmasına karşı çıkmış, hükümetin geçen zaman zarfında *bir tek reform tasarısını* dahi getirmediğini,

¹²³⁴ C.Arcayürek, *Çankaya'ya Giden Yol*,s.235.

¹²³⁵ *T.B.M.M.Tutanak Dergisi*, 20.12.1971, B.18, O:1, XIX, 497 Bozbeyli, Erim'in 23 Eylül'de sıkıyönetimin uzatılması vesilesiyle yaptığı konuşmada *yarından itibaren reform tasarılarını birbiri ardı sıra Büyük Meclise takdim edeceğiz* dediğini de hatırlatmaktadır.

¹²³⁶ *Hürriyet*, 6 Aralık 1971,s.11.

sorumluluğun parlamentoya yüklenemeyeceğini savunmuştur¹²³⁷. Hükümetin reformcu kanadında parlamento yerine ordu iradesini ikame etmek isteyen eğilimin varlığı başından beri sır değildi. Hiç kuşkusuz bu eğilim parlamentonun engelleyici pozisyonda görülmesine katkı sunmuştur. Ancak parlamentodan duyulan kaygıyı bütünüyle bu noktaya indirgemek de doğru değildir. Tasarılar genel kurul gündemine gelmemiş olsa bile, gerek Toprak reformu ön tedbirler tasarısı ile ilgili komisyon sürecinde yaşananlar ve gerekse kamuoyunda reformlarla ilgili yürütülen tartışmalar, parlamento çoğunluğuyla reformcu bakanlar arasındaki farklılığı ortaya koymuş ve reformcuların kaygılarını beslemiştir.

İdris Küçükömer ve Ali Gevgilili, değerlendirmelerini sınıfsal tahlil üzerine oturtmaktadır. Önemli oranda 11'lerin etkisini taşıyan hükümet programı için Gevgilili *...gerçekte, anayasa değişiklikleri ile politik önemleri azaltılmak istenen küçük burjuvazi'nin klasik programının genel tekrarından başka şey değildi*, ifadelerini kullanmaktadır. Anayasa değişiklikleri ve sıkıyönetime tepki gösterenlerin, aynı zamanda reform konusundaki ısrarları hatırlandığında, Gevgilili'nin söylediklerinin dayandığı temel kolayca anlaşılacaktır.

Küçükömer'e göre 11'ler Demirel'in kalkınma silahını elinden almak için hızlı kalkınma tercihinin benimsemiş ve bu amaçla yatırım harcamalarının finansmanı için bütçeyi geniş tutmak istemişlerdi. Bu strateji çeşitli çevreleri rahatsız etmiştir. 11'lerin gitmesini, halka dayanmayan, yukarıdan dayatmacı anlayışlarla reform yapılamayacağını göstergesi olarak değerlendirmektedir¹²³⁸. Başarısızlık, öznel hataların ürünü olmanın ötesinde, miyadını doldurmuş, nesnel gidişatın dışına düşmüş bir sınıfsal tercihin benimsenmesine bağlanmaktadır. Küçükömer ve Gevgilili'nin tezleri, çelişik yapıyı vurgulaması bakımından önemlidir. Sınıfsal soyutlamalarına eleştiri getirilse bile, süreci açıklamada dikkat çekici bir tahlil ortaya koyduklarını düşünüyoruz.

CHP'deki Ortanın Solu hareketinin lideri durumundaki Ecevit de olaya aynı bağlamda bakmaktadır. Ecevit'e göre, ülkenin sınıfsal dengesindeki değişiklik nedeniyle aydınlar ve toprak sahipleri güç kaybederken sanayi ve ticaret burjuvazisi hakim hale gelmektedir. Bu dönüşüm karşısında, geçmişten beri üstlendikleri etkin rolü oynayabilmeleri aydınların halk kitleriyle bütünleşmesiyle mümkün olacaktı. Halkla bütünleşmedikleri oranda ya *ezilmeye* ya da egemen güçlere hizmet pozisyonuna itileceklerdir. Teknokratların hakim olduğu *beyin takımının, ilericiliğinden kimsenin kuşkusu olmayan ordunun desteğine* rağmen,

¹²³⁷ *Hürriyet*, 5 Aralık 1971, s.11.

¹²³⁸ İ.Küçükömer, *a.g.e.*, s.54-56.

reformları gerçekleştirememiş olmasını, Ecevit buna bağlamaktadır¹²³⁹. Ecevit'in tahlilindeki problem ordu ile ilgili tanımlamasıdır. O dönemde, ordunun ilericiliğinden kuşku duyulmadığı doğru ise de Genelkurmay Başkanı Tağmaç ile Gürler-Batur şahsında değindiğimiz farklılıkların varlığı ve hükümet icraatı üzerinde, muhtemelen Ecevit'in ilericilik tanımına sığmayacak tutumların sahibi Tağmaç'ın etkin olması, ordunun ilericiliği ve beyin takımının ardındaki asker desteği tezini tartışılır kılmaktadır.

---

¹²³⁹ Milliyet'ten akt: "Ecevit 12 Mart ve Aydınlar", *Yankı*, Sayı:43, (11-16 Ocak 1971), s.11.

3.BÖLÜM: İKİNCİ ERİM HÜKÜMETİ VE HÜKÜMETLERİN BAZI POLİTİKALARI

Bu bölümde öncelikle İkinci Erim Hükümeti'ni ele alacağız. Ardından her iki hükümeti ilgilendiren reform girişimleri, ekonomik gelişmeler ve dış politika konuları, üzerinde durulacaktır. Bunlara bütünlüğü bozmamak maksadıyla, her iki hükümet için ayrı ayrı değil aynı başlık altında değineceğiz.

3.1. İKİNCİ ERİM HÜKÜMETİ

3.1.1. İkinci Erim Hükümetinin Kurulması

4 Aralık akşamı Çankaya'da Cumhurbaşkanı, Başbakan ve Komutanların katıldığı toplantıda 11'lerin istifasıyla oluşan durum masaya yatırılmıştır. Ordudaki eğilimler görüşülmüş¹²⁴⁰ ve Muhtıranın 2.maddesi doğrultusunda yeni bir deneme yapmak fikrinin ağırlık kazanmasıyla Sunay, kendisinin ve Silahlı Kuvvetlerin ortak isteği olarak, Erim'e yeni hükümeti kurma görevini kabul etmesini önermiştir. Erim, Ekim bunalımı sırasında liderlere gönderdiği şartların hiç değilse, esas prensipleri bakımından partilerce kabul edilmesinin sağlanmasını talep etmiştir. Cumhurbaşkanı Sunay, söz konusu hususlarda destek vermeleri için yazılı teklifte bulunacağını belirtmiş, durumun kesinleştirilmesi Erim'in isteğiyle Genelkurmay Başkanı Tağmaç'ın NATO toplantısı için gideceği Brüksel'den dönmesinden sonraya bırakılarak toplantı bitmiştir¹²⁴¹. Toplantıda, hükümetin daha çok parlamentoya dayalı bir yapı arzetmesi ve istifacılar tekrar görev verilmemesi Cumhurbaşkanı ve diğer komutanlarca uygun görülürken, Batur bunun AP'ye *taviz hissi* yaratacağını, Karaosmanoğlu,

¹²⁴⁰ M.Batur, *a.g.e.*, s.347'de Genelkurmay Başkanı ve diğer komutanlarla *büyük görüş farkları* bulunduğunu, 12 Mart'ın *anarşiyi durdurma hariç bir şey yapabilme imkanını yitirdiğini*, bu nedenlerle görevden ayrılmak istediğini söylüyor. *a.g.e.*, s.350'de Batur, bu fikrinden Brüksel'e giderken Tağmaç'ın, reformlara birlikte sahip çıkacakları sözünü vermesi üzerine vazgeçtiğini belirtmektedir.

¹²⁴¹ N.Erim, *a.g.e.*, s.987.

Derbil, Babüroğlu, Olcay gibi *çok iyi işler yapan* bakanların yeniden görevlendirilmesini savunmuştur¹²⁴².

Erim, şartlarının partilerce kabul edilmesine dair istemini Milliyet gazetesinden Abdi İpekçi'ye verdiği röportajda tekrarlamıştır. *Bir hükümet istifa ettiği zaman Genel Kurmay Başkanı ile, Kuvvet Komutanları ile Cumhurbaşkanı istişare eder mi, normal olarak? Demek ki normal halde değiliz* şeklinde ortamın anormalliğini vurgulayan Erim içinde bulunduğu zorluğu anlatmıştır. Silahlı Kuvvetler doğrudan el koymuş olsalardı, başbakan'ın nereye *hesap vereceğinin* belli olması nedeniyle görevin *şekil bakımından daha kolay olacağından* bahsederek, böyle olmadığı gibi işlerin bütünüyle Parlamento'ya da bırakılmadığını, bunun da Başbakanlık görevini yürütmede çok sıkıntı yarattığını ifade ettikten sonra askerler ve Parlamento arasında Cumhurbaşkanı gözetiminde yapılacaklar noktasında bir anlaşma tesis edilmesi halinde güçlüklerin aşılabileceğini belirtmiştir¹²⁴³.

Yeniden Erim'in görevlendirildiği 7 Aralık'ta kamuoyuna duyuruldu¹²⁴⁴. Cumhurbaşkanı Sunay, parti liderlerine sunmak üzere hazırladığı ve şartları kapsayan mektubu Erim'e gösterdikten sonra, daha fazla beklenmeden Başbakan'ın ismi ilan edilmişti. Mektup aynı gün, ekinde Erim'in Ekim bunalımı sırasında partilere yolladığı görüşleri kapsayan *yapılacak işler* listesi olmak üzere siyasi parti liderlerine gönderilmiştir¹²⁴⁵. Bir yandan parlamento denetiminin esas olduğu ve reform tasarılar üzerinde değişiklik yetkisinin varlığına işaret edilen mektupta, diğer yandan bunun sınırları çiziliyor, değişikliklerin tasarıların özüne yönelmemesi isteniyordu¹²⁴⁶. Geçmiş süreçte istenilen düzeyde bir işbirliği gerçekleşmediğine, olağanüstü koşulların hükümet, parlamento ve siyasi partiler başta olmak üzere tüm kuruluşlarca dikkate alınmasının *zorunluluğuna* işaret ediliyordu. Üyelerinin parti kimliğini bir tarafa bırakması hatırlatılan kurulacak hükümetin, *normal koşullarda 1971 sonuna kadar, fakat en geç 1972 baharı içinde temel reformlarla ilgili bütün yasama tasarruflarını Meclise sunacağı*, Meclisin halen gündeminde bulunanlarla, gelecek tasarıları da aynı süre zarfında kanunlaştırması halinde, *mümkün olan en kısa sürede olağan siyasi hayata dönüle*(ceği) belirtiliyordu. Toprak ve Tarım reformunun 14 Ağustos 1971 tarihli kararname ve ön tedbirler tasarısı doğrultusunda gerçekleşmesi, ilk okuldan üniversiteye eğitim reformu, Mali idarenin güçlendirilmesi, vergi adaletinin sağlanması, bankacılık

¹²⁴² M.Batur, *a.g.e.*, s.348.

¹²⁴³ akt. "Geleceğin İpuçları Erim'in Sözlerine Dikkat", *Yankı*, Sayı:39, (13-19 Aralık 1971), s.6-7.

¹²⁴⁴ "Kabinayı Erim'in Kuracağı Resmen Açıklandı", *Hürriyet*, 8 Aralık 1971,s.11.

¹²⁴⁵ N.Erim, *a.g.e.*, s.988.

¹²⁴⁶ "Mesaj...Sunay Açık Konuştu", *Yankı*, Sayı:39, s.6.

sisteminin güçlendirilmesi, Enerji ve Tabii kaynaklar, hukuk ve adalet, devlet kesiminin yeniden yapılandırılması, kıyılarla ve dış ticaretle ilgili düzenlemelerin 1.Erim hükümetinin Programı doğrultusunda hayata geçirilmesi, resmi ilan rejiminin ıslahı, seçim kanunundaki değişiklik çalışmalarının başlaması, 1972 baharında yapılacak yerel seçimlerin duruma göre ertelenmesi, hakkında soruşturma istenen bakanlar için bir an önce tedbir alınması şeklinde yapılması istenen işler maddeler halinde sıralanıyordu¹²⁴⁷. Hatırlatalım ki sıralananlar, değinildiği gibi Erim'in Ekim ayı içerisinde liderlere gönderdiği taleplerden oluşuyordu¹²⁴⁸. Liderler genel itibariyle, mektuptakileri benimsemişlerdir. Erim, *hemen bütün partiler, bilhassa hükümette vazife alan partiler, teminat verdi*, şeklinde bunu ifade etmiştir¹²⁴⁹.

Yeni hükümete yaklaşım konusunda en sancılı süreç CHP'de yaşanmıştır. 1.Erim hükümetinin kuruluşundakine benzer bir saflaşma yeniden gündeme gelmiş, Genel Başkan İnönü'nün destek tavrına eski genel sekreter Ecevit muhalif kalmıştır. Halka dayanmadan reform hedefine ulaşılmasını imkansız gören Ecevit¹²⁵⁰, geçmiş sürecin sorumluluğunu hükümete yükleyerek, *başarısızlıkları, tutumlarının yanlışlığı ortaya çıkmıştır* dediği eski kadroya hükümet görevinin verilmesine karşı çıkmıştır¹²⁵¹. Hükümete güvenoyu konusunun görüşüleceği grup toplantısı, taraftarlarıyla birlikte katılmaması üzerine zorlukla yapılabilmiş, bu girişim İnönü'nün sert tepkisine neden olmuştur¹²⁵². Toplantıda bakan ve güvenoyu verilmesi benimsenmiştir¹²⁵³. Aslında İnönü, daha önceden destek sözünü açıklamış, nitekim CHP'nin toplantı daha devam ederken bakanlar kurulu listesi radyodan ilan edilmişti¹²⁵⁴. Yani kabine bir gün önceden hazırda zaten¹²⁵⁵.

Kabinedeki dağılım Cumhurbaşkanı Sunay ile belirlenmişti¹²⁵⁶. Başbakan dahil 26 kişi kararlaştırılan ve AP'den 7, CHP'den 4, Kontejandan 3, MGP'den 1, MBK'dan 1 olmak üzere 16 kişi Parlamento içinden, kalan 10 kişinin ise dışarıdan atanması öngörülen

¹²⁴⁷ Hürriyet, 8 Aralık 1971,s.11

¹²⁴⁸ F.Bozbeyli, *T.B.M.M.Tutanak Dergisi*, 20.12.1971, B:18, O:1, XIX, s.504.

¹²⁴⁹“Erim; Ya Bu İş Başaracağız..Ya Da..”, *Yankı*, Sayı:40, (20-26 Aralık 1971), s.4-5 İnönü'nün yazı ile olumlu cevap verdiğini, Feyzioğlu'nun bazı hususların açıklığa kavuşturulmasını istemekle birlikte desteklediğini, AP'nin ise tutumunda olumsuzluk gözlemediği belirtiliyor.

¹²⁵⁰Yankı dergisi ...*Ecevit ise, Demirel ile adeta ortak konuşuyorlar...;Reformlar ancak işleyen bir demokraside yapılabilirdi. Halktan kopuk bir yönetimle değil*, ifadelerini kullanmaktaydı. (“Parti Liderleri Kimler Ne Dedi”, Sayı:39,s.10.) ; İ.Küçükömer, *a.g.e.*, s.56'da yaklaşımlarındaki ortaklık nedeniyle çözümün AP ile Ecevitçi CHP ittifakıyla sağlanabileceğini savunuyordu.

¹²⁵¹ “Meclise Dayalı Kabine...”, *Hürriyet*, 5 Aralık 1971,s.11.

¹²⁵² N.Neftçi, *a.g.e.*, s.221-222.; İnönü, *hükümeti kurmak istemeyenlere canımla başımla karşı çıkacağım* diyordu.(*Hürriyet*, 11 Aralık 1971,s.11.)

¹²⁵³ “İnönü – Ecevit Anlaşmazlığı”, *Hürriyet*, 12 Aralık 1971,s.11.

¹²⁵⁴ Fikret Bila, *CHP Tarihi 1919-1979*, Ankara, s.507.

¹²⁵⁵ O.Tokatlı, *a.g.e.*, s.485-486.

¹²⁵⁶ N.Erim, *a.g.e.*, s.988.

Kabinenin¹²⁵⁷ kuruluş çalışmalarını Erim, ilkinden farklı bir anlayışla yürütmüştür. *Tabii ben serbest seçeceğim, ama keyfi seçmeyeceğim. Görüşerek, danışarak, anlaşarak seçeceğim ki, dirlik düzenlik olsun*¹²⁵⁸ ifadesinden de anlaşılacağı gibi, parti görüşlerine daha çok önem vermiş, dahası bir partide aldığı bakanlar hakkında diğer partilere danışarak, kendi ifadesiyle, onlara zıd düşen kimseyi almamaya özen göstermiştir¹²⁵⁹.

Temaslara Meclis Başkanı Sabit Osman Avcı'yla görüşerek başlamıştır¹²⁶⁰. Demirel ile aralarındaki soğukluk, AP ile ilişkiyi Avcı üzerinde yürütmeye yöneltmişti. Avcı'dan AP'den alınacak 7 bakan için 21 isim istemiştir. Avcı daha sonra, AP Genel Sekreteri Nizamettin Erkmén tarafından isimlerin bildirileceğini haber vermiştir. AP her bakanlık için ikisi tercihli olmak üzere üç kişi bildirmiş, Erim yalnızca iki bakanlık için seçimini son sıradakiler için kullanmıştır. MGP'nin, Melen'in yanı sıra ikinci bir bakanlık talebini, Cumhurbaşkanı'nca belirlenen oranın bozulacağı gerekçesiyle geri çevirmiştir. MGP'nin dışardan alınacaklar arasında kendilerine yakın bir isim olan İlhan Öztrak'ın görevlendirmesi isteğini ise zaten düşündüğü bir kişi olması dolayısıyla kabul etmiştir. İnönü ise istenilen isimler hususunda itiraz etmemiştir. Sonuç olarak Erim, 11'i parlamento dışından olmak üzere, belirlediği isimleri Tağmaç ve Sunay'ın bilgisine sunmuş, kabul gördükten sonra bakan adaylarını çağırıp onaylarını almıştır¹²⁶¹.

11 Aralık'ta ilan edilen ve Başbakan Yardımcılığı makamı¹²⁶² ile Kültür Bakanlığı'nın yer almadığı kabinede, Milli Birlik Grubu'na bir bakanlık verilmesi planı, bu grubun Kadri Kaplan üzerinde ısrar etmesi, Erim'in ise başka isimleri tercih nedeniyle gerçekleşmemiş, böylece parlamento dışında atanan bakan sayısı 11'e çıkmıştır. İstifacı 11'ler ve onların ardında istifa eden Sezai Ergun ile Cahit Karakaş'ın yanı sıra Kültür Bakanı Talat S. Halman da yeni kabine dışında bırakılmıştır¹²⁶³. 11'lerin dışarıda bırakılması, Erim'e görevin önerildiği 4 Aralık Çankaya toplantısında Batur'un muhafetine rağmen alınan, istifacılardan kimseye görev verilmemesi kararına uygundu. Ergun ve Karakaş da sonra ki istifalarıyla aynı kapsamdaydı. Bu iki isim ayrıca AP'deki Demirel muhaliflerindendi. Bu yönüyle Erim'in danışarak, anlaşarak üyeleri belirleme stratejisi doğrultusunda devre dışı

¹²⁵⁷ "Erim: Mecliste 16 Bakan Seçeceğim", *Hürriyet*, 9 Aralık 1971, s.11.

¹²⁵⁸ "Erim Kabinenin Bu Akşam Belli Olacağını Söyledi", *Hürriyet*, 11 Aralık 1971, s.11.

¹²⁵⁹ "Yeni Hükümette Değişen Ne var", *Yankı*, Sayı:41, (27 Aralık 1971– 2 Ocak 1972) s.10.

¹²⁶⁰ *Hürriyet*, 8 Aralık 1971, s.11.

¹²⁶¹ N.Erim, *a.g.e.*, s.988.

¹²⁶² Erim, deneyimlerin Başbakan ile Bakanlar arasında, Başbakan Yardımcılığının yer almasının *sürtüşmelere* yol açtığını göstermesi nedeniyle bu makamın devre dışı bırakıldığını söylemektedir. (*Hürriyet*, 9 Aralık 1971, s.11.)

¹²⁶³ "Hükümet Belli Oldu", *Hürriyet*, 12 Aralık 1971, s.11.

kalmaları normaldi. Halman ise, istifadan geri durmuştu. Görev verilmemesini öncelikle tutuklanan yazar ve aydınları kurtarmak için gösterdiği çabaya bağlamaktadır. Bu uğraşlarının komutanlar nezdinde, kendisinin solcuların adamı olduğu düşüncesini oluşturduğunu, MİT'in de solcularla ilişkisi doğrultusunda görüş bildirdiğini aktarmaktadır. Erim için, *Beni kendisine düşman gibi görüyordu. Bu sürtüşmeler yüzünden... Öteki bakanlarla birlikte benden de kurtulacağını sanmıştı* ifadelerini kullanan Halman, istifa etmediği için, *kendisine sadık gibi görünen bir bakana, kamuoyu önünde bir kalleşlik etmiş gibi bir duruma düşmemek* amacıyla Kültür Bakanlığı'nı lağvettiğini ileri sürmektedir¹²⁶⁴.

Dış Ekonomik İlişkiler, Sanayi ve Ticaret ile Kültür Bakanlığı kaldırılmış; Ticaret Bakanlığı ile Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı adı ile iki bakanlık oluşturulmuştu. Kabine 13 Aralık'ta Cumhurbaşkanı tarafından Meclis'e sunulmuş¹²⁶⁵, 16 Aralık'ta Başbakan Erim Hükümet Programını Meclis'te okumuş, 20 Aralık'ta ise üzerinde görüşmeler yapılmıştır.

3.1.2.Hükümet Programı

2.Erim Hükümetinin programı, sürecin geldiği noktayı anlamak açısından önemli bir veridir. Bu nedenle program içeriğinin özetini yapmaktansa, İlk Hükümetin programıyla karşılaştırmayı gelişimin yönünü analiz etmek açısından daha faydalı buluyoruz.

Başbakan Erim, yeni Hükümet Programının eski Hükümet Programıyla birlikte ele alınması üzerinde durmuş, eski Programda belirtilen reformların yapılması için çalışmaların sürdürüleceğini özenle vurgulamıştır¹²⁶⁶. Eski ile yeni arasında niteliksel değil, yalnızca üslup farkı bulunduğunu, birinci programda, aslında öyle olmadığı halde, ilk Hükümetteki bazı bakanların sözleri nedeniyle *ilgili çevrelerde uyanmış haklı veya haksız şüpheleri* gidermek maksadıyla, İkincisinde, *bazı noktalara, belki daha fazla basarak* kuşkunun giderilmesini hedeflediklerini savunmuştur¹²⁶⁷. İlk hükümetin özel sektörde uyandırdığı kaygıların, sektör mensuplarınca kendisine aktarıldığını belirtmiştir¹²⁶⁸. İstanbul Ticaret Odası Başkanı Behçet Osmanağaoğlu, özel sektöre yaklaşımda, ekonomik politikaların yürütülmesinde, birinci Erim Hükümetinin *şaşırtıcı ve iş güvenini sarsıcı karar ve tutum* içerisinde olmakla

¹²⁶⁴ T.S.Halman, *a.g.e.*, s.241-245, Halman, Erim'in Devlet Operasına alınmasını istediği eşinin bir arkadaşını, Jüri tarafından yetersiz bulunması nedeniyle atamasını yapmadığını, Cumhurbaşkanı Sunay'ın da Cumhurbaşkanlığı'nda emekli olacak bir bahçivana Devlet Tiyatrosundaki boş bir marangozluk kadrosunun verilmesi isteğini de yerine getirmedeği gibi olaylara da değinmektedir (*a.g.e.*, s.233-237)

¹²⁶⁵ *T.B.M.M.Tutanak Dergisi*, 13.12.1971, B:14, O:1, XIX, s.357.

¹²⁶⁶ *T.B.M.M.Tutanak Dergisi*, 16.12.1971, B:16, O:1, XIX, s.435-436,438,442.

¹²⁶⁷ *T.B.M.M.Tutanak Dergisi*, 20.12.1971, B:18, O:1, XIX, s.533.

¹²⁶⁸ *Yankı*, Sayı:41, s.10'da Erim şunları söylediklerini aktarıyor; *Siz böyle söylüyorsunuz, doğrudur. Ama sizin arkadaşlarınızdan bazıları öyle laflar ediyorlar ki, bizim yüreğimiz ağzımıza geliyor.*

suçlayarak, yeni hükümet üyelerinin seçiminde *yurt gerçeklerini bilen* kimseler olmasını Erim'den istemişti¹²⁶⁹.

Değişimi yalnızca bir *üslup farkına indirgemek zor görünmektedir*¹²⁷⁰. Kritik noktalarda, örneğin ilkinde olmadığı ölçüde özel sermayeye verilen önem üzerinde durulmakta ve *gerekli teşviklerin* sağlanacağı belirtilmekteydi ki böylece, ilk program ve onun devamı niteliğindeki Karaosmanoğlu'nun basın toplantısında ortaya konular hatırlandığında üslubun ötesinde niteliksel bir değişimin varlığını görmemek zordur. Yabancı sermaye için, ilkinden tanımlanan dört şarta değinilmiyor, sadece *yurdumuzun menfaatlerine uygun olması* gibi soyut bir söylemle yetiniliyordu. İlkinde getirilen dört şartın, yabancı sermaye için aşılması zahmetli engeller olduğu dikkate alınırca, değişimin derecesi daha iyi anlaşılacaktır.

Yeni Programda, Toprak ve Tarım Reformu hususunda, meseleyi tarım reformu adı ile tanımlayanların tezlerine dayanak olarak sundukları, verimlilik, toprak özelliği, ürün türleri gibi argümanların kullanılması dikkat çekmektedir. Ayrıca köylülükle ilgili ilkinde nazaran çok daha teferruatlı bir tablo çizilmiştir¹²⁷¹. İlkinde petrol arama, ana petrol depoları, linyit, boraks gibi alanlarda açıkça devletleştirileceğine yer verilirken, yenisinde *milli menfaatlere aykırı durumun* düzeltileceği ifadesiyle yetinilmiştir. Yani birisinde, milli menfaatlere ulaşma yöntemi açıkken, diğeri yuvarlak ifadelerden öteye geçmemiştir.

Erim'in *amaç Parlamentosuz, serbest seçimsiz, maskelenmiş veya açık bir dikta değildir*, Parlamento ile *işbirliği yapmaktan başka yol tanımıyoruz. ... Tartışma, değiştirme, kabul veya ret Parlamentomuzun en tabii hakkıdır*¹²⁷² söylemi, ilk kabinede Demirel'e gösterdiği ılımlı yaklaşımın yarattığı tepki hatırlanırsa, sürecin geldiği tahammül sınırlarını göstermesi bakımından özel anlam taşımaktadır.

Erim, 12 Mart Muhtırası'nı, Birinci Hükümet programını, Cumhurbaşkanı Sunay'ın kendisine ikinci defa görev verildiğinde Parti liderlerine gönderdiği yapılacak işler listesi ile yeni programı, hükümet icraatının yönünü tayin edecek bütünün parçaları olarak ele almaktaydı.

¹²⁶⁹ "Hükümet Özel Sektörle İstişarede Bulunmalıdır", *Hürriyet*, 10 Aralık 1971, s.11.

¹²⁷⁰ İkinci Hükümetin Programı için bkz. *T.B.M.M.Tutanak Dergisi*, 16.12.1971, B:16, O:1, XIX, s.435-443.; Birinci Hükümet Programı için bkz. *T.B.M.M.Tutanak Dergisi*, 2.4.1971, B:80, O:1, XII, s.393-401.

¹²⁷¹ Ecvet Güresin, *...sert ve radikal toprak reformu yerine verimlilikle sosyal adaletin bağdaştırıldığı bir reformun benimsendiği ... bu anlayış I.Erim Kabinesinin çizdiği tablodan hayli farklıdır*, demektedir. (Hükümet Programı", *Hürriyet*, 17 Aralık 1971, s.3.)

¹²⁷² Bu ifadeler programın son sayfasında yer almaktadır. Son sayfa ise bizzat Erim tarafından yazılmıştır. (N.Erim, *a.g.e.*, s.989.)

İlkinde olduğu gibi hükümet ve program aleyhinde bütünsel olarak aleyhte tutum alan tek parti olan Demokratik Parti'nin lideri Bozbeyli'nin¹²⁷³, müzakereler sırasında, sözkonusu metinlerdeki çelişkilere dikkat çekmesi ve ... *bu birbirine ters düşen metinlerin ve görüşlerin hangisine itibar olunacaktır?* sorusu haklı bir noktada durmaktadır. Nitekim hükümete güvenoyu veren partiler, yuvarlak ve çelişkili söylemden yararlanma yoluna gitmişlerdi. Herkes kendisine yontmayı, uygun geleni öne çıkarmaya gayret sarfetmiştir. Sağ Partiler İkinci Programı olumlu bulmaktaydı. Öyle ki, red oyu veren Demokratik Parti de buna dahildi. Ancak diğerine yapılan atıfların olumluluğu ortadan kaldırdığı görüşündeydi. Bozbeyli şöyle konuşuyordu; *İkinci Erim Hükümetinin programı son metinden ibaret olsaydı bunu nispi bir ilerleme, olumlu bir gelişme saymak mümkündür. Son metnin getirdiği her yenilik, birinci program tarafından köstelenmiştir.*

CHP, eski programa yapılan atıfları vurgulama gereği duyuyordu¹²⁷⁴. Toprak reformu, Eğitim reformu, Enerji ve Tabii Kaynaklar kapsamında petrol ve madenlerle yabancı sermaye gibi konularda eski programa yapılan atıfı özellikle ön plana çıkarıyordu. CHP sözcüsünün altını çizdiği bir başka nokta, kendi reform anlayışlarıyla *Meclisler çoğunluğuna hakim reform anlayışının* uyuşmasının *mümkün olmadığı* idi. Buna rağmen, Meclis'in çoğunluk partisi AP ile aynı hükümete ve programa güvenoyu veriliyordu.

AP ise, neredeyse her yönünü eleştirdiği ilk programın aksine, yeni programa hiçbir eleştiri yöneltmemiş ve sahip çıkmıştır¹²⁷⁵. Programda, parlamento ve seçimin *maskesiz veya açık dışlandığı bir dikta hevesine ... kesin vaziyet* alındığı, hür teşebbüsle kalkınmanın demokratik rejim içinde gerçekleşeceğinin benimsendiği üzerinde durulmuştur. AP'ye göre meselenin nirengi noktası millet iradesi idi. Reformların gerçekleştirilmesinde Parlatentonun *tartışma, değiştirme; kabul veya ret* hakkının tanınmış olması çok önemseniyordu. Parlatentonun rolüne yapılan vurgu, çoğunluk partisi AP'ye, tartışmaların her noktasında müdahale etme, yönlendirme fırsatı sunacağı gibi, aynı zamanda Muhtıra ile askere kaymış iktidar erkinin biraz daha normal kurumsal işleyişe dönmesi doğrultusunda atılmış bir adımdı. Hiç değilse, Muhtıra ile bazı çevrelerde tartışma konusu yapılan parlamento meşruiyeti sorunu giderilmiş oluyordu.

¹²⁷³ Bozbeyli'nin konuşması için bkz. *T.B.M.M.Tutanak Dergisi*, 20.12.1971, B:18, O:1, XIX, s.500-508.

¹²⁷⁴ *T.B.M.M.Tutanak Dergisi*, 20.12.1971, B:18, O:1, XIX, s.514-519.; N.Erim, *a.g.e.*, s.989'da, CHP birinci hükümet programını tercih ettiğini belli etti ifadesini kullanmaktadır.

¹²⁷⁵ *T.B.M.M.Tutanak Dergisi*, 20.12.1971, B:18, O:1, XIX, s.519-524.

İlk hükümete de destek vermiş olan MGP'nin desteği artarak devam etmiştir¹²⁷⁶. Bazı sivri söylemlerin yeni programda yer almamış olmasını özellikle olumlu bulmuştur.

2.Erim hükümeti ve programı önceki hükümete mesafeli yaklaşımlarda memnuniyet yaratmıştır. Erim'in, *AP'liler çok memnun görünüyorlar. İş muhiti de iyi karşıladı*¹²⁷⁷ şeklindeki ifadeleri bunun yansımasıdır. Erim'in dikkate aldıklarını söylediği *kamuoyunun eğilimleri, tepkileri* önemli oranda iş çevrelerinin istemleri idi. İş çevrelerinin kuşklarını gidermeye dönük atılan adımlara örnek mahiyetinde Ticaret Bakanlığına Merkez Başkanı Naim Talu'nun getirilmesini göstermekte, iş aleminde tanınan, güvenilen Talu'nun *başlı başına bir teminat* olduğunu; ayrıca Anayasa Mahkemesince iptal edilen Yatırımları Teşvik Kanunu yerine yenisinin hızla getirileceğini belirtmekteydi¹²⁷⁸. İşçi ve memur kesimiyle ilgili herhangi bir yenilik söz konusu değildi. Özel sektöre yakınlık¹²⁷⁹, CHP içindeki tepkileri arttıran bir husus olmuştur. CHP Genel Sekreteri Kamil Kırıkoğlu; *Erim Hükümetinin özel teşebbüse gerekğinden öte bel bağlar görünüşü bizi kaygılandırmıştır, demektedir*¹²⁸⁰.

Özel sektördeki kaygıların giderilmesi hedefine ulaşıldığı anlaşılmaktadır. Sektör temsilcileri programdan ve bakanların kimliğinden memnuniyetlerini ifade etmekten geri kalmamıştır¹²⁸¹. Eski ve yeni hükümet programları arasında *temel ilkeler bakımından* esaslı fark göremeyen Ecvet Güresin de aradaki değişimi ifade etmekteydi. Güresin şöyle devam ediyordu; *...görülüyorki sadece birkaç ana noktada* (ki bununla toprak reformu, özel sektöre ve yabancı sermayeye yaklaşım gibi konular kastediliyor. **BN.**) *toplanan değişiklikler bile iki hükümetin meseleleri ele alış tarzındaki farklılığı ortaya koyabiliyor*¹²⁸².

Associated Press'e göre, hükümete dışardan alınanlar, öncekilere nazaran *daha ılımlıydı*, yeni program ise parlamentodaki *tutucu* çoğunluğun istemleri doğrultusunda *sağa kayışı* temsil ediyordu¹²⁸³. Tercüman gazetesindeki ifadeler bunu teyit eder yöndedir. Program için, ilkinde göre *tereddütlere ortadan kaldıran bir nitelik taşımaktadır* ifadesi kullanılan başyazıda, *'devletleştirmek' gibi kuşku yaratıcı sert söyleme yer verilmediği*

¹²⁷⁶ *T.B.M.M.Tutanak Dergisi*, 20.12.1971, B:18, O:1, XIX, s.508-514.; Hükümet 45 ret ve bir çekimsere karşılık 301 oyla güvenoyu almıştı. (N.Erim, *a.g.e.*, s.989.); İsmet İnönü göz sağlığı için Paris'e gittiğinden oylamada yoktu. (M.Toker, *..İsmet Paşa'nın Son Yılları*, s.267.); Oylamaya katılmayanlar arasında Ecevit de vardı. (Hükümet Programı 301 'Evet' Ama..., *Yankı*, Sayı:41, s.8.)

¹²⁷⁷ N.Erim, *a.g.e.*, s.989.

¹²⁷⁸ "Yeni Hükümette Değişen..", *Yankı*, Sayı:41, s.10.

¹²⁷⁹ *Yankı* dergisine göre hükümet TÜSIAD'ın *radyalardan yayınlanan isteklerine programda geniş yer verdi.* ("Özel Sektör Ne İstiyor", Sayı:40, 20-26 Aralık 1971, s.11.)

¹²⁸⁰ "CHP Özel Sektör Düellosu", *Yankı*, Sayı:4, s.11.

¹²⁸¹ "Özel Sektör Rahatladı", *Yankı*, Sayı:42, (3-9 Ocak 1972), s.20-21.

¹²⁸² Ecvet Güresin, "Hükümet Programı", *Hürriyet*, 17 Aralık 1971, s.3.

¹²⁸³ Akt. "Program Havaya Uygun", *Yankı*, Sayı:40, s.5-6.

vurgulanmaktaydı¹²⁸⁴. Financial Times ise, iki programdaki reform anlayışı arasında önemli bir fark görmezken, esas değişikliği Başbakanın, işleri kararname ile idare etmek isteminden vazgeçip parlamentoyu daha fazla gözeten bir metodu benimsemesinde görmekteydi. Finansal Times, uzlaşma havasına rağmen, reformların tek tek ele alınması sürecinde *reformcularla gelenekçiler arasındaki çatışma gene su yüzüne çıkacaktır*, öngörüsünde de bulunmaktaydı¹²⁸⁵.

F.Ahmad iki hükümet arasındaki farkı şu ifadelerle ortaya değerlendirmiştir; *Erim, ikinci kabinesini ilan ettiğinde 'beyin takımı'ndan ve üzücü bir başarısızlık olarak bürokratik reform düşüncesinden vazgeçmişti.... Yeni kabine Melen, Ergin ve Dikmen gibi yolundan dönmez muhafazakarlar, ya da beyin takımının sahip olduğu gibi meclis üzerinde aşındırıcı bir etkiye sahip olmayan renksiz bürokratlardan oluşuyordu. Reformlardan vazgeçilmemişti: bu kez Erim, Meclis'e meydan okumaktan çok yatıştırarak reformları gerçekleştirme şansının daha çok olduğu görüşünü benimemişti*¹²⁸⁶.

3.1.3.Hükümetin Temelindeki Zayıflık Ve Gidişatı Belirleyen Sorunlar

Erim'in görevi kabul etmek için koştuğu şartlar Cumhurbaşkanı tarafından liderlere sunulmuş ve hükümete katılan partiler tarafından destekleneceğine dair teminat verilmişti. Ne var ki bu destek bildiriminin henüz başlanmamış, somuta indirgenmemiş bir iş olması nedeniyle, neticede soyut ve genel bir mahiyet arzettiğini Başbakan Erim de farkındaydı¹²⁸⁷. Yapılacak işler üzerinde mutabakata varmak tek başına bir sonuç yaratmıyordu. Sorun, nelerin yapılacağından çok nasıl yapılacağına düğümleniyordu. Program müzakereleri sırasında AP, reform tasarılarının bir an önce Meclise sunulmasını isterken çoğunluk gücüyle, içeriğe müdahale edebilme imkanına sahip olmanın rahatlığı içindeydi. Nitekim Demirel Daily News'a verdiği demeçte, içerik kendilerine uyduğu ölçüde destekleyeceklerini söylüyordu¹²⁸⁸. CHP'nin müzakerelerde Parlamento çoğunluğunun reform anlayışıyla aralarındaki uyumsuzluğu vurgulaması da aslında verileceği bildirilen desteğin ne derece reel bir anlam ifade ettiği hususunda ciddi kuşkuları akla getirmekteydi.

Demek ki 2.Erim Hükümeti de birincisindekine benzer bir zeminde hareket etmekle yüz yüzeydi. İlkine nazaran parlamento yapısını gözeterek, AP çizgisini memnun eden bir

¹²⁸⁴ “Başyazı: Tereddütler Dağılırken”, *Tercüman*, 17 Aralık 1971, s.1.

¹²⁸⁵ Akt. “Bizi Nasıl Görüyorlar”, *Yankı*, Sayı:43, (11-16 Ocak 1972), s.12.

¹²⁸⁶ F.Ahmad, *a.g.e.*, s.351.

¹²⁸⁷ “Erim; Mecliste 16 Bakan Seçeceğim”, *Hürriyet*, 9 Aralık 1971,s.11.

¹²⁸⁸ akt. “Demirel, Milletın Dediğı Olur”, *Yankı*, S.42, s.7.

hükümet kadrosu ve programıyla ortaya çıkılması, bu sefer CHP içerisindeki rahatsızlığı arttırmıştır. Deyim yerindeyse kaldıraçın diğer tarafına ağırlık verilmiş, ne var ki farklı bir muhtevayla süren dengesizlik engellenememiştir.

AP ve Demirel'in halk nezdinde bir meşruiyet sorunu yaşadıkları söylenemez. Ancak aynı krediye devlet kurumları nezdinde sahip olduğunu söylemek mümkün değildir. Özellikle ordu nezdinde AP'nin ve daha çok da Demirel'in ciddi bir meşruiyet sorunu yaşadığı ortadaydı. AP'ye iktidarın, hiç değilse mevcut yönetim kadrosunu muhafaza ettiği müddetçe verileceği, en hafif söylemle, düşük bir ihtimal olarak görülüyordu¹²⁸⁹. Demirel iktidar alternatiflerinin o derece dışında tutuluyordu ki, Ekim bunalımı sırasında, Demirel'e yeniden başbakanlık yolunun açılıp açılmadığı sorusuna, Adalet Bakanı ve Hükümet Sözcüsü İsmail Arar'ın cevabı *güldürmeyin beni* olmuştu¹²⁹⁰. Bu cevap, Arcayürek'in deyimiyle, AP'de tepki yaratmışsa da *çoğu kesimin, duygularını, yargılarını yansıttı*¹²⁹¹. Daha önce değindiğimiz, Demirel'i AP'nin başında uzaklaştırmak amacıyla Genelkurmay Başkanı'nın da içinde olduğu çabalar da bu durumun tezahürü olarak görülebilir.

Yeni dönem, AP ve Demirel'e özellikle ordu nezdindeki meşruiyet sorununu gidermek bakımından uygun zemin sunmuş ve Demirel'in Çankaya'da komutanlarla bir araya gelmesi, Erim'le barışması, meşruiyet kazanma ve yeniden iktidar umutlarını yeşertme şeklinde değerlendirilmiştir¹²⁹². İlişkilerdeki bahar havası Ekim bunalımından beri birbirinden uzak duran AP lideri Demirel ile Başbakan Erim'in bir araya gelmesiyle devam etmiştir. Basında *buzların eridiği* yorumlarına neden olan görüşme¹²⁹³, yeni yıl dolayısıyla Çankaya'da düzenlenen resepsiyonda, 27 Ekim'den bu yana ilk defa el sıkışmalarıyla gerçekleşmişti. Erim'in birkaç gün sonra Meclisteki odasına gerçekleştirdiği ziyaret Demirel'i iyice memnun etmişti. Görüşmede o günlerde gündemde olan vergiler, Deniz Gezmiş, Hüseyin İnan ve Yusuf Aslan'a verilen idam cezaları ile sıkıyönetim tartışmalarında izlenecek yol üzerinde durulmuştu¹²⁹⁴.

¹²⁸⁹ Örn. "Demokrasinin Kurtuluşu AP'den Geçer", *Yankı*, Sayı:21, (19-25 Temmuz 1971), s.13.

¹²⁹⁰ "Arar, Demirel'in Başbakanlığı için 'Beni Güldürmeyin' dedi", *Hürriyet*, 28 Ekim 1971,s.1.

¹²⁹¹ C.Arcayürek, *Çankaya'ya Giden Yol...*, s.248.

¹²⁹² "AP-Demirel Ne Düşünüyor", *Yankı*, Sayı:43, s.9.

¹²⁹³ *Hürriyet*, 6 Ocak 1972,s.1,11

¹²⁹⁴ N.Erim, *a.g.e.*,s.990-991 Erim, yeni yıl resepsiyonunda Sunay'ın kendisine Demirel için şunla biraz konuş telkininde bulunduğunu ancak kendisinin konuşmaya fırsat bulmadığını yazmaktadır.

3.1.3.1. Bütçe Finansmanı Sorunu Ve Vergiler

Denilebilir ki, vergi tartışmasını hükümet kucağında bulmuştur. İlk hükümet dönemindeki 1972 bütçesi tartışmalarında da¹²⁹⁵ görüleceği üzere enflasyonist bir gidişatı önleme stratejisi ile hareket ediyordu. Öncelik, denk bütçe ve pahalılığı önlemek doğrultusundaydı. Denk bütçe hedefini tutturmak için ihtiyaç duyulan kaynak ise esas olarak vergilerden sağlanmak isteniyordu.

Aslında vergileri yeniden yapılandırma hedefi ilk hükümet programında mali reform kapsamında yer alan bir husustu. Hatta 11'lerin istifasına günler kala, Kasım ayının sonlarında, anayasa değişikliğiyle *hükümete nispeti belli vergileri arttırmak ve azaltmak* konusunda tanınan yetkiyi kullanmak amacıyla, Finansman Kanunu Tasarısı Meclis'e sunulmuştu. Bu, hükümete vergilerin bir misli arttırma imkanı sağlayacaktı¹²⁹⁶.

Reformlardaki gecikme nedeniyle konunun gündemde baş sıralara oturması İkinci Hükümet dönemine rastlamıştı. Hükümetin 1972 Bütçesinin (ki 11'ler istifa etmeden hemen önce karara bağlanmıştı,) denkliği için zaruri gördüğü vergiler parlamento ve basında yoğun eleştirilere konu olmuştur¹²⁹⁷. Partiler program müzakereleri sırasında konuyla ilgili endişelerini dile getirmişti. Demokratik Parti lideri Bozbeyli, ağırlaştırılmış vergi yükünün ekonomide gerileme ve çöküntü yaratacağını; MGP lideri Feyzioğlu, büyük kısmını ekonomik sorunlara ayırdığı konuşmasında yeni vergileri *erişilmesi kolay olmayan ve milletten büyük fedakarlıklar isteyen bir gelir hedefi* şeklinde nitelemiştir. CHP sözcüsü Kemal Demir, vergide adalet sağlanması uyarısında bulunurken, AP sözcüsü Orhan Dengiz'in konuya doğrudan değinmediği görülmektedir¹²⁹⁸. Her ne kadar Demirel, *fakir fukarayı ezen bir vergi politikası olmaz*¹²⁹⁹ şeklinde konuşmuşsa da örneğin çok eleştirilen Mali Denge Vergisi'ne destek vermeleri AP'nin bu konuda, hiç değilse diğerlerine oranla daha ılımlı bir tutum benimsediğini göstermektedir¹³⁰⁰. Nitekim Yankı dergisinin haberine göre AP'li İl Başkanı Faruk Ilgaz, Genel Başkan Demirel'e gönderdiği mektupla, vergiler karşısında *daha hassas ve*

¹²⁹⁵ Bu konuda bkz. İstifayı Hızlandıran Etkenler, s.243 vd.

¹²⁹⁶ "Hükümet Bütün Vergileri Bir Misli Arttırmak İstiyor", *Hürriyet*, 23 Kasım 1971, s.1.

¹²⁹⁷ N.Erim, *a.g.e.*, s.990.

¹²⁹⁸ *T.B.M.M.Tutanak Dergisi*, 20.12.1971, B:18, O:1, XIX, s.501-526.; DP özellikle Mali Denge vergisine karşı çıkmıştır. ("Mali Denge Vergisine Tepki Büyüyor", *Hürriyet*, 8 Ocak 1972,s.1,11.)

¹²⁹⁹ "Demirel: İdamların Tartışılması Adaletle Tesir Eder", *Hürriyet*, 31 Ocak 1972,s.1,9.

¹³⁰⁰ "Mali Denge Vergisinin Tümü Dün Kabul Edildi", *Hürriyet*, 4 Şubat 1972, s.1,9 AP'li İsmail Hakkı Alaca'nın Geçici Komisyonunda, CHP ve DP'lilerin muhalefetine rağmen kabul edilen Mali Denge Vergisini savunusu ilginçtir; Alaca, ticaretle uğraşanların memurlardan fazla vergi verdiğini savunarak şöyle diyor; *memur evinden çıkar gelir, sıcak dairesinde çalışır, ziline basar odacıyı çağırır. İstedikini emreder, mutemede emreder, her şeyi yaptırır. Bunlar için ne çalıştığı daireye kira verir, ne başka bir şey yapar. Memur da tabii ki vergi vermelidir.*

dikkatli davran(ıl)masını istemiştir¹³⁰¹. CHP'nin yayınladığı tebliğde, AP'nin daha önce getirdiklerinin devamı olarak niteleyip, en çok dar gelirleri olumsuz etkileyeceğini, sanayi gelişimini de köstekleyeceğini savunduğu vergiler¹³⁰², CHP ile yeni hükümetin politikaları arasındaki uyumsuzluğun göstergesi durumundaydı. Ekonomik ve sosyal politikalarındaki çelişki, Ecevit'in söylemiyle *patlamıştı*¹³⁰³.

Bütçe açığının önüne geçmek suretiyle pahalılığı durduracağını düşünen hükümetin bunun için başvurduğu vergiler¹³⁰⁴, gerek ücretli gerekse işveren kesimindeki tepkilerin hedefindeydi. Karşı çıkış argümanları farklı olmakla birlikte, ortaklaşan tepkiler kayıt dışının kayda alınması verginin yaygınlaştırılması yerine mevcut mükelleflere ek yük bindirilmesinaydı¹³⁰⁵. Oysa Başbakan Erim taviz vermeye yanaşmıyordu. Eleştirilerin aksine, vergi oranlarının *gürültü yapmaya değecek kadar yüksek olmadığını* savunuyor¹³⁰⁶, bunların bütçe denklığı için arzettiği önemi, *bu konuda gerekirse hükümetin geleceğini tehlikeye atmakta kararlıyım* sözleriyle ifade ediyordu¹³⁰⁷. Bu kararlılık, Mecliste AP ve CHP'lileri bir ortak önergeyle bütçede, Hazinesinin karşı çıkmasına rağmen, kesintiye gitmeye yönelmiştir¹³⁰⁸. Böylece bütçe küçüldüğü oranda, hükümetin denkleştirmek için kaynak, dolayısıyla vergi ihtiyacı azalmış olacaktı. Nitekim Bütçe ve Plan Karma Komisyonunda bütçeden yüzde 10'luk bir kesinti yapılması, Komisyon Başkanı Cihat Bilgehan tarafından, Mali Denge Vergisinin daha düşük oranda gerçekleşmesini sağlayacağı noktasında değerlendirilmiştir¹³⁰⁹.

Kamuoyuna yansıdığı kadarıyla hükümetin bütçe açığı ve pahalılık karşısında almayı düşündüğü tedbirlerin bir diğer ayağı ücret ve fiyatlarda dondurmaya gitmektir. Bu konudaki

¹³⁰¹ “Yeni Vergilere Karşı”, *Yankı*, Sayı:44, (17-23 Ocak 1972), s.21-22.

¹³⁰² “CHP Tebliğ Yayınlayarak Yeni Vergi Tasarılarına Şiddetle Çattı”, *Hürriyet*, 13 Ocak 1972, s.1,9 İnönü şöyle konuşuyordu; *Adamdan alacağını almışsın, adam çıplak artık daha nesini alacaksın, yoktan ne çıkar. ... Parti olarak biz şiddetle bunların karşısında çıkmak zorundayız. Vatandaşın takati kalmadı.*

¹³⁰³ “Bülent Ecevit.. İnönü Ne Derse Desin”, *Yankı*, Sayı:44, s.5’de Ecevit şöyle diyordu; *1.Erim Hükümetinin görüntüsü net değildi. 2.Erim Hükümetinin görüntüsü nettir. Ekonomik ve sosyal politikası bakımından CHP politikasının tamamen karşısındadır. CHP'nin desteğine rağmen bu çelişki vergi politikasında patlak verdi. ... (Parti) yöneticileri beklenen vaziyeti almıştır.*

¹³⁰⁴ “Ergin; Pahalılığı Önlemek için Vergi Koyuyoruz”, *Hürriyet*, 9 Ocak 1972,s.1,11 Ergin; 1972 bütçesinin 1971’e nazaran 15 milyar lira daha fazla olduğunu, diğer kısmın halledildiğini ancak 4 milyarı için yeni vergilere başvurmak zorunda kaldıklarını söylüyordu.

İktisat Fakültesi’nden Prof.Dr.Memduh Yaşa, Ergin’in tam aksi yönde konuşuyordu; *Verginin hayat pahalılığını önlediği görülmüş şey değil. Vergiler fiyatları geriletmez.*(“Asgari Vergi...”, *Hürriyet*,15 Ocak 1971,s.1,11.) Prof.Dr.Kenan Bulutoğlu da; (Bütçenin) *açık vermemesi, hayat pahalılığını önlemek için yeni vergi getiriyoruz iddiası çok garib görünüyor*, demektedir. (“Vergi Yüğü...”, *Hürriyet*, 16 Ocak 1972,s.1,11.)

¹³⁰⁵ Bu konular için bkz. Mali Reform, s.304.

¹³⁰⁶ N.Erim, *a.g.e.*, s.990.

¹³⁰⁷ “Erim’in ‘Le Monde’a Demeci”, *Yankı*, Sayı:45, (24-30 Ocak 1972), s.5.

¹³⁰⁸ “Yatırımlarda 1 Milyarlık Kesinti Yapıldı”, *Hürriyet*, 21 Ocak 1972,s.1,11.

¹³⁰⁹ “Mali Denge Vergisi % 3’den Fazla Olmayacak”, *Hürriyet*, 1 Şubat 1972,s.1,9.

etüdler için 7 bakandan teşkil eden bir komisyon oluşturulmuştu¹³¹⁰. Fedakarlık ücretleri sabit tutmak suretiyle işçi ve memurdan beklenmekteydi¹³¹¹. Yankı dergisi, Komisyonun amacını toplu sözleşme düzeninde yapılacak değişiklikleri belirlemek olarak açıklamaktadır. Dondurma olmasa bile, netice itibariyle hükümet programında da yer bulan toplu sözleşme düzeniyle ilgili değiştirme çabalarının esası ücretleri kontrol altına almaya dönüktü. Ne var ki ücret ve fiyatlarda dondurma girişimleri birbirine karşı tepkiler yaratmıştır. İşçi kesimi örneğin Türk-iş, fiyat dondurmaya olumlu bakarken ücret dondurma girişimine *bütün güçleriyle* karşı duracağını açıklamış; buna karşılık İşverenler, fiyat dondurmaya yanaşmazken ücretlerin kontrol altına alınmasını savunmuştur. Ücretlerin dondurulacağına dair haberler karşısındaki tepkiler, Başbakan Erim’i konuyu yalanlamak *zorunda* bırakmıştır¹³¹².

Gelir kaynağı olarak düşünülen bir başka yol memur terfilerinin bir yıl ertelenmesiydi¹³¹³. Burdan elde edilecek gelir bütçe kalemleri arasına konulmuştu. Maliye Bakanı Ergin, Bütçe ve Plan Karma Komisyonu’nda terfilerin normal şekilde gerçekleşmesi halinde bütçenin *300-500 milyon lira* gelirden mahrum kalacağını söylüyordu¹³¹⁴. Hükümet, bazı hususları Danıştay tarafından Anayasaya da aykırı bulunan düzenlemede, Parlamentodaki partilerin karşı çıkması memurların tepkisiyle birleşince, geri adım atmak zorunda kalmıştır¹³¹⁵.

3.1.3.2. İnönü’nün Muhalefetini Yükselten Gelişmeler; Sıkıyönetim, İdamlar, Savcılar

Erim, Ecevitçilerin Parti kongrelerinde gösterdiği başarının da etkisiyle, vergiler, bütçe, pahalılık gibi meselelerdeki tutumundan yola çıkarak günlüğünde CHP için *şimdi hükümete karşı gibi* nitelemesinde bulunmuştu¹³¹⁶. CHP’nin, hükümetle ilişkilerini bütünüyle dinamitleyen ve Erim’in sözlerindeki *gibi* tabirini fazlalık haline getiren yeni tartışma sürecini sıkıyönetimin uzatılması, idamlar ve sıkıyönetim savcılarının CHP hakkındaki iddiaları teşkil

¹³¹⁰ “Hükümet Fiyatları ve Ücretleri Donduruyor”, *Hürriyet*, 28 Aralık 1971, s.1,11.

¹³¹¹ “Maaş ve Ücretler Sabit Tutulacak”, *Tercüman*, 17 Kasım 1971, s.1.

¹³¹² “Maliye Dondurma Mevsimi Değil”, *Yankı*, Sayı:42, (3-9 Ocak 1972), s.21 Erim, Ekim bunalımı sırasında, İngiltere Kraliçesi’nin geldiği günlerdeki söylemini hatırlatır şekilde *Siyasi bunalımları buzdolabına koyuyoruz diye, her meseleyi dondurmaya kalkmayacağız* ifadesini kullanıyordu.; İşveren Konfederasyonları Başkanı Halil Kaya, işçi ücretleriyle ilgili *aşırı talepler memleket ekonomisi için büyük yaralar açıyor.... Aşırı taleplere taviz verilmemesi, memleket ekonomisi için gerekli*, şeklinde konuşuyordu. En büyük memur örgütü durumundaki Türkiye Devlet Personeli Dayanışma Derneği Genel Sekreteri de, Türk-iş gibi fiyat dondurulmasına olumlu, ücretlerin dondurulmasına ise olumsuz bakıyordu. (İşçi ve Memurlar, *Hürriyet*, 29 Aralık 1971, s.11.)

¹³¹³ “Erim: Memur Terfilerinin Ertelenmesi İsteği Geri Alınmıyor”, *Hürriyet*, 6 Ocak 1972, s.11.

¹³¹⁴ “Sanayiciler: Vergilerin Ağırlaştırılmasına ‘Hayır’”, *Yankı*, Sayı:46, (30 Ocak-6 Şubat 1972), s.21.

¹³¹⁵ *Hürriyet*, 5,13,14 Ocak 1972, s.1,9.

¹³¹⁶ N.Erim, *a.g.e.*, s.991

etti. İşin merkezinde CHP lideri İnönü vardı ve adeta I.Erim hükümeti karşısındaki Demirel'in rolünü üstlenmiş gibiydi. Erim ve asker nezdinde, Demirel'le kıyaslanmayacak ölçüde bir meşruiyet ve etki sahibi olması takındığı muhalif söylemin etkisini arttıran bir faktördü. Demirel partisinin parlamentodaki sayısal gücü nedeniyle dikkate alınan bir portre iken, İnönü niceliğin ötesinde, her ne kadar zamanla azalmışsa da, tarihsel kişiliğinin getirdiği etkiyle hareket ediyordu.

İnönü çıkışını sıkıyönetimin uzatılması ile Deniz Gezmiş ve arkadaşlarının idamı konusunda gerçekleştirdi. Gezmiş, İnan ve Aslan hakkında verilen idam kararının Askeri Yargıtay tarafından onaylanması idam karşıtı tepkileri gündeme getirmiş, aydın ve sanatçı kesiminin öncülük ettiği bir imza kampanyası başlatılmıştı. İnönü, ilk günlerde meselenin nazikliğini vurgulayıp artık yetkinin Mecliste olduğunu belirtmekle yetinmişti¹³¹⁷. Aynı günlerde sıkıyönetimin yeniden uzatılması gündemdeydi. Mesele 23 Ocak 1972 tarihli MGK toplantısında ele alınmıştı. Erim'in Eskişehir'den kaldırılması önerisinin Tağmaç tarafından kabul edilmediği toplantıda uzatma kararının çıkmasıyla meclis süreci başlamıştı¹³¹⁸.

24 Ocak tarihindeki Meclis müzakerelerinde İnönü sıkıyönetimin uzatılmasına karşı çıkmakla yetinmedi idamalara da karşı çıktı¹³¹⁹. Başından beri gönüllü değilse de sorun çıkarmamış olan İnönü, sıkıyönetimle artık sonuç alınmadığı gibi Silahlı Kuvvetlerin yıpranmasına sebebiyet verildiği gerekçesiyle uzatılmasına karşı çıkmış; İdamlar konusunda ise Menderes ve arkadaşlarının idamlarına da karşı mücadele ettiğini hatırlatarak siyasi suçlardan idamı yanlış bulduğunu, kaldırılması gerektiğini ifade etmişti¹³²⁰.

Başbakan Erim verdiği cevapta, sıkıyönetimin kaldırılmasını istemekle birlikte, şartların olgunlaşmadığını, idamlar konusunda ise henüz mahkeme süreci tam olarak bitmeden ele alınmasını yanlış bulduğunu belirtmiştir¹³²¹. İnönü ve CHP'nin¹³²² kararın

¹³¹⁷ *Yankı*, Sayı:44, (17-23 Ocak 1972), s.9-12.

¹³¹⁸ N.Erim, *a.g.e.*, s.995.

¹³¹⁹ "İnönü Sıkıyönetim ve İdamlara Karşı Çıktı", *Hürriyet*, 25 Ocak 1972,s.1,9.

¹³²⁰ M.Toker, *..İsmet Paşa'nın Son Yılları..*, s.281.

¹³²¹ N.Erim, *a.g.e.*, s.995-996 Erim İnönü'nün idamlar ilgili çıkışını erken bulmakta, Sıkıyönetim ile ilgili daha önce kendisiyle görüşmemiş olmasını bilinçli bir tutum olarak değerlendirmekte; *Her iki konuda da ilk söyleyen olmak istedi Meclis'te. Ecevit'in silahını almak istedi herhalde*, ifadelerini kullanmaktadır.; *Yankı*, Sayı:13, (7-13 Şubat 1972), s.13'te de İnönü'nün çıkışını parti içi dengelere bağlayanların az olmadığı yazılmaktadır.

¹³²² Partinin tümünün aynı görüşte olduğu söylenemezdi. Hatta grup çoğunluğunun İnönü gibi düşünmediği de söyleniyordu. Örneğin bir sonraki sıkıyönetim uzatılmasından önce, grup çoğunluğunun sıkıyönetimin lehinde olduğu haberleri çıkıyordu. ("CHP Grubunun Çoğunluğu İnönü'ye Karşı Sıkıyönetimin Uzatılmasını İsteyecek", *Hürriyet*, 24 Mart 1972, s.1,11.) İdamların oylanmasında da İnönü ve Ecevitçiler red oyu verirken, 85 kadar CHP'li evet taraftarı idi. Ancak İnönü'ye karşı çıkmış olmamak için oturumu terk edip oy kullanmamışlardır.(N.Erim, *a.g.e.*,s.1007.)

çıkmasını engelleyecek sayısal bir gücü yoktu ama aldıkları tavrın çarpıcı etkileri hemen görülmeye başlandı. Genelkurmay Başkanı Tağmaç'ın kızgınlığı aynı günün akşamı, Pakistan Cumhurbaşkanı Butto onuruna verilen yemeğe yansımış, İnönü ile selamlaşmaktan bile kaçınmıştı. Sıkıyönetim uzatılmış olmasına rağmen Tağmaç'ı bu derece kızdıran, İnönü ve CHP'nin tavrının asker üzerinde yaratabileceği etkiydi¹³²³. Muhtırada sözü edilen, o ana dek gerçekleştirilemiş olsa da hala beklentisi süren reformların nasıl yapılacağı sorusu daha fazla gündeme gelecekti.

Ankara Sıkıyönetim Komutanlığı'nın, Dev-Genç'lilerin partiye üye kaydedildiği iddialarını¹³²⁴ ihbar kabul ederek CHP'ye soruşturma açması¹³²⁵ yeni bir gerilimin fitilini ateşlemiştir. Bu gelişmeyle İnönü'nün tutumu iyice sertleşmiştir. Başbakan ile sinirli bir görüşme yaptığı basına yansımıştı¹³²⁶.

İddianame sorununun başlangıcı Kasım 1971'e dayanıyordu. Bir sıkıyönetim savcısının hazırladığı TÖS iddianamesinde *ima yoluyla* CHP'ye yönelik suçlamalar yer almıştı. CHP'liler Meclis kürsüsünde şikayetlerini dile getirmiş, buna karşılık Erim'in yasal olarak karışamayacakları ancak ilgililerin Meclis'teki konuşmaları dikkate alacaklarını umduğu yönündeki sözleriyle mesele büyümemişti¹³²⁷. Ne var ki Dev-Genç davası kapsamında, bu sefer 6 sıkıyönetim savcısının birlikte hazırladığı bir iddianame meseleyi alevlendirmişti. İddianeme açık şekilde 1938'den itibaren geçen dönemi, İkinci Dünya Savaşı

¹³²³ N.Erim, *a.g.e.*, s.995 Erim'in aktardığına göre İnönü yanlarına geldiğinde Tağmaç başını çevirmişti. İnönü'nün, *Ne o? Orgeneralin camı bir şeye sıkılmış galiba?* demesi üzerine *Evet Mecliste 'teki konuşmanıza cevabını veren Erim aktarmasını şöyle sürdürüyor; İnönü, Tağmaç'a 'Ne var benim konuşmamda?' dedi. Tağmaç, Ne var ne demek? Daha ne olsun. Hele CHP'nin oy vermemesi büsbütün kötü,' dedi ve gene başını çevirdi. Erim, İnönü'nün hala bir şey anlamaz havasında ne var, ne oldu? şeklindeki sorularına verdiği sözlü cevapları duymaması üzerine, etraftaki kalabalığı dikkate alarak daha bağırmaı bırakıp, bir kanapeye oturttüğünü ve durumu yazarak izah ettiğini belirtmektedir. Kağıda yazdıkları şöyledir; *Bu durumda, nasıl iş göreceğiz? Sıkıyönetim makamlarının morali bozuldu, diyor Tağmaç. Artık orduyu tutamayız diyor diyor.* M.Toker, *...İsmet Paşa'nın Son Yılları...*, s.281'de İnönü'nün ajandasının 24 Ocak 1972 tarihli sayfasına konuyla ilgili şu notu düşüğünü aktarıyor; *Akşam yemeğinde Tağmaç (bana) asık suratlı idi. Nihat'tan sordum. Tağmaç 'Ben artık hakim olamam' demiş.**

¹³²⁴Bu iddialar, parti içi çekişmenin sonucu olarak CHP'liler tarafından ileri sürülmüştü. İddia Ecevitçilerin kongreleri kazanmak için kapatılmış olan Dev-Genç'in militanlarını partiye aldığı şeklindeydi. İddia sahipleri CHP'li Devlet Bakanı Ali İhsan Göğüş ile İstanbul Milletvekili Sezai Orkunt hakkında, 3 kişilik bir komisyon Parti Meclisi için hazırladığı raporda, ikisinin tedbirli olarak partiden ihracını istemiş, ancak İnönü, genel sekreteri çağırarak raporun işleme konulmamasını talep etmiştir. ("Göğüş ve Orkunt'un CHP'den İhracı İstendi", *Hürriyet*, 23 Şubat 1972,s.1,11.)

¹³²⁵ "Sıkıyönetim Komutanlığı CHP Hakkında Soruşturma Açtı", *Hürriyet*, 16 Şubat 1972,s.1,11.

¹³²⁶ "Erim'le Görüşen İnönü Sinirliydi", *Hürriyet*, 18 Şubat 1972,s.1,11.

¹³²⁷ "Başbakan Erim Sözlerine Dikkat Ediniz", *Yankı*, Sayı:51, (6-12 Mart 1972), s.4, TÖS davası sanıklarından Hacettepe Üniversitesi asistanlarından Oya Sencer Baydar, iddianamedeki bazı bölümlerin Türkes'in konuşmalarından ve MHP'nin yayınlarından aynen alındığını savunmuştu.; N.Erim, *a.g.e.*, s.1012'de iki iddinameyi aynı paralelde değerlendirmektedir; *Aslında savcılar haksız bir siyasi görüşü ortaya koyuyor, daha doğrusu tekrar ediyorlar. Bu görüş 1944'lerin ırkçı denilen sağcılarının görüşüdür. Ankara sıkıyönetim savcıları bunu benimsemiştir.*

politikasını, çok partili hayata geçişi, Köy Enstitülerini, dönemin Cumhurbaşkanlarını, hükümetlerini suçluyordu¹³²⁸.

Genelkurmay Başkanı Tağmaç'ın tutumu ilginçtir. Erim'in İnönü ve oğlu Erdal'ın iddianamede eleştirilmesinin yanlış bulduğunu belirtmesine, savcıların ne yazacaklarını önceden bilmedikleri, bilseler dahi müdahale etme yetkisine sahip olmadıkları karşılığını vermişti¹³²⁹. Kanuni yetkiyi hatırlatan Tağmaç, 12 Mart'tan sonra emekli edilen subayların, kendilerine uygulanan işlem için açtıkları davada bizzat Danıştay Başkanını çağırarak müdahalede bulunmuştu¹³³⁰. Bu örnek dikkate alındığında ileri sürdüğü gerekçeye hiç değilse sıkı sıkıya bağlı olmadığı anlaşılan Tağmaç'ın, belki de İnönü'nün sıkıyönetim ve idamlar konusundaki tutumu nedeniyle, savcıların iddiaları karşısında bir şey yapmamayı tercih ettiği ihtimali akla gelmektedir. Nitekim Meclis'te onaylanmasından iki gün önce, 8 Mart'ta, İnönü'nün Sunay nezdindeki idamların yapılmaması yönündeki *telkinlerine* karşı kızgınlığını belirtirken kullandığı *bu memleketi bu hale getiren CHP'dir. CHP ve İnönü memleketin batmasına sebep olacaklar. Bakın göreceksiniz*¹³³¹ şeklindeki ifadeler söz konusu ihtimali güçlendirir yöndedir.

Sıkıyönetim savcılarının iddialarıyla başlayan süreç Parti içerisindeki saflaşmayı etkilemiş, İnönü ile Ecevit'i yakınlaştırmıştır. İnönü'nün Ecevit'le birleşmesinden kaygılanan diğer kanat, ortamı sakinleştirmesi için Erim'in yardımına başvurmuştu. İnönü'nün ikna edilmesiyle Ecevit'e yöneliminin önleneyeği umuluyordu. Bunun üzerine gerçekleştirdiği görüşmede Erim, savcıların kendiğinden böyle iddialar ileri sürdüğü üzerinde durarak perde arkasındaki güçler kuşkusunu ortadan kaldırmak istemişse de tatmin olmayan İnönü, savcılar hakkında işlem yapılmasını ve görevden ayrılmalarını talep etmişti. Erim'in korkusu yeni bir hükümet bunalımı doğmasıydı. CHP'nin hükümetteki üyelerini çekeceğine dair ihtimal dile getirilmekteydi. Ayrıca gelişmeler hakkında kamuoyuna yönelik bir bildiri yayımlanması da CHP'nin gündemindeydi. Durumun ciddiyeti karşısında Cumhurbaşkanı'nın önerisiyle Erim ve Tağmaç tarafından *kendisine karşı üst kademedeki kötü niyet olmadığını* göstermek üzere İnönü ziyaret edilmişti. Ziyaret Erim'in söylemiyle İnönü'deki *üst seviyede tertip vehmini silmiş* ancak savcıların cezalandırılması ısrarını yok edememişti. Erim'in görüşmenin

¹³²⁸ *Yankı*, Sayı:51, s.5 vd.

¹³²⁹ N.Erim, *a.g.e.*, s.1000.

¹³³⁰ C.Gürkan, *a.g.e.* s.305-306.

¹³³¹ N.Erim, *a.g.e.*, s.1005.

ardındaki ılımlı havanın etkisiyle artık vazgeçileceğini umduğu bildiri ise yayımlanmıştır¹³³². CHP Senato ve Millet Meclisi Grup Yönetim Kurullarının İnönü başkanlığında toplanarak hazırladıkları bildiride, 1971 Kasımında gündeme gelen iddianemedeki *ima yoluyla* suçlamanın ötesine geçilerek, üstelik 6 savcı tarafından, açıkca 1938 yılından itibaren tüm anarşinin sorumluluğunun CHP ve İnönü'ye yüklendiği belirtilip iddialar reddedilmekte ve *haksızlığın* düzeltilmesi için hükümetten *gereğini en kısa zamanda* yapması istenmekteydi¹³³³.

Başbakan Erim bildiri üzerine Adalet ve Milli Savunma Bakanlıklarına CHP'nin şikayetlerinin incelenmesi direktifini vermiştir. İncelemenin neticesi ise savcılar hakkında soruşturmaya gerek olmadığıdır. Bu CHP'yi tatmin edici bir sonuç değildi. Erim'in CHP'nin sorumluluğu bulunmadığına dair bir yazı göndermesini İnönü yeterli bulmamıştır. Karışık ortam, savcılarının yeni bir çıkışıyla adeta içinden çıkılmaz hale gelmiştir. CHP'nin bildirisindeki ifadeler tepki duyan savcılar gerekli cevabın verilmesi arzusunda idi. Ankara Sıkıyönetim Komutanı cevap vermek üzere Başbakan'dan izin istemiş ancak sonucu bekleme gereği duymadan bir bildiri yayımlamıştı¹³³⁴. Bildiride, CHP'nin askeri savcılara yönelttiği *bilgi hudutlarını aşan mütecaviz hükümeti yok farzetmeye varan* aşırı sağın ürünü gibi ifadeler reddedilerek sıkıyönetim makamlarının savcılara itimadını korudukları belirtilmişti. Ardında. İzmir, İstanbul, Eskişehir ve Adana-Hatay illeri Sıkıyönetim Komutanlıkları da bildiride dile getirilenleri benimsediklerini açıklamışlardı¹³³⁵. Bu açıklamalar CHP'nin

¹³³² Erim, s.1002, N.Erim, *a.g.e.*, s.1001-1002,; Erim, Yüksek Askeri Şura'da İnönü'nün tutumunu dile getirdiğinde, Batur hariç herkesin *lüzumsuz alınganlık* olarak nitelediklerini, bazılarının ise az bile yazıldığı, gençleri kışkırttığını, Oğlu Erdal'ın da ODTÜ olaylarında suçlu olduğunu dediklerini belirtmektedir.; M.Toker, *...İsmet Paşa'nın Son Yılları*, s.283-284'de, ziyaret için yalnız Erim'in randevu aldığı, Tağmaç'ın ise sürpriz olduğunu, bunu daha sonraları sorduğunda Erim, Tağmaç'ın görüşmek için aracılık talep etmesi üzerine, İnönü'nün kızgınlıkla red edebileceği ihtimalini düşünerek böyle bir rol izlediğini anlatıyor. Toker'in belirttiği bir husus da, görüşmenin CHP gerginlik havasını yumuşattığıdır. Buna rağmen bildiri yayımlanmıştır.

¹³³³ "CHP Sıkıyönetim Savcısına Karşı Hükümeti Göreve Çağırır", *Hürriyet*, 2 Mart 1972, s.1,11, Bildiride şöyle denilmekteydi; *Bir Sıkıyönetim savcısının yazdığı iddianemede, vazifesi hudutlarını aşan ve doğrudan doğruya CHP'yi ima yoluyla itham eden beyanlarda bulunması üzerine 25 Kasım 1971 tarihinde Meclis kürsüsünde şikayette bulunmuştuk. ... Bugünlerde bir değil altı sıkıyönetim savcısının ortaklaşa yazdıkları ikinci bir iddianame mahkemede okunarak kamuoyuna açıklanmıştır. Bu iddianemede CHP ve onun Genel Başkanı 1938'den beri bütün siyasi olaylar hareket için de itham edilmektedir. 6 savcı ima yerine sarıh bir surette, 2. Cihan Harbi politikasını, demokratik rejim kurma çabalarını, Köy Enstitülerini ve 1938'den sonra işbaşına gelen başbakanların hepsini Cumhurbaşkanı ile beraber millet önünde her anarşinin suçlusunu olarak itham e teşhir etmektedirler. (...) Savcılar bu iddiaları bir iddianemeye koyup kamuoyunda işletmezler. Ancak yetkili mercilere ihbar ve şikayette bulunabilirler. (...) Hükümet kanunlara göre de savcılarının tecavüzlerinden de sorumludur. Hükümetin sorumluluğunun gereğini yapmasını ve sonucu en kısa zamanda açıklamasını (...) istiyoruz.*

¹³³⁴ N.Erim, *a.g.e.*, 1002, 1010, 1019, Erim'den savcılarını savunması istenmişti. Savcılara sahip çıkmamasını daha sonra Cumhurbaşkanı Sunay, CHP'li Kemal Satır ve arkadaşları (*a.g.e.*, s.1032.) ve AP lideri Demirel'le görüşmelerinde eleştirecekti. (C.Arcayürek, *Çankaya'ya Giden Yol...*, s.279.)

¹³³⁵ "CHP Köprüler Atılıyor", *Yankı*, Sayı:56, (10-16 Nisan 1972), s.9.

tepkisini daha da kuvvetlendirmiş, Merkez Yönetim Kurulu'nun hükümetteki üyeleri çekme eğiliminde olduğu haberleri gündemi işgal etmeye başlamıştı¹³³⁶.

İdamlar konusu da ilişkilerin seyrinde önemli bir tutmuştur. 10 Mart'ta Meclis'te onaylanan idamlarda, Parti grubu çoğunluğunun taraftar olmasına rağmen Ecevitçi kanatla birlikte red oyu kullanan İnönü, Cumhurbaşkanı Sunay'dan da uygulanmaması için görüşmüştü¹³³⁷. Bu tutumdan rahatsızlık duyanların başında Genelkurmay Başkanı geliyordu. Bu davranışıyla İnönü'nün askerinin *hevesini kırdığını* söyleyen Tağmaç, sözlerini şöyle sürdürüyordu; *Bekliyordum, biliyordum. Yarın Sıkıyönetimin uzatılmasına da gene karşı çıkacak. Silahlı Kuvvetler'in hevesini kıracak, birbirine katacak. Bu memleketi bu hale getiren CHP'dir. CHP ve İnönü memleketin batmasına sebep olacaklar. Bakın göreceksiniz. Asker hevesinin kırılmaması önemli bir noktaydı. Öyle ki, Başbakan Erim de Silahlı Kuvvetler'in, sıkıyönetim makamlarının morallerinin çökmeyeceğini bilsem, ben de bu üç idamın yapılmamasını telkin ederdim* şeklindeki sözleriyle temel güdüyü yansıtmaktadır. Erim devam eden tüm idamlık davalar bittikten sonra idamların parlamentoda görüşülmesi taraftarıydı. Böylece ceza alanların bir ayrıma tutulacağını, adam öldürenler için idam hayata geçirilirken diğer idamlıkların müebbetle çevrilebileceğini öngörüyordu. *30 kişi için kesinleşirse, hepsi asılamaz. Memleketi mezbahaya mı çevireceğiz?* diyen Erim, hemen gerçekleşecek bir idamın kamuoyunda yaratacağı acıma duygusuyla ileride daha ağır suçluların cezasının infazında bir engel oluşturabileceğini dile getiriyordu. Ne var ki, CHP'nin bir kanadı dışta tutulursa parlamentonun geneli idamları desteklemekteydi. Özellikle AP'liler, Erim'in düşüncesine göre bir an önce infazların yapılması için uğraşıyordu. Sunay da Tağmaç'la birlikte, her ne kadar Erim'in senatoda sürecin uzatılması yönündeki isteğini uygun bulmuşsa da, aslında *çabukluk* taraftarıydı. Senatoda AP ve MGP'nin çabasıyla karar onaylanmış¹³³⁸ ve yeni bir süreç başlamıştır.

İnönü, idamları Anayasa mahkemesine götürme kararındaydı. Bu kararını Mahkeme başvurusuna kadar oluşabilecek boşlukta infazın gerçekleşmemesi için kamuoyuyla

¹³³⁶ N.Erim, *a.g.e.*, s.1020.

¹³³⁷ C.Arcayürek, *Çankaya'ya Giden Yol...*, s.282'de Sunay'ın, idamların engellenmesi için İnönü ile iki saat konuştuklarını, kendi tutumu karşısında İnönü'nün *ben size yalvarmaya geldim. Anlayış göstermiyorsunuz* dediğini aktarmaktadır.

¹³³⁸ N.Erim, *a.g.e.*, s.1005-1006,1008,1010, Erim, AP'li Meclis Başkanı S.O.Avcı'nın, kendisine gelerek bütçe çıktıktan sonra başlayacak olan 15 günlük ara tatilden, *vergi kanunlarını çıkaralım* gerekçesiyle vazgeçtiklerini belirttiğini, ancak *İdam cezalarının tasdiki işini de bu arada bitiriveririz* şeklindeki sözlerinden *asıl maksadın başka olduğunu* anladığını söylemektedir. (*a.g.e.*, s.1000-1001.); C.Arcayürek, *...Çankaya'ya Giden Yol...*, s.279'da aktarıldığına göre Sunay, Erim'in istifa etmeden önceki son girişimler sırasında Demirel'le yaptığı görüşmede, şu ifadeleri kullanmıştır; *...İşler müspete giderken 3 anarşistin infaz edilmemesi adaleti gölgeledi. Hükümete ve devlete beliren itimat doğmak üzere iken yok oldu.*

paylaşmıştı¹³³⁹. Ancak partisinde bu yönlü bir karar çıkarması kolay olmadı. Parti Grup Yönetim Kurulu destek vermemiş (çünkü Meclis grubunda çoğunluk idamlara karşı çıkmaya taraftar değildi), bunun üzerine Anayasa Mahkemesine gitme kararını Ecevitçilerin hakim olduğu Parti Meclisi'nde çıkarabilmiştir. Durumu bir mektupla Başbakan Erim'e bildirmiş; Erim de bakanlıklar ve Cumhurbaşkanı nezdinde mahkeme sonucunun beklenmesi doğrultusunda girişimlerde bulunmuş¹³⁴⁰, neticede Mahkeme sonuçlanıncaya kadar infazların durdurulması uygun görülmüştü¹³⁴¹. CHP'nin İdam kararı resmi gazetede yayınlanır yayınlanmaz başvurduğu Mahkeme¹³⁴², 6 Nisan'da şekil yönünde iptaline karar vererek idamların Meclis ve Senatoda yeniden görüşülmesinin yolunu açmıştı¹³⁴³. Böylece İdamların Erim'in Başbakanlığı döneminde gerçekleşmesinin yolu kapanmıştı. Çünkü kısa süre sonra Erim istifa edecekti.

3.1.4. Askeri Kanattaki Gelişmeler

Hükümet ekonomik alanda hayat pahalılığının acılaştırdığı problemlerle başbabaşayken ve henüz sıkıyönetim, idam tartışması gündemde yokken, ordu içerisindeki kıpırdanmaların haberi gelmişti. Kıpırdanmalarda AP ve Demirel'e karşı takınılan olumlu tutum önemli rol oynamıştı. Hükümetin reformcu kimliğini kaybettiğini düşünen bir kesim, 12 Mart'ta durdurulan ordu içi toplantıları tekrar başlatmıştı. Bu hususların yer aldığı imzasız fakat bir generalden geldiğini tahmin ettiği mektubun içeriğini Başbakan'a aktaran Tağmaç, Ordu içindeki hareketlenmede siyasetçi tutumlarının da etkili olduğu düşüncesindeydi. *Siyasilerin son zamanlardaki sözleri ve davranışları orduda istismar ediliyor* diyen Tağmaç *Hükümetin AP ve Demirel çizgisinde görünmesi iyi olmaz* uyarısında bulunmuştu. Kaygıları haklı bulan Erim, parlamentoda çoğunluğu teşkil eden AP'yi *yok farz eden* bir tutumun zorluğuna dikkat çekerek içinde bulunduğu paradoksa işaret etmektedir. Bir kez daha, İkinci Hükümetin kuruluşu sırasında vurguladığı gibi, asker ile parlamento arasında kalmıştı. Çankaya'daki toplantıda durum Cumhurbaşkanı, Genelkurmay Başkanı ve Başbakan arasında görüşülmüştü. Erim, basın ve partilerin, vergi ve pahalılık gibi bahanelerle hükümet ve orduyu yıpratmak istediğini, parlamentoda eski durumun yeniden tezahür ettiğini, Ecevitçilerin kongrelerdeki başarısının yarattığı baskıyla CHP'nin de hükümet karşıtı tutuma kaydığını belirtmiş ve durumun zorluğuna dikkat çekerek görevi bırakma isteğini açıklamıştı.

¹³³⁹ M.Toker, *...İsmet Paşa'nın Son Yılları...*, s.285.

¹³⁴⁰ N.Erim, *a.g.e.*, s.1010.

¹³⁴¹ "Sunay İdamları Bir Süre Durduracak", *Hürriyet*, 19 Mart 1972, s.1,11.

¹³⁴² "CHP Anayasa Mahkemesine Başvurdu", *Hürriyet*, 26 Mart 1972, s.1,11.

¹³⁴³ "Anayasa Mahkemesinin İdamlarla İlgili Kararı; İptal", *Hürriyet*, 7 Nisan 1972, s.1,11.

Tağmaç ordu içerisindeki *menfi propagandaları* hatırlatarak destek verirken Sunay, Erim'in ifadesiyle *önemsememiş* yalnızca parti liderleriyle konuşarak *dikkatli olmalarını söyle* tavsiyesinde bulunmuştu¹³⁴⁴. Söz konusu toplantının 15 Ocak tarihli olması, çok kısa sürede hükümetteki mutluluk havasının dağıldığını göstermektedir. İkinci Erim Hükümetinin kaderi belirmeye başlamıştır artık. Sıkıyönetim, idamlar, savcı iddianameleri bunun üzerine gelmiştir. Önünü'nün tutumu hızlandırıcı bir faktör olacaktı.

Başbakan Erim 18 Ocak'ta Genelkurmay'da gerçekleşen ve komutanların yanı sıra bazı bakanların katıldığı toplantıda, *Mecliste Sıkıyönetimin uzatılması ile ilgili görüşmelerde ne ile karşılaşacağımı bilmiyorum* ifadelerini kullanıp ve gelişmeler hakkında parti liderlerine bilgi verilmesini isterken içinde bulunulan belirsizliğe işaret etmiş oluyordu.. Söz konusu toplantıda Genelkurmay Başkanı Tağmaç'ın gündeminde Demokratik Parti lideri Bozbeyli'nin, Erim'in Fransız basınına verdiği bir demeçte tutuklanan yazarlar vesilesiyle söylediklerini *ağır şekilde eleştiren* beyanattı vardı. Eleştiri konusunun sıkıyönetim uygulamalarıyla ilgili olmasına *çok kızan* Tağmaç¹³⁴⁵, toplantı daha başlamadan telefon ettiği Erim'e beyanatın *yayınlanmasını yasaklıyorum* demişti. Konu toplantıda ele alınırken bu tür söylemler karşısındaki rahatsızlığını kesin bir dille ifade eden Tağmaç, *bu böyle devam edemez. Bunlar akıllarını başlarına alsınlar. Buna cevap vermeli*, şeklinde konuşmuştu. Yasağı uygun görmediğini belirten Erim, *Silahlı Kuvvetler'i ima eden kısmını radyo ve TV vermez, olur biter* ifadeleriyle meseleyi örtülü bir sansürle ve ayrıca gerekli cevabı Sıkıyönetimin uzatılması sırasında vereceğini ekleyerek çözmüştü¹³⁴⁶. Söz alan Hava Kuvvetleri Komutanı Batur'un sert değerlendirmeleri ise artık hükümetten ümitlerin kesildiği yönündeydi. Muhtıradan bu yana geçen süre zarfında Anayasa değişikliği ve mahkemenin idam kararları dışında bir icraat gerçekleştirilememesi nedeniyle, artık hükümeti savunamaz duruma geldiklerini ifade eden Batur şöyle diyordu; *Yurt sathında Silahlı Kuvvetlere karşı güvensizlik ve hayalkırıklığı başlamıştır. Ben şahsen 1.inci Erim Hükümeti'ni çevremde aylarca savundum... 'Sabırlı olun, bu hükümet istenenleri yapacak dedim. Aradan on buçuk*

¹³⁴⁴ N.Erim, *a.g.e.*, s.991'de bir Generalden geldiği tahmin edilen mektubun içeriğini, *Cumhurbaşkanına atıp tutuluyormuş. Benim Demirel ile Çankaya'da barıştırlılışımı Sunay'dan biliyorlarmış. Mektubu yazan, 'Biz 12 Mart'tan sonra faaliyeti durdurmuştuk, şimdi gene toplantılar yapmaya başladık.... reformları bu hükümet yapamaz' diyormuş şeklinde aktaran Erim, Sunay'ın tutumunu ise, mümkün olduğu kadar işi geçiştirmek, zaman kazanmak istiyor. Anayasa içinde kalmak istiyor. 1973'de bitecek olan kendi süresini tamamlamak istiyor,* şeklinde yorumlamaktadır.

¹³⁴⁵ M.Batur, *a.g.e.*, s.351.

¹³⁴⁶ N.Erim, *a.g.e.*, s.992.

ay geçti, Anayasa tadili ile üç idamdan başka bir şey yapılmadı. Çok ağır çalışılıyor, özel komisyonlar teşkili ile reform çalışmaları hızlandırılmalıdır¹³⁴⁷.

11'lerin istifası ve gerekçeleri, 12 Mart sonrasında görülen güçlü reform beklentisini olumsuz şekilde etkilemiş, reform cephesindeki hayal kırıklığını büyüten bir işlev görmüştü. İkinci Erim Hükümeti bu noktadaki kaygıları yok etmek bir tarafa, program ve yapısı itibarıyla besleyici bir niteliğe sahipti. Örneğin Batur, hükümetin parlamentoya daha fazla dayalı olması formülü ile Karaosmanoğlu ve Derbil gibi isimlere yeniden görev verilmemesinin, *Adalet Partisi'ne taviz ve galebe hissi vereceği* düşüncesindeydi¹³⁴⁸. Bu noktaya 12 Mart öncesine uzanacak bir perspektifle bakmak ve AP ile reformlar arasında kurulan karşıtlık algısının ordu içerisindeki, hiç değilse güçlü bir eğilim olarak varlığını hatırlamak gerekir. Reformların önündeki engel olarak görülmüş AP ve Demirel ile girilen diyalog, Genelkurmay Başkanı Tağmaç'a gönderilen mektupta da belirtildiği gibi, hükümetin reform yapamayacağı fikrini ordu içerisinde güçlendirmiş, Muhtıra ile durmuş toplantıların yeniden başlamasının yolunu açmıştı.

Başından itibaren parti içindeki muhalefete rağmen destek çıkan İnönü'nün tutum değiştirmesi hükümetten kesilen umutlara ivme katacak bir gelişmeydi. Herkesten önce Başbakan umudunu yitiriyordu. İnönü'deki değişim Başbakan Erim üzerinde *uykularını kaçıracak* kadar etki yaratmıştır. İnönü'nün tam olarak desteklemeyeceği bir hükümeti yürütemeyeceğini düşünen Erim, istifa mektubunu hazırlamış ve niyetini Genelkurmay Başkanı'na da iletmişti. Tağmaç komutanlar olarak toplanıp meseleyi görüşeceklerini belirterek biraz beklemesini istemişti¹³⁴⁹. Ordunun en üst kademelerinden birinde yer alan, çizgisiyle 12 Mart öncesinden başlayarak önem arzetmiş Batur da kendi deyimiyle her geçen gün, *ümidini* daha çok kaybediyor, *tedirgin bir hava içine giriyor*, konuştuğu kimselere karşı *politik esneklik ve nezakete sığmayacak* ifadeler kullanıyordu¹³⁵⁰.

¹³⁴⁷ M.Batur, *a.g.e.*, s.351-352.

¹³⁴⁸ M.Batur, *a.g.e.*, s.348.

¹³⁴⁹ N.Erim, *a.g.e.*, s.996, Erim şöyle anlatıyor; ... *Gece uyandım. Uykum kaçtı. İnönü CHP'nin iç durumu dolayısıyla hükümete cephe alacaksa ben bu yükü taşıyamam. Baştan beri, 'AP+C.H.P+MGP ile bu sorumluluk taşınabilir' diyorum. Gece uyanınca, Sunay'a bir mektup kaleme aldım. İstifa mektubu. Durumun ne şekilde gelişeceğine bakacağım. Eğer İnönü hükümeti yarım destekleyecekse durmayacağım. Tağmaç'a bunu söyledim. 'Durun, siz o mektubu göndermeyin. Biz bugün toplanacağız. Biz size bir yazı göndereceğiz' dedi.*

¹³⁵⁰ M.Batur, *a.g.e.*, s.352. Batur, aynı yerde, 24 Ocak'ta Pakistan Devlet Başkanı Butto onuruna verilen yemekte yanında oturan DP lideri Bozbeyli ile Köy İşleri, Turizm, Sanayi ve Spor Bakanlarına ayrılmadan şu sözleri söylediğini aktarıyor; *12 Mart'a memleketi Silahlı Kuvvetler getirmede. Muhtıra; eksik, yanlış, doğru... onu tarih değerlendirecektir. Yalnız şimdi Muhtıra verilmiş ve fiili bir durum hasıl olmuştur. Bunu kabul edip etmeme meselesi var. Çok onurlu olan kabul etmez ve Meclis'ten çekilir gider.*

Gelişmeler asker kanadındaki sıcak tartışmalara ivme katmıştı. Genelkurmay Başkanı Tağmaç, Meclisteki sıkıyönetim müzakerelerinin hemen ertesi günü (25 Ocak) ...*Son cereyan eden politik olaylar ve Sıkıyönetim konuşmaları esnasında Meclis'te söylenen sözler, bizi yeni bir karara götürecek niteliktedir* sözleriyle normal bir brifingi erteleyerek acilen orgenerallerle toplanmıştı. Batur'a göre özellikle Bozbeyli ve İnönü'nün beyanları üzerinde duran Tağmaç, Muhtıra'nın 3.maddesinin işletilerek doğrudan yönetime el konulmasını isteyen *bir ruh haleti içinde idi*, ancak Orgenerallerden beklediği desteği alamaması üzerine *üzülüp, sinirlenmişti*. Bir şey yapılmaması durumunda, Muhtıranın altında imzası bulunan komutanların kamuoyu ve Silahlı Kuvvetler nezdindeki itibarlarını kaybedeceğini savunan Batur da çeşitli alternatifler üzerinde durmuştur. Başbakan'ın hassasiyetler doğrultusunda söz konusu konuşmaları cevaplaması seçeneğini, Erim'in *siyasi görüş, tutum ve yapı karakteri* bakımında *müsaait* olmadığı gerekçesiyle devre dışı bırakmış; *en doğru yol* olarak, mevcut komuta kademesinin görevden ayrılması; sessiz kalma veya yeni bir muhtıra kararının gelecek komutanlara bırakılması olarak tarif etmiştir. Mevcut Komutanların devam etmesi durumunda ise ya doğrudan *yeni bir deklarasyon* yayımlanması yada öncelikle partiler, hükümet ve komutanların katılacağı bir toplantıda durumun tartışılması, ortak bir noktaya varılırsa konunun kapanması, aksi durumda deklarasyonun halka açıklanması şeklinde önerisini sunmuştur. Kara Kuvvetleri Komutanı Gürler görüş belirtmezken Deniz Kuvvetleri Komutanı Eyiceoğlu son öneriye katılmış ve toplantı bu halde sona ermiştir. Aynı gün öğleden sonra Tağmaç Cumhurbaşkanı'yı ziyaret ettikten sonra konu dört komutan arasında yeniden ele alınmıştır. Tağmaç *muhakkak bir girişimde bulunulması* isteğindeydi. Batur da Cumhurbaşkanı'nın beş günlük bayram tatilinde başkent dışına çıkacağını hatırlatarak, harekete geçilecekse hemen geçilmesi düşüncesindeydi *Gürler ve Eyiceoğlu'nun pasif tutumları* nedeniyle, (Batur, İnönü'nün Meclis'te yaptığı konuşmayı teypten dinlediklerini Gürler'in beğendiğini ve bir harekette bulunulmasına karşı çıktığını yazmaktadır.) Tağmaç'ın *bayram ertesi karar vereceğim ve görevden çekileceğim* dediğini aktaran Batur, böyle bir durumda kendisinin de aynı yolu izleyeceğini belirtmiştir. Batur bir *ara yol bulmak* amacıyla, daha önce hazırladığı deklarasyon müsvettesini sunmuş ancak doğrudan partileri ve *şahısları hedef alan bir bildiri* taraftarı olan Tağmaç *çok yumuşak bulmuştur*. Tağmaç'ın ifade ettiği tarzdaki bildiri ise diğer komutanlarca kabul edilmemiştir¹³⁵¹.

¹³⁵¹ M.Batur, *a.g.e.*, s.352-355 Batur, 12 Mart Muhtırası'ndan biraz uzun olmakla birlikte benzer görüşleri ihtiva eden, kendi deklarasyon müsvettesinin şöyle bittiğini yazıyor; *Türk Silahlı Kuvvetleri'nin yegane arzusu güçlü bir Türkiye'nin hal ve geleceğini tehlikeye düşürecek beyan, tutum ve eylemlere kimden ve nereden gelirse gelsin asla müsamaha ve müsaade edilmeyeceğini Türk Silahlı Kuvvetleri adına son defa beyan ederiz.* ; N.Erim,

Başbakan Erim sabahtan haber verdiği istifa mektubunu öğlenleyin Tağmaç'a göndermiş, Tağmaç ise *bir şey yapmayın, ..., bitiremedik, öğleden sonra da toplanacağız* karşılığını vermişti. Ne var ki Erim o günkü toplantılar hakkındaki bilgileri komutanlardan değil, sonraki günlerde TRT çalışanlarından duyacaktı. Bilgi verilmemesine dair şikayetini Cumhurbaşkanı'na iletirken Tağmaç'ın müdahale arzusunun, diğer komutanların karşı çıkmasıyla önlendiğini de ifade etmiştir. Cumhurbaşkanı Sunay'ın cevabı ise *komutanlar isteseler bile 3.maddeyi uygulayamayacaklar* şeklindeydi¹³⁵².

Bu cevap, 12 Mart Muhtırasından bu yana değişen dengelerin hangi noktaya geldiğini çarpıcı şekilde göstermektedir. Gerçekliği bir tarafa, böyle bir yargının Cumhurbaşkanı tarafında ifade edilmesi bile önemli kabul edilmelidir. Muhtıra ile zirveye çıkan askeri etki gittikçe güç kaybetmekte, üstelik en önemli maddenin etkisizliği ilan edilmek suretiyle bir nevi Muhtıra'nın kendisi devre dışı kalmaktaydı. Nitekim Batur'un söz konusu komutanlar toplantısından bir sonuç alınmaması üzerine, süreci tayin etme iradesinin ellerinden kaçtığına dair değerlendirmesi, bu bağlamda anlam kazanmaktadır¹³⁵³. Hiç kuşkusuz değişim, askerin sivil irade üzerindeki etkisini yitirdiği şeklinde algılanmamalıdır. Ancak her geçen gün daha iyi anlaşılıyordu ki komuta kademesinin birlikten yoksun pozisyonu, geçen süre zarfında reform iddialarının somut bir sonuç yaratamamış olmasıyla birleştiğinde, mevcut komuta kademesiyle doğrudan müdahale seçeneğinin gündemden çıkmasına yol açıyordu.

Ancak bu, ordu içerisinde müdahale eğilimlerinin tümüyle ihtimal dışı kaldığı şeklinde anlaşılmalıdır. Kendilerini Harbiyeli olarak tanıtan *10-15 gencin* -yedek subay oldukları söyleniyor- Kızılay'da Harbiye Marşını söylemesi bile kuşkuları uyandırmaya yetiyordu¹³⁵⁴. Geçmiş 10 seneyi aşkın zaman zarfında hareketli bir dönem geçirmiş Silahlı Kuvvetlerin kısa sürede durulduğunu söylemek gerçekçi değildir. Söylenen, imzalayıcıları şahsında 12 Mart Muhtırasının etkisizleşmesidir.

---

a.g.e.,s.998'de bu ve bundan sonraki toplantıda konuşulanları Başbakan başka kanallardan duyduğunu, daha sonra durumu sorduğu Tağmaç, konuşulanların sızmasına dair şaşkınlığını belli ederek, 3.maddenin uygulanmasını değil, *hükümete bir muhtıra* verilmesi arzusunda olduğunu belirtmiştir.

¹³⁵² N.Erim, *a.g.e.*, s.996,998 Sunay'ın Tağmaç hakkındaki ifadeleri de ilginç; *Tağmaç da bazen ölçüyü kaçırıyor. O her mevkiini bana borçludur. Dürüsttür ama bazen onun bile başı dönüyor.*

¹³⁵³ M.Batur, *a.g.e.*, s.355'te şöyle diyor; *Artık bundan sonra olayların akışına hiçbir surette hakim olamazdık. Hedefimiz; Silahlı Kuvvetleri fazla yara almadan bu dönemin içinden çekip çıkarmak olmalıydı.*

¹³⁵⁴ N.Erim, *a.g.e.*, s.997.

Aslında sürecin bütününde bir tıkanıklık yaşanmaktaydı¹³⁵⁵, askeri kanat partiler üzerinde doğrudan telkinde bulunma refleksini yitirmişti. Artık rejimi normalleştirme ihtiyacı, Cumhurbaşkanı tarafından da dile getirilmekteydi¹³⁵⁶.

Ortamdaki değişimi gösteren aktörlerden biri durumundaki AP liderinin rolü, dikkat çekicidir. 12 Mart'ın yerinde ettiği Demirel bir nevi uzlaştırıcı olarak sahnede ve bir an önce asker isteklerinin yerine getirilmesi çabasıındaydı¹³⁵⁷. Yeni hükümeti genelde olumlu bulmalarına rağmen ilk günlerde ihtiyatı elden bırakmamış, güvenoyunun reformlara peşin destek olarak yorumlanamayacağıının altını çizmişti¹³⁵⁸. Oysa bir süre sonra komünizm tehlikesinde mutabık kalmak kaydıyla *radikal tedbirler* dahil her desteği vereceklerini belirtiyordu¹³⁵⁹. Değişimi görmemek mümkün değildir. Ancak bu söylemi, eskiden karşı çıktığı reformları artık desteklediği anlamında okumak da yanlıştır. Değişimin temelindeki olguları şöyle sıralamak mümkündür; birincisi ordu üst komutasında bir birlik olmadığı ve müdahale seçeneğinin devre dışı kaldığı bilgisine büyük ihtimalle sahiptir. Hükümette bulunan AP'li bakanlar kanalıyla bu bilgileri edinmesi muhtemeldir. Birinci Erim Hükümeti döneminde bile kabine içi bilgileri günü gününe aktardıkları düşünülürse yeni hükümetteki bileşim ve elde edilen bakanlıkların bilgi edinmek için daha elverişli bir yapı arzetmesi ve özellikle Erim'in de çok değer verdiği Doğan Kitaplı gibi yakın bir arkadaşının¹³⁶⁰ kabinedeki varlığı, bu ihtimali güçlendirmektedir. Müdahale riskinin azalmasıyla parlamentonun rolü artacağından yeni bir güven kazanmıştır. İkincisi hükümetin, ilkinin aksine keskin reform söylemini bir tarafa bırakması ve uzlaşmacı bir çizgide durmasıydı. Üçüncüsü CHP'nin hükümet karşısında eleştirel bir pozisyona yönelmesidir. Bu, Muhtıra sonrası oluşmuş AP karşıtı bloğun daha da aşınması demektir. Böyle bir yapıda, benimsemedikleri bir reformun geçmesi her zamankinden daha zordu. Dikkat edilecek nokta, Silahlı Kuvvetlere başarısızlık hissi verecek bir ortamın yaratılmamasıydı. Parlamentodaki gücüyle bunu sağlayacak ölçüde dozu ayarlayarak reformları hayata geçirmek, bazı kesimler nezdindeki meşruiyet problemini çözecek ve iktidara gelmenin yolunu açacaktı.

¹³⁵⁵ Hürriyet gazetesi, durumun üç ay öncesinden daha karmaşık olduğu üzerinde durulduğunu belirtmektedir. (*Hürriyet*, 4 Şubat 1972, s.9)

¹³⁵⁶ N.Erim, *a.g.e.*, s.999 Erim, haftalık görüşmeye Tağmaç'ı çağırmasıyla ilgili Sunay'ın şöyle konuştuğunu aktarıyor; *Onu çağırmadım, yavaş yavaş askeri görüntüyü azaltalım.*

¹³⁵⁷ MGP lideri Feyzioglu ile yaptığı görüşmenin içeriğini de, *Silahlı Kuvvetler görevlerini yaparken yardımcı olmak* şeklinde açıklıyordu. ("Feyzioglu ile Görüşen Demirel...", *Hürriyet*, 6 Şubat 1972, s.11.)

¹³⁵⁸ Daily News'tan akt. "Demirel Millet'in Dediği Olur", *Yankı*, Sayı:42, s.7.

¹³⁵⁹ N.Erim, *a.g.e.*, s.997.; AP Grubunda yaptığı konuşmada, reform kanunlarının temmuz ayına kadar çıkarılmasını istiyordu. ("Reform Kanunları Temmuz'a Kadar Çıkarılmalı", *Hürriyet*, 16 Şubat 1972,s.1,11.)

¹³⁶⁰ K.Altuğ, ...*Erim Olayı*, s.200.

3 Şubat'ta siyaset kanadında önemli bir görüşme gerçekleşti. AP lideri Demirel ve CHP lideri İnönü bir araya gelerek *demokratik rejimin işlemediği, ordunun muzaffer olarak geri dönmesi* hususlarında anlaşmalarını açıkladı¹³⁶¹. Görüşme, Pakistan Devlet Başkanı onuruna verilen yemekte kararlaştırılmış¹³⁶², Erim de Demirel'i görüşmeye teşvik etmişti. Tutumunu *çok* beğendiği Demirel'in İnönü üzerinde etkili olmasını umuyordu¹³⁶³. Görüşme, ardında dile getirilen *demokratik cumhuriyet ilkesinde anlaşmak* gibi argümanlardan yola çıkılarak, sivil yönetime geçişin hazırlığı yapıldığı yorumlarına neden olmuş¹³⁶⁴, iki tarafın yalanladığı AP-CHP koalisyonu iddialarını gündeme taşınmıştı¹³⁶⁵. Genelkurmay Başkanı Tağmaç da iki partinin koalisyon için anlaşacağı fikrindeydi. Daha öte yorumlara sebebiyet vermişse de görüşmeyi, normalleşmenin iki partinin öncelikleri arasında yer aldığının teyidi olarak görmek mümkündür¹³⁶⁶.

3.1.5. İstifa Süreci

Başbakan Erim ortamdan son derece rahatsızdı. İdamlar ve sıkıyönetim vesilesiyle Mecliste yaşanan sert tartışmalar ve İnönü'nün tutumu görevi yürütebileceğine dair umutlarını azaltmış ve istifa noktasına getirmişti. Kabinedeki CHP'li bakanlar aracılığıyla kendisine, hükümeti desteklememesi halinde çekileceği haberini göndermiş İnönü ise *destek teminatı* vermiş ayrıca yaptığı bir açıklamada idamlar ve sıkıyönetim konusunda gösterilen tepkileri sakinleştirici ifadeler kullanmıştı. Bu destek güvencesi istifa niyetini ortadan kaldırmış ve aralarındaki görüşme trafiği normalleşmeye yüz tutmuştu¹³⁶⁷. Partilerin yeteri kadar olayların bilgisine sahip olmamaları nedeniyle, tutumlarını sağlıklı şekilde belirleyemedikleri düşüncesinden hareketle gündeme gelen partilere bilgi verme fikri¹³⁶⁸ doğrultusunda AP-CHP-MGP- Demokratik Parti liderleri ve 6'şar arkadaşlarına MİT tarafından bir brifing de verilmişti.

¹³⁶¹ "İnönü İle Demirel Demokraside Anlaştı", *Hürriyet*, 4 Şubat 1972, s.1,9.

¹³⁶² M.Toker, *...İsmet Paşa'nın Son Yılları...*, s.281.

¹³⁶³ N.Erim, *a.g.e.*, s.997, "Demirel Silahlı Kuvvetler(in), hükümet(in) bu işten başarı ile çıkması için Anayasa değişikliği, kanun, ne lazımsa ... elinden gelen her şeyi yapacağını İnönü'ye de, *Memleketin komünizm tarafından yıkılmak tehlikesi var. Bu fikirde mutabık ise, radikal tedbirler almakta hükümetin işini kolaylaştırılm* diyeceğini aktarmıştı.

¹³⁶⁴ E.Güresin, *Hürriyet*, 12 Şubat 1972, s.3; Yankı dergisinde, İnönü'nün tutumu, normal düzene geçme doğrultusunda, Demirel ve Ecevit arasında oluştuğu gözlenen *ortak cephe*de Ecevit'in yerini almak çabası olarak değerlendiriliyordu. (Yankı, 14-20 Şubat 1972, S.48, s.12)

¹³⁶⁵ M.Toker, *...İsmet Paşa'nın Son Yılları...*, s.282.

¹³⁶⁶ N.Erim, *a.g.e.*, s.998-999 Erim, görüşme hakkındaki düşüncelerini sorduğu Demirel'in, *iyi oldu, sizin kabul ettirmediyinizi ben kabul ettirdim. Ordu, bu işi başarı ile bitirmeli fikrini kabul etti* dediğini aktarmaktadır.

¹³⁶⁷ Erim, s.996,997,1000

¹³⁶⁸ M.Batur, *a.g.e.*, s.351.

Oysa sıkıyönetim savcılarının iddianameleri yeniden ipleri koparma noktasına getirmişti. İnönü, Cumhurbaşkanı ve Komutanları eleştirilerinin odağına koymuştu artık. ABD'ye gitme hazırlığı yapan Erim'i ziyaretinde, sıkıyönetimin uzatılmasına karşı tavrını belirtmiş, savcılar olayındaki rahatsızlığını vurgulayarak komutanlar ve Cumhurbaşkanı için *Bunlar hepsi mürteci, 12 Mart'ta 15 gün öncesine kadar Demirel ile beraber idiler* şeklinde ifadeler kullanmıştı. Erim ise, böyle bir karşıtlığın yaşanması durumunda başbakanlıktan çekileceğini ima etmiş buna karşılık İnönü, *sen Amerika seyahatine rahat git. Dönünceye kadar ses çıkarmam. Amerika seyahatindeyken (1963) bana yapılanı ben sana yapmam* cevabını vermişti. Erim, Cumhurbaşkanı ve Bakanlara ayrılacağı sinyallerini vermeye başlamıştı¹³⁶⁹.

ABD gezisine çıkmadan önce parti liderlerine gönderdiği mektup son bir çabanın izlerini taşımaktadır. *...Bu mektubu çok önemli bir dönüm noktasında devletimizin ve milletimizin felaketlerden korunması için Bakanlar Kurulunun zaruri gördüklerini tespit amacı ile kaleme aldığını ve istenildiği takdirde daha ayrıntılı bilgi verileceğini belirttiği mektupta, sıkıyönetimin bir an önce kalkması için hükümetin çalışmalarına yardımcı olmalarını, reform tasarılarının desteklenmesini, parlamento çalışmalarını hızlandıracak tüzük ve yasa değişikliklerinin yapılması ve hükümet programı ile bütçenin Meclis ve Senato'nun ortak oturumunda görüşülmesinin sağlanmasını, bu konuda başka ülkelerin deneyimlerinden faydalanılması, disiplini güçlendirmek için kamu personelinin özlük haklarında düzenlemeler yapılması ve parlamentonun imajını zedeleyecek sert tartışmalardan uzak durulmasını istiyordu*¹³⁷⁰.

ABD dönüşü gerçekleşen MGK toplantısı¹³⁷¹, yine Erim'in şikayetlerine sahne oldu. Önce, Partiler arası ilişkilerin kötüye gitmesi, söz verilen vergi kanunlarının çıkarılmaması, idamların kendi bilgisi dışında aceleye getirilmesi ve İnönü'nün savcılar meselesi nedeniyle *komutanlarla çatışma* içine girecek bir eğilimde görünmesi şeklinde uzayan şikayetlerini sıralamış; ardından artık etkisini yitirdiğini ifade edip istifa niyetini açıklamış, ancak bu niyeti kabul görmemiştir. Sunay istifa kararını sürpriz diye niteleyip *suyu geçerken at değiştirilmez* derken, Tağmaç şikayetlere hak vermekle birlikte partilere Meclis kürsüsünden *aklınızı başına alın* şeklinde sert mesajlar vermeyi ve Kanun hükmünde kararname yetkisi istemeyi önermiştir. Milli Savunma Bakanı Melen, Meclis'te sert çıkış yerine doğrudan liderlerle

¹³⁶⁹ N.Erim, *a.g.e.*, s.1010-1013.

¹³⁷⁰ "Erim'in Mektubu", *Hürriyet*, 28 Mart 1972, s.11.

¹³⁷¹ N.Erim, *a.g.e.*, s.1013-1014.

görüŖerek netice almanın doğru olacağını savunmuŖtur. Erim'in istifa ısrarı karŖısında Tağmaç, *hemen bir bildiri yayınlama* teklifinde bulunmuŖtur. Sonunda Erim'in *serinkanlı* kararlar için yakın zamanda MGK'nin bir kez daha toplanarak konunun ele alınması düŖüncesi uygun bulunmuŖtur.

Bu arada, CHP'lilerin oturumu terk ettiği gergin müzakerelerle Meclis'te Sıkıyönetimin bir kez daha iki ay uzatılması kabul edilmiŖtir¹³⁷². GörüŖmeler öncesinde CHP'de Ecevit karŖıtlarının önde gelen ismi Kemal Satır'ın, bazı illerin kapsam dıŖı bırakılması halinde İnönü'nün olumlu oy kullanacağı bilgisini ulaŖtırdıđı Erim, MGK toplantısında EskiŖehir, Sakarya, Kocaeli ve Zonguldak'ta kaldırılmasına dair öneriyi getirmiŖ ancak, *davalara devam ediyor, sivil mahkeme tutukluları hemen tahliye eder* gerekçesiyle Tağmaç tarafından kabul edilmemiŖti.

Müzakerelerin ertesi günü gerçekteŖen MGK toplantısında¹³⁷³, Erim'in istifa ısrarı sürmüŖtür. Önceki toplantıda gündeme gelen bildiri yayınlama yolunun fayda sağlamayacağını belirterek *12 Mart Muhtırası'nın aŖındıđını* savunmuŖ ve istifa mektubunu okuyarak Cumhurbaşkanına sunmuŖtu. İstifaya zamansız olduğu gerekçesiyle karŖı çıkmıŖtı. KuŖkusuz en dikkat çekici saptama *12 Mart Muhtırası'nın aŖındıđı* idi ki bu, sadece kendisinin düŖüncesi değildi. Toplantıda ifade edilenler açıkça olmasa da bunun teyidi durumundaydı. Tağmaç'ın geniŖ bir kanun hükmünde kararname yetkisiyle bir kısım parlamento yetkisinin hükümete devredilmesi fikrine, Cumhurbaşkanı, Milli Savunma Bakanı Ferit Melen ve UlaŖtırma Bakanı Rıfkı DanıŖman'ın parlamentodan böyle bir yetkinin geçmeyeceğine dair itirazları ve bu itiraza karŖı çıkmaması bunun örneğiydi. Toplantıda bir bildiri hazırlanarak durumun liderlerle görüŖülmesi kararlaŖtırılırken Erim'in istifa ettiğine dair bilgiye *panik yaratır* endiŖesiyle bildiride açıkça yer verilmemesi, liderlere Ŗifaen iletilmesinin uygun görülmemesi, bir baŖka açıdan parlamento tepkisinin çok daha fazla dikkate alındığını gösteriyordu.

Bildiride, *olumsuz ve kısır çekiŖmeler* diye nitelenen partiler arasındaki tartıŖmaların içinde bulunulan) olağan üstü Ŗartlar ve devletin yüksek menfaatleriyle bađdaŖmadıđı vurgulanmaktaydı. Sıkıyönetimin kalkması ve bunalımın bir daha yaŖanmasını önleyecek sosyal ve ekonomik reformların gerçekteŖmesi için hükümete ek yetkiler tanınması, reform

¹³⁷² "Sıkıyönetim İki Ay Daha Uzatıldı", *Hürriyet*, 26 Mart 1972, s.1,11; CHP grubunun aynı doğrultuda düŖünmediđi hatta çoğunluğun, İnönü'ye rağmen uzatılması lehinde olduğu haberlerinin varlığına da iŖaret etmeliyiz. ("CHP Grubunun Çoğunluğu İnönü'ye KarŖı...", *Hürriyet*, 24 Mart 1972, s.1,11.)

¹³⁷³ N.Erim, *a.g.e.*, s.1014-1015.

tasarılarının Mecliste süratle çıkarılmasının *zorunluluğu* dile getiriliyordu. Ayrıca Cumhurbaşkanının parti liderleriyle görüşerek, *Başbakanın Milli Güvenlik Kuruluna bu şartlarda sorumluluğu yüklenmekte büyük güçlük çektiğini arzettiğini* iletceği ve MGK'nın şimdiye kadar olduğu gibi bundan sonra da *ilgili konularda görüşlerini belirtmeye ve gereken tedbirleri almaya karar verdiği* ifadeleri yer alıyordu¹³⁷⁴

Sunay öngörüldüğü gibi meseleyi liderlerle görüştü. Görüşmelerde sunduğu ve daha sonra kamuoyuna da açıklanan metin adeta bir başarısızlık itirafıydı. Çizilen tablo geçen sürenin sıkıntıları ortadan kaldırmadığını gösteriyordu; 12 Mart'ı yaratan koşulların çeşitli kesimlerde varlığını sürdürdüğü, bazı kesimlerde Atatürk ilkelerine ve Anayasaya saygının ortadan kalktığı, anarşinin devam ettiği, Muhtırada da belirtilen partiler arası ilişkilerin bozukluğunun ifadesi olan *politika hastalığının*, yurt bütünlüğü ve demokrasi için teşkil ettiği riskin sürdüğü, bu haliyle reform ve tedbirlerin engellendiği; bu tablonun neticesi olarak Başbakan Erim'in *kusurun belki kendisinde olduğunu ileri sürerek* 25 ve 27 Mart tarihli MGK toplantılarında istifa etmek istediği, ancak konuyu tüm yönleriyle inceleyen MGK'nın başbakan değişimiyle sorunun giderilemeyeceği düşüncesinden hareketle, partilerle durum hakkında görüşülmesini uygun gördüğü belirtildikten sonra partilerden iki istekten bulunuluyordu. Birincisi; *Siyasi tartışmaların, çekişmelerin, seçim propagandası mahiyetindeki her türlü faaliyetin geçici bir süre için durdurulması*; İkincisi, *...Anayasada değişiklik yapılması, geçici bir süre için, peşin olarak önceden verilecek bir genel yetki ile hükümetin techiz edilmesi ve kanun gücünde kararnamele Bakanlar Kurulu'nun yürürlüğe koyması imkanının yaratılması*¹³⁷⁵.

Bunlar partilerin siyasi faaliyetlerinin büyük oranda kısıtlanması sonucunu yaratacak istemlerdi. Ancak partilerin kabul etmemesi durumunda hangi yolun izleneceği belli değildi. Daha doğrusu belirlenememişti. Genelkurmay Başkanı Tağmaç, istemlere partilerin yaklaşımı halinde nasıl bir yönteme başvurulacağı hususunda kuvvet komutanlarıyla görüşmüş ve 3.maddenin yani müdahale seçeneğinin devreye sokulmayacağı yanıtını almıştı. Strateji buna göre belirlenerek, Erim'in söylemiyle *yumuşak* ifadeler kullanılmış, kabul etmemeleri halinde Cumhurbaşkanı'nın liderlerin tekliflerini sorması yöntemi benimsenmişti. 12 Mart'tan sonra yaşanan gerilimlerde hep kendisini hissettiren ya da hissettirilen 3.madde bizzat askerlerce

¹³⁷⁴ "Milli Güvenlik Kurulu", *Hürriyet*, 28 Mart 1972, s.11.

¹³⁷⁵ *Hürriyet*, 4 Nisan 1972, s.11.; Tağmaç ile Erim Liderlerle görüşmesinde Cumhurbaşkanı'nın yazılı teklif vermesi fikri Tağmaç ile Erim'e aitti. Bu doğrultuda, *siyasi çekişmeleri bir yana bırakmalarını, Hükümete geniş kanun hükmünde kararname yetkisi verilmesi, bunun için anayasa değişikliği yapmalarını* içerecek şekilde Erim tarafından hazırlanan notu Sunay da uygun bulmuştu. (N.Erim, *a.g.e.*, s.1016)

devre dışı bırakılmıştı. Partiler de bu durumun farkındaydı. Erim, *artık 12 Mart 971 Muhtırası ve onu verenlerden çekinmiyorlar fazla* diyordu¹³⁷⁶. Gelişmeler sözlerindeki *fazla* tabirini de fazlalık haline getiren bir tarzda cereyan etmişti. Yankı dergisinin ifadesiyle partiler *hep bir ağızdan 'hayır!'* demişti¹³⁷⁷. İlk cevap CHP'den geldi; geçici bir süre için de olsa siyasal faaliyetleri durdurma isteminin *demokratik rejim dışında bir idare* anlamı taşıdığı, partiler arasındaki tartışma ve çekişmelerin demokrasinin doğal parçası olduğu gerekçesiyle reddedilirken, belirli bir süre zarfında kullanılması öngörülse de *peşin olarak önceden verilecek bir genel yetkinin* demokratik işleyişin tam sağlanması önünde engel görüldüğü bildiriliyordu.¹³⁷⁸ AP de nerdeyse benzer ifadelerle parti faaliyeti ve hükümete yetki konusundaki görüşlerini açıklamış, yalnızca anayasa değişikliklerinin yapılması ve referandum müessesinin getirilmesi noktasında farklı bir tutum almıştı¹³⁷⁹. MGP parlamento yetkileri kısıtlanarak hedefe ulaşılmayacağını savunuyordu¹³⁸⁰. Demokratik Parti Genel Başkanı Bozbeyli'nin parti faaliyetlerini durdurmak, parlamento yetkisinin devredilmesi anlamına gelebilecek girişimlere *kesin* yanıtı hayır idi¹³⁸¹.

Bu arada Erim hakkında bir gensoru önergesi de verilmişti. 5 Nisan'da düzenlediği basın toplantısında Sunay kanalıyla liderlere sunulan istemlerle ilgili açıklamalarında¹³⁸² kullandığı ifadeleri parlamento iradesine aykırı bulan Demokratik Parti, kendisi hakkında gensoru isteminde bulunmuştu. Gensorunun gündeme alınması AP ve CHP'nin oyları ile reddedilmiş¹³⁸³ ancak oylamadaki tutum Erim'in umutsuzluğunu büyütmişti. Sağlık Bakanı Aykan, Erim'in gensorudan sonra üzgün olduğunu ve konuşmasından ayrılacağını anlaşıp anlaşılmadığını sorduğunu belirterek *aşağı yukarı* şöyle dediğini aktarmaktadır; *Yürütemeyiz..İnönü Örfi İdare komutanlarıyla sert bir tartışma içerisinde..Konuyu büyütmemesini giderek rica ettik..AP'li arkadaşlardan rica ediyorum..Haydi DP'li arkadaşlar yeni, tecrübesiz diyelim. Emin Paksüt'ün sözlerini görüyorsun...Belki benim ayrılmam partilerin burukluğunu azaltır. Ayrılacağım için bana kızıyorlar. Zamanla bana hak*

¹³⁷⁶ N.Erim, *a.g.e.*, s.1016

¹³⁷⁷ "Sunay'a Cevap Hep Bir Ağızdan 'Hayır'", *Yankı*, Sayı:57, (17-23 Nisan 1971), s.6.

¹³⁷⁸ M.Toker, *...İsmet Paşa'nın Son Yılları...*, s.289.

¹³⁷⁹ "Partilerin Sunay'a 'Hayır' Deddiği Açıklandı", *Hürriyet*, 9 Nisan 1972,s.1,11.

¹³⁸⁰ *Hürriyet*, 5 Nisan 1972, s.11.; Feyzioğlu, Erim'e, *bu parlamentoyu kapatmaktır* diyordu. (N.Erim, *a.g.e.*, s.1019)

¹³⁸¹ F.Bozbeyli, *a.g.e.*, s.185'de şöyle diyordu; *siyasi faaliyetlerin ve parti çalışmalarının durdurulması anlamına gelecek ve yasama yetkisinin tamve genel olarak hükümete devredilmesi sonucunu doğuracak bir yola gelmesine asla imkan görmüyoruz.*

¹³⁸² "Erim: İstifada İsrar Ediyorum", *Hürriyet*, 6 Nisan 1972, s.11.

¹³⁸³ "Erim'le İlgili Gensorunun Gündeme Alınması Reddedildi", *Hürriyet*, 11 Nisan 1972,s.1,11.

*vereceklerini zannediyorum. Cumhurbaşkanı çok basiretlidir. Bu güçlükleri inşallah atlattırız*¹³⁸⁴.

Erim umut ettiği olumlu tablonun ortaya çıkmadığını bir kez daha görmüştü. Bu konudaki sıkıntısını verdiği bir beyanatta şöyle dile getiriyordu¹³⁸⁵; *keskin bıçak üzerinde bir tampon görevi yapıyorum, bunu kimseye anlatamıyorum... Prensib sahibi insanlar vakti gelince çekilmesini bilmelidirler... Geniş yetkiye bütün partiler hayır diyor... Demokrasiye inanmak başka şeydir, rejimin uygulama kusurlarının düzeltilmesini istemek başka şeydir.*

Hükümete yetki verilmesi yönündeki tek destek Kontenjan grubundan gelmişti. İstemlerin ötesinde partilerin samimiyetine inanmadığını söyleyen Erim, bir kez daha istifa talebini Sunay ve Tağmaç'a tekrarlayarak Sovyetler Birliği Devlet Başkan Yardımcısı Podgorni'nin ziyareti ertesinde yürürlüğe konulmasını istedi¹³⁸⁶. AP'nin hükümetten bakanlarını çektiği Ekim 1971 bunalımı İngiltere Kraliçesi'nin ziyareti ertesine kadar dondurulmuştu. İlginç rastlantı olarak Erim Hükümetinin önemli bir kararı, yine bir dış ziyaret gerekçesiyle erteleniyordu. Ne var ki artık her şey o kadar ayyuka çıkmıştı ki¹³⁸⁷, Podgorni bile ziyaret ertesi ayrılacağı iddialarını Erim'e sormuş ve doğru olduğu yanıtını almıştı¹³⁸⁸.

Herkesin beklediği¹³⁸⁹ istifa resmen 17 Nisan'da kamuoyuna açıklandı. Erim fiilen 1 yıl 10 gün sürdürdüğü (birinci hükümet 240 gün, ikincisi 136 gün) başbakanlık görevinden sıra dışı bir şekilde, yeni hükümet kuruluncaya kadar beklemeden ayrıldı. İstifanın kabul edildiği, İstanbul dönüşü Ankara Esenboğa Havaalanında uçaktan iner inmez Cumhurbaşkanlığı Özel Kalem Müdürü Sulhi Dişlioğlu tarafından kendisine bildirilmişti¹³⁹⁰. 14 Nisan'da, İstanbul'a hareket etmeden önce biri istifanın 17 Nisan'da işleme konulmasını,

¹³⁸⁴ "Soru – Cevap", *Devir*, Sayı:10, (8 Ocak 1973), s.15.

¹³⁸⁵ C.Aykan, *a.g.e.*, s.253.

¹³⁸⁶ N.Erim, *a.g.e.*, s.1022 Erim, genel, peşin yetki konusunda Kontenjan grubu dışındakilerin MBG dahil karşı çıktıklarını, anayasa değişikliği konusunda ise, MBG dışındakilerin *bazı farklarla* olabileceği görüşünü bildirdiklerini söylüyor.

¹³⁸⁷ Assacaited Pres Ajansı tüm dünyaya, *askeri liderlerin düşüncelerini çok iyi bilen* bir kaynağına dayanarak, Erim'in Podgorni ziyareti sonrası istifa edeceğini duyuruyordu. (*Hürriyet*, 12 Nisan 1972, s.1)

¹³⁸⁸ N.Erim, *a.g.e.*, s.1024.

¹³⁸⁹ *Yankı* dergisi, hiçbir resmi açıklama yapılmadığı, hiçbir yetkili demeç vermediği halde Erim'in istifasının bilindiğini, yalnızca Podgorni ziyareti biter bitmez mi, yoksa MGK toplantısına mı kalacağını merak edildiğini yazıyordu. ("Erim'in İstifası Bir Daha Bile", *Yankı*, Sayı:58, 24-30 Nisan 1972, s.4.)

¹³⁹⁰ Cumhurbaşkanı Sunay'ın tezkeresi şöyleydi;

Başbakan Prof.Dr.Nihat Erim istifa etmiş ve istifası kabul edilmiştir.

Aşırı yorgunluğu sebebiyle bugünden itibaren özürlü ve mezun sayılan Başbakan Prof.Dr.Nihat Erim'in teklifi üzerine Başbakanlığa Milli Savunma Bakanı Ferit Melen'in vekalet etmesi uygun görülmüştür.

Mevcut Bakanlar Kurulu'nun yenisi teşkil edilinceye kadar görevine devam etmesinin rica olunduğunu arz ederim.("Erim'in İstifası Resmen Açıklandı", *Hürriyet*, 18 Nisan 1972, s.11.)

diğeri yeni hükümetin kurulmasına kadar geçecek sürede izinli sayılmasını içeren iki mektubu Cumhurbaşkanına yollamıştı¹³⁹¹.

Bildirim Ankara'ya ayak basar basmaz yapılmasının özel bir nedeni vardı. Amerika ziyareti ve Podgorni ile temasların olumlu geçtiği, ekonomide *yüz güldürücü* gelişmelerin yaşandığı düşüncesindeki Cumhurbaşkanı Sunay, Erim'in istifasına karşı çıkmış, ancak ısrarla istemesi üzerine, başbakanlığı bir daha aklından geçirmemesi için böyle bir yol izlemişti¹³⁹².

Peki gerçekten Erim geri dönmeyi aklından geçirmiş miydi? Bu ihtimali bütünüyle dışladığı söylenemez. Partilerin önceden anlaşmaları şartıyla düşünebileceği mesajını vermişti. İhsan Sabri Çağlayangil'in yeniden görev alması için söylediği, *Bu defa oturup, önden, İnönü ile birlikte protokol imzalayalım. Ne istiyorsan tespit edelim*, şeklindeki sözlerine *Ne yapacaksanız ben yokken yapın, sonra bana gelin, göreyim. O zaman kabul edip etmeyeceğime karar veririm*, şeklindeki cevabı¹³⁹³ bunu göstermektedir.

Sunay, Erim'in 11'lerin istifasından itibaren kabinede bir sorun olmamasına rağmen, başarılı olacağına dair umudunu yitiren bir profil çizip durmadan sızlanıp, şikayetçi olmasından yakınmaktadır¹³⁹⁴. Gidişat Erim'in istediği şekilde değildi. İkinci Hükümetin kuruluşu esnasında, asker ve partiler arasında sıkıştığı konumun aşılması için öncelikle bir uzlaşmayı zorunlu görmüş, ancak partilerden gelen bu yönlü beyanların fiili bir yansıması gözlenmemişti. İnönü'nün değişen tutumu önemli bir faktördü. Vergiler, sıkıyönetimin uzatılması, idamlar, sıkıyönetim savcılarının iddianemeleri karşısında aldığı muhalif tutumu başlı başına bir sorundu. Çünkü Erim, ancak AP+CHP+MGP ile sorumluluğu taşıyabileceği düşüncesindeydi. Daha da ötesi İnönü'nün komutanlar hakkında sert bir üslup benimsemesi onlarla çatışma sinyali vermesi *dengeyi bütünüyle bozmuştu*¹³⁹⁵. Sunay'ın, Erim için, *had şekilde İnönü'den korkusu var ve Hükümetten CHP'den ayrılırsa yapamam' diyor. ... Hastalık derecesinde İnönü'den korkmaktadır...* ifadeleri¹³⁹⁶ İnönü faktörünün önemine işaret

¹³⁹¹ N.Erim, *a.g.e.*, s.1026.

¹³⁹² C.Arcayürek, *Çankaya'ya Giden Yol...*, s.283'te aktarıldığına göre, Erim sonrası hükümet arayışları kapsamında Sunay, Demirel'le görüşürken, tam işler yoluna girerken istifa ettiğini söylediği Erim için şunları söylüyor; *Buna rağmen böyle bir zamanda 'bu zatışerif' istifa etti. 'Yapamayacağım' diye tutturdu. Ne diyelim? Arkadan yeni hükümet kuruluncaya kadar da izin istedi. Çok canım sıkıldı. Belki bir daha tekrar başbakan olmak aklından geçer diye bunu aklından çıkarması için uçağın kapısında istifasının kabul edildiğini bildiren kağıdı verdim. Bir daha dönmessin, dönmeyi düşünmesin diye böyle yaptım.*

¹³⁹³ N.Erim, *a.g.e.*, s.1028.

¹³⁹⁴ C.Arcayürek, *Çankaya'ya Giden Yol...*, s.283-284.

¹³⁹⁵ N.Erim, *a.g.e.*, s.996,1013,1033-1034.

¹³⁹⁶ C.Arcayürek, *Çankaya'ya Giden Yol...*, s.282-283.

etmektedir. Aynı paraleldeki bir tanıklık Dışişleri Bakanı Haluk Bayülgen kanalıyla aktarılmaktadır. Erim bir sabah çağırıp istifa edeceğini söylediğinde Bayülgen'in nedenini *anlayamadığını* belirtmesi üzerine, *...İsmet Paşa ile Komutanlar arasına giremem... karşılığını vermişti*¹³⁹⁷.

İdamlar istifayı hızlandıran bir başka faktördü. Belki de yeni hükümetin kuruluşunu beklemeden izinli sayılma isteğinin altında bu unsur yatmaktaydı. İdamların bir an önce gerçekleştirilmesini isteyenlerle karşı çıkanlar arasında adeta sıkışmış haldeydi. AP ve MGP'nin sırf idamların kendi döneminde gerçekleştirilmesi için başbakan olarak bir süre devam etmesini istediklerini, istifa ile planlarını bozduğunu söylemesi bunun işareti olarak algılanabilir.¹³⁹⁸ İstifa etmemesi durumunda, *birkaç ay içinde* partiler tarafından zaten düşürüleceği fikrindeydi Erim¹³⁹⁹.

Erim, 1977'ye kadar Kontenjan Grubu bünyesinde Senato üyesi olarak siyasetin içinde bulunmaya devam etti. 1977'de Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk'ün ikinci kez senatörlüğünü uzatmaması üzerine fiili siyaset hayatı sona erdi. 19 Temmuz 1980'de ise ikamet ettiği İstanbul Orhantepe'de (Dragos) Dev-Sol örgütünün üstlendiği bir suikastle hayatını kaybetti¹⁴⁰⁰.

3.2. BİRİNCİ VE İKİNCİ ERİM HÜKÜMETLERİNDE DEVAMLILIK ARZEDEN BAZI KONULAR

3.2.1.Reform Girişimlerinin Seyri

Reform kavramı sıradan icraatların ötesine geçmeyi hedefleyen, mevcut sistem çerçevesinde daha uzun vadeli ve daha köklü sonuçlar yaratacak potansiyele sahip adımlar için kullanılabilir. Bu bağlamda öngörülen adımların reform olarak nitelenip nitelenmeyeceği tartışılabilir elbette. İncelediğimiz dönemde reform kavramının epey revaçta olduğu ve olur olmaz yerde *ufak bir kanun değişikliğine* dahi reform adının takılması gibi *mübalağalı* bir kullanımın varlığına dönük, İstanbul Sanayi Odası Başkanı Ertuğrul Soysal'ın uyarıları¹⁴⁰¹ dikkate alınmalıdır. Erim hükümetinin reform diye tanımladığı bazı adımların bu kavramın hakkını verecek bir niteliğe sahip olup olmadığı da değerlendirilebilir. Ancak ortadaki gerçek,

¹³⁹⁷ C.Aykan, *a.g.e.*, s.256.

¹³⁹⁸ N.Erim, *a.g.e.*, s.1028 CHP'li Hıfzı Oğuz Bekata'ya şöyle diyordu; *Onlar beni bütçeden hemen sonra düşüreceklerdi, fakat idamlar için tehir etmişlerdi, oyun yarım kaldı ben istifa edince.*

¹³⁹⁹ C.Aykan, *a.g.e.*, s.254.

¹⁴⁰⁰ N.Erim, *a.g.e.*, s.1169.

¹⁴⁰¹ İ.Küçükömer, *a.g.e.*, s.58.

hükümetin büyük bir reform beklentisi yarattığı ve bu doğrultuda bazıları üzerinde pek az çalışılmış olsa da iddialı başlıklar gündeme getirdiğiydi.

Hiç kuşkusuz hükümetin en büyük iddiası durumundaki reformlar, asayiş ve bununla bağlantılı olarak sıkıyönetim ve anayasa değişikliği sürecinde önemli ölçüde ikinci planda kalmıştır. Reform çalışmalarının olumsuz tarzda etkilemesinin bir nedeni asayişin acil gündem halini almasıydı. Bununla bağlantılı, ancak yaratacağı sonuçlar bakımından çok daha önemsenmesi gereken ikinci bir neden bu süreç zarfında reformlara biçilen misyonun değişmesidir. Hükümet Programında tanımlandığı şekliyle huzurun çaresi olarak tanımlanmış reform stratejisi, halkın reformdan önce huzur istediği gerekçesiyle tersine dönmeye başlamıştır. Sıkıyönetim uygulamaları neticesinde asayişte sağlanan rahatlama asayiş için reformların hiç de zaruri olmadığı fikrine güç kazandırırken, reform fikrini çare olarak öne süren kesimlerin sıkıyönetimce çeşitli yaptırımlara maruz kalmaları, reformcu kanadın toplum nezdindeki etkili bir desteğini devre dışı bırakmıştır. Kabine içindeki reformcu kanadın, sıkıyönetim uygulamaları ve anayasa değişikliği konusundaki muhalif tutumlarının bir nedeni budur. Başlangıçta kendilerini epey güçlü hisseden reformcular (ki bu gücün kaynağı önemli oranda Muhtıranın ardındaki iradeydi), zaman içerisinde ummadıkları bir tabloyla karşılaşmıştı. Bu noktada İdris Küçükömer'in tahlilini hatırlatmak isteriz. Reform tasarılarını, *büyük ölçüde sanayici sınıfı ile çelişir, işçi sınıfına pek katkısı olmayan reformlar* şeklinde tanımlayan Küçükömer bunların *küçük burjuva bürokratik radikalizmi* olarak nitelediği *halka rağmen halk için* anlayışıyla hareket eden kesimin istemleriyle örtüştüğünü belirtmektedir¹⁴⁰².

Hükümet programında, toprak ve tarım reformu, milli eğitim reformu, mali reformu, hukuk ve adalet reformu, enerji ve tabii kaynaklarla ilgili reform, devlet kesiminin yeniden düzenlenmesi başlıkları altında reform alanları belirlenmişti. Çizilen stratejinin ilk aşamasında, geçmiş çalışmalar da göz önüne alınarak toprak, eğitim ve mali reform gibi alanlarda *kesin kararlar* alınarak ilk adımları uygulamaya sokmak suretiyle daha uzun vadeli girişimlere zemin yaratılması hedeflenmiş ve bunun için altı aylık bir süre öngörülmüştü.

Söz konusu reform çalışmalarını ayrı başlıklar altında özetlemek Erim hükümetinin kurulurken ortaya koyduğu hedeflere ne ölçüde yaklaştığını görmek bakımından açıklayıcı olacaktır. Ancak Hükümet Programı kapsamında reformların nasıl formüle edildiğine değindiğimiz için yeni tekrarlara meydan vermemek açısından söz konusu değerlendirmelerin göz önünde bulundurulmasını hatırlatmak isteriz. Ayrıca özetlemeler yapılırken bazı konular

¹⁴⁰² İ.Küçükömer, *a.g.e.*, s.54-55.

üzerinde nispeten daha geniş durulacaktır. Bu, diğerlerinin daha önemsiz olduğundan değil bazıları (örneğin toprak reformu) ile ilgili tartışmaların, hükümetin gidişatı üzerinde yarattığı etkinin büyüklüğüyle alakalıdır.

3.2.1.1. İdari Reform Girişimi

Acil reformların bazı ek tedbirlerle mevcut koşullarda hayata geçirilmesi mümkün görülürken, mevcut idari yapının uzun vadeli bir kalkınma stratejisinin sürekli kılınması açısından zaaf lar doğuracağı düşüncesiyle *reformcu ve dinamik* bir idari yapının oluşturulması öncelikli görev olarak belirlenmiş ve devlet kesiminin yeniden yapılanması bu kapsamda ele alınmıştır¹⁴⁰³. Konuyla ilgili yapılan çalışma, dış ticaret rejiminde getirilen düzenlemeler dışta tutulacak olursa etraflı bir rapor hazırlanmakla sınırlı kalmıştır.

Hükümet Programında Devlet kesimini yeniden yapılandırma başlığı altında konu irdelenmiş, özellikle üç konuda çabuk hareket edileceği belirtilmişti. Birincisi, strateji tespit etmek için en kısa zamanda, yargı, politika, idare, asker ve üniversite kesiminden *üstün başarılı ve tecrübeli* kişilerden oluşacak bir Danışma Kurulu kısa zamanda Başbakan için bir ön çalışma raporu hazırlayacaktı; ikincisi, bakanlık kuruluş kanunları günün şartlarına uygun hale getirilecek; üçüncüsü, Kamu İktisadi Teşebbüslerinde karlılık ve verimlilik ilkeleri göz önünde tutularak aynı alanlarda faaliyet gösterenler holding modelinde yeniden yapılandırılacak ve Devlet Yatırım Bankası gerçek bir Kalkınma Bankası haline getirilecekti. Çabuk ele alınacak üç konunun dışında sayılan bir dördüncü husus dış ticaret, döviz, gümrük himayesi ve diğer dış ekonomik ilişkilerde reform yapılacağıydı. Bunu yürütmek üzere kurulan Dış Ekonomik İlişkiler Bakanlığına gerekli birimleri bağlanacak ve dış ticaret alanında Devlet kuruluşu dışındaki kuruluşlara devredilmiş yetkiler geri alınacaktı. Hemen ekleyelim ki iş dünyasının epey tepkisini çekecek bir noktaydı bu¹⁴⁰⁴.

İdari reform, devletin gerek teşkilat gerekse personel politikasını temelden etkileyecek bir alan olduğundan çalışmaların aceleye getirilmemesi ve Başbakan Yardımcısı Koçuş'ın denetiminde¹⁴⁰⁵ yürütülmesi hükümetçe benimsenmiştir. Öncelikle *genel yön ve stratejisini saptamak* amacıyla, Bakanlar Kurulu tarafından 10 kişilik bir kurul oluşturulmuştur. Kurul 5 Temmuzda başladığı çalışmalarını başta Türkiye ve Orta Doğu

¹⁴⁰³ T.B.M.M.Tutanak Dergisi, 2.4.1971, B:80, O:1, XII, s.395.

¹⁴⁰⁴ T.B.M.M.Tutanak Dergisi, 2.4.1971, B:80, O:1, XII, s.398

¹⁴⁰⁵ Hükümetin daha ilk günlerinde, Koçuş'ın başkanlığında, siyaset, güvenlik ve dışişleri konularıyla ilgilenecek bir komisyon, Karaosmanoğlu'nun başkanlığında ise ekonomik alanla ilgilenecek diğer bir komisyon oluşturulmuştu. (A.Karaosmanoğlu, *a.g.e.*, s.258.)

Amme İdaresi Enstitüsü olmak üzere kamu kuruluşlarının yardımıyla hazırladığı raporu 14 Eylül-27 Ekim tarihleri arasında yeni bir incelemeye tabi tuttukten sonra Başbakanlığa sunmuştur. Bundan sonra rapor *idari, siyasi, bilimsel bütün örgütlere* dağıtılarak düşünceleri sorulmuşsa da bütün sonuçlar alınmadan 11'ler istifa etmiştir. Koçaş, istifa ettiklerinde söz konusu raporu ve eklerini 8 Aralık 1971'de bir yazıyla Başbakanlığa gönderdiğini, ancak sonraki süreçte konuyla ilgili bir çalışmanın yapılmadığını ifade etmektedir¹⁴⁰⁶.

Hükümet kanadında, personel sayısı ve niteliği konusunda bir rahatsızlık olduğu Koçaş'ın ifadelerinden anlaşılmaktadır¹⁴⁰⁷. Koçaş'a göre devlet işlerinin yürütülmesi için *en çok 4 – 5 yüz bin kişiye ihtiyaç varken 1 milyondan fazla çalışan bulunuyordu. Ayrıca etkili olan idari ve teknik personel* reformların (öncelikle de Toprak Reformunun) yapılmasında bir engel durumundaydı. Koçaş hükümetin ilk günlerinde bu düşüncesini kamuoyuyla paylaşmıştı. Hedeflendiği gibi reformların gerçekleşmesi doğrultusunda *prensipleri tam manasıyla uygulayabilmek için Atatürkçü yeni bir kadro kurulacağını* söylemişti¹⁴⁰⁸. Bu tarz söylemler atılacak adımlar hakkında zihinlerde tartışmaya açık bir algı yaratılmasını tetiklemiştir. Atatürkçü yeni bir kadro kurulacağı söylemi, mevcut kadronun mahkum edilmiş olduğu ve dolayısıyla onları tasfiyeye, cezalandırmaya dönük politikalara başvurulacağı yargısının yerleşmesine yol açmıştır¹⁴⁰⁹. Nitekim kendi ifadesiyle *taininlerle hiçbir direkt ilgisi olmadığı halde eleştirilerin odağında Koçaş yer almıştır*¹⁴¹⁰.

Eleştirilerin temel argümanı atamalarda sol kesimin kayırıldığıydı¹⁴¹¹. Başbakan Yardımcısı Koçaş Meclisteki iddiaları cevaplandırırken, partizanlık yapılmadığını, herhangi olağanüstü bir değişikliğe gidilmediğini verdiği örnek rakamlarla savunmuştur¹⁴¹². Başından beri kabinedeki bazı bakanların sol kimlikleri, sağ kesimde tartışmalara konu olmuştu. Bu açıdan bakıldığında hiç değilse bir kesim için bir duyarlılık zaten mevcuttu. Koçaş'ın dediği gibi değişiklik sayısı diğer hükümetlerin gerçekleştirdikleriyle karşılaştırıldığında az olsa da bazı ön plandaki mevkilere sol geçmişleriyle tanınan kimselerin atanması, bu zemindeki

¹⁴⁰⁶ S.Koçaş, *12 Mart Anıları*, s.380

¹⁴⁰⁷ S.Koçaş, *12 Mart Anıları*, s.379-380.

¹⁴⁰⁸ “Koçaş: ‘Yeni Bir Kadro Kurulacak’ Dedi”, *Hürriyet*, 3 Mayıs 1971, s.11; Diğer bakanlar arasında da bu tarz mesajlar verenler vardı. Örneğin Topaloğlu, *reformlara inanmayanların ‘köşe başlarında’ tutulmayacağını* söylüyordu. (*Hürriyet*, 21 Nisan 1971, s.1) Ancak okların hedefinde daha çok Koçaş yer almıştır.

¹⁴⁰⁹ C.Aykan, *a.g.e.*, s.236'da, gazetelere bu tarz beyanları vermeyi, *reformcu bakan görünme sayıyorlardı* demektedir.

¹⁴¹⁰ S.Koçaş, *12 Mart Anıları*, s.381.

¹⁴¹¹ “Genel Durum”, *Devlet*, Sayı:116, (21 Haziran 1971), s.3.

¹⁴¹² *T.B.M.M.Tutanak Dergisi*, 23.8.1971, B:153, O:1, XVII, s.121-122 Koçaş; *4,5 ayda 18 vali değiştirmişiz. Hangi iktidar iktidara geldiğinin birinci ayında 30'un, 40'in üzerinde vali değiştirmemiştir* demekte, AP'den 1 defa milletvekilliği 1 defada senatörlük için adaylığını koymuş bir merkez valisini de atamış olmalarını partizanlık yapmadıklarının delilleri arasında saymaktadır.

tartışmaları yoğunlaştırmıştır. Örneğin Milli Eğitim Reformu için oluşturulan danışma komisyonunda yer verilen *TİP Danışma Kurulu üyesi Nejat Erder ve Mübaccel Kıray, Cevat Geray, İlhan Tekeli gibi isimler gündeme getirilmekteydi*¹⁴¹³.

İdarenin yeniden yapılandırılmasının önemli bir ayağı ekonomi idaresindeki aksamalardı. Bu alanda özellikle Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) ön plana çıkmaktaydı. DPT, 27 Mayıs'tan sonra kurulmuştu; Atilla Karaosmanoğlu ve Ayhan Çilingiroğlu ilk kadrolar arasında yer almıştı¹⁴¹⁴. 27 Mayıs'la ön plana geçen *planlama ideolojisi* AP hükümeti ve Turgut Özal'ın müsteşarlığı döneminde gerilemişti. Erim hükümetindeki reformcu kanatla birlikte *planlama* yeniden ön plana geçmeye başlamıştı¹⁴¹⁵. *Planlama ideolojisi* bakımında gerilerken kurumsal açıdan genişleyen bir süreç yaşanmıştı. Karaosmanoğlu, bakanlıklarca kullanılması gereken bazı yetkilerin devredilmesiyle DPT'nin yetkilerinde *anlaşılması güç bazı gelişmeler* olduğunu, kuruluş kanununda 45'i teknik olmak üzere 89 olarak tespit edilen kadro sayısının bu uygulamalar neticesinde 658'e çıktığını ve bunların büyük kısmının kurumun esas amacı dışında çalıştığını, böyle bir çalışma düzeninin hükümetlerine uymayacağını açıklamıştı¹⁴¹⁶.

Müsteşar Turgut Özal'ın, kardeşi Yusuf Özal'ı başına getirdiği Yatırım Teşvikleriyle ilgili çeşitli suistimal iddiaları dile getirilmekteydi. Özal¹⁴¹⁷ hükümet kurulduktan sonra Karaosmanoğlu'nu ziyaret etmiş ve görevinde kalarak birlikte çalışma isteğini iletmişti¹⁴¹⁸. Ancak yolsuzluk iddialarının da yarattığı etkiyle görevden alınmıştır. Bu işlem ve yapılan yeni görevlendirmeler kadrolaşma tartışmalarının bir başka odak noktası olmuştur¹⁴¹⁹. Müsteşarlıktan alınmasında her ne kadar Karaosmanoğlu sorumlu tutulmuşsa da¹⁴²⁰ Özal'la ilgili tasarruf Başbakan Erim'in isteğiyle gerçekleşmiştir¹⁴²¹. Düzenleme kadrolarla sınırlı

¹⁴¹³ “Tayinler; Kabine ve Örfi İdare”, *Devlet*, Sayı:111, (17 Mayıs 1971), s.3.; MGP adına Mecliste Konuşan Vefa Tanır da, Milli Eğitim Bakanının *aşırı sol örgüt ve yayınlarıyla* ilişkili olduğu *bilinen* kişilere görev vermekle suçlamıştır. (*T.B.M.M.Tutanak Dergisi*, 23.8.1971, B:152, O:1, XVII, s.101.)

¹⁴¹⁴ A.Karaosmanoğlu, *a.g.e.*, s.118.

¹⁴¹⁵ İ.Tekeli – S.İlkin, *a.g.e.*, s.125 Ancak bu canlanma uzun süreli olmamıştır.

¹⁴¹⁶ “Hükümetin Ekonomik Politikasının Ayrıntıları...”, *Ekonomi ve Politika*, Sayı:271, (15 Nisan 1971), s.8.

¹⁴¹⁷ Karaosmanoğlu ile Özal'ın tanışması 27 Mayıs sonrasında DPT'de gerçekleşmiştir. DPT için yetişmiş mühendis aradıkları bir sırada, Ayhan Çilingiroğlu, Özal'ı önermiştir. Ancak *fazlaca sağcı* olduğu gerekçesiyle kabul etmeyebileceğini düşündüğü Karaosmanoğlu siyasi görüşün önemli olmadığını ifade ederek kabul etmiştir. Karaosmanoğlu, bir süre sonra Özal'ın kendisinden Çilingiroğlu'nun yürüttüğü görevi, daha iyi yapacağı gerekçesiyle istemiş olmasını *hiç unutamadığını* ifade etmektedir. (K.Karaosmanoğlu, *a.g.e.*, s.134,136.)

¹⁴¹⁸ A.Karaosmanoğlu, *a.g.e.*, s.259.

¹⁴¹⁹ *Devlet*, Sayı:137, (24 Ocak 1972), s.4, Derginin yazısında kullandığı başlık *DPT'da Anarşist Cunta* şeklindedir. İktisadi Planlama Dairesi Başkan vekilliğine getirilen Hikmet Çetin *Marksist militan* olarak nitelenmektedir.

¹⁴²⁰ *Devlet*, Sayı:137, s.4.

¹⁴²¹ A.Karaosmanoğlu, *a.g.e.*, s.260 Erim, teşviklerle ilgili iddialarla ilgili olarak da soruşturma yapılmasını istemiştir.

kalmamış, Teşvik ve Uygulama Dairesi DPT’den alınarak Dış Ekonomik İlişkiler Bakanlığına bağlanmıştır¹⁴²².

Devletin yeniden yapılandırılması başlığı altında Programda ele alınan konularından biri de Kamu İktisadi Teşebbüsleri (KİT) için holding tarzı örgütlenmesi ve Devlet Yatırım Bankasının *gerçek bir Kalkınma Bankası haline getirilmesi* idi¹⁴²³. Karaosmanoğlu, oluşturulacak holdingin özel sektör mantığıyla işleyeceğini ifade etmekteydi¹⁴²⁴. Bakanlar Kurulunda kurulması kararlaştırılan Kamu İktisadi Teşebbüsleri Reform Komisyonu¹⁴²⁵ bir ön rapor hazırlamıştı¹⁴²⁶. Bütün Kuruluşların *Tek Holding* çatısı altında mı toplanacağı, yoksa *sektör holding* (her sektör için ayrı holding) modelinin mi benimseneceği konusunda farklı düşünceler ileri sürülmüştür. Rapor, tek çatı altında Başbakan Yardımcılığına bağlı bir *Devlet Holdingi* kurulmasını daha *fonksiyonel* bulmuştur¹⁴²⁷. Bu konuda kabinede bir ortaklık sağlanamadığı gibi sert tartışmalar yaşanmıştır. Karaosmanoğlu *tek holdingi* savunurken Tarım Bakanı Orhan Dikmen sektörler arasındaki farklılık üzerinde durarak karşı çıkmıştır. Az farkla da olsa çoğunluk tek holding modelini uygun bulmuş ancak Başbakan Erim, çoğunluğu teşkil edenler arasındaki bazı farklılıkların mevcudiyetini gerekçe göstererek sonucu benimsememişti. Bu noktada tartışmalar durmuş, konu bir daha ele alınmamıştır¹⁴²⁸.

Bu reform kapsamında sayılan dış ticaret hususunun yeniden düzenlenmesi, Erim hükümetinin hayata geçirme doğrultusunda adım attığı nadir konulardan olup başta Odalar Birliği olmak üzere işveren kesimince en çok eleştirilen icraatlar arasında yer almıştır. Bu alandaki çalışmalarını yürütmek üzere yeni bir bakanlık, Dış Ekonomik İlişkiler Bakanlığı kurulmuş ve yine programda öngörüldüğü gibi konuyla ilgili olup da diğer bakanlıkların bünyesinde bulunan kuruluşlar bu bakanlığa bağlanmıştır¹⁴²⁹.

Bakanlığın tartışma yaratan icraatı dış ticarete devlet kontrolünün getirilmesiydi. Bakanlık iç ve dış piyasaları izleyip elde ettiği bilgilere göre yapılacak ihracat ve ithalatta

¹⁴²² *Ekonomi ve Politika*, Sayı:271s.8.

¹⁴²³ *T.B.M.M.Tutanak Dergisi*, 2.4.1971, B:80, O:1, XII, s.398.

¹⁴²⁴ Atilla Karaosmanoğlu, *Yankı*, Sayı:17, (21-27 Haziran 1971), s.8.; A.Karaosmanoğlu, *a.g.e.*, s.152’de 1960’ların başında DPT’de çalışırken de holding benzeri bir örgütlenme teklifinde bulunmuş olduklarını, O vakit CHP’li olan Feyzioğlu’nun, teklifi Sosyalist ülke modellerine benzettiğini ifade etmektedir.

¹⁴²⁵ “Kabine Reform Çalışmalarını Hızlandıracak”, *Hürriyet*, 3 Mayıs 1971, s.11.

¹⁴²⁶ “İktisadi Devlet Kuruluşları’nın Kaderi”, *Yankı*, Sayı:26, (23-29 Ağustos 1971), s.17.

¹⁴²⁷ “Devlet Holdingine Doğru”, *Yankı*, Sayı:27, (30 Ağustos – 5 Eylül 1971), s.20.

¹⁴²⁸ S.Koçaş, *a.g.e.*, s.392-393.

¹⁴²⁹ *T.B.M.M.Tutanak Dergisi*, 2.4.1971, B:80, O:1, XII, s.392-393,398.

fiyat kontrolü sağlayarak döviz kaybının önüne geçmeyi hedeflemiştir¹⁴³⁰. Ancak yeni dış ticaret rejimine karşı muhalefet, ilk önce kabinede görüldü. İtiraz eden Milli Savunma Bakanı Melen ancak Erim'in devreye girmesiyle kararnameyi imzalamıştır¹⁴³¹. Türkiye aleyhine şartlar ileri süren ülkeler için ek tedbirler alınmasını da öngören düzenlemeyle, Odalar Birliği'ndeki kota tahsis yetkisi devlete geçmiştir. Bakan Derbil şunları söylüyordu; *muhtelif bakanlık ve kuruluşlara verilmiş bulunan ithalat işleriyle alakalı görev ve yetkiler, mahdut döviz imkanlarımızın ... en uygun tarzda kullanılması maksadına matuf olmak üzere, gerek hükümet programı, gerek anayasanın 117.maddesi göz önünde bulundurularak, bakanlığımızın bünyesine alınmış ve ithalat rejimi kararı bu görüşe uygun olarak hazırlanmıştır*¹⁴³².

En büyük tepki doğrudan etkilenen Odalar Birliği'nden geldi. Birlik Başkanı Raif Önger, *reform namı altında özel sektörü ezen tutumlara karşı çıkacaklarını, özellikle Odalar Birliğini dışlayıcı, parçalayıcı zihniyetle mücadele kararı aldıklarını, kota yetkisinin bakanlığa devredilmesiyle 10 milyon liralık bir gelirden mahrum kaldıklarını ve bu iş için çalıştırdıkları personelin maaşını ödeyemez duruma geldiklerini açıklıyordu*¹⁴³³. Odalar Birliği'nin ismi, kullandığı kota tahsis yetkisiyle ilgili çeşitli suistimal iddialarıyla gündeme gelmişti¹⁴³⁴. Birlik, konu hakkındaki şikayetlerini uğradığı gelir kaybının ötesine taşıyarak Cumhurbaşkanı Sunay'a kadar iletmiş ve bakanlığın yeterli kadroya da sahip olmadığı gerekçesini ileri sürerek dış ticaret için vazgeçilmez gördüğü hız ve esnekliğin yeni uygulamayla ortadan kalkacağını iddia etmiştir¹⁴³⁵. Başbakan'a *acaba yanlış adım mı attık* kuşkusunu yaşatacak, *uykularını kaçırarak* derecede, aralarında yakın arkadaşlarının da bulunduğu bir çok kimseden şikayet gelmiş, yeni sistemle ithalat ve ihracatın biteceği iddia edilmiştir¹⁴³⁶. İthalat kotalarının ödenen vergi dikkate alınarak belirlenmesi de ithalatçıları kızdırmıştır. İthalat için

¹⁴³⁰ "Dış Ticaret Rejimi", *Yankı*, Sayı:11, (10-16 Mayıs 1971), s.12.

¹⁴³¹ K.Altuğ, ...*Erim Olayı*, s.152-153.

¹⁴³² "İthalat ve İhracat Rejimi Değiştirildi", *Hürriyet*, 30 Nisan 1971,s.9.

¹⁴³³ *Sermaye*, Ekim 1971,Sayı:16, s.5.

¹⁴³⁴ "Odalar Birliği Yeni Bir Hava", *Yankı*, Sayı:15, (7-13 Haziran 1971), s.21.; Bu konudaki bazı iddiaların İstanbul Sanayi Odası tarafından Bakan Derbil'e bildirildiği kamuoyuna yansımıştı. ("Odalar Birliği ve 26.Kota", *Yankı*, Sayı:22, 26 Temmuz-1Ağustos, s.17.) Odalar Birliğince kapanmış firmalara bile tahsisat yapıldığı ortaya çıkmıştı. ("Kapanmış Firmaya 'Tahsis' Yapmışlar", *Hürriyet*,19 Temmuz 1971,s.1,11.)

¹⁴³⁵ "Odalar Birliği'nin Sunay'a Muhtırası", *Yankı*, Sayı:24, (9-15 Ağustos 1971), s.25.

¹⁴³⁶ "...Altı Aylık İcraat", *Ekonomi ve Politika*, Sayı:297, (14 Ekim 1971), s.4.

büyük kota tahsis edilenlerden *önemli bir kısmının* zarar beyan etmek suretiyle vergiden kaçtıklarının tespiti üzerine bu yola başvurulmuştu¹⁴³⁷.

İstanbul Sanayi Odası Başkanı, mevcut sistemde sağlıklı bir fiyat tescil işlemi yapılmaması nedeniyle döviz kaybı olduğu düşüncelerini *kısmen* doğru bulmasına rağmen getirilen ön kontrol sistemiyle sorunun halledileceği fikrine katılmamıştır¹⁴³⁸. Buna karşılık ülke dışındaki kuruluşlarla irtibat tesis edilmesi ve kurulan teleks sistemi ile gecikme şikayetlerinin önü alınmak istenmiştir¹⁴³⁹. İşveren kesimi dergilerinden Yeni Sanayi Dünyası'nda Orhan Baksan, İhracat Yönetmeliğinin *dinamik bir bünyeye sahip olduğu, genel hatlarıyla memleket menfaatlerini gözetir prensipler taşıdığı ve çoğunlukla eleştirilerin, esasla değil uygulamadaki aksaklıklarla ilgili olduğu* değerlendirmesini yapmıştır¹⁴⁴⁰. Özellikle gecikmeler konusunda dile getirilen şikayetlerdeki haklılık bürokratlarca da paylaşılmıştır¹⁴⁴¹. Ancak kontrol mekanizmasıyla ihracatın azaldığına dair iddialar¹⁴⁴² Bakan Derbil tarafından kabul edilmemiştir. Ortaya koyduğu 11 aylık rakamlar ihracatın miktar olarak azalmasına rağmen, döviz gelirinin arttığını göstermektedir ki bu, bakan tarafından kontrol sisteminin haklılığının bir kanıtı olarak değerlendirilmiştir¹⁴⁴³. Gerçekten de miktarın azalmasına rağmen gelirin artması, önceki sistemde bazı suistimallerin olduğuna dair kanıyı güçlendirmektedir.

Önemli oranda bu icraatın etkisiyle Dış Ekonomik İlişkiler Bakanı Derbil, işveren kesiminin kara listesine giren bakanlar arasında sayılmıştır¹⁴⁴⁴. İkinci Erim Hükümeti döneminde bu düzenlemede önemli oranda geri adım atılmıştır.

3.2.1.2. Milli Eğitim Reformu Girişimi

Hükümet Programında, Milli Eğitim reformu için en başta Tevhid-i Tedrisat ilkesine aykırı uygulamalara son verileceği, din işlerinin yürütülmesinde laikliğin esas alınacağı, İmam-Hatip Okullarının ıslah edileceği, üniversite ve yüksek okullar reformunun halledileceği, Anayasa Mahkemesi kararları doğrultusunda öğrencileri mağdur edilmeden özel yüksek okullar meselesinin çözüleceği, VII. ve VII. Eğitim Şuralarındaki çalışmaların

¹⁴³⁷ A.Karaosmanoğlu, *a.g.e.*, s.274-275 Karaosmanoğlu, Derbil'in tavsiyesiyle aldıkları bu karardan sonra çok kızan ithalatçıların, *Karaosmanoğlu bu gidişle bizi kendi yağımızda kavuracak* şeklindeki sözlerinin kendisine kadar ulaştığını söylüyor.

¹⁴³⁸ "İkinci Basın Toplantısı", *İstanbul Sanayi Odası Dergisi*, Sayı:63, (15 Mayıs 1971), s.23.

¹⁴³⁹ "İzmir Fuarı Derbil'e Fırsat", *Yankı*, Sayı:27, (30 Ağustos – 5 Eylül 1971), s.17.

¹⁴⁴⁰ "Yeni İhracat Yönetmeliği ve Getirdikleri", *Yeni Sanayi Dünyası*, Sayı:93, (Mayıs 1971), s.5.

¹⁴⁴¹ "Yatırımlar Artacak mı", *Yankı*, Sayı:32, (4-10 Ekim 1971), s.12, Sanayi ve Ticaret Bakanı Müsteşarı bazı yatırımlardaki gecikmenin nedeni olarak yeni dış ticaret rejiminin ithalatta yarattığı yavaşlamayı göstermektedir.

¹⁴⁴² Örn.Mükerrem Hiç, "İhracatımızın Geliştirilmesi", *Y.S.Dünyası*, Sayı:98, (Ekim 1971), s.32.

¹⁴⁴³ "Osmanoğlu, Erim'e Yardımcı Olacağız", *Yankı*, Sayı:39, (13-19 Aralık 1971), s.21.

¹⁴⁴⁴ *Ortam*, Sayı:9, (26 Temmuz – 9 Ağustos 1971), s.8.

devamının sağlanacağı ve uygulanacağı, özellikle teknik öğretime önem verileceği, zorunlu eğitim olarak ilerde bütün yurda yaygınlaştırmak üzere sekiz yıllık okulların deneme amaçlı kurulacağı, ilk ve orta öğretimde tek kitap düzenine geçileceği, üniversite ve yüksek okullar için ucuz kitap temin edileceği, yeterli sayıda öğretmen ve öğretim üyesi yetiştirileceği, bilimsel araştırmalara daha çok önem verecek tarzda planlamalar yapılacağı, TRT'nin köylere kadar yaygınlaştırılarak eğitimde yararlanılacağı ve eğitim-kültür işlerinin Milli Eğitim Bakanlığında ayrılacağı, kurulacak bir Kültür Bakanlığı vasıtasıyla kültürel kalkınmanın daha etkin biçimde sağlanacağı belirtilmişti¹⁴⁴⁵.

Eğitim alanındaki reform çalışmaları oluşturulan komisyona alınan kişilerin sol kimlikleri nedeniyle tartışılmıştır¹⁴⁴⁶. Komisyon konuyla ilgili bir rapor hazırlamıştır. Tespit edilen esaslar Bakanlar Kurulunda görüşüldükten sonra bazı düzeltmelerle kabul edilmiştir¹⁴⁴⁷.

Ses getiren ilk icraat, imam hatip okullarının orta kısımlarının normal ortaokullara dönüştürülmesi oldu. Bu hükümete yönelik tepkileri arttırmış¹⁴⁴⁸, Mecliste Bakan Orel hakkında gensoru verilmesine kadar gitmiştir¹⁴⁴⁹. İmam Hatip okullarıyla ilgili düzenlemeye gönülsüz yaklaşanların arasında Genelkurmay Başkanı Tağmaç da vardı. Tağmaç, kendisine de ulaşan tepki mektuplarının dikkate alınmasını istemişti¹⁴⁵⁰. Solcu olduğunu söylediği Orel'in solculara görev verdiğini, her şeyden önce *bakanlıktaki solcuları temizlemek gerektiğini* söyleyerek reformu eleştirmekteydi. Erim ise tüm ilgililerden mesele hakkında fikir istendiği, ayrıca son şekli verilmeden kendisinin de inceleyeceğini ifade ederek

¹⁴⁴⁵ T.B.M.M.Tutanak Dergisi, 2.4.1971, B:80, O:1, XII, s.395-396.

¹⁴⁴⁶ T.B.M.M.Tutanak Dergisi, 20.8.1971, B:152, O:1, XVII, s.101.; "Tayinler...", Devlet, Sayı:111, (17 Mayıs 1971), s.3.; Eski TİP'li olmakla suçlanan Nejat Erder bu isimlerin başında geliyordu. Erder, Koçuş'un gerçek Atatürkçü dediği ve Milli Eğitim Bakanlığı ya da reformların yürütülmesinde önemli işlevi olacak bir Devlet Bakanlığı için Erim'e önerdiği (S.Koçuş, 12 Mart Anıları, s.274.) ancak askerlerin vetosuna uğramış bir kişiydi. Karaosmanoğlu'nun, Toprak Reformu müsteşarlığına getirilmesi isteğini, askerlerin istememesini gerekçe göstererek kabul etmeyen Erim, Milli Eğitim Bakanı Orel'in oluşturduğu 10 kişilik danışma komisyonunda yer almasına ses çıkarmamıştır. (N.Erim, a.g.e., s.969.) DPT ilk kurulduğunda başa getirilen Orel'in yanına aldığı isimler arasında Erder de vardı. ("Kapaktaki Adam", Yankı, Sayı:14, 31 Mayıs – 6 Haziran 1971, s.12.)

¹⁴⁴⁷ Karaosmanoğlu'nun...Konuşması, Ekonomi ve Politika, Sayı:283, (8 Temmuz 1971), s.5.

¹⁴⁴⁸ S.Koçuş, a.g.e., s.275 vd.

¹⁴⁴⁹ T.B.M.M.Tutanak Dergisi, 20.8.1971, B:152, O:1, XVII, s.86.; Devlet dergisi İmam Hatip okullarıyla ilgili işlemi, Marksistlerin tavsiyesi ile örfi idare mahkemelerinin mahkum ettiği zihniyeti sevindiren bir icraat olarak değerlendirmiştir.(Cezmi Kırımlioğlu, "İmam-Hatip Okulları", Sayı:127, 6 Eylül 1971, s.4.)

¹⁴⁵⁰ S.Koçuş, a.g.e., s.281-283 Tağmaç, reformu hazırlayan MEB Orel için şöyle konuşuyor; Bir sürü adamı toplamış, milletin ne diyeceğini düşünmeden, kendi kendilerine akıllarına ne geldiyse yazmışlar.

materyalist felsefe ile yazılmış bir rapor bizden geçmez, endişe edecek bir şey yok şeklinde güvence vermiştir¹⁴⁵¹.

Reform kapsamında çok daha geniş icraatlar yapılması düşünülmekteydi. İlk dört yılı klasik bilgi, sonraki dört yılı ise yaşanan çevrenin ekonomisine yardımcı olacak tarzda bilgiler verilmek üzere ilk öğretimin sekiz yıla çıkarılması, orta öğretimin ikinci kısmında yeteneğe göre yönlendirmenin yapılması, üniversiteye girişte fırsat eşitliğini temin etmek için öğrencilerin yaz kursları verildikten sonra imtihana alınmaları, üniversitelerde yatay geçiş imkanının sağlanması, kürsü yerine bölüm sisteminin getirilmesi ve üniversitelerin paralı hale getirilmesi hedeflenmekteydi¹⁴⁵².

Türkeş tasarımı, eğitimin olması gereken iki özelliğinden biri olan *milli kültür ve milli bilinci yaratmak* görevini göz ardı ettiğini, ikinci özellik olan *çevre kalkınmasına ve milli kalkınmaya katkıda bulunmayı* ise ancak *kısmen* taşıdığını şeklinde değerlendirmiştir¹⁴⁵³. Neticede bu alanda reform çabası imam hatip okullarının ilk kısımlarının normal ortaokula dönüştürülmesiyle sınırlı kalmıştır. Prof.Dr.Kemal Tarhan'ın üniversite reformu bağlamında ifade ettiği gibi içerik itibarıyla *bir Amerikan üniversitesinin niteliklerini aksettirmekten öteye* bir şey taşımadığı halde, Bakan'ın siyasi tutumundan yola çıkılmak suretiyle *memleketin rengini değiştirmeye matuf* bir adım olarak eleştirilmiş ve sonraki dönemde de üzerinde değişiklikler yapılmasına rağmen hayata geçirilememiştir¹⁴⁵⁴.

3.2.1.3. Tarım Ve Toprak Reformu Girişimi

Tarım ve Toprak Reformu yarattığı tepkiler bakımından çok sancılı geçmiştir. Denilebilir ki hükümetin reform girişimleri içinde parlamentoda en geniş muhalefetle karşılanmış çalışmadır.

Toprak reformu Cumhuriyetin ilk dönemlerinden itibaren defalarca tartışılmış, ancak her seferinde başarısızlığa uğramış bir konu olarak ülke gündemindeki yerini hep muhafaza etmişti. 1961 Anayasasının öngördüğü reformlar çerçevesinde 27 Mayıs sonrasında da üzerinde önemle durulmuştu. Hatta yurt dışından çağrılan uzmanlara raporlar

¹⁴⁵¹ N.Erim, *a.g.e.*, s.972.

¹⁴⁵² Şinasi Orel, *T.B.M.M.Tutanak Dergisi*, 14.7.1971, B:130, O:1, XV, s.419-421 Aynı konuşmada Orel, paralı da kastın *sembolik harçlar* olmadığını ifade etmektedir. Yankı Dergisinin aktardığı açıklamasında da Yoksul öğrencilerin burs miktarı eklenerek üniversite bütçelerinin bir kısmının devlet tarafından karşılanacağı, kalan kısmın ise öğrencilerden temin edilecek harçlarla finanse edileceğini belirtmiştir. ("Eğitim Reform Neler Getirecek", Sayı:13, 24-30 Mayıs 1971, s.11.)

¹⁴⁵³ "Reform Bahanesiyle Devletleştirme...Sosyal Bir İhtilaldir", *Devlet*, Sayı:134, (13 Aralık 1971), s.7.

¹⁴⁵⁴ "Üniversite Reformu", *Devir*, Sayı:28, (20 Kasım 1972), s.28.

hazırlanmıştı¹⁴⁵⁵. 1965 yılında tek başına iktidara gelen AP, başlamış sürecin aynı içerik ve yoğunlukla devamı noktasında pek istekli görünmemiştir¹⁴⁵⁶. AP'nin, Muhtıraya kadar tek başına iktidarda kaldığı halde kendi görüşleri doğrultusunda da olsa konuyla ilgili somut bir icraat gerçekleştirememesini bu duruma kanıt saymak mümkündür.

Reform sözünün kullanıldığı her yerde öncelikle akla gelen konuların başında geliyordu. Hiçbir parti karşı olduğunu açıktan söylemiyordu. Görüntüye bakıldığında adeta siyasetin asgari müştereklerinden birisiydi. Ancak iş içeriğinin tanımlanmasına geldiğinde farklılıklar kendisini hemen hissettiriyordu. Anlaşmazlık daha reforma verilecek isimden başlıyordu. Sol kesimin ısrarla sahip çıktığı ve Toprak Reformu diye tanımladığı reform, sağ kesimin dilinde Tarım reformu şeklini alıyordu. Toprak reformunu savunanlar daha radikal bir toprak dağıtımını temel alırken, tarım reformu diyenler önceliği toprak dağıtımından teknik gelişmeye ve verimliliğe ve mülkiyet hakkının kutsallığının gözetilmesine kaydırmaktaydı¹⁴⁵⁷.

Hükümetin belki de en çok önem verdiği ve hiç kuşkusuz üzerinde en çok kavga çıkacak olan Toprak ve tarım reformu için Programda, ilk olarak çalışmalarını yürütmek üzere bir Toprak Reformu örgütü kurulacağı, kısa sürede bölgelere ve toprak cinsine göre tespit edilecek miktardan daha fazlasına sahip olmayı engelleyecek *Toprak Reformu Ön tedbirler Kanununun* Parlamento'ya sunulacağı, tarımda modernleştirme ve verimlilik artışı için devlette koordinasyonun sağlanarak kredi ve fiyat politikasındaki çelişkilerin giderileceği, reform sürecinde etkili bir araç olarak uygulamaya sokulacak olan bir tarım vergisi sisteminin oluşturulacağı ve kadastro çalışmasının yapılacağı şeklinde bir yol çizilmişti¹⁴⁵⁸.

Programda Toprak ve Tarım Reformu tabiri kullanılarak, İnönü'nün deyimiyle, her iki tarafı memnun etme yolu tutulmuştu. Meclisteki müzakereler sırasında İnönü toprak dağıtımını esas alan Toprak reformu anlayışına sahip çıkarken Feyzioğlu, sosyal amaç ve ekonomik amaç ayrımı yaparak sadece toprak dağıtarak sosyal amacı gerçekleştirmeye çalışmanın yanlış olacağı, verimlilik artışıyla ilgili tedbirlerin önemsenmesi gerektiğini dile getirmişti. Demokratik Parti temsilcisi ise *mülkiyetin muhafazası, devri, intikali ve devamı*

¹⁴⁵⁵ "Toprak Reformu Kabineyi de Karıştırdı", *Ortam*, Sayı:10, (12-19 Temmuz 1971), s.10.

¹⁴⁵⁶ Prof.Reşat Kaynar, İktidara gelmesiyle birlikte, AP'nin *Tarım reformu* sloganını ileri sürerek devam eden çalışmalarını *durdurduğunu* savunmaktadır. ("Kaynar: Siyasi Atmosfer Elverişli", *Hürriyet*, 20 Ekim 1971,s.5)

¹⁴⁵⁷ AP'li Tekin Erer, *Komünistler bir memleketi yıkmaya ve kendi ideallerini yerleştirmeye karar verdiler mi, işe 'Toprak reformundan' başlarlar demekte Türkiye'de de komünistlerin aynı taktiği yürüttüğünü, halbuki dağıtılacak toprak miktarının çok sınırlı olduğunu, AP'nin hazırladığı Tarım reformunun yapılması gerektiğini savunmaktaydı.* ("Toprak Reformu Yapılabilir mi?", *Son Havadis*, 22 Mart 1971, s.3.)

¹⁴⁵⁸ *T.B.M.M.Tutanak Dergisi*, 2.4.1971, B:80, O:1, XII, s.395.

şartlarını ortadan kaldırmadan, düzenli işletmelere dokunmayacak unsurlara sahip bir reform anlayışı tasvir etmişti¹⁴⁵⁹. Taslağın komisyonda görüşülmesi sırasında değiştirilen taraflarından birisi de ismi olacaktı. Karaosmanoğlu'nun, Toprak Reformu Ön Tedbirler Tasarısı olarak sunduğu ismin, Tarım ve Toprak Reformu Ön Tedbirler Tasarısı haline dönüştürülmesi¹⁴⁶⁰, isimlendirmenin yarattığı algıyı görmek bakımında dikkat çekicidir.

Bu alana verilen önem hükümetin kuruluşundan itibaren kendisini göstermiştir. Erim, toprak reformu bakımından çok önemli olduğu gerekçesiyle Tarım Bakanlığı'na *öküzün boynuzunu koparacak kadar güçlü* bir isim aramıştı. Ancak son dakika sürpriziyle bu bakanlığa getirilen Prof.Orhan Dikmen, duyulur duyulmaz reformcu kanatta kuşku uyandırmıştı.¹⁴⁶¹

Hükümet içinde olaya her iki açıdan da bakanlar vardı. Ancak ilk günlerin reform fırtınası içinde daha çok ön planda olan beyin takımı idi. Reformları gerçekleştirecek iradenin temsilcisi olarak bu kanat görülüyordu. Reformlara karşı çıkması muhtemel AP'ye, nispeten etkisiz bakanlıklar verilmiş olması da göz önüne alındığında, reformcu kanat toprak reformu vurgusuyla fiilen ön plana çıkmaktaydı. Nitekim Karaosmanoğlu'nun hükümetin güvenoyu almasını takip eden günlerdeki basın toplantısında, konuyla ilgili tanımladığı içerik ve isimlendirmeler daha çok sol kesimin savunduğu doğrultuydu¹⁴⁶². Karaosmanoğlu Toprak Reformu ve Tarım reformu arasındaki fark ile ilgili sorulara, olayı sadece toprak dağıtımı olarak görmediklerini, verimlilik, teknolojik gelişmenin de gözetileceği bir stratejiye sahip olduklarını ifade etmiştir. Ancak zaten toprak reformu diyenler toprak dağıtımı dışındaki unsurları bütünüyle devre dışı bıraktıklarını söylemiyordu. Karaosmanoğlu'nun sorumluluğunda yürütülen çalışmalar neticesinde ortaya çıkan taslak bunun somut bir göstergesi olmuş ve tarım reformu cephesinin toplu muhalefetiyle karşılanmıştır.

İşin ilginç yanı Tarım Bakanı olmasına rağmen Dikmen'in çalışmalarda yer almamasıydı. Çalışmaları yürüten Karaosmanoğlu, bunu Dikmen'in ilgisizliğine bağlamışsa da¹⁴⁶³, bilinçli bir dışlanmanın ürünü olabileceği ihtimalini göz ardı etmemek gerekir¹⁴⁶⁴.

¹⁴⁵⁹ *T.B.M.M.Tutanak Dergisi*, 5.4.1971, B:81, O:1, XII, s.411, 420, 431.

¹⁴⁶⁰ "Toprak Reformu Değişiklik İsimden Başladı", *Yankı*, Sayı:36, (1-7 Kasım 1971), s.7.

¹⁴⁶¹ S.Koçaş, *12 Mart Anıları.*, s.86-87.

¹⁴⁶² "Hükümetin Ekonomik Politikasının Ayrıntıları...", *Ekonomi ve Politika*, Sayı:271, (15 Nisan 1971), s.8.

¹⁴⁶³ A.Karaosmanoğlu, *a.g.e.*, s.274.

¹⁴⁶⁴ Ortam Dergisinde ifade edilenler bunu destekler yöndedir. Buna göre; Dikmen Tasarı hazırlama görevinin Karaosmanoğlu'na verilmesinde memnun kalmamış, ancak toprak reformunun yalnız bir bakanlığı ilgilendirmediği gerekçesiyle bu yöntemin izlendiği, zaman içerisinde kendi görüşlerine de başvurulacağı ifade edilerek ikna edilmiştir. ("Toprak Reformu Kabineyi de Karıştırdı", Sayı:7, 12-19 Temmuz 1971, s.9.)

Dikmen'in henüz hükümetin güvenoyu almadığı bir sırada sorulara verdiği yazılı cevaplarda dile getirdiği düşünceler, Karaosmanoğlu ve onun gibi düşünenlerin kabul edebileceği cinsten değildi. Dikmen'in *Anayasa toprak dağıtımından değil, topraksız olan veya toprağı bulunmayan toprağı bulunmayan çiftçiye toprak temininden bahsediyor. (Toprak sağlama) yerine göre gereği gibi işletilmeyen toprakların dağıtılması şeklinde olabileceği gibi, devlet arazisinden de... olabilir*¹⁴⁶⁵ ifadelerinde, dağıtılacak toprakları verimsiz işletilenler ve devlete ait olanlarla sınırlaması dikkat çekicidir. Oysa Karaosmanoğlu çizgisi verimlilikten yola çıkarak özel mülkiyetteki büyük toprakları dağıtım kapsamı dışında bırakan anlayıştan epey farklıydı. Ortaya konulan taslak bunu gösterecekti.

Öncelikle uygulamaya kadar geçecek sürede toprak sahiplerinin çeşitli yollarla (bölme, devir..vb) reform kapsamı dışında kalma çabalarının önüne geçmek için bir ön tedbirler kanunun çıkarılması yoluna gidilmiş, bu maksatla bir komisyon oluşturulmuştu¹⁴⁶⁶. Ayrıca bir Toprak Reformu Müsteşarlığı kurulmasının¹⁴⁶⁷ yanı sıra görüşlerine başvurulmak üzere FAO'dan çağrılan Prof.Jakoby bir rapor hazırlamıştır¹⁴⁶⁸.

Planlandığı gibi üç aylık bir sürede hazırlanan taslakta reformun temel ilke ve stratejisinin esasları belirlenmiştir. Mülkiyet şekli, kamulaştırma, dağıtım esasları tespit edilmiş, reform sonrasında toprağın parçalanmasını önlemek amacıyla verim artışı dikkate alınarak kooperatif sistemine dahil olanlara toprak dağıtılması benimsenmiştir¹⁴⁶⁹.

Taslak, Ali Gevgilili'nin söylemiyle *bütün politik arenanın ta köklerinden sarsılmasına* neden olmuştu. Gevgilili'nin *1930'lardan devralınan bir anlayışın ürünü* diye nitelediği¹⁴⁷⁰ taslağın Bakanlar Kuruluna sunulmasıyla birlikte Kabine içindeki farklı düşünceler basına yansımaya başlamıştır. Bazı bakanlar muhalif kalmıştı¹⁴⁷¹. Hürriyet gazetesi *Toprak Reformu İlkeleri ve Stratejisi tasarısına*, Orhan Dikmen, Ferit Melen, Cevdet

¹⁴⁶⁵ "Reformdan İşlenmeyen Toprak Dağıtılacak", *Hürriyet*, 1 Nisan 1971, s.11.

¹⁴⁶⁶ A.Karaosmanoğlu, *a.g.e.*, s.274-275 Karaosmanoğlu, İstanbul Hukuk Fakültesi öğretim üyeleri olan Aydın Aybay, Ümit Doğanay ve Kevork Acemoğlu'nun yanı sıra Ziya Gökalp Mülayim, Refet Erim, Doğan Kayran gibi isimler yer alan komisyon üyelerinin MİT'ten olur aldığı söylendiğinde çok şaşırıldığını çünkü böyle bir şey için MİT'ten izin almanın *aklına gelmeyecek* bir şey olduğunu söylemektedir.

¹⁴⁶⁷ "Toprak Reformu", *Yankı*, Sayı:13, (24-30 Mayıs 1971), s.11.;Erim, Karaosmanoğlu'nun Toprak Reformu Müsteşarlığına Nejat Erder'i teklif ettiğini, kendisinin *olmaz, askerler istemiyor, o TIP üyesiymiş* dediğini yazmaktadır. Reform çalışmasının başına Haldun Derin getirilmiştir.(N.Erim, *a.g.e.*, s.996-977.)

¹⁴⁶⁸ "Toprak Reformu", *Ekonomi ve Politika*, Sayı:278, (3 Haziran 1971), s.1.; Erich C. Jakoby 1962 yılında da, aynı konuyla ilgili olarak gelmiş ve bir rapor hazırlamıştı.(Toprak Reformu, *Yankı*, Sayı:13,s.11)

¹⁴⁶⁹ "Karaosmanoğlu'nun ...Konuşması", *Ekonomi ve Politika*, Sayı:283, (8 Temmuz 1971), s.5.

¹⁴⁷⁰ A.Gevgilili, *...12 Mart Rejimi*, s.315.

¹⁴⁷¹ C.Aykan, *a.g.e.*, s.236.

Aykan, Haydar Özalp, Doğan Kitaplı ve İsmail Arar'ın karşı çıktıklarını yazmıştı¹⁴⁷². Kamulaştırma bedelinin tespitinde toprak sahibinin beyan ettiği vergi oranının esas alınması ve ödeme süresi olarak 20 yılın belirlenmesi, sürekli gündemde olduğundan 1961'den itibaren beşinci derece akrabalara kadar yapılan satışların geçersiz sayılması gibi hususlar Tarım Bakanı Dikmen'in eleştirdiği noktaları. Dikmen ayrıca kaldırılması öngörülen ortakçılık yerine kiralama usulünün konulmasını istemişti¹⁴⁷³.

Kabinenin bir diğer önde gelen muhalifi Melen'di. Taslağı kabul etmeyen Melen, *Başbakana 'bunu kabul ederseniz ben her madde hakkında fikirlerimi açıklarım'* dediğini ve hükümette büyük tartışmalar yaşandığını ifade etmektedir¹⁴⁷⁴. Ortam dergisinin yazdığına göre Melen tasarıyla ilgili *Ben her telkine açığım, yurda yararlı olacağına inandığım her atılışa hazırım ama ben Marksizmi kabul edemem* demektedir¹⁴⁷⁵. Maliye Bakanı Ergin de 2.Erim hükümeti döneminde, Karaosmanoğlu ile aralarındaki ihtilaflarla ilgili söylentilere mutabık olmadıkları tek konunun toprak reformu olduğu cevabını vermişti¹⁴⁷⁶.

Bir orta yol formülü Koçuş tarafından dile getirilmiştir. Buna göre, tespit edilecek bir süre içinde akrabaları dışında olmak üzere, toprak sahiplerine istedikleri kişilere topraklarını satma hakkı tanınması, devletin bu süre zarfında uyuşmazlıklara müdahale etmekle yetinmesi; süre sonunda ise kalan toprakların dağıtılmasını önermişti. Formülü aktardığı Karaosmanoğlu'nun toprak sahiplerinin bulacakları *açık kapılarla* reformu işlemez hale getirecekleri argümanı ile karşı çıkması üzerine bu formülden vazgeçmiştir¹⁴⁷⁷.

Tasarı Karaosmanoğlu'nun deyimiyile Bakanlar Kurulunda *törpülenerek* Meclise gönderilmiştir. Partilerin tutumu ise tasarının seyrini olumlu yönde etkileyecek tarzda değildi. Reformun lehinde tutum takınan tek parti CHP idi. O da Meclis'e sunulduğu şekliyle değil, Bakanlar Kurulunda değişikliğe uğramadan önceki ilk haliyle taslağı destekleme kararı almıştı¹⁴⁷⁸. AP, Demokratik Parti ve MGP'den adeta blok halinde yükselen itirazların ortak

¹⁴⁷² "6 Bakan Toprak Reformu İlkelerine Karşı", *Hürriyet*, 12 Temmuz 1971, s.1,11.

¹⁴⁷³ "Toprak Refomu Stratejisi", *Yankı*, Sayı:19, (5-11 Temmuz 1971), s.17.; "Dikmen'in Çıktıları", *Ortam*, Sayı:7, 12-19 Temmuz 1971, s.10

¹⁴⁷⁴ O.Tokatlı, *a.g.e.*, s.470-471.

¹⁴⁷⁵ "Dikmen'in Çıktıları", *Ortam*, Sayı:7, s.9.; Melen, Erim'in istifasının ardında kendisine hükümet kurma görevi verildikten sonra, Demirel'le görüşmesinde konuyla ilgili fikrini şöyle açıklıyordu; *Bu hususu memleket gerçeklerine uygun düşünmek lazımdır. Ben de daha çok tarım reformu taraftarıyım.*(C.Arcayürek, *Çankaya'ya Giden Yol...*, s.294.)

¹⁴⁷⁶ "Ergin 'Karaosmanoğlu İle Aynı Fikirdeyim", *Yankı*, Sayı:43, (11-16 Ocak 1972), s.6.

¹⁴⁷⁷ S.Koçuş,s.388-389 Koçuş, Karaosmanoğlu'nun konuyu gerçekten çok iyi incelediği ve bildiği için bu yolu benimsediğini ancak süreç başarısızlığa uğradıktan sonra, formülünde ısrar etmediği için pişmanlık duyduğunu belirtmektedir.

¹⁴⁷⁸ A.Karaosmanoğlu, *a.g.e.*, 278-279.

noktasında, Karaosmanoğlu'nun politik kimliği ve bununla bağlantılı olarak tasarının *aşırı sol* düşüncenin ürünü olduğu değerlendirmeleri yer alıyordu. Kamuoyuna yansıyan eleştiriler genellikle kabine içindeki karşı çıkışlarla paralellik arz ediyordu¹⁴⁷⁹. Özellikle sağ kanat partilerinde sert ve genel bir tepkiyle karşılanan tasarı, Marksist Leninist bir anlayışla hazırlandığına varıncaya değin suçlamalara maruz kalıyordu¹⁴⁸⁰. Kamulaştırma bedelinin vergiye göre tespit edileceğinin öngörülmesi tartışmalı hususların başında geliyordu. Vergiden kaçmak için kayıt altındaki arazilerin bile gerçek değerlerinin çok altında gösterildiği herkesçe bilinmekteydi. Buna ek olarak, AP'li Hasan Dinçer'in dile getirdiği¹⁴⁸¹ gibi Emlak Vergi Kanununa göre beş yılda bir beyanname verilmesi beyan edilen değeri gerçeklikten uzaklaştırıyordu.

Bir başka sorun halen toprakların büyük kısmında kadastro işleminin yapılmamış olmasıydı. Kadastro yapılmamış topraklarda doğal olarak tapu bulunmayacağından ve vergi de ödenmeyeceğinden, hiçbir karşılık ödenmeden topraklar kamu mülkiyetine geçecekti. MHP lideri Türkeş, *yüzde 60'ı tapusuz olan ve zilyetliğe dayanan toprakların mülkiyeti devletleştirilmiş olacaktır. ... Devletleştirme sosyal bir reform değil, sosyal bir ihtilaldir, demektedir*¹⁴⁸². Bununla birlikte bedelin ödenmesi için 20 yıllık bir sürenin öngörülmesi tartışmalara tuz biber eklemekteydi. AP, Demokratik Parti, MGP *yok pahasına* vatandaşın mülkünün elinde alınacağı fikrini savunmaktaydı. Eleştirilerin bir diğer noktası, 1961'den itibaren beşinci derece akrabaya kadar yapılan toprak satışlarının geriye dönük olarak iptal edileceği hususuyla ilgiliydi. Tarım Bakanı Dikmen de bunu *hak ve hukuk ile bağdaşmaz* bulmaktaydı¹⁴⁸³. Demirel taslakla ilgili şunları söylüyordu; *Mülkiyet ve tapu hakkı delinmemelidir. ... Bu şekilde reform ile halk yağmaya gider, tabanda birbirini kırmaya sebep olur. Tasarının reform niteliği bile yoktur. 10 yıldır yapılan muameleler durduruluyor, halen*

¹⁴⁷⁹ "Yeni Gelişmeler", *Ortam*, Sayı:7, s.10-11.

¹⁴⁸⁰ "Reform Şimdi İş Başladı", *Yankı*, Sayı:34, (18-24 Ekim 1971), s.15; Bazı milletvekillerinin sözleri tepkiler hakkında fikir verebilir; Eski Tarım Bakanı DP'li Bahri Dağdaş; *elimizdeki metin, TİP'çilerce hazırlanan metni şerbetle yıkanmış saydıracak derecede Marksist, Leninist bir görüşle hazırlanmıştır.* ("Değişiklik İsimden Başladı", *a.g.d.*, Sayı:36, 1-7 Kasım 1971, s.7); Kadri Eroğan(DP); *Tasarı çıkarsa, hukuk sistemini alt üst eder .... Ben Karaosmanoğlu'nda sıkıyönetim mahkemelerindeki küstahlığı gördüm.* Cavit Oral (AP), *Tasarı bu haliyle çıkarsa ... daha çok kavgalar, nizalar ve katil hadiseleriyle karşı karşıya kalırız.* Bahri Keçeli (AP); *İpe gitmek pahasına da olsa bu tasarının karşısında olacağız.* Aydın Yalçın (AP), ... *Kabineye teknisyen sıfatıyla alınanların miting üslubuyla her yere laf yetiştirme gayretlerini anlamak zordur.* İlhami Ertem (AP); *Hükümet, bazı hayalci aydınlar ve bazı ideoloji peşinde koşan yazarlarla bir olup, bu tasarıya neden toprak reformu adını vermiştir?* ("Kim Ne Dedi", *a.g.d.*, Sayı:35, 25-31 Ekim 1971, s.6.)

¹⁴⁸¹ "Yeni Gelişmeler", *Ortam*, Sayı:7, s.10.

¹⁴⁸² "Reform Bahanesiyle Devletleştirme...Sosyal Bir İhtilaldir", *Devlet*, Sayı:134, (13 Aralık 1971), s.7.

¹⁴⁸³ "Yeni Gelişmeler", *Ortam*, Sayı:7, s.10-11.

*bir toprak reform kanun tasarısı yoktur, hiçbir ihtiyaca cevap vermeyen ön tedbirler tasarısı mevcuttur*¹⁴⁸⁴.

Taslakla ilgili eleştiriler sadece siyasilere gelmiyordu. Karaosmanoğlu ve arkadaşları hükümetten ayrıldıktan sonra Milliyet gazetesine verdiği röportajda, Cumhurbaşkanı Sunay da, açıklık getirmediği bazı noktalarda karşıt tutum içinde olduğunu açıklamıştı¹⁴⁸⁵.

Karaosmanoğlu eleştiriler karşısına¹⁴⁸⁶, bazılarının gerçek amaçlarını gizleyerek çeşitli *hukuki ve bilimsel görünüşlü* açıklamalar yaptığı, *toprak reformuna karşı olanlar(ın) kendilerini mülkiyet hakkının savunucuları olarak gösterdiği* argümanı ile çıkmıştır. Kamu yararının gerektirmesi halinde özel mülkiyetin *kaldırılmasının* doğal olduğunu, tarım nüfusunun % 96'sının elindeki toprağın % 66 iken diğer % 4'ün elinde toprakların % 34'ünün bulunduğunu, bu tablo değiştirilmeden tarımda kalkınmanın gerçekleşmeyeceğini, verimlilik artışını ve gelir dağılımını düzeltmeyi asgari iki amaç olarak benimsediklerini savunan Karaosmanoğlu, *asıl problem, çıkarları bozulanların direnmelerinden doğacaktır, toprak reformu konusundaki tutum ... gerçek Atatürkçülerin tanınmasında temel bir ölçü olacaktır*, ifadelerini kullanmış, reformun yapılmaması durumunda bir bunalım kaynağına dönüşeceğini ileri sürmüştür. o güne kadar yapılmadığı halde bunalımın patlamamasının nedeni olarak ise mevcut toprak yapısının artık köylü nüfusun geçimi noktasında sınırlara dayandığı bir anda Avrupa ülkelerine işçi akışının başlamasını göstermiştir. Buna göre 5 yüz bin civarında işçinin yurt dışına gitmesi nüfus baskısını bir nebze kontrol altında tutulmasını sağlamıştır. Ancak gelecek için aynı tehlike, gündemdeki varlığını korumaktaydı.

Partiler sadece eleştiri yöneltmekle kalmıyor, komisyon toplantılarında çeşitli değişiklikler yapılmasını da sağlıyordu. Karaosmanoğlu *değişikliklerin artık ciddi bir reform yapılmasına imkan bırakmadığı* düşüncesiyle bir gün toplantıyı terk etmişti¹⁴⁸⁷, Komisyon taslağın kamulaştırma yapılırken hangi ölçülere göre hareket edileceğini belirten 3.maddesini toptan kaldırmış, bağ, bahçe, zeytinlik, meyvelik vb yerlerin reform dışında bırakılmasını; 1961'den başlamak üzere 5.derece akrabaya kadarki her türlü satış, devir gibi işlemlerin iptali hükmü değişikliğe uğratarak 14 Ağustos 1971 tarihinin başlangıç tarihi olarak alınmasını

¹⁴⁸⁴ C.Arcayürek, *Çankaya'ya Giden Yol...*, s.231.

¹⁴⁸⁵ Akt. "Sunay Parlamento ve Demokrasi Yaşar", *Yankı*, Sayı:41, (27 Aralık 1971-2 Ocak 1972), s.14.

¹⁴⁸⁶ "Karaosmanoğlu'nun ...Konuşması", *Ekonomi ve Politika*, Sayı:283, 8 Temmuz 1971, s.5.

¹⁴⁸⁷ A.Karaosmanoğlu, *a.g.e.*, s.280.; "Karaosmanoğlu: Bu Şekilde Toprak Reformu Olmaz", *Tercüman*, 17 Kasım 1971, s.1.

benimsemişti¹⁴⁸⁸. Karaosmanoğlu'nun duruma müdahale etmesi için görüştüğü Erim, Meclis Genel Kurulu'nda gerekli düzeltmelerin yapılabileceğini belirtmiştir¹⁴⁸⁹. Başbakan, iki yardımcısıyla yaptığı müzakere ardından sonra durumu açıklayan *yumuşak, parlamento usullerine uygun fakat kesin* ifadeler içeren bir bildiriyle¹⁴⁹⁰ durumun kamuoyuna açıklanması ve komisyon çalışmalarına Koçaş'ın katılmasını istemişti. Ancak Koçaş'ın telkiniyle, Karaosmanoğlu'nun daha sonra zor durumda kalacağı gerekçesiyle katılması tercih edilmiştir¹⁴⁹¹.

Ertesi günkü Komisyon toplantısında Karaosmanoğlu'nun yanı sıra Bakanlardan Derbil, Babüroğlu, İnan'ın katılımıyla bir nevi hükümet kararlılığı gösterilmiştir. AP'li Komisyon başkanının gerektiğinde alt komisyonlarda düzenleme yapılabileceğine dair sözleri ise somut bir sonuç yaratmamıştır¹⁴⁹². Erim'in deyimiyile komisyon *temel maddeleri baştan aşağı değiştirmiştir*¹⁴⁹³. Böylece reform tasarısı Karaosmanoğlu ve arkadaşları için beklenmedik bir noktaya gelmiş, istifaya giden yolda reformların yapılamayacağına dair kanaatlerini güçlendirici bir faktör olmuştu¹⁴⁹⁴.

2.Erim hükümeti tasarı üzerinde komisyonun görüşlerini de dikkate alarak yeniden bazı düzenlemeler yapmıştır¹⁴⁹⁵. Düzenlemeler Karaosmanoğlu'nun, *ciddi bir reform* olmaktan çıkaracağını söylediği cinstendi. Birinci taslakta sulak 150, kıraç 600 dönümden (bağ, bahçe, fidanlık gibi alanlar için bu ölçülerin üçte biri geçerliydi) daha fazla olan arazinin kamulaştırılacağı belirlenmişken, toprak sahibine bırakılacak miktarlar iklime göre bazı değişiklikler göstermekle birlikte sulakta 400, kıraçta ise 1000 dönüme kadar çıkabilecekti. Beşinci dereceye kadar olan akrabalar arası devir, satış gibi işlemlerin geçersiz olacağı hükmü de ikinci derece akrabalık olarak değiştirilmişti¹⁴⁹⁶. Müsteşar Haldun Derin adıyla anılan bu

¹⁴⁸⁸ “Hükümet Komisyon İle İhtilafa Düştü”, *Hürriyet*, 17 Kasım 1971, s.1,11 Karaosmanoğlu, *Tasarı diye bir şey kalmamıştır. Tasarı bitmiştir* derken, AP'li komisyon üyesi Kasım Önadım, *milli iradeye her hareketiyle karşı* olmakla nitelediği Karaosmanoğlu'nun toplantıyı terk edişini *siyasi bir terbiyesizlik* sınıfına sokmuştur.

¹⁴⁸⁹ A.Karaosmanoğlu, *a.g.e.*, s.280.

¹⁴⁹⁰ Bildiride Karaosmanoğlu'nun toplantıyı terk etmediği, değişikliklerle oluşan yeni durum konusunda bilgi vermek amacıyla ayrıldığı, *geçici komisyon(un) tasarısını kökünden değiştirmek yoluna gittiğini*, konunun Meclis Genel Kurulunda ele alınması sırasında hükümetin kendi gerekçelerini tüm yönleriyle izah edeceği belirtiliyordu. (“Hükümet Komisyon İle İhtilafa Düştü”, *Hürriyet*, 17 Kasım 1971, s.1,11.)

¹⁴⁹¹ S.Koçaş, *12 Mart Anıları*, s.386.

¹⁴⁹² “Reform Toprak Çekişmeleri”, *Yankı*, Sayı:38, (8-12 Aralık 1971), s.14-15 DP'li Şükrü Akkan, *burası Rus Meclisi değildir* sözleriyle yapılan değişikliklere sahip çıkıyordu.

¹⁴⁹³ “Erim'in 'Le Monde'a Demeci”, *Yankı*, Sayı:45, (24-30 Ocak 1972), s.5.

¹⁴⁹⁴ “Toprak Reformu”, *Yankı*, Sayı:45, (24-30 Ocak 1972), s.15.

¹⁴⁹⁵ “Erim'in 'Le Monde'a Demeci”, *Yankı*, Sayı:45, (24-30 Ocak 1972), s.5 Erim, sadece detay ve biçim yönünden değişiklikleri kabule hazırız diyordu.

¹⁴⁹⁶ “Toprak Reformu”, *Yankı*, Sayı:45, (24-30 Ocak 1972), s.15.; Haldun Derin Tasarısının Esasları, *Yankı*, Sayı:54, (27 Mart-2 Nisan 1972), s.15.

taslak Bakanlar Kuruluna geldikten sonra yeniden değiştirilmiştir. Kendisi de büyük toprak sahibi olan ve bu toprakları devlete bağışlayacağını söyleyen Tarım Bakanı İlhan Öztrak, eskisiyle yeni durum arasındaki en önemli fark olarak, yeni taslakta 1961 yılından itibaren yapılan devir ve satışların geçersiz olacağı hükmünün kaldırılmasıyla, 20 dönüme kadarki araziler için zilyetlik hakkının tanınmış olmasını göstermiştir¹⁴⁹⁷.

Erim'in başbakanlığı sona erdiğinde toprak reformu kanun tasarısı hala parlamentoda bekliyordu.

3.2.1.4. Mali Reform Girişimi

Maliye Bakanı Sait Naci Ergin ile reformcu kanat arasındaki farklı bakışlara çeşitli vesilelerle değinmiştik. Reformların hayata geçirilmesinde bu farklılıkların daha ilk günlerde kendisini hissettirdiği bir örnek Karaosmanoğlu'nun Maliye ile Hazine'yi ayırma yönündeki çalışmasına Ergin'in karşı çıkmasıdır. Karaosmanoğlu'nun deyimiyle, Ergin'in *şikayette* bulunduğu Başbakan Erim konunun *şimdilik* ele alınmamasını istemişti¹⁴⁹⁸. Şimdilik ertelenen Maliye ile Hazinesinin ayrılması konusunda sonraki süreçte bir icraatın gerçekleşmediğini hatırlatmak isteriz.

Programda Mali Reformlar¹⁴⁹⁹ için en başta anlaşmazlıkları çabuk çözecek tarzda Vergi Usul Kanununda değişiklik yapılması öngörülmüştü. Gelir dağılımındaki *büyük eşitsizlikleri* giderecek ve vergi gelirlerini arttıracak tarzda vergi sisteminin gözden geçirileceği, anayasal hak olarak tanımlanmış sosyal güvenliğin yaygınlaştırılacağı ifade edilmiş, gelir vergisi sistemindeki aksaklıkların giderilmesi, Veraset ve İntikal vergisi ile organik bağının kurulması, servet bildiriminin etkin biçimde düzenlenmesi, vergi kaçakçılığının önlenmesi için tedbir alınması; bankacılık ve sigorta sisteminin gelişmesinde öz sermaye takviyesi, birleşmelerin teşviki, modernleştirme ve maliyet ucuzlaması için tedbir alınması hedeflenmiştir. Üzerinde dikkatle durulacak bir husus da tarım gelirlerinin *asgari geçim indirimleri* dışında vergiye tabi tutulacak olmasıdır. İşçi ve memurların vergiden muafiyet sınırlarının arttırılması üzerinde durulacağı da belirtilmiştir. Karaosmanoğlu, 15 Nisan tarihli Hürriyet gazetesinde çıkan röportajında, düşük ve orta gelirli kesimin üzerindeki

¹⁴⁹⁷ “Öztrak İle Konuşma”, *Yankı*, Sayı:56, 10-16 Nisan 1972, s.4-5.; Öztrak Bakan olmadan evvel komisyonun görüşlerine başvurduğu öğretim üyeleri arasındaydı. Komisyonunda şunları söylemişti; *Muvazaa için başlangıç alınması haksızlıktır. Bana göre tasarının TBMM'ye verildiği tarihte bizzat çiftçilik yapanların toprakları aynen kalmalı, çiftçilikle uğraşmayanların toprakları büyüklük ve küçüklüğüne bakılmadan kamulaştırılarak dağıtımına tabi tutulmalıdır.* (“Prof.Öztrak: Muvazaa İçin Başlangıç Tespiti Haksızlıktır”, *Hürriyet*, 20 Ekim 1971, s.5.)

¹⁴⁹⁸ A.Karaosmanoğlu, *a.g.e.*, s.262.

¹⁴⁹⁹ *T.B.M.M.Tutanak Dergisi*, 2.4 .1971, B:80, O:1, XII, s.396-397.

vergi yükünün ağır olduğunu *kalkınma külfetinin sadece bu kesime yüklenmesinin önüne geçileceğini* söyleyerek yükü *vergiden muaf ve vergi kaçakçılığı yapan zümrelerin yüklenmesini temin etmek ...en önemli reformlardan biri olacaktır*, ifadelerini kullanmıştır¹⁵⁰⁰. Atılan ilk adım, vergi düzenlemeleri ve Personel Kanununun yarattığı sorunlar üzerinde Maliye Bakanlığı uzmanlarından bir komisyonun oluşturulmasıydı¹⁵⁰¹.

Çetrefilli alanların başında tarımın vergilendirmesi gelmekteydi. Ekonomik işlerden sorumlu Başbakan Yardımcısı Karaosmanoğlu'nun verdiği rakamlara göre gerek araziden gerek tarım gelirlerinden alınması icap edenle fiilen toplanan vergi miktarı arasında büyük bir uçurum mevcuttu. 1970 yılında Maliye Bakanlığı tarafından hazırlanan vergi teklifine göre arazi vergisi olarak 1,5 milyarlık tahmin yapılırken fiilen toplananın 100 milyon lira olduğunu; tarım sahasında elde edilen gelirin 1970'deki tahminlere göre 37,8 milyar lira olmasına rağmen yalnızca 27 bin mükelleften 87 milyon liralık vergi toplanabildiğini örnek vermektedir¹⁵⁰².

Tarım vergisinin aynı zamanda sanayileşme için bir kaynak işlevi taşıdığına ve hükümetin sanayileşmeye ağırlık veren bir bakış açısını hedeflediğine ilk hükümetin programını değerlendirirken değinmiştik. 27 Mayıs'tan sonra İngiltere de çağrılan Prof.Kaldor, *yıllık yüzde 7'lik kalkınma hızı* için gereken kaynağın adresi olarak *sağlam bir tarım vergisini* çözüm olarak göstermişti¹⁵⁰³. Kaldor, gelir vergisinin Türkiye benzeri ülkelerde tarımda verimli olmadığı düşüncesindeydi. Arazinin potansiyel değerine göre belirlenmiş, artan oranlı bir vergi modeli önermişti. Buna göre herhangi bir arazide fiilen elde edilen üründen ziyade, asgari koşullarda elde edilebilecek ürün, yani potansiyel ürün üzerinde verginin belirlenmesini savunuyordu¹⁵⁰⁴. O sıralar DPT'de çalışan Karaosmanoğlu, Kaldor'un teklifini *çok akılcı ve iyi düşünülmüş vergi teklifi* olarak nitelmişti¹⁵⁰⁵. Hükümetin tarım politikasının bir ayağı toprak reformuyken diğeri bununla bağlantılı tarım vergisiydi. Tarım vergisi konusu da gerçekleşmeyen projeler arasındaki yerini almıştır.

¹⁵⁰⁰Röp.Celalettin Çetin, *Hürriyet*,15 Nisan 1971, s.6.

¹⁵⁰¹“Bakanlar Kurulu, ... Öngörülen Tasarıları Ele Alıyor”, *Ekonomi ve Politika*, Sayı:278, 3 Haziran 1971, s.9.

¹⁵⁰²“Hükümetin Ekonomik Politikasının Ayrıntıları..”, *Ekonomi ve Politika*, Sayı:271, 15 Nisan 1971, s.8.

¹⁵⁰³“Yeni Gelişmeler”, *Ortam*, Sayı:7, s.10.

¹⁵⁰⁴ Halil Nadaroğlu, “Türkiye’de Vergi Reformlarının Genel Bir Değerlendirilmesi”, *Vergi Reformları*, İstanbul 1981, s.143.

¹⁵⁰⁵ A.Karaosmanoğlu, *a.g.e.*, s.130 Karaosmanoğlu, Kaldor’un Sevim Görgün tarafından önerildiğini, ancak İngiltere’de iktidarda bulunan Muhafazakar Parti’nin, başka isimler göndermek istediğini ancak ısrar üzerine Kaldor’u göndermek zorunda kaldığını belirtmektedir.; Kaldor’un artan oranlı arazi vergisi Maliye Bakanı tarafından reddedilince DPT bürokratları Kalkınma Planının finansman kaynağı güvenceye alınmadığı gerekçesiyle istifa etmişlerdi.(Prof.Dr.Kenan Bulutoğlu, “Siyasal Süreçte Vergi Reformu”, *Vergi Reformları* İstanbul 1981, s.75) Ki Karaosmanoğlu, Çilingiroğlu bunlardandı.

Mali alanda AP iktidarından miras kalan önemli bir sorun Personel Kanunu idi. Çıkarıldığı andan itibaren hemen bütün memur kesiminin tepkilerine hedef olmuştu¹⁵⁰⁶. Ecvet Güresin'in deyimiyle *ne İsa'yı ne Musa'yı memnun etmişti*¹⁵⁰⁷. Buna rağmen AP iktidarının Maliye Bakanı Mesut Erez, değişiklik taleplerini *taviz koparma* amacı içinde değerlendirerek herhangi bir değişikliğe gitmememe yönündeki tutumda ısrar etmişti¹⁵⁰⁸.

Erim Hükümeti programında Kanununun içeriğinden veya uygulamasından doğan aksaklıkların giderileceği belirtilmişti. Kanun, bir önceki yıla kıyasla bütçe giderlerini daha hızlı arttırmasına¹⁵⁰⁹, toplam personel payını arttırmış olmasına rağmen bir Maliye yetkilisinin deyimiyle *kimseyi memnun etmemiştir*¹⁵¹⁰. Sorunun kaynağı tanınan hakların eşitsiz dağılımıydı. Çok kimse bir başkasına bakarak kendisinin daha az almış olmasına itiraz etmekteydi. Diğer yönden devletteki kurumsal işleyiş üzerinde *ağır yükler ve sorunlar* yaratmıştı¹⁵¹¹. Sorunun aşılması için Maliye Bakanlığı bünyesinde yapılan çalışma neticesinde bütçeye ne kadar yük getirdiği tam olarak tespit edilemeyecek kadar karışık bir tablo mevcuttu¹⁵¹². Ancak bütçeye getirdiği yükün öngörülenin çok üzerinde olduğu anlaşılmıştı¹⁵¹³. Maliye Bakanlığının hazırladığı yeni kanun düzenlemesi de sakıncaları ortadan kaldırmamış, bunun üzerine meselenin iki yıl geçerli olacak bir yetki kanunuyla çözülmesi yolu benimsenmiştir. Maliye Bakanı Ergin'in söz konusu Yetki kanununun *halen Anayasa Komisyonundadır* dediği¹⁵¹⁴ 3 Aralıktan birkaç gün sonra 11'ler istifa etmişti.

Erim'in 1972'nin ilk günlerinde yaptığı geçmiş yıl değerlendirmesinde kullandığı *hükümetimizin kurulduğu günden beri ele alınmasına rağmen çözülemeyen konuların en önemlisi Personel Kanunu ile ilgili sorunlardır*¹⁵¹⁵ şeklindeki ifade, meselenin arzettiği önemi ve yarattığı sorunun boyutunu yeterince açıklayacak cinstendir. İkinci Erim Hükümeti

¹⁵⁰⁶Eylemler belediye memurlarından (örn. "İstanbul Çöp İçinde", *Hürriyet*, 9 Ocak 1971, s.9) Valilere kadar (Örn. "Direniş Kervanına Valiler de Katıldı", *Hürriyet*, 11 Ocak 1971, s.11) uzanan geniş bir yelpazeyi kapsıyordu.

¹⁵⁰⁷"Yine Değiştiriliyor", *Hürriyet*, 7 Temmuz 1971, s.3.

¹⁵⁰⁸"1971 Bütçesinin Tümü Mecliste Kabul Edildi", *Hürriyet*, 16 Şubat 1971, s.9.

¹⁵⁰⁹"Türkiye'nin Genel Ekonomik Durumu", *Y.S.Dünyası*, Sayı:97, (Eylül 1971), s.2.

¹⁵¹⁰"Hiçbir Memur Amirinden Fazla Maaş Alamayacak", *Hürriyet*, 19 Nisan 1971, s.11.

¹⁵¹¹"Hükümetin Ekonomik Politikasının Ayrıntıları..", *Ekonomi ve Politika*, Sayı:271, (15 Nisan 1971), s.8.

¹⁵¹²Sait Naci Ergin, *T.B.M.M.Tutanak Dergisi*, 16.8.1971, B:149, O:1, XVI, s.668.

¹⁵¹³CHP adına konuşan Necdet Uğur, AP iktidarınca hazırlanan 1971 bütçesinde 4 milyar ödenek ayrılırken, yeni Maliye Bakanı Ergin'in, komisyonda, 8,5 milyar'ın üzerinde bir yükten bahsettiğini ve *bu kadar pahalı, bu kadar haksızlıklara.... gayri memnunklulara sebep olan reformu ... nasıl tatbik edelim*, dediğini aktarmaktadır. (*T.B.M.M.Tutanak Dergisi*, 16.2.1972, B:40, O:2, XXI, s.57.)

¹⁵¹⁴*T.B.M.M.Tutanak Dergisi*, 3.12.1971, B:10, O:1, XIX, s.191.

¹⁵¹⁵"1971 Biterken Neler Dediler", *Yankı*, Sayı:42, (3-9 Ocak 1972), s.8,9.

döneminde meselenin çözülmesi için bir Yetki Kanunu çıkarılmak istenmiş ancak Erim'in başbakanlıktaki son günlerini yaşadığı bir sırada dahi herhangi bir ilerleme görülüyordu¹⁵¹⁶.

Vergi sisteminde her alanda bir yeniden yapılanma hedefi vardı. Gıda maddeleri dışta tutulmak kaydıyla hemen her mal ve hizmetin vergi kapsamına alınması gündemdeydi¹⁵¹⁷. Maliye Bakanı yeni vergi konulmayacağını, mevcut vergilerde yapılacak *ıslahatla* devlet gelirinin artırılmasının sağlanacağını, denetim elemanı sayısının yeterli hale getirileceğini, *katma değer vergisine ilerleyişi sağlayacak olan işletme ve gider vergileri ile servet vergisi niteliğindeki emlak, emlak alım vergisi, bina inşaat vergisi, motorlu kara taşıtları vergisi, veraset ve intikal vergisinin sistemin halkalarını teşkil edeceğini* ifade ediyordu¹⁵¹⁸. Ancak her halükarda mükellefler açısından yeni bir yük söz konusuydu.

1950-1970 arası vergi yükünde hızlı bir artışa sahne olmuştu. Kişi başına vergi yükünün, kişi başı gelirin neredeyse iki katına ulaşacak düzeyde yükseldiği bir dönemdi. *vergi yükü % 70 artarken, cari fiyatlarla milli hasıla artışı % 39 (sabit fiyatlarla % 20,5)'du. 1970 yılında her vatandaş cari fiyatlarla gelirinin % 18'ini vergi olarak ödüyordu*¹⁵¹⁹. Bu tablonun tepkileri arttırması doğaldı. Getirilmek istenen düzenlemelerin netleşmeye başlamasıyla gerek ücretli kesimde, gerek işveren kesimden eleştiriler yükselmiştir. Hemen hatırlatalım ki konuyla ilgili çalışmalar gecikmiş olduğundan, kamuoyuna yansıyan tartışmalar daha çok 2.Erim Hükümeti döneminde yaşanmıştır.

Hükümet 1972 bütçesinin acil finansmanı sorunuyla karşı karşıyaydı. Ancak her partinin eleştirdiği bir adım söz konusuydu. Yankı dergisinin söylemiyle *Maliye Bakanı Ergin'e hak veren kimseyi görmek mümkün değildi*¹⁵²⁰. Getirilmek istenen katma değer vergisi, dolaylı bir vergi olması bakımından sabit gelirliler tarafından olumlu karşılanmamıştı¹⁵²¹. Mali Denge vergisi ise doğrudan ücretlerin düşmesi anlamına geliyordu. Ücretli kesimdeki tepkileri tetikleyen bir husus da bu idi. Memur sendikası Türk Per-Sen Genel Başkanı bunu, *Mali Dengesizlik vergisi* şeklinde niteleyerek kazanca göre vergi alınması presibinin ihlal edildiğini, Maliye Bakanı'nın özel sektör kökenini hatırlatarak

¹⁵¹⁶ N.Erim, *a.g.e.*, s.1017,1019.

¹⁵¹⁷ "Tepeden Tırnağa Kadar Vergi Alınacak", *Hürriyet*, 13 Haziran 1971,s.1,9.

¹⁵¹⁸ "Zaruri Maddelere Vergi Konmuyor", *Hürriyet*, 17 Eylül 1971, s.1,9.

¹⁵¹⁹ "Ülkemizde Vergiler ve Kamu İsrafı", *Ortam*, (19-26 Temmuz 1971), s.21.

¹⁵²⁰ "Ekonomik Politik Çıkmaz", *Yankı*, Sayı:44, (17-23 Ocak 1972), s.13.

¹⁵²¹ Nitekim Türk-iş yetkilileri Erim ve bakanlarla yaptıkları toplantıda dolaylı vergilere karşı çıkmışlardı. ("İşçi Liderleri Erim'den Sendikal Hakların Kısıtlanmamasını İstedi", *Hürriyet*, 23 Ağustos 1971, s.1,11.)

yarattıkları enflasyonun yükünü ücretlilere yüklemekle suçluyordu¹⁵²². Türk-iş vergileri eleştirdiği bildirisinde, Mali Denge Vergisi için *dar gelirli geniş halk topluluğunun sabrını taşıyacağı* uyarısında bulunuyordu¹⁵²³. Odalar Birliği Başkan vekili Sezai Dıblan ise basında Mali Denge vergisinin ücretlilere getirdiği yük üzerinde durulduğunu oysa işverenler açısından daha ağır bir sonucun oluştuğunu, bütçenin tüm yükünün özel sektörün üzerine yıkıldığını savunmaktaydı¹⁵²⁴.

İşveren kesiminde geniş bir karşı çıkışın olduğunu görmekteyiz. Denilebilir ki ikinci Erim Hükümetine karşı işveren kesiminden gelen başlıca karşı çıkış vergiler mevzusundadır. Türkiye Sanayici ve İş Adamları Derneği (TÜSİAD) katma değer vergisine bir an önce geçilmesini desteklerken hükümetin politikasını, vergi sisteminin bütününe etkileyecek *genel bir ağırlaştırma kampanyasının* parçası olarak değerlendirmiş, yatırımların aksayacağı, şirketlerin kapanacağı gibi argümanlarla eleştirmişti¹⁵²⁵. Vergilerin *vergi kaçıran küçük işletmelerin lehinde bir sonuç yaratacağı* değerlendirilmeleri yapılıyordu. Yapılanları *zaten vergi verenden* daha çok istemek olarak tanımlayan İstanbul Sanayi Odası Başkanı Ertuğrul Soysal, teşkilat yapısının düzeltilmesi, vergi kaçıranların üzerine etkin tarzda gidecek yöntemlerin tercih edilmesini öneriyordu¹⁵²⁶. 20-21 Mart 1972’de önde gelen altı sanayi odasının kamuoyuna açıkladıkları ortak görüşler de aynı doğrultuda eleştiriler ihtiva etmekteydi. *Yeni kurum ve gelir vergisi tasarılarının* hükümetteki halleriyle kanunlaşması durumunda *özel sektörün varlığını sürdürmesi mümkün olmayacaktır*, sonucuna varılmaktaydı¹⁵²⁷. Sanayicilerin eleştirilerine cevap veren Maliye Bakanı, tasarıların *henüz kesinleşmediğini* söyleyerek, değişiklik yönünde açık kapı bırakmış ve alınacak 10 bin elemanla sıkı bir denetimin sağlanacağı üzerinde durmuştur¹⁵²⁸. Ne var ki, Erim

¹⁵²² “Mali Denge Vergisi Bir Dengesizlik Vergisidir”, *Hürriyet*, 7 Ocak 1972, s.1,11.

¹⁵²³ “Türk-İş Mali Denge Vergisine Karşı Çıktı”, *Hürriyet*, 9 Ocak 1972, s.1,11.

¹⁵²⁴ “Özel Sektör ve Vergiler”, *Yankı*, Sayı:48, (14-20 Şubat 1972), s.8.; Tasarruf bonolarının yaratıcısı ve eski Maliye Bakanlarından Kemal Kurdaş, *bizi 1930’ların buhran ve muvazene vergileri anlayışına geri götürecektediği* Mali Denge Vergisi için *gayri adil, sabit gelirli, maaş ve ücretleri ile geçinenler ve namuslu vergi mükellefleri üzerine ağır şekilde yüklenecek bir vergidir* ifadelerini kullanmaktadır. (“...Kurdaş Mali Denge Vergisine Karşı Çıktı”, *Hürriyet*, 7 Ocak 1972, s.11.) Prof.Dr.Kenan Bulutoğlu da, *yeni vergiler şüphesiz tasarrufu azaltacak, bu da yatırımları etkileyecek, işletme vergisi, mali denge vergisi geliri azaltacaktır. Yalnız işletme vergisi fakirin sırtına daha çok binecektir*, demektedir. (“Bulutoğlu: Vergi Yükü Enflasyon Nedeniyle Artmıştır”, *Hürriyet*, 16 Ocak 1972, s.1,11.)

¹⁵²⁵ “Sanayiciler Vergilerin Ağırlaştırılmasına ‘Hayır’”, *Yankı*, Sayı:46, (31 Ocak-6 Şubat 1972), s..21.; Odalar Birliği Başkanı Raif Önger, vergilerle ilgili olarak *bundan sonrası vergi alınabilen zavallı memurun, işçinin ve birkaç büyük şehire inhisar eden teşebbüsün ölümü olur* şeklinde konuşuyordu. (“Odalar Birliği Başkanı Yeni Vergiler İçin ‘Bıçak Kemiğe Dayandı’ dedi”, *Hürriyet*, 27 Haziran 1971, s.1,9.)

¹⁵²⁶ “Sanayiciler, ‘Namuslu İşadamı Cezalandırılıyor mu’”, *Yankı*, Sayı:54, (27 Mart – 2 Nisan 1971), s..28; TÜSİAD’da da benzer görüşler dile getirilmekteydi. (*Yankı*, Sayı:46, s..21)

¹⁵²⁷ Rıdvan Bol, “Sanayi Odaları.... Vergi Tasarılarını Eleştirdi”, *Y.S.Dünyası*, s.YSD, Sayı:103-104, s.7.

¹⁵²⁸ “Sanayiciler, ‘Namuslu İşadamı Cezalandırılıyor mu’”, *Yankı*, Sayı:54, s.28.

başbakanlıktan ayrıldığı sırada mali reform kapsamında hedeflenenlerden, hazırlanan bazı tasarılar dışta bırakılırsa, uygulamaya sokulmuş bir icraat göze çarpmıyordu.

3.2.1.5. Enerji Ve Tabii Kaynaklar Reformu Girişimi

Hükümet programını yeteri kadar solcu olmadığı gerekçesiyle eleştiren Arslan Başer Kafaoglu'nun *programın en cesur kaleme alınan bölümüdür*¹⁵²⁹ nitelemesinde bulunduğu Enerji ve Tabii Kaynaklarla ilgili hususlarda devletçilik vurgusu ön plandaydı. Petrol ve madenler olarak iki noktada incelenmesi mümkün hedeflerin gerçekleştirilmesinde tercih edileceği söylenen yoldu devletçilik.

Sektörde etkin olan yabancı petrol şirketlerinin politikaları tartışma konusuydu. AP iktidarı döneminde Turhan Feyzioğlu başkanlığında kurulan bir Meclis araştırma komisyonu raporunda, petrol ithalatında Türkiye'nin önemli kayıplara uğradığı tespit edilmiş, durumun düzeltilmesi için atılan adımlar ise kayıpları ortadan kaldırmaya yetmemişti. Feyzioğlu da petrol alanının devlet kontrolüne terk edilmesini çözüm olarak savunuyordu¹⁵³⁰.

Bakan İhsan Topaloğlu genel müdürlüğünden itibaren petrol alanında kendisinden söz ettirmiş bir kişiydi. 1956 yılından itibaren, uzun bir süre TPAO Genel Müdürlüğü görevinde kalan Topaloğlu¹⁵³¹, AP iktidarı döneminde görevden alınmış, Danıştay'ın görevi iade kararına rağmen iktidar bunu yerine getirmemişti¹⁵³².

Topaloğlu'nun kamuoyunda tartışılan ilk icraatı Mısır'dan ucuz petrol ithal edilmesi oldu. İthal edilen petrolün kalitesinin düşük, mesafenin uzaklığı nedeniyle zarar edileceğini savunan AP'li eski Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Nahit Menteşe'ye verdiği cevapta Topaloğlu, kalitenin *nispeten* düşüklüğünü kabul etmekle birlikte ihtiyaç için yeterli olduğunu, bu tarz iddiaların ucuz petrol alımının gündeme geldiği her zaman öne çıkan ve ucuz petrolden zarar görenlerin mesnetsiz çıkışları olarak değerlendiriyordu¹⁵³³.

¹⁵²⁹ Arslan Başer Kafaoglu, "Yeni Hükümet Programı III", *Devrim*, Sayı:79, (27 Nisan 1971) ,s.3.

¹⁵³⁰ Prof.Feyzioğlu'nun Görüşü, *Yankı*, Sayı:25, (16-22 Ağustos 1971), s.6,7.

¹⁵³¹ Petrol-İhsan Topaloğlu, *Yankı*, Sayı:25, (16-22 Ağustos 1971), s.5.

¹⁵³² Enerji Bakanlığında Büyük Tırpan, *Ortam*, Sayı:2, (26 Nisan – 3 Mayıs 1971), s.6 Topaloğlu bakan olduğu sırada TPAO Genel Müdürü Korkut Özal'ı görevden almıştı. Aynı şeyin kendisine de uygulandığı ve Danıştay'ın kararı hatırlatıldığında, *davaya inanmayanlarla çalışmam, Normal seçimle işbaşına gelinen devir durdu, şimdi başka devir yürüyor. Bu devrin adamlarıyla çalışacağım.... Danıştay'dan karar alıp oturacağım, diyen olursa, ben bırakıp gideceğim* şeklinde karşılık veriyordu.

¹⁵³³ Mısır Petrolü Büyük Tartışmaya Yol Açtı, *Ortam*, Sayı:13, (12-19 Temmuz 1971), s.13; Petkim iş sendikası da Menteşe'nin iddialarını, *çıkartları bozulanların avukatlığı* şeklinde değerlendirmekteydi. (Petrol Yeni Tartışma ve İç Kaynak, *Yankı*, Sayı:21, 19-25 Temmuz 1971, s.21.)

Topaloğlu'nun *milli petrol politikası*' şeklinde tanımladığı politikasının bir ayağı mevcut petrol ana depolarının devletleştirilmesi¹⁵³⁴, diğeri petrol aramada TPAO'nun önündeki sınırlamaların kaldırılmasıydı¹⁵³⁵. Yabancı şirketler için ana petrol depolarının devletleştirilmesi bir noktada hayati bir önem arz etmiyordu. Ancak yeni politikanın çok daha geniş bir millileştirme anlayışının parçası olması ve gittikçe kendilerini tasfiyeye götürecek bir süreci başlatmasından çekiniyorlardı. Bu şirketlerin stratejileri ile ülke çıkarları arasındaki farktan kaynaklanan sorunlar meselenin tartışılmasında gündeme geliyordu. Tespit ettikleri, ruhsatını aldıkları petrol alanlarını işletmeye açmamaları bir sıkıntı kaynağıydı¹⁵³⁶. Kritik dönemlerde üzerlerine düşeni yapmadıkları gibi sabotaj diye nitelenebilecek tutumları da eleştiri konusuydu. 1964 yılında Kıbrıs'a müdahalenin gündemde olduğu bir sırada hava kuvvetlerine ait uçakların yakıtının temininde, önceden anlaşılmış yabancı şirketin hem süreyi geciktirmesi hem de sağladığı yakıtın buzlanmayı önleyici maddeden yoksun olmasının adeta *dehşet* yarattığı, zamanın Hava Kuvvetleri Komutanı İrfan Tansel'e dayanılarak anlatılıyordu¹⁵³⁷. Bu tutumlara Topaloğlu da değiniyor, yabancı şirketler kontrolündeki alanları bekletirken TPAO'nun tespit ettiği alanları hemen işletmeye açmasını örnek göstererek *milli politikanın* gerekliliğini savunuyor ve yabancı sermayenin *fayda getirdiği kanısını taşımadığını* açıkça ifade ediyordu¹⁵³⁸.

Yabancı petrol şirketleri 1954 tarihli Petrol Kanununa göre arama yaptığı veya işletme kurduğu araziye satınalma, bütün petrol işleriyle ilgili ihtiyaç duyduğu her malzemeyi hiçbir gümrük bedeli ödemediği ithal etme hakkına sahip oldukları gibi kazandıkları karları, vergilerini ödemek kaydıyla kanuni çerçevede yurtdışına transfer edebiliyordu¹⁵³⁹. Topaloğlu, sürekli tarzda yapıldığını söylediği Türkiye'nin kendi imkanlarıyla petrol işinin altında kalkamayacağı *propagandalarının* yanlışlığını, TPAO ile yabancı şirketlerin faaliyetlerini karşılaştırarak ifade ediyordu. Buna göre, büyük yabancı şirketlerin varlığına rağmen o zamana dek petrol araştırması için yapılan 2 milyar lira civarındaki harcamanın yarısını TPAO tek başına gerçekleştirmişti¹⁵⁴⁰.

¹⁵³⁴ Topaloğlu: Reforma İnanmayan Tutulmayacak, *Hürriyet*, 21 Nisan 1971, s.1.

¹⁵³⁵ Boraks Devletleştiriliyor, *Yankı*, Sayı:17, (21-27 Haziran 1971), s.8,9.

¹⁵³⁶ Petrol Politikası, *Yankı*, Sayı:11, (10-16 Mayıs 1971), s.11.

¹⁵³⁷ "Topaloğlu", Son Havadis ve Dünya, *Yankı*, Sayı:26, (23-29 Ağustos 1971), s.5,6.

¹⁵³⁸ "Petrol-İhsan Topaloğlu", *Yankı*, Sayı:25, (16-22 Ağustos 1971), s.5

¹⁵³⁹ T.G.Uras, *a.g.e.*, s.112-114.

¹⁵⁴⁰ "Petrol Yeni Tartışma ve İç Kaynak", *Yankı*, Sayı:21, 19-25 Temmuz 1971, s.21 Topaloğlu, petrol aramasında TPAO'ya öncelik tanımak, Petrol Ofisini TPAO'nun satış organı haline getirerek, üretimden tüketime kadar petrol politikasını doğrudan devletin denetimine sokmak için uğraşmıştı.

Bir hususu hatırlatmak isteriz. Petrolde ulusal kaynaklara dayanma stratejisine yönelimi sadece yabancı sermayenin beklentileri karşılamamasıyla açıklamak eksiktir. 1971 yılının ilk aylarında Arap ülkelerinin petrol silahını Batı'ya karşı kullanmaları ülkeleri kendi iç kaynaklarına yöneltmişti¹⁵⁴¹. Türkiye'deki *milli petrol politikasının* böyle bir uluslararası dayanağı da olduğu gözden kaçmamalıdır.

Madenler politikası da tartışmaları alevlendiren bir konuydu. Topaloğlu 21 Nisan 1971'de basına yansıyan açıklamasında, boraks ve linyitte devletleştirilmeye gidileceğini, maden ürünlerinin ihracatında denetim mekanizmasının getirileceğini ve bir *yakıt planı* oluşturulacağını ifade etmişti¹⁵⁴². Ancak devletleştirmenin bunu aşan bir kapsamda ele alındığına dair emareler görülmekteydi. Türkiye Maden İşçileri Sendikaları Federasyonunun Genel Kuruluna gönderdiği mesajda *bor minarelerinin devletleştirilmesi için çalışmaların başladığı, 'diğer stratejik madenler de, yurt ekonomisindeki önemine ve yerine göre gerektiğinde devletleştirileceği*, haberini veriyordu¹⁵⁴³. Hedefine varıp varmadığından bağımsız olarak bu vurguyu, bakanın tutumunu göstermesi ve bu bağlamda işveren kesiminde yükselen kaygıları anlamak bakımından önemsiyoruz.

Öncelikli olarak ele alınan Boraks¹⁵⁴⁴ ve linyit açısından Türkiye zengin kaynaklara sahipti. Boraks'ta dünya fiyatlarını tek başına belirleyecek kadar rezerve sahip olduğu dile getirilirken linyit daha çok ülkenin yakıt ihtiyacının karşılanması ve istihdam sağlanması bakımından değerlendiriliyor ve devletleştirme kapsamında öncelikle sayılıyordu. Madencilik reformunun çerçevesini hazırlamak için bir de komisyon oluşturulmuştu¹⁵⁴⁵.

Her ne kadar geçmiş hükümetlerce maden sektörü kalkınmanın ana dayanakları arasında sayılmışsa da ithalat ve ihracat karşılaştırması yapıldığında, ekonomi için hala bir yük teşkil ettiği görülüyordu. Sektörden elde edilen gelir yıllar boyunca GSMH'nin ancak yüzde 1,5'u oranındaydı; sektördeki değerlerin yüzde 36'sını oluşturan taş kömüründe bile yıllık üretim 5 milyon ton civarındaydı. 1969'da maden sektöründeki ithalat ihracattan 23 milyon lira fazla gerçekleşmiş, 1970'de ise fark daha da artmıştı.

¹⁵⁴¹ A.Gevgilili, ... *12 Mart Rejimi*, s.300.

¹⁵⁴² "Topaloğlu: Reforma İnanmayan Tutulmayacak", *Hürriyet*, 21 Nisan 1971, s.1.

¹⁵⁴³ "Topaloğlu: Gerekirse Başka Madenler de Devletleştirilecek", *Hürriyet*, 13 Mayıs 1971, s.9.

¹⁵⁴⁴ 1930'larda yabancıların elindeki madenler devletleştirilirken Sultançayırı'ndak boraks imtiyazı İngiliz sermayesinde kalmıştı. 1953 yılında Yabancı Sermayeti Teşvik Kanununda yararlanan imtiyaz sahibi İngiliz Şirketi Türk Boraks A.Ş'yi kurarak, 1956'da Sultançayırı imtiyazını tescil etmiş ancak daha sonra 1950'de rezervleri tükendiği gerekçesiyle Sultan Çayırı ocaklarını kapatmıştı. (T.G.Uras, *a.g.e.*, s.246.)

¹⁵⁴⁵ "Boraks Devletleştiriliyor", *Yankı*, Sayı:17, (21-27 Haziran 1971), s.8,9 Komisyon üyeleri arasında Anayasa Hukukçusu Ergun Özbudun ve Ticaret Hukukçusu Haydar Arseven vardı.

Yabancı sermaye ise beklentilere cevaplayacak bir faaliyet ortaya koyamamıştı. Tüm teşviklere rağmen sektör geliri içindeki payı yüzde 1'in altında kalmıştı. Bu yapı göz önünde bulundurulmak suretiyle Kamuyu güçlendiren bir anlayışla hazırlanan Madencilik Reformu Kanun Tasarısında, Boraks ve linyitin devletleştirilmesi ve *Maden İşleri Genel Müdürlüğü* kurulması öngörülmüştür¹⁵⁴⁶.

Topaloğlu, Petrol ve madenler konusunda verdiği mesajlardaki devletleştirme tutumla özel sektörü rahatsız etmiş, bu alanda dünyanın en güçlü şirketleriyle karşı karşıya gelmiş¹⁵⁴⁷, politikaları kendisini söz konusu çevrelerde *istenmeyen adam* haline getirmişti¹⁵⁴⁸. Yabancı şirket temsilcilerinin de aralarında bulunduğu işveren kesimi, politikalarını sadece kuşkuyla izlemiyor, her fırsatta Başbakan Erim'e şikayet de ediyorlardı. Gerekçe *Topaloğlu piyasayı ürkütüyor* idi¹⁵⁴⁹. Bunların etkisiyle, CHP içindeki saflaşmada Ecevit'in karşısında Erim'e yakın bir pozisyonda duran Topaloğlu ile Erim'in¹⁵⁵⁰ ilişkileri buz tutmaya başlamıştı. Erim onu *fazla sekte buluyor*¹⁵⁵¹, reform tasarısını uygulanabilir bulmuyordu. Dönemin Köy İşleri Bakanı Cevdet Aykan'ın anlatımına göre¹⁵⁵² tasarı bakanlar kuruluna geldiğinde Erim, bazı zamanlar görüşmeleri uygun gördüğü zemine çekmek için başvurduğu yolu izleyerek konu hakkında fikrini sorduğunda *De Gaulle, Fransa'da bazı petrol şirketlerini devletleştirmek istemiş; yapamamıştı. Bu tasarı petrol satış işlerinin de devlet eliyle yapılmasını öngörüyor. Bunu uygulayabilmek için Mareşal Tito'nun gücüne ve yetkisine sahip olmanız lazım* cevabını vermişti. *İstedığı cevabı alan Erim, Ben De Gaule değilim. Onun yapamadığını biz nasıl yapacağız* ifadeleriyle tutumunu açıklamıştı.

Türkiye Kömür İşletmeleri Genel Müdürü ve iki yardımcısının, Maliye Hesap Uzmanlarınca hazırlanan raporda yolsuzlukla suçlanması üzerine, Topaloğlu görevden alınmalarını istemişti. Bunun için hazırladığı kararnameyi AP'li bakanlar Doğan Kitaplı ile Haydar Özalp'in imzalamaması ve Erim'in yeniden incelenmesini talep ederek geri çevirmesi üzerine istifa etmiştir. Fakat bunu bir birikimin son damlası olarak değerlendirmek doğru olacaktır. Nitekim Topaloğlu, olayı reform çalışmalarının genelinde uğradığı engellenmeye

¹⁵⁴⁶ “Boraks ve Linyit Devletleştirmeye Doğru”, *Yankı*, Sayı:47, (7-13 Şubat 1971), s.20.

¹⁵⁴⁷ “İdare-i Maslahatçılar Reform Yapamazlar”, *Yankı*, Sayı:32, (4-10 Ekim 1971), s.8.

¹⁵⁴⁸ “Başkent Kulislerinde İlginç Söylentiler Dolaşıyor”, *Ortam*, Sayı:10, (2-9 Ağustos 1971), s.5.

¹⁵⁴⁹ K.Altuğ, ...*Erim Olayı*, s.168.; Prof.Mükerrem Hiç, *bir kısım maden işletmelerinde devletleştirilmeye gidilmesi, özel yabancı sermaye, dış yardımlar açısından da, önümüzdeki yıllarda büyük bir gelişme kaydedilmesini önleyebilir*, diye yazmaktadır.(“Üçüncü Plan Döneminde Kalkınma Hızı”, *Y.S.Dünyası*, Sayı:95-96, Temmuz-Ağustos 1971, s.34.)

¹⁵⁵⁰ “İdare-i Maslahatçılar Reform Yapamazlar”, *Yankı*, Sayı:32, (4-10 Ekim 1971), s.8.

¹⁵⁵¹ K.Altuğ, ...*Erim Olayı*, s.165.

¹⁵⁵² C.Aykan, *a.g.e.*, s.237.

bağlamaktadır¹⁵⁵³. Daha istifası gündemde değilken Erim'in Topaloğlu'nun ismini *çeşitli sebeplerden memnun değilim* dediği bakanlar arasında sayarak uygun fırsatta değiştirmeyi düşündüğünü belirtmesi aradaki ihtilafın görüldüğünden daha derin olduğunu göstermektedir¹⁵⁵⁴. Topaloğlu, *adımı kullanarak, Reformcu hükümet diycek, sonra ben reform dedim mi, beni susturacak. Yok, ben böyle şeye gelemem. .... Bu hükümette reform yapmak olanağı artık yoktur*, diyordu¹⁵⁵⁵.

Topaloğlu'nun yerine gelen Nezih Devres, her ne kadar uygulanacak politikada öze ilişkin bir fark bulunmadığını ifade etmişse de, 2.Erim hükümetinin genel havasına uygun uzlaşmacı bir tutum takınmış ve bunu parlamenter sistemin mevcut gerçekliğine dayandırmıştır. Artık *millileştirmeyi* zorunlu sayan bir anlayıştan, *ihtiyaç ve endişeleri, millileştirmeye gitmeden ortadan kaldırmayı sağlamak mümkün olursa, öyle yapacağız, mümkün olmazsa millileştireceğiz*¹⁵⁵⁶ söylemine evrilmiş bir anlayıştır söz konusu olan. Bu dönemde Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı Müsteşar Muavini Tuğrul Erkin'in açıklamalarına göre, hazırlanan Maden Kanunu Tasarısı Boraksın devlet eliyle işletileceği, linyit için de belli oranda benzer politika izleneceği gözetilmiş olsa da özel sektöre *zarar ziyan verilmeyeceği, teşvik edileceği* gibi unsurları kapsamaktaydı¹⁵⁵⁷. 31 Ocak 1972 tarihinde Devlet Bakanı ve Hükümet Sözcüsü Ali İhsan Göğüş yaptığı açıklamada madencilik reformu kanun tasarısının Meclis'e sevk edildiğini, kanunlaştığı takdirde *boraks ile iyi işletilmeyen linyit madenlerinin* devlet tarafından işletileceğini belirttikten sonra maden alanında yabancı sermaye payının tüm teşviklere rağmen yüzde 1'in altında kaldığını, üstelik ticari amaçların ön plana geçmesiyle ulusal çıkarların zarar gördüğünü ifade edip, *bu sakıncalardan korunmak, endüstrimizin muhtaç olduğu hammaddeleri emniyet içinde ve yeterince üretebilmek için doğal kaynaklarımız ile ilgili her türlü hakkın ancak Türk vatandaşlarına ve onların kurdukları şirketlere verilebilmesi tasarımızın en belirgin unsurudur*, şeklinde konuşuyordu¹⁵⁵⁸. Yabancı sermayeye karşı bir mesafe mevcutsa da devletleştirme adımının daha sınırlı tutulduğu görülmektedir. Topaloğlu çizgisinden bir farklılaşma yaşandığı anlaşılmaktadır. Ne var ki bu haliyle de reformun hayata geçmesi mümkün olmamıştır. Erim

¹⁵⁵³ K.Altuğ, *a.g.e.*, s.166-170 Topaloğlu Erim'e yazdığı mektupta şöyle diyor; *büyük çıkar topluluklarına karşı reform çalışmalarını sürdürürken belli çevrelerden yapılan ve yapılabilecek olan her türlü tezviratı göğüslemekte beni yalnız bırakmanız üstelik bazı davranışlarınızla bir de elimi kolumu bağlamak istemeniz görevden ayrılmak zorunluluğunu doğurmuştur.*

¹⁵⁵⁴ N.Erim, *a.g.e.*, s.978.

¹⁵⁵⁵ K.Altuğ, *a.g.e.*, s.163.

¹⁵⁵⁶ "Nezih Devres-Anayasanın 130.Maddesi", *Yankı*, Sayı:45, (24-30 Ocak 1972), s.4.

¹⁵⁵⁷ "Yeni Maden Kanunu", *Yankı*, Sayı:54, (27 Mart-2 Nisan 1971), s.16.

¹⁵⁵⁸ "Madencilik Kanun Tasarısı İle İlgili Açıklama", *T.C.D.B.Belleteni*, Sayı:88-89, (Ocak-Şubat 1972), s.28.

hükümeti en iddialı olduğu bu alanda da ortaya koyduğu hedeflerini gerçekleştirilmeden görevden çekilmişti.

3.2.2. Erim Hükümetlerinin Ekonomik Panoraması

AP milletvekili Aydın Yalçın 5 Ağustos 1971 tarihinde Meclis'te yaptığı konuşmada, asayişte atılan adımların aksine ekonomi alanında konulan teşhis ve uygulamalar bakımından hükümeti *tam bir hayal kırıklığı yaratmakla* itham ediyordu. Yalçın aynı zamanda, ekonominin başındaki bazı bakanlar için *devşirme ekip* tabirini kullanarak, parlamentonun tutumundan farklı *hayal ve fantezilerle* hareket ettiklerini ileri sürüyordu¹⁵⁵⁹. *Devşirme ekip* tabiriyle, Erim'in *beyin takımını* kastetiyordu. Ekonominin başında beyin takımının önde gelen ismi Atilla Karaosmanoğlu vardı. Gerek söz konusu bakanların geçmişleri gerek hükümet programındaki devletçi unsurlar, Sağ partiler ile işveren kesiminde kaygılara sebebiyet vermişti.

Erim hükümetinin ekonomi politikasıyla reformlar arasındaki bağlantıya dikkat edilmelidir. Örneğin Mali Reform, Enerji ve Tabii Kaynaklar Reformu ile Toprak reformu, doğrudan ekonomik yapıyı ilgilendiriyordu. Bunlar reform başlığı altında işlendiğinden ve hükümet programı analizinde ortaya konulanlar dikkate alındığında, hükümetin ekonomi politikası başlığı altında ifade edilebilecek bir çok nokta üzerinde zaten durulduğu görülecektir. O bakımdan burada bazı hatırlatmalar yardımıyla, eksik bırakılmış noktalara değinmekle yetineceğiz..

Yalçın'ın yukarıda aktardığımız düşünceleri, hükümetin boğuştuğu ekonomik tablonun bir yansımasıydı. Fiyat artışı, ithalat-ihracat dengesi, büyüme gibi hususlar üzerinde durmak suretiyle hükümetin ekonomik performansını irdelemek istiyoruz.

Ekonomide yaşanan durgunluğa rağmen fiyatların hızlı artışıyla oluşan enflasyonist eğilim, 1971'in ilk altı ayı bittiğinde *stagflation* tespitinin gerek sağ basında¹⁵⁶⁰ gerek sol basında¹⁵⁶¹ yapılmasına neden oluyordu. Ekonomiden Sorumlu Başbakan Yardımcısı Karaosmanoğlu da aynı düşünceye katılarak durgunluk ve fiyat artışının aynı anda yaşanmasını tüm dünyanın gündemine girmiş ve iktisatçıları şaşkırtan *garip bir durum* olarak

¹⁵⁵⁹ T.B.M.M.Tutanak Dergisi, 5.8.1971, B:143, O:1, XVI, s.474.

¹⁵⁶⁰ "Türkiye'de (Stagflation) Ortamı", Çerçeve, Sayı:109, (Ağustos 1971) s.9.

¹⁵⁶¹ "Türk Ekonomisi Yine Darboğazda", Ortam, Sayı:8, (19-26 Temmuz 1971), s.18.

nitelemişti¹⁵⁶². Gerçekten de durgunluk eğilimi Avrupa, Amerika, Japonya gibi gelişmiş ülke ekonomilerinde de hissedilen bir problemdi¹⁵⁶³.

Durgunlukta Erim hükümetinin ne kadar rolü olduğu tartışılmıştır. İstanbul Sanayi Odası Başkanı Ertuğrul Soysal durgunluğu kamu ve özel sektör yatırımlarındaki düşüşe, inşaat vergileri ile psikolojik faktörlere bağlıyordu. Derbil tarafından getirilen dış ticaret rejiminin ve teşvik uygulamasındaki duraklamanın sanayiciler üzerindeki olumsuz rolüne dikkat çekiyordu¹⁵⁶⁴. Karaosmanoğlu, bazı bakanların açıklamalarıyla oluşan tedirginlikten doğan psikolojik ortamın özel sektörü yatırımlardan uzaklaştırdığı iddialarını reddetmiştir. Durgunluğun yatırımlardaki yüksek kar oranının devalüasyon etkisiyle düşmesi nedeniyle 1970'den itibaren görüldüğünü savunmuştur¹⁵⁶⁵. Büyüme hızının 1970 yılında, 1969'a nazaran daha düşük seyretmesi¹⁵⁶⁶, sürecin 12 Mart öncesinde başladığı düşüncesini desteklemektedir. Karaosmanoğlu, 1970'in planlı döneme girilmesinden beri yaşanan *en büyük durgunluğa* sahne olduğuna dikkat çekmiştir¹⁵⁶⁷.

Devalüasyonun yapıldığı Ağustos 1970'ten itibaren toptan eşya fiyatları endeksi yükselişe geçmişti¹⁵⁶⁸. Fiyat artışı 12 Mart öncesiyle sınırlı kalmadı. Dahası Erim hükümeti sorunları aşmak için zamların bir zorunluluk olduğunu Karaosmanoğlu'nun ağzından 14 Nisan 1971'de ilan etti. Karaosmanoğlu bunalımın kaynağını AP politikalarına dayandırdığı basın toplantısında, AP'yi 1965'ten itibaren uyguladığı politikalarla ülkeyi devalüasyon kapısına getirmek, *devalüasyon kaçınılmaz hale* geldiğinde ise tereddüte düşmekle ve ancak dış zorlamalar neticesinde devalüasyonu gerçekleştirmekle suçluyordu. Yanlışın devalüasyon sonrasında sürdüğünü, İktisadi Devlet Teşekkülleri ürünlerine ekonominin gerektirdiği zamların, kararnamesi hazırlanmasına rağmen, yapılmaması nedeniyle bu kuruluşlarda finansman açığına yol açıldığını, bunun sonucu olarak yatırımlar, hatta personel ödemelerinde sıkıntılar yaşandığını ve zamanında hayata geçirilmesi durumunda daha düşük olacağını

¹⁵⁶² “Karaosmanoğlu İyimser”, *Yankı*, Sayı:22, (26 Temmuz – 1 Ağustos 1971), s.20.; Karaosmanoğlu, Meclisteki bir konuşmasında, Haziran ayı içerisinde inşaat ruhsatları ile banka kredilerinde önceki yıla nazaran görülen hareketliliği, sorunun aşılma yolunda bir gösterge olarak sunmaktadır. (*T.B.M.M.Tutanak Dergisi*, 20.8.1971, B:152, O:1, XVII, s.83.)

¹⁵⁶³ “Le Monde'den akt.Turcan Özbek, İktisadi Gelişmede Durgunluk”, *İstanbul Sanayi Odası Dergisi*, Sayı:71, (15 Ocak 1972), s.13.; *Sermaye*, Sayı:17, (Kasım 1971), s.22.

¹⁵⁶⁴ “Sanayimiz ... Durgunluğu Yenecektir”, *İstanbul Sanayi Odası Dergisi*, Sayı:65, (15 Temmuz 1971), s.5.

¹⁵⁶⁵ “Karaosmanoğlu İyimser”, *Yankı*, Sayı:22, s.20.

¹⁵⁶⁶ *Y.S.Dünyası*, Sayı:91-92, (Mart-Nisan 1971), s.3.

¹⁵⁶⁷ “Demirel Kararı Aldı Fakat Uygulayamadı”, *Ortam*, Sayı:9, (26 Temmuz – 9 Ağustos 1971), s.20.

¹⁵⁶⁸ *Y.S.Dünyası*, Sayı:91-92, s.7 Artışın halka yansımaları örneklemek açısından Ankara ve İstanbul geçinme endekslerini vermek istiyoruz; 1970 yıllık ortalaması, 1969'a nazaran Ankara geçinme endeksinde % 11,8 İstanbul geçinme endeksinde ise % 7,9 oranında fazla çıkmıştır. ; *Yankı*, Sayı:38, 8-12 Aralık 1971, s.24'te, Pahalılıktan Erim'in annesinin de şikayet ettiğine dair bir haber yer almaktadır.

söylediği zamları, şimdi daha yüksek miktarlarda uygulamaya sokmakla yüz yüze kaldıklarını ifade ediyordu. AP yetkilileri ise iddiaları reddetmiştir¹⁵⁶⁹.

Sorumluluk eski hükümete yıkılarak zam ihtiyacı en üst ağızdan dile getirilmişti. Ne var ki zaten süren pahalılık ortamında yeni zamlara başvurmak kolay bir karar değildi. Kabine içerisinde, üstelik reformcu kanat arasında, tartışmalara yol açmıştı. Topaloğlu gibi zamları ekonomik bir zorunluluk olarak yaklaşanlara karşın Babüroğlu ise kendileri gibi geçici hükümetlere ve arkalarındaki güce, askere, zarar vereceği argümanı ile muhalefet etmiş, zamların halkın desteğine sahip siyasi parti hükümetlerine bırakılmasını savunmuştur¹⁵⁷⁰.

Oysa acil mali sıkıntı, gözleri zamlara çevirmişti. Öyleki Maliye Bakanı Ergin, *günlük tediyeleri dahi ödemek aciziz. Aciz olmasak bile bunları ödemekte çok terliyoruz* şeklinde konuşuyordu¹⁵⁷¹. Neticede zamlar birbiri ardına gelmiştir. Elektrik, kömür, PTT, radyo, tekel maddeleri ulaşım, yakıt, gaz, telefon benzin, demir, çimento et balık ürünleri, ki bunlardan bazılarında birden fazla olmak üzere zam geldiğini hatırlatalım, gibi temel ürünlere gelen zamlar her alana yansımıştır¹⁵⁷². Yoğun fiyat artışları karşısında çeşitli kesimlerce farklı rakamların ifade edilmesi Sanayi ve Ticaret Bakanlığını bir açıklamaya yöneltmiştir. Fiyatlarda % 50'lik artış olduğu iddialarını yalanlayan Bakanlık gerçek oranı % 17 olarak açıklamıştır¹⁵⁷³ ki bu bile epey yüksek bir orandır. Nitekim Karaosmanoğlu da fiyat artışı sorununa katılmıştır¹⁵⁷⁴.

Zamlar tepkileri beraberinde getirmişti. Tepki gösterenlerin içinde AP'nin de bulunması zamların AP döneminde kaldığı iddiasını yeniden gündeme getirmişti. Kararın hazırlandığı halde, siyasi kaygılarla ertelendiğine dair iddiayı AP'lilerin ısrarla yalanlaması üzerine¹⁵⁷⁵, söz konusu kararname Karaosmanoğlu tarafından basına açıklanmıştı¹⁵⁷⁶. Maliye Bakanı Ergin de zamlardaki gecikmenin oranı arttırdığı düşüncesini dile getirmiştir¹⁵⁷⁷.

Karaosmanoğlu'nun belirttiği gibi, durgunluğa rağmen fiyat artışlarının enflasyonist bir eğilim yaratacak boyutta olması sık rastlanır bir durum değildi. Bunun kaynağıyla ilgili

¹⁵⁶⁹ Bu konudaki tartışmaların ayrıntıları için bkz. İlk Basın Toplantısı ve Kopan Fırtına, s.165.

¹⁵⁷⁰ K. Altuğ, *...Erim Olayı*, s.155-157vd. Babüroğlu, Eğer gidici isek, vatandaşa şirin görünmeğe mecburuz. Demirel gelir bunun saltanatını sürer, diyordu.

¹⁵⁷¹ *Hürriyet*, 25 Haziran 1971, s.1,9.

¹⁵⁷² *Hürriyet*, 17 Nisan, 15,19,29 Haziran, 14 Temmuz, 15 Kasım 1971; Örneğin 26 Haziran 1971 tarihli *Hürriyet*, zam haberini "çay bardağına bile zam yapıldı" başlığıyla veriyordu. (s.1,9.)

¹⁵⁷³ "Sanayi ve Ticaret Bakanlığında Göre...", *Hürriyet*, 26 Kasım 1971, s.1,11.

¹⁵⁷⁴ "TV'de Pahalılık ve Zamlar Tartışıldı", *Hürriyet*, 30 Kasım 1971, s.1.

¹⁵⁷⁵ "İsmet Sezgin", *T.B.M.M.Tutanak Dergisi*, 16.8.1971, B:149, O:1, XVI, s.666.

¹⁵⁷⁶ *T.B.M.M.Tutanak Dergisi*, 20.8.1971, B:152, O:1, XVII, s.81.

¹⁵⁷⁷ *T.B.M.M.Tutanak Dergisi*, 16.8.1971, B:149, O:1, XVI, s.670.

açıklamalar piyasadaki para hacminin genişlemesinde yoğunlaşmaktadır. I.Erim Hükümetinin imzasını taşıyan 1972 Programında fiyat artışı; *hazinenin nakit ihtiyacı, destekleme politikası uygulaması, devalüasyon, döviz rezervlerinin artması ve 1970 yılında üretim artışının sınırlı kalması gibi nedenlere* bağlanmıştır¹⁵⁷⁸. Prof.Dr.Nusret Ekin, benzer fakat daha somut ifadeler kullanmaktadır. İktisadi Devlet Teşekküllerindeki açığı kapatmak, tarım ürünlerine uygulanan taban fiyat politikası, yurt dışındaki işçilerin gönderdiği döviz gibi unsurlarla artan para arzının üretime nazaran tüketimin artışını hızlandırmasıyla bozulan dengenin sonucu enflasyonist eğilimin olduğu düşüncesini dile getirmiştir. Ekin'in *iktisatçıların üzerinde birleştiğini* söylediği bir nokta da gözlenen enflasyonist eğiliminin talep ve maliyet enflasyonu özelliklerini bir arada barındırmasıydı. Devalüasyon neticesinde başta ithal edilen yatırım malları olmak üzere hammadde ve yarı mamul maddelerin fiyatının yükselmesiyle büyüyen maliyetin de enflasyonu etkilediğini ifade etmiştir¹⁵⁷⁹. Ekin'in toplu halde işaret ettiği hususların paralelinde açıklamalar hükümet kanadından da gelmiştir. Maliye Bakanı Ergin, en önemli sorun dediği enflasyonla, Personel Kanunu, Emekli Kanunu ve toplu sözleşmeler arasında bağ kurmuştu¹⁵⁸⁰. Karaosmanoğlu, memur ve emeklilerin aldığı parada önemli artış gerçekleştiğine, 1971'in tarımsal ürün bakımından verimli geçmesiyle çiftçiye akacak para ile banka mevduatlarındaki yükselişe dikkat çekerek, *önemli bir satınalma gücü ortaya çıktığı* değerlendirmesini yapmaktaydı¹⁵⁸¹.

Dikkat edilirse gerek Karaosmanoğlu ve gerekse Ergin artan para arzı üzerinde durmaktadır. Bu durumda hükümetin çözümü ortaya çıkmaktadır; piyasadaki para hacmini daraltmak! Oysa atılmış adımlar üzerinde tasarrufta bulunmak zordu. Örneğin Personel Kanunu büyük bir yük getirmesine rağmen kesin maliyetinin çıkarılmasındaki zorluk ve karmaşıklık nedeniyle her iki Erim hükümetini uğraştırmış ancak yine de somut bir sonuca bağlanamamıştı.¹⁵⁸² Bu alanda hükümetin ücret ve vergi enstrümanlarına yöneldiği görülmektedir.

Ücretler 1971 Türkiyesinin en önemli gündem maddelerindedir. Sendikal mücadelenin etkisiyle 1964'ten 1969'a kadarki altı yıllık sürede toplam reel ücret artışı %

¹⁵⁷⁸ "T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı", *1972 Programı...*, s.11.

¹⁵⁷⁹ Nusret Ekin, "Hayat Pahalılığı ve Sosyal Sorunları", *Prof.Dr.Haydar Furgaç'a Armağan*, İstanbul 1974, s. 201

¹⁵⁸⁰ "Ergin Enflasyon", *Yankı*, Sayı:18, (28 Haziran- 4 Temmuz 1971), s.14.

¹⁵⁸¹ "Karaosmanoğlu İyimser", *Yankı*, Sayı:22, s.20.

¹⁵⁸² Bu konuda bkz. Mali Reform, s.304.

32'ye varmıştı. 1970'de hızı düşerek süren artış¹⁵⁸³, iş çevrelerinin rahatsız olduğu konuların başında geliyordu. Ücretleri frenlemek, verimlilik ile artış hızı arasında bir denge kurmak talebi Odalar Birliği'nden¹⁵⁸⁴ İstanbul Sanayi Odasına¹⁵⁸⁵ ve TÜSİAD'a¹⁵⁸⁶ kadar iş çevrelerin ortak düşüncesi idi.

Hükümetin aynı doğrultuda bir tavır geliştirdiği anlaşılmaktadır. Karaosmanoğlu, ücret ve verimlilik artışının birbirini dengelememesi halinde enflasyonist bir baskı oluşacağını savunarak sendikaları makul isteklerde bulunmaya çağırıyordu¹⁵⁸⁷. Başbakan Erim sendikaların tutumundan şikayet ederek istenen artışların yapılması durumunda, kaynağı ya yeni zamlar ya da karşılıksız para basmak suretiyle sağlamak zorunda kalacaklarını, bunun da enflasyon getireceğini ifade ediyordu¹⁵⁸⁸. Bu nedenle Hükümet toplu sözleşmelerde belirlediği artışın üzerine fazla çıkılmasına müsaade etmeyen bir tutum sergilemiştir¹⁵⁸⁹.

Ücretler üzerinde yürüyen tartışmanın yalnızca verimlilik ölçütüyle sınırlı kalmadığını belirtmek isteriz. İstanbul Sanayi Odası Başkanı Ertuğrul Soysal, *fasit daire* şeklinde nitelediği fiyat ve ücret artışından, ekonominin kurtulabilmesi için zorunlu ihtiyaç malları fiyatı ile ücretlerin dondurulmasını istiyordu¹⁵⁹⁰. Dondurma söylentileri özellikle İkinci Erim Hükümeti döneminde gündeme gelmiş, ancak tepkiler bu adımın hayata geçmesini engellemişti. Sonuç itibariyle 1964 yılından itibaren ilk defa 1971 ve 1972 yılında reel ücretlerde bir düşüş yaşanmıştır¹⁵⁹¹. Bu, dondurulmasa da ücretler üzerindeki kısıtlayıcı çabanın başarıya ulaştığını göstermektedir.

Hükümetin para hacmini daraltmak için yöneldiği bir başka enstrüman vergilerdi. Maliye Bakanı Ergin, vergilerin amacını *pahalılığı önlemek* olarak açıklıyordu¹⁵⁹². Vergilerle pahalılığın önlenmesi arasında kurulan ilişki eleştirilere uğramışsa da¹⁵⁹³ hükümetin vergilerle, bir yanda kaynak sorununu çözerken diğer yandan satınalma gücünü düşürmek

¹⁵⁸³Metin Kutal, "Türkiye'de Ücretlere Yön Veren Yeni Faktörler ve Elde Edilen Sonuçlar 1963-1973", *Prof.Dr.Haydar Furgaç'a Armağan*, s.296-297.

¹⁵⁸⁴"Ergin Enflasyon", *Yankı*, Sayı:18, s.14.

¹⁵⁸⁵"İkinci Basın Toplantısı", *İstanbul Sanayi Odası Dergisi*, Sayı:63, (15 Mayıs 1971), s.23.

¹⁵⁸⁶"Özel Sektör Ne İstiyor", *Yankı*, Sayı:40, (20-26 Aralık 1971), s.11.

¹⁵⁸⁷"Karaosmanoğlu İyimser", *Yankı*, Sayı:22, s.20.

¹⁵⁸⁸"Yeni Zamlar ve Ekonomimiz", *Ortam*, Sayı:9, (26 Temmuz – 9 Ağustos 1971), s.19.; Çilingiroğlu da fiyat artışları karşısında işçilerin de ücret talebini sınırlamaları gerektiğini belirtiyordu. (*Tercüman*, 17 Kasım 1971, s.1)

¹⁵⁸⁹A.Karaosmanoğlu, *a.g.e.*, s.270-273.

¹⁵⁹⁰"Sanayi Odası Destekliyor", *Ortam*, Sayı:9, s.20.

¹⁵⁹¹M.Kutal, *a.g.m.*, s.296.

¹⁵⁹²"Ergin: Pahalılığı Önlemek İçin Vergi Koyuyoruz", *Hürriyet*, 9 Ocak 1972, s.1,11.

¹⁵⁹³örneğin; İktisat Fakültesi'nden Prof.Dr.Memduh Yaşa (*Hürriyet*, 15 Ocak 1972,s.1,11) ; Prof.Dr.Kenan Bulutoğlu (*Hürriyet*, 16 Ocak 1972, s.1,11.)

suretiyle, talep kısıcıcı bir etki yaratma hedefiyle hareket ettiği ve böylece fiyat artışları üzerindeki baskıyı gidermeyi umduğu söylenebilir. Ne var ki hükümet, reel ücretlerin düşmesinde ulaştığı sonuca vergiler konusunda ulaşamamıştır. Mali Reform konusunu işlerken değindiğimiz gibi tüm çabalara rağmen vergi kanunlarını hayata geçirmek Erim hükümetlerine nasip olmamıştı.

Fiyat artışı başından sonuna kadar Birinci Erim Hükümetinin başını ağrıtan bir sorun olmuştur. Bir başka önemli konu dış ticaret idi. İdari Reform konusunda ele aldığımız yeni dış ticaret rejiminin dış ticarete darbe vuracağı iddiaları gerçekleşmemiştir. İhracat 1971'in Nisan ve Mayıs aylarında 1968'den itibaren görülen en düşük seviyeye inmişti. Devalüasyonun üzerinde henüz bir yıl bile geçmeden ihracatta yaşanan düşüş, hükümetin getirdiği yeni rejime bağlanmışsa da¹⁵⁹⁴ Bakan Derbil, düzenlemenin zaten Nisan sonunda devreye girdiğini belirterek buna karşı çıkmış ve pamuk ihracatının büyük oranda yılın ilk aylarından gerçekleştiğini hatırlatarak düşüşü bu aylardaki pamuk ihracatının azalmasına bağlamıştır¹⁵⁹⁵. 1971 yılında, İkinci Erim Hükümetinin Ticaret Bakanı Naim Talu'nun verdiği rakamlara göre ihracat bir önceki yıla göre % 15, ithalat ise % 23,6 oranında artmıştır. 1970 yılında ihracatta Program hedefine % 98,1 oranında yaklaşılmışken, 1971'de Program hedefi % 5,7 oranında aşılmıştır. İthalatta ise 1970'te Program hedefi % 7,7 oranında aşılmışken 1971 için aşılma oranı % 12 olmuştur¹⁵⁹⁶. İthalat ve İhracatın önemli oranda artış kaydetmesi, kontrol sisteminin iddia edilen olumsuz etkisiyle çelişmektedir.

İkinci Erim Hükümeti dış ticaret rejiminde değişikliğe gitmiştir. Ön fiyat kontrolü dışındaki uygulamayı yeniden Odalar Birliği'ne devretmekle kalmamış, ön fiyat kontrolü daha önce yalnızca çabuk bozulabilir nitelikteki ürünler için tanınmışken, bu muafiyeti neredeyse ihracat ürünlerinin yüzde 70'ini kapsayacak halde genişletmiş, sanayi ürünleri ihracatı için tanınan bir aylık ek süreyi altı aya çıkarmıştır¹⁵⁹⁷.

1971 yılına ait büyüme hızının hem 1970'i, hem de İkinci Beş Yıllık Kalkınma Programında hedeflenen oranı aşması¹⁵⁹⁸, Karaosmanoğlu'nun 12 Mart sonrasında durgunluk sorununun çözümlenme yoluna girdiği, ekonomiye hız kazandırıldığı değerlendirilmesini¹⁵⁹⁹

¹⁵⁹⁴ "İhracat Azalmaya Devam Ediyor", *Ortam*, Sayı:11, (9-16 Ağustos 1971), s.24.

¹⁵⁹⁵ "Özer Derbi- Bu Da Bizim Yaptıklarımız", *Yankı*, Sayı:48, (14 – 20 Şubat 1972), s.5.

¹⁵⁹⁶ "Naim Talu-Ekonomide Neler Yapacağız", *Yankı*, Sayı:48, (14 – 20 Şubat 1972), s.4.

¹⁵⁹⁷ "Yeni Dış Ticaret Rejimi Belli Oldu", *Hürriyet*, 15 Şubat 1972, s.1,9.

¹⁵⁹⁸ Agah Oktay Güner, *a.g.e.*, s.120 GSMH % 10,7 oranında artmıştır ki, bu İkinci Kalkınma Planının rekor kalkınma hızı durumundadır

¹⁵⁹⁹ "12 Mart Ekonomiye Hız ve Huzur Getirdi", *Hürriyet*, 3 Ekim 1971, s.6.

destekler mahiyettedir. Büyümede tarımın payı daha yüksekti. İklim koşullarının uygun seyretmesiyle tarımdaki büyüme % 11,8 olmuştu. Diğer endüstriler toplamı ise % 7,7 idi¹⁶⁰⁰.

Oranlar 1971'in daha kötü geçmediğini göstermektedir. Ancak şu tespiti de yapmak gerekir; 1970'deki ithalat ihracat dengesizliği sürmüş, daha hızlı artan ithalat ödemeler dengesindeki problemi gündeme taşımıştır. Ödemeler dengesindeki problemin çözümünde ise imdata yurtdışındaki işçilerin dövizini yetiştirilmiştir. Gerçekten bu yıllarda yurt dışı işçi dövizleri, tüketim üzerindeki etkisi sebebiyle fiyat artışlarında rol oynamışsa da ekonomi için vazgeçilmez bir önem arz etmiştir. 1966 yılında bu yolla yurda giren döviz miktarı 115,3 milyon dolar iken seneler bazında artarak 1971'de 471,4 milyon dolara ulaşmıştır¹⁶⁰¹.

Özel sektöre güven vermeye dikkat eden bir anlayışla kurulan İkinci Erim Hükümeti'nin Ticaret Bakanı Naim Talu, Birinci Erim Hükümeti'nin ekonomik politikalarını eleştirmiştir. 1970 yılında yani Demirel döneminde alınan iktisat tedbirlerinin bir sıçrama yapmaya müsait bir zemin yaratmasına rağmen, bazı uygulamalar nedeniyle sıçramanın gerçekleşmediğini savunmuştur¹⁶⁰². Talu Yankı dergisindeki röportajında, hatalı bulunduğu politikaları İşveren kesimiyle iletişimin kesilmesi, dış ticaret rejiminin ithalat ve ihracatı *engelleyci hükümleri*, yatırımlar için teşvik tedbirlerinin işletilmemesi ve fiyat artışlarının önüne geçmemek olarak belirtmektedir¹⁶⁰³. Hemen hatırlatalım ki Birinci Erim Hükümeti döneminde Talu'nun başında bulunduğu Merkez Bankası ile Karaosmanoğlu ekibinin ekonomi anlayışlarındaki farklılık, 11'lerin istifası dilekçesine de yansımıştı.

11'lerin politikalarına karşı tutum takınan çevrelerde, 1971 yılına ait olumlu rakamlarla, hükümet icraatı arasındaki bağı göz ardı etme tutumu sezilmektedir. Örneğin Reşit Akif Atasoy, 1971'deki ihracattaki gelişmeyi yılın ilk üç ayında kaydedilen yüzde 14'lük artışla açıklamakta ve hükümet açısından, *öyle övünülecek* bir başarı sayılamayacağını savunmaktadır¹⁶⁰⁴. İlk üç aydaki yüksek oranın olumlu bir faktör olduğu doğru olmakla birlikte, bütün yıl için gerçekleşen yüzde 12'lik artışı üç aylık oranla açıklamayı haklı bir değerlendirme sınıfına sokmak zordur.

¹⁶⁰⁰ Demir Demirgil, "12 Mart ve Türkiye Ekonomisi", *Belgelerle Türk Tarihi*, X, Sayı:58, s.28.

¹⁶⁰¹ Orhan Tuna, "Türkiye'den Dış Aleme Emek Göçü", *İstanbul Üniversitesi İktisat Mecmuası*, c.33, Ekim 1973 – Eylül 1974, İstanbul 1976, s.11.

¹⁶⁰² "Tedbirler Fiyat Artışlarını Durduracak mı?", *Yankı*, Sayı:43, (11-16 Ocak 1972), s.6.

¹⁶⁰³ "Naim Talu-Ekonomide Neler Yapacağız", *Yankı*, Sayı:48, s.4.

¹⁶⁰⁴ Reşit Akif Atasoy, "Türkiye'nin İhracat – İthalat Dengesi", *Çerçeve*, Sayı:115, (Şubat 1972), s.1

Birinci Erim Hükümetini karma ekonomi anlayışının ötesinde bir devletçilik ve merkeziyetçilikle nitelendiren Prof.Dr.Mükerrem Hiç, *yıl sonlarına doğru* ekonominin durgunluktan çıkma yoluna girmesini tarımdaki bol mahsül, işçi dövizleri ve yeni hükümetin (İkinci Hükümeti kastetmektedir) *ılımlı ekonomi politikasına* bağlamaktadır¹⁶⁰⁵ ki durgunluğun aşılmasında ilk hükümetin rolünü bütünüyle olumsuzluk sınıfına katmasına hak vermek zordur. 11'lerin zaten 3 Aralıkta istifa ettiği hatırlanırsa yıl sonlarında gerçekleştiği söylenen bir olgudaki payını inkar etmeyi imkansızlaştırmaktadır. Dahası Karaosmanoğlu'nun Ekim ayı başlarında dile getirdiği rakamlar ekonomideki hareketlenmeyi işaretlemektedir¹⁶⁰⁶.

Talu, Yankı'daki röportajında, fiyat artışlarını önlemek için ithalatı arttırmak suretiyle piyasada mal bolluğu yaratmak ve büyük mağazaların teşvik edilmesi yoluna başvurulacağını belirtmişti. Ne var ki Aralık ayından itibaren durma sinyali alındığını söylediği artışlar, yüksek oranlarla sürmüştür¹⁶⁰⁷.

1972'de ithalat ve ihracat, 1971'dekinden daha yüksek rakamlara ulaşmış ve Program hedefleri aşılmıştır. 1971'den bir farklı nokta da ihracat artış hızının ithalat artış hızından yüksek olmasıdır¹⁶⁰⁸. İhracat lehine bu gelişme cari açığı azaltan bir faktördü. Ama yine de açığın kapatılmasında işçi dövizlerine ihtiyaç duyulmuştur. Yıl içerisinde yurda giren işçi dövizleri 740,1 milyon dolardı¹⁶⁰⁹. Büyüme oranı ise yine plan hedefinin üstünde gerçekleşmekle birlikte, 1971'den düşüktü¹⁶¹⁰. Ancak büyüme bileşiminde tarım dışı endüstrilerin ağırlığı görülmektedir. 1971 büyümesinde tarım dışı endüstri oranı yüzde 7,7 iken ilk altı aylık verilere göre 1972'de tarım dışı endüstri oranı yüzde 9,8 olmuştur¹⁶¹¹.

Erim'in 17 Nisan'daki istifası göz önüne alındığında, 1972'ye ait rakamlara önemli oranda sonraki hükümetin ürünü olarak bakmak mümkündür. Ancak I. ve II.Erim Hükümetinde Milli Savunma Bakanlığı görevini yürüten Ferit Melen'in Başbakan olması; yine İkinci Erim Hükümetinin Ticaret Bakanı Naim Talu'nu yine kabine bulunması politikalarındaki sürekliliğin işareti olarak da ele alınabilir.

¹⁶⁰⁵ Mükerrem Hiç, *Kapitalizm, Sosyalizm, Karma Ekonomi ve Türkiye*, İstanbul 19714, s.9.

¹⁶⁰⁶ "12 Mart Ekonomiye Hız ve Huzur Getirdi", *Hürriyet*, 3 Ekim 1971, s.6.

¹⁶⁰⁷ Zafer Başak'tan akt. Figen İyriboz, "Konsolide Gelirler Arttı", *Devir*, Sayı:4, (27 Kasım 1972), s.32.

¹⁶⁰⁸ A.O.Güner, *a.g.e.*, s.125.

¹⁶⁰⁹ O.Tuna, *a.g.m.*, s.11.

¹⁶¹⁰ A.O.Güner, *a.g.m.*, s.120.

¹⁶¹¹ D.Demirgil, *a.g.m.*, s.28 Sadece sanayinin oranları ise 1971 için yüzde 10,2, 1972 için yüzde 10,7 idi.

3.2.3. Dış Politika

Prof.Dr.Mehmet Gönlübol ve Dr.Ömer Kürkçüoğlu yaptıkları analizde, 1965-1971 arasında iç ve dış etkenler sonucu Türk dış politikasının *Cumhuriyet tarihinde eşine az rastlanır bir dinamizm* yaşadığını ve bu bağlamda mevcut uluslararası ilişkiler içinde Batı'dan ne kadar uzaklaşıp, Doğu'ya ne kadar yaklaşabildiğinin görüldüğünü belirtirken; 1971'den sonra bir durulma yaşandığını, dış politikada bir nevi *optimal denge noktası* yakalandığını ve kamuoyu ilgisinin zayıfladığını ifade etmektedir¹⁶¹². İki araştırmacının işaret ettiği durulmayı, aynı zamanda dış politikanın İkinci Dünya Savaşında girdiği rotasına dönmesi olarak değerlendirmek de mümkündür. Biz bu başlık altında Erim döneminde dış politika alanındaki spesifik gelişmelerin üzerinde duracağız.

3.2.3.1.Haşhaş Meselesi

12 Mart Muhtırasında dış faktörlerin rolü üzerinde durulmuş, bu bağlamda ABD'nin pozisyonuna dikkat çekilmişti. Erim Hükümetlerinin tutumu, Muhtıra'daki dış bağlantı teziyle paralellik arzemiştir. ABD'ye özel itina gösterilmiş, ilişkilerde bir restorasyon çabası ön plana çıkmıştır. Bu yönelimi ilk günlerden itibaren gözlemlemek mümkündür. Haşhaş ekiminin durdurulacağına dair bir hükme, İlk Hükümet Programında yer verilmesi, bu itina ve çabanın önemli bir göstergesidir¹⁶¹³. Başkan Nixon'a varıncaya değin meseleye gösterilen yüksek hassasiyet hatırlandığında haşhaşın ABD için ihtiva ettiği kilit rol daha iyi anlaşılacaktır.

ABD'nin vazgeçilmez talebi durumundaki haşhaşın yasaklanması meselesindeki tutumun Programda ifade edildiği gibi insani nedenlere bağlanmasını genel ve halk nezdinde başvuru olan meşrulaştırıcı bir ifade olarak anlamak daha doğru olacaktır. Erim Başbakanlığından sonra yapılan bir röportajda, kararın nedenini bütünüyle dünya gençliğini ölümcül bir tehditten kurtarmak olarak açıklamakta ve ABD'nin baskılarına bağlayan

¹⁶¹² M.Gönlübol-Ö.Kürkçüoğlu, *Olaylarla Türk Dış Politikası...*, s.539 Gönlübol ve Kürkçüoğlu; Kamuoyu ilgisinin zayıflamasını, Amerika'nın görüntüyü azaltma politikası kapsamında Türkiye'deki personelinin toplumla iç içe olmaktan çıkarması, Sovyetler Birliği'nin Çekoslavakya örneğinde olduğu gibi komşularına karşı sert tutum takınmasının Sosyalist kampla yaklaşma siyasetini savunmaları güçsüzleştirilmesi ve Kıbrıs'la ilgili görüşmelerin başlamış olması gibi nedenlere bağlamaktadır.

¹⁶¹³ Programda konuyla ilgili şu ifadeler kullanılıyordu; *Bütün dünya gençliği için kahredici bir afet halini almış olan afyon kaçakçılığının, her şeyden önce insanlık duygularını incittiği inancında olan Hükümetimiz bu mesele üzerinde önemle eğilecektir. Afyon üreticilerine daha iyi bir geçim alanı gösterilecektir.*(T.B.M.M.Tutanak Dergisi, 2.4.1971, B:80, O:1, XII, s.398.)

iddiaları kesin bir dille reddetmektedir¹⁶¹⁴. Karaosmanoğlu ise insani sebepleri de dile getirse olaydaki ABD faktörünü ortaya koymaktadır¹⁶¹⁵. Zaten Erim'in sonraki yıllarda Sadun Tanju tarafından yayına hazırlanan anılarındaki ifadeleri aynı noktayı işaret etmektedir. Erim, Atilla Karaosmanoğlu'nun eşi Şükriye Hanım'dan dinlediği gözlemlerin Amerika'daki uyuşturucu sorununun ulaştığı dramı anlamasında yardımcı olduğunu ve kendisine *insani amaçta bir harekette bulunmak ilhamı verdiğini* belirtmektedir. Demirel Hükümeti'nin halen ekim yapılan yedi ilin üçünde daha verdiği yasak kararını diğer dördüne de yaymak suretiyle, o döneme değin yasaklama süreci işletildiği halde kesin adım atılmadığı için Amerika ve dış dünyada giderilmeyen kuşuklara tümüyle son vermek, *bir taşla bir çok kuş vurmak* maksadıyla bu yönelimin gerçekleştirildiğini ifade etmektedir¹⁶¹⁶. Yani mesele yalnızca insani boyutla sınırlı değildi.

Doğrudan Erim hükümeti nezdinde bir istekte bulunmamış olsa dahi, ABD etkisini dışlamak mümkün değildir. ABD'nin konuyla ilgili hassasiyeti herkesin malumuydu. Üstelik Erim, öteden beri ABD yetkilileri tarafından beğenilen bir şahsiyet olarak dikkat çekmektedir. Politikaya girdiği ilk günlerden itibaren gösterilen sıcak ilgi hep devam etmiştir¹⁶¹⁷. Duyulan güvenin çarpıcı bir örneği Ocak 1966'da yaşanmıştı. O zamana kadar İsmet Paşa görüşmelerinde tercüman olarak Bülen Ecevit'i kullanırken ABD Büyükelçisi, İnönü ile gerçekleştirmek istediği görüşmede Ecevit'in değil Erim'in bulunmasını talep etmişti. Erim Fransızca bildiğinden Büyükelçi resmi dili İngilizce'yi değil Fransızca'yı kullanacağını belirtmişti. O dönemlerde yoğun tartışmalara konu olan NATO karşısındaki tutumu nedeniyle de ABD'lilerin beğenisini kazanmıştı. Erim'in aktardığı ilginç bir nokta da Muhtıranın verilmesine günler kala, 1 Mart'ta, evine yemeğe gelen ABD Elçiliği diplomatlarının başbakanlığı ile ilgili söyledikleridir. Erim şöyle yazıyor; *Dün gece bende Amerikan Büyükelçiliği'nden Drapen, Gren, Lincoln, Dillon yemekte idiler. Benim başbakan olmam lazım geldiğini yarı şaka söylediler. Uzun yıllara dayanan ilişkiler ABD'lilerin Erim'e belli bir temele dayanan bir itimat duyduğunu göstermektedir. CHP içinde NATO karşıtı seslerin en fazla çıktığı ve İnönü'nün de tarafsız dış politikaya meyil gösterir gibi olduğu bir dönemde*

¹⁶¹⁴ "Erim Sorunları Çözüyor", *Devir*, Sayı:1, (6 Kasım 1972), s.11 Erim, Baskı ne demek, biz baskı kabul etmeyiz ifadelerini kullanmaktadır.

¹⁶¹⁵ A.Karaosmanoğlu, *a.g.e.*, s.264'de şöyle diyor; ...Haşhaş ekiminin yasaklanmasının sadece Amerika istediği için değil, uzun vadede Türk gençliğinin de uyuşturucu kullanmasını önleyebilmek için gerekli bir karar olduğunu.....

¹⁶¹⁶ "Merhum Nihat Erim'in Anıları....", *Hürriyet*, 24 Mart 1986, s.9.

¹⁶¹⁷ Örneğin, Erim 1946 şubatında ABD Büyükelçisi'nin kendisine gösterdiği yakın ilgiden bahsetmekte ve Elçi, *Makalelerimi aynen tercüme ettirip okuduğunu söyledi* demektir. (N.Erim, *a.g.e.*, s.50) Büyükelçilikle Erim'in zaman içerisinde bir çok defa bir araya geldiğini Erim'in günlüklerinde takip etmek mümkündür. (örn. *a.g.e.*, s.56,70,97,118,770,808,823,890,....)

bile, Erim'in ABD ve NATO konusundaki olumlu tutumunu muhafaza ettiğinin altını çizmeliyiz¹⁶¹⁸.

Dışişleri Bakanlığına getirilen Olcay'ın da ABD ve NATO konseptine uygun görüşleriyle tanındığını ilave etmeliyiz. Bakan olması üzerine NATO Genel Sekreter Yardımcılığı görevinden ayrılması vesilesiyle şerefine verilen yemekte, yeni hükümetin NATO'ya *her zamankinden daha bağlı olduğunu* söylemesi¹⁶¹⁹ bir tesadüf mahiyetinde algılanamaz. İstifaları sırasında, 11'lerin içinden, *NATO'cu* olduğu gerekçesiyle, Olcay'la birlikte istifaya itiraz edildiğini de hatırlatmalıyız¹⁶²⁰.

Demirel Hükümetinin konuyla ilgili yaşadığı sıkıntılar da ortadayken, ABD ile ilişkilere bu kadar önem veren ve yetkilileriyle bu kadar içli dışlı olan Erim'in Haşhaş adımını atmasında ABD'nin hassasiyetinin değil, insani sebeplerin esas rolü oynadığını söylemek gerçekçi görünmemektedir.

Hükümet, attığı bu adımın ekonomik karşılığını almak istemiştir. İlgili müzakereler hükümetin kuruluşundan itibaren başlamıştır. Erim, Amerikalıların Programdaki ifadeleri öğrendikten sonra iletişime geçtiklerini, *Programda yeni bir yasaklama için ekicinin zarar görmemesini şart koştuğumuzdan bu alanda katkıda bulunmak istediklerini* söylemektedir¹⁶²¹. Aslında Programdaki ifadeler, Erim'in burada belirttiği kesinlikte bir şart koşmuyordu. Yalnızca halka daha iyi geçim yollarının sağlanacağı yönündeydi. ABD, Demirel Hükümeti döneminden beri zararın karşılanması noktasında sorumluluk yükleneceğini belirtmekteydi. Karaosmanoğlu'nun yasağın ardında oluşacak zararın giderilmesinde, çiftçilerin mağduriyetinin önlenmesinde kullanılmak üzere Amerika'dan yardım alınması önerisi hükümetçe kabul edilmiş ve müzakereler için Karaosmanoğlu görevlendirilmişti. ABD bir an önce kanuni düzenlemenin gerçekleşmesi çabasıydı. Türkiye'nin ise olabildiğince yüksek para alabilmek için yürüttüğü müzakerelerin basında konu olması Milli Güvenlik Kurulu'nda rahatsızlık yaratmıştı¹⁶²².

Görüşmelerin perde arkasını aktaran Karaosmanoğlu ilginç detaylardan bahsetmektedir. Amerikalılar yalnızca afyonun Dış Ticaret İstatistiklerinden görülen 6 milyon

¹⁶¹⁸ N.Erim, *a.g.e.*, s.821,861,865,891,961.

¹⁶¹⁹ "NATO Konseyinin Dışişleri Bakanımıza veda..", *T.C.D.B.Belleteni*, Sayı:80-81, (Mayıs-Haziran 1971) s.13.

¹⁶²⁰ S.Koçaş, *12 Mart Anıları*, s.510.

¹⁶²¹ "Erim Sorunları Çözüyor", *Devir*, Sayı:1, (6 Kasım 1972), s.11.

¹⁶²² "ABD ile Afyon Pazarlığı", *Ortam*, Sayı:6, (5-12 Temmuz 1971), s.10.

doları ödeyip işi bitirmek isterken Karaosmanoğlu, Derbil ve Çilingiroğlu meseleye daha köklü bir yaklaşımla bakıyordu. Bölgede pamuk, keten benzeri ürünlerin tarımı ile hayvancılığın geliştirilerek tekstil ve deri temelli fabrikalar kurulmasını ve elde edilecek ürünlerin Amerikan mağazalarında satılmasını sağlamak amacıyla 300 milyon dolarlık bir yardım talep edilen ilk temaslardan sonuç çıkmamıştır. Daha sonra devreye ABD Büyükelçisi Handley girmiştir. Erim'in Derbil ve Karaosmanoğlu ile birlikte gerçekleştirdiği görüşmede Handley, Başkan Nixon'dan getirdiği ve bir an önce yasağı kesinleştirecek kararın alınması talebini içeren mesajı sunmuştu. Haşhaşın kendilerine maliyetini *milyarlarca dolar* şeklinde açıklayan Handley'e Karaosmanoğlu, *...buraya gönderdiğiniz memur, milyarlarca dolarlık maliyeti olan bir sorunu 6 milyon dolar ödeyerek çözmek istiyor* deyip arzuladıkları çözümü aktarmış, ancak Erim bu çıkıştan memnun kalmamıştı. İşin daha ilginç devresi bundan sonra başlamıştı. MGK toplantısında Cumhurbaşkanı ve Genelkurmay Başkanı ordunun her şeyini ABD'ye borçlu olduğunu söyleyerek, Karaosmanoğlu'nun yaptığı pazarlıktan duydukları rahatsızlıklarını dile getirmiş ve ertesi gün ise Başbakan Erim, Karaosmanoğlu'nu devre dışı bırakarak müzakereleri artık bizzat yürütme kararı almıştı¹⁶²³. Bundan sonra devreye ABD Dışişleri Bakanı Rogers'ın da girdiği¹⁶²⁴, temaslar devam etmiştir.

ABD Başkanı Nixon'u çok sevindiren yasağın 1972 yılından itibaren uygulanacağına dair karar 30 Haziran'da Resmi Gazetede yayımlanmıştır. Başbakan Erim yaptığı açıklamada¹⁶²⁵, Türkiye'nin uyuşturucu konusunda taraf olduğu uluslar arası sözleşmeleri hatırlatmış, ekilen afyonun önemli bir kısmının kaçakçıların eline geçtiğini, bunun ülkeye ve insanlığa verdiği zararı önlemek için yasağa başvurulduğunu ifade etmiştir. Nixon aynı gün yaptığı açıklamada, yasağı dünya çapında yürütülen eroinle mücadelede

¹⁶²³ A.Karaosmanoğlu, *a.g.e.*, s.264-266 ABD'ye yaklaşımı ortaya koymak açısından Karaosmanoğlu'nun MGK toplantısı ve sonrasındaki gözlemlerini aktarmayı faydalı buluyoruz; *Cumhurbaşkanı ve Genelkurmay Başkanı benim bir bezirgan gibi pazarlık yapmaktan utandıklarını ve askerlerimizin giydiği faniladan ayaklarındaki postala kadar her şeyin Amerika'dan geldiğini, onun için meseleye farklı bir yaklaşımımız olması gerektiğini söylediler. Ben meseleyi nasıl gördüğümü, proje maliyeti hesaplarımızı nasıl yaptığımızı anlattım. Toplantıdan çıkarken hava kuvvetleri komutanı Muhsin Batur, 'Karaosmanoğlu ağzına sağlık' dedi. Ben de 'Teşekkür ederim Paşam, fakat bunu içeride söyleseydiniz beni daha çok mutlu ederdim,' dedim. Batur, biliyorsun askerde son söz komutanındır, dedi. Ertesi gün Nihat Bey bana Amerikalılarla bu konudaki müzakereleri kendisinin yapacağını söyledi.*

¹⁶²⁴ "CENTO Toplantısı Dolayısıyla Başbakanın Basın Toplantısı", *T.C.D.B.Belleteni*, Sayı:80-81,s.48; Temasın Nisan ayı içerisinde gerçekleştiği Nixon'ın yasak kararının açıklanmasından sonra yayımladığı mesajda anlaşılmaktadır. (*a.g.d.*, Sayı:80-81, s.141.)

¹⁶²⁵ "Başbakanın Afyon Konusunda Açıklaması", *T.C.D.B.Belleteni*, Sayı:80-81, s.137-140.; Yasaklamamın Meclis kararıyla değil Bakanlar Kurulu Kararnamesiyle yapılmasına dönük eleştirilere Erim, 1966 yılında Meclis'in onayladığı anlaşmadaki *kaçakçılık önlenemediği takdirde haşhaş ekimi yasaklanacaktır* hükmüyle cevap vermektedir. Meclis'te engellemelerden kurtarmak için bu hükme dayanarak hareket ettiğini belirtmektedir. ("Merhum Nihat Erim'in Anıları....", *Hürriyet*, 24 Mart 1986, s.9)

şimdiye kadar girişilmiş en önemli hamle olarak niteleyerek yardım ve işbirliği taahhüt ettiklerini belirtmiştir¹⁶²⁶.

Karaosmanoğlu'na göre Erim, alternatif iş imkanları yaratmaktan uzak bir anlaşmaya varmıştı¹⁶²⁷. Erim ise sağlanan tazminatla üreticilerin hiçbir zarara uğratılmadığını söylemektedir¹⁶²⁸. Anlaşmanın içeriğine dair bilgilerin ABD Tarım Bakanı Hardin'in Türkiye ziyareti¹⁶²⁹ vesilesiyle basına yansıdığı görülmektedir. Buna göre Türkiye'ye 35 milyon dolarlık bir ödeme yapılması kabul edilmişti¹⁶³⁰. Oysa bu miktar Türkiye'de dile getirilen rakamların çok altındaydı. Tarım Bakanı Dikmen 300 milyon doları ekim sahalarındaki yatırım için kullanılmak üzere 400 milyon dolara ihtiyaç duyulduğunu, bunun yüzde 25'inin (100 milyon dolar), ABD tarafından karşılanmasının beklendiğini ifade etmişti¹⁶³¹. ABD Tarım Bakanı 1972 Şubatı başında Hürriyet'e verdiği bir demeçte kabul ettikleri 35 milyon doları da taksitler halinde ödeyeceklerini açıklamıştır¹⁶³².

Yasak dolayısıyla ABD ile imzalanan bağış anlaşmasının onaylandığına dair kararname 18 Şubat 1972'de Resmi Gazetede yayınlandı. Kararnamede aynı zamanda 2 milyon 300 bin dolarlık ilk iki taksidin onaylandığı da belirtiliyordu¹⁶³³. Anlaşmanın içeriğiyle ilgili daha ayrıntılı bilgilere Erim, 24 Şubat'ta Ziraat Odaları Birliği Genel Kurulu'nda yaptığı konuşmada değiniyordu¹⁶³⁴; *Ben bunu yasak ederim ama, sen bana şu kadar para verirsen gibi bir yola gitmedik. İlk ağızda yapılacak uzun vadeli yatırım için 20 milyon doları kendiliklerinden vermişlerdir. Tazminat için 15 milyon dolar ayrıca vermişlerdir. Ona 700 bin dolar daha ilave etmişlerdir*, sözleriyle rakamları ifade eden Erim, ayrıca uzun vadeli projeler olması durumunda, gelecek heyetlerin masrafı dahil olmak üzere

¹⁶²⁶ "...Başkan Nixon'ın Açıklaması", *T.C.D.B.Belleteni*, Sayı:80-81, s.140-142 Şu ifadeler de Nixon'a aitti; *Bugünkü dünyada, devlet adamlarına yaraşır amaçlarla beyanat vermek güç değildir. Fakat cesur devlet adamlığına yaraşır hareketler pek seyrekler. Türkiye Başbakanı Nihat Erim bu her iki özelliği benliğinde toplamıştır. Başbakan Erim, Kuzey Atlantik Paktındaki dostumuz ve güvenilir müttefikimiz Türkiye Cumhuriyetinin, insanlığın refaha kavuşabilme çabasına önemli bir katkıda bulunabilmek amacıyla, bir geleneksel tarım faaliyetini durduracağını beyan etmiştir.(...) Bu ileri görüşlü adım, yakında diğer ülkeler tarafından da uygulanacağına inandığımız bir örnek teşkil edecektir.*

¹⁶²⁷ A.Karaosmanoğlu, *a.g.e.*, s.266.

¹⁶²⁸ *Devir*, Sayı:1, s.11.

¹⁶²⁹ Bakandan önce Amerikalı uzmanlardan kurulu bir heyet gelip konuyla ilgili inceleme yapmıştı. ("...Türk Amerikan Uzmanlarının Çalışması", *T.C.D.B.Belleteni*, Sayı:84-85, Eylül-Ekim 1971, s.68.)

¹⁶³⁰ "Afyon Yenilenen Hikaye", *Yankı*, Sayı:38, (8-12 Aralık 1971), s.13.; 7 Mart 1972 tarihinde yayınlanan ABD Dış Politika Raporunun Türkiye Bölümünde, 35 milyon dolarlık meblağın 3 ya da 4 yıl zarfında sağlanacağı belirtilmiştir. (*T.C.D.B.Belleteni*, Sayı:90, Mart-Ağustos 1972, s.17.)

¹⁶³¹ "Tarım Bakanı:Haşhaş Ekimine Yeniden İzin Verilmeyecek", *Hürriyet*, 27 Kasım 1971,s.1,11.

¹⁶³² "...Tazminat NewYork'un Üç Günlük Eroin Parası", *Hürriyet*, 8 Şubat 1972,s.1,9. ; Kasım ayında Türkiye'yi ziyaret eden Hardin, ziyaretin gerçekleştiği günlerde zaten bakanlıktan azledilmişti. (*Yankı*, Sayı:38,s.15.)

¹⁶³³ "Haşhaş Konusundaki Anlaşmanın Onaylanması", *T.C.D.B.Belleteni*, Sayı:88-89, (Ocak-Şubat 1972), s.97.

¹⁶³⁴ "Başbakanın Haşhaş Konusunda Bir Konuşması", *T.C.D.B.Belleteni*, Sayı:88-89, s.101.

BM, Rockefeller Vakfı, Dünya Bankası, FAO gibi kuruluşlardan kaynak temini noktasında, ABD Başkanı Nixon'ın her türlü gayreti göstereceğine dair kendisine söz verdiğini belirtiyordu.

Erim, Mart 1972'de Nev York Times'a verdiği bir röportajda çiftçilerin kaybını karşılayacak derecede bir tazminatın ödenmemesi durumunda yasağın kaldırılabileceği ihtimalinden bahsetmekte ancak ABD'nin yeterli tazminatı ödeyeceği beklentisinde olduğunu söylemektedir¹⁶³⁵.

Erim hükümetinin istediği oranın çok altında bir miktarla yetinmek durumunda kaldığı anlaşılmaktadır. Böylece, bölgede yapılması düşünülen alternatif gelir teminine yönelik yatırımlar gerçekleşmemiştir.

3.2.3.2. Çin Halk Cumhuriyeti'nin Tanınması

Birinci Erim Hükümeti Programı'nın dış politika kısmında dile getirdiği tek yenilik Çin Halk Cumhuriyeti'ne karşı tutum değişikliğine dairdir¹⁶³⁶. Bu tutumda uluslararası ilişkilerin değişen seyri önemli rol oynamıştı. Gidişat Çin Halk Cumhuriyeti (ÇHC) ni dışlama politikasının gittikçe aşındığı yönündeydi. Karaosmanoğlu, Amerikan basınından edindiği bilgiler ışığında ABD'nin kısa zaman içinde bu ülkeyi tanıyacağı sonucuna varmış, bu düşüncesini hükümetin ilk günlerinde MGK'da dile getirmiş ancak *Amerika'dan sonra yapmak yerine şimdi yaparsak Çin ile uzun vadeli ilişkilerimiz bakımından olumlu olacağına dair önerisi Genelkurmay Başkanı Tağmaç'ı rahatsız etmişti*¹⁶³⁷.

İlişki kurulması mevzusu öncelikle iki ülkenin Dışişleri Bakanlığı ve ilgili Bakanlıklar arasında incelendikten sonra doğrudan temas kararı alınmış¹⁶³⁸, ardından 8 Mayıs'ta iki ülke, Paris'teki Büyükelçilerini görüşmelere memur kıldıklarını açıklamıştır¹⁶³⁹. Başbakan Erim ve Dışişleri Bakanı Olcay'ın bilgisi dahilinde Paris Büyükelçiliği kanalıyla yürütülen görüşmeler neticesinde iki ülke arasında diplomatik ilişki kurulması 4 Ağustos'ta

¹⁶³⁵ "Prof.Erim New York Times'a Ne Söyledi?", *Yankı*, Sayı:53, (20-26 Mart 1971), s.4.

¹⁶³⁶ Konu Programda şu ifadelerle yer alıyordu; *Son zamanlarda kamu oyumuzun üzerinde durduğu Kıta Çin'i ile siyasal ve ekonomik ilişkiler kurulması sorununu, milli çıkarlarımıza uygun olup olmadığı yönünden önemle incelemekteyiz.* (T.B.M.M.Tutanak Dergisi, 2.4.1971, B:80, O:1, XII, s.400.)

¹⁶³⁷ A.Karaosmanoğlu, *a.g.e.*, s.263.

¹⁶³⁸ "Çin Halk Cumhuriyeti ile Temaslar Konusu...", *T.C.D.B.Belleteni*, Sayı:78-79,(Mart-Nisan 1971), s.64-65.

¹⁶³⁹ "Türkiye Çin Halk Cumhuriyeti Görüşmeleri", *T.C.D.B.Belleteni*, Sayı:80-81, (Mayıs-Haziran 1971), s.18-19.; Ancak Büyükelçiler arasında görüşmenin daha önce başladığı anlaşılmaktadır. Erim, 1 Mayıs'taki basın toplantısında konuyla ilgili soruya, *...görüşmelerin daha çok başında bulunulduğunu, Paris'te yalnız büyükelçiler arasında doğrudan doğruya bir temasın vaki olduğunu* cevabını vermişti. (*T.C.D.B.Belleteni*, Sayı:80-81, s.48.)

Paris'te Büyükelçiler tarafından imza altına alınmıştır. Türkiye ÇHC'yi tanıyan 65.ülkeydi. Olcay kararda başka bir ülkenin tesiri olmadığını söylemişti¹⁶⁴⁰.

Olcay'ın sözleri ABD'nin etkisi olduğuna dair düşüncelere yönelikti. ABD henüz resmen tanımamıştı ama Başkan Nixon'ın özel Danışmanı Henr Kissinger'in amacı gizlenmiş Çin ziyaretinde, Nixon'ın bu ülkeye bir ziyaret yapmasının kararlaştırılmasıyla ilişki kurmak isteği iyice netleşmiş; bu gelişmeden sonra Türkiye tanıma kararını bir an önce kesinleştirerek *Türkiye Amerika'nın dümen suyunda gidiyor* söylentilerini ortadan kaldırmayı amaçlamıştı¹⁶⁴¹. Dışişleri Bakanı Olcay Nixon'ın ziyaret kararının duyulmasından sonra yaptığı açıklamada, hükümetin işbaşına gelmesiyle başlayan görüşmelerin zaten son aşamaya geldiğini, ABD'nin tutumuyla bir ilgisi bulunmadığını belirtmişti¹⁶⁴². Yankı dergisi, Erim'in Mart 1972'de gerçekleştirdiği ABD ziyaretinden ilginç bir anektod aktarmaktadır. Buna göre Erim, *Nixon'a Türkiye'nin Kızıl Çin'i tanınması konusunda, 'Bu ilhamı bana siz verdiniz. Bir sabah evde traş oluyordum.. Sizin Çin hakkındaki 'bir milyar insanın mevcudiyetini tanımamazlık edemeyiz' sözlerinizi dinledim ve hemen emir verdim, 'haydi acele edin, Çin'i hemen tanıyalım' ifadelerini kullanmıştı.*¹⁶⁴³

Kararla Türkiye, *Çin Halk Cumhuriyeti Hükümetinin Çin'in tek hukuki hükümeti olduğunu kabul etmiştir*¹⁶⁴⁴. Böyle bir ibare Milliyetçi Çin nedeniyle konulmuştur. ÇHC, o zamana kadar Çin'in temsilcisi olarak kabul edilen Milliyetçi Çin ile diplomatik ilişkilerin kesilmesini, ilişki kuracağı her ülkeye şart koşmaktaydı¹⁶⁴⁵. Koçaş konu hakkında Meclis'e bilgi verirken Büyükelçisi artık Türkiye'den ayrılacak olan Milliyetçi Çin'in BM üyeliğinin sürmesine destek verileceğini ifade etmişti¹⁶⁴⁶.

Tanıma iç siyasette tartışmalara konu edilmiştir. Kararı eleştiren AP'ye kendi hükümetleri döneminde Dışişleri Bakanı Çağlayangil'in konuşmaları hatırlatılıyordu. Demirel, Çağlayangil'in Milliyetçi Çin'i yok saymada ısrar edilmemesi şartıyla tanınabileceği şeklinde konuştuğunu, ÇHC tanınırken dost bir ülkenin küstürülmesine karşı çıktıklarını ifade

¹⁶⁴⁰ "Çin...Diplomatik İlişkiler Kurulması", *T.C.D.B.Belleteni*, Sayı:82-83, (Temmuz-Ağustos 1971), s.47.; Bir karar çıkana dek sürecin gizli kalması benimsenmişti.(S.Koçaş, *T.B.M.M.Tutanak Dergisi*, 6.8.1971, B:144, O:1, XVI, s.535.); Öyle ki Dışişleri Bakanlığına vekalet eden Koçaş bile görüşmelerin içeriğiyle ilgili bilgileri Paris Büyükelçiliğinden gelen bir mesajla tesadüfen öğrendiğini söylemektedir. (S.Koçaş, *12 Mart Anıları*, s.407.)

¹⁶⁴¹ "Kızıl Çin'i Tanıyoruz", *Yankı*, Sayı:22, (26 Temmuz – 1 Ağustos 1971), s.10,11.

¹⁶⁴² "Başkan Nixon'ın Pekin'i Ziyareti Konusunda Dışişlerinin Açıklaması", *T.C.D.B.Belleteni*, Sayı:82-83, (Temmuz-Ağustos 1971), s.16.

¹⁶⁴³ "Geziden İzlenimler", *Yankı*, Sayı:54, (27 Mart-2 Nisan 1972), s.5

¹⁶⁴⁴ "...Arasında Diplomatik İlişki Kurulmasına İlişkin Ortak Bildiri", *T.C.D.B.Belleteni*, Sayı:82-83, s.59.

¹⁶⁴⁵ S.Koçaş, *12 Mart Anıları*, s.410.

¹⁶⁴⁶ S.Koçaş, *T.B.M.M.Tutanak Dergisi*, 6.8.1971, B:144, O:1, XVI, s.535.

etmiştir. Buna karşılık hükümet ve CHP, AP'nin iktidarda iken taraftar olduğu bir konuyu, iç politika malzemesi yapmakla suçlamışlardı¹⁶⁴⁷.

Hükümete yöneltilen bir eleştiri de süreç boyunca yeterince bilgi verilmediği idi. Aslında görüşmelerin seyri konusunda hükümet üyelerinin bile yeterince bilgilendirilmediği anlaşılmaktadır¹⁶⁴⁸. Koçuş Mecliste bunu, *Ancak, açıklandıktan sonra bilgi vermek* şartının taraflarca benimsenmiş olmasına bağlamış, ayrıca önce Dışişleri Bakanı'nın Millet Meclisi Dışişleri Komisyonuna, daha sonra da kendisinin Senato Dışişleri Komisyonuna bilgi verdiğini eklemiştir¹⁶⁴⁹. Oysa komisyonlara bilgi verilmesi, kararın açıklanmasından birkaç gün önceye rastlamaktadır. Dışişleri Bakanı Olcay'ın Meclis Komisyonu'na bilgi verdiği gizli toplantının tarihi 2 Ağustos'dur¹⁶⁵⁰. Buna karşılık Olcay'ın neredeyse bir ay önce, 3 Haziran'da, süreç hakkında NATO Bakanlar Konseyi'ne sürdürülen aktarımlarda bulunması dikkat çekicidir¹⁶⁵¹, tanınmanın dış gelişmelerle, dolayısıyla ABD ile bağlantılı olduğu düşüncesini güçlendirmektedir.

3.2.3.3. Avrupa Ekonomik Topluluğu (Aet) İle İlişkiler

Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) ile ilişkiler, Erim hükümetlerinin önündeki önemli bir konuydu. AET ile 1963'te imzalanan ve 1 Aralık 1964'te yürürlüğe giren Ankara Anlaşmasına göre öngörülen beş yıllık *Hazırlık Döneminin* ardından yapılacak incelemede Türkiye ekonomisinin yeterli hazırlıkları yaptığı sonucuna varılırsa, ikinci aşama olan *Geçiş döneminde* izlenecek yolu belirleyecek *Katma Protokol* imzalanacaktı. Beş yıllık sürenin bitiminden sonra konuyla ilgili müzakereler neticesinde 23 Kasım 1970'te Brüksel'de, Türkiye'yi pek memnun etmeyen bir anlaşma imzalanmıştır. Kanunlaşması, araya 12 Mart Muhtırası'nın girmesiyle Erim hükümeti dönemine kalan Katma Protokol, Mehmet Ali Birand'ın söylemiyle *daha imzası kurumadan, 'bu olmadı, değiştirelim'* tartışmalarına konu

¹⁶⁴⁷ *T.B.M.M.Tutanak Dergisi*, 9.8.1971, B:145, O:2, XVI, s.594,596 Oysa CHP'li Necdet Uğur'un, Çağlayangil'den aktardığı ifadeler farklı bir yöne de işaret ediyordu. Buna göre, NATO üyesi, Hollanda, Danimarka, Norveç, Kanada, İtalya, Fransa, Belçika'nın da tanıdığını söyleyen Çağlayangil, yalnızca Milliyetçi Çin'in BM'deki pozisyonunun tartışma konusu edilmeyeceğini ifade etmiştir.; S.Koçuş, *12 Mart Anıları*, s.409'da onların verdikleri, ama uygulamadan ayırdıkları kararı benimsedik, demektedir.

¹⁶⁴⁸ S.Koçuş, *12 Mart Anıları*, s.407.

¹⁶⁴⁹ *T.B.M.M.Tutanak Dergisi*, 6.8.1971, B:145, O:2, XVI, s.535.

¹⁶⁵⁰ "Dışişleri Komisyonunun...Gizli Toplantısı", *T.C.D.B.Belleteni*, Sayı:82-83, (Temmuz-Ağustos 1971), s.47.

¹⁶⁵¹ "Dışişleri Bakanının NATO...Konuşması", *T.C.D.B.Belleteni*, Sayı:80-81, (Mayıs-Haziran 1971), s.103.

olmuştu¹⁶⁵². Erim Hükümet Programında da eleştirilerin dikkate alınarak inceleneceği, olabildiğince iyileştirilmeye çalışılacağı ifade edilmişti¹⁶⁵³.

12 Mart'tan önce Protokolün incelenmesi ve Meclise sunulması için kurulan Komisyon üyeleri arasında Erim Hükümetinde Başbakan Yardımcılığı makamına gelecek olan Sadi Koçaş ile Sanayi ve Ticaret Bakanlığına gelecek olan İhsan Topaloğlu da vardı. Topaloğlu'nun farklı görüşlere sahip olduğunu Komisyon çalışmalarından bilen Koçaş, hükümet içerisinde böylesi önemli bir konuda bir çatışmanın önünü kesmek, bir ortaklığın yakalanabilmesi için Ortak Pazar'daki Büyükelçi Ziya Müezzinoğlu, Topaloğlu ve Erim ile konuyu ele aldıklarını, ancak daha sonra farklı tutumların oluşmasını önleyemediklerini belirtmektedir¹⁶⁵⁴.

Görüldüğü üzere Erim hükümeti AET'ye karşı değilse de hiç değilse mevcut çerçeveye mesafeli tutum takınan bakanları da bünyesinde barındıran bir yapı arzetydi. Tabii görüş ayrılığı reddedilmiştir. Hükümette görüş ayrılığı olduğunu iddialarını yalanlayan Dışişleri Bakanı Olcay, iyileştirme çabasını sürdüreceklerini açıklıyordu¹⁶⁵⁵. Bu sırada AET'nin gündeminde İngiltere, Danimarka, Norveç ve İzlanda'nın katılımı vardı. Türkiye bu genişleme sürecinde yararlanarak bazı kazanımlar elde etmeyi düşünmüştür¹⁶⁵⁶. Nisan ayındaki girişimler sonucunda balıkçılık ve şarap sektöründe bazı iyileştirmeler elde edilmiştir¹⁶⁵⁷. Ancak bunlar eleştirileri ortadan kadiracak nitelikte değildi. Nitekim Meclis müzakereleri sırasında protokol, partilerin eleştirilerine hedef olmuştu. CHP'ye göre Protokol, Ankara Antlaşmasındaki amacı gerçekleştirecek nitelikte değildi, hazırlık yılları verimli kullanılmadan geçiş dönemi erkenden başlatılmış bu da ülke ekonomisine geri dönülmez zararlar verecekti. Demokratik Parti meseleye ideolojik argümanlar ekseninde bakmadığını vurgulayıp, belirlenen amaca götürecekt bir nitelik taşımadığından Protokole karşı çıkacağını; MGP benzer noktalarda eleştirmekle birlikte, ihtiyaç duyulan iyileştirmelerin süreç içerisinde sağlanabileceğini savunmuştur¹⁶⁵⁸. AP'lilerin ise Birand'ın deyimiyle protokolün *tabii*

¹⁶⁵² Mehmet Ali Birand, *Türkiye'nin Ortak Pazar Macerası 1959-1985*, İstanbul 1987, s.185-186, 282,285

¹⁶⁵³ *T.B.M.M.Tutanak Dergisi*, 2.4.1971, B:80, O:1, XII, s.400-401 Şöyle deniyordu; *Geçiş dönemi kapsamını tespit eden belgeler 23 Kasım 1970'de imzalanmıştır. Bu belgeler ve yürürlüğe girmeleri ile ilgili işlem bazı eleştirilere uğradı. Bunlardan haklı olanların incelenmesine ve kapsadıkları konuların uygulama sırasında anlaşmada öngörülen imkanlar çerçevesinde süratle iyileştirilmesine çalışılacaktır.*

¹⁶⁵⁴ S.Koçaş, *12 Mart Anıları*, s.85-86.

¹⁶⁵⁵ "Türkiye AET", *Yankı*, Sayı:17, (21-27 Haziran 1971), s.9.

¹⁶⁵⁶ "AET Ortaklığı Başlıyor", *Yankı*, Sayı:23, (2-8 Ağustos 1971), s.16.

¹⁶⁵⁷ İ.Tekeli-S.İlkin, *a.g.e.*, s.144.

¹⁶⁵⁸ İ.Tekeli-S.İlkin, *a.g.e.*, s.119.

koruyucuları rolü ile hareket ettikleri müzakereler neticesinde, bir bölüm CHP'linin desteğiyle Protokol onaylanmıştır¹⁶⁵⁹.

5 Temmuz'da Millet Meclisi'nde, 22 Temmuz'da Senatoda Protokol onaylandıktan¹⁶⁶⁰ sonra Dışişleri Bakanı Olcay Brüksel'e giderek bir geçici anlaşma imzalamıştır. Katma Protokol'ün Topluluk üyesi ülkeler tarafından onaylanması gerekiyordu. O zamana kadar geçecek sürede, Olcay'ın söylemiyle bir an önce yeni durumdan yararlanabilmek amacıyla bu anlaşma imzalanmıştı. Anlaşma 1 Eylül 1971'de uygulamaya sokulacak ve Katma Protokol yürürlüğe girinceye kadar uygulanacaktı. Ancak bu süre 30 Eylül 1972 tarihini aşmayacaktı¹⁶⁶¹.

Protokole göre tespit edilen sürelerle uygun şekilde Türkiye gümrük indirimine gitmeyi kabul etmişti. İki ürün listesi vardı. Bir listedeki ürünlerde 12 yıl, diğerindekiler için 22 yıl sonunda gümrükler sıfırlanacaktı. Ancak bu süre zarfında kademeli bir indirim de sözkonusuydu. Örneğin üç yılın ardından 12 yıllık listedeki ürünlerin gümrüğünde, 1 Eylül 1971 tarihindeki miktarlar üzerinden yüzde 10 indirim yapılacaktı. Türkiye'nin buna karşı aldığı önlem ilginçti. Protokolün yürürlüğe gireceği 1 Eylül günü tüm gümrükleri 24 saatlik bir süre için yüzde 120 oranında yükselterek üç yıl sonraki indirimi bu yüksek oran üzerinde yapmanın yolunu açmıştı. Topluluk içinde Türkiye'nin bu önlemine itirazlar yükselmişse de doğrudan bununla bağlantılı bir karşı tedbire başvurulmamış; ancak az gelişmiş ülkelere sağlanan gümrük kolaylıklarından zaten *öncelikli bir anlaşma* yapılmış olduğu gerekçesiyle yararlandırılmaması, Türkiye'nin gümrük oranlarını yükseltmek suretiyle elde etmeyi umduğu faydaya darbe vurmuştur¹⁶⁶².

¹⁶⁵⁹ M.A.Birand, ...*Ortak Pazar Macerası...*, s.290.

¹⁶⁶⁰ "...Katma Protokolün Mecliste Onaylanması", *T.C.D.B.Belleteni*, Sayı:82-83, s.20.

¹⁶⁶¹ "Dışişleri Bakanının AET ile İmzalanan Geçici Anlaşma konusunda Verdiği Bilgi", *T.C.D.B.Belleteni*, Sayı:82-83, s.33-35.; Aslında Katma Protokol'ün mahiyeti uygulamaya geçildikçe daha iyi anlaşıldı. Türkiye'nin lehineymiş görünen bazı hususların hiçbir mana taşımadığı ortaya çıktı. Örneğin geniş yatırımlar artan salça ihracat kapsamında değildi. *Kabuklu yumurtalar, kabuksuz yumurtalar ve sarıları, Brezilya cevizleri, merkep, her cins katır ve bunların sakatları...vs* gibi ihtiyaç duyulmayan ürünler Türkiye'nin ihracat listesine konulmuştu. Aynı durum sanayide de geçerliydi. 2 yıl süreyle AET ürünleri karşısında korunması öngörülenler arasında şunlar da vardı; *ağaçtan kundura çivileri, her nevi çıkartmalar, kağıttan etiketler, kadınlar ve kızlar için yakalar, rahibe yakaları, kuşların tüylü derileri ve diğer kısımları, el yelpazeleri...vs*. gibi korunması esashi bir fayda sağlamayan ürünlerdi. Sorunlar 12 yıllık ve 22 yıllık listelerde de vardı. Örneğin ampul 12 yıllık listedeydi, yani 12 yıl sonra gümrük ve her türlü kısıtlamalardan muafiyet kazanacak ve ithal edilebilecekti. Ne var ki, ampul imalatında kullanılabilecek cam ise 22 yıllık listeye alınmıştı. Yani muafiyet kazanılabilemesi için 22 yıl beklemek gerekiyordu. Bu da fiilen 22 yıl boyunca ampul üretmeyi oldukça masraflı bir hale getiriyordu. Örneğin Çikolata 12 yıllık, hammaddesi 22 yıllık listedeydi. Dikiş makineleri 12 yıllık, parçaları 22 yıllık listede bulunuyordu. (M.A.Birand, ..*Ortak Pazar Macerası...*, s.298-300.)

¹⁶⁶² M.A.Birand, ...*Ortak Pazar Macerası...*, s.291-293.

Türkiye şartların iyileştirilmesine dönük istemini her fırsatta dile getirmiştir. Eylül ortalarında gerçekleşen Karma Parlamento Komisyonu toplantısında hükümet temsilcisi konumundaki Bayındırlık Bakanı Cahit Karakaş istemleri tekrarlamıştı¹⁶⁶³. Komisyon, Topluluğun diğer ülkelere tanıdığı kolaylıkların Türkiye'ye de tanınması ile Ankara Anlaşması doğrultusunda düzenlemeler yapılması şeklindeki tavsiye kararlarıyla yetinmişti¹⁶⁶⁴.

Türkiye'de AET konusunda Dışişleri Bakanlığı ile DPT arasındaki farklı anlayışlar başından beri kendisini hissettirmiştir. Planlamanın belirgin bir muhalif tutum sergilediği görülmektedir. Öyleki 1969 yılında AET ile müzakereler yürütülürken gizli kalması gereken Türkiye'nin müzakere talimatı, 27 Mart tarihli Resmi Gazete'de aynen yer almıştı. Böyle bir skandalı Planlamacılar devletteki organizasyon bozukluğuna bağlarken, Dışişlerinin şüphesi anlaşmayı sabote etmek istiyorlar dedikleri Planlamacılar üzerinde yoğunlaşıyordu. İlginç bir durum yönetimler değişse de DPT'nin muhalifliğinin sürmüş olmasıdır. Birand, *..eski planlamayı 'gerici' diye niteleyen Dışişleri, Memduh Aytür ekibini 'sol eğilimli' olmakla suçlamaya başlamıştı* ifadelerini kullanmaktadır¹⁶⁶⁵. Dışişleri Bakanı Olcay, Katma Protokolün Senato'da görüşülmesi sırasında yaptığı konuşmada, *tüm devlet kurumlarının Protokolün karşısında olduğunun gerçeği yansıtmadığını yalnızca DPT'nin muhalif kaldığını* söylüyordu¹⁶⁶⁶. DPT Müsteşarı Memduh Aytür, 1963 Ankara Anlaşmasıyla planma hedefleri arasında çelişki *olmayabilir* derken *katma protokol için aynı şeyi söylemek güçtür* ifadelerini kullanarak protokolü kalkınma planlarına göre değiştirme gereğini vurguluyordu¹⁶⁶⁷.

1971 sonbaharının ilk aylarında, Türkiye cephesinde, taleplerin netleştirilmesi için çalışmalar yoğunlaşmaya başlamıştır. AET koordinasyon Komitesi 1 Ekim'de durumu görüştüğü toplantıda, daha çok Dışişleri Bakanlığı'nın eğilimini yansıtan sonuçlara ulaşmıştı. Koordinasyon sekreteriyasında daha sonra hazırlanan bir notta, aşırı taleplerde bulunmanın haklı talepleri zayıflatacağı, bu nedenle somut ve gerçekçi bir tarz benimsenmesi savunulmuştur¹⁶⁶⁸.

¹⁶⁶³ "Türkiye-AET Karma Parlamento Komisyonu Toplantısı", *T.C.D.B.Belleteni*, Sayı:84-85, (Eylül-Ekim 1971), s.18.

¹⁶⁶⁴ "Türkiye-AET Karma Parlamento Tavsiye Kararları", *T.C.D.B.Belleteni*, Sayı:84-85, s.37-40.

¹⁶⁶⁵ M.A.Birand, *...Ortak Pazar Macerası...*, s.241-242, 303.; Aytür'den önce DPT'nin başında Turgut Özal'ın bulunduğunu ve Erim hükümeti döneminde görevden alındığını hatırlatmak istiyoruz.(**BN.**)

¹⁶⁶⁶ *T.C.D.B.Belleteni*, Sayı:82-83, s.19.

¹⁶⁶⁷ "DPT Müsteşarının Katma Protokole İlişkin Demeci", *T.C.D.B.Belleteni*, Sayı:84-85, s.30,31.

¹⁶⁶⁸ İ.Tekeli -S.İlkin, *a.g.e.*, s.144-145.

İkinci Erim hükümeti döneminde kurumların anlaşmazlığı sürmüştür. Dışişleri ve Planlama arasındaki görüş ayrılığının yoğunlaşması ve kamuoyuna yansması üzerine Başbakan Erim duruma müdahale etmiş, Ocak 1972 başında kendisinin yanı sıra, Dışişleri Bakanı Haluk Bayülgen, DPT Müsteşarı ve AET konusundaki yetkin elemanların katılımıyla bir toplantı yapılmıştır. Toplantıda bir uzlaşmaya varılmamış ancak Bayülgen'in önerisiyle AET ülkeleriyle konunun bir kez daha görüşülmesi uygun bulmuştur¹⁶⁶⁹.

13-14 Ocak'ta yapılan Türkiye – AET Ortaklık Konseyi Toplantısında, Topluluğun Türkiye'ye tanıdığı kolaylıkların genişletilmesi üzerinde durulmuş ve AET üyeliğine girecek olan İngiltere, İrlanda, Danimarka ve Norveç'in Türkiye ile Topluluk arasındaki tüm anlaşmaları aynen kabul etmesi benimsenmiştir. Ancak bu dört ülke zaten bazı ürünlerin ihracında Topluluğun sağladığından daha iyi olanaklar sunmuş olduğundan¹⁶⁷⁰ karar somut bir kazanım ihtiva etmemiştir.

Bu toplantıda umduğunu bulamayan Türkiye, Bayülgen'in önerisiyle kararlaştırılmış ziyaret turunu üye ülkeler nezdinde başlatmıştır. Dışişleri Bakanı Bayülgen'le birlikte Ortak Pazar Daimi Delegatesi Ziya Müezzinoğlu, DPT Müsteşarı Memduh Aytür ve Dışişleri Bakanlığı Ekonomik ve Sosyal İşleri Genel Müdürü Tevfik Saraçoğlu'nun bulunduğu heyet, Topluluk yetkilileri ve üye ülkelerle görüşmeler gerçekleştirmiştir. Görüşmelerde İngiltere, Danimarka, İrlanda ve Norveç'in Topluluğa katılımları dolayısıyla ek tavizler ve sanayinin gelişmesi önünde engel teşkil edebilecek hususlarda düzenlemeye gidilmesi isteğinde bulduklarını söyleyen Bayülgen, ziyareti *iyi intibalarla* tamamladıklarını, bundan sonra Ankara'da istekleriyle ilgili ayrıntılı teklifler hazırlanacağını belirtmiştir¹⁶⁷¹. Bayülgen Dışişleri Bakanlığı bütçesi vesilesiyle Meclis'te yaptığı konuşmada görüşme maratonuyla ilgili bilgi verirken, müzakereler sırasında, Katma Protokolde endişe yaratan hususlarla ilgili, *bir çok noktada* aslında kaygıları ortadan kaldıracak nitelikte hükümler olduğunu gördüklerini ifade etmiştir¹⁶⁷². Birand'ın aktardığına göre bürokratlar ise ortada bir başarı olmadığı düşüncesindeydi. Yani umulan netice elde edilmemiş, böylece revizyon hedefine varılamadığı gibi Protokolde revizyon yapma talebi de artık devre bırakılmıştır¹⁶⁷³.

¹⁶⁶⁹ M.A.Birand, ...*Ortak Pazar Macerası...*, s.301-303.

¹⁶⁷⁰ "Türkiye-AET Ortaklık Konseyi Toplantısı", *T.C.D.B.Belleteni*, Sayı:88-89, (Ocak-Şubat 1972), s.16,17

¹⁶⁷¹ "Dışişleri Bakanının Ortak Pazar Ülkelerini Ziyareti", *T.C.D.B.Belleteni*, Sayı:82-83, s.90-91.

¹⁶⁷² "Dışişleri Bakanının Mecliste Yaptığı Bütçe Konuşması", *T.C.D.B.Belleteni*, Sayı:82-83, s.135.

¹⁶⁷³ M.A.Birand, ...*Ortak Pazar Macerası...*, s.307-308.

3.2.3.4. Kıbrıs Politikası

Kıbrıs, dış politikada 1950’li yılların ortasından itibaren temel meselelerden biriydi. Muhtıra sonrasında da konuyla ilgili görüşme trafiği devam etmiştir. 1968 yılında başlayan toplumlararası görüşmeler ortamın yumuşamasına yol açmış, bunun kamuoyu nezdinde de yansımaları olmuş¹⁶⁷⁴, ancak çözüm yönünde somut gelişme kaydedilmemesi rahatsızlığı beslemiştir. Erim DP iktidarı döneminde Kıbrıs müzakerelerine katılarak Londra ve Zürih Antlaşmalarının imzalanması ve Kıbrıs Cumhuriyet Anayasasının hazırlanması sürecinde etkin roller yüklenmişti. Bu çalışmaları nedeniyle Başbakan olmasının Rum tarafında tedirginlik yarattığı ihtimalinden bahsetmektedir¹⁶⁷⁵.

1971 Nisan’ında Rauf Denktaş’ın da katıldığı bir toplantıdan sonra Dışişleri Bakanlığınca yapılan açıklamada, 1968’den beri sürdürülen görüşmelerde, Rum tarafının uzlaşmaz tutumunun meselenin çözümüne hizmet etmeyen bir nitelik taşıdığı üzerinde durulmuştur¹⁶⁷⁶. Dışişleri Bakanı Olcay da Mayıs ayı içerisindeki bir açıklamasında görüşmelerde ilerleme sağlanamamasını Rumların tutumuna bağlamıştır¹⁶⁷⁷. Buna karşılık Rum tarafının benzer noktada eleştiriler yönelttiği görülmektedir. Rum lider Makarios, Erim hükümetinin her geçen gün *daha müşkülpeşent* bir siyaset yürüttüğünü savunmuştur¹⁶⁷⁸. Çözumsuzlüğün sorumlusu oldukları düşüncesini reddeden Rum tarafı, Türk toplumuna Kıbrıs Cumhuriyeti Anayasasıyla tanınan hakları kısıtlamaya yönelik bir strateji içindeydi¹⁶⁷⁹.

Zaman zaman tarafların sert demeçleri gündeme gelmiştir. Kipriyanu’nun bir Fransız gazetesinde çıkan açıklamasına Olcay’ın yanıtı, 1964 ve 1967’de Türkiye tarafından gerçekleştirilen bombardımanları hatırlatmak ve mevcut hükümetin çok daha şiddetli yollar izleyeceği uyarısını yapmak şeklindeydi¹⁶⁸⁰.

1971 sonbaharıyla birlikte Makarios karşıtı Grivas’ın adaya gitmesiyle başlayan süreç Rumlar arasında iç savaş çıkacağı yorumlarına yol açmıştır. Makarios’un bu ortamda

¹⁶⁷⁴ M.Gönlübol- Ö.Kürkçüoğlu, *a.g.e.*, s.538-539.

¹⁶⁷⁵ “Başbakanın Kıbrıs Konusundaki Sözleri”, *T.C.D.B.Belleteni*, Sayı:78-79, (Mart-Nisan 1971), s.22 Erim, 1958-1959’daki çalışmalarını hatırlatarak, anlaşmalara bağlılığı ve Kıbrıs Türklerinin haklarının korunmasındaki kararlılığından tedirginlik duyulmuş olabileceğini söylemektedir.

¹⁶⁷⁶ “Kıbrıs Konusunda Toplantı”, *T.C.D.B.Belleteni*, Sayı:82-83, s.57.

¹⁶⁷⁷ “Dışişleri Bakanı Olcay.....Yaptığı Konuşma”, *T.C.D.B.Belleteni*, Sayı:80-81, (Mayıs-Haziran 1971), s.56.

¹⁶⁷⁸ “...Makarios’un Demeci”, *T.C.D.B.Belleteni*, Sayı:78-79, s.66.

¹⁶⁷⁹ “Kipriyanu’nun BM’deki Konuşması”, *T.C.D.B.Belleteni*, Sayı:84-85, (Eylül-Ekim 1971), s.70 Rum Dışişleri Bakanı Kipriyanu’nun BM Genel Kurulu’nda açıkladığı tezlerinin bir maddesi şöyleydi; *Kıbrıs’ta ancak tek, tam bağımsız ve egemen bir devlet esasına dayanan bir çözüm şekli kabul edilebilir. Bölücü nitelikte teklifleri kabul etmek mümkün değildir.*

¹⁶⁸⁰ “Dışişleri Bakanlığı Sözcüsünün Kıbrıs ile İlgili Demeci”, *T.C.D.B.Belleteni*, Sayı:84-85, s.24.

Enosis yönündeki açıklamalarına Olcay Makarios Enosis'ten bahsettiği zaman bunun cevabının taksim olacağını bilir cevabını vermiştir¹⁶⁸¹. Taksim yönlü açıklamaların Rum tarafınca bir *korku* unsuru, karşı karşıya buldukları tehditin bir göstergesi olarak sunulmasına ise II.Erim Hükümetinin Dışişleri Bakanı Haluk Bayülgen, taksim ancak Enosis karşısında ileri sürdükleri bir politika olduğu cevabını vermiştir¹⁶⁸².

BM Genel Sekreteri'nin iki toplum temsilcileri arasında sürdürülen görüşmelere Türkiye ve Yunanistan temsilcilerinin de katılması önerisi her iki ülke tarafından kabul edilmiştir¹⁶⁸³. Dışişleri Bakanı Bayülgen, *Beşli Cemaatlerarası görüşmelerle ilgili demecinde, böyle bir yolun izlenmesinden ölçülü iyimserlik* duyduklarını ifade etmiştir¹⁶⁸⁴.

1971 Sonbaharında gündeme gelen bir başka sorun, Makarios'un gizlice aldığı silahlar meselesiydi. Türkiye söz konusu silahların Barış Gücüne teslim edilmesi noktasında kararlı bir tutum sergilemişse de BM ile Makarios yönetimi arasında yapılan anlaşmayla, BM'ye istediği anda, hiçbir şart ve engel ortaya koymadan, söz konusu silahları denetleme hakkı tanınmasıyla¹⁶⁸⁵, yetinilmiştir.

Burada Yunanistan'da işbaşındaki Albaylar Cuntası ile Makarios yönetimi arasındaki mesafeyi hatırlatmak isteriz. Öyleki Yunanistan Başbakanı Papadopoulos Milliyet gazetesinden Metin Toker'e verdiği demeçte, *Türk-Yunan Konfederasyonundan* bahsediyor, aradaki krizi geçmişten kaynaklanan psikolojik faktörlere bağlıyordu¹⁶⁸⁶.

¹⁶⁸¹ *T.C.D.B.Belleteni*, Sayı:84-85, (Eylül – Ekim 1971), s.85.

¹⁶⁸² “Dışişleri Bakanının Beşli Cemaatlerarası Görüşmelerle İlgili Demeci”, *T.C.D.B.Belleteni*, Sayı:88-89, (Ocak-Şubat 1972), s.13-14.

¹⁶⁸³ “Türkiye'nin U Thant'a Cevabı”, *T.C.D.B.Belleteni*, Sayı:86-87, (Kasım-Aralık 1971), s.28-29.

¹⁶⁸⁴ *T.C.D.B.Belleteni*, Sayı:84-85, s.13.

¹⁶⁸⁵ “Kıbrıs'a İthal Edilen Silahlar Konusunda Demeçler”, *T.C.D.B.Belleteni*, Sayı:90, (Mart-Ağustos 1972), s.6.

¹⁶⁸⁶ “Yunanistan Başbakanın Milliyet Gazetesine Demeci”, *T.C.D.B.Belleteni*, Sayı:80-81, (Mayıs-Haziran 1971), s.42-43.; Başbakan Erim'in Atina Haber Ajansına verdiği mülakat aktarılırken şu ifade kullanılmaktadır; *...Başbakan bu vesile ile izlediği diplomatik yol her zaman Atina'nın ki (gibi) olmayan Başkan Makarios'un Yunan desteği olmadan hiçbir şey yapamayacağını da belirtmiştir.*(“Başbakanın Atina Haber Ajansına Verdiği Mülakat”, *T.C.D.B.Belleteni*, Sayı:82-83, Temmuz-Ağustos 1971, s.32.)

SONUC

Muhtıradan sonra büyük bir reform iddiasıyla işbaşına gelen Erim, zaman içerisinde mevcut yapı içerisinde istedikleri reformları gerçekleştiremeyecekleri sonucuna varan 11'lerin istifasıyla ilk yenilgisini almış; sonrasında mevcut güç dengelerine uygun dizayn edilmiş ve radikalizmi törpülenmiş ikinci hükümetiyle çıktığı yolda ise ancak 136 gün dayanabilmişti.

Birinci Erim hükümeti, genel itibariyle Programındaki hedeflere ulaşamamıştı. Hedefler açısından bakıldığında bir başarısızlık söz konusuydu. Yalnız hayata geçirilmemiş olsa da yaptığı reform hazırlıkları ile dış ticaretin yeniden düzenlenmesi gibi adımlar icraatları arasında sayılabilirdi. Hükümetin reformcu kanadında itirazlara sebep olan anayasa değişikliği de önemli bir icraatıydı.

İkinci hükümet ise ilkinin taşıdığı radikalliği dışlayarak, parlamento çoğunluğu paralelinde uzlaşmacı bir yapı arz ediyordu. Daha uyumlu olmasına özen gösterilmesine rağmen icraat tablosu ilkinden de kötüdür. Sürenin kısılalığını bir neden olarak ileri sürmek mümkün değildir. Erim'in ısrarla hükümet programları arasında esaslı bir fark bulunmadığını vurgulayarak kaldıkları yerden devam edecekleri yönlü açıklamaları böyle düşünmemizi desteklemektedir. Bu noktadan bakıldığında hiç değilse bazı çalışmalarını zaten hazır bulduğu düşünülebilecek yeni hükümetin bir çok somut adımla kendisini hissettirmesi beklenirdi. Oysa kayda değer bir başarısını bulmak zordur. Tasarıların süratle meclise sevk edilerek sonuçlandırılacağını belirtilmesine rağmen sıkıyönetimin uzatılması, idamların onaylanması dışında kayda değer bir şey yapılmamıştır. Uygulamaya geçen belli başlı icraat ilk hükümetin ithalat ve ihracata getirdiği kontrol sistemini gevşeterek bu alanda yeniden Odalar Birliğini yetkilendirmektir¹⁶⁸⁷. Tarım ve toprak reformunun ise içeriği yumuşatılmak suretiyle meclise sevk edilmişti. Radikal tutumla başarılamayanı, uzlaşmak suretiyle başarabileceğini düşünen Erim'in deneyimi, meselenin şahısların üslubundan kaynaklanmadığını ortaya koymuştur.

---

¹⁶⁸⁷ “Yeni Dış Ticaret Rejimi Belli Oldu”, *Hürriyet*, 15 Şubat 1972, s.1,9.

Erim'in istifası, 12 Mart'ın, 11'lerin istifasıyla büyük oranda zayıflayan reform ateşini iyice söndürmüştür. Sonraki Başbakanlarının kimliği bunu ortaya koyacak niteliktedir. Erim'den sonra ilk olarak Suat Hayri Ürgüp'lü'ye hükümet kurma görevi verilmiş, liste Cumhurbaşkanı'na sunulduktan sonra Ürgüplü kabul edildiğini açıklamış, ancak aynı akşam Ürgüp'lünün görevden alındığı duyurulmuştur¹⁶⁸⁸. Ardında görev verilen Ferit Melen'in Birinci Erim Hükümetindeki konumu hatırlanırsa, Muhtıra'dan itibaren geçen sürecin hangi noktaya vardığı daha iyi anlaşılır. O hükümette tutuculuğu, reformlara ayak bağı olacağı gerekçesiyle istenmeyen ve ancak icracı olmayan Milli Savunma Bakanlığına getirilebilen Melen, Başbakandı. Muhtıra'dan 1972 ilkbaharına süreçteki değişimin çarpıcı bir örneği idi bu. Melen'in Başbakan olması Muhtıra sonrasındaki reform barutunun 11'lerin ayrılmasıyla azalmaya yüz tutmasını müteakip, İkinci Erim Hükümetinin sona ermesiyle iyice tükendiği tespitini güçlendiren bir örnek mahiyetindedir.

15 Mayıs 1972'de görev verilen Melen 5 Haziran'da güvenoyu almış ve 9 Nisan 1973 tarihine kadar Başbakanlık yapmıştır. Melen döneminde Anayasa değişikliği yeniden gündeme gelmiştir. Ancak hiç kuşkusuz 12 Mart döneminin en önemli gelişmelerinden birisi olan Cumhurbaşkanlığı seçimi 12 Mart'ın temel dönemeçlerinden biri olarak anılacaktır.

Tağmaç'ın emekliye ayrılmasıyla Genelkurmay Başkanlığı koltuğuna oturan Gürler¹⁶⁸⁹, Cumhurbaşkanlığı adayı olmak için istifa etmiş, ardında Sunay tarafından Kontenjan Senatörü olarak atanmış, ancak aday olduğu seçimi kazanamamıştı.

Cumhurbaşkanlığı seçimi bir rövanş niteliğindedir. 1972'nin ilk yarısında İnönü karşısında kazandığı başarıyla CHP Genel Başkanı olan Ecevit ile AP Genel Başkanı Demirel Gürler'in seçilmemesinde önemli rol oynamışlardı. Bu, Ecevit'in 12 Mart sonrası çıkışı ve partideki görevinden istifası, Demirel'in de 12 Mart'ın düşürdüğü Başbakan olması hatırlandığında siyasetteki dengenin bütünüyle Muhtıra karşısına dönüştüğünün tesciliydi¹⁶⁹⁰.

¹⁶⁸⁸ N.Erim, *a.g.e.*, s.1032 Erim, 3 DP'linin, 3'de Ecevitçinin yer aldığı kabine için acayip ifadesini kullanmakta ve Silahlı Kuvvetlerce kabul edilmediğini düşünmektedir.; C.Arcayürek, *Çankaya'ya Giden Yol.*, s.272'de ordunun rolüne işaret etmektedir.

¹⁶⁸⁹ Tağmaç'ın emeklilik süresi 1 Eylül 1972'de doluyordu. Son güne kadar bekleyeydi Gürler, 30 Ağustos'da emekli olmak zorunda kalacaktı. Fakat Batur ve Gürler'in girişimleri sonucu bu tarihten önce emekli olmuş böylece Gürler göreve gelmişti.(M.Batur, *a.g.e.*, s.356-360.)

¹⁶⁹⁰ Demirel şunları söylüyor; *Kendimi ne zaman güçlü hissedersen o zaman çatışmaya girecektim. Güven oyunu rejim için verdim. Ve 12 Mart'tan tam iki yıl bir gün sonra, 13 Mart 1973'te rövanş aldık. Faruk Gürler'i Cumhurbaşkanı seçtirmedik.* (Röp.N.İlıcak, *Demokrasinin Sırtındaki Hançer...*, s.96.)

Böylece, Hikmet Özdemir'in, Muhtıra'dan Gürler'in Cumhurbaşkanlığı girişimine kadarki süreyi dahil ettiği *12 Mart dönemi* sona ermiş oluyordu¹⁶⁹¹.

12 Mart 1971 günü çekilecek Türkiye fotoğrafıyla, 13 Mart 1973 günü çekilecek Türkiye fotoğrafı arasında önemli farklar görülecektir. Hatırlanacağı üzere kamuoyundaki ibrenin sol cenahı gösterdiği ilk günlerin ardından sıkıyönetim, Anayasa değişikliği sürecinin başlamasıyla bu kesimin umutları büyük darbe yemiştir. Yeni bir 27 Mayıs beklentisi gerçekleşmemiştir. Hazırlanması bakımından belirgin bir sol fikriyata dayanmayan 27 Mayıs, ardından yürürlüğe giren 1961 Anayasasının sağladığı özgürlüklerle sol'un gelişmesine isteyerek veya istemeyerek önemli bir katkıda bulunmuştu. Oysa 12 Mart'ta sol düşünce üniversiteler gibi etkin kurumlarda, aydınlar arasında, dahası ordu içerisinde önemli bir güce ulaşmışken farklı bir sonuçla yüz yüze kalınmıştır.

Geriye dönük olarak bakıldığında, ilk günlerde görülmeyen bazı şeyler netleşmiştir. Bu açıdan Muhtıra, *sol ihtilalin hareket gerekçelerini ellerinden almak gayesiyle verilmiştir. Böylece komuta heyeti, sol maceracıları tasfiye etmiş ve ordunun bütünlüğü korunmuştur*¹⁶⁹² tarzı düşünceleri haklı çıkarır sonuçlar yaratmıştır. Bu noktada 12 Mart döneminde Genelkurmay İkinci Başkanlığına atanan Orgeneral Turgut Sunalp'in, 12 Mart'ın, *bir ihtilal değil 27 Mayıs'tan sonra başlayan ordu içindeki çalkantıları sonra erdirmeye dönük ordunun bir iç meselesi olduğu* şeklindeki düşüncesi önemsenmelidir. Sunalp, 12 Mart'a *politik* bir amaç atfederek hareketi başarısız görmenin yanlışlığına değinmekte, sonraki süreçte ordu içerisinde *kıpırdanma* yaşanmamasını hedefe ulaşmış olmanın kanıtı saymaktadır¹⁶⁹³. Sunalp'in politik amaçtan kastı, Muhtıra sonrasında gündeme gelen sol kesimin destek çıkışlarında ifadesini bulan ve daha çok reform vurgusuyla özdeşleşmiş bakış açısidir. Muhtıra sırasında 28.Tümen Komutanı yardımcısı görevinde bulunan ve sonraki yıllarda AP saflarına katılan Ali Elverdi de 12 Mart'ı özellikle ordu içerisinde, 9 Martçılarla somutlanan sol dalganın engellenmesine dönük bir hareket kategorisine sokmaktadır¹⁶⁹⁴. Aydınlar Ocağı'na göre, *1970 - 1971'lerde komünist ihtilal artık an meseles sayılırken 12 Mart bir dönüm noktası* teşkil etmiş ve bu tarihten itibaren *Türkiye'de komünizmle mücadele artık ordunun malı olmuş* ve bu sayede *komünist ihtilalin uçları kırılmıştır*¹⁶⁹⁵. 9 Martçı M.E.Değer'e göre de 12 Mart, sol hareketi dağıtmaya etkisizleştirmeye dönük planlı bir

¹⁶⁹¹ Hikmet Özdemir, *Türkiye Cumhuriyeti*, İz Yayıncılık, İstanbul 1995, s.317

¹⁶⁹² Aykut Edibali, "Baş Makale", *Yeniden Millî Mücadele*, 23 Mart 1971'den akt. İrfan Küçükköy, *Bir Uyanışın Anatomisi Mücadele Birliği*, Konya 2005, s.136

¹⁶⁹³ Hayri Birler, "Turgut Sunalp: Müdahale Başarılı Oldu", *Milliyet*, 12 Mart 1986, s.12.

¹⁶⁹⁴ "12 Mart'ta CIA Parmağı", *Tercüman*, 29 Mart 1976, s.1,9.

¹⁶⁹⁵ *Aydınlar Ocağı'nın Görüşü Türkiye'nin Bugünkü Meseleleri*, İstanbul, 1973, s.169,171,173.

hareketi. Reform söylemi *ilerici çevrelere* dönük kullanılan ve asıl amacı örten bir maske durumundaydı. Dolayısıyla sonradan bir amaçtan sapma söz konusu değildir. Daha işin başında belirlenen hedef doğrultusunda sol'a darbe vurulmuştur¹⁶⁹⁶.

Muhtıra'nın devirdiği AP ve Demirel objektif olarak bakıldığında, sürecin toplamında umulmadık bir kazançla çıkmıştır. F.Ahmad'ın söylemiyle *12 Mart 1971'den beri rejim, Demirel'in demokratik yoldan yapamadığını, olağanüstü araçlarla –'kanun ve düzen' sağlayarak- yapmıştı*¹⁶⁹⁷.

12 Mart'ın çok önemli bir başka sonucu, sol aydın kesimde görülen ordunun ilericiliği argümanlarına büyük bir darbe vurulmasıydı. Cuntacı aydınların temel gıdası umdukları gibi çıkmamıştır. Halkı değil, zinde güçleri temel alan yaklaşım, sahip olduğu teorik kabulünü sorgulamak zorunda kalmıştır. Nitekim, 12 Mart sonrası dönemde, 12 Mart öncesine benzer cuntacı fikirlerin gündemden düşmesi bunu göstermektedir¹⁶⁹⁸.

12 Mart'ın söz konusu kesimin kafasındaki şablonun dışında bir yol seyretmesini Gencay Şaylan, öncelikle subayların ekonomik bakımdan elde ettiği gelişmeyle açıklamaktadır. 1950'li yıllarla 1960'lı yıllardaki rakamları karşılaştırarak asker kesimin gelirindeki artışı belirlemekte, aynı zamanda bu artış oranının diğer memur kesimine nazaran daha yüksek olduğuna dikkat çekmektedir. Ordu Yardımlaşma Kurumu'nun (OYAK) kurulmasının ise orduyu kapitalizmle bütünleşme sürecine soktuğunu savunmaktadır. Şaylan'a göre bir başka sebep, DP iktidarına karşı gösterilen tepkilerden ders alınarak 1960 sonrası iktidarların askeri bürokrasinin *otonomisini çok yüksek* hale getirmesiydi. Bunların yanı sıra, çok sayıda yüksek rütbeli subayın emekli olduktan sonra holdinglerde iş bulmasını da örnekleyerek, ordunun yükselen toplumsal prestijini yeni tutumu şekillendiren faktörler arasına koymaktadır. Şaylan, askeri müdahalelerin niteliğini kapitalist gelişme düzeyi bağlamında ele alan tezden yola çıkmakta ve feodalizmin etkin olduğu dönemlerde, *kapitalistleşme sürecine öncülük eden küçük burjuvazinin en etkin kesimi olan askerlerin siyasal sisteme müdahalesinin anti-feodal içerik taşıdığını, gelişme ile beraber (ise) burjuvazi ile bütünleşerek tutucu bir tavır aldığını* ifade etmektedir. Buna göre Türkiye'de de benzer

¹⁶⁹⁶ M.E.Değer, *CIA Kontr-Gerilla ve ....*, s.179-181.

¹⁶⁹⁷ F.Ahmad, *a.g.e.*, s.356.

¹⁶⁹⁸ Doğan Avcıoğlu grubundaki İlhami Soysal'dan şu sözler aktarılmaktadır: *Ben 12 Mart'a gelinceye kadar, ordunun müdahalelerinin yararlı olacağını düşünürdüm. Baktım askerler her şeyi biz biliriz havası içindeler, darbeciliğin çıkmaz olduğunu gördüm.* (O.Çalışlar, *a.g.e.*, İstanbul 1989, s.36.)

süreç işlemiş, 12 Mart'ta kapitalizmin belli bir düzeye gelmesi ve askerinin bu yapıyla bütünleşmeye başlaması, *ilerici* fonksiyonu yok etmiştir¹⁶⁹⁹.

Konumuza son verirken bir döneme damgasını vuran askerlerden birisinin, Muhsin Batur'un Türkiye'deki sivillerin rolüne dönük değerlendirmesini aktarmak isteriz¹⁷⁰⁰. Askerinin siyaset üzerindeki yoğun etkisinde sivil kesimin sorumluluğuna dikkat çeken Batur, Cumhurbaşkanlığı seçimlerini örnek göstermektedir. Cumhuriyet'in ilk dönemi olması nedeniyle asker kökenli Atatürk ve İnönü'nün ve 27 Mayıs ihtilali sonrası olması nedeniyle asker kökenli Cemal Gürsel'in Cumhurbaşkanı seçilmesini doğal sayarken, yine asker kökenli Cevdet Sunay ile Fahri Korutürk'ün seçilmesini ise *politikacılarımızın askerlerle bağ tesis etmeyi başlıca politika saymaları ... yani iddia ettikleri kadar sivil olmamalarına bağlamaktadır*. Batur 1966'da *ben çok iyi biliyorum ki, orduda hiç de öyle bir hava olmadığı halde AP ve CHP'lilerin Sunay'a yöneldiğini; aynı şekilde Faruk Gürler'in safdışı bırakılmasına ordu hiçbir tepki göstermemişken yerine Amiral Fahri Korutürk'ün seçildiğini belirtmektedir*. Sivillerin hiç de ordu müdahaleleri karşısında direnmediğini şöyle ifade ediyor: *Bizimkiler hemen tartışmasız bir şekilde teslimiyet içine giriveriyorlar. Ne dersiniz uyuyorlar. Hiçbir direnmeleri yok. 12 Mart'ı yaptık milletvekillerinden, senatörlerden biri olsun, 'ben buna tahammül edemem' deyip istifa etmedi. Çantayı al, şuraya git diyorsun, gidiyor. Gitmiyorum dese demokrasi kahramanı olurdu. Yapamıyor. Sadece tek marifetleri var. Askerlerin hoş görüsüne sığınıp, sinmek ve beklemek; zamanı geldi deyip ortaya çıkmak.*

¹⁶⁹⁹ G.Şaylan, a.g.m, s.414-418.

¹⁷⁰⁰ Röp.Sadun Tanju, Politikacılarımız Tam Demokrat Değil, *Hürriyet*, 14 Mart 1986, s.9.

EKLER**I.ERİM HÜKÜMETİ**

Başbakan : Nihat Erim, Prof.Dr.Bağımsız Kocaeli Milletvekili

Devlet Bakanı (Başbakan Yardımcısı, Siyasi ve İdari İşler) : Sadi Koçaş

Devlet Bakanı (Başbakan Yardımcısı, Ekonomik İşler : Atilla Karaosmanoğlu, Dünya Bankası Ekonomi uzmanı

Devlet Bakanı : Mehmet Özgüneş, Tabii Senatör

Devlet Bakanı : Doğan Kitaplı, A.P. Samsun Milletvekili

Adalet Bakanı : İsmail Arar, CHP İstanbul Milletvekili

Milli Savuma Bakanı : Ferid Melen, MGP Cumhuriyet Senatosu üyesi (Van)

İçişleri Bakanı : Hamdi Ömeroğlu, Danıştay üyesi, eski vali

Dışişleri Bakanı: Osman Olcay, Büyükelçi

Maliye Bakanı : Sait Naci Ergin, Maliye Bakanlığı eski Müsteşarı ve Kurucu Meclis üyesi

Milli Eğitim Bakanı : Şinasi Orel, Devlet Planlama Teşkilatı eski Müsteşarı ve Kurucu Meclis üyesi

Bayındırlık Bakanı : Cahit Karakaş, AP Zonguldak Milletvekili

Dış Ekonomik İlişkiler Bakanı : Özer Derbil, Ordu Yardımlaşma Kurumu Yönetim Kurulu üyesi

Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı : Türkan Akyol, Prof.Dr. Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Öğretim üyesi

Gümrük ve Tekel Bakanı : Haydar Özalp, AP Niğde Milletvekili

Tarım Bakanı: Orhan Dikmen, Prof.Dr., İstanbul İktisadi ve Ticari İlimler Özel Yüksek Okulu Müdürü

Ulaştırma Bakanı : Haluk Arık , Ulaştırma Bakanlığı Müsteşarı

Çalışma Bakanı : Atilla Sav, Ankara Barosu Başkanı

Sanayi ve Ticaret Bakanı : Ayhan Çilingiroğlu, Yüksek Mühendis

Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı : İhsan Topaloğlu, CHP Cumhuriyet Senatosu üyesi(Giresun)

Turizm ve Tanıtma Bakanı: Erol Akçal, AP Rize Milletvekili

İmar ve İskan Bakanı : Selahattin Babüroğlu, Başbakanlık Yüksek Denetleme Kurulu Üyesi

Köyşleri Bakanı : Cevdet Aykan, Doktor, Tokat eski Milletvekili

Orman Bakanı : Selahattin İnan, Prof.Dr., İstanbul Üniversitesi Orman Fakültesi Öğretim üyesi

Gençlik ve Spor Bakanı: Sezai Ergun, AP Konya Milletvekili
(*T.B.M.M.Tutanak Dergisi*, 26.3.1971, B:78, O:1, XII, s.383)

İLERİM HÜKÜMETİ

Başbakan : Prof.Dr.Nihat Erim, Eski Başbakan, Cumhuriyet Senatosu Kontenjan üyesi

Devlet Bakanı : Doğan Kitaplı, A.P. Samsun Milletvekili, eski Devlet Bakanı

Devlet Bakanı : Ali İhsan Göğüş, Gaziantep Milletvekili, eski Turizm Bakanı

Devlet Bakanı :İlyas Karaöz, Cumhuriyet Senatosu Muğla üyesi

Devlet Bakanı :Prof. İlhan Öztrak, Siyasal Bilgiler Fakültesi Profesörü

Adalet Bakanı : Prof. Suat Bilge, Siyasal Bilgiler Fakültesi Profesörü, Dışişleri Bakanlığı

Başhukuk Müşaviri, Avrupa İnsan Hakları Divan üyesi

Milli Savuma Bakanı : Ferid Melen, MGP Cumhuriyet Senatosu Van üyesi, eski Milli Savuma Bakanı

İçişleri Bakanı : Ferit Kubat, İçişleri Bakanlığı Müsteşarı

Dışişleri Bakanı: Haluk Bayülgen, Büyükelçi, BM nezdinde Başdelege

Maliye Bakanı : Sait Naci Ergin, Cumhuriyet Senatosu Kontenjan üyesi, eski Maliye Bakanı

Milli Eğitim Bakanı : Adalet Bakanı : İsmail Arar, İstanbul Milletvekili, eski Adalet Bakanı

Bayındırlık Bakanı : Mukadder Öztekin, MGP Cumhuriyet Senatosu Adana üyesi, eski Bayındırlık Bakanı

Ticaret Bakanı: Naim Talu, Merkez Bankas Başkanı

Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı : Cevdet Aykan, eski Köyişleri Bakanı

Gümrük ve Tekel Bakanı : Haydar Özalp, eski Gümrük ve Tekel Bakanı

Tarım Bakanı: Prof.Orhan Dikmen, eki Tarım Bakanı

Ulaştırma Bakanı : Rıfki Danışman, Erzurum Milletvekili

Çalışma Bakanı : Ali Rıza Uzuner, Trabzon Milletvekili

Sanayi ve Ticaret Bakanı : Mesut Erez, Kütahya Milletvekili, eski Başbakan Yardımcısı

Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı : Nezih Devrez, eski Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı

Turizm ve Tanıtma Bakanı: Erol Yılmaz Akçal, eski Turizm ve Tanıtma Bakanı

İmar ve İskan Bakanı : Serbülent Bingöl, Paşabahçe Şişe-Cam Fabrikası Genel Müdür Muavini, Yüksek Mühendis

Köyişleri Bakanı : Prof. Nemci Sönmez, Ziraat Fakültesi Dekanı

Orman Bakanı : Prof.Selahattin İnal, eski Orman Bakanı

Gençlik ve Spor Bakanı: Adnan Karaküçük, Cumhuriyet Senatosu Maraş üyesi

(T.B.M.M.Tutanak Dergisi, 13.12.1971, B:14:, O:1, XIX, s.357.)

BİBLİYOGRAFYA**ESERLER**

- AĞAOĞLU**, Samet, *Arkadaşım Menderes*, İstanbul, 1967.
 _____, *Demokrat Partinin Doğuş ve Yükseliş Sebepleri Bir Soru*, 1972.
- AHMAD**, Feroz, *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*, (Türkçesi: Ahmet Fethi), İstanbul, 1994.
- AKGÜNER**, Tayfun, *1961 Anayasasına Göre Milli Güvenlik Kavramı ve Milli Güvenlik Kurulu*, İstanbul, 1983.
- ALTAN**, Mehmet, *Darbelerin Ekonomisi*, İstanbul, 2001.
 _____, *Süperler ve Türkiye Türkiye'de Amerikan ve Sovyet Yatırımları*, İstanbul, 1986.
- ALTUĞ**, Kurtul, *12 Mart ve Nihat Erim Olayı*, İstanbul, 1973.
 _____, *27 Mayıs'tan 12 Mart'a*, İstanbul, 1991.
- ARCAYÜREK**, Cüneyt, *Bir İktidar Bir İhtilal 1955-1960*, İstanbul, 1985.
 _____, *Demirel Dönemi 12 Mart Darbesi 1965-1971*, İstanbul, 1985.
 _____, *Yeni Demokrasi Yeni Arayışlar 1960-1965*, İstanbul, 1984.
 _____, *Yeni İktidar Yeni Dönem 1951 – 1954*, İstanbul, 1985.
- ARINIR**, Turgan – **ÖZTÜRK**, Sırrı, *İşçi Sınıfı – Sendikalar ve 15/16 Haziran Olaylar-Nedenleri – Davalar – Belgeler – Anılar – Yorumlar*, İstanbul, 1976.
- ATATÜRK**, Kemal, *Nutuk (1919-1927)*, Ankara, 1989.
Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları, (Derleyen: Hulusi Turgut), İstanbul.
- AVCIOĞLU**, Doğan, *Türkiye'nin Düzeni Dün Bugün Yarın*, 2 Cilt, Ankara, 1971.
- AYDEMİR**, Şevket Süreyya, *İhtilalin Mantığı ve 27 Mayıs İhtilali*, İstanbul.
 _____, *İkinci Adam*, C.3, İstanbul, 1968.
 _____, *Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa (1860-1908)*, C.1, İstanbul, 1972.
 _____, *Tek Adam Mustafa Kemal 1881-1919*, C.1, İstanbul, 1966.
- AYDEMİR**, Talat, *Talat Aydemir'in Hatıraları*, İstanbul, 1968.
Aydınlar Ocağı'nın Görüşü Türkiye'nin Bugünkü Meseleleri, İstanbul, 1973.
- AYKAN**, Cevdet, *Bir Psikiyatrist ve Siyaset Adamı Gözüyle Demokratik Süreç ve Anılar 1946-2000*, Ankara, 2003.
- AYTEKİN**, M.Emin, *İhtilal Çıkmazı*, 1967.

- BABAN** Cihad, *Politika Galerisi Büstler ve Portreler*, İstanbul, 1970.
- Başbakan Süleyman Demirel'in 5 Şubat 1977'de İstanbul Aydınlar Ocağı'nda Yaptığı Konuşma: Anayasa ve Türk Devletinin İdaresi*, Ankara, 1977.
- BATUR**, Muhsin, *Anılar ve Görüşler Üç Dönemin Perde Arkası*, İstanbul, 1985.
- BERKSOY**, Taner, Türkiye'de İstikrar Arayışları ve IMF, *IMF İstikrar Politikaları ve Türkiye*, (Editör:Cevdet Erdost), Ankara, 1982.
- BİLA**, Fikret, *CHP Tarihi 1919-1979*, Ankara.
- BİLGET**, Vedii, *Girdap*, İstanbul, 2002.
- BİLGİÇ**, Sadettin, *Hatıralar*, İstanbul, 1998.
- BİLGİN**, Turhan, 12 Mart, *Milliyet*, 22-30 Mart 1976.
- BİRAND**, Mehmet Ali – **DÜNDAR**, Can – **ÇAPLI**, Bülent, *12 Mart İhtilalin Pençesinde Demokrasi*, İstanbul, 2000.
- BİRAND**, Mehmet Ali – **DÜNDAR**, Can – **ÇAPLI**, Bülent, *Demirkırat Bir Demokrasinin Doğuşu*, 1995.
- BİRAND**, Mehmet Ali, (Röp:Sefa Kaplan), *Dış Politika*, Sayı:8, 1990.
- BİRAND**, Mehmet Ali, *Türkiye'nin Ortak Pazar Macerası 1959-1985*, 1987.
- BORATAV**, Korkut, *Türkiye İktisat Tarihi 1908-1985*, 1993.
- BOZBEYLİ**, Ferruh, *Demokratik Sağ*, İstanbul, 1976.
- BULUTOĞLU**, Kenan, Siyasal Süreçte Vergi Reformu, *Vergi Reformları*, İstanbul, 1981.
- CEBESOY**, Ali Fuat, *Siyasi Hatıralar II.Kısım*, İstanbul, 1960.
- CEM**, İsmail, *Tarih Açısından 12 Mart*, (iki cilt bir arada), İstanbul, 1993.
- CEMAL**, Hasan, *Kimse Kızmasın Kendimi Yazdım*, İstanbul, 1999.
- CILIZOĞLU**, Tanju, *Çağlayangil Kader Bizi Una Değil Üne İtti Çağlayangil'in Anıları Çağlayangille Anılar*, İstanbul, 2000.
- _____, *Kırık Politika Anılarıyla Kamil Kırkoğlu*, İstanbul, 1997.
- ÇALIŞLAR**, Oral, *Liderler Hapishanesi*, İstanbul 1989.
- ÇAVDAR**, Tevfik, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1950-1995*, Ankara, 1996.
- ÇORUMLU**, Tufan, *Büyük Türkiye'ye Doğru Erbakan Olayı (Batılın Korktuğu Adam)*, İstanbul, 1974.
- DEĞER**, M.Emin, *CIA Kontr-Gerilla ve Türkiye*, Ankara, 1979.
- DEMİREL**, Süleyman, *1971 Buhranı ve Aydınlığa Doğru*, Ankara, 1973.
- _____, *Demirel'in TRT'nin Sorularına Verdiği Cevaplar*, (Mülakat: Örsan Öymen):23 Mart 1971, Ankara, 1971.
- DEMİRGİL**, Demir, 12 Mart ve Türkiye Ekonomisi, *Belgelerle Türk Tarihi*, c.10.

- DOĞAN**, Yalçın, *IMF Kıskacında Türkiye 1946-1980*, Ankara, 1980.
- DURŞUN**, Davut, *12 Mart Darbesi-Hatıralar, Gözlemler, Düşünceler*; İstanbul, 2003.
- EKİN**, Nusret, *Hayat Pahalılığı ve Sosyal Sorunları, Prof.Dr.Haydar Furgaç'a Armağan*, İstanbul, 1974.
- ERER**, Tekin, *Türkiye'de Parti Kavgaları III Yasıada ve Sonrası* (iki cilt bir arada), İstanbul, 1965.
- ERGİN**, Sedat, *20 Yıl Sonra Amerika Gizli Belgeleriyle 12 Mart, Hürriyet*, 12 – 17 Mart 1991
- ERİM**, Nihat, *Günlükler 1925-1979*, (Hazırlayan: Ahmet Demirel), 2 cilt, 2005.
- Merhum Nihat Erim'in Anıları:12 Mart Anıları**, (Yayına Hazırlayan:Sadun Tanju), *Hürriyet*, 12-24 Mart 1986.
- ERKANLI**, Orhan, *Anılar..Sorunlar..Sorumlular*, İstanbul, 1972.
- _____, *Askeri Demokrasi Orhan Erkanlı'nın Anıları 1960-1980*, İstanbul, 1987.
- TOKATLI**, Orhan, *Kaybolan Yıllar 1961-1973*, İstanbul, 2000.
- EROĞLU**, Ergin, *Sınıflar Açısından 12 Mart: 12 Mart Devam Ediyor mu*, İstanbul, 1974.
- EROĞUL**, Cem, *Çok Partili Düzenin Kuruluşu, Geçiş Sürecinde Türkiye*, Derleyen: İrvin Cemil Schick- E.Ahmet Tonak, İstanbul, 1992.
- EROL**, Ömer Lütfi, *Asker Devrim Darbe*, 2 Cilt, İstanbul, 2003.
- ESİN**, Numan, *Devrim ve Demokrasi Bir 27 Mayısçının Anıları*, İstanbul, 2005.
- FEYZİOĞLU**, Turhan, *Mahir*, İstanbul, 1999.
- GENÇ**, Süleyman, *12 Mart'a Nasıl Gelindi Bir Devrin Perde Arkası 1960-1971*, Ankara, 1971.
- GEVGİLİLİ**, Ali, *Tarım Toplumundan Sanayi Toplumuna Geçiş Aşaması Türkiye'de 12 Mart Rejimi*, İstanbul, 1973.
- _____, Ali, *Yükseliş ve Düşüş*, İstanbul, 1987.
- GÖNLÜBOL** Mehmet – **KÜRKÇÜOĞLU**, Ömer (Kitabın değişik bölümlerini hazırlayan diğer isimler; Cem Sar, Ahmet Şükrü Esmer, A.Haluk Ülman, A.Suat Bilge, Duygu Sezer, Hakan Bingün), *Olaylarla Türk Dış Politikası 1919-1995*, Ankara, 1996.
- GÜLALP**, Haldun, *Gelişme Stratejileri ve Gelişme İdeolojileri*, Ankara, 1987.
- GÜNER**, Agah Oktay, *Türkiye'nin Kalkınması ve İktisadi Devlet Teşekkülleri*, İstanbul.
- GÜRÇAN**, Öner, *Ben İhtilalciyim Fethi Gürcan*, Ankara, 2005.
- GÜRKAN**, Celil, *12 Mart'a Beş Kala*, İstanbul, 1986.
- HALE**, William, *Türkiye'de Ordu ve Siyaset 1789'dan Günümüze*, (Çeviren:Ahmet Fethi), İstanbul, 1996.

- HEKİMOĞLU**, Müşerref, *27 Mayıs'ın Romanı*, İstanbul, 1975.
- HİÇ**, Mükerrerem, *Kapitalizm, Sosyalizm, Karma Ekonomi ve Türkiye*, İstanbul, 1974.
- ILICAK**, Nazlı, *15 Yıl Sonra 27 Mayıs Yargılanıyor*, c.2, İstanbul, 1975.
- _____, *Demokrasinin Sırtındaki Haçer Elyazısı İtirafarla 12 Mart Cuntaları*
- İŞIKLI**, Alpaslan, *Ücretli Emek ve Sendikalaşma, Geçiş Sürecinde Türkiye*, Derleyen: İrvin - Cemil Schick- E.Ahmet Tonak, İstanbul, 1992.
- İBRAHİMOĞLU**, Ertuğrul, *Kalkınma Stratejisi Olarak İthal İkamesi ve Sorunları, Cumhuriyet'in 50.Yılında Türkiye'de Sanayileşme ve Sorunları Semineri*, Ankara, 1975.
- İLHAN** Atilla, *Batının Deli Gömleği*, İstanbul, 2002.
- İLKNUR**, Mikyase, *12 Mart Bir Askeri Darbenin 20.Yılı*, *Günaydın Gazetesi*, 12 – 16 Mart 1991.
- İPEKÇİ**, Abdi – Coşar Ömer Sami, *İhtilalin İçyüzü*, İstanbul, 1965.
- KARABEKİR**, Kazım, *İstiklal Harbimiz 2*, (Sadeleştiren: Faruk Özerengin), (Genişletilmiş Yeni Basım), İstanbul.
- KARAOSMANOĞLU**, Attila, *İzmir Karşıyaka'dan Dünya'ya*, İstanbul, 2005.
- KAYALI**, Kurtuluş, *Ordu ve Siyaset 27 Mayıs – 12 Mart*, İstanbul, 1994.
- KAYNAK**, Mahir, *Mahir Kaynak'ın Ajanlık Anıları*, *Yeni Yüzyıl Gazetesi*, 17 -25 Mart 1996.
- KAYRA**, Cahit, *1938 Kuşağı Olaylar, İnsanlar, Anılar*, İstanbul, 1995
- KAZGAN**, Gülten, *Yeni Ekonomik Düzendeki Türkiye'nin Yeri*, İstanbul, 1995.
- KEYDER**, Çağlar, *İktisadi Gelişme ve Bunalım 1950-1980, Geçiş Sürecinde Türkiye*, Derleyen: İrvin Cemil Schick- E.Ahmet Tonak, İstanbul, 1992.
- _____, *Türkiye Demokrasisinin Ekonomi Politikası, Geçiş Sürecinde Türkiye*, Derleyen: İrvin Cemil Schick- E.Ahmet Tonak, İstanbul, 1992.
- KIRÇAK**, Çağlar, *Türkiye'de Gericilik 1950-1990*, Ankara, 1993.
- KİLİ**, Suna (Editör), *27 Mayıs 1960 Devrimi Kurucu Meclis ve 1961 Anayasası*, İstanbul, 1998.
- KİLİ**, Suna, *1965 – 1975 Döneminde Cumhuriyet Halk Partisinde Gelişmeler –Siyaset Bilimi Açısından Bir İnceleme-*, İstanbul, 1976.
- KİRİŞÇİOĞLU**, Nusret, *12 Mart İnönü-Ecevit ve Tahkikat Raporum*, İstanbul, 1973.
- _____, *Kayseri Cezaevinde Bir Yıldönümü Yassıada-İmralı-Kayseri Gerçekleri 1*, İstanbul, 1968.
- KOCATAŞKIN**, Mükremin, *Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Kuruluşundan Günümüze Hükümetler*, Ankara, 1998.

- KOÇAŞ**, Sadi, *12 Mart Anıları*, İstanbul, 1978.
- _____, *Atatürk'ten 12 Mart'a Anılar*, C.1, İstanbul, 1977.
- KONGAR**, Emre, *21.Yüzyılda Türkiye 2000'li Yıllarda Türkiye'nin Toplumsal Yapısı*, İstanbul, 1998.
- KUTAL** Metin, Türkiye'de Ücretlere Yön Veren Yeni Faktörler ve Elde Edilen Sonuçlar 1963-1973, *Prof.Dr.Haydar Furgaç'a Armağan*, İstanbul, 1974.
- KÜÇÜKÖMER**, İdris, *Türkiye Üstüne Tartışmalar*, İstanbul, 1994.
- LAÇİNER**, Ömer, *12 Mart Üzerine*, *Birikim*, İstanbul, 1975.
- MENDERES**, Adnan, *Bir Devre Damgasını Vuran Nutuklar 1*, İstanbul, 1990.
- MİRKELAMOĞU**, Necip, *İnönü Ecevit'i Anlatıyor*, 1977.
- NADAROĞLU**, Halil, Türkiye'de Vergi Reformlarının Genel Bir Değerlendirilmesi, *Vergi Reformları*, İstanbul, 1981.
- NEFTÇİ**, Nermin, *Demokrasinin Kilittası Anıları*, 1997.
- ONUŞ**, Sinan, *Parolo:İnkılap 27 Mayıs'ı yapanlar Anlatıyor*, İstanbul, 2003
- ÖZDAĞ**, Ümit, *Menderes Döneminde Ordu-Siyaset İlişkileri ve 27 Mayıs İhtilali*, Ankara, 1997.
- _____, *Ordu - Siyaset İlişkisi (Atatürk ve İnönü Dönemleri)*, Ankara, 1991.
- ÖZDEMİR**, Hikmet, *Cumhurbaşkanlığı Seçimlerinde Ordunun Olağandışı Rolü Türkiye Örneği*, İstanbul, 1994.
- _____, *Kalkınmada Bir Strateji arayışı Yön Hareketi*, İstanbul, 1986.
- _____, *Rejim ve Asker*, İstanbul, 1993.
- ÖZKAYA**, Şükran, *Adım Adım 27 Mayıs*, İstanbul, 2005.
- ÖZNUR**, Hakkı, *Ülkücü Hareket CKMP'den MHP'ye*, c.1, Ankara, 1999.
- ÖZTÜRK**, O.Metin, *Ordu ve Politika*, Ankara, 1993.
- PAKDEMİRLİ**, Ekrem, *Ekonomimizin Sayısal Görünümü 1923'ten Günümüze*, İstanbul, 1995.
- PAMUK**, Şevket, *İthal İkamesi, Döviz Darboğazı ve Türkiye*, (Korkut Boratav, Çağlar Keyder, Şevket Pamuk; *Krizin Gelişimi ve Türkiye'nin Alternatif Sorunu*) İstanbul, 1984
- SAKALLIOĞLU**, Ümit Cizre-, *AP-Ordu İlişkileri – Bir İkilemin Anatomisi*, İstanbul, 1993.
- SARGIN**, Nihat, *TİP'li Yıllar (1961-1971) Anılar – Belgeler II*
- SAYILGAN**, Aclan, *Solun 94 Yılı 1871-1965 –Başlangıçtan Günümüze Türkiye'de Sosyalist Komünist Hareketler-*, Ankara, 1968.
- SEYHAN**, Dündar, *Gölgedeki Adam*, İstanbul, 1966.
- SEZGİN**, İsmet, *Buhran Dönemi Bütçeleri ve A.P*, Ankara, 1973.

- SOYSAL**, İlhami, 12 Mart'ı İlhami Soysal Anlatıyor, *Milliyet*, 12 -17 Mart 1986.
- SOYSAL**, Mümtaz, *100 Soruda Anayasanın Anlamı (Ek:Değiştirilmiş Anayasanın Tam Metni)*, İstanbul, 1979.
- SÖNMEZOĞLU**, Faruk, *Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi*, İstanbul, 1989
- T.C. BAŞBAKANLIK Devlet Planlama Teşkilatı**, *1972 Programı-Kalkınma Planı İkinci Beş Yıl 1968 – 1972*, Yayın No.DPT:1136, Ankara, 1972.
- TANÖR**, Bülent, 12 Mart Rejimi Anayasa Değişiklikleri, *Kanuni Esasi 100.Yılı Armağanı*, Ankara, 1978.
- _____, *Osmanlı – Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980)*, İstanbul, 2001.
- TAŞER**, Dündar, *Mesele*, Ankara, 1973.
- TEKELİ**, İlhan – **İLKİN**, Selim, *Türkiye ve Avrupa Topluluğu II- Ulus Devletini Aşma Çabasındaki Avrupa'ya Türkiye'nin Yaklaşımı*, Ankara, 1993.
- TOKER**, Metin, *Demokrasimizin İsmet Paşa'lı Yılları 1944-1973 İsmet Paşa'nın Son Yılları 1965-1973*, İstanbul, 1993.
- _____, *Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları 1944-1973 İnönü'nün Son Başbakanlığı 1961-1965*, İstanbul, 1992.
- _____, *Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları 1944-1973 Yarı Silahlı Yarı Kılıklı Bir Ara Rejim 1960-1961*, İstanbul, 1991.
- TUĞ**, A.Baki, *12 Mart 1971 Türkiye Gerçekleri ve Soysal Davası*, Bursa, 1995.
- TUNA**, Orhan, Türkiye'den Dış Aleme Emek Göçü, *İstanbul Üniversitesi İktisat Mecmuası*, c.33, (Ocak 1973 – Eylül 1974), İstanbul, 1976.
- TUNAYA**, Tarık Zafer, *İnsan Derisiyle Kaplı Anayasa*, İstanbul, 1988.
- TUNÇKANAT**, Haydar, *Amerika Emperyalizm ve CIA*, İstanbul, 1987
- TURHAN**, Talat, *27 Mayıs 1960'dan 28 Şubat 1997'ye Devrimci Bir Kurmay Subayın Etkinlikleri*, İstanbul, 2001.
- _____, *Genç Kemalistler Ordusu*, İstanbul, 2004.
- _____, *Özel Savaş Terör ve Kontrgerilla*, İstanbul, 1995.
- TÜFEKÇİ**, Mithat, *Komünizmle Mücadele Esasları*, İstanbul, 1977.
- TÜNAY**, Bekir, *Menderes Devri Anıları Gördüklerim-Bildiklerim-Duyduklarım*, İstanbul.
- TÜRKEŞ** Alparslan, *27 Mayıs ve Gerçekler*, Ankara, 2000.
- _____, *1944 Milliyetçilik Olayı*, 1968 İstanbul, 1968.
- TÜTEM**, İlhan, *Erim'den Mektuplar*, İstanbul, 1992.
- URAS**, T.Güngör, *Türkiye'de Yabancı Sermaye Yatırımları*, İstanbul, 1979.
- ÜSKÜL**, Zafer, *Siyaset ve Asker Cumhuriyet Döneminde Sıkıyönetim Uygulamaları*,

Ankara, 1997.

VELİDEDEOĞLU, Hıfzı Veldet, *12 Mart Faşizmin Felsefesi*, İstanbul

YALÇIN, Soner, *Hangi Erbakan*, Ankara.

YALÇIN Soner – **YURDAKUL** Doğan, *Bir MİT Görevlisinin Sıra dışı Yaşamı:Hiram Abbas Bay Pipo*, İstanbul, 2000.

YAVİ, Ersal, *İhtilalci Subaylar Türk Ordusu içindeki Gizli İhtilal Örgütleri*, İzmir, 2003.

YEŞİL, Ahmet, *Türkiye Cumhuriyeti 'nde İlk Teşkilatlı Muhalefet Hareketi Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, Ankara, 2002,

YILDIZ, Ahmet, *İhtilalin İçinden Anılar, Değerlendirmeler*; İstanbul, 2001.

YILMAZ, Hakan, *Tarih Boyunca İhtilaller ve Darbeler*, İstanbul, 2000.

GAZETE VE DERGİLER

--**Hürriyet** (Ocak 1971- Nisan1972)

--**Dünya** (Mart, Aralık 1971)

--**Akşam** (Mart 1971)

--**Son Havadis** (Mart 1971)

--**Tercüman** (Mart, Kasım, Aralık 1971)

--**Yankı** (1971 Mart -1972 Nisan, Sayı:1-58)

--**İstanbul Sanayi Odası Dergisi** (Nisan, Mayıs1971, Sayı:63,65)

--**Yeni Sanayi Dünyası** (Mart-Nisan, Temmuz-Ağustos, Eylül, Ekim 1971, Sayı:91-92, 95 - 98, 103-104)

--**Sermaye** (Ekim, Kasım 1971, Sayı:16, 17)

--**Ekonomi ve Politika** (Mart, Nisan, Haziran, Temmuz 1971, Sayı:268, 271, 272, 278, 281, 283, 285)

--**Ortam** (1971 Nisan – Ekim, Sayı:1-19)

--**Devlet** (Mart – Haziran, Eylül, Aralık 1971- Ocak 1972, Sayı:104-108, 111, 113, 116, 127, 134, 137)

--**Devrim** (Mart-Nisan 1971, Sayı: 73-79)

--**Devir** (1972 Aralık, Sayı:6)

--**Emek** (Nisan 1971, Sayı:11)

--**Yön** (Nisan 1962, Sayı:18)

RESMİ YAYINLAR

--**Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi** (1971-1972) (Cilt: XII, XIII, XV, XVI, XVII, XIX, XXI)

--**T.C. Dışişleri Bakanlığı Bakanlığı Belleteni** (1971 Mart-1972 Nisan, Sayı:78-90)

ÖZGEÇMİŞ

1974 yılında K.Maraş ilinin Elbistan ilçesinde doğdum. İlk ve Orta öğrenimimi Elbistan'da tamandıktan sonra İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü'ne devam ettim. 1998 yılında mezun oldum ve 1999 – 2000 döneminde askerliğimi yaptım. Ardından Marmara Üniversitesi Türkiyat Enstitüsü Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Ana Bilim Dalı'nda yüksek lisans programına başladım. Evliyim ve halen bir kamu kuruluşunda çalışmaktayım.